

ISSN: 2645-8837

HUMANITAS

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt 10- Sayı 20

Güz 2022

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Volume 10- Number 20

Autumn 2022

TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL UNIVERSITY FACULTY OF ARTS AND SCIENCES

Cilt / Volume: 10 Sayı / Number: 20 Güz / Autumn 2022
ISSN: 2645-8837

Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Humanitas - International Journal of Social Sciences is a double blind peer-reviewed international journal published twice a year Spring and Autumn.

SAHİBİ / OWNER

Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ (Dekan / Dean)
Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Adına
On Behalf of Faculty of Arts and Sciences of Tekirdağ Namık Kemal University

YÖNETİM MERKEZİ / MANAGEMENT CENTER

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Namık Kemal Mahallesi, Kampüs Caddesi, No: 1 59030 Tekirdağ / TÜRKİYE
Tel: +(90) 282 250 2601 Belgeç / Fax: +(90) 282 250 9925
Elmek / Email: humanitas@nku.edu.tr
Genel Ağ / Web: <http://dergipark.gov.tr/humanitas>

İNDEKSLER / INDEXES

ULAKBİM TR Dizin, MLA (Modern Language Association) International Bibliography, CEEOL (Central and European Online Library), EBSCO Publishing, TEİ (Türk Eğitim İndeksi), Index Copernicus, Sobiad Atıf Dizini

©Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

©Tekirdağ Namık Kemal University Faculty of Arts and Sciences

TEKİRDAĞ

BAŞ EDITÖRLER / EDITORS IN CHIEF

Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, vaydin@nku.edu.tr
Doç. Dr. Levent TOKSÖZ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, Itoksoz@nku.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITORIAL ASSISTANTS

Öğr. Gör. Dr. Tuğçe BIÇAKÇI SYED, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tbsyed@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaglar@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Damla DEMİRÖZÜ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri
ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye, damla.demirozu@istanbul.edu.tr
Prof. Dr. Özlem DENİZ YILMAZ, Marmara Üniversitesi,
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, ozlem.yilmaz@marmara.edu.tr
Prof. Dr. Petru GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, pgolban@nku.edu.tr
Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, Necmettin Erbakan Üniversitesi,
Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, aozturk@erbakan.edu.tr
Prof. Dr. Ayşen SİNA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, asina@nku.edu.tr
Prof. Dr. Abdullah THABIT, York Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Toronto, Kanada, athabit@yorku.ca
Doç. Dr. Yıldız AYDIN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Alman Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, yaydin@nku.edu.tr
Doç. Dr. Ayşegül ATAY, Erciyes Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları
Bölümü, Kayseri, Türkiye, ataysegul@gmail.com
Doç. Dr. Sedat BİNGÖL, Anadolu Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Eskişehir, Türkiye, sbingol@anadolu.edu.tr
Doç. Dr. Mehmet KUYURTAR, Ege Üniversitesi,
Felsefe Bölümü, İzmir, Türkiye, mehmet.kuyurtar@ege.edu.tr
Doç. Dr. Tolga ÖZŞEN, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi,
Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale, Türkiye, ozsen@comu.edu.tr
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Eskişehir, Türkiye, hapinar@ogu.edu.tr
Doç. Dr. Georgios SALAKIDES, Democritus University of Thrace, Karadeniz
Ülkeleri Edebiyatı ve Kültürü, Komotini, Yunanistan, gsalakid@bscc.duth.gr
Dr. Öğr. Üyesi Kübra ERHAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, kerhan@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Ligia FERRO, Porto Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Porto, İspanya, ferro@letras.up.pt
Asst. Prof. Nikolaos LIAZOS, Makedonya Üniversitesi, Balkan, Slav ve Doğu
Araştırmaları Bölümü, Selanik, Yunanistan, nliazos@gmail.com
Dr. Maike SCHMIDT, Kiel Üniversitesi, Modern Alman Edebiyatı ve
Medya Enstitüsü, Kiel, Almanya, mschmidt@ndl-medien.uni-kiel.de

ALAN YAYIN YÖNETMENİ / FIELD EDITOR

- Prof. Dr. Tatiana GOLBAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tgolban@nku.edu.tr
Doç. Dr. İrfan ATALAY, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, iatalay@nku.edu.tr
Doç. Dr. Onur K. BAZARKAYA, Marmara Üniversitesi, Alman Dili ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye, onur.bazarkaya@marmara.edu.tr
Doç. Dr. İhsan ÇETİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, icetin@nku.edu.tr
Doç. Dr. Oya ONAT KOCABIYIK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Psikoloji Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, okocabiyyik@nku.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Sıdıka DURSUN, Başkent Üniversitesi, Kahramankazan Meslek
Yüksekokulu, Ankara, Türkiye, sdursun@baskent.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Kübra ERHAN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Coğrafya Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, kerhan@nku.edu.tr

YABANCI DİL YAYIN YÖNETMENİ / FOREIGN LANGUAGE EDITORIAL BOARD

İngilizce Dil Editörleri / English Language Editors

- Dr. Öğr. Üyesi C. Özge ÖZMEN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, cozmen@nku.edu.tr

Almanca Dil Editörü / German Language Editor

- Dr. Öğr. Üyesi Harun GÖÇERLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, hgocerler@nku.edu.tr

Fransızca Dil Editörü / French Language Editor

- Öğr. Gör. Dr. Yusuf TOPALOĞLU, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, topaloglu@nku.edu.tr

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / GENERAL MANAGER

- Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Tarih Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, vaydin@nku.edu.tr

SEKRETERYA / EDITORIAL SECRETARY

- Öğr. Gör. Dr. Tuğçe BIÇAKÇI SYED, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, tbsyed@nku.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Yeşim ÇAĞLAR, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, ycaglar@nku.edu.tr
Öğr. Gör. Nuriye AKKAŞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ, Türkiye, nakkas@nku.edu.tr
Arş. Gör. Ayşe ÖZKAN AKDAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ, Türkiye, aakdag@nku.edu.tr

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Kubilay AKTULUM, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gülbadi ALAN, Erciyes Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hasan ASLAN, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim ATALAY, Karabük Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. H. Veli AYDIN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Neşe ATİK, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şener BAĞ, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Evangelia BALTA, N. H. Research Foundation, Yunanistan
Prof. Dr. Hasan BOYNUKARA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nicoleta CINPOES, University of Worcester, İngiltere
Prof. Dr. Adina CIUGUREANU, Universitatea Ovidiud din Constanta, Romanya
Prof. Dr. İsmail COŞKUN, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Fatma Öztürk DAĞABAKAN, Atatürk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Cemil HASANLI, Bakı Devlet University, Azerbaycan
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali MEYDAN, Nevşehir Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hatice ORUÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sergiu PAVLİCENCO, Moldova State University, Moldova

Prof. Dr. Mukadder SEYHAN, Trakya Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İbrahim SİRKECİ, Regent's University, İngiltere
Prof. Dr. Yaşar ŞENLER, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ali TİLBE, İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Eduard VLAD, O. Constanta University, Romanya
Prof. Dr. Ozan YILMAZ, Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Hayrettin PINAR, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Dr. Paschalis BALSAMIDIS, Democritus University of Thrace, Yunanistan
Assoc. Prof. Dr. Claire DESPIERRES, U. de Bourgogne, Fransa
Assoc. Prof. Dr. Wafa HAMMEDI, University of Namur, Belçika
Assoc. Prof. Dr. Snejana GADJEVA, Inalco, Fransa

OKUR YORUMLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki yorum, görüş ve önerilerinizi Yayın Yönetmenine gönderiniz.

Readers are highly encouraged to express their comments, views or suggestions on published articles to the

editor:

Prof. Dr. / Prof. H. Veli AYDIN: vaydin@nku.edu.tr

Doç. Dr. /Assoc. Prof. Levent TOKSÖZ: ltoksoz@nku.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA-İNCELEME

- Fatih AYHAN**1-22
Beylikdüzü İlçesinde (İstanbul) Sanayi Faaliyetlerinin Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı Üzerine Coğrafi Bir İnceleme [A Geographical Analysis on the Development, Structure and Distribution of Industrial Activities in the Beylikdüzü District (Istanbul)]
- Hanife BAŞAL - Elif EMİR ÖKSÜZ**23-45
Neden Herkes Aşı Olmuyor? Covid-19 Aşı Tutumu ile İlişkili Değişkenler (Why Does Not Everyone Get Vaccinated? Variables Related to Covid-19 Vaccination Attitudes)
- Onur Kemal BAZARKAYA**46-66
Özne ve Öteki: Thomas Hettche'nin Tavus Kuşu Adası Adlı Romanına Postkolonyal Bir Okuma (The Subject and the Other: A Postcolonial Reading of Thomas Hettche's Novel Peacock Island)
- Sedat BİNGÖL**67-92
Serezli (Sirozî) Yusuf Paşa'nın Kriptografisi Hakkında Notlar (Notes On The Cryptography Of Sirozî Yusuf Pasha)
- Mustafa DERE**93-111
Yürek Burgusu ile Ölümler Yaşıyorlar mı? Romanlarının Fantastik Unsurlar Bakımından Karşılaştırılması (A Comparison of Novels The Turn of the Screw and Ölümler Yaşıyorlar mı? in Terms of Elements of Fantasy)
- Sıdıka DURSUN**112-128
+lAt- Biçimbirimine İşlevsel Bir Yaklaşım (A Functional Approach to +lAt- Morpheme in Turkish)
- Rumeysa Nur ESER - Tolga ÖZŞEN**129-159
Tarihsel, Toplumsal ve Politik Dinamikler ve Söylemler Bağlamında Japon Kadını ve Kadın Üniversiteleri (Japanese Women and Women's Universities in Japan in the Context of Historical, Social, and Political Dynamics and Discourses)
- Zeynep GENÇER BALOĞLU**160-182
Yapay Zekâ Söseki'yi Nasıl Okur? - Eyleyenler Modeli Oluşturma ve Duygu Analizi Denemesi- (How Does Artificial Intelligence Read Söseki? -An Attempt at Generating an Actantial Model and Sentiment Analysis-)
- Tatiana GOLBAN**183-205
The Grotesque Atrides in Martin McDonagh's The Beauty Queen of Leenane (Martin McDonagh'in Leenane'nin Güzellik Kraliçesi Eserinde Grotesk Atrideler)

Hakan GÜLERCE - Hatice ŞAHİN - Abdul HADİ	206-225
<i>Migration and Obstacles to Social Cohesion: The Perception of Young People in Turkey</i> (Türkiye’de Gençlerin Göç Algısı ve Toplumsal Uyumun Önündeki Engeller)	
Tuğba GÜNÖR	226-240
<i>Bir Asilzadenin Çöküşü: İppolit Matveyeviç Vorobyandinov</i> (The Fall of a Nobleman: Ippolit Matveevich Vorobyandinov)	
Yurdagül KILINÇ	241-266
<i>Retorik, Politik Ethos ve Metis</i> (Rhetoric, Political Ethos and Metis)	
Pelin ÖNDER EROL - Alperen ZOR	267-286
<i>Doğum Karşıtı Düşünce Akımlarının Sosyal Medyadaki Yansımaları: Reddit Örneği</i> (Reflections of Antinatalist Currents of Thought on Social Media: The Case of Reddit)	
Seher Selin ÖZMEN - Süleyman ÖZMEN	287-307
<i>Müze Sergilemelerinde Propaganda: Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi</i> (Heeresgeschichtliches Müzesi) Örneği [Propaganda in Museum Exhibitions: The Example of The Vienna Arsenal Military History Museum (Heeresgeschichtliches Museum)]	
Sedat POLAT	308-327
<i>Genç Yoksulluğu Üzerine Yazılmış Makalelerin Tematik Analizi</i> (Thematic Analysis of Articles on Youth Poverty)	
Hayrunisa TOPÇU	328-349
<i>Ergodik Edebiyat: Yeni Bir Okuma Yöntemi mi? Hâlihazırdaki Yöntemlerin Yeni Adı mı?</i> (Ergodic Literature: A New Reading Method? A New Name for Existing Methods?)	
Kıvanç UZUN - Muhammet TORTUMLU	350-377
<i>Mesleki Tükenmişliğin Sağlık Çalışanlarının Yaşam Doyumu Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sağlamlığın ve Umudun Aracı Rolünün İncelenmesi</i> (Investigation of the Mediator Role of Hope and Resilience in the Effect of Occupational Burnout on Healthcare Workers’ Life Satisfaction)	
Hülya UZUNTAŞ	378-393
<i>Kutadgu Bilig’de “Vakt-i Subh”</i> (“Morning” in Kutadgu Bilig)	
Celalettin VATANDAŞ - Saniye VATANDAŞ	394-415
<i>Ötekini Niteleyen Sözcükler Bağlamında Geleneksel Osmanlı Zihniyetinde Avrupalı Algısının Değişimi</i> (The Change of the Perception of the European in the Traditional Ottoman Mentality in The Context of Vocabulary that Denotes the “Other”)	
Buğra ZENGİN - Cahit KAHRAMAN	416-431
<i>Japon Kültürü İçeriklerine Erişimde Google Arama Sorgu Becerileri</i> (Google Search Query Skills in Accessing Japanese Culture Content in Different Languages)	

Beylikdüzü İlçesinde (İstanbul) Sanayi Faaliyetlerinin Gelişimi, Yapısı ve Dağılışı Üzerine Coğrafi Bir İnceleme¹

Fatih AYHAN²

Öz

Beylikdüzü, İstanbul'un 1990'lı yıllardan sonra gelişmeye başlayan ilçesidir. İstanbul'da ortaya çıkan konut açığını kapatma adına atılan toplu konut hamlelerinin ilk adımı Beylikdüzü'nde gerçekleşmiştir. Uzun dönem İstanbul merkezine olan uzaklığından dolayı yeterli ilgiyi görmeyen Beylikdüzü, özellikle 1999 Marmara Depremi'nden sonra İstanbul merkezindeki insanların yerleştiği bölgelerden biri olmuştur. 2000'li yıllardan itibaren metrobüsle birlikte ulaşımın kolaylaşması bölgenin yerleşim açısından cazibesini artırmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren başlayan ve 1980'lerde yoğunlaşan göç hareketi İstanbul'da kent yapısını olumsuz yönde etkilemiştir. Kent merkezinde plansız olarak yapılan sanayileşme sonucunda konut – sanayi alanları iç içe geçmiş ve bunun sonucunda alınan kararlar sanayi alanlarının kent dışına taşınma planı devreye girmiştir. Bu plan kapsamında İstanbul'un batı yakasında Beylikdüzü ve yakın çevresi yeni sanayi bölgesi olarak tasarlanmıştır. 2002 yılında kurulan Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi ile İstanbul'un önemli sanayi merkezlerinden biri olan Beylikdüzü ilçesinde 2022 yıl ortası itibarıyla İstanbul Sanayi Odası'na (İSO) kayıtlı 776 adet sanayi kuruluşu faaliyet halindedir.

Anahtar Sözcükler

Beylikdüzü
sanayi
yerleşme
ulaşım

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 09.08.2022

Kabul Tarihi: 23.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1159892

A Geographical Analysis on the Development, Structure and Distribution of Industrial Activities in the Beylikdüzü District (Istanbul)

Abstract

Beylikdüzü is a district of Istanbul that started to develop after the 1990s. Beylikdüzü, which didn't attract attention for years because it is far from the center of Istanbul, became one of the important settlements of Istanbul after the 1999 Marmara Earthquake. Since the 2000s, the ease of transportation by metrobus has increased the interest in Beylikdüzü. The migration movement, which started in the 1960s and intensified in the 1980s, adversely affected the urban structure in Istanbul. Due to the lack of planning in the city center, residential and industrial areas were intertwined. With the decision taken, the plan to move industrial zones out of the city came into effect. Established in 2002, Beylikdüzü Organized Industrial Zone has become one of the important industrial centers of Istanbul. As of the middle of 2022, there are 776 industrial enterprises registered with the Istanbul Chamber of Industry (ISO) in Beylikdüzü.

Keywords

Beylikdüzü
industry
settlement
transport

About Article

Received: 09.08.2022

Accepted: 23.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1159892

¹ Bu çalışma 17.06.2021 tarihinde İstanbul Üniversitesi tarafından düzenlenen II. Uluslararası Coğrafya Kongresi'nde sunulmuş özet bildirinin genişletilmiş ve veriler açısından güncellenmiş halini oluşturmaktadır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Afyonkarahisar/Türkiye, fayhan@aku.edu.tr, ORCID: 0000 – 0003 – 0922 – 6586

Giriş

Ülkelerin en önemli ekonomik faaliyetlerinden olan sanayi faaliyeti, kalkınma ve küreselleşmenin motoru olarak da bilinir. Sanayi faaliyetlerinin coğrafi yönden incelenmesi ile birlikte sanayi faaliyetlerinin coğrafyayı ilgilendiren başlıca yönleri üç başlıkta toplanabilir. Bunlar: sanayinin dağılışı düzeni, sanayinin yerleşmiş olduğu alanda çeşitli elemanlarla etkileşimleri ve sanayinin başka alanlarla ilişkileridir (Tümertekin ve Özgüç, 2009, s. 397).

Sanayi faaliyetlerinin “mekân bilimi” olarak da tanımlanan coğrafya ile ilişkisi yerleşmeler üzerinde oluşturduğu etkilerle de ortaya çıkar. Bu bağlamda (Erbaş, 2019, s. 19) sanayileşmenin yerleşmeler üzerinde iki türlü etkisinin olduğunu belirterek bunlardan ilkinin var olan ve geleneksel dokuya sahip eski kentlerin sanayileşmenin etkisi ile büyümeleri olduğunu, ikinci etkinin ise sanayileşme sonucunda yeni kentlerin oluşması olarak özetlemiştir. (Temurçin, 2012, s. 108) ise sanayi faaliyetlerinin yer seçimi ve birbiri ile ilişkileri yönünden kentsel doku üzerinde önemli etkilerinin olduğunu ifade etmiştir. Bir yerleşim yerine ait çeşitli beşeri ve ekonomik fonksiyonlar içerisinde organize sanayi bölgeleri, sanayi siteleri ve müstakil fabrikalar şeklinde faaliyet haline geçen sanayi alanlarının payı arttıkça kentsel arazi kullanımı hızlı değişim gösterir. Bu şekilde sanayi sektörünün gelişme gösterdiği kentler “sanayi kenti” olarak adlandırılmaktadır (Keleş, 1997, s. 30). Sanayi kentlerinin ülkelerin milli gelirleri üzerine katkısı dikkat çekmektedir. Bu tür sanayi kentleri sağlamış olduğu imkânlarla bölgeleri içerisinde önemli cazibe merkezleri olmuştur.

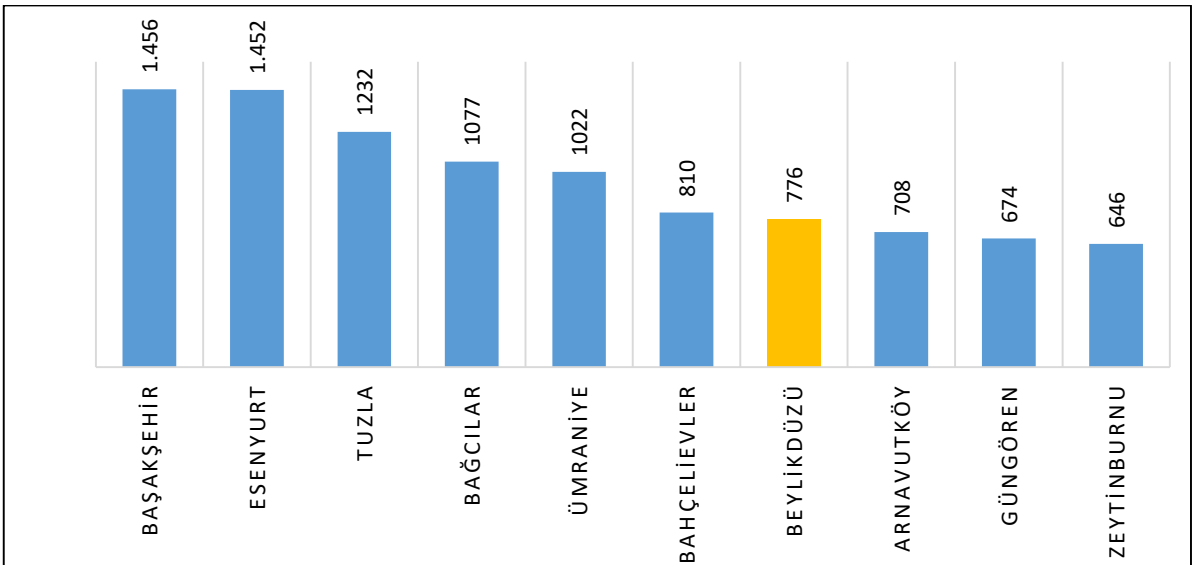
Hammadde, ulaşım imkânları, enerji kaynakları, işgücü ve pazar gibi faktörler sanayinin yer alacağı bölgeyi belirleyen temel faktörlerdir (Tümertekin, 1997, s. 161-162). Sanayi açısından cazip olan bu özelliklerin birçoğuna İstanbul sahiptir. Özellikle bulunduğu konum nedeniyle ulaşım elverişli noktada bulunması, limanların varlığı, Avrupa ve Anadolu yönüne uzanan otoyollar ile havayolu ve demiryollarının gelişimi İstanbul’u sanayi alanında önemli bir noktaya taşımıştır.

1950’li yıllara kadar doğal nüfus artışı sonucunda kent yerleşim sınırı şekillenen İstanbul, daha sonra ülkede yaşanan sosyoekonomik gelişmeler sonucu oluşan göç dalgasıyla mekânsal anlamda hızlı bir şekilde büyümüştür. Kent merkezinde ve alt merkezlerde yoğunlaşan ticaret fonksiyonu, inşa edilen karayolları vasıtasıyla doğrusal olarak kentin diğer noktalarına yayılırken imalat ve sanayi faaliyetleri de yavaş yavaş kent dışına taşınmaya başlamıştır (Aysan, Demir, Altan ve Dökmeçi, 1995, s. 53). İstanbul’un gelişip büyümesi de bu sanayi merkezleri etrafında oluşan yerleşim alanlarıyla başlamıştır. Yoğunlaşan sanayi faaliyetlerine bağlı olarak 1955 yılında sanayi bölgeleri planlaması yapılmıştır. Ancak geleceğe

dönük olmayan bu plan çarpık kentleşme olgusunu beraberinde getirirken altyapısız, düzensiz ve doğal çevreye zarar veren sanayi hamleleri İstanbul'un tarihi dokusuna da zarar vermiştir. Türkiye'nin dışa açıldığı ve liberal ekonomik politikaların izlendiği bu dönemde İstanbul, sanayi ve ticaret şehri olma vasfını giderek artırmıştır (Doğan, 2013a, s. 524; Şahin, 2015, s. 456-457). 1963 yılından itibaren başlayan planlı kalkınma dönemleriyle birlikte İstanbul'a özel ulaşım, sanayi, ticaret ve eğitim alanında projeler üretilmiştir. Özellikle ulaşım alanında İstanbul'da atılan önemli adımların etkisiyle kente hammadde taşıma işlemi kolaylaşmış, şehrin sahip olduğu iş gücü ve oluşturduğu pazarın da etkisiyle sanayi kuruluşlarının sayısı hızla artmaya başlamıştır.

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren İstanbul'da yaşamaya başlanan hızlı ve plansız kentleşmeyle birlikte şehir içindeki arazi fiyatlarının artması sonucunda İstanbul içinde yer alan sanayinin desantralizasyonu kapsamında sanayi tesisleri şehir dışına taşınmaya başlamıştır (Karakuyu, 2008, s. 22). Bu taşınma hareketinin yönü Anadolu Yakası'nda Tuzla, Maltepe, Gebze istikametine doğru olurken Avrupa Yakası'nda ise Avcılar, Sefaköy, Büyükçekmece, Esenyurt istikameti olmuştur. Bu kapsamda Avrupa Yakası'nda sanayinin taşındığı ve kısa zamanda yoğunlaştığı bölgelerden biri de Beylikdüzü ve çevresi olmuştur.

İstanbul Sanayi Odası kayıtlarına göre ilk fabrikanın 1976 yılında kurulmasının ardından faaliyete giren diğer sanayi tesisleri ile birlikte Beylikdüzü ve çevresi İstanbul'un önemli sanayi bölgesi haline gelmiştir. Beylikdüzü'nün sanayi alanında İstanbul içindeki mevcut durumunu görme adına sanayi tesislerinin ilçelere göre dağılımına bakmak gerekmektedir. İstanbul Sanayi Odası'nın 2022 yılı verilerine göre İstanbul'da faaliyette olan toplam 18.431 adet tesis mevcuttur.

Şekil 1. İstanbul'da sanayinin yoğunlaştığı ilçelerdeki işletme sayıları (2022)

Şekil 1’de İstanbul’daki kayıtlı sanayi tesislerinin ilçelere göre dağılımına bakıldığında en fazla tesis sırasıyla Başakşehir (1.456), Esenyurt (1.452) ve Tuzla (1.232) ilçelerinde yer almaktadır. Beylikdüzü ilçesi sanayi alanında sahip olduğu ve faal halde bulunan 776 tesis ile yoğunluk bakımından İstanbul’daki 39 ilçe arasında yedinci sırada gelmektedir. Türkiye’nin en büyük ilk 500 sanayi kuruluşu içerisinde dört firma ve ikinci 500 sanayi kuruluşundan iki firma Beylikdüzü ilçesi içerisinde faaliyet yürütmektedir (www.ibosb.com).

Amaç ve Yöntem

Yapılan bu çalışmanın amacı İstanbul’da sanayinin son dönemde yoğunlaştığı merkezlerden biri olan Beylikdüzü ilçesinde sanayi faaliyetlerinin gelişimini etkileyen faktörler ile ilçede mevcut sanayi faaliyetlerinin yapısı ve mekânsal dağılımını ortaya koymaktır. Bununla birlikte ilçe içerisinde sanayi faaliyetlerinin gelişimini ve dağılımını etkileyen faktörler de araştırmanın bir diğer konusudur. Ayrıca bu araştırma sanayi coğrafyası alanında ilçe ölçeğinde yapılmış bir çalışma örneğidir.

Çalışma sırasında Beylikdüzü ilçesindeki sanayi alanları, sanayi siteleri ve fabrikaların lokasyonları ve ilçe içindeki dağılımları ArcGIS yazılımı kullanılarak CBS yöntemiyle haritalandırılmıştır. Sanayi tesislerinin konumu, potansiyeli ve çevresel etkileri ile ilgili olarak sahada gözlem yapılarak sanayi coğrafyası ile ilgili yayınlar, Beylikdüzü ilçesi ile ilgili yerel ve ulusal haberler taranarak doküman analizi yapılmıştır.

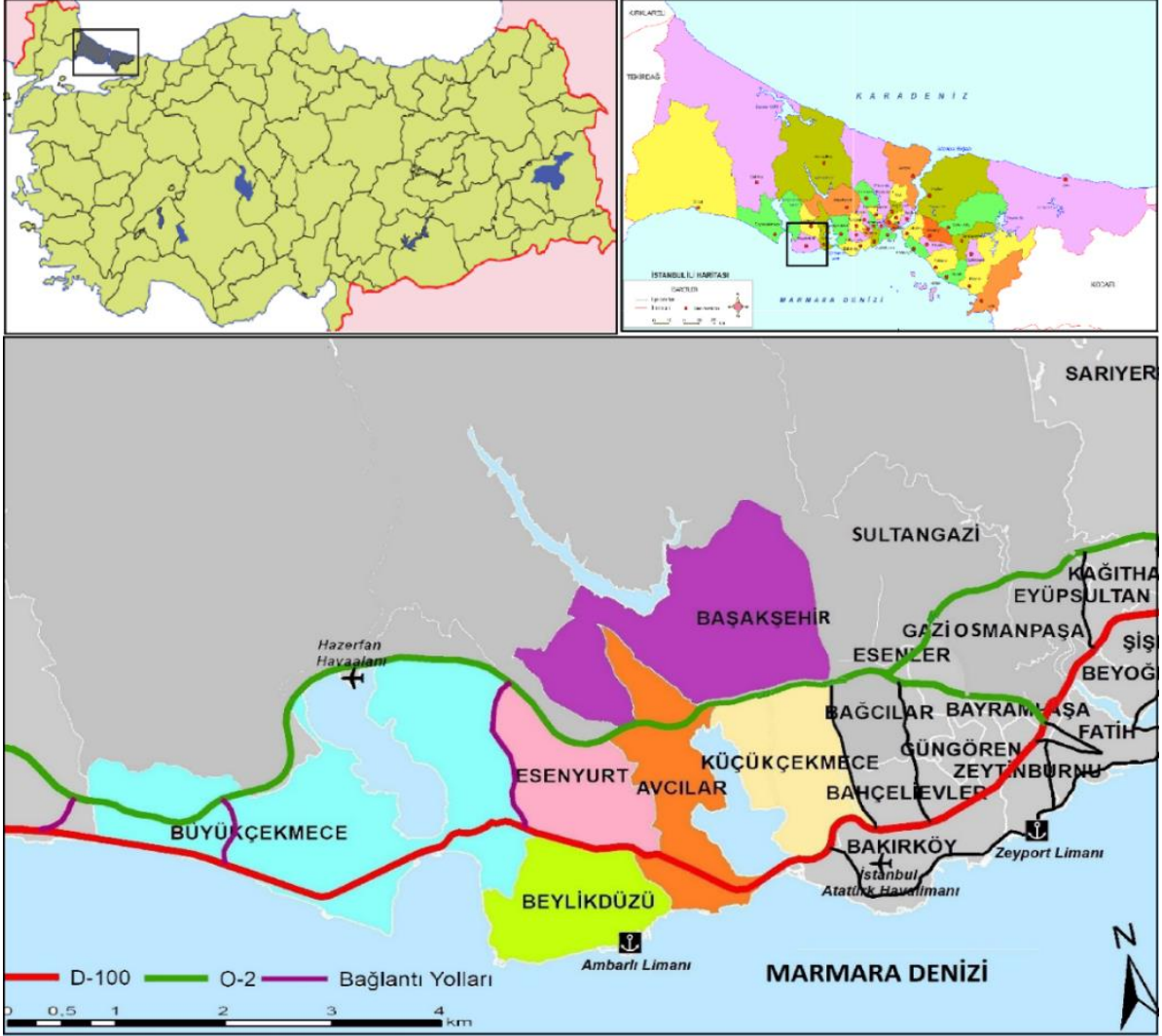
Araştırma kapsamında sanayi tesislerine ait veriler İstanbul Sanayi Odası’ndan (İSO) alınmıştır. Bilindiği gibi 10 ve üzeri işçi çalıştıran tüm sanayi tesislerinin/işletmelerinin İstanbul Sanayi Odası’na kayıt yaptırmaları zorunludur. Bu bakımdan İstanbul Sanayi Odası, sanayi alanındaki verilerin toplandığı en etkili kurumdur. Çalışmada kullanılan sanayi tesislerine ait veriler 2022 yılı temmuz ayı itibariyle elde edilen verilerdir.

Sanayi-mekân ilişkisi kapsamında değerlendirilecek bir diğer veri ise nüfus sayımlarıdır. İlçe nüfusuna ait veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan genel nüfus sayımları ve adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden (ADNKS) elde edilmiştir.

Araştırma Sahası

Araştırma sahasını oluşturan Beylikdüzü ilçesi, İstanbul’un batısında Avrupa Yakası’nda yer almaktadır. 39 km² yüz ölçümüyle İstanbul’un 19. büyük ilçesi olan Beylikdüzü ilçesinin kuzeyinde Esenyurt, batısında Büyükçekmece, doğusunda Avcılar ilçeleri yer alırken güneyden Marmara Denizi ile sınırlanmıştır (Şekil 2). Marmara Denizi’ne 12,7 km kıyısı bulunan Beylikdüzü idari bakımdan 10 mahalleye sahiptir.

2021 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi sonuçlarına göre toplam nüfusu 15.840.900 ve nüfus yoğunluğu 2.900 kişi/km² olan İstanbul ili içerisinde Beylikdüzü ilçesinin nüfusu 2021 ADNKS verilerine göre 398.122 kişidir. Sahip olduğu nüfus ile il içindeki payı %2,5 olurken nüfus yoğunluğu 10.425 kişi/km² ile İstanbul il geneline göre oldukça yüksektir.

Şekil 2. Beylikdüzü ilçesinin lokasyon haritası

Beylikdüzü'nün eski ismi bahçe anlamına gelen "Gardan"dır. 1924 yılındaki mübadeleye kadar Gardan, ekonomisi tarıma dayalı bir Rum köyüdür. 1924 yılında yaşanan mübadeleden sonra bölgeye Türklerin yerleşmesiyle beraber nüfus yapısı değişmiştir. Buraya yerleşen Türkler ilk başta yoğun olarak tarım, hayvancılık ve balıkçılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bölgeden Rumların çoğunun ayrılması üzerine köye yeni bir isim verilmesine karar verilmiş, bunun üzerine köyün doğal iklimine çok kolay ayak uyduran kavak ağaçlarının yoğunluğu nedeniyle "Kavaklı" adı verilmiştir (Hayır, 2009, s. 41).

Beylikdüzü ilçesinin yerleşim çekirdeğini Gürpınar, Kavaklı ve Yakuplu köyleri oluşturmaktadır. Bu köyler Cumhuriyet'in ilk döneminde Çatalca ilçe sınırları içerisinde yer alırken Büyükçekmece'nin 1987 yılında ilçe statüsü kazanmasıyla beraber idari bakımdan bu ilçeye bağlanmıştır. 1993 yılına kadar bu üç köy muhtelif zamanlarda belde statüsü kazanarak Büyükçekmece ilçesine bağlı belde belediyesi olarak varlıklarını devam ettirmiştir. Bunlardan Kavaklı Belediyesi'nin ismi 2002 yılında "Beylikdüzü" olarak değiştirilirken 22.03.2008 tarihinde Gürpınar ve Yakuplu Belediyeleri'nin tüzel kişilikleri kaldırılmış ve bu yerleşmeler Beylikdüzü Belediyesi'ne katılarak Beylikdüzü ilçesi oluşturulmuştur (Kocadağlı, 2018, s. 16).

Beylikdüzü bölgesinde ağırlıklı ekonomik faaliyet 1960'lı yıllara kadar tarım ve hayvancılığa dayanmaktaydı. Özellikle sahil kesimine yakın olan Gürpınar, Kavaklı mahalleleri ile beraber Yakuplu bölgesi tarım arazilerinin yoğun olduğu alanlardır. Ancak 1970'li yıllara gelindiğinde sanayinin bölgede varlığını göstermeye başlaması tarım ve hayvancılığın dışında önemli bir ekonomik alternatifin doğmasına neden olmuştur. Yıllar itibariyle Beylikdüzü civarında tarım alanları yerini konut ve sanayi alanlarına terk etmeye başlarken tarım ve hayvancılık da artık sadece çok az bir kesimin ekonomik uğraşısı haline gelmiştir. 2021 yılı itibariyle TÜİK verilerine göre İstanbul'da yaklaşık 75 bin hektar tarım alanı yer alırken Beylikdüzü ilçesindeki tarım alanı yalnızca 55 hektardır (%0,07). İlçede kayıtlı 26 büyükbaş ve 384 küçükbaş hayvan varlığı ise hayvancılığın bitme noktasında olduğunun kanıtıdır (TÜİK, 2022).

Şekil 3. Beylikdüzü'ne ait 1990'lı yıllar (Solda) ve 2022 yılına ait görünüm (Sağda). (Fotoğraflar Beylikdüzü Belediyesi Kültür Müdürlüğünden temin edilmiştir.)

1980'li yıllarda büyükşehirlere yaşanan göçler sonucu ortaya çıkan konut açığını kapatmak amacıyla kamu eliyle Toplu Konut İdaresi (TOKİ) kurulurken diğer yandan konut yapı kooperatiflerinin de kurulmasına izin verilmiştir. İstanbul şehir merkezinde yaşanan arsa sıkıntısı göz önüne alınarak Beylikdüzü'nün konut bölgesi olması planlanmış ve bu plan dahilinde 17.07.1985 tarihinde Hüseyin Yıldız tarafından Beylikdüzü'nde 1.281 dönüm alanda

konut inşa etmek amacıyla “Büyükşehir Yapı Kooperatifi” kurulmuştur. 1987 yılında yapımına başlanan ve 11.000 konutun inşa edildiği bu kooperatif alanı modern Beylikdüzü’nün temellerinin atıldığı ilk projedir (Şekil 3). Sonraki dönemlerde diğer inşaat şirketlerine ait konut projelerinin de tamamlanmasıyla Beylikdüzü nüfusu hızlı bir şekilde artmıştır. Modern görünüme sahip olarak inşa edilen bu konutlar genel olarak çok katlı inşa edilen yapılardır. Kısa zamanda ortaya çıkan bu dikey yapılaşma ile D100 Karayolu kenarında küçük bir alanda yoğun nüfuslu bir uydu kent oluşmuştur (Ayhan, 2017, s. 163). Ortaya çıkan konut arzı ile birlikte özellikle İstanbul şehir merkezinden ve İstanbul dışından göç alan Beylikdüzü ve yakın çevresi hızlı bir nüfus artışı yaşamıştır. Yerleşim sürecini hızlandıran en önemli olay ise 1999 yılında meydana gelen İzmit (Gölcük) depreminin İstanbul’da oluşturduğu yıkıcı etki olmuştur.

Bulgular ve Sonuç

Beylikdüzü İlçesinde Sanayinin Gelişimini Etkileyen Faktörler

Sanayi tesislerinin yer seçiminde etkili olan faktörler hammaddeye yakınlık, enerji kaynaklarının varlığı, ulaşım imkânları, işgücü potansiyeli, pazar alanlarına yakınlık ve sermaye olarak sayılır. Bu faktörler çoğu zaman bir arada bulunmazken bunlardan bir veya birkaçının da mevcut olması bir bölgenin sanayi alanı olarak seçilmesinde etkilidir.

Ulaşım Faktörü

Sanayi faaliyetleri için gerekli olan çeşitli ve büyük miktarlardaki hammaddelerin fabrikalara getirilmesi ve mamül maddelerin pazarlara gönderilmesi, işçilerin tesislere ulaşımı yeterli ve örgütlü bir taşımacılıkla mümkün olurken bu alanlar arasındaki mesafeyi azaltma arzusu sanayinin yer seçimi konusunda taşıma maliyetlerinin oldukça önemli olduğunu göstermektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2009, s. 437). Diğer yandan üretimin yoğun olduğu sanayi kentleri, tüketime dayalı olan kentler ile kıyaslandığında kuruluş yeri bakımından ulaşımaya duydukları ihtiyaçların daha fazla olduğu görülür (Sabuncuoğlu ve Tokal, 1987, s. 193). Ülkemiz şehirlerinde şehir merkezinden uzakta kurulmuş büyük ölçekli üretim yapan tesisler ile şehirsiz pazara bağlı olarak şehir merkezinde kurulmuş küçük sanayi tesisleri olmak üzere iki çeşit sanayi grubu mevcuttur. Büyük şehirlerdeki geniş ölçekli sanayi tesisleri genellikle şehri çevresine bağlayan ana yollar üzerinde ve arsa değerinin henüz büyük artışlara uğramadığı alanlarda kurulma eğilimindedir (Tekeli, 2011, s. 86).

İstanbul’da 1980’lerin ikinci yarısından itibaren şehir merkezinde nüfusun artmasıyla sanayi alanları ile yerleşim alanları iç içe geçmiş ve yerel yönetim tarafından sanayinin şehrin dışına taşınma planı ortaya atılmıştır. Bu amaçla sanayi tesislerinin Avrupa Yakasında

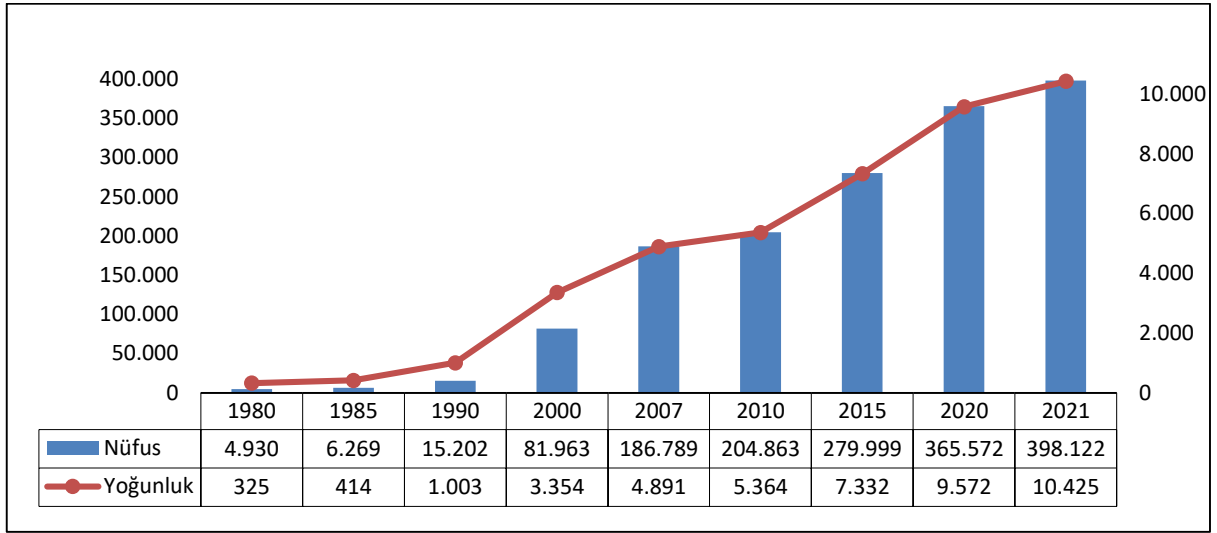
konumlandığı ilk bölge batıda Büyükçekmece Gölü'nün kuzeyinde yer alan Hadımköy, Esenyurt ve Beylikdüzü bölgeleri olmuştur.

Sanayinin ilk olarak taşınmaya başladığı 1970'li yıllarda Beylikdüzü bölgesinde yerleşim oldukça seyrek olurken şehir merkezine uzaklığı nedeniyle bu dönemde yerleşim alanı olarak tercih edilmekten bir hayli uzaktır. Yerleşim alanı olarak tercih edilmeyen Beylikdüzü bölgesinde ilk etapta sanayinin yer seçimini etkileyen en önemli faktör şehrin merkezinden uzakta sahip olduğu konumdur. Konum olarak İstanbul il merkezine yaklaşık 30 km mesafede yer alan Beylikdüzü ilçesinde sanayinin yoğunlaşmasında en etkili faktör yıllar içinde geliştirilen ulaşım olanakları olmuştur. Beylikdüzü ilçesinde sanayinin gelişimini ve burada konumlanma sebebini ortaya koyarken Esenyurt ve Hadımköy bölgelerinden bağımsız düşünmemek gerekir. Bu sayılan bölgeler aynı zamanda ulaşım olanaklarının da oldukça elverişli olduğu bölgedir. Beylikdüzü ilçesinin kuzey sınırını oluşturan D100 Karayolu ve bu yolun yaklaşık 5 km kadar kuzeyinde yer alan TEM (O-2) Otoyolu sanayiye ulaşım açısından etkileyen en önemli unsurdur (Şekil 2).

Şekil 4. D100 Karayolu ve çevresindeki sanayi kuruluşları

Ulaşım alanında Beylikdüzü'nün sahip olduğu avantajlar karayolu ile sınırlı kalmamıştır. Beylikdüzü ilçesinde karayolunun yanı sıra ilçenin güneyinde yer alan Ambarlı Limanı da sanayinin varlığını destekleyen önemli etkidir. 1989 yılında dönemin Büyükşehir Belediyesi'nin “hızlı kentleşme ve kent içinde görüntü bozukluğu” yaklaşımı kapsamında Zeytinburnu sahilinde yer alan Kumcular Kooperatifi, Ambarlı Yakuplu bölgesine “Kumcular Barınağı” olarak taşınmıştır. Böylece bugünkü Ambarlı Limanı'nın temelleri atılmıştır. Sonraki dönemde bölgede girişimcilerin artmasına bağlı olarak limanın yönetimi için 09.09.1992 tarihinde ALTAŞ Ambarlı Liman Tesisleri Tic. A.Ş. kurulmuştur (www.altasliman.com) 2022 yılı itibariyle bünyesinde Kumport, Akçansa, Mardaş ve Marport olmak üzere 4 ayrı terminal çalışmaktadır. ALTAŞ Liman Tesisleri'nin verilerine göre 2021 yılı içerisinde Ambarlı Limanındaki bu dört terminale gelen toplam 3.176 gemi 989.760 adet konteyner taşırken 2.962

Şekil 7. Beylikdüzü ilçesi nüfus miktarı ve yoğunlukları (1980-2021)

Beylikdüzü'nün 1980 yılından 2021 yılına kadar sahip olduğu nüfus verileri Şekil 7'de belirtilmiştir. Buna göre 2000 yılına kadar sadece 3 köyün bulunduğu Beylikdüzü'nde nüfus miktarı 1980 yılında 4.930 olurken 1990 yılına gelindiğinde 15.202'ye; nüfus yoğunluğu ise 325 kişi/km²'den 1990 yılında 1.003 kişi/km²'ye ulaşmıştır. Sanayi faaliyetlerinin bölgeye yerleşmeye başladığı bu dönemde Yakuplu, Gürpınar ve Kavaklı köylerinin nüfus miktarları büyük artış göstermiştir. 1990 yılından sonra ise Beylikdüzü bölgesinde konut alanlarının yoğunlaşmasına bağlı olarak ilçenin görünümü değişmeye başlamıştır. Bir yanda sanayi tesisleri ve yakın çevresinde konutlar yer alırken diğer tarafta yüksek katlı binalardan oluşan toplu konut alanları boy göstermiştir.

Nüfusun hızlı artmaya başladığı 1990 sonrası dönemde idari bakımdan Beylikdüzü bölgesinde 7 mahalle mevcut iken toplam nüfus 2000 yılında 81.963 ve nüfus yoğunluğu 3.354 kişi/km² olmuştur. 2007 yılından itibaren 10 mahalleye ulaşan Beylikdüzü 2008 yılında ilçe statüsü kazanmış ve gerek İstanbul'un yeni uydu kentlerinden birisi olması gerekse de sanayi tesislerinin sağladığı iş imkânları dolayısıyla Beylikdüzü'nün nüfusu artış göstermeye devam etmiştir. Son olarak 2021 yılı ADNKS verilerine göre Beylikdüzü ilçesi 398.122 nüfusa ve 10.425 kişi/km² nüfus yoğunluğuna ulaşmıştır. İlçenin sahip olduğu bu nüfus bölgede yer alan sanayi tesisleri için önemli bir insan kaynağını oluşturmaktadır. Ancak burada yer alan sanayi tesislerinde sadece Beylikdüzü ilçesinde ikamet edenler çalışmamaktadır. Esenyurt, Avcılar ve Büyükçekmece gibi komşu ilçeler de bu tesisler için önemli bir işgücü kaynağını oluşturur.

Beylikdüzü ilçesinde 1990'lı yılların ikinci yarısında konut alanlarının çoğalmasıyla birlikte sanayi-nüfus ilişkisi kısmen azalmaya başlamıştır. Çünkü bu dönemden itibaren Beylikdüzü'nü yerleşim için seçenler sanayi faktörünün dışında depreme dayanıklı ucuz

konutlar olduğu için seçmiştir. Ancak Yakuplu, Kavaklı ve Sahil mahallelerinde dağınık haldeki sanayi tesisleri halen işçi nüfusunu barındırmaktadır (Kocadağlı, 2018, s. 27).

Sanayinin Gelişimi ve Mevcut Yapısı

1960'lı yıllarda D100 Karayolu'nun inşasıyla beraber İstanbul'da ulaşım Anadolu ve Avrupa yönüne doğru gelişirken karayolu etrafında sanayi tesisleri de kümelenmeye başlamıştır. Avrupa Yakası'nda Bakırköy, Küçükçekmece, Avcılar ile birlikte Beylikdüzü bölgesi de sanayi tesislerinin tercih ettiği bölgelerden biri olmuştur. Özellikle İstanbul kent merkezinde nüfusun artmasıyla beraber yerleşim alanları içinde kalan sanayi tesisleri faaliyetlerini belirtilen bu ilçelere taşımaya başlamışlardır. Beylikdüzü bölgesini bu dönemde sanayi açısından cazip kılan faktörler içerisinde karayoluna yakınlığın yanı sıra seyrek yerleşim alanlarının varlığı ve arazi değerlerinin ucuz olması sayılabilir.

1970'li yıllarda ülkenin önemli iş adamlarından Vehbi Koç Beylikdüzü bölgesinde 131 dönüm arazi satın alarak 1976 yılında bölgenin ilk büyük ve önemli beyaz eşya fabrikalarından biri olan Beko fabrikasını kurmuştur (Şekil 8). Kurulan bu fabrika diğer sanayicilerin de bölgeye ilgisini çekerek tarım ve hayvancılıkla geçinen yerel halk istihdam alanında alternatif oluşturmuştur (Üstün, 2016, s. 216). Sonraki yıllarda Arçelik fabrikasına dönüşen bu üretim tesisi sanayi imkânlarının daha elverişli şartlar sunmasından dolayı 2017 yılında Tekirdağ ilinin Çerkezköy ilçesine taşınmıştır.

Şekil 8. Arçelik Fabrikası

1980'li yıllarda Beylikdüzü çevresinde yer alan diğer yerleşmeler de sanayileşme adımlarından payını almıştır. Bu bağlamda Beylikdüzü ve Avcılar'ın güneyinde Ambarlı civarında ve Beylikdüzü'nün kuzeybatısında Esenyurt'a bağlı Kıraç semtinin batısında ilk sanayi tesisleri kurulmuştur. Yine aynı dönemde sanayi alanları özellikle Ambarlı ve Kıraç ile

birlikte Haramidere, Firuzköy, Yakuplu ve Hadımköy çevresine toplanarak Beylikdüzü yakın çevresi İstanbul'un önemli sanayi ve üretim merkezi haline gelmiştir. Sanayi tesislerinin sayılan bu bölgelere kayması istihdam açısından sahayı çekici kılarken 1980'li yılların sonlarından itibaren belirtilen yerleşim alanları nüfusa bağlı olarak gelişme göstermeye başlamıştır (Kocadağlı, 2018, s. 27).

1989 yılında Yakuplu bölgesinde başlayan Ambarlı Limanı inşaatı sanayicilerin ve iş adamlarının dikkatlerini bu bölgede yoğunlaştırmıştır. Liman inşaatı başlamadan önce İstanbul merkezindeki bazı fabrikaların Beylikdüzü bölgesine taşınma fikri uygulamaya geçmiştir.

Tablo 1

Beylikdüzü İlçesinde Sanayi Tesislerinin Kuruluş Dönemlerine Göre Dağılımı

	1950 1960	1960 1970	1970 1980	1980 1990	1990 2000	2000 2010	2010 2022	Toplam
Tesis Sayısı	1	2	13	23	67	164	506	776
Oran (%)	0,2	0,3	1,7	3,0	8,5	21,1	65,2	100,0

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası (2022)³

İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı sanayi tesislerini kuruluş tarihlerine göre gruplandırdığımızda ortaya çıkan sonuç Tablo 1'de belirtilmiştir. Bu verilere baktığımızda 1970 yılından önce bölgede sadece iki adet sanayi tesisinin yer aldığını görmekteyiz. 1970 yılından sonra D100 Karayolu inşasının tamamlanmasına bağlı olarak sanayi tesisleri bölgede toplanmaya başlamıştır. 1970-1980 döneminde 13 ve 1980 – 1990 döneminde 23 işletmenin kurulduğu Beylikdüzü'nde sanayi alanında asıl atılım 1990 yılından sonra başlamıştır. Bu atılımı hızlandıran önemli faktörlerin başında Ambarlı Limanı'nın 1992 yılında tamamlanması ve ilçenin kuzeyinde TEM Otoyolu inşasının tamamlanması gelmektedir. Bu faktörlere ilave olarak D100 Karayolu ve TEM Otoyolu bağlantısını kuzey – güney yönünde sağlayan ilçenin batısındaki Hadımköy Bağlantı Yolu ile doğusundaki Haramidere Bağlantı Yolu da bölgenin sanayi alanında cazip bir konuma erişmesini sağlamıştır.

12.04.2000 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 4562 sayılı Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu ile ülkenin değişik yerlerinde çeşitli sanayi sektörlerini bir araya getiren OSB'lerin kurulmasına başlanmıştır. Bu amaçla İstanbul'da ikisi Avrupa Yakası'nda ve altısı Anadolu

³ Sanayi kuruluşlarına ait veriler İstanbul Sanayi Odası'ndan 10.07.2022 tarihinde e-posta yoluyla temin edilmiştir.

Yakası'nda olmak üzere sekiz tane OSB kurulması planlanmıştır. Avrupa Yakası'ndaki OSB'lerden biri Başakşehir ilçesindeki İkitelli OSB olurken diğeri Beylikdüzü OSB'dir.

Organize Sanayi Bölgeleri şehir içinde dağınık halde bulunan, altyapısı, sağlık ve sosyal hizmetleri ile güvenliği ve yönetimi olmayan işletmelerin bir araya getirilmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir. Diğer yandan kurulan bu OSB'ler şehirleşme süreci içerisinde sanayinin dengeli olarak yayılmasına ve belli sınırlar içinde sanayi faaliyetlerinin yapılmasına katkı sağlayarak üretim yapan tesislerin ulaşım problemlerini büyük oranda ortadan kaldırmaktadır (Doğan, 2013b, s. 224).

Konumu itibariyle büyük avantajlara sahip olan Beylikdüzü ilçesinin ekonomisi sanayi ve hizmetler sektörüne dayalıdır. İlçede sanayi sektörü kümelenme mantığı çerçevesinde konumlanmış olup bu tesislerin çoğunluğu Beylikdüzü OSB içerisinde yer almaktadır. Ülke çapında yer alan OSB'ler arasında önemli bir yeri olan Beylikdüzü OSB içerisindeki firmalar hem ilçe ekonomisine hem de ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır (Bülbül, 2018, s. 10).

Yapımı 2002 yılında tamamlanan Beylikdüzü OSB içerisinde yaklaşık 500 firma üretim yapmaktadır. Bu firmalar yoğun olarak makine imalatı, asansör, plastik, bakır, pirinç ve mermer sektörlerinde faaliyet yürütmektedir. D100 Karayolu kıyısında yer alan Beylikdüzü OSB TEM Otoyolu'na 7 km ve Ambarlı Limanı'na 5 km mesafede yer almaktadır. Bu yönüyle bulunduğu konum ulaşım açısından oldukça avantajlıdır.

Şekil 9. Beylikdüzü OSB

1.600 dönüm arazi üzerinde kurulan ve yaklaşık 15 bin kişiye istihdam sağlama kapasitesi bulunan Beylikdüzü OSB 3 ayrı bölgede alt kooperatifler şeklinde kurularak faaliyet yürüten ve Birlik, Bakırcılar-Pirinççiler ve Mermerciler olarak adlandırılan 3 farklı sanayi sitesinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır (<http://www.ibosb.com>).

Birlik Sanayi Sitesi: 235 dönüm arazi üzerinde kurulu olan sanayi sitesi 250 üyeli kooperatif yapısına sahiptir. Arazisinde 200 m², 400 m² ve 600 m² olmak üzere muhtelif büyüklüklerde birim atölyeler faaliyet yürütmektedir. Birlik Sanayi Sitesi ağırlıklı olarak imalat ve tamiratla uğraşan küçük sanayicilerden oluşmaktadır.

Bakırcılar – Pirinççiler Sanayi Sitesi: Büyük ve orta ölçekli işletmelerin yer aldığı sanayi sitesi 550 dönüm arazi üzerinde kurulu olarak faaliyet yürütmektedir. İşletmelerin çalışma alanları metal sanayi, tekstil, elektrik ve elektronik sanayisi, kauçuk, plastik ürünler, makine yedek parça üretimi sektörlerinde yoğunluk göstermektedir.

Mermerciler Sanayi Sitesi: Beylikdüzü OSB içerisinde 780 dönüm alanıyla en büyük alt kooperatif olan Mermerciler Sanayi Sitesi üzerinde 182 adet fabrika yer almaktadır. Doluluk oranının yaklaşık %80 olduğu sanayi sitesinde orta ölçekli işletmeler faaliyet halindedir.

Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi'ni oluşturan bu üç sanayi sitesinden Birlik Sanayi Sitesi ilçede Barış Mahallesi sınırları içerisinde, Bakırcılar – Pirinççiler ve Mermerciler Sanayi Siteleri ise Yakuplu Mahallesi'nde faaliyet yürütmektedir.

Şekil 10. Beylikdüzü ilçesinde bulunan sanayi sitelerinden bir kısmı

Beylikdüzü OSB dışında Beylikdüzü ilçesinde sanayi kuruluşlarının bir araya toplandığı küçük sanayi siteleri de faaliyet halindedir. Şirin, Beysan ve Haramidere adlarıyla farklı iş kollarına ait firmaların bir araya geldiği sanayi sitelerine ait özellikler kısaca şu şekilde belirtilmiştir:

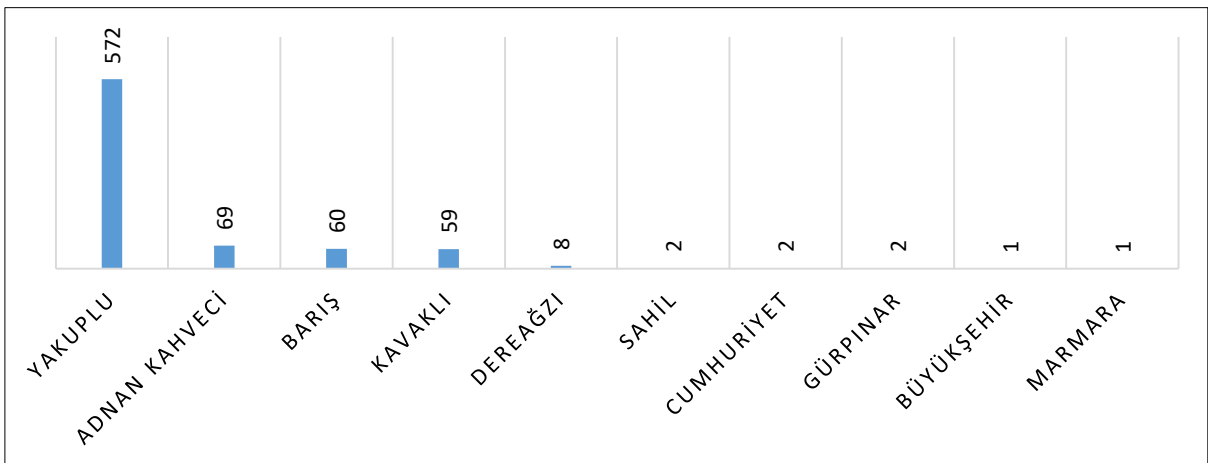
Şirin Sanayi Sitesi: Adnan Kahveci Mahallesi sınırları içerisinde yer alan sanayi sitesi 250 dönüm alan üzerine kurulmuştur. İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı 17 firmanın faaliyet yürüttüğü sanayi sitesi içerisinde matbaa, metal, plastik alanında üretim yapan firmalar mevcuttur.

Beysan Sanayi Sitesi: 1990 yılında inşaatına başlanan sanayi sitesi 400 dönüm arazi üzerinde yer almaktadır. Konum olarak D100 Karayolu'nun kıyısında yer alan ve farklı birkaç bölümden oluşan Beysan Sanayi Sitesi, Beylikdüzü ile Avcılar ilçe sınırları içerisinde kalmaktadır. Beylikdüzü sınırları içerisindeki bölümde 2022 yılı itibariyle İSO'ya kayıtlı 134 orta ölçekli fabrika faal haldeyken sanayi sitesinin tamamında yaklaşık 10.000 civarında çalışan bulunmaktadır. Üretim yapan firmalar imalat sanayisi alanında tekstil, gıda sanayisi, matbaa, yayıncılık, züccaciye, ambalaj, makine parçaları üretimi gibi sektörlerde faaliyet yürütmektedirler.

Haramidere Sanayi Sitesi: Yakuplu Mahallesi'nde 1987 yılında inşaatına başlanan sanayi sitesi 1992 yılında tamamlanarak üretim faaliyetlerine başlamıştır. 120 dönüm alan üzerinde 14 blok halinde inşa edilen sanayi sitesinde çeşitli sektörlerden 960 işyeri mevcuttur. Bu işyerlerinin faaliyet alanları ağırlıklı olarak otomotiv sanayi, giyim ve tekstil ile elektrik ve elektronik sektörlerine aittir.

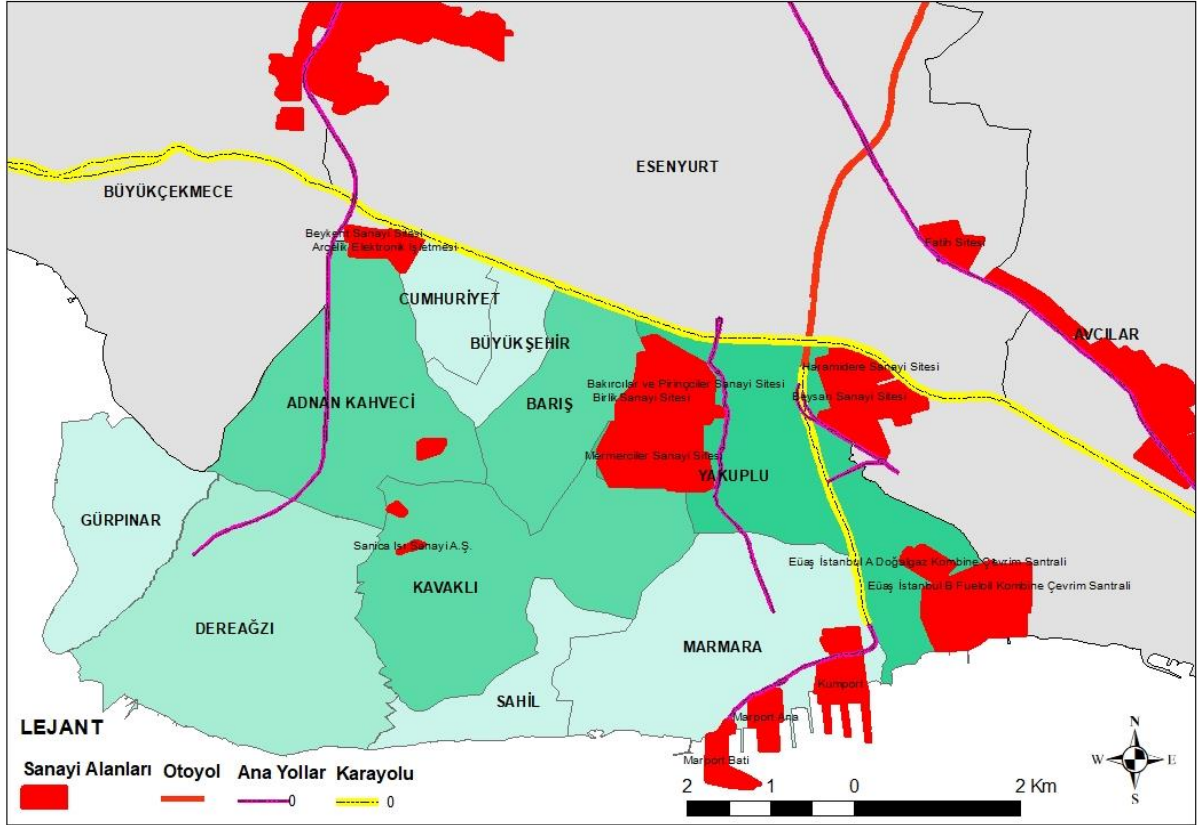
Sanayinin İlçe İçinde Dağılışı

Beylikdüzü ilçesinde sanayi tesislerinin dağılışı düzenli bir durum göstermemektedir. İlçede 1980'li yıllarla birlikte kurulan ilk sanayi tesisleri ilçenin kuzeyinde D100 Karayolu'na yakın mevkide toplanmıştır. Sonraki dönemlerde D100 Karayolu'nun daha işlek hale gelmesi, TEM Otoyolu'nun inşası ve bağlantı yolları ile birlikte ilçenin kuzeyi sanayi için çok önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir.

Şekil 11. Beylikdüzü ilçesinde sanayinin mahallelere göre dağılımı

Şekil 11’de Beylikdüzü ilçesindeki 776 sanayi tesisinin mahallelere göre dağılışına baktığımızda Yakuplu Mahallesi’nin sınırları içerisinde yer alan 572 tesis ile önemli bir sanayi bölgesi olduğunu görürüz. Yakuplu Mahallesi’nde Beylikdüzü OSB’yi oluşturan Birlik Sanayi Sitesi ile Bakırcılar Pirinççiler Sanayi Sitesi yer almaktadır. Bu iki merkezin dışında Beysan ve Haramidere Sanayi sitelerinin de bir kısmı Yakuplu Mahallesi içerisinde yer almaktadır. Sayılan bu 4 sanayi sitesi de D100 Karayolu’na yakın mevkide konumlanmıştır (Şekil 12).

Şekil 12. Sanayi kuruluşlarının Beylikdüzü ve yakın çevresinde dağılışı

Yakuplu Mahallesi’nin ardından sanayinin toplandığı diğer mahalle 69 tesisin faaliyet gösterdiği Adnan Kahveci Mahallesi’dir. Kuzey kesimi yoğun yerleşim alanı olan Adnan Kahveci Mahallesi’nde sanayi tesisleri güney kesimde Dereağzı Mahallesi ile sınır oluşturan bölgede yoğunlaşmıştır. Bu bölgede Harbiye, Büyükdere ve İnönü Caddelerinin bulunduğu bölüm ilçe içinde “fabrikalar bölgesi” olarak adlandırılır.

Sanayinin yoğunlaştığı bir diğer mahalle 60 işletmenin faaliyette olduğu Barış Mahallesi’dir. Beylikdüzü OSB’yi oluşturan Birlik Sanayi Sitesi mahalle sınırları içindeki tüm sanayi tesislerini bünyesinde toplamıştır. Bu tesislerin üretim alanları ağırlıklı olarak makine ve yedek parça, plastik ürünler ve metal sanayisi alanındadır.

İlçenin güneyinde yer alan ve Beylikdüzü ilçesinin yerleşim çekirdeğini oluşturan mahallelerden biri olan Kavaklı Mahallesi'nde 59 tesis faaliyet yürütmektedir. Birbirinden ayrı alanlarda faaliyet yürüten fabrikalar Beylikdüzü'nün ilk sanayi tesisleri özelliğini de taşımaktadır. İşletmeler yoğun olarak bölgede Deniz Aktaş Caddesi ve Kavaklı Caddesi güzergâhında toplanmıştır. Kavaklı'daki sanayi tesislerinin faaliyet alanları ise daha çok metal, tekstil ve plastik ürünler sanayisi alanındadır.

Beylikdüzü ilçesinde bu dört mahallenin dışında kalan Dereağzı (8), Cumhuriyet (2), Gürpınar (2), Sahil (2), Büyükşehir (1) ve Marmara (1) mahallelerinde sanayi tesislerinin sayısı oldukça sınırlıdır. Bunun en önemli sebebi olarak bu mahallelerin arazi planlamasında daha çok konut ve sosyal hizmet alanlarına yer verilmiş olması gösterilebilir.

Sanayinin Sektörel Dağılımı

Beylikdüzü ilçesindeki sanayi tesislerini sektörel bazda gruplandırdığımızda 22 ana sektörün faaliyet halinde olduğunu görürüz. Bu ana sektörlerle ait tesis sayıları ve bu tesis sayılarının ilçe içindeki oranları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2

Beylikdüzü İlçesindeki Sanayi Tesislerinin Faaliyet Kolları

<i>Sanayi Sektörleri</i>	<i>Tesis Sayısı</i>	<i>%</i>	<i>Sanayi Sektörleri</i>	<i>Tesis Sayısı</i>	<i>%</i>
Tekstil, Konfeksiyon ve Giyim Sanayi	188	24,2	Taşıt ve Taşıt Yan Sanayi	14	1,8
Metal Sanayi	116	14,9	Elektrik ve Elektrik Ekipmanları	14	1,8
Plastik Ürünler Sanayi	111	14,3	Endüstriyel Yemek Sanayi	13	1,7
Makine ve Yedek Parça Sanayi	59	7,6	Dokuma Kumaş ve İplik Sanayisi	12	1,5
Orman Ürünleri ve Ahşap Mobilya	57	7,3	Beyaz Eşya ve Ev Aletleri	11	1,4
Gıda Sanayisi	40	5,2	Mobilya Sanayi	8	1,0
Kimya Sanayisi	34	4,4	İklimlendirme Ekipmanları	7	0,9
Enerji, Elektrik ve Elektronik Sanayi	33	4,3	Deri ve Deri Mamülleri	5	0,6
Basım, Yayın, Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	20	2,6	Kauçuk Sanayisi	3	0,4
Ayakkabı ve Ayakkabı Yan Sanayisi	18	2,3	Maden Sanayi	1	0,1
Taşa ve Toprağa Dayalı Ürünler	12	1,5	TOPLAM	776	100,0

Tablo 2'ye göre Beylikdüzü'nde en yaygın sanayi grubu tekstil ve giyim sanayisine aittir. 188 tesisin faaliyet halinde olduğu ve ilçe içinde ağırlığı %24,2 olan tekstil sektörüne ait tesislerin çok büyük kısmı (166) Yakuplu Mahallesi'ndeki Beylikdüzü OSB içerisinde. Bu işletmelerde tekstil alt sektörleri olarak orta ve küçük ölçekte üretim yapan dış giyim (35), örme kumaş (28), tekstil baskı boya (25), çorap (20), ev tekstili (22), iç giyim (22), triko giyim (6) faaliyet halindedir. Tekstil sektörüne ait üretim yapan işletmeler Yakuplu Mahallesi dışında

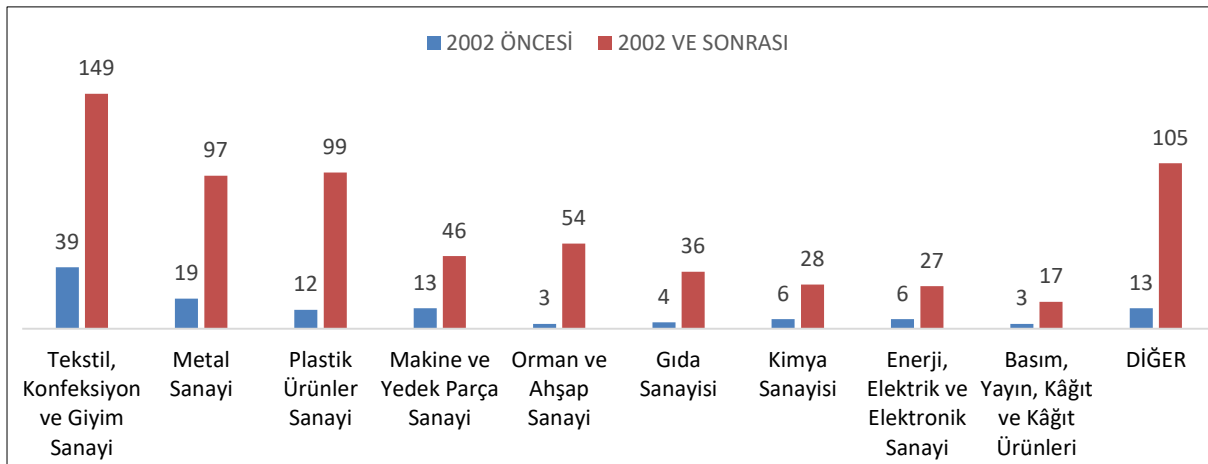
Adnan Kahveci (11), Kavaklı (7), Büyükşehir (1), Barış (1), Büyükşehir (1) ve Cumhuriyet (1) mahallelerinde yer almaktadır.

İlçede yoğun olan bir diğer sektör %14,9 ağırlığa sahip olan ve 116 işletmenin üretim faaliyetinde olduğu metal sanayisidir. Metal sanayisi yoğun olarak Yakuplu Mahallesi'nde (68 tesis) ve Barış Mahallesi'nde (22 tesis) Beylikdüzü OSB'yi oluşturan sanayi siteleri içinde toplanmıştır. OSB dışında metal sanayisine ait işyerleri Adnan Kahveci (11 tesis) ve Kavaklı (15 tesis) mahallelerindedir. Metal sanayisine ait üretim tesisleri genellikle orta ve büyük işletmelerden oluşmakta olup bu ana sektör altında 10 çeşit alt sektör faaliyet yürütmektedir.

Plastik ürünler sanayisi alanında 111 işletme ilçe içinde yer alırken bu ana sektör altında plastik ambalaj, plastik hammaddeleri ve plastik inşaat malzemeleri olmak üzere 3 alt sektör faaliyet göstermektedir. Plastik ürünler sanayisini oluşturan sanayi tesisleri ilçe içinde yoğun olarak Yakuplu (78) Mahallesi'nde OSB içinde toplanmıştır. Bunun dışında Adnan Kahveci (11), Barış (12) ve Kavaklı (8) mahallelerinde de plastik ürün üretimine ait fabrikalar bulunmaktadır.

Tekstil, metal ve plastik ürünler sanayisi alanlarının dışında Tablo 2'de verilen diğer 19 sektöre ait tesislerin orta ve küçük işletmeler olduğu saha araştırmalarında tespit edilirken bu işletmelerin ilçe içerisinde toplandığı alan ise yoğun olarak Beylikdüzü Organize Sanayi Bölgesi'dir.

Beylikdüzü'nde sanayinin yoğunlaşması 1992 yılında Ambarlı Limanı'nın kurulması ile başlamış ve 2002 yılında bölgede OSB'nin kurulması ile de hız kazanmıştır. Organize Sanayi Bölgesi içerisinde sanayinin toplanması adına yapılan teşvikler kısa zamanda sonuç vermiş ve şehir içinde yer alan sanayi tesisleri karayolu ulaşımı ve Ambarlı Limanı'nın sağladığı avantaj ile birlikte Beylikdüzü OSB içerisinde toplanmıştır. Bu bakımdan Beylikdüzü ilçesinde sanayi tesislerini kuruluş tarihi bakımından 2002 yılı öncesi ve sonrası olmak üzere 2 ayrı dönem halinde inceleyebiliriz.

Şekil 13. Beylikdüzü ilçesinde sanayinin sektörel dağılımı (2002 Öncesi ve 2002 Sonrası)

İSO verilerine göre 2002 yılından önce Beylikdüzü ilçesinde toplam 118 tesis faal haldeyken 2002 yılından itibaren 658 tesis daha ilçede sanayi alanında faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu tesislerin üretim yaptıkları sektörler göre her iki dönem (2002 öncesi ve sonrası) halinde Şekil 13’de yer almaktadır. Buna göre ilçede 2002 yılı öncesinde yoğun olan sanayi sektörleri tekstil, metal, plastik ürünler ve makine sanayisi olurken OSB’nin kurulması ve diğer faktörlerin etkisiyle yine aynı sektörler bağlı firmalar daha yoğun olarak ilçede faaliyete başlamışlardır. Özellikle tekstil ve giyim sanayisi (149), plastik ürünler sanayisi (99), metal sanayisi (97) alanında yoğunlaşma dikkat çekicidir.

Sonuç

İstanbul’da 1950’li yıllardan sonra sanayinin kent merkezinden dışarı taşınması planlanmıştır. Ancak ulaşım imkânlarının sınırlı olması nedeniyle bu sanayi alanları kent merkezine daha yakın olan Eyüp, Zeytinburnu, Bayrampaşa vb. semtlere toplanmasına neden olmuştur.

1970’li yıllarda D100 Karayolu’nun etkisiyle sanayi batı yakasında kentin çeperlerine doğru ilerlerken 1980’li yıllarda TEM Otoyolu ve Ambarlı Limanı gibi unsurlarla ulaşımın gelişmesi Beylikdüzü ve yakın çevresi olan Avcılar, Esenyurt, Hadımköy vb. bölgeleri sanayi merkezi haline getirmiştir. Beylikdüzü gibi bölgelerin sanayileşmesinde şehir merkezinden sanayinin tahliye edilmesi planları etkili olmuştur.

Beylikdüzü’nde 1976 yılında kurulan ilk fabrika ile başlayan sanayi adımı 2022 yılında ulaştığı 776 işletme sayısı ile Beylikdüzü’nü İstanbul’un önemli üretim merkezlerinden biri haline getirmiştir.

2002 yılında kurulan Beylikdüzü OSB, bölge içerisindeki üretim alanlarını bir araya toplarken aynı zamanda bölge dışından tesislerin de taşınmasıyla Beylikdüzü'nde sanayi tesislerinin hızlı artışını sağlamıştır.

Beylikdüzü ilçesinde Beylikdüzü OSB kurulmadan önce dağınık bir sanayileşme mevcutken OSB'nin kurulması özellikle küçük ve orta işletmeleri bir araya getirerek sanayiye toplulaştırmıştır. Ancak ilçenin güneyinde Adnan Kahveci ve Kavaklı mahallerinde büyük ölçekli firmalar dağınık halde faaliyet halindedir.

2000'li yıllarda kent merkezine göre ucuz konutların varlığı ve gelişen ulaşım imkânlarıyla Beylikdüzü sanayi ve yerleşimin giderek yoğunlaşarak iç içe geçtiği bir merkez haline gelmiştir. Özellikle Yakuplu, Adnan Kahveci ve Kavaklı mahalleleri sanayi ve konut alanlarının iç içe geçtiği yerleşmelerdir. Bu durum Beylikdüzü ilçesinde çevre ve hava kirliliği, nakliye araçlarına bağlı trafik yoğunluğu gibi bazı sorunları da beraberinde getirmektedir.

Beylikdüzü'nde giderek artan arazi fiyatları, tesis kiralari, talep edilen işçi ücretleri ve diğer maliyetler nedeniyle sanayinin yakın gelecekte İstanbul'un batısında yer alan Silivri ilçesi ile Tekirdağ iline ait Çorlu, Ergene, Çerkezköy, Kapaklı ilçeleri gibi sanayi sektörü açısından daha cazip bölgelere taşınabileceğini öngörebiliriz.

Kaynakça

- Altaş Ambarlı Liman Tesisleri. (2021). *Şirket profili*. www.altasliman.com.
- Ayhan, F. (2017). İstanbul'un güneybatı ilçelerinde (Beylikdüzü, Silivri ve Büyükçekmece) ulaşımın nüfus ve yerleşmeye etkisi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 0(35), 155-165.
- Aysan, M., Demir, O., Altan, Z. ve Dökmeci, V. (1995). İstanbul'da sanayinin desantralizasyonu ve kentsel ulaşımına etkisi. *Journal of the Faculty of Architecture Middle East Technical University*, 15(1-2), 53-73.
- Bülbül, Y. (2018). Beylikdüzü'nün iktisadi yapısı. *Beylikdüzü Kent Belleği*. <http://www.beylikduzuketbellegi.com/Bellek/SosyalYapi/32>.
- Doğan, M. (2013a). Geçmişten günümüze İstanbul'da sanayileşme süreci ve son 10 yıllık gelişimi. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (27), 511-550.
- Doğan, M. (2013b). Türkiye sanayileşme sürecine genel bir bakış. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (28), 211-231.
- Erbaş, A. E. (2018). İstanbul metropoliten alanında 1980 sonrası kentsel gelişme dinamikleri ve idari coğrafyada sınır değişiklikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 17-38.
- Hayır, M. (2009). Büyük kentlerde kentin merkezinden etrafına olan göç süreci: İstanbul Beylikdüzü örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 4(1), 35-52.
- Karakuyu, M. (2008). Hadımköy'ün sanayileşme süreci; gelişme nedenleri, yapısı ve sorunları. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (18), 21-49.
- Keleş, R. (1997). *İnsan, çevre ve toplum*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Kocadağlı Yaman, A. (2018). Beylikdüzü'nün coğrafi özellikleri. *Beylikdüzü Kent Belleği*. <http://www.beylikduzuketbellegi.com/Icerik/Goruntule/327>.
- Sabuncuoğlu Z. ve Tokal, T. (1987). *İşletme I-II*. Bursa: Örnek Kitabevi.
- Şahin, C. (2015). İstanbul'un Cumhuriyet Dönemi mekânsal gelişimi. *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi* (1. baskı) içinde (s. 456-477). İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). Şehirlerimizde sanayinin konumu. *Kent, kentli hakları, kentleşme ve kentsel dönüşüm* (6. baskı) içinde (s. 75-88). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Temurçin, K. (2012). Bağcılar (İstanbul) ilçesinde sanayinin gelişimi ve yapısı. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (26), 105-123.

Tümertekin E. ve Özgüç N. (2009). *Ekonomik coğrafya: Küreselleşme ve kalkınma* (10. baskı). İstanbul: Çantay Kitabevi.

Tümertekin, E. (1997). *İstanbul, insan ve mekân* (8. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2021). *Nüfus İstatistikleri*. www.tuik.gov.tr.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2022). *Tarım ve Hayvancılık İstatistikleri*. www.tuik.gov.tr.

Üstün, H. (2016). *Geçmişten günümüze Beylikdüzü*. İstanbul: Beylikdüzü Belediyesi Yayınları.

Neden Herkes Aşı Olmuyor? Covid-19 Aşı Tutumu ile İlişkili Değişkenler¹

Hanife BAŞAL², Elif EMİR ÖKSÜZ³

Öz

Bu çalışmada, Covid-19 aşısına yönelik tutumları etkileyen bazı değişkenler incelenmektedir. Çalışmaya 314'ü kadın, 130'u erkek toplam 444 yetişkin katılmıştır. Olumlu ve olumsuz aşı tutumları, cinsiyete göre farklılık göstermezken, eğitim düzeyi açısından her iki tutum için de gruplar arasında anlamlı bir fark gözlenmiştir. Lisansüstü eğitim grubundaki katılımcıların olumlu aşı tutum puan ortalamaları lisans mezunu gruptan yüksek, olumsuz aşı tutum puan ortalamaları da daha düşüktür. Yaş, Sinovac ve BioNTech aşılara güven, Covid-19 tehlikelilik ve bulaşıcılık algısı ve Covid-19 nedenlerine yönelik komplo inancının aşı tutumları ile ilişkisi çoklu regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Olumlu aşı tutumlarını yordayan model toplam varyansın %49'unu açıklarken, olumsuz aşı tutumlarını yordayan modelin açıkladığı toplam varyans %42'dir. Son olarak komplo inancının eğitim düzeyi ile aşı tutumu arasındaki ilişkiye aracılık ettiği, artan eğitim düzeyinin komplo inançlarını azaltarak Covid-19 olumlu aşı tutumunu güçlendirdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Sözcükler

Covid-19 salgını
Covid-19 aşı tutumları
komplo inancı
Covid-19 algısı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 15.01.2022

Kabul Tarihi: 16.08.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1058039

Why Does Not Everyone Get Vaccinated? Variables Related to Covid-19 Vaccination Attitudes

Abstract

This study aims to examine variables related to attitudes towards the Covid-19 vaccine. A total of 444 adults, 314 women and 130 men participated in the study. Positive and negative Covid-19 vaccine attitudes did not differ depending on gender, but level of education. Specifically, positive vaccine attitude mean scores were higher and negative vaccine attitude mean scores were lower among graduate level participants compared to the undergraduate group. Whether age, trust in Sinovac and BioNTech vaccines, perception of Covid-19 dangerousness and contagiousness, and conspiracy beliefs on causes of Covid-19 pandemic predict vaccine attitudes or not was examined through multiple regression. The model predicting positive vaccine attitudes explained 49%, and the model predicting negative vaccine attitudes explained 42% of the total variance. Finally, conspiracy beliefs mediated the relationship between the level of education and vaccine attitudes; increasing level of education strengthens positive vaccine attitude through reducing the conspiracy belief scores.

Keywords

Covid-19 pandemic
Covid-19 vaccination attitude
conspiracy belief
Covid-19 perception

About Article

Received: 15.01.2022

Accepted: 16.08.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1058039

¹ Bu çalışma, 2209-A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında TÜBİTAK tarafından desteklenen 1919B01200509 numaralı projeden üretilmiştir. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 25.02.2021 tarihinde onaylanmıştır.

² Bağımsız bilim insanı, Ankara/Türkiye, basalh0@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1625-0915

³ Öğr. Gör. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara/Türkiye, elifmiroksuz@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8399-1628

Giriş

2019'un Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde başlayıp kısa sürede dünyanın hemen hemen her yerine yayılan Koronavirüs (Covid-19), 30 Ocak 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından "Uluslararası Boyutta Halk Sağlığı Durumu" ilan edilmiştir (DSÖ, 2021a). Türkiye'de ilk vakanın görüldüğü 11 Mart 2020 tarihinde ise Covid-19 DSÖ tarafından "Salgın" olarak ilan edilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020, DSÖ, 2021a). Covid-19 salgınının hemen hemen dünyanın her yerine ulaşip küresel halk sağlığı için bir tehdit haline gelmesi ortalama iki ay içinde gerçekleşmiştir (H. Ankaralı, S. Ankaralı ve Erarslan, 2020, s. 4). DSÖ'nün, 21 Aralık 2021 tarihinde yayımladığı verilere göre, dünya genelinde Covid-19 tanısı alan bireylerin sayısı 273 milyonun üzerindedir. Salgın nedeniyle hayatını kaybeden kişilerin sayısı ise 5.3 milyondan fazladır (DSÖ, 2021b).

Salgının etkileri, can kayıpları ve virüs bulaşan bireylerin sağlık problemleriyle sınırlı değildir. Salgın, ekonomik, sosyal ve psikolojik açılardan da hemen herkesi farklı düzeyde etkilemeye devam etmektedir. Restoranlar, sinemalar, spor salonları gibi işletmeler dönem dönem kapanmış, gelir kaybı ve işten çıkarılmalar artmıştır (Gonzalez, Zuckerman, Kenney ve Karpman 2020, s. 3; Xiong ve ark., 2020, s. 55). Türkiye'de salgının erken dönemlerinde, çalışanların yaklaşık dörtte üçü çalışma koşullarının eskisi gibi devam etmediğini, her yüz kişiden beşi işten kendi rızası ile ayrıldığını, üçte biri çalışmaya nöbetleşe çalışma usulü ile devam ettiğini ve %38'i çalışmalarını evden devam ettirdiğini rapor etmiştir (Artan, Atak, Karaman ve Cebeci, 2020, s. 89-90). Sosyal izolasyon, okulların kapanması, karantina dönemleri, sokağa çıkma kısıtlamaları gibi bulaşıcılığı azaltmaya yönelik tedbirler bireylerin günlük hayatlarını önemli ölçüde farklılaştırmıştır (Demirbilek, Pehlivan Türk, Özgüler ve Meşe, 2020, s. 492). Bunlara ek olarak, hastalığın kendilerine veya sevdiklerine bulaşması kaygısı, salgının ilerleyişi ve kontrol altına alınmasıyla ilgili belirsizlikler, salgın kaynaklı yakınların kaybı, sosyal izolasyon ve yalnızlık hissi ve pandemi kaynaklı pek çok değişim bireylerin psikolojik sağlığını olumsuz yönde etkilemiştir (Aşkın, Bozkurt ve Zeybek, 2020, s. 304; Emir Öksüz, Kalkan, Can ve Haktanir, 2021, s. 18; Liu, Heinzl, Haucke ve Heinz, 2021, s. 53; Vindegaard ve Benros, 2020, s. 531; Xiong ve ark., 2020, s. 56).

Sosyal izolasyon, maske takma ve hijyen koşullarına önem verme, her ne kadar bulaşıcılığı azaltabilse de pandemiyi sonlandırmak için yeterli olmamıştır (Yıldırım, Geçer ve Akgül, 2021, s. 35-36). Bilim insanları, virüsün yayılmasının önüne geçebilecek aşuların ve hastaları tedavi edebilecek ilaçların geliştirilmesi için çalışmalar yürütmektedir (Wang ve ark., 2020, s. 750). Çalışmaların sonuç vermeye başlamasına paralel olarak, Türkiye'de de

aşılama programı hızla uygulamaya konmuştur. Sinovac firmasına ait aşılar kullanılarak ilk aşılama 3 Ocak 2021 tarihinde yapılmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2021). BioNTech aşısı ise 2 Nisan 2021 tarihinden itibaren aşılama programına dâhil edilmiştir (Taşdemir, 2021). En son verilere göre 2. doz aşısını yaptıran kişi sayısı yaklaşık 51 milyon (%83), üçüncü doz aşısını yaptıran kişi sayısı ise yaklaşık 19 milyondur (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2022). Ancak aşıları, başka hastalıkların aşılarında da olduğu gibi tereddütle karşılayanlar vardır. Aşı karşıtları gerek sosyal medyada gerekse meydanlarda boy göstermekte, bireyleri aşı olmamaya teşvik etmektedir (Balçık ve Demir, 2021, s. 375; Taşçı ve Gökler, 2021, s. 28-29).

Aşılar sayesinde, her yıl yaklaşık üç milyon kişinin bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetme tehlikesinin ortadan kalktığı tahmin edilmektedir (Gualano ve ark., 2019, s. 918). Salgın üzerinde etkili bir aşı geliştirilmesinin ve ihtiyaç duyulan düzeyde kişinin aşılmasının ardından ölümlerle sonuçlanan vakaların oranında önemli bir azalma fark edilmektedir (Van Wijhe, McDonald, de Melker, Postma ve Wallinga, 2016, s. 593). Ancak, uygulanan aşılar sonrasında, zaman içinde salgın hastalıkların görülmesi azalmış ve bireyler aşılarla ihtiyaçlarının kalmadığı şeklinde bir algı geliştirmiştir. Söz konusu algı, aşı karşıtı tutum sergileyen bireylerin beslendiği bir görüş haline gelmiştir. Görülme sıklığı ve bulaşma yaygınlığı azalan salgınlar, etkili aşılamalar değil modern tarzda uygulanan hijyen yaklaşımlarının sonucu olarak değerlendirilmiştir (Jacobson, Sauver ve Rutten, 2015, s. 1563-1564). Hastalık Kontrol Merkezinin (CDC: Centers for Control Disease) “Aşılamaları durdursaydık ne olurdu?” başlıklı yazısına göre, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde difteri aşısı bulunmadan önce 1920’li yılların başında yaklaşık 15.000 kişi salgından dolayı hayatını kaybetmiştir, ancak 2004 ve 2014 yılları arasında kaydedilen vaka sayısı yalnızca “iki”dir (CDC, 2018). Difteri kaynaklı ölümlerin azalması, aşıya ihtiyacımızın azaldığı anlamına gelmemektedir.

Günümüzde farklı aşı politikaları izlenmektedir. Örneğin kimi ülkeler bireyleri aşı konusunda eğitime ve bilgilendirme yolunu seçerken kimi ülkeler de aşının en geniş kitleye uygulanabilmesi için yaptırımlara başvurmaktadır (Walkinshaw, 2011, s. 1167). Yaptırımlar aşı karşıtlığını daha da belirgin hale getirebilmektedir. Örneğin çiçek aşısının yaygınlaşması ve uygulanmasının zorunlu kılınmasının ardından çok geçmeden aşı karşıtlığı gündeme gelmiştir (Kutlu ve Altındış, 2018, s. 47). 19. Yüzyılda bireylerin aşı karşıtlıklarını temellendirdikleri fikirleri, günümüz aşı karşıtlığı savlarıyla oldukça benzerdir (Wolfe ve Sharp, 2002, s. 430-431). Nichter (1995) bireylerin aşı kabul tutumlarını iki kategoriye ayırmıştır: aktif talep etme ve pasif kabul etme. Bu çerçevede aşının faydaları hakkında bilgi

sahibi olup aşıya ihtiyacı olduğunu onaylayanlar aktif şekilde talep edenler içerisinde değerlendirilirken çoğunluğa uyan veya otoriteye boyun eğen bireyler pasif kabul etme kapsamında değerlendirilmektedir. Aşı tutumlarını ele alırken güven (trust) ve yerindelik (legitimacy) kavramları oldukça önemli bir yere sahiptir (Roalkvam, McNeill ve Blume, 2013, s. 52). Yerindelik, politikacıların aldığı kararlar doğrultusunda hareket ederken deneyimlenen gönül rahatlığı olarak ifade edilebilir (O'Neill, 2002, s. 4-5). Güven ve yerindelik algısı oluşmadığında bireyler ve toplumlar kendilerinden istenenleri tekrar tekrar düşünme ve yorumlama eğilimindedirler (Roalkvam ve ark., 2013, s. 57).

Bireyler yüksek stres ve kaygı altında belirsiz olayları anlamlandırma çabasına girerler ve böylece komplo teorilerine inanmaya daha yatkın hale gelebilirler (Swami ve ark., 2013, s. 71; Van Proojien ve Douglas, 2018, s. 897). Aynı zamanda bireyler karar vermekte güçlük yaşadığında komplo teorilerine daha sıkı bağlanmaktadır (Van Proojien ve Jostmann, 2013, s. 109). Komplo teorileri, gizli ve yasal olmayan örgütlerin eliyle oluşmuş olayların ardında olağanüstü sebepler yattığı inancını ifade eder (Swami ve Furnham, 2014, s. 219).

Komplo teorilerine eğilimle ilişkilendirilen değişkenlerden biri eğitim düzeyidir. Georgiou, Delfabbro ve Balzan (2019) artan eğitim seviyesi ile beraber komplo inancında azalmalar olduğunu belirtmektedir. Diğer yandan, Özceylan, Toprak ve Esen (2020)'in yaptığı araştırmaya göre artan eğitim seviyesi ile aşı kararsızlığı/tereddüdü artmaktadır. Fisher ve meslektaşları (2020) çalışmalarında siyahi olmak, düşük eğitim seviyesine sahip olmak ve genç olmak gibi faktörlerin aşı tereddüdü ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Aşı tereddüdüne yol açan iddialardan biri aşı üreticilerinin bu durumdan büyük oranda gelir elde ettiği ve kar amaçlı küresel aşılama yapıldığıdır (Wolfe, Sharp ve Lipsky, 2002, s. 3247). Nitekim Mart-Nisan 2020 aralığında 3259 katılımcıdan toplanan veriler katılımcıların dörtte üçünün Covid-19 aşısı olmaya olumlu bakmasına rağmen, aşı tereddüdünün aşı olmanın önündeki en büyük engel olduğunu göstermiştir (Detoc ve ark., 2020, s. 7003). Romanya'da HPV aşı uygulamasına yönelik tutumları değerlendiren bir araştırmada, anneler çocuklarının kobay olarak kullanılacağı şüphesini gündeme getirmiştir. Aynı araştırmada aşılardan ücretsiz yapılması da bu inancı pekiştiren bir etmen olarak ele alınmıştır. Aşırı tavsiye eden doktorların yeterince uzman olmadıkları veya aşından maddi çıkarları olacağı da iddia edilmiştir (Craciun ve Baban, 2012, s. 6791).

Aşı geliştirme çabalarına paralel olarak, Covid-19 aşılarda halkın nasıl yaklaştığı da araştırmalara konu edilmeye başlanmıştır. Öğretmen ve sağlık çalışanlarından oluşan 517

kişiyle yürütülen bir araştırmada, sağlık inanç modeline göre bireylerin aşı olma tutumları incelenmiştir. Sağlık inanç modeli beş boyuttan oluşmaktadır: algılanan duyarlılık, ciddiyet algısı, yarar algısı, yarara ulaşmaktaki engel algısı (para, zahmet, acı verici gibi) ve genel sağlık motivasyonu (Gök ve Güzel, 2021, s. 234). Bu çalışmaya göre, bireylerin aşı olma kararını etkilemekte en büyük paya sahip değişken kendini koruma isteğidir. Bireylerin Covid-19 duyarlılıkları ve yarar algılarının payı orta düzey, engel algılarının payı düşük olarak rapor edilmiştir (Gök ve Güzel, 2021, s. 232). Türkiye’de 1293 kişi ile gerçekleştirilen başka bir çalışmada, katılımcıların yaklaşık üçte biri olası bir aşıya olumlu baktığını, aşı olmaya olumsuz bakan bireylerin üçte biri de firmalara güvenmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların yaklaşık yarısı (n=617) Covid-19’un laboratuvar ortamında üretilmiş bir hastalık olduğuna inandığını ve 594 kişi bu hastalığın biyolojik bir silah olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir (Yılmaz ve ark., 2021, s. 583).

Amerikalı yetişkinler ve Fransızlar ile yapılan çalışmalarda ise, bireylerin aşı tutumunu etkileyen başlıca değişkenler siyasi tutumlar ve aşılar ile ilgili genel inançlar olarak aktarılmıştır (Kreps ve ark., 2020, s. 1; Ward ve ark., 2020, s. 1).

Fransa’da 1000’den fazla katılımcı ile yürütülen araştırmada, her dört katılımcıdan biri Covid-19 aşısı olmayacağını ifade etmiştir. Aşının reddedilmesinde göze çarpan ana tema ise acil koşullar içerisinde üretilen aşının güvenli olup olmadığı kaygısıdır (Peretti-Watel ve ark., 2020, s. 769). Türkiye’den 3936 ve Amerika Birleşik Devletleri’nden (ABD) 1088 katılımcıyla yürütülen bir araştırmada, olası bir Covid-19 aşısına yönelik tutumlar incelenmiştir (Salali ve Uysal, 2020, s. 1-3). Her iki ülkede de aşığı kesin bir şekilde reddedenlerin oranı %3’tür. Türkiye’de aşı tereddüdü %31 olarak hesaplanmış, ABD’de ise bu oran %14 olarak rapor edilmiştir. Salgınin kaynağını doğal olarak nitelendirenlerin oranı Türkiye’de %54, ABD’de ise %63’tür. Covid-19’un kaynağını doğal olarak nitelendiren katılımcılar, salgının kaynağından emin olmayanlara göre olası bir aşı uygulamasını daha çok kabul etme eğilimindedir (Türkiye %26, ABD %63). Covid-19 ile ilişkili kaygı puanlamasından alınan puanın artmasıyla birlikte aşı olmayı kabul oranı da artmaktadır. Covid-19 ile ilgili haberlere maruz kalma (dinlemek/izlemek/seyretmek) sıklığı ile aşı kabulü arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. ABD’nin aksine Türkiye’de erkekler aşı olmaya kadınlardan daha meyillidir (Salali ve Uysal, 2020, s.1).

Aşı programının kapsayıcılığının giderek arttığı bir dönemde, aşı karşıtlığının çok boyutlu bir biçimde anlaşılabilmesi toplum bağışıklığı için büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu çalışma aşağıdaki araştırma sorularını ele almaktadır:

1. Katılımcıların olumlu ve olumsuz aşı tutum puanları cinsiyetlerine göre farklılık göstermekte midir?
2. Katılımcıların olumlu ve olumsuz aşı tutum puanları eğitim düzeylerine göre farklılık göstermekte midir?
3. Katılımcıların yaş, yabancı aşı geliştiricilerinden Sinovac ve pfizer-BioNTech'e güven, Covid-19 tehlikelilik algısı, bulaşıcılık algısı ve komplo puanları inançları olumlu ve olumsuz aşı tutum puanlarını yordamakta mıdır?
4. Komplo teorilerine inanç, eğitim düzeyleri ve aşı tutumları arasındaki ilişkiye aracılık etmekte midir?

Yöntem

Katılımcılar

Araştırmaya 5 Mayıs-30 Haziran 2021 tarihleri arasında, 449 kişi çevrimiçi olarak katılmıştır. Katılımcılardan beşi formu tamamlamadan ayrıldığı için bu katılımcıların verileri analizlere dâhil edilmemiştir. Kalan 444 katılımcının yaşları 18 ila 73 arasında değişmektedir (\bar{x} = 31.01, ss = 10.94. Kadın katılımcı sayısı 314 (%70.7) iken erkek katılımcı sayısı 130 (%29.3)'dur. Katılımcıların eğitim düzeyi incelendiğinde, ilkokul (6) / ortaokul (6) / lise (42) mezunu 54 kişi (%12.2), lisans öğrencisi 142 kişi (%32), lisans mezunu 128 kişi (%28.8), lisansüstü öğrencisi-lisansüstü mezunu 120 kişi (%27) olduğu görülmektedir. İlkokul ve ortaokul mezunu katılımcıların sayısı yetersiz olduğu için bu gruplardaki katılımcılar lise mezunu katılımcılarla birlikte değerlendirilmiştir.

Katılımcıların 73 tanesi (%16.4) Covid-19 tanısı aldığını rapor etmiştir. Yakınını Covid-19 nedeniyle kaybedenlerin sayısı ise 100 (%22.5)'dür. Katılım gerçekleştiren 444 kişi içerisinde 51 kişi (%11.5) sağlık çalışanıdır. Çalışmanın gerçekleştirildiği tarihte hâlihazırda aşı olmuş bireylerin sayısı 119 kişi (%26.8)'dir. Aşı olma sırası kendisine geldiğinde aşı olmayı tercih etmeyeceğini ifade edenlerin sayısı 53 (%11.9), aşı olacağını ifade edenlerin 268 (%60.3) ve kararsız katılımcıların sayısı 72 (%16.2) iken herhangi bir görüş belirtmeyen katılımcı sayısı 51 (%11.5) olarak raporlanmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama amacıyla kişisel bilgi formu, Covid-19 algısı Ölçeği, Covid-19 Nedenleri Algısı Ölçeği Komplo alt boyutu ve Covid-19 Aşısına Yönelik Tutumlar Ölçeği kullanılmıştır. Covid-19 ile ilişkili ölçekler, Çırakoğlu (2011) tarafından domuz gribi için geliştirilen ölçeklerin Geniş ve meslektaşları (2020) tarafından Covid-19 için uyarlanmasıyla

ortaya çıkmıştır. Ölçeklerin güvenirlik ve geçerlik çalışması çoğunluğu üniversite mezunu (%80.1) 859 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir (Geniş ve ark., 2020, s. 308). Ölçeklerin kapsam ve görünüş geçerliklerinin sağlanması için halk sağlığı, psikiyatri ve psikoloji uzmanlarından oluşan dokuz kişilik bir ekip görev almıştır (Geniş ve ark., 2020, s. 309). Yapı geçerliğinin sağlanıp sağlanmadığı ise açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleriyle kontrol edilmiştir (Geniş ve ark., 2020, s. 312). Her ölçeğe ait detaylı güvenirlik ve geçerlik bilgileri ölçek tanıtılırken sunulmuştur.

Kişisel bilgi formu.

Katılımcıların yaş, cinsiyet, eğitim durumu gibi kişisel bilgilerini ve Covid-19 tanısı ve hastalık nedeniyle bir yakının kaybı gibi Covid-19 ile ilgili bilgilerini toplamaya yönelik bir formdur. Araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Bu formda ayrıca katılımcıların aşı geliştiren kurumlara duyduğu güveni ölçebilmek için Uçar ve Öğülmüş (2010) tarafından kullanılan ve çeşitli kurumlara güveni sorgulayan sorulardan yola çıkılarak oluşturulan iki madde de yer almaktadır.

Covid-19 algısı ölçeği.

Faktör analizi bu ölçeğin tehlikelilik ve bulaşıcılık olmak üzere iki alt boyutu olduğunu göstermiştir. Toplam yedi maddeden oluşan ölçek, beşli Likert biçiminde —1-kesinlikle katılmıyorum ve —5-kesinlikle katılıyorum şeklinde puanlanmaktadır (Geniş ve ark., 2020, s. 310). Maddelerin faktör yükleri 0.63 ile 0.89 arasında değişmektedir (Geniş ve ark., 2020, s. 312). Tehlikelilik alt boyutu Covid-19'un yarattığı tehlikeye ilişkin algıları ve inançları ölçmeyi hedefleyen üç maddeden oluşmaktadır. Maddelerden ikisi ters puanlanmaktadır (Geniş ve ark., 2020, s. 310). Bu üç madde toplam varyansın %19'unu açıklamaktadır, iç tutarlılık katsayısı 0.64 olarak aktarılmıştır. Bulaşıcılık alt boyutu ise hastalığın bulaşıcılığına ilişkin algıları ölçmektedir. Dört maddeden oluşan alt boyut toplam varyansın %42'sini açıklamaktadır. Cronbach alpha değeri 0.74'tür (Geniş ve ark., 2020, s. 312-314). Artan puanlar yüksek tehlikelilik ve bulaşıcılık algısına işaret etmektedir. Ölçek toplam puan vermemektedir (Geniş ve ark., 2020, s. 310). Bu çalışmada Cronbach alpha değeri tehlikelilik altboyutu için 0.74, bulaşıcılık altboyutu için de 0.74 olarak hesaplanmıştır.

Covid-19 nedenleri algısı ölçeği.

Bu ölçek hastalığın ortaya çıkışına ilişkin olası nedensel açıklamalara yönelik inançları değerlendiren üç alt boyuttan oluşmaktadır: komplo, çevre ve inanç (Geniş ve ark., 2020, s. 310). Bu çalışmada yalnızca Komplo alt boyutu kullanılmıştır. Komplo alt boyutunda beşli

Likert biçiminde puanlanan (—1-kesinlikle katılmıyorum ve —5-kesinlikle katılıyorum) altı madde bulunmaktadır. Bu maddeler, medyada da sıkça yer alan biyolojik savaş veya gelişmiş devletlerin aşı satma çabaları gibi komplolara ilişkin inançları ölçmektedir. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır (Geniş ve ark., 2020, s. 310). Komplo alt boyutu toplam varyansın %42'sini açıklamaktadır ve iç tutarlılık puanı 0.96'dır (Geniş ve ark., 2020, s. 314). Bu çalışmada da komplo alt boyutuna ait Cronbach alpha değeri 0.96 olarak hesaplanmıştır.

Covid-19 aşısına yönelik tutumlar ölçeği.

Yapılan analizler Ölçeğin iki faktörlü yapıda olduğunu göstermiştir. Ölçek, bireylerin geliştirilen aşıya yönelik tutumlarını pozitif ve negatif olmak üzere iki boyutta değerlendirmektedir. Olumlu aşı tutumları dört, olumsuz aşı tutumları ise tamamı ters puanlanan beş madde ile ölçülmektedir (Geniş ve ark., 2020, s. 311). Maddelerin faktör yükleri 0.65 ile 0.97 arasında değişmektedir (Geniş ve ark., 2020, s. 312). Olumlu Tutumlar alt boyutundan alınan yüksek puanlar Covid-19 aşısına yönelik olumlu tutumların daha yüksek olduğuna işaret ederken; Olumsuz Tutumlar alt boyut puanlarındaki yükseklik, aşıya yönelik olumsuz tutumun daha az olduğunu göstermektedir (Geniş ve ark., 2020, s. 311). Olumlu tutumlar alt boyutu toplam varyansın %41'ini açıklarken, olumsuz tutumlar alt boyutundaki maddeler ise varyansın %28'ini açıklamaktadır. Aşıya yönelik olumlu tutumlar alt boyutunun iç tutarlılık puanı 0.96, olumsuz tutumlar alt boyutunun iç tutarlılık puanı 0.78 olarak aktarılmıştır (Geniş ve ark., 2020, s. 312-314). Bu çalışmada ise alpha değerleri olumlu tutumlar alt boyutu için 0.94 ve olumsuz tutumlar alt boyutu için 0.77 olarak hesaplanmıştır. Olumsuz tutumlar alt boyutundaki maddeler ters puanlanmamış, böylece alınan yüksek puanların yüksek olumsuz tutumu işaret ettiği kabul edilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Üniversite etik kurul izninin alınmasının ardından oluşturulan çevrimiçi formun bağlantısı, araştırmacılar tarafından çeşitli çevrimiçi platformlarda paylaşılmıştır. Bağlantı açıldığında ilk olarak bilgilendirilmiş onam formu katılımcılara sunulmuştur. Bu formda araştırmanın amacı, toplanacak verilerin gizliliği ve araştırmacı bilgileri gibi konularda bilgiler yer almıştır. Belirtilen koşullar dâhilinde araştırmaya katılmak isteyen bireyler, bilgilendirilmiş onam formunu okuduklarını ve araştırmaya katılmayı kabul ettiklerini belirten seçeneği işaretledikten sonra veri toplama formlarına ulaşabilmiştir.

Bulgular

Araştırma sorularını cevaplamaya yönelik analizler SPSS (22. Sürüm) aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Kayıp verisi bulunan katılımcılar “listwise” seçeneği ile ilgili analizlerden çıkarılmıştır. Katılımcıların olumlu ve olumsuz aşı tutum puanlarının cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğini incelemek için bağımsız gruplar için t testi kullanılmıştır. Kadınların olumlu aşı tutumu puan ortalamalarının ($M = 3.70$, $SS = 1.12$, $n = 313$), erkeklerin olumlu aşı tutumu puan ortalamalarından ($M = 3.91$, $SS = 1.12$, $n = 128$) istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılaşmadığı görülmüştür ($t(439) = -1.77$, $p = .077$). Benzer şekilde, olumsuz aşı tutumu puan ortalamaları da kadın ($M = 2.59$, $SS = .84$, $n = 310$) ve erkek ($M = 2.46$, $SS = .88$, $n = 129$) katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaşmamaktadır ($t(437) = 1.37$, $p = .17$).

Katılımcıların olumlu ve olumsuz aşı tutum puanlarının eğitim düzeylerine göre farklılaşp farklılaşmadığını incelemek için tek yönlü varyans analizi (anova) yapılmıştır. Katılımcılar eğitim düzeylerine göre dört grupta ele alınmıştır. İlkokul ve ortaokul mezunu katılımcıların sayısının az olması nedeniyle bu gruplar lise mezunu katılımcılarla birlikte analizlere dâhil edilmişlerdir. Boxplot incelemeleri uç değerlerin olmadığına işaret etmektedir. Ölçek puanlarının bazı eğitim grupları için normal dağılmadığı görülmüştür. Ancak tek yönlü varyans analizinin normal dağılım varsayımının karşılanmamasına karşı yine de güvenilir sonuçlar verdiği bilinmektedir (Lomax, ve Hahs-Vaughn, 2013, s. 323). Her iki tek yönlü varyans analizinde de Levene testi sonucunda varyansların homojenliği varsayımının sağlanmadığı gözlenmiştir ($p = .004$). Bu nedenle verilerin yorumlanmasında Welch’in F değeri esas alınmıştır (Lomax, ve Hahs-Vaughn, 2013, s. 381).

Tek yönlü varyans analizi sonucuna göre Covid-19 olumlu aşı tutumu ölçeği puanları çeşitli eğitim düzeyleri için farklılaşmaktadır, Welch's $F(3, 437) = 6.363$, $p < .000$. İlkokul/ortaokul/lise mezunu ($M=3.61$, $SD=1.24$, $n=53$), lisans öğrencileri ($M=3.51$, $SD=1.17$, $n=140$), lisans mezunu ($M=3.78$, $SD=1.12$, $n=128$) ve lisansüstü grubu ($M=4.10$, $SD=0.92$, $n=120$) grupları arasındaki farkların anlamlı olup olmadığına bakmak için Post-hoc karşılaştırmalar yapılmıştır. Games-Howell post hoc analizine göre lisans öğrencileri ile lisansüstü grubunun olumlu aşı tutum puan ortalamaları farkı .58'dir ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = .000$). Benzer şekilde eğitim düzeylerine göre olumsuz aşı tutumu ölçeği puanlarının da istatistiksel olarak anlamlı düzeyde farklılaştığı gözlemlenmiştir, Welch's $F(3, 435) = 2.702$, $p < .05$. İlkokul/ortaokul/lise mezunu ($M=2.65$, $SD=1.24$, $n=54$), lisans öğrencileri ($M=2.63$, $SD=0.86$, $n=139$), lisans mezunu ($M=2.58$, $SD=0.83$, $n=127$)

ve lisansüstü grubu (M=2.36, SD=0.71, n=119) kategorilerinde hangi grupların birbirinden farklı olduğuna bakmak için Post-hoc karşılaştırmalar yapılmıştır. Games-Howell post hoc analizine göre lisans öğrencileri ile lisansüstü grubunun olumsuz aşı tutum puan ortalamaları farkı .27'dir ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = .000$).

Covid-19 olumlu ve olumsuz aşı tutumlarını yordayan değişkenlerin incelenmesi amacıyla, yaş, Sinovac aşısına duyulan güven, BioNTech aşısına duyulan güven, Covid-19 tehlikelilik algısı, Covid-19 bulaşıcılık algısı ve Covid-19 nedenlerine yönelik komplo inancı değişkenlerinin bağımsız değişken olarak yer aldığı iki ayrı doğrusal çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de değişkenlerin birbirleri ile korelasyonları sunulmuştur. Bulguları yorumlamadan önce doğrusal çoklu regresyon analizinin varsayımları kontrol edilmiştir.

Olumlu aşı tutumu puanlarının diğer değişkenler tarafından yordandığı model için, Durbin-Watson değeri 1.709 olarak bulunmuştur ve atıkların bağımsızlığı varsayımının sağlandığı göslenmiştir. Tolerance (min = .517, max = .953) ve VIF (min = 1.050 ve max = 2.150) değerlerinin ise uygun aralıklarda olduğu, çoklu bağıntılılık varsayımının sağlandığı görülmüştür. Eşdeğişkenlik (homoscedasticity) varsayımı ise studentized atık değerlerin standartlaştırılmamış yordanan değerler ile yaptığı plot ile doğrulanmıştır. Ayrıca QQ Plot değerlendirmesi normallik varsayımının karşılandığına işaret etmektedir. Yaş, Sinovac ve BioNTech aşılara güven, Covid-19 tehlikelilik ve bulaşıcılık algısı ve Covid-19 nedenlerine yönelik komplo inancı, Covid-19 olumlu aşı tutumu puanlarını anlamlı bir şekilde yordamaktadır, $F(6, 406) = 67.931, p < .001, \text{adj. } R^2 = .49$. Covid-19 bulaşıcılık algısı hariç değişkenlerin tamamı Covid-19 olumlu aşı tutumu puanlarını yordayan modele anlamlı bir katkı yapmaktadır (Tablo 2).

Tablo 1

Değişkenler Arası Korelasyonlar

Değişkenler	1	2	3	4	5	6	7	8
1 Yaş	1							
2 Sinovac güven	.201**	1						
3 BioNTech güven	.122*	.685**	1					
4 Covid-19 tehlikelilik	.084*	.253**	.341**	1				
5 Covid-19 bulaşıcılık	.062	.117**	.187**	.522**	1			
6 Komplo inancı	.023	-.221**	-.384**	-.389**	-.168**	1		
7 Olumlu aşı tutumu	.251**	.485**	.551**	.537**	.340**	-.426**	1	

8 Olumsuz aşı tutumu -.209** -.434** -.467** -.469** -.281** .486** -.705** 1

Not. * $p < .05$; ** $p < .01$

Covid-19 olumsuz aşı tutumu puanlarını yordayan değişkenlerin incelenmesi amacıyla kurulan regresyon modelini yorumlamadan önce, gerekli varsayımların sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir. Atıkların bağımsızlığı varsayımının sağlanıp sağlanmadığını değerlendirebilmek için hesaplanan Durbin-Watson değeri 1.862 olarak bulunmuştur ve varsayımın sağlandığı kabul edilmiştir. Tolerance (max = .954, min = .466) ve VIF (max = 2.145 min = 1.048) değerlerinin ise uygun aralıklarda olması çoklu bağıntılılık varsayımının karşılandığına işaret etmektedir. Studentized atık değerlerin standartlaştırılmamış yordanan değerler ile yaptığı plot incelenerek Eşdeğişkenlik (homoscedasticity) varsayımının karşılandığı görülmüştür. Ayrıca QQ Plot değerlendirmesi normallik varsayımının karşılandığına işaret etmektedir.

Tablo 2

Olumlu Aşı Tutumunu Yordayan Çoklu Regresyon Modeli

Değişkenler	<i>B</i>	<i>SE_B</i>	β	<i>T</i>	<i>P</i>
Yaş	.018	.004	.171	4.771	.000
Sinovac güven	.075	.023	.159	3.252	.000
BioNTech güven	.103	.022	.238	4.630	.001
Tehlikelilik algısı	.333	.051	.294	6.566	.000
Bulaşıcılık algısı	.111	.060	.076	1.858	.064
Komplo inancı	-.160	.038	-.169	-4.209	.000

Not. $p < .05$.

Yaş, Sinovac ve BioNTech aşılara güven, Covid-19 tehlikelilik ve bulaşıcılık algısı ve Covid-19 nedenlerine yönelik komplo inancı, Covid-19 olumsuz aşı tutumu puanlarını anlamlı bir şekilde yordamaktadır, $F(6, 406) = 51.006$, $p < .001$, adj. $R^2 = .42$. Covid-19 bulaşıcılık algısı ve BioNTech aşısına güven dışında değişkenlerin tamamı Covid-19 olumsuz aşı tutumu puanlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yordamaktadır (Tablo 3).

Son olarak, eğitim düzeyi ile aşı tutumları arasındaki ilişkide komplo inancının aracı rolünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Hayes (2013) tarafından sağlanan 5000 önyükleme yöntemi SPSS makrosu kullanılarak Aracılık Analizi gerçekleştirilmiştir.

Bağımlı değişkenin olumlu aşı tutumu puanları olarak belirlendiği analizde, eğitim düzeyi ile komplo inançları puanları arasındaki ilişki (*a yolu*) istatistiksel olarak anlamlı

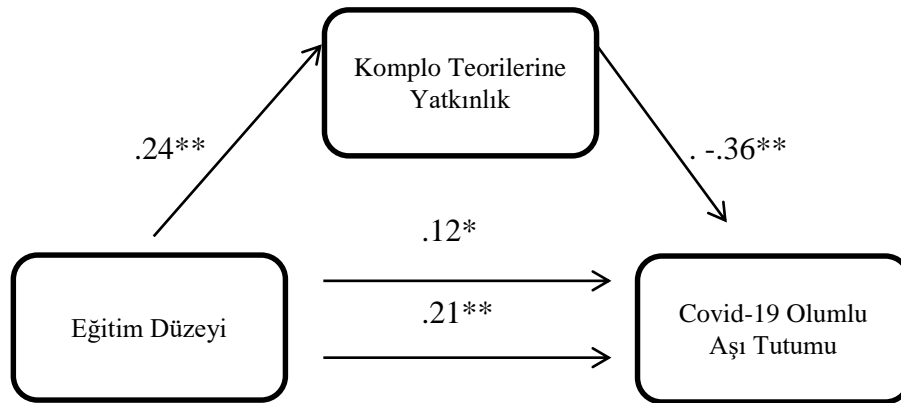
bulunmuştur ($\beta = -.24, p = .000$). Böylece aracı değişken analizinin ilk şartı sağlanmıştır. İkinci koşul incelendiğinde, komplo inançları ile olumlu aşı tutumu puanları arasındaki ilişkinin (*b yolu*) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($\beta = -.36, p = .000$). Eğitim düzeyinin olumlu aşı tutumu puanlarına doğrudan etkisi (*c yolu*) ve ($\beta = .12, p = .0163$) toplam etki (*c' yolu*) istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = .21, p = .000$). Analiz sonuçlarına göre, komplo inançları, eğitim seviyesi ve Covid-19 olumlu aşı tutumu puanları ile ters yönde ilişkilidir ve eğitim düzeyi ile Covid-19 olumlu aşı tutumu puanları arasında doğrudan pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, eğitim düzeyinin artması komplo inançlarını azaltmaktadır ve komplo inançlarının modele aracılık etmesiyle eğitim düzeyi ve Covid-19 olumlu aşı tutumu puanları arasındaki ilişki daha da güçlenmektedir (Şekil 1).

Tablo 3

Olumsuz Aşı Tutumunu Yordayan Çoklu Regresyon Modeli

Değişkenler	B	SE _B	β	T	P
Yaş	-.012	.003	-.150	-3.923	.000
Sinovac güven	-.071	.019	-.196	-3.754	.000
Biyontech güven	-.034	.018	-.101	-1.847	.066
Tehlikelilik algısı	-.192	.041	-.222	-4.658	.000
Bulaşıcılık algısı	-.069	.049	-.061	-1.398	.163
Komplo inancı	.223	.031	.307	7.225	.00

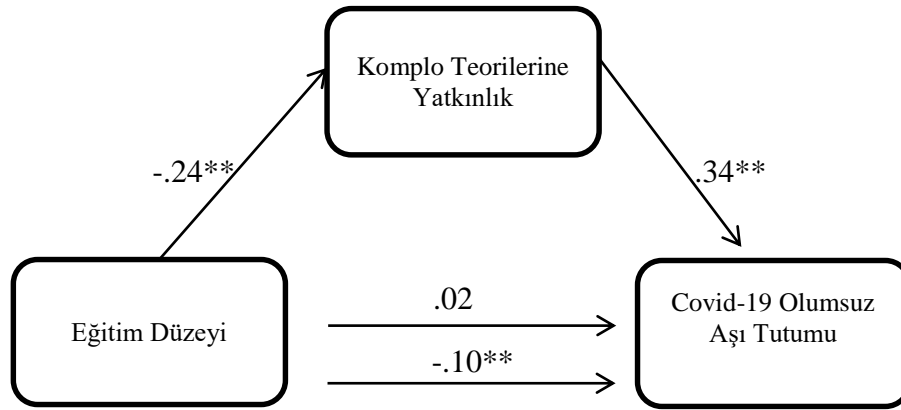
Not. $p < .05$.

Şekil 1. (A) Eğitim düzeyi, (B) komplo teorilerine yatkinlik ve Covid-19 olumlu aşı tutumu (C) değişkenleri ile aracılık modeli. ** $p < .01$; * $p < .05$

Bağımlı değişkenin olumsuz aşı tutumu puanları olarak belirlendiği analizde, eğitim düzeyi ile komplo inançları arasındaki ilişki (*a yolu*) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur

($\beta = -.24, p=.000$). Benzer şekilde, komplo inançları ile olumsuz aşı tutumu puanları arasındaki ilişki de (*b yolu*) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta = .34, p=.000$). Eğitim düzeyinin olumsuz aşı tutumu puanlarına doğrudan etkisi (*c yolu*) anlamlı bulunamazken ($\beta = -.02, p=.5251$), toplam etki (*c' yolu*) istatistiksel olarak anlamlıdır ($\beta = -.10, p=.0084$). Diğer bir deyişle, eğitim düzeyinin artması komplo inançlarını azaltmaktadır. Komplo inançları ile Covid-19 olumsuz aşı tutumu puanları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Eğitim düzeyi ve olumsuz aşı tutumu puanları arasında doğrudan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak eğitim düzeyindeki artış komplo inançlarını azaltarak Covid-19 olumsuz aşı tutumu ile negatif yönde ilişki göstermiştir (Şekil 2).

Şekil 2. (A) Eğitim düzeyi, (B) komplo teorilerine yatkinlik ve Covid-19 olumsuz aşı tutumu (C) değişkenleri ile aracılık modeli. ** $p<.01$; * $p<.05$

Tartışma

Covid-19 salgını tüm hızıyla devam ederken, aşı karşıtlığı da sık sık gündeme gelen bir konu olmayı sürdürmektedir. Aşı karşıtı gruplar çevrimiçi ortamlarda paylaşımlarda bulunmaktan, meydanlarda gösteriler düzenlemeye kadar değişen pek çok farklı eylemle görüşlerini aktarmaya çalışmaktadır. Toplum bağışıklığının kazanılması için aşı karşıtlığının önüne geçilmesi büyük önem arz etmektedir. Bu nedenle Türkiye’de ve başka ülkelerde aşı karşıtı grupların yarattığı etkilerin önüne geçebilmek ve bireyleri aşı olmaya ikna edebilmek için pek çok farklı yöntem denenmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen verilerin, bireylerin Covid-19 aşılara yönelik tutumlarını anlamaya ışık tutacağı düşünülmektedir. Analiz sonuçlarına göre kadın ve erkek katılımcılar arasında olumlu ve olumsuz aşı tutumu açısından istatistiksel anlamlılığa ulaşan bir fark görülmemiştir. Ancak erkeklerin olumlu aşı tutumu puanları daha yüksek, olumsuz aşı tutumu

puanları da daha düşüktür. Erkeklerin aşıya daha olumlu yaklaşması daha önceki çalışmalarda ortaya konmuştur (Wang ve ark., 2020, s. 751; Ward, 2020, s. 2-3). Bu çalışmada, farkın istatistiksel açıdan anlamlı bulunmaması, bu araştırmada cinsiyet ile etkileşimi incelenmeyen ancak iki grubu aşı tutumu açısından benzer kılabilecek değişkenlerin etkisiyle açıklanabilir. Ayrıca kadın ve erkek katılımcı sayılarının birbirlerinden çok farklı olması da bu veriler yorumlanırken dikkate alınmalıdır.

Eğitim düzeyinin artmasına paralel olarak olumlu aşı tutumunun ve aşı kabulünün de arttığı pek çok çalışmada ortaya konmuştur (Kreps ve ark., 2020, s. 5). Komplo inançları ise artan eğitim düzeyi ile negatif bir ilişki içerisindedir (Georgiou, Delfabbro ve Balzan, 2019). Bu araştırmada ortaya konan sonuçlar, eğitimin tek başına değil de komplo inançlarını azaltabilmesi gücüyle daha etkili sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Lisansüstü eğitim öğrencileri ve mezunları en yüksek olumlu ve en düşük olumsuz tutuma sahiptir ve söz konusu puanlar lisans öğrencisi gruptan anlamlı düzeyde farklıdır. Lisansüstü eğitim bilimsel düşüncenin uygulamaya geçtiği, öğrencilerin bilimsel bilgi üretme aşamasına geçtikleri bir eğitim seviyesidir. Bu nedenle bilimsel temelleri olmayan komplo teorilerine yönelik inançlarının düşmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bu araştırmanın katılımcıları Türkiye nüfusunun eğitim düzeyi dağılımını yansıtmamakta, görece daha yüksek eğitim düzeyine sahip bir kitleyi temsil etmektedir. Ayrıca lise ve altı eğitim düzeyine sahip bireylere yeterince ulaşılamamıştır. Eğitim düzeyi ile ilgili bulgular yorumlanırken, katılımcı grubunun temsil gücü ve eğitimin komplo inançlarını azaltabilecek bilimsel düşünceye verdiği önem birlikte düşünülmelidir.

Bulgular, yaş, Sinovac aşısına duyulan güven, BioNTech aşısına duyulan güven, Covid-19 tehlikelilik algısı, Covid-19 bulaşıcılık algısı ve Covid-19 nedenlerine yönelik komplo inancı değişkenlerinin yer aldığı modellerin olumlu ve olumsuz aşı tutumlarını anlamlı düzeyde yordadığını göstermektedir. Olumlu aşı tutumu puanlarındaki değişimin %49'u, olumsuz aşı tutumu puanlarındaki değişimin ise %42'si kurulan regresyon modelleri aracılığıyla açıklanmaktadır. Artan yaş (Kreps ve ark., 2020, s. 5-6; Ward ve ark., 2020, s. 2) önceki çalışmalarda da Covid-19 aşı kabulü veya aşıya yönelik olumlu tutumlarla pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Artan yaşla birlikte Covid-19'dan daha olumsuz etkilenilebileceği, hatta ölüm riskinin arttığı bilinmektedir. Artan risk algısının da aşı tutumu veya kabulü ile olumlu yönde bir ilişki içerisinde olduğu (Detoc ve ark., 2020, s. 7002) dikkate alındığında, artan yaşla birlikte bireylerin aşılansız kendileri için artmış riski kontrol altına alma eğiliminde olduğu düşünülebilir. Ancak 75 yaş üstü bireylerin aşıya daha olumsuz

yaklaştığına ilişkin bulgular da ortaya konmuştur (Peretti-Watell ve ark., 2020, s. 769). Aşı geliştiricilerine güven aşı karşıtlığının nedenleri arasında sıralanmıştır (Kreps ve ark., 2020, s. 6). Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir çalışmada (Kreps ve ark., 2020, s. 7) katılımcıların aşı geliştiricilerinin kökeni hakkında bir ayrıma gittikleri, Çin menşeli aşıları daha güvenilir buldukları görülmüştür. Bu çalışmada da Türkiye'de kullanımda olan iki farklı aşıya ilişkin güven ayrı ayrı ele alınmış, Sinovac aşısına yönelik güven/ güvensizlik her iki modele de anlamlı bir katkı yapmıştır. Covid-19 korkusunun aşı kabulü ile ilişkisi dikkate alındığında (Detoc ve ark., 2020, s. 7002), hastalığın bulaşıcılığına yönelik ölçek puanlarının aşı tutumunu yordayan her iki modele de anlamlı bir katkı yapmamış olması dikkat çekicidir. Bu bulgu etraflıca yorumlanmadan önce başka ölçme araçları ve yöntemleriyle de doğrulanmalıdır. Covid-19 tehlikelilik algısı ise öngörülen biçimde olumlu aşı tutum puanlarıyla pozitif, olumsuz aşı tutumu puanlarıyla da negatif yönde ilişkilidir.

Katılımcı grubunun temsil gücünün kısıtlı olmasına ek olarak, kişisel bildirim formları kullanılarak toplanan tüm veriler için tartışılan sınırlılıklar bu çalışma için de geçerlidir. Bu çalışma olumlu ve olumsuz tutumları anlamaya yönelik belli başlı değişkenleri ele almıştır. Ancak bu çalışmada incelenenlerin dışında, bireylerin aşı tutumlarını etkileyebilecek pek çok farklı değişken bulunmaktadır. Örneğin, bireylerin gelir düzeyi, çalıştıkları iş kolları, kişisel risklerini etkileyebilecek kronik hastalık öyküleri, politik görüşleri, dini inançları, Covid-19 ile ilgili kaygı ve korku düzeyleri gibi pek çok başka değişken kullanılarak bu konu hakkındaki alan yazın genişletilebilir. Olumlu ve olumsuz tutumların gerçekte aşı olup olmamayı ne derece belirlediği de gelecekteki araştırmalar için önemli bir çalışma alanıdır. Aşının aktif talep edilmesi, pasif kabul edilmesi (Nichter, 1995, s. 620) veya aktif reddedilmesinin aşı tutumları tarafından ne derecede yordanabildiği önemli bir araştırma sorusudur. Bu çalışmaya dâhil olan katılımcılar arasında aşılama oranı yaklaşık %27'dir. Ancak veri toplanan tarihlerde henüz herkese aşı hakkı tanınmış olmadığından, aşı tutumları ve aşı olma davranışı arasındaki ilişkiyi incelemek mümkün olmamıştır.

Ayrıca olumsuz aşı tutumu yüksek katılımcıların demografik özellikleri hakkında daha detaylı bilgi toplamak, bu konudaki görüşlerini öğrenmek, araştırma yöntemlerini çeşitlendirerek nitel ve karma yöntem ile de veri toplamak, aşı karşıtlığı ile ilgili nedenlerin aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır. Böylece aşı karşıtlığı ile etkin biçimde mücadele edilip toplum bağışıklığı daha kısa sürede sağlanabilir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, cinsiyet, eğitim durumu, yaş ve Covid-19 salgınına ilişkin bazı değişkenler aracılığıyla katılımcıların olumlu ve olumsuz Covid-19 aşı tutumlarını incelemiştir. Katılımcıların olumlu ve olumsuz aşı tutumu puanları cinsiyet açısından farklılık göstermezken, lisansüstü eğitim mezunu ve lisans mezunu katılımcıların söz konusu puanları anlamlı düzeyde farklılaşmaktadır. Yaş, Sinovac ve BioNTech aşılara güven, Covid-19 tehlikelilik ve bulaşıcılık algısı ve Covid-19 nedenlerine yönelik komplo inancının aşı tutumları ile ilişkili olduğu bu araştırma kapsamında ortaya konmuştur. Bu değişkenleri içeren modelin olumlu aşı tutumu puanlarındaki değişimin %49'unu, olumsuz aşı puanlarındaki değişimin ise %42'sini açıkladığı saptanmıştır. Ayrıca, katılımcıların sahip olduğu komplo inancının eğitim düzeyi ile olumlu ve olumsuz aşı tutumu arasındaki ilişkiye aracılık ettiği, artan eğitim düzeyinin komplo inançlarını azaltarak olumlu aşı tutumunu güçlendirdiği olumsuz aşı tutumunu da zayıflattığı görülmüştür. Bu bulgulara dayanarak bireylerin olumlu ve olumsuz Covid-19 aşı tutumları daha iyi anlaşılabilir ve Covid-19 aşılara yönelik olumlu tutumların geliştirilebilmesi ve desteklenebilmesi için birtakım önerilerde bulunulabilir.

Aşıya ilişkin tereddütlere yönelik ilk yapılması gereken, tereddüde yol açan etmenleri tanımlamak olmalıdır. Bu çalışmadaki gibi veriler üzerinden bireylerin tutumlarını ve kaygılarını tespit etmek önlem almada daha net sınırlar çizilmesine yardımcı olacaktır (Salmon, Dudley, Glanz ve Omer, 2015, s. 66). Sağlık çalışanları ile iletişimin kuvvetlendirilmesi, bireylerin zihinlerindeki kaygılara özenli ve bilimsel yaklaşılması önemlidir (Hoekstra ve Margolis, 2012, s. 401). Toplum tarafından yetkin algılanan çeşitli siyasi ve dini liderlerin ve kurumların toplumun alacağı kararlar üzerinde etkisi açıkça görülmektedir (Thangaraju ve Venkatesan, 2019, s. 1151). Bu nedenle önde gelen kişilerin aşı uygulamalarına desteğinin önemli olabileceği düşünülmektedir (Düzgün ve Dalgıç, 2019, s. 424). Medya aracılığıyla aşı hakkında bilgi edinen bireyler bilgi karmaşasından dolayı aşı ile ilgili olumsuz tutum geliştirebilirler (Kata, 2010, s. 1709). Ebeveynlerin medya üzerinden elde ettiği bilgilerin sağlık uzmanları tarafından teyit edilmesi önem taşımaktadır (Scott, Gilmour ve Fielden ve Fielden, 2008, s. 1000). Son olarak, geçmiş aşı deneyimlerinden dolayı kaygı taşıyan bireylerin, okul çağındaki çocukların aşı ile ilgili bilgilendirilmesi gerekmektedir (Larson, Jarrett, Eckersberger, Smith ve Paterson, 2014, s. 2150) ve ücretli yalnızca birkaç aşı olmasına rağmen tüm aşılarda ücret karşılığı yapıldığı iddiası çürütülmelidir (Argüt, Yetim ve Gökçay, 2016, s. 22).

Bu çalışmanın verilerine dayanarak ileri sürülebilecek uygulamalar daha çok komplo inançları ve aşı geliştiricilerine yönelik güven etrafında şekillenmektedir. Bilimsel temeli olmayan biyolojik savaş veya gelişmiş devletlerin aşı satma çabaları gibi komplo teorilerinin ana akım medyada ve çevrimiçi ortamlarda yayılmasının önüne geçilmelidir. Aşı geliştirme süreçleri, yani takip edilen bilimsel adımlar ve bu süreçte elde edilen bilimsel veriler “sıradan insan” için etkin ve erişilebilir bir biçimde topluma aktarılmalıdır. Böylece komplo inançları azalabilir ve aşı geliştirme süreçlerine olan güven artabilir. Bilimsel makalelerin çoğu zaman erişime kapalı olduğu, uluslararası yayınların çoğunluğunun Türkçe olmadığı ve bilimsel dilin halka ulaşmada sınırlı kaldığı dikkate alındığında, buradaki ihtiyaç daha da net görülmektedir. Difteri, çiçek, çocuk felci gibi Covid-19 aşıları dışındaki aşıların bugüne kadar sağladıkları faydanın zaman zaman halka hatırlatılması da yararlı olabilir. Çünkü aşılar sayesinde bugüne neredeyse ortadan kalkmış bazı hastalıklar ve yarattığı istenmeyen sonuçlar toplumların gündeminden düşmüş olabilir.

Kaynakça

- Ankaralı, H., Ankaralı, S. ve Erarslan, N. (2020). COVID-19, SARS-CoV2 enfeksiyonu: Güncel epidemiyolojik analiz ve hastalık seyrinin modellenmesi. *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences*, 25(Special Issue on COVID 19), 1-22.
- Argüt, N., Yetim, A. ve Gökçay, E. G. (2016). Aşı kabulünü etkileyen faktörler. *Çocuk Dergisi*, 16(1), 16-24.
- Artan, T., Atak, I., Karaman, M. ve Cebeci, F. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgınında sosyodemografik özellikler, psikolojik sağlamlık ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Electronic Turkish Studies*, 15(6), 79-94.
- Aşkın, R., Bozkurt, Y. ve Zeybek, Z. (2020). Covid-19 pandemisi: Psikolojik etkileri ve terapötik müdahaleler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 304-318.
- Balçık, P. Y. ve Demir, H. (2021). Aşı karşıtlığı ve ekonomisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(2), 375-398.
- Centers for Control Disease. (CDC, 2018). *What would happen if we stopped vaccinations?* <https://www.cdc.gov/vaccines/vacgen/whatifstop.htm>.
- Craciun, C. ve Baban, A. (2012). Who will take the blame?: Understanding the reasons why Romanian mothers decline HPV vaccination for their daughters. *Vaccine*, 30(48), 6789-6793.
- Çırakoğlu, O. C. (2011). Domuz gribi (H1N1) salgınıyla ilişkili algıların, kaygı ve kaçınma düzeyi değişkenleri bağlamında incelenmesi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 49-64.
- Demirbilek, Y., Pehlivan Türk, G., Özgüler, Z. Ö. ve Meşe, E. A. (2020). COVID-19 outbreak control, example of Ministry of Health of Turkey. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50(SI-1), 489-494.
- Detoc, M., Bruel, S., Frappe, P., Tardy, B., Botelho-Nevers, E. ve Gagneux-Brunon, A. (2020). Intention to participate in a COVID-19 vaccine clinical trial and to get vaccinated against COVID-19 in France during the pandemic. *Vaccine*, 38(45), 7002-7006.
- Düzgün, M. V. ve Dalgıç, A. İ. (2019). Toplum sağlığı için giderek artan tehlike aşı reddi önlenbilir mi? *Güncel Pediatri*, 17(3), 424-434.

- Emir Öksüz, E., Kalkan, B., Can, N. ve Haktanir, A. (2021). Adult mental health and loneliness during the COVID-19 pandemic in late 2020. *European Journal of Psychology Open*, 80(1–2), 18–30.
- Fisher, K. A., Bloomstone, S. J., Walder, J., Crawford, S., Fouayzi, H. ve Mazor, K. M. (2020). Attitudes toward a potential SARS-CoV-2 vaccine: A survey of US adults. *Annals of internal medicine*, 173(12), 964-973.
- Geniş, B., Gürhan, N., Koç, M., Geniş, Ç., Şirin, B., Çırakoğlu, O. C. ve Coşar, B. (2020). Development of perception and attitude scales related with COVID-19 pandemia. *Pearson Journal of Social Sciences-Humanities*, 5(7), 306-328.
- Georgiou, N., Delfabbro, P. ve Balzan, R. (2019). Conspiracy beliefs in the general population: The importance of psychopathology, cognitive style and educational attainment. *Personality and Individual Differences*, 151, 109521.
- Gonzalez, D., Zuckerman, S., Kenney, G. M. ve Karpman, M. (2020). *Almost half of adults in families losing work during the pandemic avoided health care because of costs or COVID-19 concerns*. Washington, DC: Urban Institute.
- Gök, G. ve Güzel, Ü. (2021). Covid-19 aşısı olma durumu ve Covid-19'dan korunmanın sağlık inanç modeli bağlamında değerlendirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 231-248.
- Gualano, M. R., Olivero, E., Voglino, G., Corezzi, M., Rossello, P., Vicentini, C. ve Siliquini, R. (2019). Knowledge, attitudes and beliefs towards compulsory vaccination: A systematic review. *Human vaccines ve immunotherapeutics*, 15(4), 918-931.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: Methodology in the social sciences*. New York: Guilford Press.
- Hoekstra, S. ve Margolis, L. (2016). The importance of the nursing role in parental vaccine decision making. *Clinical pediatrics*, 55(5), 401-403.
- Jacobson, R. M., St. Sauver, J. L. ve Rutten, L. J. (2015). Vaccine hesitancy. *Mayo Clinic Proceedings*, 90(11), 1562–1568.
- Kata, A. (2010). A postmodern Pandora's box: anti-vaccination misinformation on the Internet. *Vaccine*, 28(7), 1709-1716.

- Kreps, S., Prasad, S., Brownstein, J. S., Hswen, Y., Garibaldi, B. T., Zhang, B. ve Kriner, D. L. (2020). Factors associated with US adults' likelihood of accepting COVID-19 vaccination. *JAMA network open*, 3(10), 1-13.
- Kutlu, H. H. ve Altındış, M. (2018). Aşı karşıtlığı. *Flora Dergisi*, 23(2), 47-58.
- Larson, H. J., Jarrett, C., Eckersberger, E., Smith, D. M. ve Paterson, P. (2014). Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: A systematic review of published literature, 2007–2012. *Vaccine*, 32(19), 2150-2159.
- Liu, S., Heinzl, S., Haucke, M. N. ve Heinz, A. (2021). Increased psychological distress, loneliness, and unemployment in the spread of COVID-19 over 6 months in Germany. *Medicina*, 57(1), 53-64.
- Lomax, R. ve Hahs-Vaughn, D. (2013). An introduction to statistical concepts (3. baskı). New York: Routledge Press.
- Nichter, M. (1995). Vaccinations in the third world: A consideration of community demand. *Social Science and Medicine*, 41(5), 617-632.
- O'Neill, O. (2002). *Autonomy and trust in bioethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özceylan, G., Toprak, D. ve Esen, E. S. (2020). Vaccine rejection and hesitation in Turkey. *Human vaccines ve immunotherapeutics*, 16(5), 1034-1039.
- Peretti-Watel, P., Seror, V., Cortaredona, S., Launay, O., Raude, J., Verger, P. ve Ward, J. K. (2020). A future vaccination campaign against COVID-19 at risk of vaccine hesitancy and politicisation. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(7), 769-770.
- Roalkvam, S., McNeill, D. ve Blume, S. (Eds.). (2013). *Protecting the world's children: Immunisation policies and practices*. Oxford: Oxford University Press.
- Salali, G. D. ve Uysal, M. S. (2020). COVID-19 vaccine hesitancy is associated with beliefs on the origin of the novel coronavirus in the UK and Turkey. *Psychological medicine*, 1-3.
- Salmon, D. A., Dudley, M. Z., Glanz, J. M. ve Omer, S. B. (2015). Vaccine hesitancy: Causes, consequences, and a call to action. *Vaccine*, 33, 66-71.
- Scott, S. D., Gilmour, J. ve Fielden, J. (2008). Nursing students and internet health information. *Nurse Education Today*, 28(8), 993-1001.

- Swami, V., Pietschnig, J., Tran, U. S., Nader, I. W., Stieger, S. ve Voracek, M. (2013). Lunar lies: The impact of informational framing and individual differences in shaping conspiracist beliefs about the moon landings. *Applied Cognitive Psychology*, 27(1), 71-80.
- Swami, V. ve Furnham, A. (2014). 12 Political paranoia and conspiracy theories. *Power, politics, and paranoia: Why people are suspicious of their leaders*, 218-236.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). *Türkiye'deki güncel durum*. <https://covid19.saglik.gov.tr>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021, 4 Ocak). *İlk koronavirüs aşısı sağlık bakanı Fahrettin Koca'ya yapıldı*. <https://www.saglik.gov.tr/TR,78148/ilk-koronavirus-asisi-saglik-bakani-fahrettin-kocaya-yapildi.html>
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2022). *Günlük aşı verileri*. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/>
- Taşçı, Ö. ve Gökler, M. E. (2021). Aşı karşıtlarının sosyal medya platformlarındaki paylaşımlarının incelenmesi: Instagram örneği. *Medical Research Reports*, 4(2), 23-30.
- Taşdemir, F. (2021, 2 Nisan). Kovid-19'la mücadelede BioNTech aşılarının ilk dozu uygulanmaya başlandı. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/kovid-19la-mucadelede-biontech-asilarinin-ilk-dozu-uygulanmaya-baslandi/2196078>
- Thangaraju, P. ve Venkatesan, S. (2019). WHO Ten threats to global health in 2019: Antimicrobial resistance. *Cukurova Medical Journal*, 44(3), 1150-1151.
- Uçar, M. ve Öğülmüş, S. (2010). *Üniversite öğrencileri ve üniversiteden mezun olan bireylerin sosyal sermaye düzeylerinin benlik biçimleri ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Van Prooijen, J. W. ve Douglas, K. M. (2018). Belief in conspiracy theories: Basic principles of an emerging research domain. *European journal of social psychology*, 48(7), 897-908.
- Van Prooijen, J. W. ve Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109-115.
- Van Wijhe, M., McDonald, S. A., de Melker, H. E., Postma, M. J. ve Wallinga, J. (2016). Effect of vaccination programmes on mortality burden among children and young

- adults in the Netherlands during the 20th century: A historical analysis. *The Lancet Infectious Diseases*, 16(5), 592-598.
- Vindegaard, N. ve Benros, M. E. (2020). Covid-19 pandemic and mental health consequences: Systematic review of the current evidence. *Brain, Behavior, and Immunity*, 89, 531-542.
- Walkinshaw, E. (2011). Mandatory vaccinations: The international landscape. *Canadian Medical Association Journal*, 183(16), 1167–1168.
- Wang, K., Wong, E. L. Y., Ho, K. F., Cheung, A. W. L., Chan, E. Y. Y., Yeoh, E. K. ve Wong, S. Y. S. (2020). Intention of nurses to accept coronavirus disease 2019 vaccination and change of intention to accept seasonal influenza vaccination during the coronavirus disease 2019 pandemic: A cross-sectional survey. *Vaccine*, 38(45), 7049-7056.
- Ward, J. K., Alleaume, C., Peretti-Watel, P., Seror, V., Cortaredona, S., Launay, O. ve Ward, J. (2020). The French public's attitudes to a future covid-19 vaccine: The politicization of a public health issue. *Social Science and Medicine*, 265, 1-6.
- Wolfe, R. M., Sharp, L. K. ve Lipsky, M. S. (2002). Content and design attributes of antivaccination web sites. *Jama*, 287(24), 3245-3248.
- Wolfe, R. M. ve Sharp, L. K. (2002). Anti-vaccinationists past and present. *Bmj*, 325(7361), 430-432.
- World Health Organization (2021a). *Covid-19 public health emergencies of international concern*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports>.
- World Health Organization (2021b). *Weekly operational update on Covid-19-21 December 2021*. [https://www.who.int/publications/m/item/Covid-19-public-health-emergency-of-international-concern-\(pheic\)-global-research-and-innovation-forum](https://www.who.int/publications/m/item/Covid-19-public-health-emergency-of-international-concern-(pheic)-global-research-and-innovation-forum).
- Xiong, J., Lipsitz, O., Nasri, F., Lui, L. M., Gill, H., Phan, L. ve McIntyre, R. S. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *Journal of Affective Disorders* 277, 55-64.
- Yıldırım, M., Geçer, E. ve Akgül, Ö. (2021). The impacts of vulnerability, perceived risk, and fear on preventive behaviours against COVID-19. *Psychology, Health and Medicine*, 26(1), 35-43.

Başal, H. ve Emir Öksüz, E. (2022). Neden herkes aşı olmuyor? Covid-19 aşı tutumu ile ilişkili değişkenler. *Humanitas*, 10(20), 23-45.

Yılmaz, H. İ., Turğut, B., Çıtlak, G., Mert, O., Paralı, B., Engin, M. ve Alimoğlu, O. (2021). Türkiye’de insanların COVID-19 aşısına bakışı. *Dicle Medical Journal/Dicle Tıp Dergisi*, 48(3), 583-594.

Özne ve Öteki: Thomas Hettche'nin *Tavus Kuşu Adası* Adlı Romanına Postkolonyal Bir Okuma

Onur Kemal BAZARKAYA¹

Öz

Thomas Hettche'nin 2014 yılında yayımlanan *Tavus Kuşu Adası* ("Pfauneninsel") adlı romanı, 19. yüzyılda geçer ve Marie olarak bilinen, Maria Dorothea Strakon adlı kadın karakterin yaşam öyküsünü anlatır. Çocukluğunda öksüz olan Marie ve ağabeyi Christian, Berlin'in güneybatısında bulunan Tavus Kuşu Adası'na götürülüp kraliyet bakımına verilirler. Her ikisi de kısa boylu, görünürde yalnızca yetiştikleri adanın düzeninde var olabilen "cüceler"dir. Diğer insanlar, Marie ve Christian'a "canavar" gözüyle bakar ve onlarla aslında bir sömürge ilişkisi sürdürürler. Anlatıma böyle bakıldığında, hegemonyanın mikro düzeyine odaklandığı söylenebilir. Özneler arasında zorbaca davranışların nasıl ortaya çıktığını, nasıl geliştiğini ve en sonunda nasıl kurbanlara neden olduğunu resimlerir. Bu doğrultuda makalede, roman, Homi K. Bhabha'nın postkolonyal kuramı temelinde incelenecek ve hegemonik bir ötekileştirme hikâyesi olarak okunacaktır.

Anahtar Sözcükler

Tavus Kuşu Adası

Homi K. Bhabha

postkolonyal kuram

hegemonya

özne

ötekileştirme

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.08.2022

Kabul Tarihi: 06.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1156395

The Subject and the Other: A Postcolonial Reading of Thomas Hettche's Novel *Peacock Island*

Abstract

Thomas Hettche's novel *Peacock Island* ("Pfauneninsel"), which was published in 2014, takes place in the 19th century and tells the life story of a female character named Maria Dorothea Strakon, known as Marie. As orphans, Marie and her older brother Christian are taken to Peacock Island, which lies at the southwest of Berlin, and kept in royal care. Both are short in stature or "dwarfs" who seemingly can only exist on the island where they were raised. Other people regard Marie and Christian as "monsters" and have an essentially colonial relationship to them. From this perspective, it can be said that the narrative focuses on the micro level of hegemony. It illustrates how among subjects dominance behaviors emerge, develop, and ultimately lead to victims. Accordingly, in this article, the novel will be analyzed on the basis of Homi K. Bhabha's postcolonial theory and read as a hegemonic story of othering.

Keywords

Peacock Island

Homi K. Bhabha

postcolonial theory

hegemony

subject

othering

About Article

Received: 04.08.2022

Accepted: 06.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1156395

¹ Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, onur.bazarkaya@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6553-4255

Giriş

1964 doğumlu Thomas Hettche, çağdaş Alman edebiyatının en önde gelen yazarlarından biridir. 1989 yılında yayımlanan ilk romanı *Ludwig Ölmek Zorunda* (“Ludwig muß sterben”), dâhiyane bir eser olarak görülmüş ve övgüyle karşılanmıştır. Hettche'nin 1950'lerde gerçekleşmiş bir dava hakkındaki romanı *Arbogast Vakası* (“Der Fall Arbogast”, 2001), on iki dile çevrilmiştir. Romanları gibi denemeleri de çok sayıda ödüle layık görülmüştür. Buna ek olarak, Hettche birçok antolojinin editörü ve çeşitli edebi projelerin organizatörü olarak sürdürdüğü görevleriyle de takdir kazanmıştır (Hettche, 2014, s. 350).

2014 yılında yayımlanan *Tavus Kuşu Adası* (“Pfauneninsel”) adlı romanı, Berlin'in güneybatısındaki Havel Nehri'nde bulunan peyzaj parkında geçer. Bugün UNESCO Dünya Mirası Listesi'nde yer alan bu adadaki şatoda, 19. yüzyılda Marie, daha doğrusu Maria Dorothea Strakon adında bir kadının hizmetkâr olarak görev yaptığı bilinir. Romanda onun yaşam öyküsü anlatılır. Yazar, yaklaşık yirmi beş yıl boyunca söz konusu malzemeyle meşgul olmuştur. *Ludwig Ölmek Zorunda* adlı romanı yayımlanmadan hemen önce bir burs kapsamında adayı ziyaret etmiş ve tarihinden çok etkilenmiştir (Hillgruber, 2014). Dört yıl sonra *FAZ* gazetesinde izlenimlerini aktardığı bir rapor yayımlamıştır (Hettche, 1993, s. 6). 2014'te kendisiyle yapılan bir söyleşide itiraf ettiği gibi, ancak çeşitli tasarımlarla uğraşmaktan vazgeçip yalnızca Marie'nin hayatını anlatmaya karar verdiğinde, romanı yazmaya başlayabilmiştir (Platthaus, 2014, s. 16).

Peki bu hayatı özel kılan nedir? Çocukluğunda öksüz olan Marie ve ağabeyi Christian, kraliyet bakımına teslim edilirler ve sözün özü, oranın antika koleksiyonunu tamamlamak için Tavus Kuşu Adası'na götürülürler. Çünkü her ikisi de, yalnızca oranın bir “oyuncak dünyası”¹ (Hettche, 2014, s. 15) gibi sıra dışı olan ortamına yakıştırılan kısa boylulardır, yani “cüce”dirler. Genç yaşta Marie ve saray bahçıvanının yeğeni olan Gustav Fintelmann birbirlerine âşık olurlar, ama değişken, mutsuz bir ilişki yaşarlar. Gustav eşcinseldir, üstelik bahçe sanatıyla adanın çehresini kökten değiştiren hocası Peter Joseph Lenné'ye hayrandır, ama Lenné, Marie'nin farklı görünümünden dolayı ondan tiksindir. Sevgililer, ancak Gustav'ın kraliyet bursuyla gidip birkaç yıl süren eğitim gezisinden döndüğünde birbirine kavuşurlar. Aslında ilişkileri, bir nevi itme çekme gücü tarafından belirlenir. Gustav, Christian'ı öldürdüğünde Marie çok sarsılır, ama Gustav, Marie'den olan ve baştan beri hiç istemediği bebeği alıp götürdüğünde ise Marie ile olan ilişkisi tamamen biter. Yıllar sonra, Ceylon'dan bir çift adayı ziyaret eder. Tur sırasında Marie, konuşmalardan Maximilian Nietner adlı

¹ Çalışmada kullanılan metinlerden yapılan tüm alıntılar yazar tarafından çevrilmiştir.

adamın kendi oğlu olduğu sonucuna varır, ancak gerçek kimliğini ona açıklamaz. Kısa bir süre sonra, bir yangın sırasında –büyük olasılıkla intihar sonucunda– ölür.

Marie 1800 doğumludur. Altı yaşında Tavus Kuşu Adası'na gelir ve 1880'te ölümüne kadar kesintisiz olarak orada yaşar. Kimliği genellikle bu yerin tarihi ile bağıntılıdır ve bu da 19. yüzyılın Prusya tarihini yansıtır. Tüm kurgusal unsurlara karşın yapıtın konusunda ve karakterlerde belirgin bir gerçeklik temeli vardır. *Tavus Kuşu Adası*, otantik kaynak materyallerine –kroniklere, mektuplara, raporlara, incelemelere, gazete makalelerine– dayanan bir tarihî romandır. Lenné zamanında, Tavus Kuşu Adası'nın flora ve faunasını zenginleştirmek için oraya, dünyanın farklı yerlerinden çok sayıda hayvan ve bitkinin getirildiği de söz konusu gerçeklere karşılık gelir. Ada'ya getirilenler arasında insanlar da vardır: Güney Denizi adalı Maitey, “dev” Carl Ehrenreich Licht ve “siyahi” Theobald Itissa. “Cüce” kardeşlerle birlikte diğerleri de kısa sürede, haftada iki gün ziyarete açılan adanın bir eğlencesi durumuna gelirler. İlk ziyaretten önce Christian kısa ve öz bir şekilde kız kardeşine dönerek şöyle der: “Ziyaretçilerimiz olacak. Ağızları açık bizi seyredecekler” (Hettche, 2014, s. 110). Burada konu edilen –ve Marie'nin yaşadığı dönemde gerçekten kayda geçen– olay, bir bakıma Alman İmparatorluğu'nun kuruluşundan II. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da çok popüler olan “insan bahçeleri”nin erken biçimidir.² Ayrıca 19. yüzyıl gezginleri açısından bir ada gezisi, getirilen değişik bitkilerin, hayvanların ve insanların egzotik görünümlü bir manzarayı tamamladıkları için de memnuniyet vericidir. Örneğin Otahei Kabinesi, “Güney Denizi'nde bir kulübede bulunduğu izlenimini uyandırmak için her tarafı boyanmış kanvasla kaplanmıştı” (Hettche, 2014, s. 80) ve Burma'dan gelen Hint pavyonu özellikle “oryantal tarzda boyanmış tablosu” nedeniyle göz kamaştırır (Hettche, 2014, s. 331).

Açıktır ki, sergilenen insanlar, insan yerine koyulmadıkları gibi özerk öznel olarak da görülmezler. Onları gözlemleyenlerin algısı buna izin vermez, çünkü güçlü bir şekilde belli stereotipler tarafından etkilenirler. Bu bağlamda Marie'nin, mutsuz aşklarının başlangıcında Gustav'la onun anladığı dili konuştuğu söylenebilir. “Benden iğrendin mi?” diye sorar. “Çarpık bacaklarıma bak. Bak, göbeğim nasıl dışarı çıkıyor. Kalçamı görüyor musun, okul kitabındaki siyahi kadının gibi şişik” (Hettche, 2014, s. 63). Zaman zaman tatil amacıyla gelen kraliyet ailesi de dahil olmak üzere ada sakinlerinin Marie ve diğer “egzotik” insanlarla

² Carl Hagenbeck bu bağlamda oldukça önemli bir rol oynar. 1875 yılında ilk “egzotik” insan sergisini düzenler ve o andan itibaren Alman İmparatorluğu'ndaki en başarılı etnografik sergilerin organizatörü durumuna gelmekle kalmaz, aynı zamanda bu iş üzerinde kalıcı bir etkisi olur (Dreesbach, 2005, s. 43). Kitlenin ilgisi zamanla azaldığında ise, bireysel “vahşiler” ya da “egzotik” insan gruplarının sergilenmesini geliştirip büyük ölçekli etnolojik gösterilere dönüştürür. Şimdi, ziyaretçiler görünüşe göre arkaik kabile halklarının otantik günlük yaşamına dair bir fikir edinirler ya da bunu yaptıklarını zannederler (Dreesbach, 2005, s. 49-50).

buldukları ilişki, temelde sömürgeci ile sömürülen arasındaki ilişkiye benzer. Dolayısıyla bu çalışmada, postkolonyal kuramın değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Bu kuram, kültürel kimlikleri, güç dengesizliğini ve dil zenginliğini (ya da suskunluğu) üreten söylemlerin yanı sıra tarih yazımını da kapsamlı bir revizyona uğratar. Burada, günümüzün en önemli postkolonyal edebiyat ve kültür kuramcılarında biri olan Homi K. Bhabha'nın düşüncelerine dayanılacaktır.

Bhabha'ya göre sömürgecilik, batının modern çağıyla ayrılmaz bir şekilde bağlıdır, daha doğrusu onun “öteki yanını” teşkil eder (Wright ve Bhabha, 1999, s. 40). Farklılık, sömürgeci güç, ilgili bastırma mekanizmaları, tarih ve özne gibi konular, Bhabha'nın ilgi alanını oluşturur. Çalışmalarında Bhabha, Edward W. Said'in “oryantalizm” kavramı,³ psikanalitik modeller ve postyapısalcı yaklaşımlar gibi birçok farklı kurama başvurur. En son sözü edilen yaklaşımların arasında Michel Foucault'nun söylem kuramının yer aldığı malumdur. Makalede buna değinileceği için, temel noktalarını hatırlamak yanlış olmaz. Foucault, söylem kavramını, “aynı dönemin sistemine ait olan bir ifadeler birliği” olarak tanımlar (Foucault 1973, s. 156). Söylemler, sonsuz ifade olasılıklarından belli cümleleri tanımlayan ve eleme süreçleri aracılığıyla bir kişinin bilmesi ve söyleyebilmesi gerekenleri belirleyen kurallar ve kategoriler doğrultusunda oluşurlar. Söylemlerle birlikte, hangi ifadelerin bir bilgi alanına ait olup olmadıklarına ilişkin kriterler ortaya çıkar. Böylelikle söylemler bir bakıma şeylerin, eserlerin, (diğer) söylemlerin ve insanların dışlanmalarına ya da ötekileştirilmelerine neden olan süreçler anlamına gelir. Öte yandan insanlar, söylemler temelinde tekeller ve iktidarlar kurabilir.

Sonuçta söylem kuramı, bir kültürün iktidar düzeneklerinin hem dil düzeyinde hem de insan etkileşimi düzeyinde görünür hale getirilmelerini sağlar. Kuramın, Bhabha'nın çözümlenmeleri için bu kadar önemli olmasının nedeni de budur: Foucault'nun ilgili görüşlerine dayanarak Bhabha, iktidar ilişkilerinin, özne konumlarının, hiyerarşilerin ve kültürel farklılıkların söylemsel bir yapısı olduğunu ve dolayısıyla belli dahil etme ve dışlama mekanizmalarını da içerdiğini gösterme imkânına kavuşur.

Bhabha'nın bu makalede değinilecek olan düşüncelerindeki bir diğer önemli nokta ise, bir özneyi kültürel olarak konumlandırırken özcü bir kimlik fikrine bağlı kalmama

³ Said'e göre “Batı”nın, “Doğu”ya karşı belli stereotiplerden oluşan, ötekileştirici, dahası ırkçı bir bakış açısı vardır. Aslında “Doğu”yu (“Batı” tarafından görüldüğü şekliyle) ortaya çıkaran şey, bu bakış açısıdır. Nitekim Said, “oryantalizm” kavramıyla “Batı”nın “Doğu”yla olan hegemonik ilişkisini tanımlar (Said, 2012, s. 43-136; Dunker, 2017, s. 200-205).

gerekliliğidir. Bunun yerine farklılıklara ya da zıtlıklara yer açılmalı ve çoklu olmasa da ikili bir bakış açısı benimsenmelidir.

Tavus Kuşu Adası (hele romanda betimlendiği biçimde), “sömürge temsilinin merkezinde yer tutan siyasi ve kültürel bir çatışma alanı” (Bhabha, 2000, s. 51) olarak okunabilir. Bunun dinamikleri büyük ölçüde 19. yüzyılın “dispozitif”i (Foucault, 2000, s. 119-120), yani genel eğilimi ile ilişkilidir ve bu “dispozitif”, biraz sonra görülebileceği gibi, sistemi koruyan “masallar” oluşturmak üzere birbirine karışan çeşitli söylemlere yön verir. Metinde öne çıkan figür ilişkileri toplumsal güç dengesini (ya da dengesizliğini) küçük ölçekte yansıtır. Başta anlatım olmak üzere kişilerarası zorbaca davranışların nasıl ortaya çıktığını, nasıl geliştiğini ve en sonunda nasıl kurbanlar ürettiğini tıpkı deneysel bir düzenlemedeki gibi açığa kavuşturur. Buna uygun olarak çalışmada, *Tavus Kuşu Adası* romanında anlatılan hikâye, Homi K. Bhabha'nın postkolonyal kuramı temelinde hegemonik bir ötekileştirme hikâyesi olarak ele alınacaktır.

Kraliçeler, Canavarlar ve Başka Masallar

İnsanlık gerçekten yalnızca eşit erkek ve kadınlardan, ırklardan, zihinsel, fiziksel ve ruhsal bileşimlerden mi oluşur? Daha doğrusu: Aydınlanmanın ışığı onlara da parlayabilmesi için *her türlü canavar insanlığa mı ait?* Bu çatışkının yüzünden Aydınlanma bugüne kadar sonuçsuz kaldı. Ötekileri koruyamadığı için başarısız oldu.⁴

Hans Mayer

Thomas Hettche'nin *Tavuskuşu Adası* adlı romanının ilk bölümünde “Tavuskuşu Adası'nda, kendi zamanı içinde sıkıca duran hiçbir şey yok” ifadesi yer alır. “Her hikâye başlamadan çok önce başlar” (Hettche, 2014, s. 8). Bu, deyim yerindeyse, birazdan gelecek olan sahnenin ruhunu belirler. Güzel bir yaz günü. Kraliçe Luise, çocukları ve Prusya sarayının diğer üyeleri kroket oynayarak eğlenirler. Top yanlışlıkla ormanın kenarına kaçar. Luise onu almaya gider ve burada –“parlak çim” ile “gölgeli ağaçlar” arasında, “alacakaranlıkta”, “perdenin başka bir dünyaya açıldığı” eşikte (Hettche, 2014, s. 9-10)– Christian ile karşılaşır. Belli ki daha önce kısa boylu birini görmediği için irkilir ve “canavar” (Hettche, 2014, s. 14) sözcüğünü oğlanın yüzüne haykırır. Derinden vurulan Christian ağlayarak kaçar “ve ağlama yankısı onu takip eder. Oysa kaçamadığı kraliçe değil, sözün ta kendisidir” (Hettche, 2014, s. 12). Ardından olayı kız kardeşine anlatır. Marie de “bu sözcükle, kraliçenin ölümünden çok sonra ve küçük kızın yaşamı boyunca etkisini gösterecek olan bu zehirli ok” (Hettche, 2014, s. 14) tarafından vurulur.

⁴ Mayer, 2007, s. 13.

Bilindiği üzere Michel Foucault'nun söylem kavramı, kültür biliminde yapılan çalışmaların (Homi K. Bhabha'nın postkolonyal kuramının da) ayrılmaz bir parçasıdır. Foucault'ya göre söylemler, yani belli ifadelerin, gerçeklik üreten bir gücü vardır. *Tavus Kuşu Adası* romanının anlatıcısı, metinde “canavar” kelimesinin –ve aslında her kelimenin– böyle bir söylemsel oluşum olarak anlaşılması gerektiğine işaret eder. Christian ile arasında gerçekleşen yazgısal karşılaşmadan hemen önce, Luise'yi bir “kraliçe” olarak tanımlamakla birlikte onu gerçekten bir “kraliçe”ye, bir “masal karakteri”ne dönüştürenin aslında *biz* olduğumuzu belirtir (Hettche, 2014, s. 9). Öte yandan “canavar” kelimesi, her ne kadar “masalsı” olsa da, “itici ve iğrenç, fakat yine de orada duran genç kadın için geçerli olan kelime kadar vazgeçilmez” (Hettche, 2014, s. 10) olduğuna dikkat çeker.

Foucault, sözcüklerin ne anlama geldiğinin ve söylemlerin ne gibi bir etkisin olduğunun, “güç” (toplumun iktidarı, yönetimi, önemli kurumları vb.) tarafından belirlendiğini ileri sürer (Foucault, 1974, s. 11-13). Böyle bakıldığında Christian'ı “canavar” olarak tanımlayan kişinin bir kraliçe olması rastlantı değildir. Luise'nin haykırışı, onu ve dolaylı bir şekilde Marie'yi de damgalayan bir güç göstergesi, yani söylemsel bir eylemdir. İlkel bir sahne olarak betimlenen bu olay, deyim yerindeyse, iki kardeşin cennetlerinden kovulmasıyla sonuçlanır. Şimdi kusurlarının ayırına varır, adanın dışındaki insanların onları nasıl gördüklerini anlamaya başlarlar: “Yalnızca yalanlardan oluşan bu dünyada bir genç kızdı, gerçek dünyada ise bir canavardı diye düşündü Marie ve ağlamaya başladı” (Hettche, 2014, s. 15). Christian'ın bir “masal karakteri” olarak betimlenen kraliçe tarafından ötekileştirilmesi, sonunda bir masaldan başka bir şey değil –ve işte tam da bu nedenle gerçektir. Evvel zaman içinde kalbur saman içinde bir söylem vardı. Anlatıcının dediği gibi: “Her şey masaldır ya da hiçbir şey” (Hettche, 2014, s. 9). Sözcüklerin söylemsel üretimi hakikat olarak kabul edilmezse, hakikat diye bir şey yoktur. Nitekim isimsiz kalan, ama görüşleriyle anlatıcıya oldukça yakın olan bir ada konuğu, söylemlerin (gerçi o, söylem kavramının yerine “örümcek ağından” ve “ince ki ince zaman ağından” söz eder) “dünyayı nasıl gördüğümüzü belirlediğini” vurgular: “Bu [söz konusu ağ] bizim gerçeğimizdir ve Schlemihl'in⁵ içinde bir yeri olup olmadığını ve ayrıca nereye ait olduğunu söyleyemediğimiz o cüce kızın gerçeğini belirler” (Hettche, 2014, s. 133).

Tavus Kuşu Adası romanında, “Erkenek” (Hettche, 2014, s. 18, 23-24) ve “cüceler” (Hettche, 2014, s. 30, 73) ile ilgili efsanelerden “ilerleme ve aydınlanma gümbürtüleri”ne (Hettche, 2014, s. 133), Plinius'un “kocaman bir ayak tabanıyla kendilerini gölgeleyen

⁵ Adelbert von Chamisso'nun *Peter Schlemihl'in Olağanüstü Öyküsü* (1814) adlı nuvelinin kahramanıdır. *Tavus Kuşu Adası* romanında da Marie'nin düşsel arkadaşı olarak yer alır.

Skiapodlar” (Hettche, 2014, s. 204) hakkında anlattıklarından, günümüzde kısa boyluluk durumunda konulan teşhise kadar her şey “masal”dır (Hettche, 2014, s. 205). Yapıtta başta “canavar” söylemi olmak üzere çeşitli söylemler görünür duruma getirilir. Bhabha, çalışmalarında hem söylemsel anlam üretiminin güç mekanizmalarına odaklanır hem de bazı yapısökümcü ilkeleri uygular (Struve, 2013, s. 20). Bir yandan belli söylemlerin anlamını diğer yandan onun dilsel yapısını ortaya koymaya çalışır. Ne ilginçtir ki, *Tavus Kuşu Adası* roman anlatımının kendisinde böyle bir çözümleme gücü vardır. Karakterlerin sözlerinin ve anlatıcının yorumlarının etkileşimiyle birlikte metinde sanki söylemsel-yapısökümcü bir hareket belirir. Örneğin bir noktada öğretmen Mahlke canavar söylemini ele alır ve bazı açıklamalarda bulunur:

Eskiler, biçimsel beden bozukluğu olan insanları, günahın ilahi işaretleri olarak görürlermiş, ama kendisi böyle düşünmüyormuş. Dünya büyük ve anlamadıklarımız, dünyanın hala anlamadığımız bir parçasıymış yalnızca. Tüm yaşamın, doğanın gelişme tarihinde yeri varmış. Dışında hiçbir şey kalmazmış. Eskiden korkulan ve masalarda anlatılan devler ve cüceler, her türden canavar, yanlış inançtan başka bir şey değilmiş ve doğrusu (buna içtenlikle inanırmış) bilim ilerledikçe açıklanacaktı. (Hettche, 2014, s. 64)

Görüldüğü üzere burada ileri sürülen görüşler, Aydınlanma değerlerinden güçlü bir şekilde etkilenir. Oysa daha sonra, Mahlke'nin ilerleme konusundaki iyimserliği bir yanığı, dahası canavar söyleminin bir parçası (aydınlanmacı düzeltisi) olduğu ortaya çıkar. Çünkü bu kez 21. yüzyılda yer alan anlatıcı, “canavarlar”a ilişkin bakışın tarihsel değişimine ışık tutar ve bu vesileyle Antik Çağ'dan Orta Çağ'a, Aydınlanma'dan, Marie'nin kondrodistrofi adı verilen kısa boyunun “bir mutasyon sonucu nadir bir genetik değişimi” (Hettche, 2014, s. 205) olduğunu bildiğimiz günümüze sıçrar. Anlatıcıya göre “kondrodistrofik bir çocuğun”,

olağan boyda ebeveynleri olabilir. Kendi çocuklarının boylarının yine kısa olma olasılığı yüzde ellidir. Canavarları dünyadan kovan bilgi, onları içimizde doğurur. Artık bir hastalık olarak geleceğimizi tehdit ederler, onlar bilinenin sınırların ötesinden gelen göstergeler değil, daha çok tüm sınırların ötesinde yer alan varlıklardır. Bugün bu varlıklar, korkularımızın, fantastik tarafından avutulmayan doğrudan açığa çıkışıdır, çünkü korktuğumuz şeyi yaratabileceğimiz endişesi büyür. (Hettche, 2014, s. 205-206)

Tarihsel açıdan üstün bir konumu olan anlatıcı, böylece canavar söyleminin köhnemiş olduğu düşüncesini yapısökümcülüğe uğratmış oluyor. Gösterdiği gibi söz konusu söylem, Aydınlanma öncesi dönemlerle sınırlı olmayıp bugün de hiçbir şekilde ortadan kalkmamıştır. Yalnızca açıklama modelleri değişmiş, ama canavarca ya da farklı olana dair korku sürmektedir. Dolayısıyla canavar söyleminin aynı anda hem güven verici hem de korkutucu

olduğu söylenebilir –güven vericidir, çünkü onun sayesinde farklı olan saptanabilir ve dolayısıyla dışlanabilir ve korkutucudur, çünkü aksi durumda dışlamak için hiçbir neden olmazdı. Öte yandan böyle bir nedenin olmaması herhangi bir güç kullanımını gereksiz kılardı. Bhabha, güvenle korkuyu bu nedenle, “ayrımcı gücün en önemli söylemsel ve zihinsel stratejilerinden biri” (Bhabha, 2000, s. 98) olarak belirtir. Genel olarak postkolonyal düşünmenin temelini iki anlamlılık, belirsizlik, çelişkiler oluşturur. Bunlar, farklılığı yalnızca ötekenden ayıran bir sınır olarak değil, “benzerlik ile farklılık, arzu ile tiksinti arasındaki gerilimleri içeren bir ‘eşiksellik’ bağlantısı” (Struve, 2013, s. 63) olarak anlamayı sağlar. Bu karşılıklı bağımlılık hem bireysel hem de kolektif düzeyde gerçekleşir. Bhabha şöyle yazar: “Postkolonyal bakış açısı, bizi uzlaşmaya ve suç ortaklığına dayalı ‘liberal’ bir kültürel topluluk kavramının derin sınırlamalarını yeniden düşünmeye yönlendirir. Kültürel ve siyasal kimliklerin bir ötekilik sürecinde inşa edildiğinin üzerinde durur” (Bhabha, 2000, s. 261). Buna göre özne, sabit bir kimlik temelinde değil, ötekiyle özdeşleşme süreci aracılığıyla oluşur (Bhabha, 1997, s. 438). Bu sebepten tek bir bireyden daha çok bir tür ilişki ağı (“network”) olarak görülmelidir (Bhabha, 2000, s. 261). Böylece odak, her gücün göreceliğini açığa vurabilecek şekilde özneler arası ilişkilere kayar. Özne-nesne, sömüren-sömürülen, yöneten-yönetilen, güçlü-güçsüz gibi ikili kavramlardan oluşan düşünme yerine, *herkesin* birbiriyle ilişkide bulunan ve karşılıklı etkiye bağımlı olan özneler olduğu varsayımı geçer.

Kraliçe Luise bu arada neler yaşar? Christian ile karşılaşmasını nasıl anlamlandırır? Metinde, “Yalnızca sekiz hafta sonra, 19 Temmuz 1810’da, Kraliçe Luise öldü” (Hettche, 2014, s. 12) diye belirtilir. Bu not, her ne kadar beklenmedik gelse de, tarihsel bir temele dayanır: Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm’in eşi Luise von Mecklenburg-Strelitz, o gün gerçekten Derin Ven Trombozu’na yenik düşer. İşte bu noktada anlatıcı, birkaç dakika sonra (kurgusal) Luise’nin koşarak gelen kızı Charlotte’ye göre, “annesini aniden hasta, çok solgun ve zayıf” (Hettche, 2014, s. 11) gördüğüne dikkat çekerek kraliçenin sıra dışı karşılaşmasını öleceği durumuyla ilişkilendirir. Gerçekten de postkolonyal bir bakış açısına göre, ölümünün bununla bir ilgisi olduğu akla uygun görünür. Çünkü söz konusu karşılaşma, Luise’nin –bir özne olarak– değişmesine neden olur. Ormana gittiğinde bir kısa boyluya rastlayacağını beklemediği, belki de şimdiye kadar öyle birini hiç görmediği için Christian’ı aşırı çirkin ve itici bulur, ona öteki gözüyle bakar. Dahası onun “canavarca” görüntüsü, iyi korunmuş (ya da cahil) soylu kadının dünya görüşünü, kendisini bu şoktan kurtulamayacağı kadar sarsıntıya uğratar.

Kralın Bakışı ya da Hegemonyanın Buluşu

Stereotiplerin çözümlenmesi için elverişli olmakla birlikte ikiye bölünen çelişkili yapılar, Bhabha'nın okumalarında çok önemli bir yer tutar. Onların yardımıyla ötekinin yalnızca dışlandığı ve böylelikle bir bakıma denetlenilebilir duruma getirildiği değil, aynı zamanda sevimli, cazip ya da arzu edilir olduğu da görülebilir. Buna uygun olarak Bhabha, “stereotipin karmaşık, iki anlamlı, çelişkili, hem korku hem de güven aktaran bir temsil biçimi olduğunu” (Bhabha, 2000, s. 103) ileri sürer ve öznenin oluşumunda, stereotip içinde farklılığı nasıl işlediğini göstermeye çalışır. Stereotipler düzeyinde gerçekleşen bu tür “özneleşme”nin (Bhabha, 2000, s. 98), sömüren ve sömürülen için aynı şekilde geçerli olduğunu vurgulamak gerekir.

Tavus Kuşu Adası romanında, Güney Denizi adalı Maitey, Prusya'daki insanların egzotik hayvanlar, “cüceler”, “devler” ve “siyahiler” ile ilgili görüşlerine ya da imgelerine hayret eder. Belli ki onlara hayranlıkları var, yoksa onları adaya getirmez, onları görmeye de gelmezlerdi. Fakat yine de onları esir tutup sömürürler, tıpkı Maitey'nin fildişinden yapılmış “çok imrenilen ve saray ortamında pahalıya ödenen” (Hettche, 2014, s. 224) zarif oyma modellerini kendi ürünleriymiş gibi gösteren makine ustasının yaptığı gibi. Maitey, gözlemlediği çelişkili tutumları, yabancı iklim koşullarına uyum sağlayamadıkları için art arda ölen hayvanların bakışlarına yansıdığını düşünür. Sergilenen insanlar da aynı bakışlarla aynı yazgıyı paylaşıyorlardı, çünkü hepsi, hayvanlar da insanlar da

görünmez kafeslere kapatılarak, ziyaretçilerin gözleri önünde anlamsızca ölümlerini bekliyorlardı. Maitey bu bakışları vaftiz babasının evinden tanırdı. İçlerinde açıkgozlü bir şey yatar, sanki herkes onları geldiği yere götürmesini bekliyormuş gibi. Ve aynı zamanda onun çıkmasına izin vermezlerdi. Bunu anlayamıyordu. Neden bu insanlar okyanusları büyük gemilerle gezerlerdi ve tüm bu yaratıkları yalnızca onlara sürekli bakmak için dünyanın dört bir yanından buraya getirirlerdi? Bizde bir şey var, diye düşünürdü Maitey, bunu kendilerinden daha çok seviyorlar. Ama o zaman bizi neden kilitliyorlar? Neden hayvanları yemiyorlar ve evlerini palmye yapraklarıyla kaplamıyorlar? (Hettche, 2014, s. 224)

Özellikle Marie'ye yüklenen stereotiplerin iki anlamlı oldukları çok net bir biçimde görülebilir. Bir yandan onun nesneleştirilmesine, insanlığının yok sayılmasına yön verirken, öte yandan belli bir sıcakkanlılık hatta beraberinde sevgi ortaya çıkarırlar. Denetçinin eşi, Marie'ye acır ve ona “zavallı”, “genç şey” (Hettche, 2014, s. 20-21) gözüyle bakar. Çiftçi Gundmann, “cüce kızını her zaman çok severdi, tıpkı gönlünü vermiş hayvanlarından birini sevdiği gibi” (Hettche, 2014, s. 55). Saray bahçivanı Fintelmann, onu her zaman “cüce çocuğu” (Hettche, 2014, s. 106) olarak görürdü ve “düz büyümesi için koltuklarının altına

kayışlar takıp onları espalier gibi yukarıya bağlamak” istemesine karşın, “tüm dikkatiyle, hatta sevgisiyle” onunla ilgilenirdi, oysa gayet iyi bilirdi ki; “Marie bir bitki değildi. Ama o zaman neydi?” (Hettche, 2014, s. 29-30). Fintelmann’ın yeğeni Gustav ise Marie’ye gençliğinde âşık olur ya da âşık olduğunu sanır fakat cinsel yönelimi nedeniyle onunla birlikte olmayı başaramaz. Sonuçta bir tür sınıflandırma çılgınlığına kapılıp kendini (yoksa eşcinselliğini mi?) bitkilere ve Marie’yi hayvanlara ayırır (Hettche, 2014, s. 77). Bu durum onun, Bhabha’nın söylemiyle, “özneleşme”sinin bir parçasıyken, Marie’nin “özneleşme” sürecinde, onun kendisine dayatılan stereotiplerle özdeşleştiği göze çarpar. Örneğin Kral Friedrich Wilhelm’in bakışları altında Marie’nin kendisine yüklenen hayvan ve nesne imgelerinin farkına vardığı sahnede, bir hayvan ya da nesne gibi krala ya da adasına ait olma düşüncesinden dolayı zevke bürünen bir güvenlik duygusu duyumsar:

Kral, bakışı Marie’nin üstünde hiçbir şey bulamıyormuş gibi ona baktı ve o, bunun ayırdına varıp bundan ne kadar keyif aldığını duyumsadı. Sanki büsbütün ilgisiz, önemsiz bakışların altında kendini unutabilirmiş gibiydi. Bir süre sonra, görünüşe bakılırsa krala ait olmakla birlikte meydana gelen bu duygunun, bu tuhaf zaferin, bal akışı kıvamındaki tadını çıkarmak için gözlerini kapatmaya cesaret etti. [...] Küçük bir hayvan gibiydi. Hayır, daha çok sabırlı bir şey gibi. Çok daha uyumlu. Çok daha sessiz. [...] Bir şeydi işte. Unutulsa bile kullanılan bir şey. Çünkü o zaman bile vardı. Buldukları ve ne olursa olsun kendisi gibi sessizliğini koruyan ada gibi kralına aitti, hep var olan ada gibi. Marie oraya aitti, bunu biliyordu. Orada ona bir şey olmazdı. Orada güzeldi. Ben bir canavar değilim diye düşündü. (Hettche, 2014, s. 37-38)

Aynı zamanda kral da Marie’ye bakmaktan hoşlanır. Romanın bir bölümünde kral Marie’ye “neredeyse belli belirsiz” gülümsüyor ve bakışlarının “şefkatle onun biçimini” tanıyıyor olması (Hettche, 2014, s. 124-125) dikkat çeker. Bunun gibi anlar bir bakıma cinsel ilişkiye girdikleri sahnenin ön sevişmesini oluşturur. Bir gece Friedrich Wilhelm, Marie’yi şatoya çağırır ve bir hizmetçi kızın, yeni karısı Prensess Liegnitz’i tuhaf bir teknik aygıtla cinsel isteklerini nasıl giderdiğini seyretmeye zorlar. Sonra onu yan odaya götürür, orada bir sandalyeye oturur ve bekler. Uzun bir süre geçmeden Marie, kralın baştan beri açık olan geceliğini kenara çeker ve eliyle kralın cinsel isteğini gidermeye başlar. Friedrich Wilhelm’in cinsel boşalmasıyla Marie “hepsini avuçlarının içine aldı, reverans yaptı ve telaşla dışarı çıktı” (Hettche, 2014, s. 158) diye belirtilir. Bütün bunlar konuşmaya ve bakışmaya gerek duymadan, deyim yerindeyse mekanik bir süreçte gelişir. İşin doğrusu bu tür iletişime gerek de yoktur zaten, sonunda Friedrich Wilhelm’in, Marie’yi neden çağırdığı açıktır. Sonuçta ortada bir cinsel istismar eylemi olduğu kuşku götürmez. Ancak Kral ile Marie arasındaki güç

farkı o kadar büyüktür ki, mağdur olan Marie sanki kralın geceliğini gönüllü olarak bir kenara atmış da cinsel eylemi o başlatmış gibi tuhaf bir izlenim ortaya çıkar. Marie'nin reverans yapması, yaşadığı olayı, şatoda ettiği hizmetinin bir parçası olarak algıladığını (ya da algılamak istediğini) işaretler. Tam olarak ne düşündüğü ya da duyumsadığı anlatımda açığa kavuşmaz. Bununla birlikte krala ve kralın sahip olduğu adaya “ait olma” düşüncesi, Marie’de hazla iç içe giren bir güvenlik duygusunun uyandığı malumdur. Böyle bakıldığında, normal şartlarda cinsel istismar olarak tanımlanması gereken bu olay, ona bir lütuf gibi geldiği sonucuna varılabilir.

Peki kral hazretleri neden bu “cüce” hizmetçisini arzu ediyor? Bunun sebebi, yeni karısının onun gücüne (iktidarına) meydan okuma, erkekliğini baltalama niteliğinde olan cinsel doyumsuzluğu olabilir. Özellikle Marie’yi şatoya çağırdığında, Friedrich Wilhelm, kendini bir erkek olarak değersizleştirilmiş duyumsuyor olmalıdır. Böyle bakıldığında, onun saray hiyerarşisinin en alt basamağında yer alan bir “cüce” kadının üzerinde egemenlik kurması, sanki cüce boyutuna küçülmüş cinsel özgüvenine dair bir yenileme çabası olarak okunulabilir. Aynı zamanda Marie’nin de boyun eğişinin kendi kimliği üzerinde bir etkisi vardır. Çünkü erkek olarak küçük düşürülmüş kralla ilgilenerek, onu bir an için *kendi* “şeyi” durumuna getirip krala ait olma duygusundan oluşan öznel statüsünü güçlendirir. Buna da diğer taraftan kralın özne oluşumu bağlıdır ve benzeri –işte bu diyalektikle “cüce” hizmetçi ve kral arasındaki “özneleşme” süreci gelişir.

Tavus Kuşu Adası, bir bakıma kişilerarası düzeyde hegemonyanın ortaya çıkışını, onun öznelerearası buluşunu anlatan bir romandır. Üniversiteden yeni mezun olan Gustav, derslerine girdiği ünlü filozof Georg Wilhelm Friedrich Hegel’in şu düşüncesini Marie’ye aktarır: “[İ]lk iki insan bir araya geldiğinde bir ölüm kalım mücadelesine girmişler. Ama mülkiyet ya da başka bir şey için değil, yalnızca takdir edilmek için çatışmışlar” (Hettche, 2014, s. 167). Bu, hemen Marie’nin aklına yatar: “Takdir edilmek diye düşündü ve bir kez daha: takdir edilmek. Başını salladı. İlk başta bakışlarla çatışıyoruz” (Hettche, 2014, s. 167). Kendini kralın bakışları altında, krala ait bir nesne olma duygusuna teslim etmesi açısından rastlantı değildir. Friedrich Wilhelm’in bakışı, Marie’ye sessizce belli stereotipleri yansıtan sayısız bakışlardan yalnızca biridir. Söz konusu bakışlar, kısa boylu kadını “sınıflandırılıyormuş gibi” soğukkanlılıkla inceleyen zoolog Lichtenstein’in (Hettche, 2014, s. 124) ya da Lenné’nin, onu “kirli ve çirkin duyumsatan” (Hettche, 2014, s. 116) bakışları gibi rahatsız edici olabilirler. Ne var ki bu bakışların arasında yeni dönen Gustav’ınki gibi “ciddi ve meraklı” (Hettche, 2014, s. 167) ya da ölen aslanınki gibi büyüülü, Marie’yi “canlı” ve “güzel” duyumsatan (Hettche,

2014, s. 233) bakışlar da vardır. Çok çeşitli biçimlerde ortaya çıkan bu bakışlar için Marie, anlatıcının Elias Canetti'nin Franz Kafka'ya ilişkin kullandığı ünlü “güç uzmanı” (Canetti, 2019, s. 341) tanımına dayanarak belirttiği gibi bir “bakış uzmanı” (Hettche, 2014, s. 233) durumuna gelir. Bakışlar ve (hegemonik) güç, *Tavus Kuşu Adası* romanında gerçekten de birbiriyle yakından ilişkilidir. Marie'nin aklından geçen “İlk başta bakışlarla çatışıyoruz” fikri, tam da bunu özetler.

Kusur, Güç ve Kurbanlar

Tavus Kuşu Adası romanındaki karakterlerin neredeyse tamamı kendilerine yükledikleri ve/veya başkalarınınca yüklenen bir kusur ya da engelle mücadele etmeleri dikkat çeker. İktidarın temsilcileri de hiçbir şekilde bunun dışında değil, tam tersine: Kusurlu kişi ne kadar güçlüyse, engeli de o kadar sorunlu boyutlara ulaşır. 19. yüzyılda ağır basan ve *Tavus Kuşu Adası*'nda kusursuz bir bahçe manzarası hayalinde yoğunlaşan ilerleme inancı göz önünde bulundurulursa kusur, aslında tüm önemli kararların ve devinimlerin arkasındaki ilk sebep olarak görünür. Örneğin Friedrich Wilhelm'in, anlatımsal bir dönüm noktasını oluşturan ada “güzelleştirme” planı onun adayı ya da güzelliği çok önemseydiğinden değil, daha çok

babasına duyduğu nefret ve orada [adada] onu anımsatan şeylerden kaynaklanıyordu. Cüce boylu Lenné'ye duyduğu coşkunun nedeni de buydu. Sonunda, güzelliğe karşı tamamen ilgisizdi ve Lenné'nin adayı eğlenceli, ama üretken bir çiftlikten kısır, güzellikten başka hiçbir şey vermeyen bir bahçeye dönüştürmesine izin vererek, nefret ettiği kardeşlerini, borçlu olduğu babasının üreme gücünü kurutmanın akıllıca bir yoluydu. Aynı zamanda, bu bahçeye dünyanın dört bir yanından kendisi kadar yerli olmayan hayvanları koyacaktı. (Hettche, 2014, s. 125)

Dolayısıyla kralın başlattığı projenin kökeni, onun şehvete düşkün olan selefine duyduğu nefrettir. Friedrich Wilhelm'in Marie ile “özneleştiği”, yani cinsel yetersizlik duygusuyla birlikte mutsuz bir koca olduğunu açığa çıkaran sahneye bakıldığında, ona göre cinselliğin tam anlamıyla ötekiliği temsil ettiği sonucuna varılabilir. Başka bir deyişle, babasının olağanüstü “üreme gücü”, kendisinin bir erkek olarak yaşadığı engeli işaret eder. Eski kral, Tavus Kuşu Adası'nı başta olmak üzere erotik kaçamakları için kullanmış olduğundan, adanın her köşesi oğluna kendi cinsel yetersizliğini hatırlatır. Lenné'nin yardımıyla “kurutmaya” çalıştığı şey de ızdırap çektiği de işte tam bu durumdur.

Alınan pasajda bundan söz edilmişti: Adanın dönüştürülmesiyle ilgili çok büyük projeden sorumlu olan Lenné oldukça kısa boylu bir adamdır. O kadar küçüktür ki, Prens

Pückler mektuplarında adını bilerek yanlış yazıp alaycı bir şekilde ondan “*Bay Lainé*, yani küçük olan” (Hettche, 2014, s. 105) diye söz eder. Anlaşılan Lenné'nin Marie'den nefret etmesi ve kısa boylu kadının görüntüsünü neredeyse dayanılmaz bulması, kendi fiziksel kusuruyla bağlantılıdır.

Çünkü ona kendini değil de adının yansımasını gördüğü loş bir aynaya bakıyormuş gibi geldi, sanki hakkında bir şaka yapılmış gibi. Ve hakkında şaka yapılmasından hoşlanmazdı. Bu yüz yok muydu! O burun! Ve o eller. İngiliz bahçe sanatına, gözlemleyicinin ancak son anda farkına vardığı sınırları gizleme yeteneğinden dolayı hayrandı. Gerçekten başarılı bahçelerde, dünyada sınırların olmadığı izlenimini kazanılabildi. Oysa bu cüce, ötesinde bulunduğu sınırı asla gizleyemezdi [...] diye düşündü Lenné. Fakat yine de bu sakat yaratığın onunla birlikte güzel çardakta oturmasına izin veriliyordu. Lenné, bahçesinin güzelliğini yok ettiği için cüceden nefret ediyordu. (Hettche, 2014, s. 114)

Saray bahçivanı Fintelmann da Marie'nin bedeni hakkında benzer şekilde düşünür: “Bu beden, sağlıklı olanın düzgünlüğüyle alay ediyor, tıpkı eğri bir ağacın güzellik adına ağıt yaktığı gibi” (Hettche, 2014, s. 29-30). Lenné ve Fintelmann'da gerçekleşen “özneleşme” temelde aynı şekilde işler, oysa verdiği duygusal tepkiler birbirinden farklıdır. Çünkü Fintelmann, Marie'nin bedeninde hiçbir şeyi değiştirememesi nedeniyle yalnızca “huzursuz ve sinirli” (Hettche, 2014, s. 29) olurken, Lenné, kısa boylu kadının dış görünüşü “bahçesinin güzelliğini yok ettiği için” ondan nefret eder. Ancak beslediği nefretin, aslında kendi kısalığına yönelik bir duygu olduğu açıktır. Bu bağlamda Lenné'nin Marie'yi gözlemlediğinde kendini “loş bir aynaya bakıyormuş gibi” hissetmesi, Jacques Lacan'ın psikanalizine metinlerarası bir gönderme olarak okunabilir. Bhabha, özne kuramını bunun üzerine kurduğundan (Struve, 2013, s. 24-25), konunun üzerinde durulması gerekir. Lacan'a göre, bir çocuğun bireyselleşme süreci, özel bir anne-çocuk ilişkisi tarafından biçimlenen “ayna evresi”nde başlar. Bu evrede çocuk, kendisinin birleşik, giderek belirginleşen görüntüsünü keşfeder ve kendi “ego” ve ayna görüntüsü biçiminde özdeşleştiği “öteki”yle ilgili bir duygu geliştirir. Aynaya bakarak, yavaş yavaş kendisi ve başkaları, bir “iç” ve bir “dış” arasında ayırım yapmayı öğrenir. Böyle bakıldığında, egosunun oluşumu aslında bir ego bölünmesi anlamına gelir: Ego, çocuğun aynaya baktığında doğrudan gördüğü ve aynı zamanda “dışarıdan” algıladığı bir egoya (buna Lacan “*je*” adını verir) ve “hayali” (“*moi*” ya da “ego ideali” adını verdiği) bir egoya bölünür (Lacan, 1973, s. 64). Malum Lenné bir çocuk olmadığı gibi Marie de onun annesi değildir. Fakat yine de Lacan'ın söz konusu düşünceleri, Lenné'nin, Marie'nin ötekiliği aracılığıyla özne durumuna gelmesiyle birlikte ortaya çıkan dinamikleri kavramak için elverişlidir. Marie'nin dış görünümü, Lenné'nin dışladığı ve

böylelikle kendini sınırladığı egosuna karşılık gelir. Yukarıdaki alıntıda tekrar tekrar sınırlardan söz edilmesi rastlantı değildir. Bununla beraber, Lenné'ye göre “ötesinde bulunduğu sınırı asla gizleyemeyecek” olan kısa boylu kişinin bir kadın olduğunu, yani Marie'nin kesişimsel bir biçimde hem bir engelli hem de (ast) bir (hizmetçi) kadın olarak dışlandığını görmek de önemlidir. Üstelik Lenné, Tavus Kuşu Adası'nın dönüştürülmesine yansıyan olağanüstü bir “ego idealini” oluşturur ve ne ilginçtir ki, sonunda sanki bir ruh manzarasına dönüştürülmüş adanın şeytani yapısını sezen kişi Marie, yani Lenné'nin öteki (veya kendisince ötekileştirilen) egosudur:

Lenné'nin ellerinde ölümü unutmış gibi görünen yeni bir doğa ortaya çıkmıştı. Marie, Lenné'nin çizdiği patikaları izleyerek değişmiş bahçede onlarca kez gezindi ve şaşkınlıkla onun gerçekten her yabancı şeyi ortadan kaldırmayı başardığının ayırına vardı. Bakış çizgileri doğada her şeyin uyduğu bir ezgi gibi akıyordu ve içlerinde pahalı mücevher ayarları gibi parıldayan kafesler, hayvanları her ne kadar parmaklıklara koşsalar da ışıltılı, ama hiç sarsılmadan tutuyorlardı. (Hettche, 2014, s. 147)

Lenné'nin hegemonik bakışı, artık tüm manzarayı bir ağ gibi kaplayan “bakış çizgileri”ne dönüşmüştür. Ötekileştirici gücü kafesler şeklinde somutlaşır, bunların parıldayan parmaklıkları ise kendi evrensel üstünlük görüşünü (bir insan, erkek ve sanatçı olarak) bir bakıma “pahalı mücevher ayarları gibi” kusursuzlaştırır. Sonuçta Bhabha'nın ötekilik aracılığıyla gerçekleşen “özneleşme” düşüncesinin temelinde, Tavus Kuşu Adası'nda Marie gibi “canavarlar”ın, bir engel olarak görülen farklılıkları nedeniyle değil, onlara hükmedenlerin kendilerini özürsüz olarak görmeleri nedeniyle hükmedildikleri söylenebilir. Stereotipin “hem korku hem de güven aktaran bir temsil biçimi” (Bhabha, 2000, s. 103) olduğu varsayımına uygun olarak egemen sınıfın temsilcileri, aslında kendi güçlerini sürekli teyit etme çabasıdadır ve aynı zamanda, üstünlük duyguları ne kadar büyükse korkuları da o kadar artar.

Bu bağlamda, Gustav ve Marie arasındaki fail-mağdur ilişkisinin nasıl ortaya çıktığını anlamak da mümkündür. Burada belirleyici olan kusur, Gustav'ın bir “zayıflık” (Hettche, 2014, s. 169) olarak algıladığı, bu yüzden de gizli tuttuğu ve yaşamı boyunca çatıştığı eşcinselliğidir. Küçük yaştan beri Gustav ve Marie'nin bir yakınlıkları, sıkı bir bağları var. Çocukluklarında aralarında herhangi bir hiyerarşi olmadığı izlenimi edinilebilir; her şeyi paylaşır ve birbirlerinden esinlenirler. Örneğin; Gustav, Marie'ye henüz okumayı bilip bilmediğini sorduğunda, Marie adeta bir uyanış anını yaşar: “Henüz okuyamıyordum. Bunun farkına varıyor olması da onu aynı anda panikle dolduruyordu, çünkü Gustav'a ne kadar minnettar olduğunu hissediyordum. Sanki kendisine dokunulmak istenen bir yerden

dokunmuştu. Hem de şefkatlice yapmıştı bunu” (Hettche, 2014, s. 18). Aralarındaki sosyal fark, eğitim düzeylerinden anlaşılır. Oysa Gustav daha sonra yapacağı gibi aydın üstünlüğünü kendini Marie'den ayırmak ya da onu ötekileştirmek için kullanmaz. Kusur olarak algılayacağı eşcinselliğinin bu aşamada hiçbir rolü olmadığından henüz öyle bir dürtüsü de yoktur. İşler ancak ergenlikte karmaşık bir hal alır. Gustav o zamana kadar hep Marie ve erkek kardeşiyle birlikteyken, şimdi “farklı boyutlarda yaşamaya” (Hettche, 2014, s. 45) başlar: “Marie ve Christian için hiç geçmeyecekmiş gibi görünen dünyaya sığmıyor gibiydi. O büyüyor, ama onlar büyümüyordu, bu kadar kolaydı” (Hettche, 2014, s. 45). Bununla birlikte doğa, aynı zamanda daha az görünen cinsellik konusunu da işaret eder. Kendilerini istençdışı bir biçimde izole eden kardeşler, ensest bir ilişki geliştirir ve Gustav, Marie aracılığıyla Christian'a erotik bir şekilde yaklaşmaya çalışır. Görünüşe göre Gustav eşcinsel olduğunun ayırdına henüz varmamıştır, oysa Christian onun kişiliğini bu bakımdan çözmüştür. Bu durum, Gustav'ın Marie'yi ilk kez öptüğü yüzme sahnesinde belli olur. İki genç söz konusu öpücükten sonra nehir kıyısına çıktığında, onları bekleyen Christian'la karşılaşılırlar. Onun orada olması Gustav'ın kafasını karıştırır:

Gustav'ın yüreği ağzındaydı ve aynı anda içinde utanç, neşe ve zayıflık gibi bir duygu karmaşası patlıyordu ve tüm bunları ikisinden, ama her şeyden önce ona alaycı bir şekilde bakan Christian'dan saklamak istiyordu. Christian şekilsiz bedeniyle, ama çok kaslı ve bronzlaşmış olarak oturuyordu. Gustav, az önce öptüğü ve o anda erkek kardeşinin yanına oturan kızın damlayan ve titreyen çıplak bedenine bakarken bile Christian ona göz kırptı, bu göz kırpışında öyle bir samimiyet yatıyordu ki Gustav kızardı, çünkü tam o anda Tavus Kuşu Adası'nın müstakbel saray bahçivani olarak ilk kez cüce kız Maria Dorothea Strakon'u sevdiğini düşündü. Ne var ki tuhaf biçimde kalbinin atmasına neden olan bu bilgi, onu Marie'den sonsuz uzağa itti ve Gustav, Christian'ın gülümsemesine karşılık vermekten kendini alamadı. (Hettche, 2014, s. 48-49)

Paradoks olarak, Gustav'ın o zamana kadar Marie ile yaşadığı en samimi anda bile dürtüleri, kendini ondan uzaklaştırıp, erkeksi fizikselliğini çekici bulduğu (“şekilsiz bedeniyle bronzlaşmış ve çok kaslı”) Christian'a doğru itmektedir. Christian'ın göz kırpışı Gustav için sanki gizli bir anlaşma içeriyor gibidir (“göz kırpışında öyle bir samimiyet yatıyordu ki”), ancak Gustav, bu anlaşmayı tam olarak sınıflandıramamaktadır. Anlamlı bir şekilde belirtildiği gibi, “cüce kız Maria Dorothea Strakon'u sevdiğini düşündü”; ama aslında erkek kardeşini sevmektedir. Bunu hiçbir zaman kabul etmeyeceği, böyle bir aşkın onun için asla bir seçenek olmayacağından Christian'ın kız kardeşini, diğer bir söylemle bir vekil olarak seçmektedir. Diğer bağlamlarda olduğu gibi, Marie burada da bir “şey”, belli bir amaca

ulaşılabilir bir araç olarak görünmektedir. Bu durumun, Gustav'ın onunla arasındaki ilişki açısından her zaman dikkate alınması gerekir. Kısa bir süre sonra, Marie bir hayvan, kendisiyse bir bitki olduğu için onu sevemeyeceğini söylediğinde (Hettche, 2014, s. 76-77) bu, metnin bazı yerlerinde bir “faunus”⁶ olarak tanımlanan (Hettche, 2014, s. 42, 70), hayvansal özellikleri olan Christian'a yapılan bir gönderme olarak da okunabilir. Dahası, yıllarca sofrada Marie'nin “yanına oturmaktan, onunla konuşmaktan, hatta ona bakmaktan” (Hettche, 2014, s. 71) kaçınıyorsa, bu da ağabeyinin kendisine hatırlatılmasını istememesindedir. Sonunda amcası, saray bahçıvanı Fintelmann, Gustav'ı sözlü bir sınava tabi tuttuğunda, Gustav sembolik bir biçimde de Marie'ye arkasını döner: “Çok üzgün görünüyor, diye düşündü Marie. İçinde neler olup bittiği hakkında artık hiçbir şey bilmiyordu. Sonsuza dek kendisinden vazgeçecek bir sözleşme, Şeytan'la bir anlaşma imzalamak üzereymiş gibi geldi ona” (Hettche, 2014, s. 98).

Eğitim gezisinden geri döndüğünde, yeni bir başlangıç mümkünmüş gibi görünür. Oysa Gustav yanılır; aslında “zayıflığının” üstesinden geldiğine inanır, üstelik bunu, bula bula Christian'ın kız kardeşi aracılığıyla, kendisine kanıtlamak ister. Onunla bir çift olurlar ve çok zaman geçmeden Marie bir çocuk bekler. Bu süre zarfında Gustav bir fail'e dönüşür. Kralın yeni eşi Kontes Liegnitz bir şenlik düzenler ve bu kapsamda Christian, “dev” Licht, Maitey ve “siyahi” Itissa'yı eğlendirici olarak görevlendirir. Edward W. Said'in “oryantalizm” ile ilgili varsayımına uygun olarak, her türden “şark ıvır zıvırı” (Hettche, 2014, s. 216) giymeleri istenir: “Her şey oradaydı. Harem, eşofmanlar ve peçeler, türbanlar ve ipek terlikler, yelek ve yelpazeler, işlemeli elbiseler ve oyuncak kılıçlar. Her şey de farklı kesimlerde, her biri küçücük ve kocaman, böylece herkes kendine bir şeyler bulabilirdi diye” (Hettche, 2014, s. 216). Kontes Liegnitz'in yarattığı bu ötekileştirme eylemi, en son bir terzi olarak saray toplumunun takdirini kazanmaya çalışan Christian'ı o kadar kötü etkiler ki, şenlik sırasında aklını kaybeder. Dans etmeye başlar ve (doyumsuz Kontes'in hoşuna giden) cinsel eylemlerde bulunur. Bir noktada Gustav seyrettiklerine daha fazla dayanamaz duruma gelir; kısa boylu adamı yakalayıp balkon korkuluğu üzerinden fırlatır. Bu bağlamda, Gustav ve Marie'nin tanık oldukları, çılgınlık sahnesiyle ilgili farklı görüşlerini özetleyen “yeterdi” ve “artık yeterdi” ifadeleri (Hettche, 2014, s. 218) birçok şeyi açıklar. Çünkü Gustav derinden “utanç” (Hettche, 2014, s. 218) duyarken, Marie, abisinin adadaki “canavarların” maruz kaldığı tüm aşağılamalar için “intikam almak” istediğine inanır (Hettche, 2014, s. 218-219). Sonuçta her

⁶ Azra Erhat, “faunus” için, klasik çağlarda Faunus'un bir tanrı olmaktan çıktığını ve Yunan Satyr'leri gibi keçi ayaklı, sakallı, boynuzlu yaratıklar olarak dağda, ormanda, su kenarlarında nymphaları kovalarken gösterildiklerini belirtmiştir (Erhat, 1993, s. 356).

ikisi de Christian'ın sınır aşıcı davranışını, karşıt bakış açılarından da olsa bir dönüm noktası olarak görür: Marie'ye göre sürekli yenilenen ötekileştirmeye bir son verilmeli, ama Gustav'a göre, kendi katı cinsellik sınırları nedeniyle bir nevi endişelerle gözlemediği sınır aşıcı dansın bitmesi gerekirdi. Böyle bakıldığında, Gustav'ın gizliden gizliye arzu ettiği Christian'ı öldürmesi, kendi eşcinsel dürtülerini yok etmeyi amaçlayan bir girişim olarak da değerlendirilebilir.

Ancak Gustav, daha sonra da böyle bir girişimde bulunur. Çocuk doğduğunda Marie ona Christian adını verir. Gustav bunu öğrendiğinde, çocuğu ondan alıp Ceylon'a götürmeye karar verir. Bu hamleyle, Marie'nin abisinin anısını (yani kendi "zayıflığını") sonunda ortadan kaldırmayı amaçlar. İşte bu noktada Marie, maruz kaldığı adaletsizliğe karşı daha kararlı bir şekilde savunmamakla suçlanabilir. Neden adayı bebeğiyle birlikte terk etmiyor? Sonuçta bu seçenek ona açıktır. Gustav, Marie'nin başlangıçta direndiği "O zaman beni de öldürmelisin!" (Hettche, 2014, s. 243) sözlerine şöyle cevap verir: "Kim öldürmekten söz ediyor? Çocuğu bana vermezsen adadan ayrılmak zorundasın" (Hettche, 2014, s. 243). Marie, kendini Tavus Kuşu Adası'na ait duyumsadığı ve bu sayede mutlu olduğunu sandığından, adadan kaçmaya cesaret edemez. Aslında görünmez bir kafese kilitlemiş durumdadır, bunu da yavaş yavaş anlamaya başlar: "Kafes onun etrafındaydı. Bunca yıldır. Ama bunu hissetmemişti" (Hettche, 2014, s. 243).

Thomas Hettche'nin bir başka yapıtında, çocuğunun kaybolmasının Marie için ne anlama geldiğine ışık tutar. *Babaların Sevgisi* ("Die Liebe der Väter", 2012) adlı romanında, kahramanın eski eşi, kızlarının velayetini elinde tutar. Kahramana göre söz konusu yasa, babaları haksızlığa uğratmak ve mutsuzluğa düşürmek niteliğindedir: "Yalnızca birinden çocuk değil, kendisi kendinden alınıyor. Kendi çocuğu üzerinde bir çocuk gibi hiçbir hakkı olmayarak kendisi yeniden bir çocuğa dönüşüyor" (Hettche, 2012, s. 47). Her durumda Marie kendini gözden çıkarmak zorundadır: Çocuğunu Gustav'a bırakırsa kendini kaybeder, saklarsa da adadan ayrılmak zorunda kalır, ancak bu ikinci seçeneği tercih ederse, açıldığı toplum tarafından artık şatoda hizmet eden biri olarak değil, yalnızca bir "canavar" olarak görülür ve böylelikle sosyal ölüme teslim olur.

Sonuçta Marie, Gustav'dan kesişimsel olarak (Bronner ve Paulus, 2017, s. 71-75; Crenshaw, 1989) üç farklı yönden zarar görür: bir kız kardeş, bir sevgili ve bir anne olarak. Başka bir deyişle Gustav, Marie'nin bir kadın olarak var olduğu tüm kimliklerini yıkar. Anlaşılan ona göre bu kadının hiçbir anlamı yoktur; o, yalnızca rahatça ezip geçilebilir bir "şey"dir.

Sonuç

Postkolonyal bir bakış açısından, Thomas Hettche'nin romanında betimlenen Tavus Kuşu Adası, bir “sömürge temsilinin merkezinde yer tutan siyasi ve kültürel bir çatışma alanı” (Bhabha, 2000, s. 51) olarak şekil kazanır. “Canavarlar”, özellikle de kısa boylu kadın kahraman Marie, hegemonik gücün temsilcilerine karşı kendilerini savunmak zorundadırlar. Tam tersi, gücü elinde barındıranlar da ‘öteki’nin onlarda uyandırdığı rahatsızlıklarla başa çıkmak için stratejiler geliştirmeye mecburdurlar. Konu aslında, öznelere ötekileştirilmesi ve onların buna verdikleri tepkilerle birlikte ortaya çıkan bir takdir edinme mücadelesidir. Bu mücadele, karakterlerin özneleşme sürecinde oluşan stereotipler aracılığıyla gerçekleşir. Örneğin Marie, başkalarının onu bir “şey” olarak tanımlamalarıyla özdeşleşir ve böylece hükmedilebilir duruma gelir.

Tavus Kuşu Adası romanı, hegemonik davranışların nasıl ortaya çıktığını, hangi biçimlere büründüğünü ve ne gibi sonuçlara yol açabileceğini gösterir. Oluşumları, Aydınlanma'nın geç evrelerinin farklı söylemlerine neden olan 19. yüzyıl dispoziyonu ile bağlantılıdır. Söz konusu söylemler yapıtta, sistemi ya da (Foucault'nun deyişiyle) “gücü” koruyan “masallara” dönüşür. Bir bakıma bu masallar, karakterlerin hem düşüncelerini hem de eylemlerini belirleyen ve aynı zamanda bakışlarına yansıyan stereotiplerin zeminini oluşturur. Kralın cinsel yetersizliği, Lenné'nin küçüklüğü ve Gustav'ın eşcinselliği gibi başkalarına ve/veya kendine atfedilen kusurlar burada önemli bir rol oynar. Onlar olmadan, ada yaşamını kelimenin tam anlamıyla şekillendiren hegemonik egemenlik uygulaması düşünülemezdi. Çünkü karakterlerin ‘kendi’lerinin ancak ‘öteki’yle olan ilişkileri aracılığıyla gerçekleştiğine göre, ötekilerin ötekiliği başta olmak üzere kendi ötekiliğini yansıtır; dolayısıyla onların kusuru, kendi kusurlarının izlerini taşır.

Bu durumun kurban üretmeye yönelik olduğu gerçeği, Gustav'ın Marie ile olan ilişkisi örneğinde net bir biçimde görülebilir. Kendi “zayıflığını” (yani eşcinselliğini) bir daha hatırlamamak için, önce gizli den gizliye imrendiği Marie'nin ağabeyi Christian'ı öldürüp, ardından da ölen kişinin adını taşıyan çocuğunu ondan alıp Ceylon'a gönderir. Böylece Gustav, Marie'yi bir sevgili, bir kardeş ve bir anne olarak üç farklı şekilde mağdur eder.

Söz konusu kurban üretme ya da ötekileştirme biçimlerinin tek tek bireyleri değil, aslında daha büyük kitleleri içerdiğini söylemek gerekir. Bu kitleler arasında, farklı ırk ya da boylarından ötürü adada sergilenen insanlar gibi orada tutulan ve yabancı iklim koşullarına uyum sağlayamadıkları için art arda ölen hayvanlar da yer alır. Bhabha'nın kuramsal çalışmalarından ve Hettche'nin (bunların edebî bir açıklaması olarak okunabilecek) *Tavus*

Kuşu Adası adlı romanından, bu tür kurban üretiminin temelinde ne gibi düzeneklerin yattığı öğrenilebilir. Bunların en başta gelenini, “karmaşık, iki anlamlı, çelişkili, hem korku hem de güven aktaran bir temsil biçimi” (Bhabha, 2000, s. 103) olan stereotiplerin oluşumu teşkil eder. Daha önce alınan bir pasajda görüldüğü gibi, Güney Denizi adalı Maitey, “Bizde bir şey var, diye düşünürdü [...], bunu kendilerinden daha çok seviyorlar. Ama o zaman bizi neden kilitliyorlar?” (Hettche, 2014, s. 224) Özellikle Marie’ye atfedilen stereotipler iki anlamlı ya da çelişkilidir, çünkü o (çalışmada gösterildiği gibi), bir yandan nesneleştirilir, yani insanlığı yok sayılır, diğer yandan sıcakkanlılıkla karşılanır ve sevilir. Ayrıca Friedrich Wilhelm, Lénne ve Gustav’ın özne oluşum ya da (Bhabha’nın deyişiyle) “özneleşme” süreçleri bağlamında, hegemonyal dünya görüşüne sahip olan bu karakterlerin öz imgelerinin belli zıtlıklar tarafından şekillendiği anlaşılır. Adadaki “canavarlara” ve hayvanlara karşı kendilerini ne kadar üstün görürlerse, çalışmada ışık tutulan kusurlarından dolayı kendilerinden o kadar şüphe duyarlar. İşte bu, Bhabha’nın insan ilişkileri kapsamında talep ettiği çoklu ya da en azından ikili bakış açısının beraberinde getirdiği önemli bir çıkarımdır: Ötekinden nefret etmek her zaman kendinden de nefret etmek anlamına gelir ve sadece kendilerini sevenler başkalarını da sevebilir.

Kaynakça

- Bhabha, H. K. (2000). *Die Verortung der Kultur*. Tübingen: Stauffenburg.
- Bhabha, H. K. (1997). Editor's introduction: Minority maneuvers and unsettled negotiations. *Critical Inquiry*, 23(3), 431-459.
- Bronner, K. ve Paulus, S. (2017). *Intersektionalität: Geschichte, Theorie und Praxis*. Opladen/Toronto: Verlag Barbara Budrich.
- Canetti, E. (2019). *Prozesse: Über Franz Kafka*. München: Hanser.
- Crenshaw, K. W. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 140(1), 139-167.
- Dreesbach, A. (2005). *Gezähmte Wilde: Die Zurschaustellung „exotischer Menschen“ in Deutschland 1870-1940*. Frankfurt a.M./New York: Campus.
- Dunker, A. (2017). Orientalismus. D. Göttliche, A. Dunker ve G. Dürbeck (Ed.), *Handbuch Postkolonialismus und Literatur* içinde (s. 200-205). Stuttgart: J.B. Metzler.
- Erhat, A. (1993). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Foucault, M. (1973). *Archäologie des Wissens*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, M. (1974). *Die Ordnung des Diskurses*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Foucault, M. (2000). *Dispositive der Macht: Über Sexualität, Wissen und Wahrheit*. Berlin: Merve.
- Hettche, T. (20.11.1993). Rätselvolles Eiland in der Havel. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 270, 6.
- Hettche, T. (2012). *Die Liebe der Väter*. München: btb.
- Hettche, T. (2014). *Pfaueninsel*. Köln: Kiepenheuer & Witsch.
- Hillgruber, K. (13.09.2014). Die Würde der Zwergin. Thomas Hettches Roman „Pfaueninsel“. *Der Tagesspiegel*. <https://www.tagesspiegel.de/kultur/thomas-hettches-roman-pfaueninsel-die-wuerde-der-zwergin/10696804.html>
- Lacan, J. (1973). Das Spiegelstadium als Bildner der Ichfunktion wie sie uns in der psychoanalytischen Erfahrung erscheint. Bericht für den 16. Internationalen Kongreß für Psychoanalyse in Zürich am 17. Juli 1949. N. Haas (Ed.), *J.L.: Schriften I* içinde (s. 61-70). Weinheim/Berlin: Quadriga.
- Mayer, H. (2007). *Außenseiter*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.

Platthaus, A. (27.09.2014). „Es geht mir um Emphase“: Ein Gespräch mit Thomas Hettche über die Zeitlosigkeit seines neuen Romans. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, Nr. 225, 16.

Said, E. W. (2012). *Orientalismus* (3. baskı). Frankfurt a.M.: S. Fischer.

Struve, K. (2013). *Zur Aktualität von Homi K. Bhabha: Einleitung in sein Werk*. Wiesbaden: Springer VS.

Wright, P. ve Bhabha, H. K. (1999). Radio 3 ‚night waves‘ discussion: Homi Bhabha, Susheila Nasta and Rasheed Araeen. *Wasafiri* 14 (29), 39-43.

Serezli (Sirozî) Yusuf Paşa'nın Kriptografisi Hakkında Notlar

Sedat BİNGÖL¹

Öz

Bu makalemizde Matematik biliminin çalışma alanlarından olan Kriptoloji'ye ait iki yönelim olan Kriptoanaliz ve Kriptografi hakkında temel bazı kavramlar tanıtılıp, Avrupa ve Osmanlı Kriptografisinin kısa bir başlangıç tarihi verilecektir. Bu çerçevede Osmanlı Kriptografisi'nin başlangıcı olan III. Selim dönemi diplomatik kriptografisinin temel özellikleri ele alınıp değerlendirilmiştir. Daha sonra ise Serezli (Sirozi) Yusuf Paşa'nın bazı tarihsel olaylardaki rolünden söz edilecektir. Bu rollere bağlı olarak, Osmanlı idari yapısı içerisinde esinlendiği Kriptografik yöntemlerin kaynağı ve ortaya koyduğu şifre anahtarlarının (Miftah), algoritmaları incelenecektir. Serezli (Sirozi) Yusuf Paşa'nın Ruslara esir düşmesi sonrası ise özellikle Osmanlı Kriptografisi'ne getirdiği Kesirli kodlar dışında ve yine oluşturduğu 2 farklı Anahtar (Miftah) incelenerek, Serezli (Sirozi) Yusuf Paşa'nın Kriptografi tarihimizdeki yenilikleri ve yeri değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler

Kriptografi

Varna

tarihsel şifreler

tarihsel kodlar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 14.06.2022

Kabul Tarihi: 12.08.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1130938

Notes On The Cryptography Of Sirozî Yusuf Pasha

Abstract

In this article, some basic concepts about Cryptoanalysis and Cryptography, which are two orientations of Cryptology, one of the study areas of Mathematics, will be introduced and a brief start date of European and Ottoman Cryptography will be given. The beginning of the Ottoman Cryptography of Selim the IIIrd period are discussed and evaluated. Then, the role of Serezli (Sirozi) Yusuf Pasha in some historical events will be mentioned. Depending on these roles, the source of the cryptographic methods inspired by the Ottoman administrative structure and the algorithms of the cipher keys (Miftah) that he revealed will be examined. After Serezli (Sirozi) Yusuf Pasha was captured by the Russians, apart from the Fractional codes he brought to the Ottoman Cryptography, and the 2 different Keys (Miftah) he created, the innovations and place of Serezli (Sirozi) Yusuf Pasha in our cryptography history will be evaluated.

Keywords

Cryptography

Varna

historical ciphers

historical codes

About Article

Received: 14.06.2022

Accepted: 12.08.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1130938

¹ Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskişehir/Türkiye, sbingol@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2016-2819

Giriş

Bir tarihçi olarak bir bilim alanının (Kriptoloji) kavramsal çerçevesini çizmek ve tarihle bağıntısı çerçevesinde sınırlarımızı belirlemek zorunlu bir durumdur. Bu bakımdan Kriptoloji içerisinde yer alan Kriptografi üzerinde duracağız. Öncelikle “şifre” ve “kod” terimleri arasındaki benzeşmeleri veya farklılıkları kısaca tespit etmeğe çalışacağız.

Kod (code), anlamlı bir ögenin (kelime, cümle veya ifade gibi) başka bir şeye (genellikle daha kısa bir semboller grubuna) eşlenmesidir ¹(Akdeniz ve Yarman, 2000, s. 9; Kodlama nedir?, t.b.). Kısaca bu *bilgileri kodlamadır*. Örneğin, “elma” kelimesinin 78 veya ?+ sembollerinin yazıldığı bir kodlama yaratabiliriz. Genellikle kodlar zaman kazanma yöntemleridir. Gizlilik amacı taşımayabilirler. Uluslararası Mors (Alfabeti) Kod'u buna dair en bilinen örneklerdendir (Akleyek, Akyıldız ve Çimen, 2011, s. 6). Bir kod kitabı, cetveli veya listesi bu eşleşmelerin listesini gösterir. Kodlama yapılan şeyler için bir kod kitabı, cetveli veya listesine ihtiyaç vardır. Ancak Kriptografi alanında ise *Kod* kavramıyla *Şifre* kavramı arasındaki ilişki ise şu şekildedir. “Günümüzde kodların yerini şifreler olarak *Kod* kelimesinin kullanımı azalmış, sözcüklerin değil, harflerin yerlerini değiştirerek daha temel düzeyde işlev gören “şifre” alternatif bir kod'dur” (Akleyek, Akyıldız ve Çimen, 2011, s. 7). Bir başka deyişle şifreler de bir kodlamadır. R. F. Churchhouse, Kodlar belirli bir şifreleme sistemidir, ancak tüm şifreleme sistemleri kod değildir. Kodlar ve şifreler arasındaki farkın biraz bulanık olduğu ve Julius Caesar Şifresi'nin tek sayfalık bir kod kitabı kabul etmek mümkündür, demektedir (Churchhouse, 2002, s. 5).

Ancak her kodlama bir şifreleme, yani gizleme amacı gütmeyiz. “Teknik olarak *Kod*, sözcükler düzeyinde yerine koyma, şifre harf düzeyinde yerine koyma olarak tanımlanır” (Singh, 2004, s. 46). Nitekim ticari kolaylık, zaman kazanma, hız vb. faktörlere bağlı kodlamalar dışında, bilginin güvenliği veya istenmeyen kişilerce öğrenilmemesi söz konusuysa bu kodlamalar artık *şifreleme kodlamalarıdır*. Şifre kavramı üzerinde durmadan önce üzerinde durmamız gereken diğer bir diğer kavram Kriptolojidir. Günümüzde Elektronik, Optik, Bilgisayar bilimleri gibi birçok disiplin için kullanan ve Matematik'in

¹ Kod, iletişimde harf, sözcük ya da sözcük grubu gibi bir bilgi birimi yerine buna eşdeğer bir başka bilgi birimini koymak amacıyla tanımlanan belirli ve değişmeyen kural olarak tanımlanır. Ancak kriptografi söz konusu olduğunda bu tanımdaki “...belirli ve değişmeyen kural...” ifadesi geçerli olduğunu söyleyemeyiz. Diğer yandan günümüzde *Kod* veya *Kodlama* terimi yukarıda zikrettiğimiz anlam dışında, diğer adıyla programlamadır. Kelime anlamıyla belirli şartlara ve düzene göre yapılması öngörülen işlemlerin bütünü anlamına gelir. Programlama bilgisayara ya da elektronik devre ve mekanik sistemlerden oluşan düzeneklere bir işlemi yaptırmak için yazılan komutlar dizisinin bütünü veya bir kısmı olarak tanımlanır.

özelleşmiş bir alt bilim dalı olarak kabul edilmektedir (Akay, Obaid ve Sabonchi, 2016, s. 100). Kriptolojinin iki temel alt dalı Kriptografi ve Kriptoanalizdir.

Kriptografi; Bilgi güvenliği kavramlarını sağlamak için çalışan matematiksel yöntemler bütünüdür. Yani gönderdiğiniz bir bilginin istemediğiniz kişilerce okunmaması için kullanılan şifreleme (Encryption) tekniklerinin tümüdür.

Kriptoanaliz; Kriptografi ile şifrelenmiş dosyaların ve verilerin şifresi analiz ederek şifreyi çözmeye dayanır (Kriptografi, Sezar Şifresi ve Stenografi, t.b.).

Şifreler ise bir anlam ifade etmezler. Bunun yerine, algoritma² olarak bilinen, tek veya bir grup harf üzerine uygulanan araçlardır (Algoritma, t.b.). Kriptografik şifreleme teknikleri klasik ve modern olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik şifreleme teknikleri, geçmişi yüzyıllar öncesine uzanan, kalem kâğıt veya basit aletler kullanılarak tasarlanan şifrelemelerin tekniğidir (Kındap, 2015). Bu çalışmamızda bilgi alanımız (Tarih) çerçevesinde Klasik Kriptografi'nin Osmanlı Devleti içinde kullanımına dair, Serezli (Sirozi) Yusuf Paşa'nın Kriptografisini ele alacağız.

Kısa Kriptografi Tarihi

M.Ö. 1900'de Nil Nehri üzerindeki Menet Khufu kasabasında bir kâtip, soylu Khnumhotep II'nin mezarının ana odasındaki kayaya, sıradan olanların yerine bazı sıra dışı hiyeroglif sembolleri yazmıştı. Yazıt kriptografinin temel unsurlarından biri olan yazının kasıtlı bir dönüşümü göstermekteydi. Bunu yaptığı bilinen en eski metindir (Kahn, 1973, s. 64-65). Uzun insanlık tarihi içerisinde pek çok uygarlık, yazıyı veya bilgiyi saklama (şifreleme) konusunda farklı yöntemler kullandı. Bir mesajı saklayarak sağlanan haberleşme Yunanca, *saklı yazı* anlamına gelen *Steganografi*'dir³ (Lunde 2013, s. 76-77). Herodot'un çağından sonraki iki bin yıl boyunca Steganografi'nin birçok biçimi kullanılmıştır. Çinliler mesajlarını yazdıkları ipeği iyice ufaltıp top yaparak balmumuyla kaplayarak, ulağa yutturup gönderirken, 16 yüzyılda İtalyan Giovanni Porta, alüminyum ve sirke karışımı ile elde ettiği mürekkeple mesajını haşlanmış bir yumurta kabuğuna yazmakta ve mürekkep pişmiş yumurta yüzeyine geçmekteydi. Böylece yazı gizlenmekteydi (Singh, 2004, s. 17-18; Lunde, 2013, s. 64).

Bu ve benzeri yöntemler yüzyıllarca kullanılmışsa da Steganografi'nin zayıf yönü habercilerin yakalanması halinde mesajların ortaya çıkmasıydı. Bu yüzden Steganografi'nin

² Algoritma, iyi tanımlanmış kuralların ve işlemlerin adım adım uygulanmasıyla bir sorunun giderilmesi veya sonuca en hızlı biçimde ulaşılması işlemi.

³ Filmlere de konu olan Da Vinci'nin not defterlerinde tuttuğu kayıtlar, gerçekte şifreli değildir. Da Vinci Steganografi yöntemini kullanmıştır. Da Vinci notları, bir aynaya tutulduğunda okunabilen "ters yazılar" dır.

gelişimine bağlı olarak, mesajı saklamak yerine “mesajın anlamını” saklama çabası *Kriptografi*'nin doğuşunu sağladı (Singh, 2004, s. 19). Kriptografi doğumu sonrasında iki kola veya yönteme doğru evrildi.

(Konum) Sıra Değiştirme Şifrelemesi

YARIN SEN BÜTÜN ORDUYU TOPLA VE DÖNÜŞE GEÇ ⁴ (Singh, 2004, s. 20-21).

Mesajımı *Sıra Değiştirme* yöntemiyle şifrelemek istediğimizde mesajdaki harfler yeniden sıralanır ve bir anagram⁵ oluşturulur (Lunde, 2013, s. 66). Harf sayısı artıka olası düzenlemelerin sayısında da olağanüstü artış olur. Bu yüzden harflerin sıralanma şekli gönderici ve alıcı arasında önceden anlaşılmış bir sistem (algoritma) doğrultusunda, yani bir şifreleme yöntemine göre yapılır. Örneğimizde *Atlama-ekleme*'li sıra değiştirme yöntemi kullanılmıştır (Singh, 2004, s. 20). Şifreleme metodu;

Y R N E B T N R U U O L V D N Ş G Ç
A I S N Ü Ü O D Y T P A E Ö Ü E E

Şekil 1.

İki gruba ayrılan mesaj aşağıdaki gibi alttaki mesaj üsttekine eklenmiştir.

Şifrelenmiş mesaj; YRNEBTNRUUOLVDNŞGÇ AISNÜÜODYTPAEÖÜEE

Şekil 2.

Alıcı işlemi tersten uygulayarak şifreli mesajı çözerdi. Bir başka *Sıra Değiştirme* şifrelemesi örnekleri varsa da (Çeşmeci, 2009, s. 22) konumuz bakımından üzerinde durmayacağız.

Yerine Koyma (İkame) Şifrelemesi

Tarihi süreç içerisinde *Yerine Koyma* şifrelemesi, MÖ. 205-123'te *Polybius Karesi* şifrelemesi ile karşımıza çıkmaktadır. Yunan Matematikçisi Polybius'un dama tahtası 5X'lik bir matristen oluşuyordu. Alfabe sırasıyla matrise yazılır ve her harfi belirleyen iki rakam vardır. İlk rakam harfin satırını, ikinci rakam bulunduğu sütunu ifade eder. Türkçeye uyarlanmış hali için 5X6'lık matris kullanılan bir örnek üzerinde gösterirsek;

⁴ Bu mesaj 35 harflik olup, hepsi birbirinden farklı 50 Oktilyon (27 sıfır ilave) sıralama oluşturulabilir.

⁵ Anagram; aynı harflerle yazılan ama harfleri yer değiştirince ayrı anlama gelen sözcük; örneğin rakı sözcüğünün harfleri yer değiştirince ortaya çıkan irak/karı/arık sözcükleri birer anagramdır.

	1	2	3	4	5	6
1	A	B	C	Ç	D	E
2	F	G	Ğ	H	I	İ
3	J	K	L	M	N	O
4	Ö	P	R	S	Ş	T
5	U	Ü	V	Y	Z	

Polybius Karesi

Şekil 3.

Görüleceği üzere örneğin, D harfi için 15, K harfi için 32 kullanılarak şifreleme yapılır. Örneğin göndereceğimiz mesaj *Tarih Yazmak* olsun, şifrelememiz şu şekilde gelişir. 46, 11,43, 26, 24, 54, 11,55, 34, 11, 32 şeklinde şifrelenir (Akleyek, Akyıldız ve Çimen, 2011, s. 20-21).

Modern Kriptograflar, Polybius'un *dama tahtası*'nın, çok değerli özelliklerini buldular. Polybius'un dama tahtası bu nedenle çok sayıda şifreleme sisteminin temeli olarak çok yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Uygulamada -askeri ve diplomasi alanlarında -bu şifrelemeyi ilk kullanan kişinin *Julius Sezar* olduğu düşünülmektedir (Churchhouse, 2002, s. 2-3; Kahn, 1973, s. 72). Eski Roma yazarlarından olan Suetonius, Sezar'ın arkadaşlarına yolladığı mesajlarında alfabe harflerini "a" yerine, sonraki üçüncü basamaktaki D, B yerine E vb. harflerini kaydırarak kullandığını kaydeder. Bugünün, standart diziden oluşan herhangi bir şifre alfabesi Sezar'ınki gibidir:

a b c d e f g h i j k l m n o p q r s t u v w x y z
Şifre D E F G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z A B C

Şekil 4.

"D" harfi dışında bir harfle başlasa bile bu tür kaydırmalara Sezar alfabesi denmektedir (Kahn, 1973, s. 73). Sezar şifresi basit bir *Tek Alfabeli Yerine Koyma* şifresidir. *Sezar Şifrelemesi* diye anılan ve alfabedeki her bir harfin belli sayıda ileriye kaydırılmasına yani ötelenmesine dayanan bir şifreleme metodu uzun yıllar kullanıldı (Akleyek, Akyıldız ve Çimen, 2011, s. 24-25). Yüzyıllarca süren *Tek Alfabeli (mono-alfabetik) Yerine Koyma (ikame) Şifresi* yazışmalarda güvenliği sağladıysa da önce Arap dünyasında sonrada Avrupa'da gelişen *Frekans Analizi* ve Kriptoanalizin gelişimi zaman içerisinde bu şifrenin güvenliğini yok etti.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle beraber Avrupa'da neredeyse bin yıl yerinde sayan Kriptografi, 15. yüzyıla gelindiğinde canlanmaya başladı. Politik alandaki gelişmeler ve Rönesans döneminde sanat ve bilimin gelişimi, Kriptografi'ye etki yaptı. İtalya'da diplomasinin gelişimi sonucu İtalyan kent devletlerinin birbirlerine büyükelçiler

göndermesine yol açtı. Diplomatik haberleşme önem kazanırken talimatların gizlenmesi ihtiyacı, şifrelemeyi doğurdu. Büyükelçilere şifre kâtipleri (sekreterleri) verilmeye başladı (Singh, 2004, s. 43).

Avrupa'da modern Kriptografinin gelişimi aynı zamanda Kriptoanalizi de geliştirmeye başladı. 1506'da Venedik'e şifre sekreteri olarak atanan, El-Halil veya el-Kindi'nin frekans analizini kullanan, Giovanni Soro idi (Kahn,1973, s. 79; Singh, 2004, s. 44). 1460 yılında Floransalı Leon Batista Alberti'nin, şifrelemede iki ya da daha fazla alfabe kullanılmasına (polialfabetik) yönelik girişimini, Alman Rahip Johannes Trithemius ve İtalyan Giovanni Battista Bellaso geliştirdilerse de daha ileri aşamaya taşıyan Fransız diplomat Blaise de Vigenère'ydi (Kahn, 1973, s. 91-92; Lunde, 2013, s. 73).

Avrupa uluslarında kriptoloji gelişirken, Osmanlı Türklerinin özellikle 18. yüzyıla kadar öncelikle Kriptografiye ve dolayısıyla Kriptolojiye ilgisi oldukça sınırlıdır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren halk kültürü ve edebiyatında, (*remizi, rümûzi, lugazlı*) kısaca “bilmece”li diyebileceğimiz şifre veya şifreye benzer alfabe ve sayıların kullanıldığı, araştırmacılarca tespit edilmiştir. Amil Çelebioğlu, bu tür yazı veya şifreleri sınıflamaya çalışmıştır. (Çelebioğlu, 1988, s. 19-20) Türk Edebiyatı'nda ise “Tarih Düşürme” Chronogram, önemle üzerinde durulan bir sanat geleneği olarak dikkat çeker (Karabey, 2011, s. 80-82). Ebced Sisteminden faydalanılarak, ağaca benzemesi nedeniyle de “ağaç biçimli yazı” anlamına gelen (Çelebioğlu, 1988, s. 24-25) “Hatt-ı Şecerî” ile şifreli yazılar yazılmıştır. Türkçe, Arapça ve Farsça el yazması eserlerdeki kayıtlardan görüldüğü kadarıyla, İslam dünyasının hemen her yerinde çeşitli amaçlarla “Hatt-ı Şecerî” kullanılmıştır. Türklerde şifrelemeler konusunda ilk akademik çalışmayı yapan M.J.A Decourdemanche, Hatt-ı Şecerî'yi verdiği dört farklı türdeki şifreli yazıdan biri olarak tanıtır (Decourdemanche, 1899, s. 261-264).

Nihayet 19. yüzyıl başında bir ansiklopedi yazarı olan Mehmed Hafid Efendi de şifrelemenin bazı türlerini bize vermektedir (Hafid, 2018, s. 441-465). Ancak Osmanlı Devleti'nin resmi işlemlerinde ne bu türde ne de başka bir tarzda şifreleme biçimine 18. yüzyıla kadar rastlanılmaz. Hatta bu tür girişimlerinde hoş karşılanmadığını da söyleyebiliriz.

Osmanlı Devleti'nin Şifrelemeye Bakışı

Osmanlılar diplomasi alanında yabancı elçiliklerin şifre kullanmasını 15.yüzyılın sonuna kadar şüpheli teşebbüsler olarak değerlendirmiştir (Bingöl ve Pınar, 2021, s. 1-19). Ancak bu tür girişimleri, 16. yüzyılın ortalarından itibaren diplomasinin zorunlu bir gereği olarak görmeğe başlamıştır. Devletlerarası ilişkiler bakımından, sonraki yüzyıllar içinde

zorunluluk temelinde gelişen uygulamalar, Osmanlı Devleti açısından da kabul edilebilir olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nde şifreleme ve kodlamalar resmi işlemlerde sık olmasa da 18. yüzyılın başlarından itibaren görülmeğe başlamıştır. Bu konuda ilk ve belki de tek örneğimiz, Hayrullah Örs'ün yayınlamış olduğu iki belgede görülmektedir. H. Örs, *Frekans Analizi* yöntemiyle bu şifreleri çözmüş, Türkçe olanın deşifresini ve her iki belgenin şifre anahtarlarını (miftah) vermiştir. 18. yüzyıla ait belgenin içeriğine bakıldığında, vergi tahsildarlarının (haraç-güzâr) yolsuzluklarına dair bir rapordur (Örs, 1964, s. 84-87).

18. yüzyıl sonlarına doğru kamusal alanda şifre kullanımına dair başka emareler (COA, HAT 986-41774; 125 – 5171) varsa da asıl ve yoğun kullanımı 19. yüzyıl başlarında diplomasi alanında oldu. 19. Yüzyıl başına kadar, Osmanlı Diplomasinin en karakteristik özelliği mütekabiliyet ilkesine dayanmamasıdır. Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin ikamet elçilerini yüzyıllarca kabul etmesine rağmen, kendisi XVIII. yüzyılın sonuna kadar Avrupa başkentlerine ikamet elçileri göndermemiştir. Osmanlı Devleti yeni bir yüzyıla girerken eski anlayışını terk ederek, III. Selim devrinde Avrupa'nın önemli başkentlerine ikamet elçileri gönderdi. Bu girişimin ilk günlerinden itibaren diplomaside şifre kullanımı başlamıştır. Şifre kullanımlarına *Kod*'larında eşlik ettiği görülmektedir.

19. Yüzyıl Osmanlı Diplomasinin Şifreleri ve Kodları

III. selim devrinde diplomatik bürokrasisinin gelişimiyle birlikte resmi alanda Osmanlı Kriptografisi doğmuştu. 29 Ocak 1795'te Londra'ya Yusuf Agâh Efendi, Ekim 1796'da Berlin'e Ali Aziz Efendi ve 28 Temmuz 1797'de Paris'e Seyyid Ali Efendi ve Viyana'ya ise İbrahim Afif Efendiler Büyükelçi statüsünde atandılar (Kuran, 1988, s. 24-25). Osmanlı ikamet elçileri dışında da müzakereler veya antlaşmaları görüşmek için kısa süreli giden, ancak ikamet elçisi olmayan elçilerin de giderek yoğunlaşan şifre ve kod kullandıklarını biliyoruz (Bingöl, 2021). 1795-1811 yıllarını içeren ve ilk dönem adını verdiğimiz süreç, Kriptografi'nin emekleme devriydi. Kriptografi'nin bu başlangıç süreci, uygulamadan gelen deneyimlere dayalı olarak gelişmekteydi. Diplomatlar verilen şifre anahtarları, "Tek Alfabetli (mono-alfabetik) Yerine Koyma (ikame) Şifresi" özelliğine sahipti. Yine şifrelerle birlikte kelime temelli, açık yazılmış kodlar da kullanılmıştı. Herhangi bir anlamı olan veya olmayan "Kod kelime" kullanımları dışında⁶ (Bingöl, 2021) kodların sayısallaştırılması yoluna da gidilmişti. Ocak 1795'te Londra'ya Yusuf Agâh Efendi atanmasıyla başlayan süreç, çeşitli siyasal olaylar çerçevesinde büyükelçilerin geri çağırılması ve en nihayet, son Paris

⁶ Örneğin, Paris elçimiz Abdurrahim Muhib Efendi, Fransa için "*şeytan, melun*", İsveç için "*Eşek*" kodlarını kullanıyordu.

Büyükelçisi Abdurrahim Muhib Efendi'nin 21 Ağustos 1811'te dönmesiyle sona erdi (Bingöl, 2021).

Böylece III. Selim devrinde başlayan Avrupa başkentlerine ikamet elçisi atama usulünden vazgeçilmiş oluyordu. Londra, Berlin, Viyana elçiliklerine zaten daha önceki yıllarda yeni atama yapılmayarak, dış temsilcilikler maslahatgüzarlara bırakılmıştı (Kılıç, 2019, s. 257; Dönmez, 2006, s. 28-32). Bu maslahatgüzarlar da merkezle yazışmalarında “Tek Alfabeli Yerine Koyma (ikâme)” şifrelemeleri ve kelime temelli kodlamalara devam ettiler (COA. HAT 1347-52652-E; 1347-52652-Ç; 252-14356; 237-13179; 1348-52711).

Ancak 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından 31 Ekim 1811'de başlayan görüşmeler için Mehmed Said Galip Efendi gönderilmişti (Düzcü, 2016, s. 183; Köprülü, 1996, s. 330). Bükreş Antlaşması'nın imzasıyla sonuçlanan görüşmeler için Galip Efendi'ye verilen şifre anahtarı yine tek alfabeli (mono-alfabetik) “Yerine koyma (ikame) şifresi” verilmişti. Kodlar ise kelime temelli olmayıp, ilk kez 3 basamaklı sayılar şekline dönüşmüştü. Örneğin, 444- Kotozof, Rus General, 655- Rusya Baş Delegeşi, 888- Fransa'yı ifade ediyordu.

Daha sonra Kodların sayısallaştırılmasının bir başka örneğine 8 yıl sonra İran'a elçi olarak gönderilen Süleyman Hadi Efendi'ye doğrudan kendisine verilmiş olan 14 Mart 1819 tarihli Miftahda (Anahtar) rastlıyoruz. Bazı kodlarına baktığımızda, 222-İran Şahı 888-Devlet- Aliyye, 111- İran Devleti'ni ifade ediyordu. Süleyman Efendi'ye verilen anahtara baktığımızda, yine her Osmanlı harfinin karşılığında bir ya da iki basamaklı sayı verilmişti. Kodlar ise üç basamaklı yine idi (COA. HAT 800-37061).

Osmanlı Dâhili Yazışmalarında Kriptografi

Hariciyenin başlattığı şifreli yazışma, zamanla Osmanlı iç yönetim kademelerinde de revaç bulmuştu. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlı bürokrasisinin Kriptolu yazışma uygulamalarının başlangıcı 1816 yılına aittir. 1 Mayıs 1816'da İran'a memur Süleyman Efendi ve Naşid Bey taraflarından “hurûf-ı ma'hûde” ile yazılan bir tahrirat⁷ (COA. HAT 1432-58608) görünen şifre salt sembollerden oluşmaktaydı. Ancak bu tarihin yapılacak araştırmalarla, geriye çekilebilme ihtimali bulunmaktadır. Sadece semboller üzerinden şifreleme yapılmıştır. Ancak makalemizin kapsamı dışında bir konu olması nedeniyle üzerinde durmayacağız.

⁷ Bitirdiğimiz 19. yüzyılın tamamını kapsayacak olan ve “Osmanlı Kriptografisi” başlığını vermeyi düşündüğümüz, yayın hazırlıklarını sürdürdüğümüz çalışmada ayrıntılı bilgi bulunacaktır.

1818'de de Belgrad'a gönderilen Kethüda Kâtibi Esbak Necib Efendi'ye Sırların ve Semendire Sancağı'nın durumunu tahkik ederek İstanbul'a bildirme görevi verilmişti (Doğan, 2019, s. 31; Duran, 2019, s. 156). Ona verilen kodlar da 3 basamaklı sayılardan oluşuyordu. Örneğin, 615- Sırp Milleti, 113, Belgrad'ı ifade ediyordu (HAT 1145-45509 A;1206-47293-Ç; 400-21033-A; 400-21033-B; 1206-47293-F). Osmanlı Kriptografisi giderek daha güvenilir bir aşamaya geçmekteydi. Aynı şekilde Yusuf Paşa'nın da bu erken dönemde bir şifreli yazısına rastlamaktayız.

Sirozî Yusuf Paşa'nın Şifresi

Osmanlı devleti 19 yüzyıla girerken güçlü merkezkaç kuvvetler bulunmaktaydı. Bunlar arasında Sirozi İsmail Bey'de⁸ önemli bir Âyan ailesi kurmuştu (İnal, 1969, s. 969). Sirozi İsmail Bey'in oğullarından Yusuf Muhlis Paşa makalemizin konusunu oluşturmaktadır. Babası İsmail Bey'in vefatı üzerine (Evasıt Recep 1228) 1813 yılı temmuz ayı ortalarında Siroz Âyanlığı'na tayin oldu (Serezli, 2012, s. 4-6).

Rusya desteğiyle, bağımsız bir Yunan devleti kurmak amacıyla Aleksander İpsilantis (Ypsilantis) Şubat 1821'de Prut üzerinden Eflak ve Boğdan'a girip bir isyan başlattı. Osmanlı ordusunun bölgeye girmesiyle isyan bastırıldı. Ancak sonrasında İstanbul'da Rum Patriği V. Grigorios ile pek çok metropolit ve cemaat önde gelenlerinin idam edilişi vb. nedenlerle isyan tekrar canlandı. Mora yarımadası, Ege adaları, Tesalya ve Selanik bölgesinde hızla yayıldı (Aydın, 2018, s. 304). Dağılan isyancılar isyanı Mora Yarımadası'na yaydılar. Rumlar, 6 Nisan 1821'de Kalavrita Kalesi'nde isyanı resmen ilan ettiler. İsyanın liderliğine Aleksander İpsilanti'nin kardeşi Dimitrios getirildi (Örenç, 2011, s. 9-10). Kısa sürede isyan Mora'nın her yerine yayılmasıyla Selanik'e kadar olan bölgede etkisini göstermişti. Eğriboz'da ayaklanmış ve Sirozi Yusuf Paşa Eğriboz Muhafızı olarak atanmıştı. Balyabadra Kalesi isyancılarca kuşatılınca, Yusuf Paşa buraya ulaşarak, kuşatmayı kaldırdı. Buranın muhafızlığı kendisine verildi (Bayrak, 2019, s. 72-73). Bu arada isyan bütün adalara yayılmıştı.

İsyan sürerken Sirozi (Serezli) Yusuf Paşa merkezle doğal olarak bilgi paylaşımı yapmaktaydı. Ancak mesajları şifreliydi. Şifreli kullanımına dair bir örnek yazısını verelim.

⁸ 1808 Sened-i İttifak'ın imzalanmasıydı İstanbul'a davet edilip de gelenler ve 1808 Sened-i İttifak'a imza atanlar arasında Sirozi İsmail Bey'de vardır.

۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...
۱۸۰۰ : اودین سر...

Şekil 5. (COA. Hat 934-40441 -a)

Mesajlarında şifre kullandığını gördüğümüz Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa'ya ait Mart-Nisan 1823 tarihli 3 adet şifreli yazı için ve ayrıca bu tahriratların deşifresi için bakınız (COA. HAT 934-40441 -A; 934-40441- B; 934-40441-C; HAT 934-40441). Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşanın kullandığı şifre miftahı (Anahtar) ise şöyledir.

ا	ب	ت	ث	ج	ح	خ	د	ذ	ر	ز	س
1	6	9	3*	7	4	2	8	5	1	2	۵
ش	ص	ض	ط	*ظ	ع	غ	ف	ق	ك	ل	م
3	۸	4	۵	9	6	7	7	7	6	8	5
ن	و	ه	لا	ی							
9	1	2	4	3							

Şekil 6. Yusuf Paşa Miftahı (Anahtarı)⁹

Kelimeler arasında •• bir anlamı olmayan ayırıcı işareti konmuştur. Kriptolu metine ayrıca “Badra, عج Zahire, خ Kaptan Paşa hazretleri, با Donanma-yı Hümayun” vb. kodlar da yerleştirilmişti. Öte yandan kodlar konusunda Yusuf Paşa teknik bir yenilik getirmişti. Anlamlı veya anlamsız kelime öbekleri yerine, yukarıda örneklerini verdiğimiz, sadece harflerden oluşan çoğu zaman hiçbir anlam ifade etmeyen harf öbekleriyle kodlama yapmayı düşünmüştü. Diğer yandan “Tek Alfabeli Yerine Koyma (ikâme)” şifresi kullanmakla beraber, şifrelemeye de yine bir yenilik getirmişti. Muhtemelen orijinali “Hatt-ı Kemsıla” olan bir şifre alfabeli esinlenmişti. Bu tarzı kendi şifresine uygulamıştı. *Hattı Kemsıla* adı verilen bu tarzı kısaca anlatırsak;

⁹ Miftahta * işaretiyle gösterilen harflerin sıklık derecesi az olup, şifreli ve açık metinde gösterilmemiş olup tarafımızdan tahminen konmuşlardır.

Hatt-1 Şeceri'de yer alan 8 anahtar kelime grubu gibi *Hattı Kemsıla* 'da bu kez grup sayısı 7 olarak belirlenmişti.

Şekil 7. (Hafid, s.465)

Burada “1- abcd 2- hvzh 3- tykl 4- mns’ 5- fskr 6- ştsh 7- zdzg” şeklinde gruplandırılan kelimelerle, farklı bir düzen kullanılmıştır¹⁰(Çelebioğlu,1988, s. 29; Egüz, 2010, s. 309). Her gurup 4 harften oluşurken her grupta 1. harflerin üzerinde fetha (´), 2. harflerin üzerinde ötre (ˆ), 3. harflerin altında esre (˙) 4. Harflerin üzerinde cezm (˚) işaretleri bulunmaktadır. Bundan sonra şifrelenecek ibare mesela “dünya” kelimesi olsun, Osmanlıca yazılışı دُنْيَا olup,

Yukardaki gruplamalara göre, د harfi 1. grupta olup harekesi cezm (˚) dir. Birinci gruptaki harf o zaman ˚ د'dır. Bu örneğe göre, sırayla yazdığımızda Osmanlıca görünüm şöyle olur;

Şekil 8.

Yine Osmanlıca sayılarla ifade edersek,

Şekil 9.

şeklinde kriptolanmaktadır. Doğal olarak işlem tersine çevrildiğinde ise deşifre olmaktadır. Anlaşılan edebi kimliği ve kendisine ait bir Divân'a da sahip bir kişi olarak hem Âşirefendizâde Mehmed Hafid'in eserini hem de Priştineli Begzâde Nûrî Divanı'nı görmüş ve ilham almıştı.

Bu miftahı kullanan Sirozi (Serezli) Yusuf Paşa daha sonra 1818 [1233 H.]'de memuren Yanya'da bulunduğu esnada vezirlikle Ağrıboz muhafızlığına, daha sonra Saruhan, Haleb eyaleti valiliklerine tayin kılındı. Az müddet sonra Karaburun ve İğne Ada

¹⁰ Esra Egüz bu şifrelemeyi incelediği Priştineli Begzâde Nûrî Divanı'ndaki kayda göre “Hatt-1 Rumuz” olarak niteler. Ancak hem Âşirefendizâde Mehmed Hafid'in eserinde hem de Amil Çelebioğlu'nun gösterdiği “Hatt-1 Kemsıla” ismini kullanmayı tercih ediyoruz.

muhafızlığına atandı (İnal, 1969, s. 969; Süreyya, 1996, s. 1694). 1827'de Halep Valiliği'ne atandıysa da kısa süre sonra azledildi (Lütfi, 1999, s. 194).

Sirozî Yusuf Paşa'nın Esareti ve Şifreleri

Yusuf Paşa Nisan 1828 'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Varna Muhafızlığı'na atandı. Rus muhasarasına karşı denizden Kaptan-ı Derya (Darendeli) İzzet Paşa'da gönderilmişti (Lütfi, 1999, s. 335). Ancak Varna'ya destek kuvvetleri gelemediği için 13 Ekim 1828 de düştü (Lütfi, 1999, s. 348). Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa Rusların esiri olarak, 23 Ekim 1828'de Odesa'ya götürüldü. Ancak Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa hain sıfatıyla damgalanarak malına, mülküne el konulmuştu¹¹ (COA. HAT 1015-42494; Varol, 2021, s. 148-164). Üstelik bu hain damgalamasının birinci derecede müsebbibi olan Darendeli İzzet Mehmed Paşa (14 Rebiyülahir 1244) 24 Ekim 1828'de Sadaret makamına geçmişti (Lütfi, 1999, s. 352).

İşin bu kısmı bir yana Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa, esareti sırasında (13 Cemâziyelevvel 1244) 21 Kasım 1828 tarihli bir mektup serisini ailesinin üyeleri ve güvendiği adamlardan olan Baruthane Nazırı Necip Efendi gibi kişilere göndermişti. Mektuplarında çektiği hasret, mali zorluklar veya bazı eşyaların satılıp kendine gönderilmesi gibi hususlar yer almaktaydı (Varol, 2021, s. 166-168).

Ancak bu mektuplar arasında, yine esarettteki Yusuf Paşa'nın (13 Cemâziyelevvel 1244) 21 Kasım 1828 tarihli olanı dikkat çekicidir. Sadrazamın İstanbul dışında cepheye olmasına binaen, Sadaret Kaimmakamına hitaben yazılmış olan mektupta,

“...farîza-i zimmet ubudiyetim olan hal-i acziyetimin dahi elden gelen sadâkatın icrâsında kusûr etmemek i'tikâd sahihinde olduğuma binâen hasbelkader esir olduğum halde mersuman Amiral ve Graf ve Ransof ve sâirleriyle görüşülüp onlar bizim imparatorumuz Devlet-i Aliyye ile mübâyeneti istemezdi... Ancak tarafeynde kıtal ile sefk-i dimâ'olmaması için Devlet-i Aliyye tarafından musâlahaya râğbet olursa imparator dahi muhâdeneye râzı olur idi deyu ifâde ettiklerinde... imparatorun merâmı Ulah ve Boğdan usûlü üzere fakat Mora'nın serbestliğidir... deyu ifâde ediyorlar. Şimdiki halde Rusyalu'nun umûr-ı harbiyede nizâm ve kuvvet-i kemâlde ve bâ-husûs bahar mevsimi için tedârikât-ı külliyesi evvelkiden birkaç kat ziyâde...”

dedikten sonra Yusuf Paşa nihayet,

¹¹ M. Varol, Varna'nın düşmesinde Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa'nın rolü konusunda ileri sürülen görüşleri, sıkı kaynak eleştirileriyle çürütüp, Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa'ya atfedilen “hain” damgasının haksızlığı ortaya konmuştur. Ayrıca (13 Cemâziyelevvel 1244) 21 Kasım 1828 tarihli Sadaret Kaimmakamı'na hitaben tahriratında Varna'nın düşüşünü anlatarak, savunmasını yapmıştır. Bu savunma incelendiğinde haksız bir ithama maruz kaldığı görülecektir.

“...Devlet-i Aliyye tarafından musâlahaya râğbet buyrulduğu takdirde onların dahi musâlahaya meyleri olduğu mersûmların sohbetlerinden fehm olunmanın bu husûs-ı muvafik idâre-i aliyye olur ise eğerçe böyle madde-i cesimede kulunuz bulunmamış olduğumdan kavuşturacağım maslahat değil ise de elimden geldiği kadar bazı sohbetlerini ederek meramları anlaşılmaq için bervech-i hafî kulunuza bir ta'limnâme gönderilse ve irâe olunmaq için gayri mültezim sûret ve ibâ-i cevâb ile birkaç satır emirnâme irsâl buyrulsa iktizâsına say ve gayret edeceğim...” (COA. HAT 1015-42494-A).

Bir arabuluculuk teklifi ya da Rusların barış görüşmeleri öncesi düşüncelerini öğrenmek gibi bir role soyunmak istemekteydi. Bunun için kendine bir talimat verilmesini teklif ediyordu. Bu arada yine aynı tarihli, yani (13 Cemâziyelevvel 1244) 21 Kasım 1828 tarih ve Yusuf Paşa imzalı iki mektup ise Siroz'a yollamıştır. (11 Cemaziyelahir 1244) 19 Aralık 1828'de Siroz'a Viyana postası yoluyla ulaşan ve yeni Siroz Ayanı Karaosmanzade Yakup Ağa tarafından güya ele geçirilen Yusuf Paşa'nın mektupları, derhal İstanbul'a gönderilmişti. Mektupların birisi Siroz'da Yusuf Paşa'nın dayısı Abdurrahman Ağa'ya, bir diğeri Biraderi Abdi Bey'e hitaben yazılmışlardı. Yukarda zikrettiğimiz Baruthane Nazırı Necip Efendi'ye ya da Sadaret Kaimmakamlığı'na yani doğrudan İstanbul'a yazmak yerine Siroz'a yazması ilginçtir. Çünkü bu mektuplarda Yusuf Paşa'nın hazırladığı anlaşılmaq için iki adet şifre miftahı ve geniş kapsamlı kodlar dizisi bulunmaktaydı.

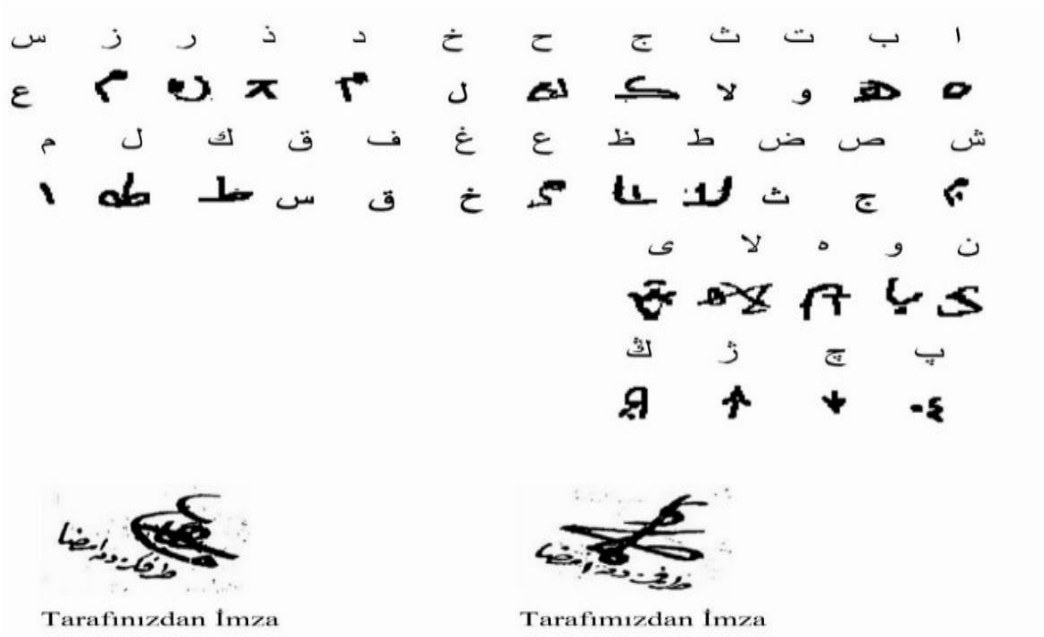
Dayısı Abdurrahman Ağa'ya, bir diğeri Biraderi Abdi Bey'e hitaben yazılan mektuplar içerik bakımından, devlete mahsur oluşturabilecek ya da onun dönüşünü muhtemelen engellemek isteyen Siroz Ayanı Karaosmanzade Yakup Ağa'nın ileri sürdüğü gibi aile fertleri vb. beraber bir tehdit oluşturma özelliğine sahip değildi.

O zaman bu derece kapsamlı bir şifre ve kodlamaya neden ihtiyaç duymuştu? Anlaşılmaq yukarda mektubunda bahsettiği Rus generallerle ya da yetkililerle görüşmeleri sonrasında Yusuf Paşa, muhtemelen onların bilgisi dâhilinde bir arabuluculuk teklifini yaparken, aynı zamanda onlardan habersiz Beç'e (Viyana'ya) bir şekilde bu iki mektubu göndermişti. Söz konusu iki adet şifre miftahı ve kodları içeren mektupları, muhtemelen Ruslardan gizli olarak ve dikkat çekmemesi için Dersaadet yetkililerine doğrudan göndermek yerine, Viyana'dan Siroz'a postalattırmıştı. Geriye kalan İstanbul'a ulaştırılması işini Siroz Ayanı Karaosmanzade Yakup Ağa'nın bizzat yapacağını düşünmüş ve haklı çıkmıştır. Böylece kendisine İstanbul'dan talimat vb. gönderilmesi için gereken şifre ve kod anahtarını vermiş olmaktadır.

Bu görüşümüzün altında yatan neden Dayısı, biraderi ya da diğer aile üyelerine ve kendi adamlarına yazmış olduğu mektupların konusu, genellikle para meseleleri veya aile

üyelerinin hal ve gidişatını ya da kendisinin durumunu anlatmaktan ibaretti. Neticede aile ilişkileri, para vb. konularda yazacağı ve alacağı mektupların şifreli olmasına gerek yoktu. Ancak bu derece geniş kapsamlı 2 anahtar hazırlanması kendisinin tasarlayıp aday olduğu görevle ilgili olması gerekir.

Nitekim arabuluculuk teklifini yineleyen benzer bir mektubu da 1 ay sonra (19 C. 1244) 27 Aralık 1828'de bu kez Reisülküttab'a hitaben yazmıştır. Neredeyse benzer ifadelerle aynı talebini yinelemiştir (COA. HAT 1070-43777-A; Varol, 2021, s.171). Bu anahtarlar ve kod listelerini vererek meramımızı daha net anlatabiliriz.

Şekil 10. (Dayısı Abdurrahman Ağa'ya) Yusuf Paşa Şifre Miftahı

Şifre anahtarına baktığımızda, temelde tek alfabeli (mono-alfabetik) bir “Yerine koyma (ikame) şifresi” olmakla beraber, anahtarın yarısını semboller oluşturmaktaydı.¹² Yusuf Paşa'nın kriptografik alanda yine farklı bir yaklaşım gösterdiğini görüyoruz. Bunun dışında gelişmiş bir Kod Sistemi kullanmaktaydı. Önce numerik kodlar kullanmıştı. Ancak bu numerik kodlar, yukarda örneklerini verdiğimiz 3 basamaklı numerik kodlar değildi. Yusuf Paşa Kesirli sayılar yoluyla kodlama yapmaktaydı. Kodları ise şöyleydi;

“Şer-i şerif (Hüma), Şeriat-ı Mutahhara (Sa), Kanun (☰), Âdet (Â), Padişah (1/10), Devlet-i Aliyye (1/9), Sadaret-i uzmâ (1/8) Sadrazam (1/7), Şeyhülislam (1/6), Mehmed Ali Paşa (1/5),

¹² Yukarda zikrettiğimiz, 1 Mayıs 1816'da İran'a memur Süleyman Efendi ve Naşid Bey'ler kullandığı gibi salt sembollerden oluşan bir şifre anahtarı yerine, Yusuf Paşa şifre anahtarının yarısını sembollerden kurmuştu. Ancak hemen belirtelim ki, Süleyman Efendi ve Naşid Bey'in sembolleri ile Yusuf Paşa'nın kod sembolleri birbirlerinden farklıdır.

İslambol Kaymakamı Paşa (1/4), Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı Paşa (1/3) Hüsrev Paşa (1/2), Asakir-i Mansure Seraskeri (1/1), Ordu-yu Hümayun Seraskeri (2/10), Tuna Sevahili Seraskeri (2/9) Erzurum Canibi Seraskeri (2/8), Rikâb-ı Hümayun Seraskeri (2/7), Vidin Kolu Seraskeri (2/6), Rumeli Seraskeri (2/5) Mora Seraskeri (2/4), Serasker (2/3), Asakir-i Mansure Seraskeri (2/2), Vezir (2/1), Vüzerat (3/10) El-hac İbrahim Paşa (3/9), Said Paşa (3/8), Halil Paşa (3/7), Reşid Paşa (3/6), Galib Paşa (3/5) Rauf Paşa (3/4), İmamüddin Paşa (3/3), Sengelli İbrahim Paşa (3/2), Aliş Paşa (3/1), Celal Paşa (4/10) İsmed Paşa (4/9), Derviş Paşa (4/8), Köse Mehmed Paşa (4/7), Hacı Mustafa Paşa (4/6), Palaslı İsmail Paşa (4/5) Kapudan Paşa (4/4), Sadr-ı Esbak Silahdar Ali Paşa (4/3), Salih Paşa (4/2), İşkodralı Mustafa Paşa (4/1), Namık Ali Paşa (5/10)

Kavanozzade Hüseyin Paşa (5/9), Hafız Ali Paşa (5/8), Kara Süleyman Paşa (5/8), Der Girit, İzmirli Hasan Paşa (5/6) Kethüda-yı Sadr-ı Ali (5/5), Reis Efendi (5/4), Defterdar Efendi (5/3), Çavuşbaşı (5/2) Tersane Emimi (5/1), Darbhane Emimi (6/10), Mukataat Nazırı (6/9), Asakir-i Mansure Nazırı (6/8) Hüsnü Bey (6/7), Pertev Efendi (6/6), Ata Efendi (6/5), Hekimbaşı Efendi (6/4), Tabib Efendi (6/3) Silahdar-ı Şehriyari (6/2), Sır Kâtibi Efendi (6/1), Baş Çukadar Bekir Ağa (7/10), Hazine-i Hümayun Kethüdası Emin Ağa (7/9) Darüssaade Ağası (7/8), Hazinedar Ağa (7/7), Büyük Mirahur Ağa (7/6), Küçük Mirahur Ağa (7/5), Bostancıbaşı (7/4) Hünkâr Kapıcılar Kethüdası (7/2), Paşa (7/1), Mir-i Miran (8/10), Bey (8/9), Efendi (8/8), Ağa (8/7), Adam (8/6) Kethüda (8/5), Hazinedar (8/4), Divan Kâtibi (8/3), Silahdar (8/2), İç Çukadar (8/1), Mühürdar (9/10) Kaftan Ağası (9/9), Kapıcılar Kethüdası (9/8), Divan (9/7), Katib (9/7), Yazıcı (9/5), Tatar (9/4) Hatt-ı Hümayun (9/3), Ferman (9/2), Buyruldu (9/1), Kaime (9/0), Mektub (0/10), Tezkire (0/9), Kağıd (0/8) Menzil (0/7), Posta (0/6), Süvari (0/5), Piyade (0/4), Asakir-i Mansur (0/3), Ulufeli Asker (0/2) Nefir-i Amm Askeri (0/1), Yeniçeri (1/0), Muharebe (2/0), Musaleha (3/0), Meclis-i Şura (4/0), Meşveret (5/0), Mukaleme (6/0), Müzakere (7/0), Murahhas (8/0), Elçi (9/0), Evvel (10/0), Ahir (11/10), Sani (20/20), Muhabere (30/30), Mekatibe (40/40) Rical-i Devlet (50/50), Ulema (60/60), Mütessellim (70/70), Duyure (80/80), Ayan (90/90), Menab (10/20), Azl (10/30), Nasb (10/40) Tevcih (10/50), Tevcihat (10/60), Nef'i (10/70), İdam (10/80), Müsadere (10/90), Zabt (21/21), Aman (20/30), Vali (20/40)

Vilayet (20/50), Eyalet (20/60), Sancak (20/70), Kaza (20/80), Kasaba (20/90), Köy (30/10), Çiftlik (30/20), Malikane (30/30), İslambol (30/50), Edirne (30/60), Selanik (30/70), Yenişehir (30/80), Mora (30/90), Badre (40/10), Kastel (40/20), Modon (40/30) Koron (41/41), Yanya (40/50), Preveze (40/60), Narda (40/70), İşkodra (40/80), Mısır (40/90), İskenderiye (50/10), Şam (50/20) Haleb (50/60), İzmir (50/70), Kütahya (50/80), Gelibolu (50/90), Siroz (60/10), Vidin (60/20), Şumnu (60/30), Ruscuk (60/40) Silistre (60/50), Varna (61/61), Asyolu (61/70), İneata (60/80), Aydos (60/90), Mesuri (70/10), Derviş Büvan (70/20) Köprü Köyü (70/30),

Cenke (70/40), Kazgan (70/50), Çalık Kavak (70/60), Şıpka (71/71), Cenkine Derbendi (70/80), Hamioğlu Pazarcığı (70/90) Kavarna (80/10), Balçık (80/20), Tolçı (80/30), İsakçı (80/40), Babadağı (80/50), Hocabey (80/60), Kırım (80/70) Petreburg (80/80), Beç (80/90), Belgrad (90/10), Eflak (90/20), Boğdan (90/30), Rumeli (90/40), Anadolu (90/50) Erzurum Canibi (90/60), Bahr-i Sefid (90/70), Bahr-i Siyah (90/80), Bahr-i Sefid Boğazı (91/91), Bahri Siyah Boğazı (110/110) Nehr-i Tuna (11/11), Neh-i Kamçı (12/12), Donanma-yı Hümayun (13/13), Donanma (14/14), Üç Anbarlı (15/15), Kaynak (16/16), Fırkateyn (17/17) Berik (18/18), Galib (19/19), Mağlub (210/210), Mansur (11/22), Makhur (24), Sağ (24), Hasta (25), Mecruh (26)

Vefat (27/27), Halas (28/28), Esir (29/29), Habs (310/310), Necat (32/32), Selamet (322/322), Sabık (33/33), Lasık (34/34) Sadık (35/35), Hain (36/36), Sahih (38/38), Kizb (39/39), Hilaf (410/410), Muhalif (42/42), Fesad (43/43), İhtilal (44/44) Asayiş (45/45), İstirahat (46/46), Haber (47/47), Havadis (48/48), Makv (49/49), Nemçe (51/51), İngiliz (52/52), Fransız (53/53)

Amerika (54/54), Sardinye (56/56), Rum Gavurları (57/57), Tercüman (58/58), Gizli (59/59), Aşikâr (61/61), Taife (62/62), Daire (63/63) Arnavud (64/64), Türk (65/65), Sirkat (66/66), Hatta (67/67), Mevcud (68/68), Akçe (69/69), Altun (710/710), Yolcu (72/72) Tebdil (74/74), Tahvil (74/74), Nefl (75/75), Hareket (76/76), Azimet (77/77), İkamet (78/78), Tertib (79/79), Tedarik (810/810) Nefer (82/82), Hazr (83/83), Tarik (84/84), Cesed (86/86), At (87/87), Bargir (88/88), Araba (89/89), Muhtemat (910/910) Top (92/92), Tüfenk (93/93), Kılıç (94/94), Kale (95/95), Tabya (96/96), Meters (97/97), Kara (98/98), Deniz (990/990) Gece (1/90), Gündüz (1/80), Sene (1/70), Ay (1/60), Gün (1/50), Saat (1/40), Vakit (1/30), Eyyam (1/20) Mevsim (1/10), Kış (2/20), Yaz (2/30), Bahar (2/40), Güz (2/50), Pazar (2/60), Pazartesi (2/70), Salı (2/80) Çarşamba (2/90), Perşembe (2/81), Cuma (2/91), Cumartesi (2/100), 1 (7), 2 (8), 3 (9), 4 (2), 5 (4), 6 (3), 7 (5), 8 (6), 9 (1) ”

Daha sonra ise kesirli sayılara ilave olarak, sembol kodlamalar gösterilmişti.

Sıfır-ı Evvel (0), Sıfır-ı Sani (X), Sıfır-ı Salis (T), Sıfır-ı Rabi (L), Firâd (F),
Zayi (Z), Usret (U)
Suhulet (S), Sadakat (S), Hıyanet (H), Oğul (O), Baba (B), Valide (V), Birader
(B), Harem (H)
Hemşire (H), Cariye (C), Hizmetkâr (H), Akraba (A), Konak (K), Saray (S),
Hane (H)

Şekil 11. (COA. Hat 1016-42511-a)

Şayet bu miftahla ve kodlarla bir yazı kaleme alınırsa, ortaya görünümü karmakarışık ve çözülmesi oldukça zor kriptografik bir belge oluşmaktaydı. 2. mektubu ise Yusuf Paşa Biraderi Abdi Bey'e göndermişti. Burada da bir başka şifre miftahı gösterilmiştir.

ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س
د ذ ر ز س ش ص ك ل م ن و
ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م
ه ی ا ب ت ث ج ح خ ض ط ظ
ن و ه لا ی
ع غ ف ك ق
پ ژ چ ٹ
ط ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و

Tarafınızdan İmza Tarafımızdan İmza

Şekil 12. (Biraderi Abdi Bey'e) Yusuf Paşa Şifre Miftahı

Bu miftahı incelediğimizde Yusuf Paşa'nın Kriptografi konusunda oldukça geniş bilgiye sahip olduğunu görüyoruz ve Osmanlıların belki de en önemli Kriptografi olduğunu düşünmekteyiz. Bunu şöylece Şifre Miftahını inceleyerek açıklayalım.

Düz Alfabe: ا ب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ی

ا ب ت ث ج ح خ
د ذ ر ز س ش ص

Şekil 13.

Düz alfabenin İlk 7 harfini oluşturan 1. grup, د harfiyle başlayıp ص ile biten, sekiz harf kaydırılarak (ötelenmiş) şifrenlenmişti.

د ذ ر ز س ش ص
ك ل م ن و ه ي

Şekil 14.

Düz alfabenin ikinci 7 harfli grubu ve 8. harf د ise düz kaydırma yapılsaydı ذ şifrenlenmesi gerekirken, “Sıra Değiştirme” de uygulanarak, düz alfabenin 15. harfi ك ile başlatılarak د harfi şifrenlenmiş, ikinci grubun son harfi olan ص harfi ise ي ile şifrenlenmiştir.

ض ط ظ ع غ ف ق
ا ب ت ث ج ح خ

Şekil 15.

Düz alfabenin üçüncü 7 harfli grubu 15. harf olan ض düz alfabenin başına dönerek 1. harf ا harfiyle başlayarak, üçüncü 7 harfli grubun son harfi olan ق ise düz alfabenin 7. harfi olan خ ile şifrenlenmiştir.

ك ل م ن و ه لا ي
ض ط ظ ع غ ف ق

Şekil 16.

Düz alfabenin sonuncu ve dördüncü grubu 8 harfli kabul edilmiş ve aradaki (lamelif) لا bir sembolle gösterilmiştir. Bunun dışında düz alfabemizin geriye kalan ve ك ile başlayan kısmı ise ك harfi ض ile şifrenlenirken, son harf olan ي ise ق harfiyle şifrenlenmiştir. Temel Arap Alfabeti bu şekilde şifrenlenirken, Osmanlı Alfabetini oluşturan diğer unsurlar sembollerle şifrenlenmiştir. Şöyle ki;

پ چ ژ ٹ
چچ چخ چخ

Şekil 17.

Yusuf Paşa'nın anahtarını incelediğimizde yukarda izah ettiğimiz Sezar şifresi denilen basit bir “Tek Alfabeli Yerine Koyma” şifresini yöntemini uygulamıştı. “Sezar Şifrelemesi” alfabedeki her bir harfin belli sayıda ileriye kaydırılmasına (ötelenmesine) dayanmaktaydı. Ancak bu kaydırılması (öteleme) işlemi aynı zamanda “Sıra Değiştirme” yöntemi ile kullanarak çözümü zor bir anagram oluşturmuştu. Bu onun döneminde gerek hariciyemizin ve gerekse dâhili haberleşmede genel olarak kullanılan basit düzeydeki “Tek Alfabeli Yerine Koyma (ikâme)” şifrelerinden farklılaşmıştı. Çözülmesi çok daha zordu. Yusuf Paşa ilave tedbirler de almıştı ve bu mektupta da birçok kod¹³ verilmişti ve bunların bir kısmı numerikti (Varol, 2021, s. 276-278). Sayın M. Varol'un, bir Osmanlı Paşa'sının zihniyet dünyasını göstermesi ve bu kodlara dair kıymetli değerlendirmeleri için bakınız (Varol, 2021, s. 170-171). Bunlar şöylece dir.

“Şer-i şerif (Asr), Şeriat-ı Mutahhara (At), Kanun (Nu), Âdet (Lâ), Padişah (10/9), Devlet-i Aliyye (10/8), Sadaret-i Uzma (10/7) Sadrazam (10/6), Şeyhülislam (10/5), Mehmed Ali Paşa (10/4), İslambol Kaymakamı Paşa (10/3), Rikâb-ı Hümayun Kaymakamı Paşa (10/2) Hüsrev Paşa (10/1), Asakir-i Mansure Seraskeri (10/0), Ordu-yu Hümayun Seraskeri (20/9), Tuna Sevahili Seraskeri (20/8) Erzurum Canibi Seraskeri (20/7), Rikâb-ı Hümayun Seraskeri (20/6), Vidin Kolu Seraskeri (20/5), Rumeli Seraskeri (20/4) Mora Seraskeri (20/3), Serasker (20/2), Asakir-i Mansure Seraskeri (20/1), Vezir (20/0), Vüzerat (30/9) El-hac İbrahim Paşa (30/8), Hüseyin Paşa (30/7), Halil Paşa (30/6), Reşid Paşa (30/5), Galib Paşa (30/4) Rauf Paşa (30/3), Ömer Melyon Paşa (30/2), Senegalli İbrahim Paşa (30/1), Aliş Paşa (30/0), Celal Paşa (40/9) Esad Paşa (40/8), Derviş Paşa (40/7), Köse Mehmed Paşa (40/6), Hacı Mustafa Paşa (40/5), Palaslı İsmail Paşa (40/4) Kapudan Paşa (40/3), Sadr-ı Esbak Silahdar Ali Paşa (40/2), Salih Paşa (40/1), İşkodralı Mustafa Paşa (40/0), Namık Ali Paşa (50/9), Kavanozzade Hüseyin Paşa (50/8), Hafız Ali Paşa (50/7), Kara Süleyman Paşa Der Girit (50/6) İzmirli Hasan Paşa (50/5), Kethüda-yı Sadr-ı Ali (50/4), Reis Efendi (50/3), Defterdar Efendi (50/2), Çavuşbaşı (50/1) Tersane Emni (50/0), Darbhane Emni (60/9), Mukataat Nazırı (60/8), Asakir-i Mansure Nazırı (60/7) Hüsnü Bey (60/6), Pertev Efendi (60/5), Ata Efendi (60/4), Hekimbaşı Efendi (60/3), Necib Efendi (60/2) Silahdar-ı Şehriyari (60/1), Sır Kâtibi Efendi (60/0), Başçukadar Bekir Ağa (70/9), Hazine-i Hümayun Kethüdası Emin Ağa (70/8) Darüssaade Ağası (70/7), Hazinedar Ağa (70/6), Büyük Mirahur Ağa (70/5), Küçük Mirahur Ağa (70/4), Bostancıbaşı (70/3) Hünkâr Kapıcılar Kethüdası (70/2), Paşa (70/1), Mir-i Miran (70/0), Bey (80/9), Efendi (80/8), Ağa (80/7), Âdem (80/6) Kethüda (80/5), Hazinedar (80/4),

¹³ Sayın M. Varol, Miftah yani şifre anahtarını vermeksizin Abdi Bey'e gönderilen mektuptaki Kodları “Şifre Anahtarı” başlığıyla vermiştir. Kriptografi hakkında muhtemelen az ilgisi nedeniyle, hatalı olarak “Şifre anahtarı” şeklinde vermiştir. Yine “Ekler” bölümünde gösterim zorluğundan olsa gerek, bazı sayıların karşılığı olan sembol kodlamalarını verememiştir.

Divan Kâtibi (80/3), Silahdar (80/2), İç çukadar (80/1), Mühürdar 80/0) Kaftan Ağası (90/9), Kapıcılar Kethüdası (90/8), Divan (90/7), Kâtib (90/6), Yazıcı (90/5), Tatar (90/4) Hatt-ı Hümayun (90/2), Ferman (90/1), Buyruldu (90/0), Kaime (1/1), Mektub (1/2), Tezkire (1/3), Kağıd (1/4) Menzil (1/5), Posta (1/6), Süvari (1/7), Piyade (1/8), Asakir-i Mansure (1/9), Ulufeli Asker (1/10) Nefir-i âmm askeri (1/11), Yeniçeri (1/12), Muharebe (1/13), Musalaha (1/14), Meclis-i Şura (1/15), Meşveret (1/16), Mukaleme (1/17), Müzakere (1/18), Murahhas (1/19), Elçi (1/20), Evvel (1/21), Ahir (1/22), Sani (1/23), Muhabere (1/24), Mekatibe (1/25) Rical-i Devlet (1/26), Ulema (1/27), Mütesellim (1/28),Voyvoda (1/29), A'yân(1/30), Mansıb (1/31), Azl (1/32) Nasb (1/33), Tevcih (1/34), Tevcihat (1/35), Nefy (1/36), İdam (1/37), Müsadere (1/38), Zabt (1/39), İhsan (1/40) Vali (1/41), Vilayet (1/42), Eyalet (1/43), Sancak (1/44), Kaza (1/45), Kasaba (1/46), Köy (1/47), Çiftlik (1/48), Malikane (1/49), İslambol (1/50), Edirne (1/51), Selanik (1/52), Yenişehir (1/53), Mora (1/54), Badra (1/55), Kestel (1/56), Matuf (1/57) Koron(1/58), Yanya (1/59), Preveze (1/60), Narda (1/61), İşkodra (1/62), Mısır (1/63), İskenderiye (1/64), Şam (1/65) Haleb (1/66), İzmir (1/67), Kütahya (1/68), Gelibolu (1/69), Siroz (1/70), Vidin (1/71), Şumnu (1/72), Ruscuk (1/73) Silistre (1/74), Varna (1/75), Ahyolu (1/76), İneada (1/77), Aydos (1/78), Misivri (1/79), Derviş Yovan (1/80) Köprü Köyü (1/81), Cenke (1/82), Kazgan (1/83), Çalık Kavak (1/84), Şıbka (1/85), Cengane Derbendi (1/86), Hacıoğlu Pazarcığı (1/87) Kavarna (1/88), Balçık (1/89), Tolçı (1/90), İsakçı (1/91), Babadağı (1/92), Hocabey (1/93), Kırım (1/94) Petesburg (1/95), Beç (1/96), Belgrad (1/97), Eflak (1/98), Boğdan (1/99), Rumeli (100), Anadolu (99/1) Erzurum Canibi (98/1), Bahr-i Sefid (97/1), Bahr-i Siyah (96/1), Bahr-i Sefid Boğazı (95/1), Bahr-i Siyah Boğazı (94/1) Nehr-i Tuna (93/1), Nehri-i Kamçı (92/1), Donanma-i Hümayun (91/1), Donanma (90/1), Üç Anbarlı (89/2), Kaynak(88/2), Fırkateyn (87/2) Brik (86/2), Galib (85/2), Mağlub (84/2), Mansur (83/2), Makhur (82/2), Sağ (81/2), Hasta (80/2), Mecruh (79/3) Vefat (78/3), Halas (77/3), Esir (76/3), Habs (75/3), Necat (74/3), Selamet (73/3), Sabık (72/3), Lahık (71/3) Sadık (70/3), Hain (69/4), Sahih (68/4), Kizb (67/4), Hilaf (66/4), Muhalif (65/4), Fesad (64/4), İhtilal (63/4) Asayiş (62/4), İstirahat (61/4), Haber (60/4), Havadis (59/5), Moskov (58/5), Nemçe (57/5), İngiliz (56/5), Fransız (55/5) Amerika (54/5), Sardunya (53/5), Rum Gavurları (52/5), Tercüman (51/5), Gizli (50/5), Aşikâr (49/6), Taife (48/6), Daire (47/6) Arnavud (46/6), Türk (45/6), Sirkat (44/6), Hafı (43/6), Mevcud (42/6), Akçe (41/6), Altun (40/6), Poliçe (39/7) Tebdil (38/7), Tahvil (37/7), Nakl (36/7), Hareket (35/7), Azimet (34/7), İkamet (33/7), Tertib (32/7), Tedarik (31/7) Sefer (30/7), Hazer (29/8), Tarik (28/8), Cisir (27/8), At (26/8), Bargir (25/8), Araba(24/8), Muhimmat (23/8) Top (22/8), Tüfenk (21/8), Kılıç (21/8), Kale (20/8), Tabya (19/9), Metris (18/9), Kara (17/9), Deniz (16/9) Gece (15/9), Gündüz (14/9), Sene (13/9), Ay (12/9), Gün (11/9), Saat (110/9)”

Bir kısım kelime için üretilen kodlar ise harf görünümlü sembollerdi.

Vakit,	Eyyam
¼	¼
[Mevsim, Kış, Yaz, Bahar, Güz, Pazar, Pazartesi, Salı, Çarşamba	
¼	¼
Perşembe, Cuma, Cumartesi, 1, 2, 3, 4, 5, 6,	
¼	¼
7, 8, 9, Sıfır-ı Evvel, Sıfır-ı Sani, Sıfır-ı Salis, Sıfır-ı Rabi, Firar	
+ 3 8 + 0 3 3 ¼	
Zayi, Usret, Suhulet, Sadakat, Hıyanet, Oğul, Baba, Valide, Birader	
¼	¼
Harem, Hemşire, Cariye, Hizmetkâr, Akraba, Konak, Saray, Hane	
¼	¼

Şekil 18. (COA. Hat-1016-42511- b)

Son olarak Yusuf Paşa tüm bu tedbirlere ilaveten gerek kendisinin gerektiğinde istediğini kullanacağı 2 ve gerekse talimatlarını beklediği makamdan gelecek şifreli yazıların güvenliğini artırmaya yönelik 2 olmak üzere, toplamda 4 adet imza oluşturmuştu. Görünen o ki kendini Varna Vakasında lekeleyen “hain” ithamını kaldırmak için çabalamaktadır. Ancak temsilci veya arabulucu çabaları muhtemelen sonuçsuz kalmıştır. Nitekim Tarihçi A. Lütfi’de bu çabasının sonuç vermediğini kaydeder (Lütfi, 1999, s. 351). Öte yandan bizde Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız araştırmada gelen ve giden yazışmalarda bu miftahlar ve kodlarla kriptolanmış belgeye tesadüf edilmemiştir.

14 Eylül 1829’da imzalanan Osmanlı-Rus Antlaşması için Osmanlı delegeleri 28 Ağustos’ta Edirne’ye gittiler. Görüşmeler sırasında irtibat için Mehmed Sadık ile Anadolu Kazaskeri Abdülkadir Efendilere verilen şifre anahtarı numerik olup, Yusuf Paşa’nın Miftahlarıyla da bir ilgisi bulunmadığını da kaydedelim (COA. HAT 1047-43235;1050-43272-D).

Sonuç

Osmanlı Devleti halk kültürü ve edebiyatında Kriptografi’nin semboller veya mecazi anlatımlar bakımından varlığından her zaman için söz edilebilirse de yönetim alanında 18.yüzyıla kadar herhangi bir girişim görülmez. III. Selimle döneminde Kriptografik

girişimler, Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanındaki anlayış değişikliğinin getirdiği bir zorunluluk olarak karşımıza çıkar.

Kriptografi'nin başlangıç süreci, uygulamadan gelen deneyimlere dayalı olarak gelişmekteydi. Diplomatlar verilen şifre anahtarları, tek alfabeli (mono-alfabetik) bir “Yerine koyma (ikame) şifre” leri idi. Avrupa'nın bu alandaki gelişmeler ya da bir başka deyişle, kriptanaliz ve polialfabetik konularındaki adımların izlenmediği anlaşılmaktadır. Yine sayısal şifrelerle birlikte kelime temelli, açık yazımlı kodların kullanımı, sonradan kodların da sayısallaştırılmasına dönüşmüşse de bu yavaş gelişme süreci bile 1811'den kesintiye uğramıştı. Diplomatik alanda Kriptograf'nin yeniden gelişebilme sürecinin başlayabilmesi için Osmanlı ikamet elçiliklerinin yeniden açılacağı 1830'lar sonrası beklenecektir.

Ancak iç bürokraside ise tespit edebildiğimiz kadarıyla 1815'lerden itibaren başlayan Kriptolu yazışmalar içerisinde dikkati çeken Sirozi Yusuf (Muhlis) Paşa'dır. Şifre algoritması üretme (Miftah) ve kodlamalar noktasında, kendinden önceki ve diyebiliriz ki kendisinden sonraki şifre hazırlayan kişilerden, ayrışarak seçkin bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Kriptografi alanındaki kesirli sayılar, ya da Sezar şifresi vb. uygulamaları ile Türk Kriptoloji Tarihi'nde önemli bir yer tutmaktadır.

Ek

نوبه	تدوینات	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی	کلی
...

(COA. HAT 1016-42511-A)

Kaynakça

- Akdeniz, R. (2000). Konuşma kodlama için yeni bir yaklaşım. *Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 1(1), 9-17.
- Akleyek, S., Akyıldız, E. ve Çimen, C. (2011). *Şifrelerin matematiği: Kriptografi* (5. baskı). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Algoritma. (t.b.). *Türk Dil Kurumu güncel Türkçe sözlük* içinde. <http://sozluk.gov.tr/>
- Âşirefendizâde, M, Hafîd. (2018). *Ed-dürerü'l-müntehabati'l- mesure fi islahai'l-galatati'l-meşhure*. (Y. Yılmaz, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma tarihi 1804).
- Aydın, H. V. (2018). 1821 Yunan isyanı sırasında Selanik sancağı ve isyana karşı alınan önlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33(2), 303-334.
- Bayrak, M. (1999) *1821 Mora isyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığı* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Bingöl, S. ve Pınar, H. (2021). Diplomatic immunity and encrypted diplomatic correspondence in the Ottoman Empire. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36(1), 1-19
- Bingöl, S. (2021, 20 Mayıs). Methods for encryption in early 19th-century Ottoman diplomatic correspondence. *Cryptologia*, <https://doi.org/10.1080/01611194.2021.1919943>
- Churchhouse, R. F. (2002). *Codes and ciphers; Julius Caesar, the Enigma, and the internet* New York: Cambridge University Press.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri (COA). HAT 800-37061; 1047-43235; 1050-43272-D; 1347-52652-E; 1347-52652-Ç; 252-14356; 237-13179; 1348-52711.; 1015-42494; 934-40441;1015-42494-A; 1070-43777-A; 1016-42511-A; 934-40441-A;934-40441-B; 934-40441 C; 986-41774; 125-5171;1145-45509 A;1206-47293-Ç; 400-21033-A; 400-21033-B; 1206-47293-F; 1145-45509 A;1206-47293-Ç; 400-21033-A; 400-21033-B; 1206-47293-F; 1432-58608; 1016-42511-B.
- Çelebioğlu, A. (1988). Kültür ve edebiyatımızda şifre alfabeleri. *Tarih boyunca paleografya ve diplomatik semineri bildirileri* içinde (s. 19-33). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Çeşmeci, M.Ü. (2009). Kriptoloji tarihi. *Ulusal Elektronik ve Kriptoloji Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 22-30.

- Decourdemanche, J. M. A. (1899). Note quatre systémes turcs de notation numérique secréte. *Journal Asiatique*, (14), 258-27.
- Doğan, M. (2019). *Mehmet Emin Rauf Paşa (1780-1860)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dönmez, A. (2006). *Karşılıklı diplomasiye geçiş sürecinde Osmanlı daimî elçiliklerinin Avrupa'da yeniden tesisi 1832-1841* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Duran, N. (2019). *Sırbistan emareti öncesi Belgrad:1792-1830* (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Düzcü, L. (2016). Tuna sınırını yeni baştan düzenlemek/tahdîd-i hudûd: Osmanlı'nın Rusya ile imtihanı (1812-1818). *İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(3), 181-210.
- Egüz, E. (2010). Priştineli Begzâde Nûrî divanı ve divan'daki şifreli yazılar. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 297-311.
- İnal, İ. M. K. (1969). *Son Osmanlı şairleri c. II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kahn, D. (1973). *The codebreakers: The story of secret writing*. New York: The Macmillan Company.
- Karabey, T. (2011). Tarih düşürme. *İslâm ansiklopedisi içinde* (Cilt 40, s. 80-82). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kılıç, M. (2019). İlk ikamet elçilerinin halefleri Rum maslahatgüzarlar (1800-1821). *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(65), 251-278.
- Kındap, N. (2015, 12 Kasım). Kriptografi'de şifreleme teknikleri. [https://www.linkedin.com/pulse/kriptografide %C5%9Fifreleme-teknikleri-nihal kindap](https://www.linkedin.com/pulse/kriptografide-%C5%9Fifreleme-teknikleri-nihal-kindap).
- Kodlama nedir? (t.b.). *Dersimiz Kodlama*. <http://www.kodlamadersi.com/kodlama-nedir-cocuklar-icin-onemi.html>
- Köprülü, O. F. (1996). Galib Paşa, Mehmed Said. *İslam ansiklopedisi içinde* (Cilt 13, s. 329-331). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kriptografi, Sezar Şifresi ve Stenografi (t.b.). <https://gurelahmet.com/kriptografisezar-%c5%9Fifresi-ve-stenografi/>
- Kuran, E. (1988). *Avrupa'da Osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçilerin siyasi faaliyetleri 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

- Lunde, P. (2013). *Şifreler kitabı* (5. baskı). (D, Akın, Çev.). İstanbul: NTV Yayınları.
- Lûtfî, A. (1999). *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi tarihi*. (Y. Demirel ve T. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1873).
- Obaid, Z., Sabonchi, A. ve Akay, B. (2016). Klasik kriptoloji yöntemlerinin karşılaştırılması. *Engineering Sciences*, 11(4), 100-108.
- Örenç, A. F. (2011). Yunanistan'ın bağımsızlığı sürecinde yok edilen Mora Türkleri. *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, 11(12), 5-32.
- Örs, H. (1964). Topkapı Sarayı arşivinde bulunan şifreli iki vesika. *Belleten*, 28(109), 85-92.
- Serezli, M.E. (2012). *Memleket hatıraları c. II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Singh, S. (2004). *Kod kitabı*. (C, Hamitoğulları ve E. Y. Sınır, Çev.). İstanbul: Klan Yayınları.
- Süreyya, M. (1996). *Sicill-i osmani*, (N. Akbayer, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1893-1897).
- Varol, M. (2021). *Beş nesil beş devir Sirozîler*. İstanbul: Timaş Akademi Yayınları.

Yürek Burgusu ile Ölüler Yaşıyorlar mı? Romanlarının Fantastik Unsurlar Bakımından Karşılaştırılması

Mustafa DERE¹

Öz

Fantastik; alışılmadık dünyaların ve gerçeküstü/olağandışı unsurların anlatıldığı eserlerin ortak adıdır. Daha çok roman sahasında kendisini göstermiştir ve ilk defa 1970 yılında Bulgar asıllı Fransız edebiyat teorisyeni Tzvetan Todorov (1939-2017) tarafından yeni bir edebî türü karşılamak için öne sürülmüştür. Amerikan edebiyatında Henry James'in (1843-1916) *Yürek Burgusu* ile Türk edebiyatında Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın (1864-1944) *Ölüler Yaşıyorlar mı?* romanı bu türün dikkat çeken örneklerindedir. Hayalet romanı olarak şöhret bulan iki eser, fantastik unsurların kullanımı bakımından büyük ölçüde birbirine benzemektedir. Bu incelemede fantastik türü hakkında kısaca bilgi verildikten sonra söz konusu eserler fantastik unsurlar bakımından karşılaştırılarak olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, bakış açısı ve mekân gibi anlatı öğeleri bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Ortaya konulan yorumları somutlaştırmak için de zaman zaman romanlardan alıntılara yer verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

fantastik
Henry James
Hüseyin Rahmi Gürpınar
Yürek Burgusu
Ölüler Yaşıyorlar mı?

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 24.07.2022
Kabul Tarihi: 23.09.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1148099

A Comparison of Novels *The Turn of the Screw* and *Ölüler Yaşıyorlar mı?* in Terms of Elements of Fantasy

Abstract

Fantasy is the common name of works describing unusual worlds and surreal/unusual elements. It manifested itself mostly in the field of novels and was first proposed in 1970 by the Bulgarian-French literary theorist Tzvetan Todorov (1939-2017) to meet a new literary genre. *The Turn of the Screw* by Henry James (1843-1916) in American literature and *Ölüler Yaşıyorlar mı?* by Hüseyin Rahmi Gürpınar (1864-1944) in Turkish literature are among remarkable examples of this genre. The two works, which have gained fame as ghost novels, are largely similar in terms of the use of elements of fantasy. In this examination, following brief information about the genre of fantasy, the works in question were compared in terms of fantastic elements and tried to be evaluated in the context of narrative elements such as plot, characters, time, perspective and space. Quotations from novels were also included at times to concretize the comments revealed.

Keywords

Fantasy
Henry James
Hüseyin Rahmi Gürpınar
The Turn of the Screw
Ölüler Yaşıyorlar mı?

About Article

Received: 24.07.2022
Accepted: 23.09.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1148099

¹ Arş. Gör. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ordu/Türkiye, mustafadere@odu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3326-2678

Giriş

Fantastik (*fantastique*), en basit tanımıyla “hayalî” demektir (Akalin, 2011, s. 160). Zaman içinde hem felsefî ekollerle hem de edebî çerçevede kelimenin anlam ve kapsamının genişlediği söylenebilir. Fantastik kelimesi bir edebiyat terimi olarak ilk kez Tzvetan Todorov tarafından 1970 yılında *Fantastik -Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım- (Introducción a la literatura fantástica)* adlı eserde kullanılmıştır. Bu terim Todorov’un, “yeni bir hikâye ve roman tarzını, yeni bir edebî türü öne sürmek için ortaya attığı bir kavramdır” (Huyugüzel, 2018, s. 167). Todorov’a göre fantastik edebiyat, “mümkün olanla olmayanın, yani gerçek ile muhayyel olanın bir araya geldiği hikâye ve romanlardan oluşan bir türdür” (Huyugüzel, 2018, s. 167). Nüket Esen’in de belirttiği gibi, “Fantastik, neyin gerçek, neyin gerçekdışı olduğuna okuyucunun karar vermesini engeller” (Esen, 2006, s. 10). Dolayısıyla fantastiğin öncelikle, gerçeküstü/olağandışı bir durum/olay karşısında meselenin iç yüzünü anlamaya çalışan okurda oluşan “kararsızlık” veya “tereddüt” duygusuna dayandığını söylemek mümkündür:

Fantastik temelde, tekinsiz bir olay karşısında okuyucuda uyanan kararsızlık duygusuna dayanır -başkişiyle özdeşleşen bir okuyucudur bu. Bu kararsızlık iki yoldan çözülebilir, ya olayın gerçekliğe ait olduğu kabul edilir, ya da hayal ürünü veya bir yanılsamadan kaynaklandığı sonucuna varılır (Todorov, 2017, s. 152).

Fethi Naci, yine Todorov’un görüşlerine dayanarak söz konusu “kararsızlık” ve “tereddüt” durumunu aşağıdaki şekilde açıklar:

Fantastiğin özü şurada: Tanıdığımız, bildiğimiz şu bizim dünyamızda, yani şeytanların, perilerin, vampirlerin bulunmadığı bir dünyada, öyle bir olay meydana gelir ki, bu olayı şu tanıdığımız bildik dünyanın yasalarıyla açıklayamazsınız. Böyle bir olayı duyan biri şu iki çözümden birini seçmek zorundadır: Ya imgelemin bir ürünüdür bu olay, duyuların bir yanılsaması söz konusudur ve dünyanın yasaları eskiden olduğu gibi gene sürüp gitmektedir; ya da olay gerçekten olmuştur, tamamlayıcı bir parçasıdır gerçekliğin, ama bu gerçeklik bizim tanımadığımız, bilmediğimiz kanunlarla yönetilmektedir (Fethi Naci, 2002, s. 85-86).

İlerleyen yıllarda edebiyat eleştirmenleri tarafından fantastik teriminin kapsam ve tanımının olağanüstülük veya olağandışılık içeren bütün anlatıları içine alacak şekilde genişletildiğini belirtmek gerekir. Nitekim Berna Moran, Türk romanında fantastiğin serüveninden bahsederken açık bir şekilde kavramı Todorov’unkinden daha geniş anlamda kullandığını vurgular: “bildik dünyamızın ötesinde alternatif bir dünyayı işin içine katan anlatıların tümüne verilen bir ad olarak” (Moran, 2005, s. 60). Nuran Özlük ise fantastikle

ilgili bazı tanımları sıraladıktan sonra kelimenin daha kapsamlı kullanılmasına olanak sağlayan bir sonuca ulaşır: “Fantastik, gerçekte var olmayan, hayal gücüyle meydana getirilen, sözle veya yazıyla görünürlük kazanan yani doğaüstü ve olağanüstü unsurları içine alan anlatı şeklinde karşımıza çıkmaktadır” (Özlük, 2011, s. 19).

Bu tanımdan hareket edilirse fantastik olgusunun bütün toplumların edebiyatında tarihsel olarak da çok önemli ve dikkat çeken bir yerinin olduğu söylenebilir. Gerek Doğu’da gerekse Batı’da, sözlü veya yazılı edebî anlatıların birçoğu olağanüstü/olağandışı unsurlarla doludur. Fakat fantastiğin tür olarak olgunluğa ulaştığı tarih daha ziyade XVIII. yüzyıldır ve bu tarz eserler, Batı edebiyatı noktasında düşünüldüğünde özellikle roman/hikâye sahasında ve Fransa’da gelişim göstermiştir (Steinmetz, 2006, s. 74-92). XX. yüzyıla gelindiğinde fantastik kelimesinin farklı bir ivme kazandığını ve “fantastik kurgu” denilen yeni bir terimin doğduğunu belirtmek yerinde olur. Fantastik kurgunun en önemli özelliği, “gerçek dünyaya fantastik öğeler katılması yerine, tamamen hayal gücüne dayanan bir dünyada geçen öyküler anlatılmasıdır” (Müstecaplıoğlu, 2004, s. 34). Başka bir deyişle, kurgusunda fantastik unsurlar barındıran eserler ile fantastik kurguya sahip olan eserler aynı kategoride değildir. Fantastik kurgunun olağanüstü ve kendisine has özellikleri olan başka bir dünyası vardır ve okur, bu dünyanın absürtlüğünü sorgulamadan esere yaklaşmakta; kendine özgü bir gerçekliği olduğunu baştan kabul etmektedir. Bununla birlikte fantastik kurgunun özellikle Postmodernizmin etkisinden sonra büyük bir popülerlik kazandığını söylemek yanlış olmaz. Henry James’in XIX. yüzyılın sonunda kaleme aldığı *Yürek Burgusu* -Fransız edebiyatına dâhil olmasa da- hiç şüphesiz ki yukarıda bahsedilen gelişimin bir devamıdır.

Türk edebiyatı açısından bakılırsa da geleneksel anlatı türleri ile fantastik arasında sıkı bir ilişkinin olduğu görülür (Moran, 2005, s. 61). Buna rağmen roman türünün ortaya çıkışından, yani Tanzimat Dönemi’nden itibaren dar anlamda olağandışılığa geniş anlamda ise fantastiğe karşı son derece olumsuz bir tutumla karşılaşmaktadır. Bu durum, Doğu’yu hayal, Batı’yı ise akılla özdeşleştiren Tanzimat aydınının akıl ve mantıkla eşdeğer tuttuğu gerçekliğin peşinde olmasıyla ilgilidir: “Roman, yazınımıza Tanzimat döneminde yapılan çevirilerle girip, yazarlarımız ilk roman örneklerini vermeye başlayınca, ilk üzerinde durulan konu romanda gerçekliğin verilmesi gerektiği olmuştur” (Önertoy, 2003, s. 6).

Bu noktada Namık Kemal’in “Mukaddime-i Celâl”deki ifadelerini bir çeşit manifesto gibi kabul etmek yerinde olacaktır. Namık Kemal bu mukaddimede Divan edebiyatının şiir anlayışını hayal dünyası bakımından eleştirir. Klasik Türk şiirinin şahıs kadrosu olağanüstü

özelliklerle donatılmıştır ve bu kadroya gerçeklik penceresinden bakan her insan kendisini “gulyabaniler memleketi”nde zannedecektir (Enginün ve Kerman, 2011, s. 145).

Türk edebiyatındaki bu olumsuz bakış açısı göz önünde bulundurulduğunda niteliği, mahiyeti ve yaklaşımı ne olursa olsun Servet-i Fünûn, II. Meşrutiyet, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde eser veren Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın, olağandışılığı, olağanüstülüğü veya genel anlamda fantastik unsurları ele alışının ne derece büyük ve incelenmeye değer bir önem gösterdiği anlaşılacaktır. Zira Hüseyin Rahmi, yazarlığının ilk döneminden son dönemine kadar romanlarının ve hikâyelerinin çoğunda gerek olay örgüsünün işleyişini belirleyecek şekilde gerekse kurgusal-dekoratif unsur olarak olağanüstü kapsamında değerlendirilebilecek anlatıların kullanımına yer vermiştir. Bütünüyle fantastik roman yazma kaygısıyla kaleme alınan ve hem kurgu hem de içerik noktasında Henry James’in söz konusu kategorideki *Yürek Burgusu*’nu hatırlatan *Ölüler Yaşıyorlar mı?*’nin bu çizgideki yeri ise son derece dikkat çekicidir.

Yürek Burgusu (1898) ile *Ölüler Yaşıyorlar mı?*’nin (1932) karşılaştırılması, eserini *Yürek Burgusu*’ndan sonra kaleme aldığı için Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın yazarlığını besleyen muhtemel kaynakların tespiti açısından okura bir fikir verecektir. Ayrıca söz konusu eserler arasındaki benzerlik ve farklılıklar, fantastik türe dâhil edilen eserlerin bazı ortak yönlerini -yalnızca iki eser üzerinden de olsa- ortaya koyma bağlamında önem taşımaktadır. Değerlendirmenin tematik olarak yapılmasının ve dolayısıyla olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman, mekân, anlatıcı-bakış açısı ve konu gibi kurgunun iskeletini oluşturan temel anlatı unsurlarının tek tek karşılaştırılmasının iki eser arasındaki benzerlik ve farklılıkların daha somut bir şekilde fark edilmesini sağlayacağı âşikârdır. Bu çerçevede yapılan değerlendirmeler, karşılaştırmalı edebiyat sahasındaki çalışmalara katkı sunacağı gibi özellikle Hüseyin Rahmi’nin eserlerine farklı açılardan bakılması için de belli ölçüde yönlendirici olacaktır.

Henry James’in *Yürek Burgusu* ile Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Ölüler Yaşıyorlar mı?* Romanlarının Fantastik Unsurlar Bakımından Karşılaştırılması

1898 yılında yayımlanan ve bir hayalet hikâyesi olarak nitelendirilen *Yürek Burgusu* (*The Turn of the Screw*) Henry James’in en meşhur, üzerinde en çok tartışılan ve karmaşık eserlerinden biridir (Cuddon, 2013, s. 303). Hem döneminde hem de döneminden sonra okurlar ve araştırmacılar tarafından romanın adından sık sık söz edilmiş, hatta eser pek çok

kez beyaz perdeye de uyarlanarak farklı bakış açılarıyla yeniden yorumlanmıştır.¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1932 yılında *Milliyet* gazetesinde tefrika ettiği *Ölüler Yaşıyorlar mı?* ise fantastik unsurların yoğun kullanımı ve hatta kurgunun büyük ölçüde fantastiğe dayanması bakımından dikkat çekmektedir.

Yürek Burgusu'nun Olay Örgüsü

Romanın asli şahsı, aynı zamanda anlatıcısı da olan kurgu kişisi; genç, güzel, fakat deneyimsiz bir mürebbiyedir. İsmi söz konusu edilmeyen mürebbiye, gazetede gördüğü bir iş ilanı üzerine Londra'ya; Harley Sokağı'na gider. Burada karşısına çok zengin ve yakışıklı bir adam çıkar. Adam, anne ve babasının Hindistan'da ölmesi sebebiyle kimsesiz kalan Flora ve Miles adlı yeğenlerinin bakımıyla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Çocuklar, adamın Essex'teki büyük evinde yaşamaktadır. Dolayısıyla mürebbiye de onların yanına taşınacak ve gittikten sonra adamın isteğine göre, olumlu ya da olumsuz hiçbir şeyden bahsetmeyerek evdeki sorumluluğu bütünüyle üzerine alacaktır. Mürebbiye, teklifi kabul ederek Essex'e gider ve terbiyeleri dolayısıyla hem Flora'dan hem de Miles'tan çok memnun kalır. İlk zamanlar buradaki hayat büyük bir huzur içinde geçerken birtakım normal dışı olayların yaşanması her şeyi karmakarışık bir duruma getirir.

Mürebbiye bir süre önce ölen, evin eski uşağı Peter Quint'in ve çocukların eski mürebbiyesi Bayan Jessel'in hayaletlerini görmeye başlar. Evin emektar hizmetçisi Bayan Grose, onların gayrimeşru bir ilişki içinde olduklarından ve çocukları da mahiyetini belirtmediği birtakım kötülöklere alıştırdıklarından bahseder. Hayaletleri mürebbiyeden başka gören yoktur. Fakat o, çocukların gördükleri hâlde belli etmediklerini ve onlarla iş birliği içinde olduklarını iddia eder. Bu sebeple Flora ve Miles'ı baskıcı bir şekilde koruma altına alır. Genç kadın, bir müddet sonra ateşli bir hastalığa yakalanan Flora'yı Bayan Grose'la birlikte amcasının yanına yollar. Miles'la yalnız kaldığı akşam onu, kendisinin pencereden baktığını söylediği Peter Quint'le yüzleştirmeye çalışır ve kusurlarını itiraf ettirerek bir çeşit arınmaya zorlar. Bunun sonucunda Peter Quint oradan uzaklaşır. Fakat Miles, mürebbiyenin kollarında can verir.

Eserin bütününde metin halkaları korku ve merak unsurlarıyla birbirine bağlanır. Okur, her bir bölümün sonunda hayaletlere dair yeni bir olayın yaşanacağını tahmin eder ve kaygılanır. Buna bağlı olarak kurguda, hayaletlerle ilgili gelişmeler aksiyonu gittikçe artan bir

¹ *The Innocents* (1961) [Masumlar], *The Turn of the Screw* (1974) [Vidanın Dönüşü], *Ghost Story -The Turn of the Screw-* (2009) [Hayalet Hikâyesi -Vidanın Dönüşü-], *The Turning* (2020) [Dönüm], *The Haunting -of Bly Manor-* (2020) [Bly Malikânesinin Hayaleti] vb.

gerilim atmosferi çerçevesinde ortaya konulur. Peter Quint ve Bayan Jessel'in hayaletleri ilk başlarda yalnızca kendilerini uzaktan göstermekle yetinirken daha sonraları Flora ile Miles'ı karanlık ve tehlikeli noktalara çekmeye çalışırlar. Nitekim gerilimin doruğa ulaştığı yerde olaylar bir faciayla sonuçlanır ve Miles hayatını kaybeder.

Yürek Burgusu'nun Şahıs Kadrosu

Roman kalabalık bir şahıs kadrosuna sahip değildir. Asli şahıs ve anlatıcı olması sebebiyle olayların merkezinde mürebbiye vardır. Hayaletleri ondan başka kimsenin görmemesi de mürebbiyeyi olay örgüsünün işleyişinde kilit nokta hâline getirmektedir. Flora, Miles, Bayan Grose, çocukların amcası ve Peter Quint ile Bayan Jessel -her ne kadar hâlihazırda irreal varlıklar olsalar da- tali şahıs kategorisinde değerlendirilebilirler. Evdeki hizmetkârlar ise kurguda dekoratif mahiyette yer aldıkları için figüratif veya fon şahıs kategorisindedirler.

Yürek Burgusu'nda Zaman

Eserde olaylar kronolojik bir sırayla verilse de tam olarak hangi yılın anlatıldığı belirtilmez. Bununla birlikte mekân, eşya ve kıyafet gibi unsurlardan itibari zamanın anlatma zamanından ve romanın yayımlanma tarihinden çok uzak olmadığı anlaşılır. Eserin başında Noel gecesinde eski bir evde birbirlerine korkulu hikâyeler anlatan bir topluluktan bahsedilmektedir. Burada bulunanlardan biri, Douglas adındaki arkadaşının korkunç bir hikâyesinin olduğunu söyler. Bu hikâye, Douglas'ın kırk yıl önce tanıdığı kız kardeşinin mürebbiyesine aittir. Mürebbiye, ölümünden; Douglas'ın hikâyeyi nakletmesinden yirmi yıl önce başından geçenlerin yazılı olduğu defteri Douglas'a göndermiştir. Toplulukta ismi söz konusu edilmeyen şahıs ise çok sonra Douglas'taki defterin bir kopyasını hazırlamıştır. Romanda ortaya konulan kurgu, bu defterin okunması üzerinden ilerlemektedir. Zamanla ilgili vurgulanan ifadelerin, itibari zaman hakkında bir fikir vermesi mümkündür. Buna ek olarak romanda birkaç aylık bir zaman dilimi anlatılır ve zaman atlayışları genellikle "hafta" kavramı üzerinden, özetleme tekniğiyle yapılır.

Yürek Burgusu'nda Mekân

Eserde esas mekân, Flora ve Miles'in yaşadığı Essex, Bly'daki büyük evdir. Eski bir yapı olan ve Orta Çağ şatolarını andıran bu ev hem büyüklüğü hem de tarihî görünümüyle kurguda bir korku atmosferi yaratmak için son derece elverişlidir. Yazar, yerleşim yerinden uzakta olan evi okura âdeta bir tecrithane gibi yansıtmaktadır ki bu tercih, anlaşılacağı üzere söz konusu atmosferi güçlendiren bir işleve sahiptir. Köy, kilise, gölet, bahçe gibi Bly'daki

başka mekânlar da eserde konu edilmekle birlikte bunlar da eve ait veya evin çevresinde/yakınında bulunan mekânlardır.

***Yürek Burgusu*'nda Anlatıcı**

Yukarıda da ifade edildiği gibi kurgu, mürebbiyeye ait bir defterin okunması üzerine inşa edildiği için eser, çerçeve hikâye tekniğine sahiptir. Fakat defteri okuyanlardan yalnızca romanın başında kısa bir bahisle söz edilmekte ve bu şahıslar asıl hikâyenin bulunduğu kısımda tamamen geri çekilmektedir. Buna bağlı olarak romanın anlatıcısının mürebbiye olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla da anlatımda bütünüyle mürebbiyenin bakış açısı esas alınmıştır. Gerçeküstü bir içeriğe sahip olduğu için romanın en ilginç ve tartışmalı yönünü bu bakış açısının meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Ünal Aytür'ün de vurguladığı gibi:

Hem *Yürek Burgusu* hem de *The Sacred Fount*'ta olaylar, öyküde gözlemci durumunda bulunan ama onların gösterdikleri gelişmelerde oldukça önemli payı bulunan bir kişi tarafından anlatılır. Sorun, bu kişinin olayları doğru olarak, değiştirip çarpıtmadan aktarıp aktarmadığını kestirebilmenin son derece güç oluşundan kaynaklanmaktadır (Aytür, 2009, s. 177).

Buna bağlı olarak mürebbiyenin, Peter Quint ve Bayan Jessel'in hayaletlerini gerçekten görüp görmediği, hayaletlerin -meseleye psikanalitik bir bakış açısıyla yaklaşıldığında- genç kadının ruhsal durumunun bir yansımasından ibaret olup olmadığı veya mürebbiyenin zihinsel sağlığında bir problemin bulunup bulunmadığı tartışma konusudur. Henry James, şüphesiz ki bu noktayı yoruma açık bırakmıştır. Fakat roman yalnızca, eserin muhatabı olan okurun mürebbiyenin hayaletlerle ilgili anlattıklarını gerçek olarak kabul etmesi durumunda fantastik bir nitelik kazanacaktır:

Bütün bunları anlatan genç öğretmenin kendisidir; Quint ile Miss Jessel'in hayaletlerini öyküde ondan başka kimse görmediği için, bu hayaletleri gerçekten görmüş müdür, yoksa gördüğünü mü sanmaktadır, kesin olarak bilinemez. Bundan ötürü *Yürek Burgusu*, eleştirmenlerin bilmece gibi tekrar tekrar çözmeye, tüm ustalıklarını kullanarak hakkında inandırıcı bir açıklama yapmaya çalıştıkları bir romandır (Aytür, 2009, s. 178).

Esere, -diğer karakterler göremese de- mürebbiyenin ifadelerinden hareketle hayaletlerin var olduğu kabulünden yaklaşırsa kurgunun, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Ölüler Yaşıyorlar mı?* adlı romanıyla fantastik unsurlar açısından bazı noktalarda benzerlik taşıdığı görülecektir.

Ölüler Yaşıyorlar mı?’nın Olay Örgüsü

Genç yaşta dul kalan Mahinur Hanımefendi; çocukları yirmi bir yaşındaki Orhan, on sekiz yaşındaki Turhan, on altı yaşındaki Leman ve erkek kardeşi Talat Bey ile birlikte yaşar. Çocukların bakımından, ilk tahsillerini veren ve daha sonra köşke yerleşen Madam Louise Sermin sorumludur. Çocuklar bütün vakitlerini mürebbiyeleriyle birlikte ruh çağırma ayinleri yaparak ve başta Camille Flammarion’a ait olmak üzere metafizik içerikli kitaplar okuyarak geçirirler. Bir gün onların bahçe duvarına bitişik kira köşküne Abdülatif Bey ve ailesi taşınır. Kısa süre sonra Abdülatif Bey’in kızı Şehamet ile Orhan arasında bir yakınlaşma meydana gelir ve iki genç birbirine âşık olur. Fakat Şehamet’in başı, ona musallat olan Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir’in hayaletiyle derttedir. Şehamet ile Orhan her şeyi göze alarak ve ailelerinin itirazlarına rağmen evlenirler. Fakat bir müddet sonra Şehamet hayaletler tarafından öldürülür. Onun yasını tutan Orhan ise kısa bir cinnet evresinin ardından hayatını kaybeder.

Ölüler Yaşıyorlar mı?’da, Yürek Burgusu’nda olduğu gibi metin halkalarını birbirine bağlayan esas unsur merak ve korkudur. Bu merak ve korkunun odağında ise Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir’in hayaletlerinin kalkıştıkları veya kalkışacakları işler vardır. Aynı şekilde kurguda hayaletlerden kaynaklanan ve aksiyonu gittikçe artan bir gerilim dikkati çekmektedir. Bu gerilimin doruğa ulaştığı noktada *Yürek Burgusu’ndaki* Miles’ta olduğu gibi, Şehamet ve Orhan birbirinin peşi sıra ölürler. Dolayısıyla iki romanda da olay örgüsünün işleyişini hayaletlerin hareketleri belirler ve karakterleri ölümle sonuçlanan bir faciaya götürür.

Ölüler Yaşıyorlar mı?’nın Şahıs Kadrosu

İki roman arasındaki esas benzerlik şahıs kadrosundan kaynaklanmaktadır. *Ölüler Yaşıyorlar mı?’da Yürek Burgusu’ndaki* kadar olmasa da mürebbiye önemli bir işleve sahiptir. Nasıl ki *Yürek Burgusu’nda* normal dışı olayların merkezinde mürebbiye varsa *Ölüler Yaşıyorlar mı?’da* farklı nitelikte de olsa normal dışı olayların ortaya çıkışındaki esas etmen Madam Louis Sermin’dir. Zira Orhan, Turhan ve Leman’ı ruh çağırma ayinlerine alıştıran, onlara metafizik veya psişik kitaplar okutan/tavsiye eden odur. Hatta ateşli bir pozitivist olan Talat Bey, halüsinasyon olarak yorumladığı olayların görülmesine yol açan kişinin Madam Louis Sermin olduğu kanaatini taşır. Bir tartışma esnasında bu konudaki fikirlerini söylerken yaşananlardan bütünüyle Madam Louis Sermin’i suçlamaktadır: “Madam, bütün bu deliliklere siz ne diyorsunuz? Verdiğiniz spirite terbiyenin müellim neticesini görüyorsunuz...” (Gürpınar, 2012, s. 109).

Yürek Burgusu'ndaki mürebbiye, yaşları küçük olduğu için Flora ve Miles'in eğitimlerinden beslenmelerine kadar her şeyinden sorumludur. Madam Louis Sermin ise Orhan, Turhan ve Leman'ın büyümesiyle mürebbiyeden çok ailenin bir ferdi ve çocukların güvendiği bir kimse hâline gelmiştir. Fakat yukarıda da vurgulandığı gibi çocuklar üzerinde önemli ve büyük bir etkiye sahiptir. Bu etkinin temelinde mürebbiyenin ve çocukların parapsişik olaylar hakkında aynı düşünceleri taşımaları vardır. *Yürek Burgusu*'ndaki mürebbiye, Peter Quint ve Bayan Jessel'in hayaletlerini sadece kendisi gördüğü hâlde, Flora ve Miles'in da gördüğüne inanıp onları korumaya çalışmakta ve hiçbir şey görmediklerini ifade eden çocuklarla parapsişik meseleler noktasında ters düşmektedir.

Çok fazla ortak noktaları olmasa da *Yürek Burgusu*'nda Flora ve Miles'in amcası, *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da ise Orhan, Turhan ve Leman'ın dayısı Talat Bey birbirlerini andıran karakterlerdir. *Yürek Burgusu*'ndaki amca, Flora ve Miles'in tek hamisi durumundadır. Fakat onları maddi açıdan desteklemekle birlikte çocukların yaşadıkları olumsuzluklardan haberdar olmak istemeyecek ve bütün sorumluluklarını bir kez gördüğü bir mürebbiyeye yükleyecek kadar ilgisizdir. Buna karşın Talat Bey, babaları Velittin Paşa'yı küçük yaşta kaybeden Orhan, Turhan ve Leman'ın bütün sorunlarıyla yakından ilgilenir. Hatta spiritüalizme olan aşırı düşkünlüklerini birtakım pozitivist deliller ortaya koyarak azaltmaya çalışır. Sonuç itibarıyla iki hami de yaşanacak felaketlerin önüne geçemez. Buna ek olarak *Yürek Burgusu*'ndaki mürebbiye, Flora ve Miles'in amcasına ilgi duyar. *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da ise böyle bir durum söz konusu değildir. Hatta Talat Bey, spiritüalist fikirleri sebebiyle Madam Louis Sermin'in muhalifidir.

Yürek Burgusu'ndaki Peter Quint ve Bayan Jessel'in hayaletlerinde olduğu gibi *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'daki Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir'in hayaletlerini de -hâlihazırda irreal varlıklar olmakla birlikte- romanın şahıs kadrosu içinde değerlendirmek gerekmektedir. Zira her iki hayalet de Peter Quint ve Bayan Jessel gibi ölmeden önce romanın kurgusunda asli kimlikleriyle vücut bulmuş kimselerdir. Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir, Şehamet'e delicesine âşık olan, birbirlerine rakip iki gençtir. Sakıp Cemal bir zorbadır ve Şehamet'e saplantılı bir şekilde düşkünlük gösterir. Ondak korkan Şehamet, ismi söz konusu edilmeyen bir sinema artistine tıpatıp benzeyen Ulvi Nadir'e âşık olur. Bu aşk üçgeni Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir'i karşı karşıya getirir. Sakıp Cemal'in bütün tehditlerine rağmen Şehamet ve Ulvi Nadir evlenirler. Evlendikleri gece Sakıp Cemal, gelin ve damadın odasını basar. Bu olay sonucunda Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir aynı anda birbirlerini vurarak öldürürler.

Söz konusu faciadan sonra Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir'in hayaletleri ortaya çıkarak Abdülatif Bey'in ailesine hayatı zindan eder. Ailenin kira köşküne taşınmasının sebebi de onlardan kurtulmak istemesidir. Fakat Şehamet'in Orhan'la yakınlaşması ve sonrasında evlenmesi hayaletlerin tehditlerini ve taarruzlarını artırmalarına yol açar. Burada hayaletlerin niteliği ve görünümü açısından iki roman arasında birtakım farklılıklar olduğunu belirtmek gerekir. *Yürek Burgusu*'nda Peter Quint ve Bayan Jessel yaşarken nasıl görünüyorsa öldükten sonra da aynı şekilde görünürler. Hatta Bayan Grose, hayaletleri görememesine rağmen onların kim olduklarını mürebbiyenin anlattıklarından yola çıkarak dış görünüşleri ile kıyafetlerinden tanır:

Ölüler Yaşıyorlar mı?'da ise Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir'in hayaletleri şekil değiştirmiş olarak okurun karşısına çıkarlar. Bu noktada anlatıcı onlardan bir ışık huzmesi şeklinde söz eder: "Gece herkes uykuya vardıktan sonra evvela iki fosforlu kelebek peyda oluyor... Bunlar kâh bir insan kadar büyüyor kâh bir kuş kadar küçülüyor. Birbiriyle çarpışa çarpışa merdivenlerden inip çıkıyorlar" (Gürpınar, 2012, s. 316).

İki romanda hayaletlerin işlev/hakimiyet alanları veya davranış şekilleri de farklıdır. *Yürek Burgusu*'nda Peter Quint ve Bayan Jessel'in hayaletleri, çocukları genellikle mahiyeti belirtilmeyen kötülöklere alıştırmaya ve tehlikeli noktalara çekmeye çalışırlar. Mürebbiyeyle hiç konuşmazlar ve ona yalnızca suretlerini göstermekle yetinirler. *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir'in hayaletleri ise doğrudan doğruya fizikî saldırılarda bulunurlar. Orhan, Turhan ve Leman'ın dadısı Çeşmifettan'ın on yedi yaşındaki oğlu Dilaver'e tokat atarlar, Şeyh Abdüsselam adlı şarlatanın evinin altını üstüne getirirler, başta kızları Şehamet olmak üzere her fırsatta Abdülatif Bey'in ailesinin huzurunu kaçıırırlar ve en sonunda yine fizikî bir müdahaleyle Şehamet'in ölümüne sebep olurlar. Bununla birlikte Madam Louis Sermin önderliğinde yapılan ruh çağırma ayinlerine gelip sorulan sorulara kısa ve öfkeli şekilde de olsa cevap verirler.

Bahsi geçen hayaletlerle ilgili sözü edilen benzerlik ve farklılıklarla birlikte hayaletlerin her iki romanda da -yukarıda da vurgulandığı gibi- olay örgüsünde çok önemli bir işlevinin bulunduğunu ve romanlardaki fantastik unsurun hareket noktasını hayaletlerin oluşturduğunu belirtmek gerekir. Bu durum, *Yürek Burgusu* ile *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'yı kurgusal anlamda birbirine daha çok yaklaştırmaktadır.

Ölümler Yaşıyorlar mı?’da Zaman

Ölümler Yaşıyorlar mı?’da Yürek Burgusu’nda olduğu gibi tam olarak hangi yılın anlatıldığı söz konusu edilmez. Fakat romanda zamanla ilgili yapılan vurgular vaka zamanı ile ilgili okura net bir fikir verir. Mahinur Hanımefendi, Çeşmifettan ve Dilaver ile birlikte Şeyh Abdüsselam’ın evini ararken yaşlı bir kadına adres sorar. Bunun üzerine kadın, evi tarif ettikten sonra Abdüsselam Efendi’nin “pek gizli” şekilde nefes ettiğini söyler. Falcılık, büyücülük ve üfürükçülük gibi hurafelerin yasaklanması 1925 yılına rastlar. Dolayısıyla bu tarihten sonrasını düşünmek gerekir. Daha sonra eski ve yeni harflerden söz edilir ki bu bahis, Harf İnkılabının yapıldığı 1928 yılından sonraya işaret eder. Son olarak Mahinur Hanımefendi, Çeşmifettan ve Dilaver geldiğinde Şeyh Abdüsselam sarıklı ve şalvarlıdır. Kayınvalidesi, damadının imametini de olduğu için eski kıyafetini muhafaza edebildiğini belirtir. 1934 yılına kadar din adamlarının dinî kıyafetle sivil olarak dolaşmalarının serbest olduğu göz önünde bulundurulursa vaka zamanı 1928 ile 1934 arasına denk gelir. Romanın tefrika tarihinin 1932 yılı olduğu düşünüldüğünde bu ara daha da kısalmış ve anlatma zamanı olan 1932 ile vaka zamanı arasında bir farklılığın bulunmadığı dikkati çeker.

Ölümler Yaşıyorlar mı?’da Mekân

Yürek Burgusu ve Ölümler Yaşıyorlar mı? romanları arasında esas mekân bakımından da çok çarpıcı bir benzerliğin olduğunu söylemek mümkündür. Yürek Burgusu’nda Essex, Bly’daki Orta Çağ şatolarına benzeyen büyük evin yerini Ölümler Yaşıyorlar mı?’da işlevsel olarak Velittin Paşa köşkü alır. Bu köşk, tıpkı Bly’daki ev gibi büyüklüğü, tarihî görünümü ve ıssız bir yerde bulunmasıyla romanda korku dolu ve tekinsiz bir atmosfer yaratmak için son derece elverişlidir. Ayrıca iki romanda da mekân ile ilgili yapılan tasvirler birbirine benzer. Yürek Burgusu’ndaki mürebbiye evden kısaca şöyle bahsetmektedir: “Hayır; kocaman, çok eski, ama kullanışlı bir evdi; kimi yerleri yenilenmiş, kimi yerleri hâlâ kullanılan kendinden daha eski başka bir binanın kimi özelliklerini taşıyan bir yapıydı; bizler de yolunu yitirip başboş dolaşan koskoca bir gemideki bir avuç yolcu gibiydik” (James, 2021, s. 18).

Ölümler Yaşıyorlar mı?’nın başında ise anlatıcı tarafından Velittin Paşa köşkünün kalabalıktan oldukça uzak bir yerde inşa edildiği, büyüklüğü ve Karacaahmet’i gören geniş bir mezarlık manzarasına sahip olduğu vurgulanır:

Valdebağı eteğinde küçük bir ormancığın yeşil gölgesine gömülmüş büyük bir köşk... Karacaahmet’in geniş bir sahayı karartan matemi servileriyle karşı karşıya... Koskocaman çatı lakin altında yaşayanlar bu sarayımsı meskenin içinde kaybolan sekiz on kişiden ibaret bir aile halkı (Gürpınar, 2012, s. 5).

Yürek Burgusu'ndaki karakterlerde olduğu gibi Velittin Paşa köşkünün sakinleri de evlerinin çevresinden uzaklaşmazlar. Bunda Mahinur Hanımefendi'nin; Orhan, Leman ve Turhan'ı dışarıdaki kötülüklerden korumak ve onları gözünün önünde tutmak istemesinin de önemli bir etkisi vardır. Mahinur Hanımefendi bu sebeple çocukların ev dışında gerçekleştirecekleri faaliyetlere de kesinlikle izin vermemektedir.

Ev bahsinde dikkat çeken bir başka husus kütüphanedir. Mürebbiyenin ifadesine göre Bly'daki evde bir oda dolusu kitap vardır: “Bly'da bir oda dolusu kitap vardı. Kimi geçen yüzyıldan kalma, açıkça kötülünen, ama hiçbirisi düpedüz ahlak dışı sayılacak ölçüde kötü olmayan bu romanlar nasılsa bu uzak, dışarıya kapalı eve ulaşmıştı” (James, 2021, s. 75). Aynı şekilde Velittin Paşa köşkünde de bir kütüphane bulunur. Fakat buradaki kitaplar Madam Louis Sermin'in tavsiyesiyle alınmıştır: “Mürebbiyenin tensibi üzerine doldurulmuş zengin bir kütüphaneleri vardır” (Gürpınar, 2012, s. 6).

Ölüler Yaşıyorlar mı?'da Anlatıcı

Ölüler Yaşıyorlar mı?, *Yürek Burgusu*'ndan farklı olarak üçüncü şahsın bakış açısıyla yazılmıştır. Fakat Hüseyin Rahmi Gürpınar yer yer anlatıcı yazar olarak kurguya dahil olmakta ve genellikle normal dışı/fantastik olayların gerçekliklerini tartışarak birtakım açıklamalar yapmaktadır. Bu bağlamda Hüseyin Rahmi'nin, Henry James'ten farklı olarak birçok eser adı zikrettiğini ve bunlardan kurgusal anlamda da yararlandığını belirtmek gerekir. Yazar, 11 Haziran 1932'de; yani tefrikanın başlamasından bir gün önce, 2274 numaralı *Milliyet* gazetesinde romanın ilanı niteliğindeki “Ölenler Yaşıyorlar mı?” başlıklı yazısında bu eserlerin listesine de yer vermektedir. Söz konusu listede Camille Flammarion'un *La fin du monde*, *Dieu dans la nature*, *Les terres du ciel*, *La pluralité des mondes habités*, *La mort et son mystère (trois volume: 1-Avant la mort 2-Autour de la mort 3-Après la mort)*, *Les maisons hantées*, *Les forces naturelles inconnues*, *L'Inconnu et les problèmes psychiques* adlı kitapları; Maurice Maeterlinck'in *La mort* ve *La vie de l'espace*'ı; Charles Richet'nin *Notre sixième sens*'ı, Assan Farid Dina'nın *La mort et ses hypothèses*'i; Jules Sageret'nin *Le hasard et la destinée*'si; Pierre-Emile Cornillier'in *La prediction de l'avenir*'i; Perjoz'ün *Vers l'Inconnu et l'Invisible*'i; Paul-C. Jagot'nun *Science occulte et magic pratique*'i ve Augustin Jakubisiak'ın *Essai sur les limites de l'espace et du temps*'i bulunur (Gürpınar, 1932a, s. 5).

Yürek Burgusu ve Ölüler Yaşıyorlar mı?'da Fantastiğin Ele Alınışı

Son olarak Henry James ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ı, *Yürek Burgusu* ve *Ölüler Yaşıyorlar mı?'da* fantastiği ele alışları bakımından karşılaştırmak yerinde olur. *Yürek*

Burgusu'nda fantastik, mürebbiye hayaletleri gerçekten görmüş olsun veya olmasın ciddi ve son derece olumsuz bir meseledir. Burada okur, hayaletlerin gerçekliklerinden çok olayların yarattığı gerilime odaklanır veya her adımda mürebbiyenin ruhsal durumuna ilişkin bazı çıkarımlar yapmaya çalışır. Nitekim bu durumun yazarın diğer hayalet hikâyeleri için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Fransız şair ve edebiyat eleştirmeni Jean-Luc Steinmetz, hayaletlerle ilgili anlatılara sık sık yer veren Henry James'in fantastikle ilişkisini *Yürek Burgusu*'nu ayrı bir yerde konumlandırmak suretiyle ve sınıf olgusuna dayanan bir yorumla şöyle değerlendirir:

H. James (1843-1916) roman türünden eserlerinin arasına bazı hayalet öyküleri de serpiştirmiştir. Küçük değişikliklerden yararlanarak olağanüstünün bu tek unsuruyla yetinmiştir. Onun hayaleti çok 'doğal olarak' betimlemeye çalıştığı topluma benzer. Bazı ayrıcalıklı kişiler dışında kimse tarafından görülmeden bu zengin burjuvazinin üyeleri arasına sokulur, bu da onları tanıdık ortamlarında yansıtmaya hazır varlıklar olarak görmesini sağlar (Steinmetz, 2006, s. 126-127).

Yürek Burgusu'ndaki mürebbiyeyi de burada bahsedilen sınıf olgusu çerçevesinde değerlendirmek yanlış olmaz. Zira mürebbiye, incelemenin bütününde de vurgulandığı gibi, hayaletleri gören "ayrıcalıklı kişiler"den biridir ve hatta söz konusu roman için tektir. Hayaletler, zengin burjuvaziye temsil eden Flora ve Miles'in amcasının Bly'daki köşküne, o geldikten sonra ya da onun aracılığıyla girer. Söz konusu durum ise Henry James'in fantastik aracılığıyla kurduğu ciddi bağları gözler önüne serer. Onun romanında olağandışılık dahi toplumsal bir yoruma işaret etmektedir.

Buna karşın Hüseyin Rahmi Gürpınar, Türk edebiyatında daha çok mizahî bir üslupla şöhret bulmuştur ve ilk defa *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da fantastik kavramını müstakil bir konu olarak ele alarak romanı, "felsefi fantastik roman" alt başlığıyla tefrika ettirmeye başlamıştır (Gürpınar, 1932b, s. 4). Nitekim "Ölenler Yaşıyorlar mı?" başlıklı yazısının sonunda da bu duruma dikkat çekmekte ve yeni eseri için okurlarına bir açıklama yapma ihtiyacı duymaktadır:

Felsefe sözünden ürküntü duyanlar için de eğlenceli, meraklı satırlar vardır. Acı ilaçla tatlı şurubu birbirine karıştırdım. Bu şifalı şerbeti yüz buruşturmadan nuş edebilirler. Bu çok meraklı bahsi önünüze sereceğim. Aklınız ne tarafa yatarsa ona inanırsınız. Ben de her kafanın varışına göre bir iş görmüş olurum (Gürpınar, 1932a, s. 5).

Hüseyin Rahmi Gürpınar, aklın ve bilimin rehberliğini kabul ettiği için eserlerinde dogmalara savaş açmış ve karşılaşılabilecek bütün normal dışı olayları eserlerinde batıl

inançlar ile hurafelerin tenkidi, din istismarı kapsamında ele alarak mantıksal açıklamalar sunmaya çalışmıştır (Dere, 2022, s. 213). Fakat onun bazı romanlarını bu genellemenin dışında tutmak daha doğrudur:

Cadı, *Mezarından Kalkan Şehit*, *Dirilen İskelet* ve *Ölüler Yaşıyorlar mı?* romanlarını konunun işlenişi bakımından ayrıca değerlendirmek gerekir. Hüseyin Rahmi, eser verdiği yıllarda moda hâline gelen ruh çağırma toplantılarına ve popülerleşen parapsikolojik deneylere kayıtsız kalmamış, sözü edilen romanlarda batıl inançların ve hurafelerin yersizliğini vurgulamakla birlikte alışılmadık ve iç yüzünün açıklanmadığı olaylara da yer vermiştir. *Cadı*'da ruh çağırma ayini yapılması, *Mezarından Kalkan Şehit*'te Sarıkamış'ta Şehit olan Şevket'in hayaletinin görünmesi, *Dirilen İskelet*'te iskeletin konağın ahretliği Nâsıra ile telepati yoluyla konuşup romanın sonunda bir cinayet işlemesi, *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da ruh çağırma toplantılarının yanında iki hayaletin birçok insanın hayatını alt üst etmesi buna örnek gösterilebilir (Dere, 2022, s. 228).

Yukarıda da ifade edildiği gibi, doğrudan doğruya fantastik bir amaçla yazıldığı için *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'yi ayrı bir yerde konumlandırmak gerekmektedir. Yazar burada olağanüstülük kurgunun bütününe hâkim kılmıştır. Bununla birlikte Hüseyin Rahmi'nin bu romanda dahi gerçeküstü/normal dışı gibi görünen olaylara -eserin fantastik bir içeriğe sahip olduğu önceden belirtilmesine rağmen- belli ölçüde mesafeli yaklaştığını söylemek mümkündür.

Romanın önemli karakterlerinden olan ve görüşleri bakımından yazarın yansıtıcılığını üstlenen Talat Bey, pozitivist yaklaşımıyla bu konuda bir denge sağlamaktadır: “Onun için, sadece ruh-peri değil adil bir yaratıcının olup olmadığı, ölüm ve ölüm sonrası da tartışmalı mevzulardır. Bu bağlamda dayı, Hüseyin Rahmi'yi temsil eder niteliktedir” (Aslan Ayar, 2018, s. 193). Talat Bey, yaşananların vehim veya halüsinasyon olduğu konusunda ısrarcıdır. Yazar, onu haklı çıkaracak birtakım ipuçlarını da kurguya yerleştirmeyi ihmal etmez. Örneğin ölmüş babasının kılığına girerek hayalet şeklinde köşke gelen Şeyh Abdüsselam'ın bir şarlatan olduğu anlaşılır. Orhan, karısı Şehamet'in öldükten sonra göğe çekildiğini söylemesine rağmen genç kadının cesedi köşkün mahzeninde bulunur. Manevi âlemlerde dolaştığını sayıklayan ve yarı meczup bir kalender görüntüsü çizen Turhan'ın, kokain bağımlısı olduğu ortaya çıkar. Leman, yakın bir zamanda öleceğini, bunun kendisine malum olduğunu ifade eder. Fakat birkaç kez intihara kalkışarak âdeta iddiasını zorla haklı çıkarmaya ve zihin sağlığından şüphe ettirecek davranışlar sergilemeye başlar. Hatta Talat Bey hâlihazırda anlam veremediği birtakım olağanüstülükleri de -ruh çağırma ayininde S.L.M. adlı bir ruhun Velittin Paşa ailesinin başına yakında başka bir aile tarafından bir felaket

getirileceğini haber vermesi gibi- bir gün bilimin mantık kuralları çerçevesinde açıklayacağını savunur:

Bu vazife bana değil, müstakbel fenne aittir. Bu anda bu bahis üzerinde dilsiz olan ilim ne vakit söylesen ona inanırım. Aklın öbür tarafındaki metafizik hülyalara kapılıp da büyücü hoca zihniyetiyle böyle mühim meselelere karar vermek doğru değildir (Gürpınar, 2012, s. 345).

Anlatıcı yazarın aralarda yaptığı açıklamalar da Talat Bey'in söyledikleriyle birebir örtüşür:

Bu akli fikri zıvanadan çıkaracak garabetteki mütalaalarının zayıf bünye ve dimağlardaki karmakarışık tesirâtıyla çok acayip rüyalar görüyorlar. Ara sıra uğradıkları bîrsâmî halleri hakikatle karıştırıyorlar. Hâsılı bu maddi dünyadan ziyade kendi manevi âlemlerinde yaşıyorlardı (Gürpınar, 2012, s. 112-113).

Buradan yola çıkarak Hüseyin Rahmi Gürpınar âdeta her adımda okura mantığını bir kenara atmamasını, ortaya konulanların da kurgudan ibaret olduğunu telkin eder gibidir. Söz konusu noktada Todorov'un "fantastik" ile "tekinsiz" arasında bir ayrıma gittiğini belirtmek gerekir: "Gerçekliğin yasaları olduğu gibi duruyor ve anlatılan olayları açıklamaya yarıyorsa yapıt başka türe girer: tekensiz türe. Ya da tersine okuyucu, olayı açıklamak için yeni doğa yasalarını kabul etmek durumundaysa olağanüstü türe girmiş oluruz" (Todorov, 2017, s. 47). Buna bağlı olarak "fantastik" ve "tekensiz" arasında ince bir çizgi olduğunu söylemek mümkündür: "Fantastik böylece tehlikelerle dolu bir yaşam sürdürür ve her an elden avuçtan kaçabilir" (Todorov, 2017, s. 47). *Ölümler Yaşıyorlar mı?*'da ise Talat Bey'in fikirleri ve yazarın anlatıcı olarak satır aralarında yaptığı yorumlar her ne kadar eseri "tekensiz" türe yaklaştırıyor gibi görünse de kurguda hayaletlerin olmadığına dair somut bir delilin ortaya konulmaması ve okuru ikna edecek herhangi bir açıklamaya girişilmemesi romanın fantastik çerçevesinde ele alınmasını gerektirir:

Böylece, Hüseyin Rahmi'nin çok farklı bir anlatısıyla karşı karşıya olduğumuzu anlarız. Dirilen İskelet dışındaki anlatılarında kullandığı fantastik güçleri, olay ve durumları en ince ayrıntısına kadar mantıklı açıklamalara bağlayan Hüseyin Rahmi, bu kez hiçbir açıklama yapmamış, okuru mistik bir gerçeklik de mümkün olabilir şüphesi içinde bırakmıştır (Aslan Ayar, 2018, s. 196-197).

Bununla birlikte yazarın Talat Bey karakterini yaratması ve ona birtakım realist çıkarımlar yaptırmasının Türk edebiyatında aklın ne denli ön planda tutulmak istendiğini ve gerçeklikten kopulmadığını da göstermektedir. Dolayısıyla Hüseyin Rahmi Gürpınar, her ne

kadar fantastik yazarların etkisinde olsa da döneminin hâkim edebiyat anlayışından büsbütün uzaklaşmamıştır.

Sonuç

Henry James'in *Yürek Burgusu* ile Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Ölüler Yaşıyorlar mı?* romanları arasında fantastik unsurlar bakımından dikkat çeken bir benzerliğin olduğu görülmektedir. Edebî çeviri yapabilecek kadar iyi derecede Fransızca bilen Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 1929'da M. Le Corbeiller tarafından Fransızcaya tercüme edilen (*Le tour d'écrou*) *Yürek Burgusu*'nu okuyup okumadığı hakkında kesin bir hükme varmak imkânsızdır. Fakat yazarın metafizik konularda, incelemede de sözü edilen Camille Flammarion, Maurice Maeterlinck, Charles Richet, Assan Farid Dina, Jules Sageret, Pierre-Emile Cornillier, Perjoz, Paul-C. Jagot ve Augustin Jakubisiak gibi aktüel yazarları tanınması ve onların eserlerinden yararlanması, döneminde fantastik romanıyla büyük bir şöhret yakalayan Henry James ve *Yürek Burgusu*'ndan da haberdar olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. İki eser arasındaki fantastik unsurlardan kaynaklanan benzerliğin ise belli ölçüde bir etkilenme durumunu dahi akla getireceği açıktır.

Söz konusu benzerlik; tesadüfî veya bilinçli de olsa özellikle olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman ve mekân gibi anlatı öğeleri noktasında yoğunlaşır. Hem *Yürek Burgusu*'nda hem de *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da metin halkaları; merak, korku ve gerilim unsurlarıyla birbirine bağlanır. Her iki romanda da merak, korku ve gerilimin odağında ikişer hayalet - *Yürek Burgusu*'nda Peter Quint ve Bayan Jessel, *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'da Sakıp Cemal ve Ulvi Nadir olmak üzere- vardır. *Yürek Burgusu*'nda, ismi söz konusu edilmeyen mürebbiye romanın asli şahsıdır ve anlatıcı konumunda da olduğu için yaşanan normal dışı olaylarda baş aktördür. *Ölüler Yaşıyorlar mı?*'daki emektar mürebbiye Madam Louis Sermin ise evin çocuklarını ruh çağırma ayinlerine alıştırıp onlara metafizik ve parapsikolojik içerikli kitaplar okutarak normal dışı/olağanüstü olaylara kapı aralayan kişidir. İki romanda da aynı yıllar anlatılmamakla birlikte birbirinden uzak ve farklı devirlerden de bahsedilmez. Özellikle yansıtılan sosyal zaman, okurda birbirinden ayrı dönemlerin ortaya konulduğu izlenimini uyandırmaz. Son olarak mekân konusundaki benzerlik ise ilk bakışta okurun dikkatini çekmektedir. İki romanda da esas mekân büyük bir evdir ve roman kahramanları bu evden veya evin etrafından ayrılmamaktadır. Ayrıca yapılan tasvirlerden yola çıkıldığında iki evin de mimarisi ve konumu bakımdan birbirini andırdığı söylenebilir. Öte yandan romanlarda hayaletlerin niteliği, görünümü, işlev/hâkimiyet alanları ve davranış şekilleri birbirinden farklıdır. Aynı şekilde anlatıcı ve bakış açısı noktasında da herhangi bir benzerlik

bulunmamaktadır. Olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman ve mekân gibi anlatı unsurlarındaki benzerlik ise yalnızca *Yürek Burgusu* ve *Ölümler Yaşıyorlar mı?* için geçerli değildir. Aynı zamanda bunlar fantastik bir ortam yaratmak için romanlarda kullanılan tipik unsurlardır.

İncelemenin bütününde tespit edilmeye çalışılan benzerlik ve farklılıklar, geniş anlamda karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarına dar anlamda ise -etkilenen yazarın mensup olduğu millet dolayısıyla- Türk edebiyatına katkı sunmaktadır. Bunun yanında incelemeye konu edilen romanların aynı türe dâhil olması fantastik edebiyat ile ilgili çalışmalar açısından dikkat çekmektedir. İki eser arasındaki ortak noktaların ise Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın eserlerinin başka yazarların ve başka milletlerin edebiyatlarının etkisi çerçevesinde de ele alınmasının gerekliliğini gözler önüne serdiği açıktır.

Kaynakça

- Aslan Ayar, P. (2018). *Türkçe edebiyatta varla yok arası bir tür fantastik roman (1876-1960)* (2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aytür, Ü. (2009). *Henry James ve roman sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cuddon, J. A. (2013). *A dictionary of literary terms and literary theory*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Dere, M. (2022). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında sosyal tenkit*. Konya: Palet Yayınları.
- Enginün, İ. ve Kerman, Z. (2011). *Yeni Türk edebiyatı metinleri 4 -eser tanıtma ve önsözler- (1860-1923)*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Esen, N. (2006). Fantastik bir Osmanlı metni: Aziz Efendi'nin Muhayyelat'ı. *Akşit Göktürk'ü anma toplantısı -Yazında ve çeviride fantastik-* (1. baskı) içinde (s. 5-10). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Fethi Naci (2002). Fantastik edebiyat üzerine. *Roman ve yaşam -Eleştiri günlüğü III (1991-1992)-* (1. baskı) içinde (s. 85-87). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gürpınar, H. R. (1932a, 11 Haziran). Ölenler yaşıyorlar mı?. *Milliyet*. <https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet/1932-06-11/5>
- Gürpınar, H. R. (1932b, 12 Haziran). Ölüler yaşıyorlar mı?, *Milliyet*. <https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet/1932-06-12/4>
- Gürpınar, H. R. (2012). *Ölüler yaşıyorlar mı?* İstanbul: Everest Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (2018). *Eleştiri terimleri sözlüğü*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- James, H. (2021). *Yürek burgusu* (8. baskı). (N. Aytür, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1898).
- Moran, B. (2005). Türk romanında fantastiğin serüveni. *Türk romanına eleştirel bir bakış III* (11. baskı) içinde (s. 59-74). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müstecaplıoğlu, B. (2004). Fantastik kurgu nedir?. *Hürriyet Gösteri*, (256), 34-35.
- Önertoy, O. (2003). Romanımızda gerçek ve fantezi. *Hürriyet Gösteri*, (253), 6-11.
- Özlük, N. (2011). *Türk edebiyatında fantastik roman*. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Steinmetz, J. L. (2006). *Fantastik edebiyat*. (H. F. Nemli, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1990).

Dere, M. (2022). Yürek Burgusu ile Ölüler Yaşıyorlar mı? romanlarının fantastik unsurlar bakımından karşılaştırılması. *Humanitas*, 10(20), 93-111.

Todorov, T. (2017). *Fantastik -edebi türe yapısal bir yaklaşım-* (3. Baskı). (N. Öztokat, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi: 1970).

Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük* (11. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

+lAt- Biçimbirimine İşlevsel Bir Yaklaşım

Sıdıka DURSUN¹

Öz

Bu çalışmada +lAt- biçimbiriminin doğrudan addan eylem yapan bir ek olarak +lA-t' tan ayrı bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği örnekler ve kanıtlarla savunulmaktadır. Çalışmamızda +lAn, +lAş ve +lAt ile +lA-n, +lA-ş ve +lA-t'ın birleşik yapıda mı yoksa ayrı ekler olarak mı değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulup, ayrı bir +lAt eki olması durumunda adları doğrudan ETTİRGEN eylemlere çevirip çeviremeyeceği tartışılmaktadır. Bu ekler arasındaki ilişkiler BAŞLAMALI/ETTİRGEN eylem çiftleri olgusu üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu ekler arasındaki türetim ilişkilerini artzamanlı yöntemlerle açıklamanın niçin uygun bir yöntem olmadığı sorusuna yanıt aranmaktadır. Çalışmada Martin Haspelmath'ın (1993) ETTİRGEN/BAŞLAMALI karşıt çiftler arasındaki türeme ilişkileriyle ilgili olasılık sınıflandırması temel alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler

+lAt
+lAn
+lAş
başlamalı
ettirgen
karşıttirgen

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 12.09.2022

Kabul Tarihi: 22.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1174091

A Functional Approach to +lAt- Morpheme in Turkish

Abstract

In this study, it is argued and supported by the evidence that the +lAt morpheme as a suffix whose function is to verbalise nouns directly, should be evaluated separately from +lA-t. The study will focus on whether +lAn, +lAş and +lAt and +lA-n, +lA-ş and +lA-t should be considered in a compound structure or as separate suffixes, and it will be discussed whether CAUSATIVE verbs can derive directly from nouns by means of the suffix +lAt-. The relations between these suffixes will be tried to be explained through the phenomenon of CAUSATIVE / INCHOATIVE verb pairs. The question of why diachronic methods are not an appropriate way to explain the derivational relations between these suffixes will be answered. The study will be based on Martin Haspelmath's (1993) classification of the derivational relations between the CAUSATIVE / INCHOATIVE pairs.

Keywords

+lAt
+lAn
+lAş
inchoative
causative
anticausative

About Article

Received: 12.09.2022

Accepted: 22.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1174091

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Başkent Üniversitesi, Kahramankazan Meslek Yüksekokulu, Ankara/Türkiye, sdursun@baskent.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7266-0997

Giriş

+*lA*-, +*lAn*- ve +*lAş*- adlardan eylem türetiminde en üretken eklerdir (Nakipoğlu ve Üntak , 2006, s. 106). Yabancı sözcüklere kolaylıkla eklenebiliyor olmaları (Akalin, 2004, s. 92) da işlekliliğini arttıran bir etkidir. Çeşitli araştırmacılar (Aslan, 2009, s. 80; Nakipoğlu ve Üntak, 2006, s. 106; Öner, 2006, s. 74) tarafından hazırlanan eylem listelerinde kapladıkları sayısal oranın da dikkat çekici olması ve aralarındaki türeme ilişkisinin kuşku yaratması nedeniyle çeşitli tartışmalara konu olmuş ve farklı açılardan değerlendirilmiştir.

Türk Dilbilgisi çalışmalarında addan eylem yapan +*lA* eki ve çoğunlukla ondan türediği varsayılan +*lAn*, +*lAş* eki (kimi çalışmalarda +*lAt* da dahil edilir) ile ilgili üç farklı yaklaşım bulunmaktadır: bu ekin birleşik yapıda olduğunu savunurken kimi eylemlerde +*lA* ekli eylem tabanının izlenmediğine dikkat çekenler (Akalin, 2004; Ergin, 1994); birleşik ek olduğunu söylemekle yetinip +*lA* ekli taban boşluklarından söz etmeyenler (Bilgegil, 1982; Göksel ve Kerslake, 2005) bunların her birinin iki ayrı yapı ve işleve sahip olduğunu (+*lAn*- / +*lA-n*, +*lAş*- / +*lA-ş*) savunanlar (Aslan, 2009; Banguoğlu, 2007; Hatiboğlu, 1981).

Bu üç ayrı görüşü çalışmamızın odak noktası olan +*lAt* ekini ele alma açısından değerlendirirsek yine kendi içlerinde üç farklı yaklaşıma ayrıldığını görürüz. Birinci grupta +*lAt*'a yer verip boşluklara değinmeyenler (Göksel ve Kerslake, 2005; Kononov, 1956) ; ikinci grupta +*lAt*'a yer veren, örnekleyen, boşluklar için kendine özgü açıklamalar sunanlar veya hiç açıklama sunmayanlar (Akalin, 2004; Aslan, 2009; Delice, 2007; Ergin, 1994) üçüncü grupta ise +*lAt* ekine hiç yer vermeyen (Korkmaz, 2007) değerlendirmelerle karşılaşırız. Bu çalışmanın amacı +*lAt* ekinin geldiği ve +*lA* ekli tabanına rastlayamadığımız eylemleri eşzamanlı ve işlevsel bir yaklaşımla anlambilimsel açıdan değerlendirmektir. Bunun için dil evrenselliklerinden yararlanılacaktır.

+*lAn*, +*lAş*, +*lAt* ekleri için literatürdeki yaygın kanı bu eklerin adden eylem yapan +*lA* ekinden türemiş birleşik ek oldukları yönündedir. Kimi araştırmacılar (Akalin, 2004; Ergin, 1994; Göksel ve Kerslake, 2005) bunun +*lA* ekli bir eyleme çatı eki getirilmesi suretiyle oluştuğunu savunurken, kimileri de (Aslan, 2009; Cin ve Deniz, 2020) daha yaygın bir görüşle bazı eylemlerin +*lA* ekli biçimlerinin bulunmadığını ifade ederek, durumdaki çelişkiyi gözler önüne sererken, bu yapının tarihin bir döneminde var olduğu ve zamanla kullanımdan düştüğü inancındadır. Hatta bu duruma kanıt sunmak için Türkçenin farklı varyantlarından kullanım örnekleri sunarlar.

Andrey Nikolayeviç Kononov (1956) +lAn, +lAş eklerini incelerken örnek vermese de +lAt ekine yer vermeyi ihmal etmez. Türetim ekleriyle oluşturulduğunu söylediği bu eklerin bazılarında +lA'lı biçimlerinin bulunmadığını ilk kez Kononov (1956) ortaya koyar. Kononov (1956)'un örnekleri şunlardır: *evlenmek, canlanmak, sabırsızlanmak, şüphelenmek, iyilenmek; birleşmek*. Kononov (1956) ayrıca, +lAn ve +lAş ekinin kimi durumlarda aynı işlevde kullanıldığına da dikkat çeker: *iyileşmek – iyilenmek; kolaylaşmak - kolaylanmak*. Güncel Türkçe Sözlükte (2022) *iyilenmek* eylemi bulunmadığı için artık kullanımda olmadığını söyleyebiliriz.

Literatürde +lAn-, +lAş-, +lAt- ve +lA-n-, +lA-ş-, +lA-t- gösterimleriyle karşımıza çıkan addan eylem yapım ekleriyle ilgili tartışmalara kısaca değindikten sonra hedefimiz Tahsin Banguoğlu (2007) ile ortak noktada birleşerek onun ele almadığı +lAt ekini de aynı kategoride değerlendirmektir. Çalışmamızda +lAn, +lAş ve +lAt ile +lA-n, +lA-ş ve +lA-t'ın birleşik yapıda mı yoksa ayrı ekler olarak mı değerlendirilmesi gerektiği üzerinde durulup, ayrı bir +lAt eki olması durumunda adları doğrudan ETTİRGEN eylemlere çevirip çeviremeyeceği tartışılacaktır. Bu ekler arasındaki ilişkiler BAŞLAMALI/ETTİRGEN eylem çiftleri olgusu üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

Söz konusu ekler arasındaki türetim ilişkilerini artzamanlı yöntemlerle açıklamanın niçin uygun bir yöntem olmadığı sorusu yanıtlanacaktır. Çalışmamızda Martin Haspelmath'ın (1993) ETTİRGEN/BAŞLAMALI karşıt çiftler arasındaki türeme ilişkileriyle ilgili olasılık sınıflandırması temel alınacaktır.

Çalışmamızın verileri, önceki çalışmalarda kullanılan eylem listelerinde yer alan +lA, +lAn, +lAt ekli fillerin, listelerdeki sınıflandırmalara bağlı kalmadan tek tek denenerek olası karşıt çiftleri bulunmaya çalışılarak seçilmesi ve seçilen eylemlerin TDK Güncel Türkçe Sözlük (2022)'ten teyit edilmesiyle toplanmıştır. Farklı kullanımlar ve karşılığı bulunamayanlar belirtilmiştir. Çalışmamızda büyük ölçüde Mine Nakipoğlu ve Aslı Üntak (2007)'in, +lAn, +lAş ve +lAt eklerini eşzamanlı bir değerlendirmeyle inceleyip eklendikleri ad, sıfat ve zarf tabanına göre sınıflandırdıkları eylem listelerinden yararlanılmıştır.

Veri toplarken örneğin, Nakipoğlu ve Üntak (2007)'in +lAn, +lAş ve +lAt eklerinin +lA ekiyle olan bağlantısına değinmeden “-lA +-t” başlığı altında sıraladıkları 206 adet +lAt ekli eylemin+lA ekli karşıt çiftleri belirlenip, +lA ekli karşıt çifti bulunamayanlar değerlendirmeye alınmıştır.

Temel Kavramlar

Ettirgen/başlamalı eylem çiftleri.

Son yarım yüzyıl içinde ETTİRGEN/BAŞLAMALI eylem çiftlerinin nöbetleşmesi dilbilimsel tipoloji gibi dilbilimin çeşitli alt alanlarında birçok çalışmanın odak noktası olmuştur (Alexiadou ve ark., 2008; Comrie, 2006; Haspelmath, 1993; Koontz-Garboden, 2009; Levin ve Rappaport Hovav, 1995).

BAŞLAMALI terimi, “başlayan bir edimi, bir gelişmeyi belirten eylem biçimleri”ni (Vardar, 2002, s.33) ifade etmek için kullanılır. ETTİRGEN /BAŞLAMALI eylem çiftleri anlamsal olarak aynı temel durumu (genellikle bir durum değişikliği, daha nadiren bir gidişat) ifade etmelerine rağmen ETTİRGEN eylemde neden olan bir ETTİREN bulunurken, BAŞLAMALI eylemin ETTİREN’i dışlayarak durumu kendiliğinden meydana geliyormuş gibi sunması bakımından fark gösterirler (Haspelmath, 1993, s. 90). Bu açıklamayı Türkçeye daha uygun bir ifadeyle yapacak olursak: ETTİRGEN / BAŞLAMALI çiftlerden ETTİRGEN olanda “durumu değiştiren bir ETTİREN”, BAŞLAMALI olanda ise “durumu değişen bir ETKİLENEN” katılımcı bulunur.

- (1) a. Gemi battı. (Gemi, batma durum değişiminden ETKİLENEN rolündedir)
- b. Dev dalgalar gemiyi bat-ır-dı. (Dev dalgalar, geminin batmasına neden olan ETTİREN rolündedir.)

Türkolojideki ETTİRGEN eylemlerin GEÇİŞSİZ eylemlerden türediği genel kanısı yanlıtıdır. Kimi zaman durum tam tersi olabilir veya herhangi bir türeme olmayabilir (Dursun, 2018, s. 157). Bybee, GEÇİŞLİLİĞİ eklenme yoluyla sağlayan birçok dil olmasına rağmen, tüm GEÇİŞLİ eylemlerin GEÇİŞSİZ’lerden türediği bir dil bulunmadığını söyler (Bybee, 1985, s. 86-87) . Joan Bybee (1985)’ye göre eylemin doğasında GEÇİŞLİLİK varsa GEÇİŞSİZ olana taban olacaktır.

Dil evrensellerine göre ETTİRGEN (GEÇİŞLİ) eylemler dilde GEÇİŞSİZ çiftleriyle birlikte bulunurlar.

ETTİRGEN (GEÇİŞLİ) ve BAŞLAMALI (GEÇİŞSİZ) eylemler arasındaki morfolojik ilişki hem dil içinde hem de diller arasında değişkenlik gösterir (Haspelmath, 1993, s. 95). Bu bir dil evrenselidir ve çeşitli mantıksal olasılıkları vardır. Türkçe dünya dillerindeki ETTİRGEN / BAŞLAMALI eylemler arasındaki tüm morfolojik ilişki olasılıklarına örnekler sunabilen bir dildir (Dursun, 2018 s. 32). Haspelmath’ın

sınıflandırmasını temel alarak bu türetim ilişkilerinden eklenmeyle ilgili olanları Türkçe için şu örneklerle açıklayabiliriz (Haspelmath, 1993, s. 90-92) :

- a. GEÇİŞLİ olanın BAŞLAMALI'dan türediği ETTİRGEN yönlü türeme:
piş- > *piş-ir-*
- b. BAŞLAMALI olanın GEÇİŞLİ'den türediği KARŞIETTİRGEN yönlü türeme:
aç- > *aç-ıl-*
BAŞLAMALI eylem, ETTİRGEN'den türetilmiş gibi görünüyorsa, bu türemeyle oluşan eyleme KARŞIETTİRGEN (ANTICAUSATIVE) denir.
- c. Hiçbirinin diğerinden türemediği YÖNSÜZ veya ÇİFT KUTUPLU türeme:
dağıl- / *dağıt-*

Bulgular

Şükrü Haluk Akalın (2004), Türk Gramerinin Sorunları toplantısında sunduğu “+*lA-* Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine” adlı bildirisinde +*lA-* ekini ve ondan türediğini savunduğu +*lAn*, +*lAş* ve +*lAt-* eklerini ayrıntılı olarak ele almış, farklı görüşlere de yer vermiştir. Akalın +*lAn*, +*lAş* ve +*lAt-* eklerinin birleşik olduğunu düşünmesine rağmen bu eklerden türemiş kimi eylemlerin +*lA-* ekli ara biçimlerine (*dil+le-n*, *yer+le-ş*, *hasta+la-n*, *aydın-la-t*, *kir+le-t*, *bronz+la-ş*, *can+la-n*, *kalın+la-ş*, *kanat+la-n-*, *ev+le-n-*, *haber+le-ş-* örneklerini buradaki gösterimle vererek) rastlanmadığına dikkat çekerek şu soruyu sorar: “Doğrudan +*lA-* ekiyle kullanılamayan, ancak çatı ekleriyle birlikte kullanılabilen fiillerde ek +*lAn-*, +*lAş-* şeklinde birleşik olarak mı, +*lAn*, +*lAş* şeklinde ayrı olarak mı kabul edilmeli?”(Akalın, 2004, s. 95). Akalın, bildirisinin sonunda “(...) +*lA-* ekinden sonra çatı eki getirilerek GEÇİŞSİZ hale getirilen fiiller olduğu” kanaatinde olduğunu belirterek +*lA-n-*, +*lA-ş-* gösterimini tercih ettiğini ortaya koymuş olur (Akalın, 2004, s. 98). Sunumun ardından gerçekleşen tartışmadaki katılımcı görüşlerine de bildiri kitabında yer verilmiştir. Akalın, Banguoğlu (2007)'nin verdiği *yağ-lan-mak*, *yağ-la-n-mak*; *para-lan-mak*, *para-la-n-mak* örneklerini tartışmaya açmıştır. Tartışmada Akalın'ın görüşüne katılan katılımcılardan Kemal Eraslan ve Leyla Karahan'ın +*lA-* tabanlı boşluklara ağızlar, lehçeler, tarihi dönemler gibi Türkçenin farklı varyantlarında yanıt aradıkları görülür (Akalın, 2004, s. 99-105). Tartışmada Ahmet Bican Ercilasun ise ekin iki ayrı gösteriminden yana olduğunu belirtirken Hamza Zülfikar ise *temizlemek* / *temizlenmek*, *hesaplamak* / *hesaplanmak* arasındaki ilişkiyi örnek göstererek GEÇİŞLİLİK / GEÇİŞSİZLİK karşıtlığına dikkat çeker (Akalın, 2004, s.

99-105). Buradaki GEÇİŞLİLİK durumunun *temiz* ve *hesap* tabanlarından gelip gelmediğini sorgular. GEÇİŞLİLİK, eylemi ilgilendiren bir durum olduğu için ad tabanında aranamayacağını günümüzde tartışmaya gerek yoktur ancak yine de GEÇİŞLİLİK / GEÇİŞSİZLİK durumuna dikkat çekmesi açısından bu yaklaşımı değerli buluyoruz.

+*lAn*, +*lAş* ve +*lAt* ekli eylemlerin listelendiği çalışmalar bu eklerin üretkenliği, işlekliliği ve dağılımına dair önemli ipuçları sunmaktadır:

Mustafa Öner, tespit ettiği 2253 adet addan türemiş eylemin 1070 tanesinin +*lAn*, +*lAş* ve +*lAt* yapılarıyla oluştuğunu belirtir (Öner, 2006, s. 74).

Nakipoğlu ve Üntak (2006) +*lA*, +*lAş* ve +*lAn* ekli eylemleri, eklendikleri ad, sıfat ve zarf tabanına göre sınıflandırdıktan sonra +*lAş* ve +*lAn* eylemlerini anlam farklılıklarına göre de ayırmışlardır.

Burcu Aslan (2009) Türkiye Türkçesinde çatı eki almış 4101 eylemden 1982 tanesinin +*lAn* (893), +*lAt* (211), +*lAş* (878) eklerini almış fiiller olduğunu tespit eder. “+*lAn*- ekini alan 893 fiilden 315’inde, +*lAt*- ekini alan 211 fiilden 14’ünde, +*lAş*- ekini alan 878 fiilden 719’unda çatı eklerinin, +*lA*- ile kalıplaşarak işlevlerini kaybetmiş” oldukları açıklamasını yaparak işlev farkına dikkat çekmiş olur. Aslan, “Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış +*lAt* ekini alan fiillerdeki *-t* ekinin ETTİRGENLİK işlevi ya çok zayıftır ya da tamamen kaybolmuştur.” şeklinde bir açıklama yaparak “+*lAt* ekiyle yeni anlam kazanan fiiller” olarak şunları sıralar: *aydınlat-*, *beyazlat-*, *bollat-*, *çukurlat-*, *çurlat-*, *derinlet-*, *kalınlat-*, *keskinlet-*, *körlet-*, *küflet-*, *lüplet-*, *nemlet-*, *paslat-*, *siyahlat-* (Aslan, 2009, s. 73).

Aslan, kalıplaşma olarak nitelendirdiği herhangi bir +*lA* ekli ara taban olmaksızın doğrudan ada eklenmiş +*lAn*, +*lAt*-, +*lAş* biçimlerinin tarihi dönemlerde görülme yüzdesini şu tabloyla açıklar (Aslan, 2009, s. 80) :

Tablo 1

+*Lan*-, +*Lat*-, +*Laş*- Biçimlerinin Tarihi Dönemlerde Görülme Yüzdeleri

	- <i>lAn</i> -	- <i>lAt</i> -	- <i>lAş</i> -
Orhun Türkçesi	%20	%0	%20
Uygur Türkçesi	%90	%40	%20
Karahanlıca	%77	%11	%34
Türkiye Türkçesi	%35	%7	%82

Not. Tablo Aslan’dan alınmıştır.

Aslan (2009), kalıplaşma olarak ifade ettiği farklı işlevdeki kullanımları Türkçenin tarihi dönemlerindeki kullanım yüzdelerini vererek aslında beklenenin aksine tarih boyunca kalıplaşmanın düzenli bir artışla ilerlemediğini gözler önüne sermektedir. +*IA*n ekinin doğrudan kullanımına bakacak olursak Orhon Türkçesinde %20 (Ulaşılabilen söz varlığının kısıtlı olması gözden kaçırılmamalıdır.) oranındayken bugünkü 315 sözcüğün %35'lik oranına ulaşana kadar tarih boyunca düzenli bir artış görmek yerine Uygur Türkçesinde %90'a ulaşmış, Karahanlı Türkçesinde %77'ye gerilemesi gibi dalgalanmalı oranlarla karşılaşılması, bu yapının zaman içinde sistematik bir kalıplaşma süreci geçirdiği tezini çürüten önemli bir bulgudur. Aslında buradaki tablo, çatı eklerinin her bir varyant içinde kendine özgü kullanım alanları bulduğu ve yeni işlevler kazandığının önemli bir kanıtı olarak görülebilir. Tam da bu nedenle Çağdaş Türkiye Türkçesinin çatı eklerinin işlevlerini belirlerken aynı varyant içinde kalarak eşzamanlı değerlendirme yapılmasının alan için daha yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Bu noktada, eşzamanlı olarak +*IA* ekli bir ara tabanına rastlanamayan eylemler için farklı varyantlardan kanıtlar sunmayı amaçlayan Ali Cin ve Işık Deniz (2020)'in çalışmasını değerlendirebiliriz. Cin ve Deniz (2020), söz konusu ekleri tarihi lehçelerdeki görünümleriyle karşılaştırdıkları iki farklı tabloya yer verirler. Ancak, çatı eklerinin aynı dönem ve bölgede bile birbirinin işlevini üstlenebildiğini göz önünde bulundurursak (-*l* ve -*n* biçimbirimlerinin hem EDİLGEN hem DÖNÜŞLÜ işlevinde kullanılması gibi), yapının karşıt çiftini tarihte arayan bu yöntemin yanıltıcı olabileceğini söyleyebiliriz. Cin ve Deniz (2020), ikinci tablolarında aynı işlevin iki farklı dönemde farklı biçimlerle görünebileceği gerçeğini sunarak aslında aynı varyant içinde kalarak eşzamanlı değerlendirme yapmanın gerekliliği düşüncemizi desteklemektedirler .

Bununla birlikte, Cin ve Deniz (2020)'in çalışması, birçok çalışmadan farklı olarak +*IA* ile ilişkisi açıklanamayan +*IA*t ekli örnekler yer vermesi açısından değerlidir. Tarihi lehçelerdeki *körle-* eylemini göstererek *körlet-* ile aralarında türetim ilişkisi kurmaya çalışırlar.

kirle- ve *kirle-t-* örneğinde ise bir türetim veya çatı değiştirim işlemi olmadığı görülmektedir. “Kirli etmek, kirli duruma getirmek” anlamına gelen bu yapıdaki -*t* için belki pekiştirme işlevinde olduğu söylenebilir ama GEÇİŞLİLİK arttırdığı söylenemez. Literatürde bu ek genellikle ETTİRGEN kabul edilir. Bu durumda eylemin GEÇİŞLİ'liğinin artması yani İSTEM'inin değişmesi gerekir ancak böyle bir durum görülmemektedir.

Göksel ve Kerslake (2005) +*lA*- biçimbiriminin adlara, sıfatlara, hayvan seslerine, yansıma seslere gelerek çoğunlukla GEÇİŞLİ, kimi zaman da GEÇİŞSİZ eylemler türeten bir ek olduğunu ifade ederler. + *lAn* ekiyle oluşan eylemlerin bir kısmının +*lA* ile türemiş bir GEÇİŞLİ karşıt çiftinin bulunmadığına, -*Dir* eklenerek GEÇİŞLİ hale getirildiğine dikkat çekerler. +*lAş* içinse -*lA*-(*l*)*ş* gösterimini kullanarak İŞTAŞLIK ekinin +*lA* ile birleşiminden oluştuğunu varsayar ve ekin, birincisi durum değişimi, ikincisi İŞTAŞLIK bildirmek olan iki farklı işlevini örneklendirirler. Ancak bu ekin +*lA* ile olan ilişkisiyle ilgili herhangi bir açıklama yapmazlar.

Aslı Göksel ve Celia Kerslake (2005), +*lAt* ekini de “-*lA* + -*t*” biçiminde göstererek +*lA*’nın ETTİRGEN biçimbirimi -*t* ile birleşerek bu yapıyı oluşturduğunu savunmuş olur ve GEÇİŞLİ ETTİRGEN eylemler oluşturmak için sıfatlara eklendiğini belirtirler. Verdikleri iki örnekten biri +*le* ile türemiş bir karşıt çifti bulunmayan *kirlet-* sözcüğü olmasına rağmen bu durumla ilgili herhangi bir açıklama sunmazlar.

Zeynep Korkmaz (2007)’ın, +*lA* ekinin işlevleriyle ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler sunarken bu ekten türediğini savunduğu ve +*lAn* < +*lA*-*n*; +*lAş* < +*lA*-*ş* gösterimiyle ele aldığı yapıları birleşik ek olarak değerlendirdiği görülürken -*lAt* ekine yer vermediği belirlenmiştir.

Muharrem Ergin (1994), +*lAn* ve +*lAş* ile birlikte +*lAt* yapısına da yer verir ve bunların birleşik bir yapıda olduğunu ileri sürer. -*lA* ekini alan kimi fiillerle “bu şekilleri ile kullanılmayıp veya kullanıştan düşüp sonlarına bir fiilden eylem yapma eki olarak” kullanıldıklarını ifade eder. Ergin (1994), +*lAt* eki için *kir-le-t-* ve *dar-la-t-* örneklerini verir. *kirlet-* eylemi çalışmamızda ayrıntılı olarak incelenmiş olup *darlat-* sözcüğü ise Türkçe sözlükte yer almadığı için inceleme dışında bırakılmıştır.

Oya Adalı, *Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler* adlı çalışmasında konuyla ilgili çarpıcı tespitler yapar (Adalı, 2004, s. 31-32). Adalı (2014), *yaş-la-n-* / **yaşla-*; *ev-le-n-* / **ev-le-*; *koyu-la-ş-* / *koyu-la-* arasındaki boşluğa benzer bir boşluğun *oku-/y/-u-cu* / **oku/y/u-*; *al-ı-cı* / **al-ı-*; *it-e-le-* / **it-e-* örneklerinde de bulunduğuna dikkat çeker ve kritik soruyu sorar: Biçimbirimler, kullanılan anlamlı biçimlerden mi, yoksa anlamlı ancak kullanılmayan biçimlerden mi kalkarak saptanmalıdır? Bir başka deyişle, sözgelimi, birinci örnekte [-*LA*], [-*Ş*], [-*LAŞ*] gibi üç biçimbirim mi söz konusudur? Yoksa yalnızca iki biçimbirim mi?

Adalı’nın bu soruya yanıtı kendi gösterimiyle[-*LAŞ*] birleşik yapısını reddeder niteliktedir. Ona göre “Türkçe gibi anlatım olanaklarının büyük ağırlığını ardılların yüklendiği bir dilde bu tür birleştirmelere gitmek dilin gelişme olanaklarını kısmak olacaktır”

(Adalı, 2004, s. 32). Adalı'nın çok değerli bulduğumuz bu sorusuna verdiği yanıt, en azından +*lAn*, +*lAş* ve hatta bizce +*lAt* için, karşıt çiftleri göz ardı eden bir yaklaşım olması nedeniyle yanıltıcı olacaktır. Türkçede karşıt çiftlerin birbirinden türeme ilişkisi Dursun (2007)'un, *Türkçede Ettirgen Yapılar* adlı eserinde ayıntılı olarak ele alınmıştır.

Bulguların Değerlendirilmesi

+*lAn* ve +*lAş* ekleri ile türeyen GEÇİŞSİZ, BAŞLAMALI eylemler, doğada ETTİRGEN karşıt çiftleriyle bulunurlar. Bu çiftlerden ETTİRGEN olanının kimi zaman bildiğimiz ETTİRGENLİK ekleri dışında -*lA* ve -*lAt* ekiyle de karşımıza çıkabileceğini savunmaktayız. BAŞLAMALI / ETTİRGEN çiftler arasında farklı türetim ilişkileri farklı şekillerde olabilir. Aşağıda, Haspelmath'ın (1993) sınıflandırmasına dayanarak +*lAn*, +*lAş*, +*lAt* ve +*lA*'nın karşıt çift nöbetleşmelerindeki rollerine yakından bakabilmek için olası türeme ilişkilerine örnekler verilmiştir:

Ettirgen Yönlü Türeme:

su-lan- / *su-lan-dır-*

- (2) a. *Yoğurt su-lan-dı. (BAŞLAMALI)*
- b. *Metal kaşık yoğurdu su-lan-dır-dı. (ETTİRGEN)*
- c. **Metal kaşık yoğurdu su-la-dı.*
- d. *Bahçivan çiçekleri su-la-dı. (ETTİRGEN)*
- e. *Çiçekler su-la-n-dı.(EDİLGEN)*

(2)a'da *sulan-* BAŞLAMALI, GEÇİŞSİZ bir eylemdir ve yoğurdun durumundaki değişimi bildirir. Yoğurt ETKİLENEN rolündedir ve tümce yoğurdun sulanmasına neden olan bir ETTİREN içermez. (2)b'de ise yoğurdun sulanmasına neden olan bir ETTİREN (metal kaşık) ve ETTİRGEN bir eylem (*sulandır-*) vardır. Bu durumda *su-lan-* eylemine -*dır* eklenerek *su-lan-dır-* türetilmiştir, demek mümkündür. Bir başka deyişle, GEÇİŞLİ olan GEÇİŞSİZ'den türemiştir. Yani biçimsel yaklaşımda beklendiğinin aksine *su-lan-* GEÇİŞSİZ eyleminin karşısındaki GEÇİŞLİ eylem **su-la-* değildir.

(2)a ile (2)b arasında ETTİRGEN / BAŞLAMALI karşıt çift nöbetleşmesi olduğu aralarındaki anlam ilişkisinden kolaylıkla anlaşılmaktadır. (2)b, (2)a'dan türemiştir. (2)c'deki yapının kabul edilmediği görülmektedir. *su-la-* yapısı ancak d'de anlam kazanmıştır ve -*la-n* eki aldığı (2)a ile değil (2)d ile arasında anlam ilişkisi kurulabilmektedir. (2)e, (2)d'den türemiştir ve aralarında EDİLGENLEŞTİRME ilişkisi bulunmaktadır. Biçimsel yaklaşım (2)d'yi bilindik ETTİRGENLİK ekleri ile türemediği için ETTİRGEN olarak kabul

etmekte zorlanacaktır. Hatta +IA-'nın adları doğrudan ETTİRGEN eyleme dönüştüren bir ek olabileceği düşüncesi Türkolojide tabu sayılabilir. Ancak Dursun (2018)'de kök halindeki *kır-*, *aç-*, *sok-* gibi eylemlerin de anlambilimsel olarak ETTİRGEN kabul edilmesi gerektiği ortaya konmuşken *su-la-*'nın anlambilimsel açıdan ETTİRGEN kabul edilmemesi için bir sebep görülmemektedir.

Karşı Ettirgen Yönlü Türeme:

+IAn ve +IAş ekli durum değişimi bildiren başlamalı eylemlerin böyle bir türeme ilişkisinde yeri yoktur. +IAn ve +IAş ekli BAŞLAMALI eylemler, ettirgenden türeyemez. +IAn ve +IAş ekli BAŞLAMALI eylemler “kendiliğinden olma” anlamını içinde barındıran eylemler olduğu için, ETTİREN gibi doğrudan bir etkiye maruz bırakacak bir dış güce gereksinimi yoktur. Bir başka deyişle +IAn ve +IAş ekli BAŞLAMALI eylemin gerçekleşmesi için ETTİRGEN bir eylem ön koşulu yoktur. *Yol buzlandı.* tümcesindeki *buzlan-* BAŞLAMALI bir eylemdir ve “buzlu duruma gelme işinin kendiliğinden gerçekleştiği” anlamını taşır. Yani yolun buzlu hale gelmesi için birinin yolu buzlamış olması gerekmez. Burada akla şu tümce gelir: *Soğuk hava yolu buzlandırdı.* Burada yolun buzlanmasında soğuk havanın etkisi olduğu açıktır. Ancak, *buzla-* eyleminde olduğu gibi birinin yola buz dökmesi kadar doğrudan bir etki değil, dolaylı olarak neden olma ifadesi taşır. *buz-lan-dır* eylemindeki -DXr dolaylı ettirgen yapabilen bir ektir (Dursun, 2018). *buzla-* ile *buz-lan-dır-* arasındaki türetim ilişkisi bir üst maddedeki ETTİRGEN yönlü türemeye örnektir.

O halde, -IA-n ile -IAn yapısını birbirinden ayırmak için bir test aracı keşfetmiş oluruz: ETTİRGENLEŞTİRME. Bu testle +IAn ekli eylem, ETTİREN bir katılımcı eklenerek ettirgenleştirilir. Karşılaşılan yapı +IA ekliyse, +IAn ekli eylemin ettirgenden “n” çatı ekiyle türemiş bir +IA-n eylemi olduğundan emin olunabilir; ETTİRGENLEŞTİRME yoluyla +IAn-dXr yapısına ulaşıyorsa bu kesinlikle BAŞLAMALI bir +IAn eylemidir, diyebiliriz. Aynı testi +IAş için de yapabiliriz. Böylece ulaşılamayan +IA tabanlı biçimlerin izini tarihte aramaya gerek kalmaz.

Diğer yandan, Eğer “büyü-le- / büyü-le-n-” çiftindeki gibi bir türeme ilişkisi varsa ve +IA ekli olan GEÇİŞLİ ise karşısındaki eylem +IAn ekli BAŞLAMALI eylem olamaz. *büyü-le- / büyü-le-n-* KARŞIETTİRGEN yönlü bir türeme örneği gösterir ve *büyü-le-n-*, DÖNÜŞLÜ bir eylemdir. Ettirgenden türediğine göre eki +IA-n şeklinde gösterebiliriz.

Yönsüz / Çift Kutuplu Türeme:

kir-len- / *kir-let-*

Burada eşzamanlı bir durum söz konusudur. İki kutup da birbirinden türememiştir.

- (3) a. Çocuklar duvarı kir-let-ti. (ETTİRGEN)
- b. Duvar kir-len-di. (BAŞLAMALI)
- c. *Çocuklar duvarı kir-le-di.
- d. *Adam, çocuklara duvarı kir-le-t-ti.
- e. Adam, çocuklara duvarı kir-let-tir-di. (Dilbilgisel, ancak kabul edilirliliği tartışılır.)
- f. *Duvar çocuklar tarafından kir-le-n-di.
- g. Duvar çocuklar tarafından kir-let-il-di. (EDİLGEN)

(3)a ve (3)b’de açıkça görüldüğü üzere *kir-len-* ve *kir-let-* arasında ETTİRGEN / BAŞLAMALI karşıt çift nöbetleşmesi bulunmaktadır. (3)c, (3)d ve (3)f kabul edilebilir değildir. (3)g ise a’dan türemiş bir EDİLGEN’dir. Bu maddelerde *kir-le-*; *kir-le-t-*; *kir-le-t-* gibi yapıların işlevsiz olduğu görülmektedir. Burada, bu çalışmanın konusu olan eklerin tarih boyunca ve farklı varyantlarda birbiri yerine kullanılabildiğini ve hatta aynı işlev için aynı anda birden fazla biçim kullanıldığını tekrar hatırlatmayı yararlı görüyoruz. İki durum birbirine karıştırılmamalıdır. Örneğin, *beyaz-la-* / *beyaz-lan-* / *beyaz-laş-* eylemleri farklı yapılarda olmalarına rağmen üçü de “beyaz renge dönüşme” anlamında birleşen BAŞLAMALI eylemlerdir. Bu anlam çerçevesinde hiçbirinin diğerinden türediği söylenemez. ETTİRGEN/BAŞLAMALI eylem çiftleri nöbetleşmesinde üçüne karşı bir eylem bulunur: *beyaz-lat-*. *ısla-* / *ısla-t* ve *pisle-* / *pislet-* de aynı şekilde birbiri yerine kullanılabilen eylemlerdir. Söz konusu ekler, bu esneklikleri sayesinde farklı bir varyantta kolaylıkla farklı bir işlevde kullanılıyor olabilir. O nedenle, bu yapılardaki olası boşlukların yanıtını farklı varyantlarda aramak yanıltıcı sonuçlar doğurabilmektedir.

Nitekim Banguoğlu (2007) “Bu birleşik eklerle isimlerden yapılmış geçişsiz fiiller geçişli kılınmak istendikte artık geçişlileri sayılacak *-le-* fiillerine dönmezler, ettiren fiil çatı ekleri alarak uzatılırlar.” şeklinde ifade ettiği açıklamasıyla GEÇİŞLİ – GEÇİŞSİZ karşıtlığına dikkat çekmiştir. Banguoğlu’nun “*-lendir-* ve *-leştir-*” olarak ifade ettiği eylem kalıplarının “*-le-*” yerine kullanıldığı tespitini yapması -verdiği örnek güncelliğini yitirse de (*güzelleştir-* / *güzelle-*) geçmişte de bu tür işlev ortaklığı bulunduğunu göstermesi açısından çok kıymetli ve görüşümüzü destekleyici niteliktedir.

Gregory Key (2013), Türkçede BAŞLAMALI eylemlerde *-l* ve *-n*'nin asla ETTİRGENLİK ekinin üzerine gelmediğini söyler. *kirlen-* eylemi BAŞLAMALI olduğuna göre *-n* eki ETTİRGEN olarak kabul ettiğimiz *-le*'nin üzerine gelmiş olamaz. Bu durumda bu ek *kirlen-* eyleminde *-le-n* değil, *-len* biçiminde bulunuyor olmalıdır. Burada çok ilginç bir bulguya ulaşılmış oluruz:

Bu durumda ETTİRGEN eylemler türeten *-IAt*'in karşısında da GEÇİŞSİZ bir BAŞLAMALI eylem bulunmalıdır.

Delice (2007), “birleşim” olarak adlandırdığı *+IAt* yapısı için *aydınlat-* ve *siyahlat-* örneklerini sunarak “tekrar ayırımı mümkün olmayacak derecede kaynaşmış bir birleşiklidir ve oluş anlamı içeren isimlerden birlikte kılış tabanlı fiiller türetmektedir.” şeklinde bir açıklama sunarak ekin farklı bir işlevi olduğunu kabul eder. Ancak kanıt olarak seçtiği *aydınlat-* örneğindeki kılış işlevini *+IA-* ekinin üstlenemeyeceği için böyle bir yapının tercih edildiğini söyler.

Tablo2

+IAt Ekli Tek Geçişli Eylemler ve Başlamalı Karşıtları

+IAt Ekli Tek Geçişli ETTİRGEN	BAŞLAMALI	Notlar
<i>aydın-lat-</i> <i>beyaz-lat-</i>	<i>aydın-lan- /aydın-la-</i> <i>beyaz-lan- / beyaz-la /</i> <i>beyaz-laş-</i>	<i>aydın-la-</i> geçişli değil. * <i>beyazla-</i> geçişli değil, <i>+la, +lan ve +laş</i> eşdeğer kullanımda.
<i>bol-lat-</i> <i>çukur-lat-</i> <i>çur-lat-</i>	<i>bol-lan- / bol-laş-</i> <i>çukur-lan- / çukur-laş-</i> <i>çur-lan-*</i>	<i>-lan, -laş</i> eşdeğer kullanımda. * <i>çukur-la</i> biçimi yok. <i>çur-la-</i> biçimi yok.
“ <i>halk ağzında</i> <i>hızlandırmak</i> ”	“ <i>GTS</i> ’de yok”	
<i>derin-let-/derin-leş-tir</i> <i>ıs-lat- /ıs-la-</i>	<i>derin-leş-</i> <i>ıs-lan-</i>	<i>derinle-</i> biçimi yok. <i>ıs-la-</i> , <i>-ıs-lat</i> ile aynı işlevde, yani türeme ilişkisi yok.
<i>kalın-lat-/kalın-laş-tır</i> <i>keskin-let-</i> <i>kir-let-</i> <i>kör-let-</i>	<i>kalın-laş-</i> <i>keskin-leş-</i> <i>kir-len-</i> <i>kör-len- /kör-leş-</i>	<i>kalın-la-</i> biçimi yok. <i>keskin-le</i> biçimi yok. <i>kir-le</i> biçimi yok. <i>kör-le</i> biçimi yok, <i>kör-len- /kör-leş-</i> eşdeğer kullanımda.
<i>küf-let- /küf-len-dir-</i> <i>nem-let-/nem-len-dir-</i> <i>pas-lat- / pas-lan-dir-</i> <i>pis-let- / pis-le-</i>	<i>küf-len-</i> <i>nem-len-</i> <i>pas-lan-</i> <i>pis-len- /pis-leş-</i>	<i>küf-le</i> biçimi yok. <i>nem-le</i> biçimi yok. <i>pas-la</i> biçimi yok. <i>pis-le-</i> ile <i>pis-let-</i> ; <i>ıs-la-</i> ve <i>ıs-lat-</i> gibi aynı işlevde, eşzamanlı kullanımda. <i>pis-len- /pis-leş-</i> aynı işlevde, eşzamanlı kullanımda.
<i>siyah-lat-</i> * <i>ses-let-</i> <i>GTS(2022)</i> ’ye	<i>siyah-lan- /siyah-laş-</i> <i>ses-len- /ses-le-</i> <i>ses-len-</i>	<i>siyah-la</i> biçimi yok. <i>ses-le-</i> <i>GTS (2022)</i> ’ye göre 1.Halk ağzında, “dinlemek kulak vermek”

<i>göre</i> “Sesleme işini yaptırmak” <i>ses-let-im</i> . “Söyleyiş”	<i>GTS (2022)</i> ’ye göre. 1. “Uzaktan bağıarak çağırmak, ünlemek” 2. Bir şey söylemek için sesini çıkarmak veya cevap vermek. 3. Sözü birine veya birbirine yönelmek.	2. Halk ağzında “ çağırmak”- <i>ses-le-</i> , 2. anlamına göre <i>ses-len-</i> ile aynı işlevde, eşzamanlı kullanımda. <i>ses-let-</i> için <i>GTS</i> ’de verilen anlam ekin işleviyle örtüşmemektedir. Sözlükte verilen karşılığa göre <i>sesle-</i> , <i>seslet-</i> ve hatta <i>sesletim</i> ’in birbirinden türemiş olması beklenir. Ancak verilen karşılıklarda anlam ilişkisi kurmak mümkün değildir.)
--	--	---

Bu tabloda bazı eylemlerin hem çift kutuplu, hem de ettirgen yönlü türemeyeyle +*lAn-DXr*, +*lAş-DXr* yapısında olduğu görülmektedir. Bunun nedeni doğrudan / dolaylı ettirgenlik ifadeleri arasındaki farktır. +*lAt* daha doğrudan bir ETTİRME anlamı taşır. Dolaylı ettirgen biçimbirimi -*DXr* ile yapılan +*lAn-DXr*, *lAş-DXr* yapıları ise dolaylı olarak neden olma bildirir. Ayrıca, *pisle-*, *isla-* gibi yapılar da +*lAt* ile eşzamanlı olarak görüldüğüne ve aynı işlevde olduğuna göre türemeden söz edilemez.

Banguoğlu (2007) +*lAn* ve +*lAş* eylemlerinin +*lAn*, +*lAş* ve +*lA-n*, +*lA-ş* olmak üzere iki ayrı görünüşte olabileceğini iddia eder ve bunun aynı kök üzerinde bile olabileceğini örnekleyerek durumu somutlaştırır:

yağ-la-n-mak “yağ sürünmek” / *yağ-lan-mak* “yağ bağlamak”

para-la-n-mak “parçalanmak” / *para-lan-mak* “para sahibi olmak”

baş-la-n-mak “girişilmek” / *baş-lan-mak* “baş bağlamak”

Banguoğlu (2007)’nin örneklerini, güncelliğini kontrol etmek için TDK Güncel Türkçe Sözlükte (2022) aradığımızda, *baş-lan-mak* dışındakilerin anlamını koruduğunu görürüz. *Baş-lan-mak* içinse sözlükte rastladığımız “Baş oluşmak” anlam karşılığı ve *Soğan başladı* örnek cümlesini değerlendirebiliriz.

Banguoğlu (2007) +*lAş* için de benzer açıklamalar yaparak aynı kökten türeyen iki farklı görünüşü şu eylemlerle örnekler:

taş-la-şmak “birbirini taşlamak” / *taş-laş-mak* “taş kesilmek”

bek-le-ş-mek “birlikte beklemek / *pek-leş-mek* “katılaşmak”

ters-le-ş-mek “birbirini terslemek / *ters-leş-mek* “huysuzlaşmak”

TDK Güncel Türkçe Sözlük’te (2007) *ters-le-ş-mek* eyleminin anlam karşılığı bulunmadığı için bu örnek güncelliği konusunda tereddüt etsek de *taş-la-ş-mak* eyleminin İŞTAŞ anlamını sözlükte bulamamış olsak da anadili konuşuru olarak bu yapının kabul edilebilir olduğunu düşünmekteyiz. *bekle-ş-mek* ve *pek-leş-mek* ise buradaki anlamlarıyla sözlükte yer aldığı için güncel olarak değerlendirilebilir.

Banguoğlu'nun verdiği örnekler üzerinden ETTİRGENLEŞTİRME testini uygulayınca aşağıdaki tabloyla karşılaşılmaktadır:

Tablo 3

+IA-n	+IA-	+IAn	+IAn+DXr
<i>yağ-la-n-mak</i> “yağ sürünmek”	<i>yağ-la-mak</i>	<i>yağ-lan-mak</i> “yağ bağlamak”	<i>yağ-lan-dir-mak</i>
<i>para-la-n-mak</i> “parçalanmak”	<i>parça-la-mak</i>	<i>para-lan-mak</i> “para sahibi olmak”	<i>para-lan-dir-mak</i>
<i>baş-la-n-mak</i> “girişilmek”	<i>baş-la-mak</i>	<i>baş-lan-mak</i> “baş bağlamak”	<i>baş-lan-dir-mak</i>
<i>taş-la-şmak</i> “birbirini taşlamak”	<i>taş-la-mak</i>	<i>taş-laş-mak</i> “taş kesilmek”	<i>taş-laş-tır-mak</i>
<i>tek-le-ş-mek</i> “birlikte beklemek”	<i>bek-le-mek</i>	<i>pek-leş-mek</i> “katlaşmak”	<i>pek-leş-tir-mek</i>
<i>ters-le-ş-mek</i> “birbirini terslemek”	<i>ters-le-mek</i>	<i>ters-leş-mek</i> “huysuzlaşmak”	<i>ters-leş-tir-mek</i>

Banguoğlu (2007) da Kononov gibi +IAn ve +IAş eylemlerinin bazen anlamca çok yaklaştığını ve kimi durumlarda birbirinin yerine kullanılabilmesine dikkat çekerek şu örnekleri verir: *sertlenmek / sertleşmek, aksilenmek / aksileşmek, şıklanmak / şıklaşmak, ballanmak / ballaşmak, keyifsizlenmek / keyifsizleşmek.*

Sonuç

1. Literatürdeki tartışmalarda yer alan +IAn, +IAş, +IAt ekli bazı eylemlerin kendisinden türediğine inanılan +IA ekli tabanlara ulaşılammama sorununun aslında yalnızca BAŞLAMALI eylemlerle ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. ETTİRGEN / BAŞLAMALI eylem çiftlerinden biri olarak, bu eylemlerin nöbetleştiği ETTİRGEN eylemlerin belirlenmesiyle BAŞLAMALI eylemin karşısında herhangi bir +IA ekli tabana ihtiyaç duyulmadığı görülmüştür.

2. +IAn, +IAş, +IAt ve +IA-n, +IA-ş, +IA-t ayrı anlambilimsel süreçlerde devreye giren, ayrı işlevlere sahip eklerdir. Bu nedenle BAŞLAMALI eylemlerde bu eklerin +IA'dan türemediğini kabul etmek gerekir.

3. +IA, +IAn, +IAş ve +IAt eklerinin kolaylıkla birbirlerinin işlevini üstlenebildiği görülmüştür. Bu nedenle türetim süreçlerindeki olası boşlukları farklı varyantlarda aramanın uygun bir yöntem olmadığını söylemek mümkündür.

4. +IA ekinin, diğer işlevlerinin yanında, eklendiği ada doğrudan ETTİRGENLİK anlamı katabilme özelliğine sahip bir ek olduğu görülmüştür. Bu nedenle +IA ekinin çatıyı konu alan çalışmalarda ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz.

5. +IAn ekli eylem BAŞLAMALI ise ve aynı eylem +IA ekini de alabiliyorsa +IA ekli biçim ETTİRGEN olamaz. Dolayısıyla birbirlerinden de türemiş olamazlar.

6. +*lAt*, eklendiği addan doğrudan ETTİRGEN eylemler türetir. +*lA-t* ise çift ETTİRGEN yapısıdır. Yani, +*lA-t*'taki *-t*, addan +*lA* ekiyle türetilmiş bir ETTİRGEN eylemin ETTİRGENLİK derecesini artırır. Bir başka deyişle istemini artırır.

7. +*lAt* ekli ETTİRGEN ile BAŞLAMALI karşıtı (+*lAn* / +*lAş*) arasındaki morfolojik ilişki YÖNSÜZ (ÇİFT KUTUPLU)'dür. Yani ikisi de birbirinden türememiştir.

8. +*lAn*, +*lAş* ve +*lA-n*, + *lA-ş* yapıları ETTİRGENLEŞTİRME testiyle ayırt edilebilir. +*lAn*, +*lAş* ekli yapının karşısında +*lAt* veya +*lAn-DXr* varsa durum değişimi bildiren BAŞLAMALI eylemdir ve eki +*lAn*, +*lAş* ile gösterilir. Eğer +*lA* ile ettirgenleşiyorsa +*lA-n*, + *lA-ş* ile gösterilir.

Bu sonuçlar, Türk Dilbilgisi çalışmalarında işlevsel yaklaşımın önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Morfoloji incelemelerinde bile yalnızca biçime odaklanmanın hatalı sonuçlar doğurabileceği ortadadır. Bu nedenle, bu çalışmada Türk Dilbilgisi çalışmalarında dilbilimsel yöntemlerden yararlanan, anlambilim, edimbilim gibi diğer alt alanlar açısından da değerlendirilen bütüncül bir yaklaşımın gerekliliği savunulmaktadır. Bu bakışla Türkçe Sözlük'ün en azından bu çalışmanın konusu olan ekler açısından yeniden gözden geçirilmesi önerilmektedir. Çalışmamızın söz konusu eklerin işlevlerinin belirlenmesine, konuyla ilgili muğlak alanların belirginleşmesine katkı sağladığı düşünülmektedir. Burada belirlenen işlevlerin, Türkçenin edinimi ve öğretimi ile ilgili çalışmalarda da değerlendirilmesinin yararlı olacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2004). +IA- ekinin çatı ekleriyle kullanılışı konusundaki görüşler ve ekin yabancı kaynaklı kelimelere getirilişi üzerine. *Türk gramerinin sorunları toplantısı* içinde (s. 92-105). Ankara: TDK Yayınları.
- Alexiadou, A., Anagnostopoulou, E. ve Schäfer, F. (2008). The properties of anticausatives crosslinguistically. M. Frascarelli (Ed.), *Phases of interpretation* içinde (s. 187-212). Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Aslan, B. (2009). *Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine çatı ekleri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Cin, A. ve Deniz, I. (2020). Eski Türkçeden günümüze +la- isimden fiil yapım eki, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 10, 79-115.
- Comrie, B. (1989). *Language universals and linguistic typology*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Comrie, B. (2005). *Dil evrensellikleri ve dilbilim tipolojisi*. (İ. H. Ulutaş, Çev.). Ankara: Hece Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1989).
- Delice, H. İ. (2007). *Çatı eklerinin bilinmeyen bir işlevi üzerine*. 38. Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi. 419-434.
- Dik, S. C. (1978). *Functional grammar*. Amsterdam: North-Holland.
- Dik, S. C. (1989). *The theory of functional grammar part 1. The structure of the clause*. Dordrecht: Foris.
- Dursun, S. (2018). *Türkçede ettirgen yapılar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (1994). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Göksel, A. ve Kerslake, C. (2005). *Turkish a comprehensive grammar*. New York: Routledge.
- Haspelmath, M. (1993). More on the typology of causative/ inchoative alternations. *Causatives and transitivity* içinde (s. 87-120). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hopper, P. J. ve Thompson, S. A. (1980). Transitivity in grammar and discourse. *Language*, 56(2), 251-299.
- Horvath, J. ve Siloni, T. (2011). Anticausatives: Against reflexivization. *Lingua*, 121, 2176-2186.
- Key, G. (2013). *The morphosyntax of the Turkish causative construction* (Yayınlanmamış doktora tezi). University of Arizona, Tucson.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskova: Nauk.
- Koontz-Garboden, A. (2009). Anticausativization. *Natural Language & Linguistic Theory*, 27, 77-138.
- Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (1997). *Turkish*. New York:Routledge.
- Kulikov, L. I. (1999). Split causativity: Remarks on correlations between transitivity, aspect and tense. W. Abraham and L. Kulikov (Eds.) *Tense- Aspect, transitivity and causality: Essays in honour of Vladimir Nedjalkov* içinde (s. 21-42). Amsterdam: Benjamins.
- Kuribayashi, Y. (2015). Causative/anti-causative alternations in Turkish, Old Turkic and Khalaj. *Turcologica*, 103, 593-603.
- Levin, B. ve Rappaport Hovav, M. (1995). *Unaccusativity: At the syntax-lexical semantics interface*. Cambridge: MIT Press.
- Nakipoğlu, M. ve Üntak, A. (2006). Türkçe’de eylem sayısı ve biçimbirimsel özelliklerine göre eylem sınıfları. *Dilbilim Araştırmaları*, 129-164.
- Öner, M. (2006). Türkçede isimden fiil yapımı üzerine notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 60-76.
- Türk Dil Kurumu* (2022). *TDK Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Tarihsel, Toplumsal ve Politik Dinamikler ve Söylemler Bağlamında Japon Kadını ve Kadın Üniversiteleri

Rumeysa Nur ESER¹, Tolga ÖZŞEN²

Öz

Bu çalışma, Japon kadınının toplumsal konumunu, son 150 yılda yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümler ışığında yükseköğretim sistemi, özellikle de Kadın Üniversiteleri üzerinden çözümlenmeyi amaçlamaktadır. Çalışma sıralı üç ana başlığa sahiptir. Ulusal alanyazında Japon toplumu, kadını, eğitim sistemi ve özellikle de yükseköğretime dair çalışma sınırlıdır. Bu sebeple, öncelikle, Japon kadınına ilişkin son yüzyıldaki sosyokültürel ve politik söylemlerdeki değişim ve Japon Yükseköğretimi'nin yaşadığı dönüşüm tartışılmıştır. Ardından, Japonya'da kadın eğitimi ve üniversiteler tarihsel, toplumsal ve politik bağlamda irdelenmiştir. Son bölümde ise, günümüz Japonya'sındaki kadın üniversiteleri üzerinden Japon kadınının eğitim penceresinden nasıl konumlandırıldığı tartışmaya açılmıştır. Tüm bu tartışma ve veriler ışığında, kadın üniversitelerinin günümüz Japon toplumunda kadına ve kadının eğitimine ilişkin vizyoner, özellikli ve itici bir pozisyonda olmadığı, akademik katma değer açısından da karma üniversitelere kıyasla öncü, çığır açan bir konumda olmadığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Japon kadını
kadın eğitimi
kadın üniversitesi
Japon modernleşmesi
Japon yükseköğretimi
Japon eğitim sistemi

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 31.05.2022
Kabul Tarihi: 24.08.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1123712

Japanese Women and Women's Universities in Japan in the Context of Historical, Social, and Political Dynamics and Discourses

Abstract

This study discusses the position of Japanese women in the higher education system, especially through Women's Universities, from the social, political, and cultural aspects of the last 150 years. Since the studies on the Japanese society, women, the education system, and higher education at the national level are limited, first, the change in socio-cultural and political discourses regarding Japanese women and the transformation of Japanese Higher Education in the last century, and then the history of women's education and universities in Japan are scrutinized in social and political contexts. Lastly, the position of the Japanese women are discussed by analyzing the women's universities. Based on all the discussions and data, it can be interpreted that women's universities are mostly not in a visionary, specific, and impulsive position regarding women and women's education, and most are not in a pioneering, groundbreaking position compared to coed universities in terms of academic productivity.

Keywords

Japanese women
women education
women's university
Japanese modernisation
Japanese higher education
Japanese education system

About Article

Received: 31.05.2022
Accepted: 24.08.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1123712

¹ Lisans öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale/Türkiye, rumeysa.eser@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8456-1782

² Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Japon Dili Eğitimi Anabilim Dalı, Çanakkale/Türkiye, tozsen@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2074-427X

Giriş

Japonya geçtiğimiz yüzyılda toplumsal ve ekonomik kalkınma hamlesi ile dünya genelinde göze çarpan bir değişim hikâyesine sahiptir. Bu değişim süreci dünyadaki Japonya çalışmalarında farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. Türkiye’de ise “Japon mucizesi” olarak zaman zaman adlandırılan bu sürecin özellikle eğitim boyutuyla da ilgi gördüğünü söylenebilir. Japon eğitim sistemi kurumsal yapı, fiziksel altyapı, öğretim programları gibi farklı bileşenleriyle yukarıda değindiğimiz bu değişimin temel aktörlerinden biri olarak ele alınmakta; bir model olarak Türk eğitim sistemine yansımaları da tartışılmaktadır (Baydilek-Başaran, 2015; Ekinci, 2010; B. Kırıl ve E. Kırıl, 2009; Polat ve Arabacı Bakır, 2012; Tösten ve Ekinci, 2012; Uçar ve Uçar, 2004). Diğer yandan, Japon kadını özellikle son yüzyılda toplumsal yaşamda ve üretimde görünür hale gelmeye başlamıştır ve bu süreç okullaşma süreci ile bir paralellik gösterir.

Japonya’ya ve Japon eğitim sistemine ilişkin ulusal alanyazındaki çalışmaların çoğunluğunun Japon eğitim sistemini, Japon kadınının eğitimini ve Japon kadınının toplumsal-üretsel yaşam içerisindeki yerini tartışmak için yeterli zemine sahip olmadığı görülmektedir. Zira çalışmaların nicel olarak azınlıktaki bir bölümü Japonya’nın kendine özgü toplumsal aktörlerini, kültürel normlarını, tarihsel ve siyasal dinamiklerini, tarihsel gelişim süreçlerini çözümleme çerçevesine dâhil etmektedir (Özşen, 2020; Topaçoğlu, 2021; Toksöz, 2021; Varoğlu, 2021). Dışarıya ait bir olgu ve/veya sosyokültürel-bürokratik kurum sistem tartışılırken kopyala-yapıştır yaklaşımından uzak durmak ve hedef olgu/kurumun var olduğu toplumdaki konumlandırılışını o coğrafyanın sosyokültürel, tarihsel, siyasal dinamikleri üzerinden değerlendirmek, tartışılan olgunun ve/veya problematiğinin daha kapsamlı ve zeminli ele alınmasını sağlayacaktır.

Bu anlayışla, mevcut çalışma kapsamında Japonya’da kadının toplumsal yeri eğitim ile ilişkilendirilerek ele alınacaktır. Somut olarak, Japonya’da kadının eğitim sistemi içerisindeki yeri, kadına yüklenen roller genelde yükseköğretim özelde kadın üniversiteleri üzerinden son 150 yılda yaşanan toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümler zemininde tahlil edilecektir. Bu çalışmaya özgün diğer önemli noktalardan birisi de Japonya’daki kadın üniversitelerini çözümleme aracı yapıyor olmasıdır. Bilindiği üzere, Japonya’daki Kadın Üniversiteleri Türkiye’deki güncel politik gündem içerisinde bir tartışma başlığı olarak yer almıştır. Ancak, kadın üniversitesi olgusuna ilişkin Japonya’nın sosyolojik, tarihsel, politik ve kültürel açılarından nasıl bir arka plana sahip olduğu, kadın üniversitelerinin ne tür bir vizyon, misyon ve çıktı politikasına sahip olduğu, toplumsal ve akademik katkı düzeyleri açısından

karma üniversitelerden farkları gibi hususlar akademik zeminde tartışılmamıştır. Bu çalışma ile Japonya'daki kadın üniversitelerinin gerçeklikleri ve sınırlılıklarının Japonya bağlamında ortaya konulması da sağlanmış olacaktır.

Tüm bunlardan hareketle, özellikle ulusal alanyazındaki Japon kadını, kadının eğitimi, yükseköğretim ve kadın gibi başlıklardaki birikim eksikliğine kısmen yanıt verilmiş; bu değişkenler ve aktörler arasındaki ilişki Japonoloji perspektifinden bakılarak somut bir zemine kavuşturulmuş olacaktır.

Bu çalışma tarihsel süreç olarak 19. yüzyıl son çeyreğinden bugüne kadarki süreci, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrası Japonya'nın yaşadığı sosyoekonomik dönüşüm sürecini odak noktası yapacaktır.

Kadın üniversitelerine ilişkin öğrenci, öğretim elemanı sayıları, fakülte bilgileri (sayıları, adları ve türleri) gibi tüm nicel verilere ulaşmak amacıyla, 2021 yılı Mayıs ayı itibarıyla faaliyet gösteren kadın üniversiteleri listelenmiş ve toplamda 73 kadın üniversitesine ulaşılmıştır. Kadın üniversitelerine ilişkin bu çalışmada kullanılan tüm veriler, üniversitelerin resmi Japonca sayfaları detaylıca incelenerek elde edilmiş ve bir araya getirilmiştir.

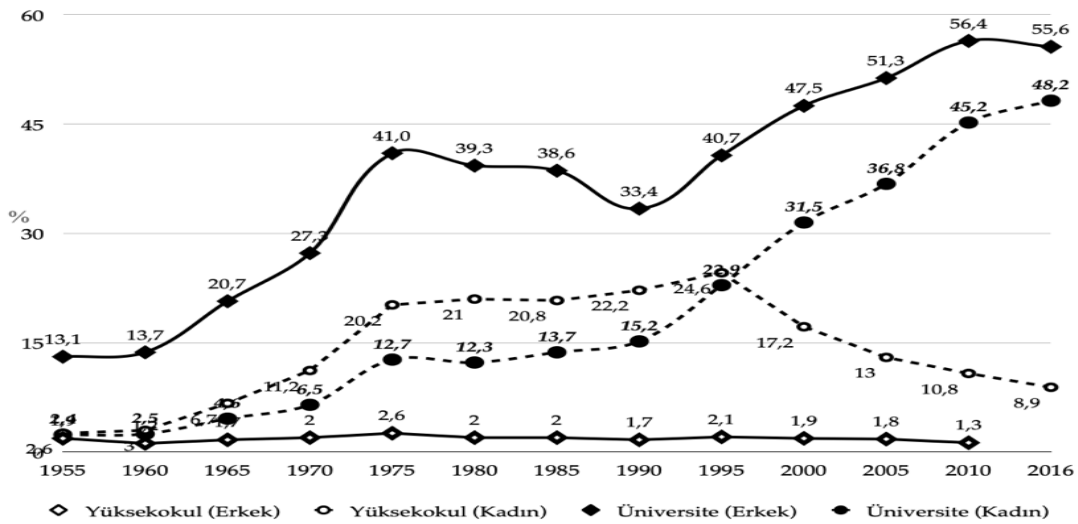
Çalışmada öncelikle -genel okuyucuya bir zemin oluşturması açısından- son yüzyıldaki Japon kadınına ilişkin geliştirilen söylemler tarihsel ve politik dinamikler çerçevesinde irdelenecek, Japon yükseköğretiminin ve Japon eğitim sisteminde kadının son yüzyılda yaşadığı dönüşüm makro verilerle okuyucuya sunulacaktır. Bu yolla, ileriki aşamalarda sosyolojik, politik ve tarihsel çözümlenmeler için okuyucuya bir zemin sunulmuş olacaktır. Çalışmanın ilerleyen aşamasında ise Japonya'da kadın eğitiminin tarihçesi detaylarıyla ve tarihsel, politik ve sosyolojik gerekçeleriyle özetlenecek, kadın üniversitelerinin kuruluş motivasyonları bu kapsamda tartışılacaktır. Son bölümde ise, kadın üniversitelerinin günümüzdeki konum ve işlevleri nicel ve nitel veriler üzerinden irdelenerek, günümüz Japonya'sında kadının eğitim (yükseköğretim) açısından nasıl konumlandırıldığı sorusunun yanıtı aranacaktır.

Sanayileşme, Kadın ve Eğitim

Japonya, II. Dünya Savaşı sonrasında 1947 yılında “‘yeni’ Japonya'nın eğitim yaklaşımını net biçimde ortaya koyan bir prensipler manzumesi” (Özşen, 2020, s. 47) olarak Eğitim Temel Yasasını (*Kyōiku Kihon Hō*) yürürlüğe sokmuştur. Bu yasa çerçevesinde “6-3-3-4 sistemi” olarak da ifade edilen eğitim kademelerinin süreleri de zorunlu eğitim süresi ile birlikte belirlenmiştir.

1950 sonrası Japonya’da başlayan sanayileşme ve dolayısıyla kentleşme ile birlikte işgücü köyden kente yönelmiştir. 1950 sonrası süreç ilk aşamada zorunlu eğitimi tamamlamış yeni mezun gençlerin planlı ve toplu bir şekilde kentlerde ihtiyaç duyulan üretim alanlarında istihdamı amaçlanmış ve buna yönelik politikalar geliştirilmiştir (Özşen, 2021, s. 445-449). Bu *Geniş Çaplı İş Tanıtım ve Planlı Taşıma Sisteminin* (Katase, 2010, s. 12) savaş sonrası ilk olarak 1954 yılında Aomori kentinden toplu biçimde Tokyo’ya hareket eden trenle başlamış olduğu bilinmektedir (Kase, 1997). Bu yolla, yerel iş gücünün ulusal üretimde planlı ve akılcı biçimde kullanılabilmesine yönelik bir sistemin adımları atılmıştır.

Sanayileşme sürecinin ve kente göçün düzene girdiği 1980’lerle birlikte üretimdeki tekn(oloj)ik gelişmelere bağlı olarak kalifiye iş gücü ihtiyacı hâsıl olmaya başlamış ve bireylerin bir sonraki eğitim kademesine yönelimi artış göstermiştir. 1980 yılında her üç Japon kadından birinin (ön lisans: %21; lisans: %12) yükseköğretime devam etmesi bunun bir sonucu olarak ifade edilebilir. 1990’lar Japonya için kentte ikinci neslin hayatını sürdürdüğü, bilgi toplumuna geçiş sürecinin ivme kazandığı, üretimde ve yaşamda teknolojinin derin ve geniş yer almaya başladığı, mavi yakadan beyaz yakaya geçiş sürecinin hızlandığı bir dönem olarak değerlendirilebilir. Buna bağlı olarak da ortaöğretim ve ön lisanstaki meslek eğitime (ve sonrasında lisans eğitime) eğilim hızlanmıştır. Bir başka ifade ile 1950 sonrasında özellikle 1980-1990’lara kadarki süreç toplumsal hedeflerin bireysel beklenti ve arzuların yerini aldığı ve buna göre eğitimde arz ve talebin şekillendiği süreçtir.

Şekil 1 Cinsiyete göre ön lisans ve lisans programlarına devam oranları

Diğer taraftan, 1990'lar sonrası ise, kentli bireyin beklentilerinin de toplumsal hedefler kadar öncelenmeye başladığı bir dönem özelliği sergiler ve dolayısıyla eğitimdeki arz ve talep de bu çerçevede dönüşüm gösterir. Japon İstatistik Bürosu Okul Temel Araştırmaları (*gakkō kihon chōsa*) verilerine dayanarak tarafımızca hazırlanan Şekil 1'den de görüldüğü üzere, 1990'lara kadar her beş kadından biri yüksekokula devam ederken, sonrasında bu eğilim lisans eğitime kaymıştır. Bugün neredeyse her iki kadından birinin lisans programlarına devamı yukarıda kısaca bahsedilen sosyoekonomik sürecin bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Şekil 1).

Yine, özellikle 1990'lar sonrası Japon toplumu bir tür “diploma toplumu” (Collins, 1979) kimliğine bürünmeye başlamıştır. Japonya bir yandan kent(li)-köy(lü) (ya da bir başka deyişle merkez-çevre) dikotomisi üzerinden diğer yandan da eğitim(li/siz) kimliği üzerinden bu çatışmayı yaşamaktadır. Statüyü belirleyen ve ekonomik gelirin zeminini oluşturanın kültürel ve eğitsel donanım olduğu algısı –Weberci bir söylemle kültür bazlı bir statü grubuna dâhil olma gerekliliği– (iş piyasası talebine yanıtın dışında) eğitime olan ilgi ve yönelimi etkileyen olgular arasındadır.

Japonya'da yükseköğretim Japon Eğitim, Kültür, Spor, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (MEXT) tarafından yönetilmektedir. Japon İstatistik Bürosu “Okul Temel Araştırmaları 2020” verilerine göre günümüzde toplamda Japonya'da 795 üniversite ve 323 (üniversite bünyesinde bulunmayan) Yüksekokul bulunmaktadır (Japon İstatistik Bürosu, 2020a). 1950 yılından bu yana üniversite sayısı 3 katından fazla, yüksekokul sayısı ise 2 katından fazla artmıştır. Bu noktada kısaca, kavramsal çerçeveye ilişkin bir parantez açmak yerinde olacaktır. Japoncada *daigaku* olarak geçen kavram sözlük çevirisi olarak üniversite terimini; *tankidaigaku* ise yüksekokul terimini ifade etmektedir. Ancak, örgütsel yapı ve bağlam olarak yüksekokul (*tankidaigaku*) üniversite bünyesindeki birim olarak olduğu kadar, ülkemizde de 4 örneği bulunan şekliyle üniversite örgütünden bağımsız, yekpare bir yükseköğretim kurumu olarak da faaliyet gösterebilmektedir. Bu çerçevede, bu çalışmada Japonya'ya dair kullanılan “Üniversite” kavramı fakültelerin bulunduğu yükseköğretim organizasyonunu, “Yüksekokul” ise üniversiteden bağımsız, yekpare, tüzel bir kişilik olarak iki yıllık yükseköğretim organizasyonunu ifade etmektedir. Üniversite bünyesindeki (meslek) yüksekokullarına atıf yapmamaktadır.

Üniversite türlerine göre bakıldığında, 2020 yılı itibarıyla Japonya'daki üniversitelerin %77,3'ü özel üniversitelerden oluşurken, devlet üniversitelerinin oranı %10,8'dir. Burada bahsedilen üniversite türü ayırımının mali kaynak bazlı bir tanımlama

olduğunu ve Japonya'daki ilgili verilerin çoğunluğunun bu tanımlama çerçevesi üzerinden sunulduğunu ifade etmek gerekir. Devlet üniversiteleri ve özel (vakıf) üniversiteleri ülkemizdeki ile benzer mali ve idari yapıya sahiptir. Çalışmada geçen Yerel Yönetim (Belediye/Kamu) üniversiteleri yine kamu üniversitesi olma özelliğini taşımakla birlikte, özellikle personel ve altyapı bütçelerinin üniversitenin bulunduğu ildeki yerel yönetimler tarafından fonlandığı bir kaynak yapısına sahiptir. Bu kısa açıklama sonrasında, verilere geri dönersek, Yerel Yönetim (Belediye/Kamu) üniversiteleri de devlet üniversiteleri ile yakın bir orana (%11,8) sahiptir. Öğrenci sayıları açısından değerlendirildiğinde, lisansa yönelim 1950 yılından bu yana 10 kattan fazla artış gösterirken, yüksekokullara kayıtlanma 1990'lar sonrasında düşüşe geçmiştir (Şekil 1).

Normal şartlar altında gelişmekte olan ülkelerde nüfus artışı ile birlikte genç nüfusun da artması ve buna bağlı olarak yükseköğretime talebin nicel olarak artışından söz edilebilir. Ancak, burada altı çizilmelidir ki, Japonya 1970'lerden itibaren toplumsal yaşlanma sürecine girmiş ve 1994 yılı itibarıyla nüfusunun %14'ünden fazlasının 65 yaş üstü nüfustan oluştuğu bir demografik yapıya sahip hale gelmiştir. Bugün 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusun %28,7'sini, 15 yaş altı nüfusun ise genelin %11,9'unu oluşturduğu unutulmamalı ve yükseköğrenime ilişkin artış ivmesi işbu güncel demografik gerçekliklerle birlikte değerlendirilmelidir. Daha basit bir ifadeyle, genç nüfus gittikçe azalma eğilimindeyken, genç nüfus içindeki yükseköğrenime devam ivmesi artışını sürdürmektedir.

Bugün, toplam lisans öğrencilerinin üniversite türü bağlamında dağılımlarına bakıldığında ise, öğrencilerin %20,5'inin devlet üniversitelerine, %5,4'ünün yerel yönetim (belediye) üniversitelerine ve %74'ünün ise özel üniversitelerine kayıtlı olduğu görülmektedir (Japon İstatistik Bürosu, 2020b). Lisans düzeyinde -nicel bağlamda- özel üniversitelere eğilimin güçlü olduğu ortadadır.

Lisansüstü programlar bağlamında değerlendirildiğinde ise, Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları Enstitüsü (NISTEP) "Japanese Science and Technology Indicators 2019" raporu verilerine göre, yüksek lisans programlarına eğilim 2000'lerin başına kadar devam etmiş, 2010 itibarıyla yüksek lisansa devam oranları düşüşe geçmiştir. Doktora programlarına ise 2000'lerin başından itibaren görece durağan bir seyir izlemektedir (National Institute of Science and Technology Policy, 2019). Bugün itibarıyla, lisans programlarında özel üniversitelere eğilim güçlüyken, lisansüstü programlarda ise devlet üniversitelerinin ana rolde olduğunu söylemek mümkündür. Diğer göze çarpan verilerden bir diğeri de yükseköğretimde kadın öğrencilerin ağırlığıdır. Örneğin, lisansüstü programlara kayıtlı öğrenciler arasında

yüzde 7'lik bir orana sahipken, bu oran günümüzde yüzde 30'ları geçmektedir. Özetle, günümüz Japon yükseköğretiminde ön lisans nüfusunun çok büyük bir bölümünün, lisans nüfusunun yarıya yakınının ve lisansüstü öğrenci nüfusunun 1/3'ünün kadın öğrencilerden oluştuğu net biçimde ortaya çıkmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1

Yükseköğretimde Öğrenci Sayıları, 2020

	Devlet			Yerel Yönetim			Özel			TOPLAM		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Genel	Erkek	Kadın
Dr. (N) ¹	9523	6697	2826	1133	747	386	4003	2540	1463	14659	9984	4675
Dr. (%) ³		70,32	29,68		65,93	34,07		63,45	36,55		68,11	31,89
Y.L. (N) ³	41748	30667	11081	5000	3134	1866	25206	16060	9146	71954	49861	22093
Y.L. (%) ³		73,46	26,54		62,68	37,32		63,71	36,29		69,30	30,70
L. (N) ²	598881	387748	211133	158579	74567	84012	2158145	1158970	999175	2915605	1621285	1294320
L. (%) ⁴		64,7	35,2		47,1	52,9		53,7	46,3		55,6	44,4
Ö.L. (N) ⁴				5548	904	4644	102048	12048	90000	107596	12952	94644
Ö.L. (%) ⁴					16,2	83,7		11,9	88,1		12,1	87,9

Tüm bu verilerden hareketle, savaş sonrası Japon toplumunun sosyoekonomik dönüşümüne bağlı olarak kadının eğitime katılımının artış gösterdiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Yine de Japon toplumunda kadının yerinin salt eğitim verileri ile tanımlanması bir sonuç betimlemesinden öteye gitmeyecektir. Bu sebeple, toplumsal ve kültürel bağlamda Japon toplumunda kadının yerinin tarihsel bağlamda kısaca özetlenmesi, gerek genel bağlamda eğitimde kadını konumlandırmak gerekse çalışmanın konusu olan kadın üniversitelerinin Japon toplumunda ve yükseköğretimdeki yerini anlamak açısından yerinde olacaktır.

Dünden Bugüne Japon Toplumunda Kadın

Japon toplumu tarihsel bağlamda bakıldığında, binlerce yıllık yerleşik tarım kültürü içerisinde toplumsal kurumlarını ve kültürel normlarını oluşturmuş bir toplumdur (Hendry, 1995). Son yüzyılda kentleşen ve kentli kimliğe bürünmeye başlayan bir dönüşüm yapısal olarak söz konusudur. Ancak, diğer yandan asırlara dayanan erkek egemen ve ataerkil toplumsal yapı ve kültürel normlar günümüz toplumsal, bürokratik kurumların ve olguların işleyiş felsefelerinin temelinde halen varlığını sürdürmektedir (Benedict, 1946; Nakane, 1967;

¹ Japon İstatistik Bürosu, 2020c

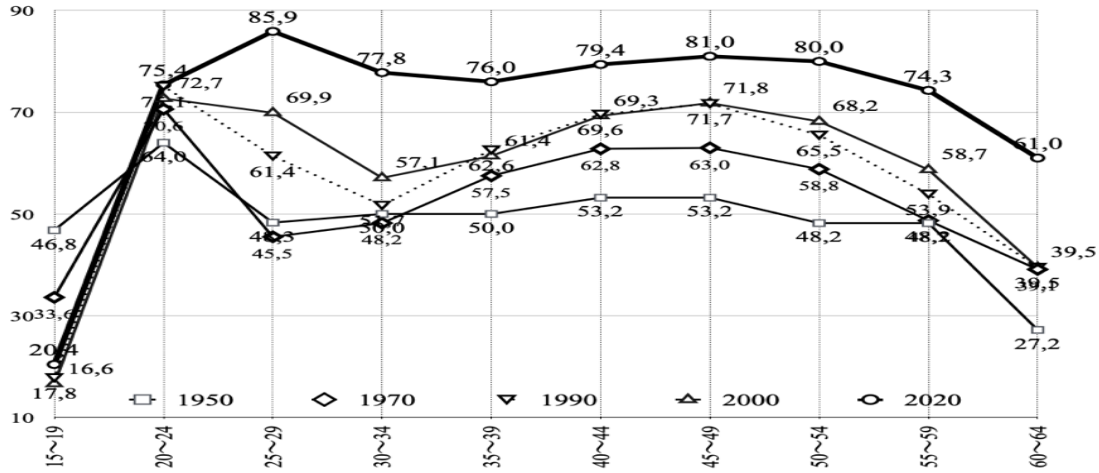
² Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology-Japan, 2018

Tokuno, 2007). Her ne kadar kavramlar evrensel bir bağlama sahip olsa da, iç dinamiklerin güçlü ve kavramların sahaya yansımada etkili olduğu Japon toplumunda kadının çözümlenmesi Batı okumaları üzerinden yapılmamalıdır. Diğer bir deyişle, kavramsal çerçevenin Japonya özelinde tanımlanması ve olguların bu çerçeve üzerinden okunması faydalı olacaktır.

Japon kültürünün temeline işlemiş Konfüçyüsçü anlayış, modernleşme öncesi feodal toplum yapısı içerisinde kadına iki ana görev belirlemiş ve bunu “*iyi eş, bilge anne*” (*Ryōsai Kenbo*; 良妻賢母) sloganı ile ideolojileştirmiştir (Fujimura-Fanselow, 1991; Koyama, 2014; Ochiai, 2017). Aile içi cinsiyete dayalı iş bölümü de bu çerçevede kavramsallaşmış ve “*erkek dışarıda, kadın evde*” (*Otoko wa soto, onna wa uchi*; 男は外女は内) söylemi toplumsal tabanda güçlü yere sahip olmuştur (Özşen, 2016). Yine, “Hakiki Japon Kadını” olarak Türkçeye çevirebileceğimiz “*Yamatonadeshiko*” (大和撫子) kavramı da eski tarihlerden itibaren Japon kadını imgesini tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. *Nadeshiko* sözlük anlamı olarak karanfilgillerden bir çiçek adı olmakla birlikte (Mandujano-Salazar, 2016, s. 6), bağlam olarak, “nahif, güzel, temiz, güzel konuşan ve erkeği taşıyabilen” ideal Japon kadını resmetmektedir. 19. yüzyıl son çeyreğinden itibaren Japon modernleşmesinin temelini de oluşturan Konfüçyüsçü anlayış, kadın ile erkek arasındaki ilişkinin -toplumsal bağlamda- eşitler arası bir ilişki olmadığı üzerine kuruludur. Buna bağlı olarak, özellikle 20. yüzyıl ilk yarısına kadarki süreçte kadının temel rolü annelik (Reischauer, Jansen ve Jansen, 1995) ve buna bağlı çocuk bakımı, hijyen bilgisi, ev ekonomisi gibi “ev” ile ilgili işlerdir. Ancak, kısmen 19. yüzyıl sonunda, özellikle de II. dünya savaşı sonrasında yaşanan sosyoekonomik dönüşüm ve liberalleşen eğitim politikaları ile birlikte kadının eğitim yaşamındaki yeri de yeniden değerlendirilmeye başlanmıştır. Yine de bu dönemlerde kadının eğitimi “İyi Eş, Bilge Anne” düşüncesi zemininde şekillenmiştir. Burada altını güçlü bir şekilde çizmek gerekir ki, bu tanım çerçevesi tarihsel bağlamdaki Japon kadını imgesini işaret eder. Günümüzde ise, kentli ve eğitilmiş kadın imgesi gerek eğitim gerek profesyonel yaşam bağlamında pozisyonunu değiştirmekte ve çeşitlendirmektedir (Nussel, 2009).

Şekil 2, bu çerçevede Japon kadınının 1950 sonrasındaki işgücüne katılım oranındaki artışı somut bir biçimde göstermektedir (JILPT, 2021). Biçimi itibarıyla “M” harfine benzemesi sebebiyle “M Dalgalanması” (M Curve) olarak adlandırılan bu grafikte yıllara göre kadın yaş gruplarının işgücüne katılım oranlarındaki değişim net biçimde görülebilmektedir. Önceki dönemlerde ortaöğretimi tamamladıktan sonra çalışmaya başlayan ve ardından evlilik,

doğum, çocuk bakımı gibi sebeplerle çalışma yaşantısından ayrılan ve sonrasında orta yaş sonrası yeniden yarı zamanlı olarak işe geri dönen kadın profili (M dalgalanmasının yüksek olduğu profil), yıllar içerisinde yükseköğrenimini tamamladıktan sonra çalışma yaşantısına katılan ve istikrarlı biçimde bu eğilimi koruyan bir kadın profiline doğru evrilmektedir.

Şekil 2. Kadınların işgücüne katılım oranları (1950-2020)

Özellikle 1980'lerden itibaren Sosyoloji alanında Toplumsal Cinsiyet bağlamında kadına ve kadının kariyerine odaklanan çalışmaların artışı da (Ehara, 2013) bir anlamda yukarıda bahsedilen ivme ile kronolojik paralellik göstermektedir. Günümüzde Japon kadını gerek kentte gerekse kırsalda yukarıda ifade edilen “edilgen” pozisyonundan sıyrılma, hem toplumsal hem de profesyonel yaşamda örgütlü ve bilinçli biçimde etkin rol edinme sürecindedir. Son yıllarda Japon medyasında da yer almaya başlayan (Amerika'daki ‘MeToo’ hareketinden esinlenerek adlandırılan) *#KuToo hareketi* Japon kadınının toplumsal ve profesyonel hayattaki yerinin değişimine bir örnek olarak verilebilir (Hasunuma ve Shin, 2019). Profesyonel yaşamda -her ne kadar yazılı bir kural olmasa da- Japon kadınları katı kıyafet kurallarına tabi tutulmakta ve topuklu ayakkabı giymeleri “beklenmektedir”. Buna karşın, kadınlar *#KuToo³ hareketi* (Miura, 2017; Okura, 2021) ile erkek egemen yapıya karşı örgütlü bir karşıt duruş geliştirerek eğitimli-kentli kadının toplumsal konumunu edilgenden etkine çevirme iradesini göstermektedirler. Bu duruş gerontokratik bir toplum olan Japonya'da aynı zamanda (daha fazla güce sahip) yaşlı (erkek) yönetici erkine karşı bir duruştur (Gietel-Basten, 2020).

³ Japoncada *Kutsu* (ayakkabı) ve *Kutsū* (acı veren) kelimelerinin ilk sesi olan ‘Ku’ ile Amerika'daki Me Too hareketinin ‘Too’ kelimesini alarak topuklu ayakkabı giymeye zorlanma olgusuna karşı KuToo sloganını üretmişlerdir.

Tüm bu çerçeve göz önüne alındığında, Japonya’da kadının toplumsal ve üretsel yaşamdaki yerinin “gölge/gelin” çerçevesinden çıkarak etkin bir role doğru dönüşüm sergilediğini ve bu dönüşüm sürecinin kadınların eğitim düzeyinin artışı ile paralel bir kronoloji sergilediğini söylemek mümkündür. Kadın üniversitelerine ilişkin tartışmaların bu tarihsel, sosyolojik arka plan zemininde ele alınması konunun daha sağlıklı tartışılmasına olanak sağlayacaktır.

19. Yüzyıldan Bugüne Japonya’da Kadının Eğitimi ve Yükseköğretim

Savaş Öncesi Japonya’da Yükseköğretim ve Kadın

Japon tarihine aşina olmayanlar için öncelikle “Savaş öncesi-sonrası” tanımlamasının kısaca yapılması, metinde geçen kronolojik ve tarihsel vurguların daha iyi anlaşılması adına önem arz etmektedir. Japonya tarihsel, toplumsal, ekonomik ve hatta kültürel bağlamda özellikle II. Dünya Savaşı (1945) öncesi ve sonrasında iki ayrı karaktere sahiptir. Japonoloji çalışmalarında da bu tarih bir kilometre taşı olarak kabul görür ve kısaca “savaş öncesi” ve “savaş sonrası” tanımlamasıyla kronolojik bir çerçeveye oturtulur. Bu tartışmada da aynı yaklaşım benimsenerek 1945 öncesi dönem “savaş öncesi”, 1945 sonrası dönem ise “savaş sonrası” olarak çerçevelendirilmiştir.

Meiji dönemi (19. yüzyıl son çeyreği) itibarıyla liberalleşen ve dünyayı yakalamaya çalışan eğitim anlayış ve politikalarıyla birlikte kadının eğitimi önem kazanmaya başlamıştır. Kadının ilköğretim sonrası örgün eğitiminin kurumsallaşması da bu dönemlere kadar dayanmaktadır. Bu dönem okullarına bakıldığında, “iyi eş, bilge anne” anlayışı ile sınırlı kalmak kaydıyla kadının niteliklerinin yükseltilmesinin amaçlandığı görülmektedir. Bu dönem okullarındaki öğretim programları ağırlıklı olarak ev ekonomisi, genel kültür, Japon edebiyatı ve İngiliz edebiyatı gibi içeriklere sahiptir (Yukawa, Yamamoto ve Sugiyama, 2018, s. 110). Bu da toplumsal olarak kadın imgesinden ve kadının eğitiminden beklenen çerçeveyi yansıtır niteliktedir. Dahası, Meiji İmparatoru’nun ifadeleri de sahadaki yansımaların düşünsel zeminini destekler niteliktedir.

Kadınlarımız göz ardı edilmemelidir. Annelerin eğitilmesinin önemi, gelecek nesillerin bu yeni eğitim sistemiyle aydınlatılması tamamen buna bağlıdır. Eşlerimiz ve kız kardeşlerimiz yabancı turlara eşlik ederek kadın eğitim sisteminin iyileştirilmiş haliyle kendilerini eğitebilirler ve geri dönüt olarak bu yararlı gelişmeler sayesinde çocuklarımızı eğitirler. Özgürlük buna bağlıdır (Harrington, 1987, s. 170).

Görüldüğü üzere, annenin eğitimi kadının eğitimindeki toplumsal fayda bağlamında odak noktadır ve bunun sistematik biçimde yürütülebilmesi amacıyla ilgili eğitim

kurumlarının açılması fikri bu çerçevede ortaya konmuştur. Ancak, her ne kadar kadın üniversitelerinin fikirselsel temelleri bu şekilde atılsa da, 20. yüzyıl ortalarına kadar kadının (annenin) eğitimi lise ve yükseköğretim seviyesinde kadın ve erkek okullarında ayrı olarak yürütülmüştür.

Kadın üniversitelerinin detaylarına geçmeden önce tarihsel bağlamda zamanın politik ruhunu kısaca özetlemek tartışmaya zemin sağlayacaktır. Meiji dönemi (1868-1912) Japon modern ulus devlet sisteminin oturmaya başladığı ve modernleşme sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen dönemdir. Ancak, bu dönem zamanın politik dinamikleri itibarıyla iki farklı karaktere sahiptir ki eğitim sistemi ve politikaları da bu çerçevede şekillenmiştir. Meiji döneminin ilk yarısı (1868-1890) görece liberal ve dünyaya açılma niyetine sahip bir çerçevede eğitim sistemini, söylemini ve politikalarını geliştirmişken, 1890 sonrası Uzakdoğu coğrafyasının savaş odaklı bir sosyopolitik atmosfere bürünmesiyle birlikte daha milliyetçi, militarist ve “eski” okumaları temel alan bir söyleme evrilmiştir (Özşen, 2020).

Japonya’da kadın yükseköğretim kurumlarının şekillenmesinde 1870 yılında Hristiyan misyonerler tarafından kurulan *Miss Kidder’s ortaokul ve lisesi*, 1871 yılında kurulan *Kyoritsu Okulu* ve benzer ortaöğretim kurumları da önemli itici güç olmuştur. Bu ve benzer nitelikteki misyoner faaliyet gerçekleştiren okullar teolojik eğitimin verildiği okullardan çok misyonerlik faaliyetleri bağlamında -Hristiyanlığın tanıtıldığı- “Batı tarzı eğitim” veren kurumlar olarak konumlandırılmış ve Meiji hükümetinin ilk dönemlerindeki liberal duruş ile desteklenmişlerdir. Ancak, 1890’lara gelindiğinde Meiji reformları ile başlayan liberal süreç, öz değerleri ve millî kimlik inşasını zedelediği eleştirileri ile karşılaşır. Bu çerçevede, 1890 yılında Eğitim Bakanı Akimasa Yoshikawa’nın çalışmaları sonucunda İmparatorluk Eğitim Fermanı (*Kyōiku Chokugo*) yayımlanarak açılımcı (liberal) söylem ve politikardan geri dönüş vurgulanmıştır. Ferman nicel olarak çok kısa bir metindir ancak içerik ve anlam olarak oldukça etkili olmuştur. Devletçi söylemi ve Konfüçyüsçü öğretiyi (*Jin-Gi-Chū-Kō*) zemin yaparak milli ve öz değerlerin eğitim yoluyla Japonlara aktarılmasının önemini vurgulandığı bu ferman ile eğitim politikaları milliyetçi ve muhafazakâr bir söyleme kaymıştır. Böyle bir sosyopolitik atmosfer içerisinde söz konusu misyoner okullarında Japon kadınlarının “Batılı gibi” yetiştirilmesi “tehlikeli” bir eğilim olarak görülmeye başlanmıştır.

Kyōritsu Meslek (Yüksek)okulu (1886), Tokyo Kadın Okulu (*Tokyo Jogakkō*-1872), Tokyo Kadın Öğretmen Okulu (*Tokyo Joshi Shihan Gakkō*-1874), Tsuda İngilizce Okulu (Tsuda Eigaku Juku-1900), Tokyo Kadın Medikal Okulu (*Tokyo JoĠgakkō*-1900), Nara Kadın Öğretmen Okulu (*Nara Joshi Shihan Gakkō*-1908) gibi Japon kadınının farklı uzmanlık

alanlarında donanım kazanmasını ve becerilerini geliştirerek toplumsal-üretsel hayatta birer birey olarak katkı sunmalarını amaçlayan -meslek odaklı- okullar özellikle 20. yüzyıl ilk çeyreğine kadar kurulmaya devam etmiştir. Öğretim programlarına bakıldığında ise, mesleki donanımdan çok ahlak, görgü kuralları, ev ekonomisi, muhasebe, sanat, dikiş, müzik, edebiyat, çocuk gelişimi, jimnastik gibi derslerin çoğu okulda uygulandığı görülmektedir. Bu dönemdeki kadının eğitimine ilişkin dönemin Eğitim Bakanı Dairoku Kikuchi Londra Üniversitesi'ndeki derslerinde şu ifadeyi kullanır.

İnsanların sosyal durumundaki değişiklik ve kompleks Batı medeniyetinin dahil olmasıyla birlikte, kadına ilişkin düşünce dünyamız genişliyor. İnaniyorum ki, temel ruh aynı kalacaktır ancak formun değişmesi gerekmektedir. Kadının mesleğine ilişkin idealimiz halen aynı. İyi eşin ve bilge annenin esasları değişmez, ancak dış görünüş (form) değişecektir (Kikuchi, 1909, s. 268-269; akt. Harrington, 1987, s. 180-181).

Bakan Kikuchi'nin kadına ve kadının eğitimine ilişkin bu söylemi, dönemin devlet söyleminin hem günün gerçekliklerini kabul ettiğini hem de klasik devlet söyleminin ruhunu da korumaya çalıştığını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, her ne kadar kadının toplumsal ve üretsel yaşama katılımını temel alan bir yaklaşım -yeni kurulan- okul programlarına yansıtılmış olsa da halen Konfüçyüsçü geleneksel "iyi eş, bilge anne" anlayışının gücünü koruduğunu göstermektedir.

20. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla, Japonya'da kadın eğitim yoluyla toplumsal ve üretsel yaşamda daha görünür hale gelmeye başlar. Ancak, bu sosyal organizasyonlarda ve üretsel yaşamda kolayca yer edinir hale geldiği anlamına gelmez. Kız çocuklarına yönelik eğitimde arz ve talebin bu denli ivme kazandığı ve sosyopolitik bağlamda kadın imgesinin eğitim yoluyla değişime uğramaya başladığı bu dönemde farklı bir gerçeklik de ortaya çıkmıştır. Bu eğitim kurumlarının çoğunluğu özel kurumlardır ve dolayısıyla aileler kız çocuklarını okutabilmek amacıyla anlamlı bir finansal efor harcamaktadır. Ancak, mezuniyet sonrası kız çocuklarının iş bulma olasılığının düşük olması gerçekliği, aileleri kız çocuklarının geleceğine -eğitim aldırarak- yatırım yapmanın çok etkin bir yol olmadığı düşüncesine itmeye başlamıştır (Fujimura ve Fanselow, 1985).

1917 yılında Özel Eğitim Komisyonu (*Rinji kyōiku kaigi*) toplantısı bu toplumsal gerçeklikleri de değerlendirerek 9 gündem maddesinden bir tanesini de kadın eğitimi olarak belirlemiştir. Toplantı sonunda, Japonya'da kadın eğitiminin daha da geliştirilmesinin gerektiği belirtilse de, konu kadının yükseköğrenim hakkına geldiğinde Japonya'nın henüz hazır olmadığı ifade edilmiştir. Özetle, Japon kadının daha fazla eğitime ihtiyacı vardır.

Çünkü aksi halde Japon kadını liberal ve sosyalist fikirlere doğru çekilebilirler. Ancak, devlet eğitim hizmetini kendi sunmazsa bu alan Hristiyan anlayışın hâkimiyetine geçebilir. Dolayısıyla kadının eğitimi önemlidir. Bakıldığında, kadının eğitim hakkına ilişkin tartışmada bile kadın edilgen, ‘adına karar verilen’ bir pozisyonda bulunmaktadır. Yükseköğrenim hakkı ise, Konfüçyüsçü “iyi eş, bilge anne” anlayışı gereği kadının yerinin eğitilmiş bir anne olarak çocuğunu yetiştirmesi olarak görüldüğü için reddedilmiştir. Diğer bir ifadeyle, kadının eğitimi erkek egemen bir söylem zemininde toplumsal fayda üzerinden değil, devletin ideolojik risk değerlendirmeleri üzerinden tartışılmıştır.

Diğer yandan, 20. yüzyıl ilk yarısındaki jeopolitik gelişmeler ve Japonya’nın Büyük Asya İdeası (Dündar, 2006) bağlamındaki özellikle Mançurya işgali dönemi devletin ideolojik risk değerlendirmelerini revize etmesine bir anlamda neden olmuş denilebilir. Zira bu dönemde lise sonrası mesleki-teknik eğitim son derece önem kazanmış ve 1940 yılına kadar 57 adet (mesleki-teknik) yüksekokul açılmıştır. Bunun 28 tanesi kadın yüksekokullarıdır (Takahashi, 2019, s. 32). Dönemin koşulları değerlendirildiğinde, savaş endüstrisinin devamlılığı erkeklere verilen lise sonrası (yüksekokul) teknik eğitim; toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği ise kadınlara verilen lise sonrası (yüksekokul) eğitim ile karşılanmaya çalışılmıştır.

Savaş Sonrası Japonya’da Yükseköğretim ve Kadın

II. Dünya Savaşı mağlubiyetinin resmileştiği 15 Ağustos’tan 4 ay sonra 4 Aralık 1945’te Japon hükümeti Kadın Eğitim Reformuna İlişkin Genel Plan (*Joshi kyōiku sasshin yōkō*) yayımlamıştır. Bu tarihe kadar yükseköğretimde kadının eğitim almasına karşın süregelen bir duruşun bir anda değişmiş olması hayatın doğal akışına da terstir ve Japonya’yı işgal eden Müttefik Kuvvetler Komutanlığı’nın (GHQ) söylem ve etki gücü de göz önüne alınmalıdır. Zaten, Ohshima da GHQ Sivil İletişim ve Eğitim Bölüm Müdürü Eileen Donovan’ın yazılarına dayandırarak, Eğitim Bakanlığı’nın Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanı Douglas MacArthur’un kız çocuklarının eğitimine verdiği önem ve hassasiyeti gözeterek bu yönde bir girişimde bulunduğunu ifade etmektedir (Ohshima, 2004, s. 111).

Bu reform planı çerçevesinde üç ana başlık sunulmuştur. Bu başlıklar, 1) kız öğrencilerin yükseköğretim kurumlarına girişinin önü açılması, 2) kız ve erkek liselerindeki ders ve içeriklerin standartlaştırılması, 3) üniversite öğreniminde karma eğitime geçilmesidir (Ishii, 2010). 1947 yılında yürürlüğe giren Japonya Anayasası 14. ve 24. maddelerinde kadın erkek eşitliğine yapılan vurgu ve Eğitim Temel Yasası 5. maddesinde geçen “Kız ve erkek öğrenciler birbirlerine saygı içerisinde iş birliği yapmalıdır ve eğitim alanında kız ve erkek

öğrencilerin birlikte eğitim alması kabul edilmelidir” ifadesi ile birlikte Eğitim Bakanlığı’nın genel planı yasal bir zemine de kavuşarak tam anlamıyla devlet söylemi halini almıştır. Bu devlet söylemi ile birlikte sistem olarak karma eğitime geçiş başlamıştır. Eğitim Bakanlığı ilk dönemler karma sistem tercihini okullara bırakmıştır. Bu noktada, 1872 yılındaki Okul Yasası’nın (*Gakusei*) tabana yansımaları sırasında olduğu gibi uzun yıllara dayanan toplumsal alışkanlıklar, kültürel normlar ve günün sosyopolitik gerçeklikleri göz önünde bulundurularak keskin bir geçiş yerine yumuşak bir dönüşümün hedeflendiği değerlendirilebilir. Ancak, şu noktanın da açığa kavuşturulması gerekmektedir. Bugün halen onlarca kadın üniversitesinin varlığını koruması ilk bakışta Eğitim Temel Yasası 5. Madde ile çelişir gibi görünebilir. Diğer bir deyişle, karma eğitime geçilmesine rağmen nasıl olur da halen onlarca kadın üniversitesi varlığını sürdürebilmektedir? Bu noktada, Yukawa ve çalışma arkadaşlarının yorumu anlamlıdır. Eğitim Temel Yasası 5. Madde, kadın ve erkeğin birlikte eğitim almasını zorunlu hale getirmekten çok, kadın ve erkek öğrencilerin birlikte okumasını engelleyen hukuki ortamın ortadan kaldırılmasını sağlamıştır (Yukawa ve ark., 2018, s. 111). Diğer bir ifadeyle, artık kız-erkek öğrencilerin birlikte okumasının önünde hukuki bir engel kalmamıştır ve karma eğitime geçiş tercihi eğitim kurumlarının kararına bırakılmıştır. Okul Eğitimi Yasası’nın üniversiteye giriş kriterlerini belirleyen 56. maddesi de bunu destekleyecek şekilde düzenlenerek cinsiyete dayalı bir eşitsizliğin önünü kapatmıştır (Yukawa, 2020, s. 33). Tüm bu tartışmalardan hareketle, Japon yükseköğretimine ilişkin yasal söylemin karma eğitim modelini katı bir zorunluluk olarak konumlandırmadığı görülmektedir. Ancak, kadının eğitimde fırsat eşitliğini edinmesinin önündeki bariyeri kaldırmış olması ve buna bağlı olarak karma eğitime geçiş ivmesinin -farklı motivasyonlarla- süreç içerisinde yükselmesi bu yasal düzenlemeleri zemin almıştır.

Kadına Yönelik Yükseköğretim Kurumlarının Öncüleri

Yasal zeminin de oluşmasıyla birlikte, bir yandan kadın öğrenciler erkeklerle aynı üniversitelerde öğrenim görebilmeye başlamış, diğer yandan ise iki yıl içinde toplamda 30 kadın üniversitesi eğitim öğretime başlamıştır. Bu kadar kısa sürede 30 kadın üniversitesinin kurulup eğitim öğretime başlayabilmesi ise aslına bakıldığında sadece var olan okulların üniversiteleşmesinden başka bir şey değildir. Zira bu 30 üniversite incelendiğinde, tamamına yakınının 1870’lerden itibaren kız (orta)okulu, lisesi (ve sonrasında) yüksekokulu olarak faaliyet gösteren kurumlar olduğu anlaşılmaktadır.

1960’larla birlikte karma eğitime yönelim güçlü bir ivme kazanmıştır. Bu noktada, özellikle sanayileşme-kentleşme sürecine bağlı olarak kadının işgücüne ve toplumsal alana

katılımındaki artışa dayanan kadın imgesindeki değişim önemli rol oynamıştır. Yine, özellikle 1980'ler sonrasında demografik yapının değişimi ve doğurganlık oranının düşüşüne bağlı ortaya çıkan genç nüfusun azalmaya başlaması da üniversitelerin (özellikle de özel üniversitelerin) karma eğitim modeline geçerek öğrenci sayısını sürdürülebilir seviyede tutma çabalarını tetiklemiştir. Karma eğitime yönelimi yükselten bir diğer olgu ise, özellikle çevrede kalan üniversitelerin özelliklerinin birbirini tamamlayıcı olması ve buna bağlı olarak “güç birliği” yapılmasıdır. Özellikle çevre Japonya’da daha da görünür olan bu karma eğitime geçiş örüntüsünün arkasında yatan motivasyon farklı alanlarda uzmanlaşmış butik üniversitelerin birleşerek daha kapsamlı hale gelmesi olarak özetlenebilir. Örneğin, bir taşrada öğretmen yetiştiren fakültenin sadece kadın üniversitesinde olması ve erkek öğretmen ihtiyacının da bu kent dahilinde karşılanması gerekliliği duyulması ya da yaşlanan nüfusa bağlı olarak ihtiyaç duyulan sosyal hizmetler, yaşlı bakımı gibi alanlarda kadın üniversitesinin güçlü olması ve fakat erkek uzman ihtiyacının da karşılanması gerekliliğiyle birlikte o kentte bulunan ilgili üniversitelerin güç birliği yapması somut örnek olarak verilebilir.

Özetle, üniversite düzeyinde karma eğitim eğiliminde artış salt ideolojik-toplumsal cinsiyet söylemi temelli bir motivasyonla gerçekleşmemiştir. Sosyodemografik yapının değişimi, kente göçe bağlı çevrenin beşerî kaynaklarını merkeze kaptırma riski, değişen toplumsal gerçeklikler ve ihtiyaçlara göre Japon üniversiteleri donanımlarını güçlendirme ve/ya kapsamını genişletme ihtiyacını hissederek karma eğitime geçişe yönelmektedirler. 1965 yılında toplam üniversite sayısının %20’si kadın üniversitelerinden oluşurken, bu oran 1985 yılında %17, 2012 yılında %9,9 ve 2021 yılı itibarıyla ise %9’a kadar gerilemiştir. 1960’tan bu yana toplamda 54 üniversite resmi adlarında da değişiklik yaparak karma eğitime geçiş yapmış durumdadır (Yukawa ve ark., 2018, s.123).

Bulgular

Yukarıda dile getirilen gerçeklikler ışığında, günümüz Japonya’sındaki kadın üniversitelerinin güncel nicel ve nitel durumları üç farklı alt başlıkta değerlendirilecektir. İlk olarak, bu üniversitelerin öğrenci ve öğretim elemanı sayıları üzerinden nicel durumları ortaya konulacaktır. Sonrasında ise, kadın üniversitelerinin bünyesinde bulunan fakülteler üzerinden odaklandıkları uzmanlık alanları değerlendirilerek vizyon ve misyonuna ilişkin çıkarımlarda bulunulacaktır. Son olarak, kadın üniversitelerinin buldukları kent ve bölgelerden hareketle sosyal, kültürel, ekonomik, kültürel merkez-çevre ilişkisi bağlamındaki yerleri değerlendirilecektir.

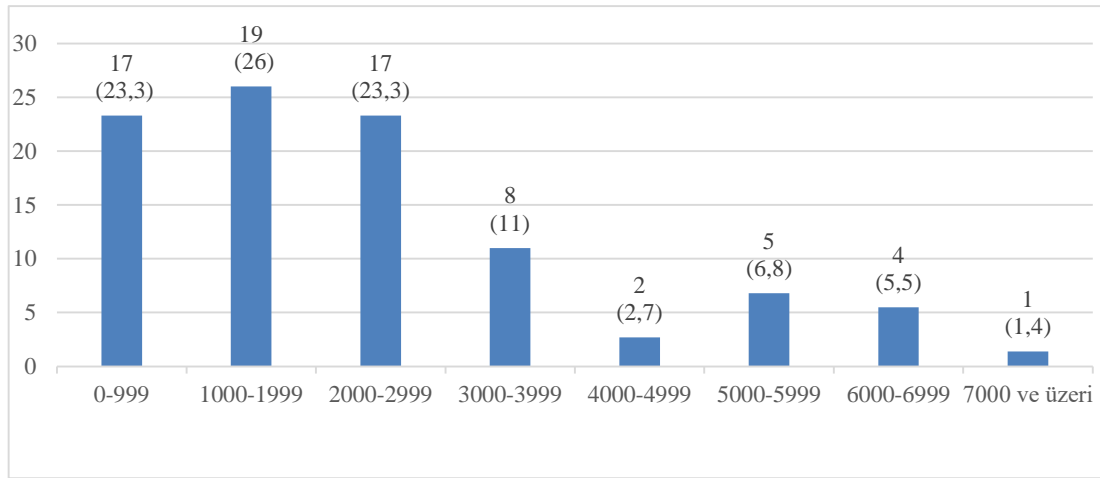
Tüm bu çözümlerinin zeminini oluşturmak amacıyla 2021 yılı itibarıyla faaliyet gösteren 73 kadın üniversitesi listelenmiş ve her bir üniversitenin resmi Japonca web sayfalarında bulunan veriler detaylıca incelenerek yukarıda ifade edilen veriler derlenmiştir.

Nicel bağlamda Japonya’da kadın üniversiteleri.

Öğrenci sayıları.

Japonya’daki 795 üniversitenin %9,2’si kadın üniversitelerinden oluşmaktadır. Japonya’da öğrenim gören toplam kadın öğrencilerin %12,4’ü kadın üniversitelerinde eğitim almaktadır. 57 kadın üniversitesi lisansüstü (yüksek lisans ve/ya doktora) programlarına da sahip olsa da toplam öğrenci sayısı içerisinde anlamlı bir yere sahip değildir (%2,3). Hatta bu 57 kadın üniversitesinin 9’unda lisansüstü program(lar)a kayıtlı öğrenci sayısı tek hanelidir.

Japonya’daki kadın üniversitelerinin öğrenci sayıları açısından yüksek kapasiteli yükseköğretim kurumları olarak değerlendirilmesi zordur. Üniversitelerin ortalama öğrenci sayıları lisans özelinde 2392, lisansüstü de dâhil edildiğinde ise 2447 kişidir. Şekil 3’ten de anlaşılacağı üzere, öğrenci sayısı bağlamında ağırlıklı olarak görece butik bir yapıya sahip olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Şekil 3 Öğrenci sayılarına göre kadın üniversitelerinin dağılımı

Okul Temel Araştırmaları 2021 yılı verileri Japonya’da bulunan üniversitelerde 190bin 479 öğretim elemanının⁴ görev yaptığını göstermektedir (Japon İstatistik Bürosu, 2021). Kadın üniversitelerinde ise, üniversitelerin web sayfalarının taranması sonucunda toplamda 8969 öğretim elemanının bulunduğu görülmektedir. Kadın üniversitelerindeki kadın

⁴ Öğretim elemanı kadrosu Japonya’da Profesör (*Kyōju*) kadrosundan Asistan (*Joshu*) kadrosuna kadar tüm kadrolu akademik personeli kapsamaktadır. Dışarıdan görevlendirilen (yarı zamanlı) öğretim elemanları bu verilere dâhil edilmemiştir.

öğretim elemanı sayısı erkek hocalara oranla baskın bir fazlalık göstermediği gibi, üst yönetim açısından da kadın temsili bu üniversitelerde oldukça düşük düzeydedir (Tablo 2).

Tablo 1

Kadın Üniversiteleri Öğretim Elemanı Verileri

Öğretim elemanı sayısı	8969
Kadın öğretim elemanı ⁵	N 3411 % 53
Erkek öğretim elemanı ⁷	N 3025 % 47
(Japonya geneli) Öğretim elemanı başına düşen ortalama öğrenci sayısı ⁶	15.3
(Kadın üniversiteleri) Öğretim elemanı başına düşen ortalama öğrenci sayısı	19.9
Kadın Rektör	N 23 % 31,5
Erkek Rektör	N 50 % 68,5

Öğretim elemanı başına düşen öğrenci.

Japonya genelinde 2021 verilerine göre bir öğretim elemanı başına düşen ortalama öğrenci sayısı 15,3'tür. Bu ortalama devlet üniversitelerinde 10 öğrencinin (9,3) altına inerken, yerel yönetim/kamu üniversitelerinde 11 (11,2) öğrenciye, özel üniversitelerde ise 20 öğrenciye (19,2) kadar ulaşmaktadır. Kadın üniversiteleri özelinde ise öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayısı yaklaşık 20 (19,9) öğrencidir. Nüfusu 2bin kişiden az olan *düşük yoğunluklu üniversiteler* için bu sayı 15,2 öğrenci civarındayken, öğrenci sayısı 2bin ile 5bin arasında bulunan *orta yoğunluklu üniversitelerde* 21 öğrenci, 5bin ve fazla nüfuslu *yüksek yoğunluklu üniversitelerde* ise 22,6 öğrenciye kadar yükselmektedir. Buradan hareketle, kadın üniversitelerin ülkenin özel üniversiteleri ile benzer eğilimde bir ortalamaya sahip olduğu da görülmektedir.

Kadın üniversitelerinin lisans düzeyinde odaklandıkları alanlar.

Japonya'da bulunan kadın üniversiteleri gerek sayı gerek içerik bakımından farklı fakülteleri bünyesinde barındırmaktadır. 73 kadın üniversitesinde 60 farklı isme sahip 203 fakülte bulunmaktadır (Tablo 3). Bu fakültelerin bünyesindeki alt programlar incelendiğinde ağırlıklı olarak 2 ile 4 alt programın bulunduğu görülmektedir. Japonya'da yükseköğretim kurumlarının fakülte (ve alt program) adlarındaki bu denli çeşitlik farklı dinamikler üzerinden açıklanabilir. Çalışmanın hacimsel sınırlılıkları gereği bu dinamikler kısaca şu şekilde

⁵ 17 üniversitenin verilerinde öğretim elemanlarının cinsiyet verilerine ulaşılamadığından, oranlar -cinsiyet verisi bulunan- 56 üniversitenin toplam öğretim elemanı sayısı olan 6436 kişi üzerinden verilmiştir.

⁶ 2021 yılı Okul Temel Araştırmaları "Öğretim elemanı sayıları" ve "Öğrenci sayıları" verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

özetlenebilir. Japonya, tarihsel olarak değerlendirildiğinde, yerelliğin son derece köklü geçmişinin olduğu bir toplumdur. Toplumsal ve kültürel olarak yereli merkez alan dil (ağız), memleket kimliği (örneğin, Kyōto’lu olmak, Hiroshima’lı olmak) bunun somut örneklerindedir.

Bürokratik açıdan da devlet aygıtı çevre ile yetki paylaşımına alıştıktır. Hatta 19. yüzyıl son çeyreğinde ilk kez okul yasası (gakusei) çıktığında, zorunlu eğitimin süresi ve katılım biçimleri her bölgenin kendi coğrafi, üretsel ve toplumsal dinamiklerine göre şekillendirilmek üzere taşra teşkilatlarına bırakılmıştır.

Dolayısıyla, yükseköğretim özelinde, günümüzde de temel çerçeveyi merkez çizmekle birlikte bürokratik süreçler (özellikle özel üniversiteler açısından) bulunulan kentin üretsel özelliklerine, sosyodemografik yapısına, güncel sosyoekonomik ihtiyaçlarına ve benzer farklı dinamiklere göre şekillenmektedir. Dolayısıyla da aynı misyon ve benzer içeriklere sahip ve fakat farklı adlarda program ve fakülte adları ortaya çıkabilmekte; misyon ve özellikleri açısından zaman zaman kesişen kümelere sahip olabilmektedir. Aynı program üniversitelere göre Eğitim, Psikoloji, Tıp, Sağlık Bilimleri gibi temelde farklı gözükten fakülteler bünyesinde faaliyet yürütebilmektedir. Örnekler çoğaltılabilir ancak burada vurgulanmak istenen alanlar arası geçişkenliktir.

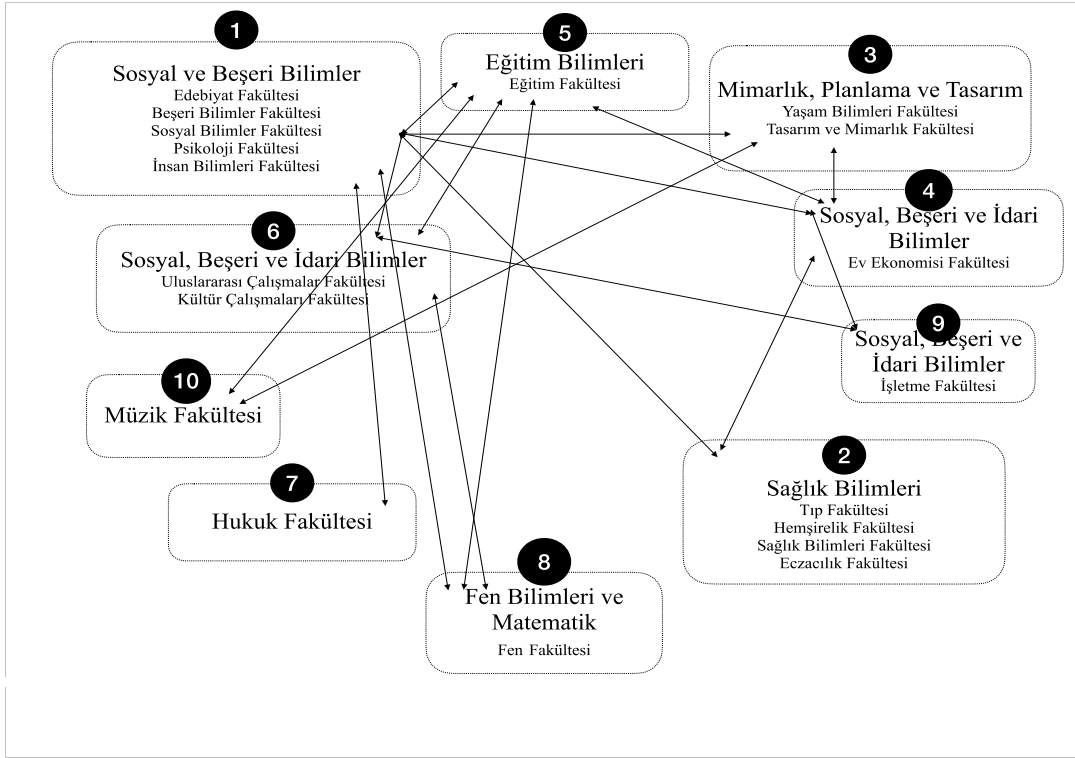
Tablo 3

Kadın Üniversitelerinde Bulunan Fakülteler

Fakültenin Orijinal Adı	N	Fakülte Adı	Temel Alanı	%
Edebiyat Fakültesi (bungakubu)	23	Edebiyat		
Beşeri Bilimler Fakültesi (jinbun gakubu)	8	Beşeri		
Beşeri ve Sanat Çalışmaları Fakültesi (gakuei gakubu)	8	Bilimler		
Modern Toplum Çalışmaları (gendaishakai gakubu)	3			
Toplum ve Bilgi Fakültesi (shakai-Jōhō gakubu)	1	Sosyal		
Genel Toplum Politikaları Fakültesi (sōgō gakubu)	1	Bilimler		
Turizm ve Toplum Fakültesi (kankō komyūniiti gakubu)	1		Sosyal ve	
1 Psikoloji Fakültesi (shinri gakubu)	3		Beşeri	36,0
Uygulamalı Psikoloji Fakültesi (ōyō shinri gakubu)	1	Psikoloji	Bilimler	
Psikoloji ve Çocuk Fakültesi (kodomo shinri gakubu)	1			
İnsan Bilimleri Fakültesi (ningenka gakubu)	10			
İnsan ve Toplum Fakültesi (ningenshakai gakubu)	5	İnsan		
İnsan ve Kültür Fakültesi (ningenbunka gakubu)	2	Bilimleri		
İnsan İlişkileri Fakültesi (ningenkankei gakubu)	3			
Çağdaş İnsan Bilimleri Fakültesi (gendai ningen gakubu)	3			
Tıp Fakültesi (igakubu)	1	Tıp		
Hemşirelik Fakültesi (kango gakubu)	12			
Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Fakültesi (kango iryō gakubu)	1			
2 Hemşirelik ve Rehabilitasyon Fakültesi (kango rebiriteeshon gakubu)	1	Hemşirelik	Sağlık	16,8
Hemşirelik ve Beslenme Fakültesi (kango eiyō gakubu)	1		Bilimleri	
Sağlık Bilimleri Fakültesi (kenkō gakubu)	2	Sağlık		

	İnsan Sağlığı Fakültesi (ningen kenkō gakubu)	2	Bilimleri		
	Sağlık ve Beslenme Fakültesi (kenkō eiyō gakubu)	3			
	Sağlık ve Sosyal Gönenç Fakültesi (kenkō fukushi gakubu)	2			
	Sağlık ve Spor Fakültesi (kenkō supōtsu gakubu)	1			
	Sağlık ve Yaşam Fakültesi kenkō seikatsu gakubu)	1			
	Beslenme ve Diyetetik Fakültesi (eiyō gakubu)	3			
	Eczacılık Fakültesi (yaku gakubu)	4		Eczacılık	
	Yaşam Bilimleri Fakültesi (seikatu kagaku gakubu)	7			
	Yaşam ve Çevre Bilimleri (seikatsukankyo gakubu)	3	Yaşam		
	İnsan ve Yaşam Fakültesi (ningenseikatsu gakubu)	4	Bilimleri	<i>Mimarlık, Planlama ve Tasarım</i>	8,9
3	Yaşam Tasarımı Fakültesi (seikatsu sōzō gakubu)	1			
	Mimarlık Fakültesi (kenchiku gakubu)	1	Tasarım ve		
	Çevre Tasarımı Fakültesi (kankyō dezain gakubu)	1	Mimarlık		
	Yaşam Tasarımı Fakültesi (seikatsu dezain gakubu)	1			
4	Ev Ekonomisi Fakültesi (kasei gakubu)	13	Ev		6,4
	Eğitim Fakültesi (kyoiku gakubu)	8	Ekonomisi		
	Çocuk Eğitimi Fakültesi (kodomo kyoiku gakubu)	7			
5	Çocuk Fakültesi (kodomo gakubu)	2	Eğitim	<i>Eğitim Bilimleri</i>	10,8
	İnsan Eğitimi Fakültesi (ningen kyoiku gakubu)	2			
	Gelişimsel Eğitim Fakültesi (hatten kyoiku gakubu)	2			
	Beden Eğitimi Fakültesi (taiiku gakubu)	1			
	Uluslararası Çalışmalar Fakültesi (Kokusai gakubu)	5			
	Uluslararası İletişim/İşbirliği Fakültesi (kokusai komyunikeshon gakubu)	5			
	Uluslararası Kültür Çalışmaları Fakültesi (kokusai bunkakagaku gakubu)	2	Uluslararası		
	Uluslararası Toplum Çalışmaları Fakültesi (kokusai shakai gakubu)	1	Çalışmalar		
	Uluslararası Dil ve Kültür Fakültesi (kokusai gengobunka gakubu)	2		<i>Sosyal, Beşeri Bilimler ve Filoloji</i>	12,3
6	Uluslararası Turizm Fakültesi (kokusai kanko gakubu)	1			
	Uluslararası Fen ve Edebiyat Fakültesi (kokusai bunri gakubu)	1			
	Uluslararası Kariyer Fakültesi (kokusai kyaria gakubu)	(
	Kültürel Gelişim Fakültesi (bunka hatten gakubu)	1			
	Kültür ve İfadeler Fakültesi (bunka hyogen gakubu)	2			
	Yemek Kültürü Fakültesi (shokubunka gakubu)	1	Kültür		
	Karşılaştırmalı Kültür Çalışmaları Fakültesi (hikakubunka gakubu)	1	Çalışmaları		
	Kültür ve Bilgi Fakültesi (bunka joho gakubu)	1			
	Çağdaş Kültür Fakültesi (gendaibunka gakubu)	1			
7	Hukuk Fakültesi (hogakubu)	1	Hukuk	<i>Hukuk Fen Bilimleri ve Matematik</i>	0,5
8	Fen Fakültesi (rigakubu)		Fen		1,5
		3			
9	İşletme Fakültesi (keieigakubu)		İşletme	<i>Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler</i>	4,9
		10			
10	Müzik Fakültesi (ongakugakubu)	4	Müzik	<i>Güzel Sanatlar</i>	2,0
	TOPLAM	203			100

Disiplinler arası geçişkenliğin bu derece yüksek olduğu, fakülteler (ve programlar) arasında ortak ve/ya kesişen kümelerin çok olduğu bir gerçeklik içerisinde, adı geçen 203 fakülte ve alt programların odaklandıkları alanları sadece başlıkları (adları) üzerinden katı ve keskin bir çerçevede çıkarım yapmak oldukça zordur. Ancak, işbu geçişkenliğin yoğunluğunu ifade etmek amacıyla fakültelerin içerik, misyon ve programlarının özelliklerinden hareketle aralarındaki Şekil 4'teki gibi bir geçişkenlik ilişkisinden söz edilebilir.

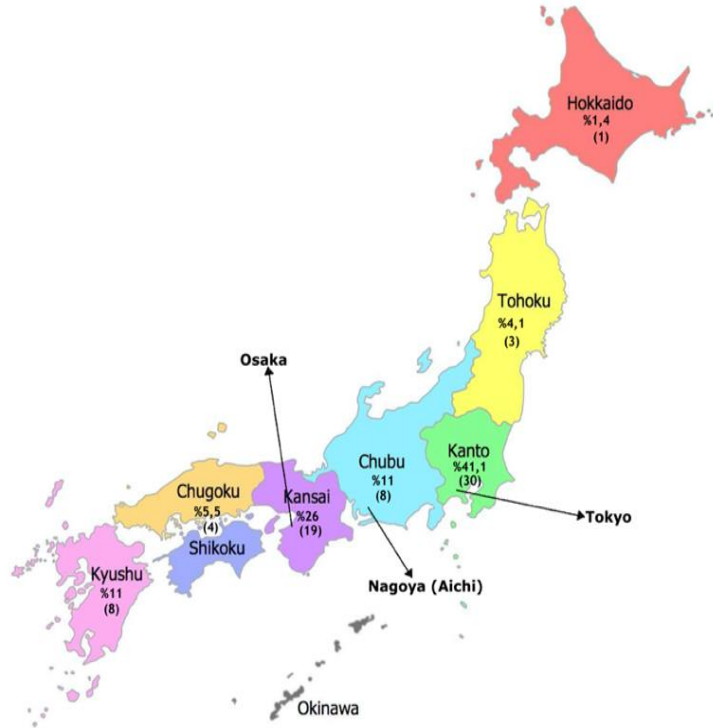

Şekil 4 Kadın üniversitelerinde fakülteler arasındaki geçişkenlik ilişkisi

Nakanishi (1998) ise bu üniversiteleri çıktı/amaç bağlamında üç tip olarak değerlendirir: *Mesleki-teknik eğitim amaçlı*, *genel eğitim amaçlı* ve *karma amaçlı* (akt. Nakamura, 2010). Nakanishi'nin bu tanımlaması bir anlamda üniversitelerin odaklandıkları uzmanlık alanlarına ilişkin bir tanımlama olarak da yorumlanabilir. Buradan hareketle, günümüzde mesleki-teknik eğitime odaklanmış, belirli bir alanda uzmanlaşan kadın üniversitelerinin görece az olduğunu, var olanların da ağırlıklı olarak eğitim ve sağlık alanlarına yönelik nitelikli ara işgücü yetiştirmeye odaklandıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla da -Nakanishi'nin tanımlamasından hareketle- Japon kadın üniversitelerinin ağırlıklı olarak karma özellikli bir duruşa sahip olduğu çıkarımı mümkündür.

Merkez- çevre bağlamında kadın üniversiteleri.

Japonya kuzeydoğu güneybatı yönünde sırasıyla Hokkaidō, Tōhoku, Kantō, Chūbu, Kansai, Chūgoku, Shikoku ve Kyūshū olmak üzere toplam 8 idarî bölgeden oluşur. Şekil 5, adı geçen bölgelerdeki kadın üniversitelerinin dağılımını göstermektedir. Tokyo ve çevre bölge (Kantō) hem nüfus yoğunluğu hem de bürokrasi ve ekonominin merkezidir. Osaka, Kyōto gibi kentleri de barındıran Kinki bölgesi ise tarihsel, kültürel, sosyal ve ticari ilişkiler açısından Japonya'nın bir diğer merkez noktasıdır. Güncel verilerden hareketle, kadın üniversitelerinin ağırlıklı olarak merkezde (Kinki ve Kantō Bölgeleri) konumlandığını söylemek mümkündür. Sadece düşük yoğunluklu üniversitelerde bu eğilim bozulur ve yarıya yakını (%47,2) çevre-taşra bölgelerdedir. Okul sayıları kadar öğrenci sayıları da aynı eğilimi gösterir. Her 10 kadın üniversitesi öğrencisinin yaklaşık 8'i (76,9) merkezde toplanmıştır.

Şekil 5 Merkez-çevre bağlamında Japon kadın üniversitelerinin dağılımı

Nakanishi'nin tanım çerçevesinden hareketle, periferinin demografik, sosyal ve kültürel öz sermayelerinin sosyoekonomik sürdürülebilirliğin temeli olduğu bir sosyoekonomik, sosyopolitik gerçeklik içerisinde periferide bulunan kadın üniversitelerinin odaklandığı alanların o bölgenin sosyoekonomik gerçeklikleriyle ilintili olması beklenebilir. Bu çerçevede, Japonya'nın bölgesel olarak merkez dışında kalan bölgelerindeki (Hokkaidō, Tōhoku, Chūbu, Shikoku ve Kyūshū) toplam 16 üniversite ve 38 fakülte incelendiğinde, bu

fakültelerin -tablo 3 çerçevesinde -ağırlıklı bölümünün Sosyal ve Beşerî Bilimler alanlarında eğitim-öğretim gerçekleştirdiği, o yörenin gerçeklikleri ve ihtiyaçları doğrultusunda spesifik bir alana yoğunlaşmadıkları görülmektedir. Oysa periferinin iç dinamiklerinin fakültelerin oluşumunu etkilemesi savından hareketle, yaşlı oranının %30 ve üzeri olduğu bu bölgelerde özellikle sağlık ve yaşlılara yönelik hizmet sektörü odaklı programların yoğun olması beklenirken, bu alanlarda programlar bulunmakla beraber ilgili mesleki-teknik eğitime yönelik bir odaklanmanın zayıf olduğu ortadadır. Dolayısıyla, merkez-çevre ilişkisi bağlamında, kadın üniversitelerinin bölgelerinin sosyodemografik özelliklerine göre şekillendiklerini söylemek zor olacaktır.

Sonuç ve Tartışma

Çalışma iki ana ekseninde araştırma sorularına yanıt aramıştır. Bunlardan bir tanesi Japonya’da bulunan kadın üniversitelerinin yapısı, işlevi, misyonu ve çıktıları hakkında akademik zeminde ve verilere dayalı bir tahlil gerekliliğidir. Diğer ise, bu tahlilden yola çıkarak kadın üniversitelerinin Japonya’da çıktı olarak kadını nasıl konumlandırdığıdır. Bu bölümde toparlayıcı bir tartışma zemini oluşturabilmek amacıyla farklı sosyokültürel ve akademik dinamikler üzerinden bu iki başlık bütüncül bir çerçevede içerisinde ele alınacaktır.

Çalışmamızda yer alan tartışma ve verilerden hareketle, kadın üniversitelerinin günümüz Japon toplumunda kadına ve kadının eğitimine ilişkin öncü, özellikli ve itici bir pozisyonda olduğunu söylemek zordur.

Kadın üniversitelerinin odaklandıkları bilimsel alanlar sahip oldukları fakülteler üzerinden detaylıca incelendiğinde nitelikli kadın imgesinin mesleki donanım açısından özellikle sağlık hizmetleri ve eğitim (çocuk yetiştirme) alanlarına sıkışmış olduğu görülmektedir. Sayısal verilerin yanında kadın üniversitelerinin sloganları da -var oluş sebepleri gereği doğal olarak- nitelikli/egitimli Japon kadını imgesinin cinsiyete dayalı bir iş bölümü anlayışı çerçevesinde şekillendiğini destekler niteliktedir. Mesleki-teknik eğitim odaklı işleyen üniversitelerin oransal olarak azlığı ve olanların da sağlık hizmetleri ve eğitim alanlarına yoğunlaşması; mesela mühendislik, tıp, hukuk gibi alanlara odaklanan fakültelerin neredeyse hiç bulunmaması, Japon kadınının erkeklerle aynı spesifik alanlarda uzmanlaşmasını, donanım kazanmasını önceleyen bir kadın üniversitesi profilinin olmadığı çıkarımını yapmaya olanak sağlamaktadır. Burada ifade edilen mesleki-teknik eğitim, erkeklerle aynı alanlarda rekabet gerektiren meslekler yerine adeta sosyokültürel olarak “kadının sorumlu olduğu” belirli toplumsal alanlara sıkışmış olması gerçekliğini ifade etmektedir. Yani, hemşire ya da öğretmen olmayan kadın üniversitesi mezunlarının bir meslek

sahibi ol(a)madığı gibi bir çıkarım savunulmamaktadır. Zira 1999 yılında yürürlüğe giren Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Yasası kapsamında kadının değişen üretim dinamikleri içinde tercihleri doğrultusunda toplumsal yaşamın her alanında faaliyet göstermesi amacıyla, kadın üniversitelerinin özellikle Yaşam Bilimleri başlığı altında günün gerçeklerine ve ihtiyaçlarına uygun farklı programlar (örneğin, tasarım, moda, yazılım, reklamcılık, gastronomi, vb.) açtıkları da bir diğer gerçekliktir. Mezuniyet sonrası ağırlıklı bölümünün ofis çalışanı, ticaret, pazarlama vb. hizmet kollarında istihdam edilmesi de (Makino, 1998; Ijima ve Nishimura, 2014; Yoshida, Tamami, Ogura, Kagemaya ve Fujiwara, 2017) bu çerçevede değerlendirilebilir. Dahası günlük Japoncada tabanda yaygın olarak kullanılan “O.L.” (office lady) kavramı da kadının profesyonel yaşamdaki yerini tartışırken örnek olarak verilebilir. Bu kavram bilimsel bir kavram değildir. Toplumsal tabanda, kamu ve hizmet sektöründe ofis işlerinde çalışan kadını temsil eder. Dolayısıyla, kadın üniversiteleri belirli alanlarda öne çıkmaktadır. Ancak bu öncü rol ve uzmanlaşma rasyonel ve konjonktürel değildir. Toplumsal ve kültürel norm ve okumalar üzerinden şekillenmektedir. Kadın üniversiteleri, kadının toplumsal cinsiyetçi belirli roller dâhilinde uzmanlaşmasına olanak sağlayan bir role sahiptir. Kikuchi'nin 1909'daki ifadesiyle “form değişse de temel ruh aynı” (akt. Harrington, 1987) kalma eğilimi sergilemektedir. Dahası, bu ana duruşu ile çelişir biçimde, bulunduğu bölgenin, kentin sosyoekonomik ve/ya sosyodemografik ihtiyaçlarına yönelen, çözüm odaklı uzmanlaşmayı önceleyen bir vizyon da ortaya koymamaktadır. Diğer bir ifadeyle, kadının sağlık ve eğitim alanlarında uzmanlaşmasına teşvik eğilimi sergilese de periferide en fazla ihtiyaç duyulan hizmet olan sağlık ve eğitim alanlarında uzmanlaşma eğilimi sergilememektedir.

Tüm bu toplumsal ve kültürel tabanlı değişkenlerin yanında akademik katma değer açısından da kadın üniversitelerinin öncü, çığır açan bir konumda olmadığı görülmektedir. Scimago Institution Rankings'in araştırma bazlı 2021 sıralamasına göre Japonya'daki ilk 180 üniversite içerisinde kadın üniversitelerinden sadece 3 üniversite bulunmaktadır (Scimago, 2021). Yine, Times Higher Education 2021 verilerine göre genel sıralamada Japonya'daki ilk 100 üniversite arasında sadece 2 kadın üniversitesi bulunmaktadır. Lisansüstü eğitimde farklılık yaratan bir potansiyele ve öncü role sahip olunmadığı da tartışmanın ilk bölümlerinde sunulan verilerden anlaşılmaktadır. Zira sadece öğrenci sayıları üzerinden değerlendirildiğinde bile, kadın üniversitelerindeki lisansüstü öğrenci sayısı toplamın yüzde ikisi kadardır.

Özetle, kadın üniversitelerinin uzmanlaşma eğilimleri (fakülteler, programlar), tercih edilme motivasyonları (mezunların tercih sebepleri), vizyon ve çıktıları (mezunların istihdam eğilimleri, üniversitelerin uzmanlaşma eğilimleri), merkez-çevre bağlamındaki işlevsellikleri gibi toplumsal, kültürel açılarla birlikte akademik katma değer açısından da genel/karma üniversitelerden farklı öne çıkan bir işleve sahip olduklarını söylemek zordur. Yine, vizyon bağlamında cinsiyet üstü bir bakışla kadının toplumsal ve üretilen yaşamdaki yerini 21. yüzyılın gerçeklikleri doğrultusunda değiştirici bir itici güce sahip olduğunu söylemek de zordur.

Bugün itibarıyla, kadın üniversitelerinin Japon yükseköğretiminde cinsiyetçi iş bölümü bağlamı dışında öne çıktığı bir değişken bulunmamaktadır. Öğrencilerin kadın üniversitelerini tercih sebeplerinin herhangi bir kimliksel motivasyona (siyasal, inançsal, etnik, vb.) dayanmadığı (Matsuda ve ark., 2007; Nakamura, 2010) da düşünüldüğünde Japonya'daki kadın üniversitelerinin varlığının ideolojik, siyasal, stratejik veya bilimsel bir motivasyona sahip olmadığı; katma değer üretme bağlamında da öncü bir role çoğunlukla sahip olmadığı görülecektir.

Japonya demografik yapı itibarıyla son yüzyılda ciddi bir değişim yaşamaya devam etmektedir. Günümüzde yaklaşık her dört kişiden birinin 65 yaş üzeri olduğu ve önümüzdeki birkaç on yıl içerisinde nüfusun neredeyse yarısının 65 yaş üzeri olmasının ön görüldüğü bir sosyodemografik yapıya sahiptir. Bu sosyodemografik gerçeklik içinde hem genç nüfusun azalma eğilimi hem de mesleki bağlamda toplumsal ihtiyaçların değişimi, beraberinden üniversitelerin durumunu da değiştirecektir. Bugün dahi “üniversite evlilikleri” olarak da ifade edilen birleşmeler, kadın üniversitelerinin gittikçe hacimsel olarak daha büyük karma ve genel üniversitelerin içine dâhil olması yolunu açma ihtimaline sahiptir. Her ne kadar yükseköğretim politikaları açısından buna ilişkin somut bir söylem ve eylem bulunmasa da toplumsal, üretilen ve demografik dinamiklerin genelde Japon yükseköğretimini özelde ise kadın üniversitelerini değiştirme ihtimali göz ardı edilemez.

Bu çalışmada, Japonoloji bakış açısıyla Japon kadın üniversitelerine ilişkin bir çerçeve çizilmiş olmakla birlikte, son olarak bir “model” olarak Japon kadın üniversitelerinin sınırlılıklarını Türkiye bağlamında tartışılmaya çalışılacaktır. Öncelikle, karma eğitim ilkesi gereği kadın üniversitesi başlığı gerek yasal, gerek bürokratik gerekse siyasal söylem bağlamında oldukça farklı görüşlere sahiptir. Ancak, bilimsel metodoloji bir beyin fırtınası yaklaşımı ile olguların varsayımsal boyutta da olsa farklı veriler üzerinden tartışılmasını öğretir. Dolayısıyla, bu noktada yasal gerçeklikten, bürokratik yapılardan ve siyasal

söylemlerden sıyrılarak, bir kadın üniversitesi deneyiminin ülkemiz açısından değerlendirilmesi yapılacaktır.

Türkiye ile Japonya iki farklı tarihsel, toplumsal, siyasal, kültürel ve inançsal yapıya sahiptir. Japonoloji çalışmaları açısından bu farklılıkların her biri detaylı farklı çalışmaları gerektirecek derecede derinliğe sahiptir. Bu farklılıklardan birisi ve bu çalışmayla ilgili olanı hem tarihsel hem de idari açılardan bürokratik yetki paylaşım bağlamındaki merkez-çevre ilişkisidir. Japonya, tarihsel, siyasal, toplumsal ve kültürel olarak yerelliğin ve yerel yönetimlerin güçlü olduğu bir yapıya ve anlayışa sahiptir. Dolayısıyla, merkezin belirleyici olduğu, program adlarının dahi merkezden belirlendiği bir yapı içerisinde yerelin gerçeklik ve ihtiyaçlarına yönelik çerçevesi hedef odaklı çizilmiş bir kadın üniversitesi modelinin işleme gerçekçi değildir.

Diğer yandan, ülkemizde genel itibarıyla yükseköğretimin her kademesinde kadın erkek öğrenci sayısı birbirine yakın durumdadır (Yükseköğretim Kurulu, 2021). YÖK 2020-2021 “Eğitim Birimlerine Göre Öğrenci ve Öğretim Elemanları Sayıları” verilerine göre 95 ayrı addaki 1791 fakültenin 1030’unda (%57,5) kadın öğrenci sayısı erkek öğrenci sayısının üzerindedir. Yine, kadın öğrencilerin fazla olduğu 1030 fakültenin 433’ünde (%42) kadın öğrenci sayısı toplam öğrenci sayısının üçte ikisi ve üzeridir. Dahası, 153 fakültede kadın öğrenci oranı daha da yükselerek toplam öğrenci sayısının yüzde 70’ini aşmaktadır (Yükseköğretim Kurulu, 2021). Kadın öğrencilerin yığılma eğilimi sergiledikleri fakülte türlerine bakıldığında, Beşeri Bilimler Fakültesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Fakültesi, Hemşirelik Fakültesi, Mesleki Eğitim Fakültesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Fakültesi ve Yaşam ve Doğa Bilimleri Fakültesinin öne çıktığı görülmektedir. Özetle, hâli hazırda zaten Japonya’daki kadın üniversitelerinin topluma arzda bulunduğu alanlara ilişkin eğitimler ülkemizde karma üniversitelerde verilmektedir. Dolayısıyla, bir arz-talep ilişkisinin olmadığı da görülebilir.

Haddizatında, illa ki kadın merkezli bir üniversitesi modeli tartışılacak ve tasarlanacaksa, Japonya modelinin aksi yönünde “kadına özel” değil, “kadın merkezli ve öncelikli” yükseköğretim kurumu modelinin tasarlanması düşünülebilir. Bu noktada, dijitalleşmenin küreselleştiği ve yeni meslek kollarının her geçen gün gündelik yaşamın içerisinde yer almaya başladığı günümüzde dünya ile eşgüdümlü yeni bir okuma çerçevesi zemininde temel bilimler, mühendislik ve sosyal bilimler alanlarında, özellikle kadın öğrenci nüfusunun erkeklere oranla az olduğu alanlara yönelik bir kadın merkezli ve öncelikli model, artık işlevini yitirmeye başlamış “kadına özel” bir yapıdan daha etkin ve verimli olacaktır. Bu

noktada, modelin ideolojik, siyasal ve kimliksel motivasyonlardan bağımsız, makro kalkınma stratejileri ile doğrudan ilişki ve ilintili şekilde kurgulanmasına yönelik uzman görüşlerinin değerlendirilmesi önem arz edecektir.

Teşekkür

Çalışmanın şekillenmesinde uzman görüşleriyle katkı sunan Dr. Barış Uslu'ya eleştirel katkısından ötürü teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Baydilek-Başaran, N. (2015). Japonya’da Okul Öncesi Eğitim”. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-13.
- Benedict, R. (1946). *The chrysanthemum and the sword*. Boston: Houghton Mifflin.
- Collins, R. (1979). *The credential society: A historical sociology of education and stratification*. New York: Academic Press.
- Dündar, A. M. (2006). *Panislamizim’den büyük Asyacılığa: Osmanlı İmparatorluğu, Japonya ve Orta Asya*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ehara, Y. (2013). Gender studies in sociology in post-war Japan. *International Journal of Japanese Sociology*, 22, 94-103.
- Ekinci, A. (2010). Japon Eğitim Sisteminden Türk Eğitim Sistemine İyi Örnekler. *Milli Eğitim*, 188, 32-49
- Fujimura-Fanselow, K. (1985). Women’s participation in higher education in Japan. *Comparative Education Review*, 29(4), 471-489.
- Fujimura-Fanselow, K. (1991). The Japanese ideology of ‘good wives and wise mothers’: Trends in contemporary research. *Gender & History*, 3, 345-349.
- Gietel-Basten, S. (2020). Catching up with ‘compressed modernity’: How the values of Millennials and Gen-Z’ers could reframe gender equity and demographic systems. *Vienna Yearbook of Population Research*, 18, 39–42.
- Harrington, A. M. (1987). Women and higher education in the Japanese Empire (1895—1945). *Journal of Asian History*, 21(2), 169-186.
- Hasunuma, L. ve Shin, K. (2019). #MeToo in Japan and South Korea: #WeToo, #WithYou. *Journal of Women, Politics & Policy*, 40(1), 97-111.
- Hendry, J. (1995). *Understanding Japanese Society*. New York: Routledge (Second ed.).
- Ijima, Y. ve Nishimura, J. (2014). Joshi daigaku sotsugyōsha no shoshokutenkiryū ni kansuru kenkyū: joshi daigaku sotsugyōsha wo chūshin ni shite. *Tokyo Kasei Daigaku Kenkyū Kiyō 1 Jinbun Shakaikagaku*, 54, 63-71.
- Ishii, L. (2010). Sengo kyōiku kaikakuki ni okeru josei riidaa no yakuwari: eileen donovan wo chūshin ni. *Kokuritsu Kyōiku Seisaku Kenkyūjo Kiyō*, 138, 209-219.
- Japon İstatistik Bürosu. (2020a). *Okul temel araştırmaları eğitim istatistikleri*. <https://www.e->

stat.go.jp/statsearch/files?page=1&layout=datalist&toukei=00400001&tstat=000001011528&cycle=0&tclass1=000001021812

Japon İstatistik Bürosu. (2020b). *Okul temel araştırmaları 2020 temel veriler*.
<https://www.e-stat.go.jp/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00400001&tstat=000001011528&cycle=0&tclass1=000001148386&tclass2=000001148387&tclass3=000001148388&tclass4=000001148389&tclass5val=0>

Japon İstatistik Bürosu. (2020c). *Lisansüstü eğitim verileri*.
<https://www.e-stat.go.jp/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00400001&tstat=000001011528&cycle=0&tclass1=000001148386&tclass2=000001148387&tclass3=000001148388&tclass4=000001148390&tclass5val=0>

Japon İstatistik Bürosu. (2021). *Okul temel araştırmaları yükseköğretim verileri*.
https://www.e-stat.go.jp/stat-search/files?page=1&layout=datalist&toukei=00400001&tstat=000001011528&cycle=0&tclass1=000001157266&tclass2=000001157282&tclass3=000001157283&tclass4=000001157286&stat_infid=000032114879&tclass5val=0

Kase, K. (1997). *Shūdan Shūshoku no Jidai: Kōdo Keizai Seichō no ninaitetachi*. Tokyo: Aoki-Shoten.

Katase, K. (2010). Shūdan shūshokusha no kōdo keizaiseichō. *Ningen Jōhōgaku Kenkyū*, 15, 11-28.

Kıral B. ve Kıral E. (2009). Japonya ilköğretim sistemi ve Türkiye ilköğretim sisteminin karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12, 53-65.

Koyama, S. (2014). *Ryosai kenbo: the educational ideal of "good wife, wise mother" in modern Japan*. (S. Filler, Çev.) Boston: Brill.

Makino, N. (1998). Josei daigaku shingaku ishiki no henka to joshi daigaku no taiō. *Nihon Joshi Daigaku Sōgō Kenkyūjo Nyūsu*, 5, 27-40.

Mandujano-Salazar, Y. Y. (2016). Gender stereotyping and the re-naturalization of discourses on male and female traditional ideals in Japanese media: The case of Samurai Blue and Nadeshiko Japan. *The Scientific Journal of Humanistic Studies*, 8(14), 1-10.

- Matsuda K., Satoh, E. ve Nakayama, M. (2007). Daigaku shibōdōki to shikenkekka ni taisuru gennin kizoku ga gakugyō seiseki ni ataeru eikyō. *Bunkyo Gakuin Daigaku Ningengakubu Kenkyū Kiyō*, 9(1), 251-264.
- Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology-Japan. (2018). *Statistical abstract*. https://www.mext.go.jp/b_menu/toukei/002/002b/1403130.htm
- Miura, M. (2017). Nihon no feminizumu: josei tachi no undo o furikaeru. M. Kitahara (Ed.), *Nihon no feminizumu: Since 1886* içinde (s. 8-18). Tokyo: Kawade Shobo Shinsha.
- Nakamura, M. (2010). Daisotsu josei no raifukōsu wo wakeru yōin ni kansuru kenkyū. *Research Institute for Women and Careers (RI-WAC) Journal*, 2, 66-81.
- Nakane, C. (1967). *Tate-shakai no Ningen Kankei*. Tokyo: Kodansha.
- National Institute of Science and Technology Policy. (2019). *Japanese science and technology indicators*. https://www.nistep.go.jp/sti_indicator/2019/RM283_32.html
- Nussel, J. M. (2009). Women's movement, Japan. I. Ness (Ed.), *The International Encyclopedia of Revolution and Protest* içinde. 3594-3596. New Jersey: Wiley Publishing.
- Ochiai, E. (2017). Ryōsai kenbo. B.S. Turner (Ed.), *The Wiley-Blackwell encyclopedia of social theory* içinde. New Jersey: Wiley Publishing.
- Ohshima, H. (2004). Joshi ni taisuru kyūsei kōtōgakkō no monko no kaihō: haisengo ni okeru seidoka no katei wo shūshin to shite. *Nihon no Kyōikushigaku*, 47, 109-128.
- Okura, S. (2021). Representing women's interests in Japan's civil society. *Societies*, 11(3), 91.
- Özşen, T. (2016). *Japon modernleşmesine kırsaldan bakış*. Ankara: Nobel Akademik Yayınevi.
- Özşen, T. (2020). Modern Japon eğitim sisteminin tarihi temelleri üzerine değerlendirme: Meiji'den Shōwa'ya 1868-1950 arası döneme bakış. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 16(1), 36-50.
- Özşen, T. (2021). II. Dünya savaşı sonrası Japonya'sında sanayileşme-kentleşme süreci ve eğitim. S. Esenbel ve O. Baykara (Ed.), *Türkiye'de Japonya çalışmaları IV* içinde (s. 438-454). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

- Polat M. ve Arabacı Bakır, İ. (2012). Türkiye’de Eğitim Fakültelerine öğrenci alım ölçütlerini yeniden düşünmek: Karşılaştırmalı bir yaklaşım. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 77-83.
- Reischauer, E. O., Jansen, M. B. ve Jansen, M. B. (1995). *The Japanese today: change and continuity*. Boston: Harvard University Press.
- Scimago Institutions Rankings. (2021). *Japan University Rankings 2021*. <https://www.scimagoir.com/rankings.php?sector=Higher+educ.&country=JPN&ranking=Research>
- Takahashi M. (2019). Josei no kōtōkyōikukikan to shiteno joshidaigaku no hensen: kako kara genzai, soshite mirai he. *Kōnan Joshi Daigaku Kenkyū Kiyō*, 55, 29-42.
- The Japan Institute for Labour Policy and Training. (2021). *Main labor economic indicators*. https://www.jil.go.jp/kokunai/statistics/timeseries/html/g0203_02.html
- Times Higher Education. (2021). *Japan University Rankings 2021*. https://www.timeshighereducation.com/rankings/japan-university/2021#!/page/0/length/-1/sort_by/rank/sort_order/asc/cols/stats
- Toksöz, L. (2021). Japon eğitim sisteminde çözüm bekleyen bir sorun: “Zorbalık”. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 17(Özel Sayı 1), 31-46. DOI: 10.17244/eku.873124
- Tokuno, S. (2007). *Mura no Shiawase, Toshi no Shiawase: Kazoku-Shoku-Kurashi*. Tokyo: NHK Seikatsu Shinsho.
- Topaçoğlu, H. (2021). Japonya’da tarih eğitimi ve toplumsal bellek sorunu. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 17(Özel Sayı 1), 11-20. DOI: 10.17244/eku.878418
- Tösten R. ve Ekinci İ. (2012), Japonya eğitim sisteminde yükseköğretim. *Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1185-1196.
- Uçar R. ve Uçar İ. H. (2004). Japon eğitim sistemi üzerine bir inceleme: Çeşitli açılardan Türk eğitim sistemi ile karşılaştırma. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-18.
- Varoğlu, G. (2021). Ana dil olarak Japonca eğitimine genel bir bakış: İlkokul Japonca dersi öğretim programı ve ilkököl 1. sınıf Japonca ders kitabı incelemesi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 17(Özel Sayı 1), 60-73. DOI: 10.17244/eku.878369

Yoshida A., Tamami A., Ogura S., Kagemaya H. ve Fujiwara N. (2017). Joshi daigaku sotsugyōsei no raifukōsu ni kansuru chōsa wo chūshin ni. *Sugiyama Ningengaku Kenkyū Sentā Nenshi*, 134-138.

Yukawa, T. (2020). Josei kōtōkyōiku kaikaku to kyōiku kihonhō&gakkō kihonhō no seitei: Kikaikintō to kyōgaku no shiten kara. *Gakujutsu kenkyū: Jinbunkagaku&shakaikagaku*, 68, 15-36.

Yukawa, T., Yamamoto T. ve Sugiyama M. (2018). Sengo Nihon ni okeru joshidaigaku no tokuchō ni kansuru ichikōsatsu. *Waseda Kyōiku Hyōron*, 32(1), 109-130.

Yükseköğretim Kurulu. (2021). *2020-2021 Öğretim Yılı Yükseköğretim İstatistikleri*. <https://istatistik.yok.gov.tr/>

Yapay Zekâ Söseki'yi Nasıl Okur?

- Eyleyenler Modeli Oluşturma ve Duygu Analizi Denemesi-

Zeynep GENÇER BALOĞLU¹

Öz

Bu çalışmada Japon Yazar Natsume Soseki'nin "Dai Nana Ya (Yedinci Gece)" adlı kısa öyküsü yapay zekâ aracılığıyla incelenmiştir. Çalışmanın amacı yapay zekânın anlatı izlencesini ve eyleyenler modelini ortaya koyup koyamadığını test etmek ve anlatıdaki duygu akışını nasıl gösterdiğini belirlemektir. Araştırma sorusu "Bir yazarın eserini incelemek, verdiği mesajı duymak için yazarın öz yaşamını bilmek gerekir mi?" olarak belirlenmiştir. Buna göre öncelikle "Yedinci Gece" adlı kısa öykü Greimas'ın Eyleyenler Modeline göre incelenerek bir eyleyenler şeması çıkarılmış, anlatı izlencesi ortaya konmuştur. Ardından KH Coder metin madenciliği yazılımı kullanılarak eser hakkında edebiyat bilimcilerin öne sürdüğü görüşler ile yapay zekâ çıktıları karşılaştırılmıştır. Araştırma sonucunda, yapay zekânın anlatının yüzey yapı çözümlemesinde araştırmacıya büyük kolaylık sağladığı ancak derin yapıda özellikle metaforik anlatılarda bağlam kontrolünde şimdilik insana ihtiyaç duyduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Greimas Eyleyenler Modeli
metindilbilim
KHCoder
metin madenciliği
"Yedinci Gece"
natsume soseki

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 23.07.2022

Kabul Tarihi: 20.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1147658

How Does Artificial Intelligence Read Söseki?

-An Attempt at Generating an Actantial Model and Sentiment Analysis-

Abstract

In this study, Japanese author Natsume Soseki's short story "Dai Nana Ya" was analysed through artificial intelligence (AI). The study's goal is to see if AI can reveal agents' actual narrative schemas and how it can reveal the flow of emotions in the narrative. The research question was determined as "Is it necessary to know the author's personal life in order to analyse an author's work and hear the message he/she gives?" Accordingly, the short story was first analyzed using Greimas' Actantial Model, and then an actantial schema was extracted and the narrative shema was revealed. KH Coder was used to analyze the data. The results were then compared to literary scholars' perspectives on the work. It was discovered that, while AI greatly facilitates researchers' analysis of the surface structure of the narrative, its deep structure, particularly in metaphorical narratives, requires human context control for the time being.

Keywords

Greimas' Actantial Model
textlinguistics
KHCoder
text mining
"Seventh Night"
natsume soseki

About Article

Received: 23.07.2022

Accepted: 20.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1147658

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Denizli/Türkiye, gencercezneynep@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6769-7015

Giriş

İsviçreli dilbilimci F. de Saussure, 20. yüzyılın başlarında “dili kendi içinde kendisi için inceleme” ilkesinden hareketle dilin bilimsel yöntemlerle incelenmesinin temellerini atmış ve dilbilimin bir bilim dalı kimliği kazanmasını sağlamıştır. Dili çağdaş dilbilim ilkeleri çerçevesinde çeşitli açılardan inceleyen dilbilim, zamanla genel dilbilim, karşılaştırmalı dilbilim, karşıtsal dilbilim, tarihsel dilbilim, eşzamanlı dilbilim vb. alt alanlarına ayrılmış, günümüzde ise toplumdilbilim, ruhdilbilim, bilişsel dilbilim, uygulamalı dilbilim gibi yeni dilbilim alanlarının ortaya çıkmasıyla disiplinlerarası bir nitelik kazanmıştır. Bilgisayarlı dilbilim (computational linguistics) de bu disiplinlerarası dilbilim alanlarından biridir. Bilgisayarlı dilbilim, bilgisayar biliminin tekniklerini, desteğini ve kavramlarını kullanarak dilbilim alanında çalışmalar yapan (Demirci, 2021, s. 399), bilişimin bir bölümü olan yapay zekâ ile dilbilim arasında köprü oluşturan (König, 1994, s. 219) bir bilim dalıdır. Bu alan başta makine çevirileri, yazım denetlemeleri, yazılı ve sesli çeviri, sözcük sıklığı ölçümü, eşdizimlilik ağı oluşturma gibi konularda dilsel incelemeler yapar. Sözlü, yazılı ve görsel dil verilerinin bilgisayar tarafından incelenebilir ve işlenebilir hale getirilmesi Doğal Dil İşleme (natural language process) ile sağlanır. Doğal dil işlemede sınıflama, kümeleme, bilgi süzme ve çeviri, yapay zekâ temelli çeşitli uygulamaların altyapısında kullanılmaktadır (Coşkun ve Kuşçu, 2021, s. 127). DDİ (NLP) aracılığıyla makineye öğretilen doğal dilin fonolojik, morfolojik, sentaktik ve semantik yapıları, geliştirilen yazılımlar ve programlar aracılığıyla çeviriden söylem çözümlemesine, metin özetlemeden yeni metin üretimine kadar birçok alanda dilbilimcilerin araştırma nesnesi haline getirilir.

Günümüzde bilişim alanında yaşanan hızlı gelişmeler, insan beyni kadar gelişmiş olmasa da yapay zekânın yapabildikleri karşısında yapabileceklerinin de sınırlarını zorlayarak yeni araçlar (yazılımlar, programlar, uygulamalar vs.) ortaya koymaktadır. Aslan ve Kuşçu (2015), yapay zekâ araştırmalarının amacının insanlara özgü olan ve akıllı olarak ifade edilen davranışların makinelere yaptırılması olduğunu, makineleri akıllı hale getirerek daha faydalı olmalarını sağlamak amaçlandığını ifade eder (Aslan ve Kuşçu, 2015, s. 66). Örneğin Japonya’da 2016 yılında Hoshi Shinichi Edebiyat Ödülleri için düzenlenen ulusal yarışmaya Mirai Üniversitesi tarafından geliştirilen bir program “Bilgisayarın Roman Yazdığı Gün (kompyūta ga shōsetsu wo kaku hi)” ve “Benim Mesleğim (watashi no shigoto wa)” adlı iki eserle katılmış ve ilk eser birinci turu geçmeyi başarmıştır. Programı geliştirenler önce romanın çerçevesini oluşturmuş ardından seçilmiş sözcükleri ve cümleleri yapay zekâyâ tanıtip metni oluşturma işini ona bırakmışlardır. Aynı yöntemle oluşturulan bir başka insan ve

yapay zekâ ortak ürünü de 2018 yılında “Calm” adlı mobil uygulamanın Grimm Kardeşler’in masal külliyatıyla eğittikleri yapay zekâyâ yazdırdıkları “Prenses ile Tilki” adlı masaldır (Ilıcak ve Çınko, 2021). Bu üç örneğin ortak noktası bitmiş birer ürün olarak ortaya konmalarındır. Üretim sürecine insanları dahil eden çalışmalar da mevcuttur. Örneğin Japonya’da 2021 Eylül ayında anadili Japonca olan bireylerin kısa hikâyeye yazmasına yardımcı olacak bir program <https://ai-novel.com/> sayfası üzerinden kullanıma açılmıştır. Bu programı kullanan insan yazar, ilk cümleyi ilgili alana girdikten sonra yapay zekâyâ “devam cümlesi yaz” komutunu verir ve yapay zekâ birkaç saniye sonra ilk cümle ile bağlantılı cümleleri farklı bir renkle sıralayarak tekrar insan yazarın kendi cümlelerini kurmasına izin vermek için işlemi durdurur. İnsan yazar eğer kendi cümleleri ile devam etmek yerine yapay zekânın cümleleri ile devam etmek isterse tekrar aynı komutu verir. Program metnin üretim sürecinin her aşamasında insan yazara müdahale imkânı tanır ve böylece yapay zekâ ile insan beyninin iş birliğine dayalı bir metin ortaya çıkmış olur. Japonca yazma becerilerini geliştirmek isteyen dil öğrencileri tarafından da kullanılan program ücretsizdir.

İnsan yardımı ile metin üretimi yapabilen yapay zekâ metin çözücü olarak da karşımıza çıkar. Metin çözücü rolünü üstlenen yapay zekâ daha çok veri madenciliği ve metin madenciliği alanlarında karşımıza çıkar. Metin madenciliği, doğal dil halindeki metinlerden anlamlı bilgileri toplamaya çalışan bir alandır. Belirli amaçlar için yararlı olan bilgilerin elde edilmesi için metnin analiz edilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Elde edilen bilgi ile, analiz edilen metin kaynaklarında açık olarak görülmeyen ilişkiler, hipotezler ve eğilimler tespit edilir. Metin madenciliği yönteminde, bir sözcüğün metin içerisinde ne kadar önemli olduğunu istatistiki olarak değerlendirmek için terim sıklığı ve ters doküman sıklığı (TF-IDF) olarak adlandırılan ağırlıklandırma işlemi gerçekleştirilirken karmaşık metinlerin daha kolay bir şekilde anlaşılması sağlanır (Bekşirli, Gülbandılar ve Dağ, 2021, s. 21; Demir, Baban Chawai ve Doğan, 2019, s. 59). Yapılandırılmış metinlerde de sözcük listesi, sözcük sıklığı, eşdizimlilik ağı oluşturma gibi yöntemlerle metnin bağdaşıklık ve tutarlılık görünümünün ortaya konmasında yardımcı olur. Diğer yandan metin madenciliği için kullanıma hazır hale getirilen veriler metin kaynaklarında duygu analizi yapmaya da olanak sağlar. Duygu analizi, görüşleri analiz etme, yorumlama ve değerlendirmeyi ifade eden bir çalışma alanıdır (Kaity ve Balakrishnan, 2020, s. 4446). Metin kutupluluğunu pozitif, negatif veya nötr olarak belirlemek için DDİ tekniklerini, metin analizini ve bilgisayarlı dilbilimi kullanan en popüler araştırma alanlarından biri olarak kabul edilir. Duygu analizinde sözlük tabanlı yaklaşım ve makine öğrenmesi yaklaşımı olmak üzere iki temel yaklaşım vardır. Her iki yaklaşımda da

oluşturulan duygu sözlüğünün (sentiment lexicon) ve duygu modellemesinin ön hazırlık aşamasında yapay zekâyâ tanıtılması gerekir (Demir ve ark., 2019, s. 60-61; Kaity ve Balakrishnan, 2020, s. 4446-48).

Metin madenciliği yöntemlerinin çoğunlukla yapılandırılmamış, büyük ölçekli verilerin analizinde kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu yöntemi edebî esere uygulayarak eserde öne çıkan kahramanın, metnin mesajının makine aracılığı ile de tespit edilebileceğini öne süren çalışmalara da rastlanmaktadır (Higuchi, 2016, 2017). Higuchi (2016, 2017) çalışmalarında Lucy Maud Montgomery’nin *Anne of Green Gables* adlı romanını ele alır. Bunun sebebi, roman kahramanlarından Marilla’nın anlatıda Anne’nin en iyi arkadaşı Diana’dan ve Anne’nin hoşlandığı Gilbert’dan daha önemli olduğunun iddia edilmesi; Anne adlı küçük bir kızı büyütme deneyimiyle yavaş yavaş bir çocuğu sevmeyi öğrenen Marilla’daki değişikliklerin anlatının merkezinde olduğunu öne sürmesi, romanın bu yönüyle Japon araştırmacılar tarafından da sıklıkla ele alınmasıdır (Higuchi, 2016, s. 78). Higuchi bu önermelerin doğruluğunu test etmek için KH Coder¹ kullanarak daha önce önermiş olduğu iki aşamalı nicel içerik analizi yaklaşımıyla bir inceleme yapmıştır. Bu aşamalar şu şekildedir (Higuchi, 2016, s. 77):

1. Aşama: Eldeki veriden sözcüklerin dökümünü otomatik olarak alın, büyük resmi elde etmek ve ön yargılardan kurtulmak için onları istatistiksel olarak analiz edin.

2. Aşama: Kodlama kurallarını belirleyin. Örneğin “Belirli bir ifade varsa, onu A kavramının görünümü olarak kabul ediyoruz” kuralıyla verilerden kavram kategorilerini çıkarın. Ardından analizi derinleştirmek için kavramları istatistiksel olarak analiz edin.

Görüldüğü üzere, edebiyat eserlerinin yapay zekâ ile incelenmesi güncel bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizim çalışmamızda da KH Coder metin madenciliği yazılımı aracılığıyla Japon yazar Natsume Sōseki’nin “Dai Nana Ya (Yedinci Gece)” adlı kısa öyküsü ele alınmıştır. Yazar olarak Sōseki’yi seçmemizin nedeni, onun modern Japon edebiyatının en önemli isimleri arasında yer almasıdır. Eser olarak “Yedinci Gece”yi seçmemizde ise bu öyküdeki *gemi* (*fune* 船) ve *anlatıcı/kahraman* (*jibun* 自分) öğelerinin araştırmacılar tarafından sıklıkla ele alınması ve bu öğelerin neyi temsil ettiği konusundaki fikir ayrılıkları etkili olmuştur. Böylelikle çalışmanın birincil amacı Sōseki araştırmacılarının *gemi* (*fune* 船) ve *anlatıcı/kahraman* (*jibun* 自分) ikilisinin yüzey yapıda ve derin yapıda birbirleriyle olan

¹ KH Coder, Japon sosyolog Koichi Higuchi tarafından geliştirilmiş nitel içerik analizi, metin madenciliği ve hesaplamalı dilbilim alanlarında kullanılan ücretsiz bir yazılımdır. <http://kxcoder.net/> adresinden ulaşılabilen bu yazılımla ilgili detaylı bilgi makalenin Yöntem ve Araçlar bölümünde yer almaktadır.

bağıntıları ve hangi eyleyen rolünü üstlendiğini tespit etmeye çalışmak, bir başka ifadeyle öykünün eyleyenler modelini yapay zekâ aracılığıyla ortaya koymak olmuştur. İkincil amaç ise Sōseki araştırmacıları (Fukunaga, 2012; Ōichi E., 2005; Salğar, 2017; Satō, 1997) tarafından öne sürülen “Yazarın öz yaşamında sahip olduğu yabancılaşma, arayış, mücadele, yalnızlık, vazgeçiş ve korku hisleri eserlerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır” savını yine yapay zekâ aracılığıyla elde ettiğimiz duygu grafiği üzerinden test etmektir. Metin Madenciliği yönteminin kullanıldığı bu çalışmada analiz aracı olarak KH Coder 3.Beta.04a yazılımı kullanılmıştır. Üç aşamada gerçekleştirilen analizde öncelikle; eser hakkında edebiyat bilimcilerin öne sürdüğü görüşler yapay zekâ çıktıları ile karşılaştırılmaya çalışılmıştır. İkinci aşamada; yapay zekânın ortaya koyduğu anlatı izlencesi, eyleyenler şeması değerlendirilmiştir. Üçüncü ve son aşamada da anlatının duygu analizi yine KH Coder ile yapılarak görselleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan analiz aracının tanıtılmasıyla, metindilbilim başta olmak üzere, söylem çözümlemesi, toplumdilbilim, iletişim gibi dili inceleme nesnesi olarak ele alan farklı alanlara katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Analiz basamaklarına geçmeden önce Sōseki ve Yedinci Gece anlatısı üzerine yapılan çalışmalar hakkında kısa bilgi vermek gerekmektedir. Bu kısa bilginin ardından Greimas’ın Eyleyenler Modeli’ne göre çıkaracağımız şema ve anlatı izlencesi KH Coder ile elde edilecek verilerin karşılaştırılmasında kullanılacaktır.

Natsume Sōseki ve “Yedinci Gece”

Natsume Sōseki (1867-1916), kısa ömrüne sığdırdığı romanları, öyküleri, çok sayıda şiir ve denemelerinin yanı sıra *Edebiyat Kuramı* adlı çalışması ile de modern Japon edebiyatının en önemli isimleri arasında yerini almıştır. Asıl adı Kinnosuke, soyadı Natsume olan yazar, Japonya’da ve Batı’da inatçı anlamına gelen Sōseki mahlası ile anılmaktadır. Sōseki, “Batı romanını örnek alarak toplumdaki bireylerin kafa yapılarını, inandığı değerleri ve kişiliklerini ele almış; insan hayatını betimleyerek Japon romancılığını en yüksek zirveye taşımıştır.” (Katō, 2012, s. 650). Sōseki araştırmacıları onun Meiji döneminde yaşanan değişim ortamında Japon toplumunun bir yandan ülkesine getirilen yenilikleri benimseme çabası verirken diğer yandan bu yeniliklere yabancı olma hâli içinde olduğunu, eserlerinde bu toplumsal değişimi bireyden hareketle onun iç dünyasında yarattığı arayış, mücadele yer yer modernleşme çabalarına yenik düşme hisleri ile modernleşmeye olan yaklaşımını birleştirerek sunduğunu belirtirler (Salğar, 2017, s. 174).

Araştırmacılar, Sōseki’nin öz yaşamında arayış ve zihinsel mücadele içinde olan sıkışmışlık ve korku hisleri taşıyan bir yazar/düşünür olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak

bu durumun eserlerine yansımaları konusunda görüşler genellikle ikiye ayrılır. O, eserlerinde kendinden hareketle “yaşam” denen mefhumu mu yoksa “modernleşme yolunda ilerleyen Japon toplumunu” mu anlatmaktadır sorusu yıllarca ele alınmıştır. Sōseki’nin romanlarında çoğunlukla öz yaşamından kesitlere yer verdiğini savunan Fukunaga, onun günlükleri ve eşine yazdığı mektuplardan hareketle, eğitim almak için İngiltere’ye gidişini, seyahat güzergâhında yaşadıklarını, batılılar ile ilk temasında neler hissettiğini ve eserlerine büyük etki etmiş olan batılı algısının nasıl ortaya çıktığını ayrıntılı olarak ele aldığı çalışmada şu tespitlerde bulunur: “O, batıların gözünde bir taşralıdır². Gördüğü ışıklı Avrupa şehirleri hem taşralı Sōseki’yi hem edebiyatçı Sōseki’yi son derece korkutmaktadır.” (Fukunaga, 2012, s. 17). Fukunaga gerçek dünyadaki bu korkunun izlerini bizim bu çalışmada ele alacağımız “Yedinci Gece” adlı öyküde de arar.

“Yedinci Gece”, bugüne kadar Sōseki araştırmacıları tarafından ilettiği mesaj yönüyle sıklıkla ele alınmıştır. Öykü, Sōseki’nin Asahi gazetesinde 25 Temmuz 1908’de “Birinci Gece” başlığıyla tefrika etmeye başladığı ve 5 Ağustos 1908’de “Onuncu Gece” başlığıyla tamamladığı ve daha sonra *Yume Jūya (On Gece Düşleri)* başlığı ile toplu halde basılan on öykülük eserin yedinci öyküsüdür. Anlatılar iç öyküsel bir bakış açısıyla dile getirilmiş, kurmacanın öznesi olan anlatıcı on öyküden dördüne “Şöyle bir düş gördüm” kalıp sözüyle başlamış ve on düş anlatmıştır. “Yedinci Gece”nin düşü ise “Kocaman bir gemideymişim³” cümlesi ile başlar (gemi= fune 船). Anlatının başlangıç durumunda belirlenen bu mekân, anlatı dönüşümleriyle (d₁, d₂, d₃) birlikte “pruva, güverte, salon” gibi mekanlara evrilse de bitiş durumuna kadar hep aynıdır. Yazar birinci kişi adılı olarak “kendim/ben” anlamlarına gelen jibun (自分) sözcüğünü kullanmaktadır. Araştırmacılar bu öyküyü incelerken çoğunlukla fune (船) sözcüğüne odaklanırlar. Kahramanın içinde yolculuk yaptığı gemi (船), kimi araştırmacılara göre “insan yaşamı (人生)” nın bir temsili iken (Akatsuka, 2005; Fukunaga, 2012; Komashaku, 1970; Natori, 2011; Ōchi, H., 1972; Qin, 2018; Satō, 1997; Wakui, 2006), kimi araştırmacılarca aynı gemi (船) dönemin Japon toplumunun ve Japon modernleşmesinin bir temsili olarak değerlendirilmektedir (Gomibuchi ve Magari, 2019; Sekiya, 2018; Yurievna 2019). Genelde *On Gece Düşleri*, özelde ise “Yedinci Gece”ye

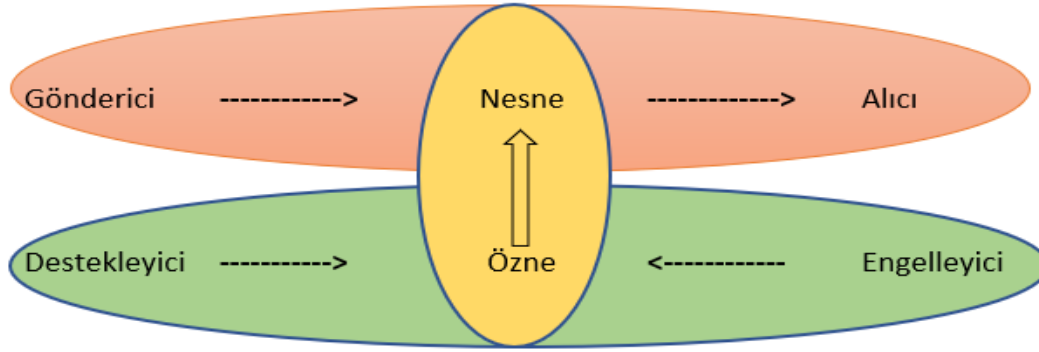
² Metinde 田舎者(inakamono) olarak geçen sözcük “kırsalda yaşayan kişi” anlamına gelmektedir. Ancak tahkir amaçlı kullanımda vurgulanmak istenen kişinin eğitimsiz veya görgüsüz, kaba saba oluşudur. Sōseki, günlüklerinde ve eşine yazdığı mektuplarda Batıların kendini ve Japonları, “inakamono” olarak gördüğü hissini dile getirmektedir.

³ “Nandemo ōkina funeni notteiru” *fune ni noru* leksikal olarak *gemiye binmek* anlamındadır ancak *noru* fiili almış olduğu *teiru* ekiyle cümlede hal/sonuç görünüşünü bildirir ve cümle “gemide olmak/bulunmak” ifade eder.

odaklanmış olan bu çalışmalar dikkatle incelendiğinde geminin (船) ve anlatıcı/kahramanın (自分) rollerinin biyografik, sosyolojik ve tarihsel kaynaklardan yararlanılarak çözümlenmeye çalışıldığı gözlemlenmiştir. Satō (1997) ise, sözcüklerin kullanım sıklığı ve korelasyonlarını ele aldığı çalışmasında, “yaşam (人生)” temsiline “zaman (時)” sözcüğüyle oluşturulmuş kavram alanı içinde değerlendirilmesi gerektiğini, bağıntıların bu kavram alanındaki sözcüklerle kurulması gerektiğini savunur. Buradan hareketle “zaman” a dair tespit ettiği “ne zaman (3)” ve “bir gün (2)” söz öbeklerini “yaşam (人生)” ile bağdaştıramaz ve bu nedenle metnin salt “yaşam” ı betimleyen bir anlatı olamayacağını öne sürer (Satō, 1997, s. 222). Ona göre bu anlatı olsa olsa “insan yaşamının amacı nedir?” sorusunu konu edinen bir anlatıdır. Çünkü anlatıda tıpkı zamanın ilerlediği gibi hiç durmadan ilerleyen tek varlık gemidir (=yaşam) ve anlatıcı/kahraman (=birey) sadece istemediği halde gemide bulunan ve orada bulunuş amacını sorgulayan bir varlıktır (Satō, 1997, s. 222-223). Satō (1997) çalışmasında her ne kadar metinden hareketle nesnel veriler sunduğunu savunsa da yapılar arasında kurmaya çalıştığı bağıntının yer yer metin dışına taşıdığı, eser üzerine yaptığı çıkarımları doğrulamak için “Yedinci Gece” metnini *On Gece Düşleri*’nin diğer gecelerine, hatta yazarın *Cam Kapının Ardı (Garasudo no uchi)* ve *Yolcu (Kōjin)* adlı eserlerine atıflarda bulunduğu görülür. Satō (1997) gibi, gemi ve anlatıcı/kahraman ikilisini birlikte ele alan, geminin batılılaşma yolunda ilerleyen Japonya’yı, anlatıcının ise Meiji aydını sıfatını üstlenmiş Sōseki’yi temsil edebileceğini öne süren görüşlere de (Ōchi E., 2005, s. 44) rastlanmaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu çalışmalarda “Yedinci Gece”deki iletinin metin dışı unsurlarla ilişkilendirilerek çözümlenmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Metni yazarın öz yaşamı ve yazıldığı dönemin tarihsel ve sosyolojik arka planı ile değerlendiren bu çalışmalar eser aracılığıyla döneme, dönemin eserdeki yansımalarına veya yazarın duygu dünyasını tespit etmeye yönelik önemli veriler sunması bakımından oldukça değerlidir. Ancak bugün yapısalcı dilbilimin etkisiyle metindilbilim ve yazınsal göstergebilim çalışmalarında eser, dış etkenlerden bağımsız olarak, kendi öğeleri arasındaki bağlantılardan oluşan bir göstergeler dizgesi olarak ele alınıp, kendi başına ve kendisi için incelenerek, barındırdığı mesaj daha somut verilerle ortaya konmaya çalışılmaktadır. Dilbilimsel yaklaşım metnin mesajını sadece metinden hareketle tespit etmeyi savunur. Metindilbilim, bir metni meydana getiren tüm unsurların belirli metotlarla dilbilimsel olarak analizini yapan dilbilim sahasıdır (Demirci, 2021, s. 245).

İncelemelerinde nesnelere, olayları, varlıkları anlamlandırırken “yapı” dan hareket eden Greimas’a göre insanın etrafındakileri anlamlandırabilmesi için öncelikle ondaki farklılıkları

algılaması gerekir. Farklılıkları algılamak en azından iki nesne-terimi bir arada var olan nesnelere kavramak; bu terimler (ya da nesnelere) arasındaki ilişkiyi kavramak ve bunları birbirine bağlamaktır. Bu iki terimin varlığı ve aralarındaki ilişki “yapı”yı oluşturur (Yücel, 2005, s. 130). Greimas bir anlatının yapısında çiftler halinde altı eyleyen bulunduğunu belirtir ve bunlar arasındaki ilişkiyi Şekil 1’deki gibi modeller (Yücel, 2005, s. 148):

Şekil 1. Greimas’ın eyleyenler modeli

Bu model sayesinde anlatının eyleyenleri belirlenir ve anlatısal dokuyu belirleyen eyleyenler rolü ortaya konmuş olur. Buna göre GÖNDERİCİ (G) anlatının merkezinde, ÖZNE’yi (Ö) harekete geçiren itici gücü temsil eder. ÖZNE yani kahraman bu itici güç sayesinde NESNE’sini (N) aramaya başlar. Nesne somut veya soyut öznenin elde etmek, ulaşmak istediği şeydir. Bunlar arasındaki ilişki anlatının ana entrikasını oluşturacak olan bir güce dönüşür. Öznenin nesnesine ulaşmasında yararlanacağı her şey onun için DESTEKLEYİCİ (D), ulaşmasını zorlaştıran her şey de onun için ENGELLEYİCİ rolündedir. Bütün bunlardan etkilenen de ALICI (A) rolündedir (Sarica, 2020, s. 69). Bir anlatıda bu altı eyleyenin tümü görünmek zorunda değildir ancak ÖZNE ve NESNE arasındaki edimsel bağıntı temel sözce adı verilen içerik düzleminin olmazsa olmaz iki eyleyenidir. Temel sözce durum sözcesi ve edim sözcesi olmak üzere ikiye ayrılır. Greimas, bir durum sözcesi ile onu yönlendiren edim sözcesinden oluşan dar anlatının yapısını *anlatı izlencesi* (Aİ) veya *anlatı şeması* olarak tanımlar. Bu anlatı izlencesi temel bir dizimdir, çözümlemede kolaylık sağlamak için temel dönüşüme göre adlandırılır ve dört aşamadan oluşur. Bu aşamalar anlatının başlangıç durumunda *eyletim/sözleşme*, dönüşüm durumunda *edinç* ve *edim*, bitiş durumunda ise *tanınma/yaptırım* aşamalarıdır (Kıran, 2001, s. 293-294).

“Yedinci Gece”de anlatı bir rüyadır ve anlatıcı birinci tekil şahıs için de kullanılan jibun (自分 “ben/kendi”) zamiriyle anlatıdaki Özne rolünü üstlenmiştir. Zamanı bilinmeyen

bu anlatının mekânı fune (船 “gemidir”). “Yedinci Gece”nin ana eyleyenleri ve ana anlatı izlencesi ($A\dot{I} = [G \rightarrow (\ddot{O}1 \cap N1)]$) aşağıdaki gibi kısaca özetlenebilir.

Birinci Kesit: Başlangıç Durumu (B), Eyletim Aşaması

İçinde olduğu devasa geminin nereye gittiği konusunda bilgi sahibi olmayan jibun, güneşin konumundan batı yönünde ilerlediklerini sezinlemektedir ve bu sezgisinin doğru olup olmadığını öğrenmek için (N1) tayfalardan biriyle (D1) konuşur. Her ne kadar istediğini öğrenmiş olsa da tayfanın alaycı tutumu ve diğer çalışanların (D2) hallerinden memnun görünüşleri, geminin yol alması için uyum içinde çalışıyor olmaları anlatıcıya kendini yapayalnız hissettirir (G1). Öyle ki bu his onda ölme isteği (N2) uyandırır: “İliklerime kadar hissediyorum yalnızlığımı. Böyle bir gemide yapayalnız yol almaktansa kaldırıp atmak istiyorum kendimi sonsuz mavinin kucağına.”. Bu isteğine kavuşmak için uygun zamanı kollamaya başlar. Başlangıç durumunda birbirini tamamlayan iki olayla karşılaşılır: İlki nereye gittiğini öğrenme isteği (N1) ile harekete geçen Ö'nün istediğini elde ederken tayfalardan birinin (D1) ona destek vermesidir [$\ddot{O}1 \rightarrow (\ddot{O}1 \cap N1)$]. İkincisi ise kapıldığı yalnızlık hissiyle (G1) o gemide yolculuğa devam etmektense atlayarak kendini öldürmek istemesidir [$G1 \rightarrow (\ddot{O}1 \cup N2)$].

İkinci Kesit: Dönüşümler (d₁, d₂, d₃), Edinç Aşaması

Anlatının dönüşümler katmanında (d₁₋₄) G'nin (yalnızlık hissini) Ö'ye (jibun) N'ye (ölüm) ulaşmak için geçtiği aşamalar sıralanmaktadır. Ö, N'ye ulaşmak için uygun zaman ve mekân kollamaktadır ancak geminin farklı noktalarında farklı yabancılarla karşılaşır. Karşılaştığı bu yabancılar Ö'nün N'ye ulaşma sürecini geciktirse de engelleyici eyleyen rolünde değil, ölüm isteğini pekiştiren destekleyiciler (D) rolündedir. İlk dönüşüm (d₁) Ö'nün tek başına korkuluklara yaslanmış ağlayan bir kadını (女D1) gözlemlemesiyle gerçekleşir. Aralarında hiç konuşma geçmez. Ö, kederiyle boğuşanın sadece kendisi olmadığını anlar. İkinci dönüşüm (d₂) yine uygun mekân kollayan Ö'nün bir gece güvertede tek başına gökyüzünü seyrederken yabancı bir adamın (D2) yanına gelip teklifsizce astronomiden bahsetmeye başlaması ve hiç konuşmadığı halde Ö'ye tanrıya inanıp inanmadığını sormasıyla gerçekleşir. Ö bu yabancı ile de konuşmaz. Üçüncü dönüşüm (d₃) N'ye ulaşmaya çabalayan Ö'nün yolu geminin eğlence salonuna düştüğünde gerçekleşir. Salonda piyano başında gördüğü çift (D3) hallerinden memnun çalıp söylemektedir ve adeta bir gemide yolculuk yaptıklarının farkında bile değillerdir. Bütün bu karşılaşmalar Ö'nün yalnızlık hissini ve

tedirginliğini iyiden iyiye tetikleyerek içindeki ölme isteğini gerçekleştirecek cesareti ona verir. d_1, d_2 ve d_3 dönüşümleri anlatının edinç kısmıdır. $[G \rightarrow (\ddot{O}UN)]$

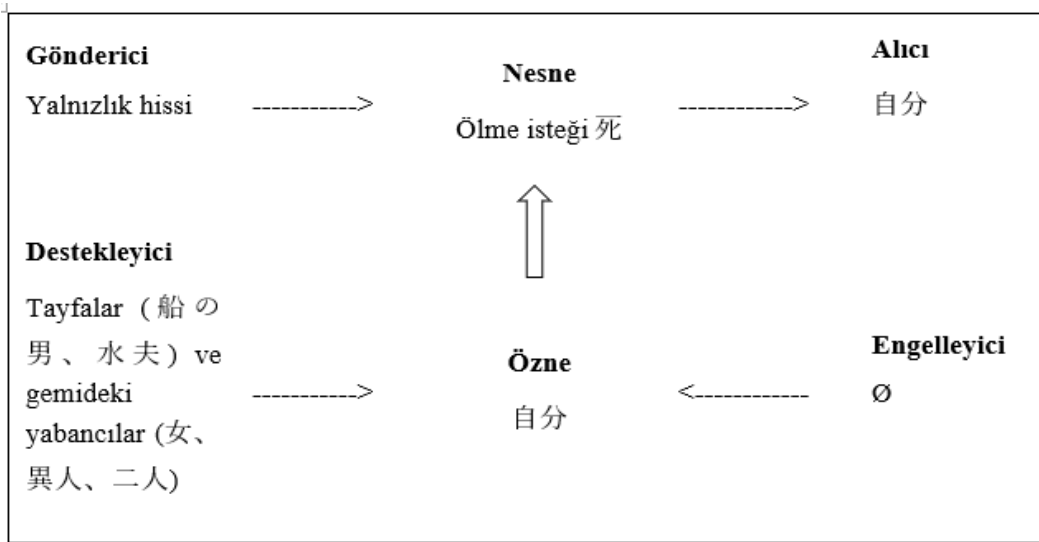
Üçüncü Kesit: Dönüşüm (d_4), Edim Aşaması

Dördüncü dönüşüm (d_4) ise edimin gerçekleştiği aşamadır. Ö, gece el ayak çekilmişken güverteye çıkar ve hiç düşünmeden kendini sulara bırakır. Ancak bu aşamada henüz ölmemiş, diğer bir ifade ile N'ye kavuşmamıştır: $[G \rightarrow (\ddot{O}UN)]$

Dördüncü Kesit: Bitiş Durumu (B'), Yaptırım Aşaması

Dördüncü kesit anlatının bitiş durumunun verildiği kesittir. Anlatıda Ö'nün B durumunda verdiği kararlar (sözleşme/eyletim) N'yi aramaya koyulması ve bu süreçteki edinç ve edimleri, B' durumunda onun yaşadığı korku ve pişmanlık duygusu ile cezalandırılır. Anlatıcı yaşadığı korku ve pişmanlığı dile getirdikten sonra nihayet N'ye kavuşur. Burada G artık yalnızlık hissi değil yine anlatıcı/kahramanın (Ö) kendisidir: $[\ddot{O} \rightarrow (\ddot{O} \cap N)]$

Anlatıyı kısaca özetlemeye çalıştığımız bu ön inceleme bölümünde elde edilen veriler bundan sonraki bölümde yazılım aracılığıyla elde edilen verilerle karşılaştırılacaktır. Anlatıyı biyografik ve dönemsel verilerden hareketle analiz ederek, gemiyi (船) çeşitli olguların temsilcisi sayan araştırmacılardan farklı olarak bizim yaptığımız ön incelemede geminin anlatı mekânı olmasının dışında, anlatının merkezinde yer almasını gerektirecek herhangi bir eyleysel role rastlanmamıştır. Ancak anlatıcı/kahraman (自分) tamamıyla anlatının merkezindedir (bk. Şekil 2, 3):

Şekil 2. Yedinci Gece'nin eyleyenler şeması

1 Sözleşme / Eyletim	2 Edinç	3 Edim	4 Tanınma / Yaptırım
Kahraman nereye gittiğinden emin olmadığı, içi yabancılarla dolu bir gemide kendini yalnız ve çaresiz hissetmeye başlar. Bu yalnızlık hissi onda ölme isteği uyandırır. Kendini gemiden atmak için uygun zamanı kollamaya başlar.	Dönüşümler		Gemiden aşağı kendini bıraktığı anda kahraman korkmaya başlar ve pişman olur.
	Gemideki yabancıları (D1-D2-D3) gözlemler, yalnızlık hissi perçinlenir ve gerekli cesareti toplar.	Etrafında kimse yokken kendini gemiden aşağı atar.	
Başlangıç Durumu (B)	d₁, d₂, d₃	⇒ d₄	Bitiş Durumu (B')

Şekil 3. Yedinci Gece anlatı izlencesi [$\ddot{O} \rightarrow (\ddot{O} \cap N)$]

Yöntem ve Araçlar

Metin Madenciliği yönteminin kullanıldığı bu çalışmada analiz aracı olarak KH Coder 3.Beta.04a yazılımı kullanılmıştır.

KH Coder 3.Beta.04a

KH Coder Japon sosyolog Koichi Higuchi tarafından geliştirilmiş nitel içerik analizi, metin madenciliği ve hesaplamalı dilbilim alanlarında kullanılan ücretsiz bir yazılımdır. Microsoft Windows, Linux, macOS işletim sistemleri ile uyumludur ve GPL2 lisanslıdır. Yazılımın 2001'de tanıtılan ilk sürümü sadece Japonca metinlerin analizinde kullanılırken günümüzde Katalanca, Çince (basitleştirilmiş), Felemenkçe, İngilizce, Fransızca, Almanca, İtalyanca, Japonca, Korece, Portekizce, Rusça, Slovence ve İspanyolca (13 dil) metinlerin analizinde de kullanılmaktadır. Yazılım, Japonca sözcüklerin morfolojik analizi için MeCab ve CHASEN POS Tagger (Part of Speech Tagger) olmak üzere iki metin etiketleyici setin kullanımına izin verir. Bu çalışmada morfolojik analizi daha detaylı yaptığı için MeCab POS Tagset seçilmiştir. KH Coder verilerin istatistiksel analizi için R, verilerin düzenlenmesi ve alınması için MySQL'i (Structured Query Language) kullanır.

KH Coder yazılımı kullanılarak yapılan analizlerde tüm veriler düz metin biçiminde (*.txt) olmalıdır. Ancak, Excel veya CSV formatındaki dosyalar, KH Coder tarafından metin dosyalarına otomatik dönüştürülebilmektedir. Hazırlık aşamasında önce Aozora Bunkō⁴ adlı açık erişimli dijital kütüphaneden alınan HTML uzantılı metin, Excel dosyasına dönüştürülerek her hücreye bir paragraf gelecek şekilde (orijinal metindeki paragraf sayısına ve sırasına sadık kalınarak) düzenlenmiştir. Excel dosyasının ilk satırının A-B ve C sütunları

⁴(https://www.aozora.gr.jp/cards/000148/files/799_14972.html, Erişim tarihi 02.01.2022)

metin-kesit-paragraf olarak adlandırılmış ve ilgili hücreler 1, 2, 3... şeklinde işaretlenmiştir (bk. Şekil 4). Böylece 9 satır, 4 kesit ve 9 paragraftan oluşan veri setinin analiz sırasında bütün (metin) ile parçaları (kesit-paragraf) arasındaki veriler de ölçülebilir hale getirilerek KH Coder kitaplığına yüklenmiştir. Kesitler Aİ'nin eyletim, edinç, edim ve yaptırım aşamaları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Kitaplığa yüklenen dosya daha sonra ön inceleme (pre-processing) ile yazılıma tanıtılmıştır. Yazılım veriyi 68 cümle, 15 paragraf, 15 satır olarak algılamıştır. Paragraf sayısındaki farklılığın nedeni metinde doğrudan konuşmaların 「」 işaretleri arasına alınarak, ara sözlerin ise -- işareti ile gösterilerek bu cümlelerin makine tarafından ayrı bir paragraf olarak okunmasıdır. Bu durum anlatının başlangıç durumunda 1. kesitte 3 yerde, 3. kesitte 1 (çift sayılır) yerde görülmüştür. Böylece yazılım paragraf sayısını 9'dan 15'e çıkarmıştır. Ancak satır sayısı ve paragraf sayısı aynı olduğu için bu durum veri kaybına neden olmamaktadır.

	A	B	C
1	metin	kesit	paragraf
2	何でも大きな船に乗っている。	1	1
3	この船が毎日毎夜すこしの絶間なく黒い煙を吐いて、通りを汚している。	1	2
4	ある時自分は、船の男を捕まえて聞いて見た。男は、	1	3
5	自分は大変心細くなった。いつ陸へ上がれるかわからない。	1	4
6	乗合はたくさんいた。たいていは異人のようだった。	2	5
7	ある晩甲板の上に出て、一人で星を眺めていた。	2	6
8	或時サローンに這入ったら派手な衣裳を着た男が、	2	7
9	自分はますますつまらなくなってきた。とうとう船は、	3	8
10	そのうち船は例の通り黒い煙を吐いて、通りを汚している。	4	9
11			

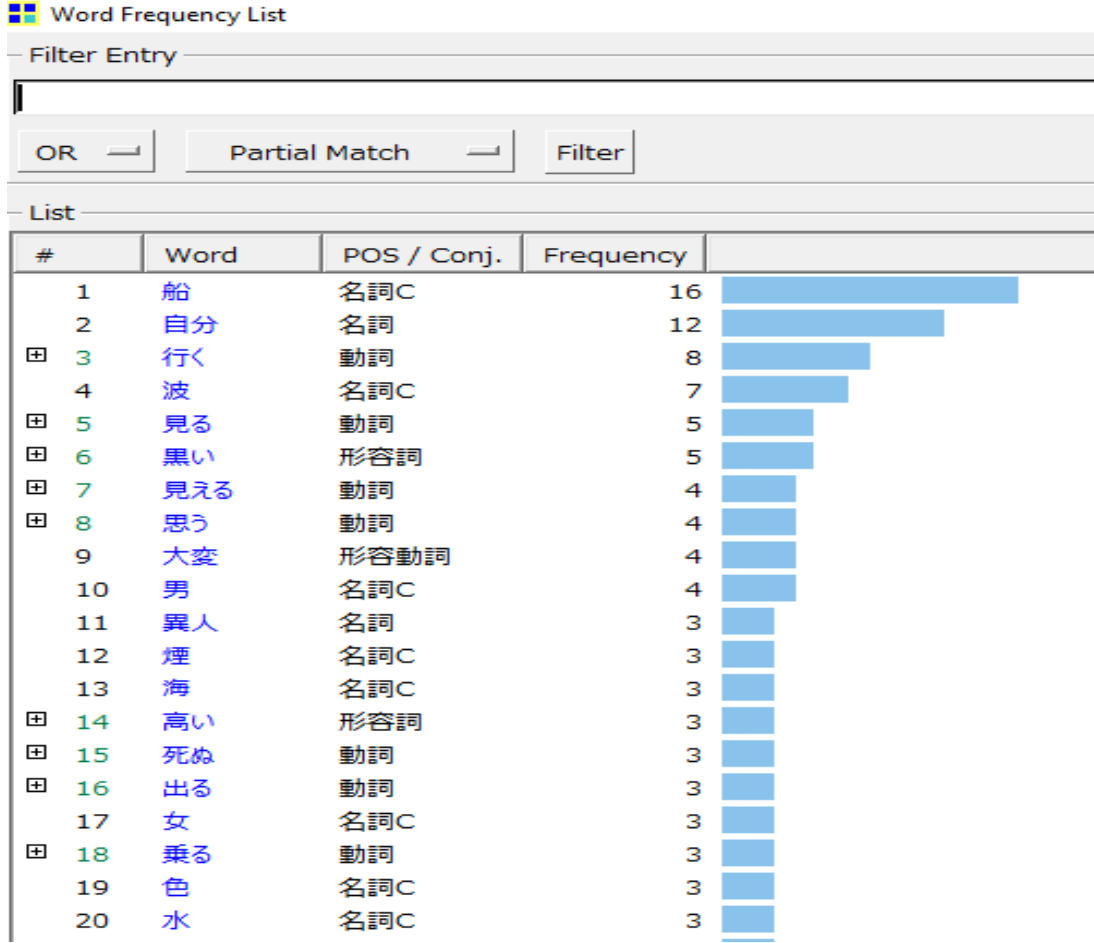
Şekil 4. Verinin düzenlenmesi

Bulgular

Sözcük Sıklık Listesi ve Bağlamları

Metinde 180 farklı sözcük kullanıldığı görülmüştür. Sözcük sıklık listesi oluşturulurken makineye kullanım sıklığı iki ve üstü olan sözcükleri seç komutu girilmiştir: 船(gemi) 16, 自分(ben/kendim) 12, 行く(git-) 8, 波(dalga) 7, なる(ol-) 5, 見る(gör-/bak-) 5, 黒い(siyah) 5, いる (var ol-/ bulun-) 4, 見える(görün-)4, 思う(düşün-) 4, 大変(son derece) 4, 男(erkek) 4, 異人 (yabancı) 3, 煙 (duman)3, 海(deniz) 3, 高い(yüksek) 3, 死ぬ (öl-)3, 出る(çık-/ ayrıl-) 3, 女(kadın) 3, 乗る(bin-) 3, 色 (renk) 3, 水 (su) 3, 西 (batı)3, 足(ayak, bacak) 3, 底 (derinlik) 3, 吐く(tüttür-)3, 火箸 (maşa)2, 顔 (yüz, çehre) 2, 近づく(yaklaş-) 2, 空 (gökyüzü) 2, 向う (yönelme-) 2, 甲板 (güverte) 2, 心細い (yalnız, kimsesiz, çaresiz), 身 (beden) 2, vs. Buna göre 16 tekrarlarla en sık kullanılan sözcük fune船 (gemi) olurken 12

tekrarla jibun 自分 (ben/kendim) ikinci sırada yer almıştır. Ancak Japoncada şahıs eki kullanılmadığı ve gizli özne varlığı gerçeğini göz önünde bulundurduğumuzda jibun'un üst sıraya yükseldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Diğer yandan birinci sıradaki 船'nin üstüne tıklayıp bağlamalı dizin kontrolü yapıldığında üç yerde 船の男 (=gemi adamı= tayfa) olarak geçtiği ve dolayısıyla cisim olarak gemiye gönderme yapmadığı görülür (bk. Şekil 5.1. ve Şekil 5.2.). Diğer yandan jibun 自分 metin içinde hep kahramana gönderimde bulunmaktadır.

Şekil 5.1. Kelime sıklık dizini

KWIC Concordance

Search Entry

Word: POS: Conj.: Additional Options

Sort 1: Sort 2: Sort 3: (Retrieve LR 24 Words)

Result

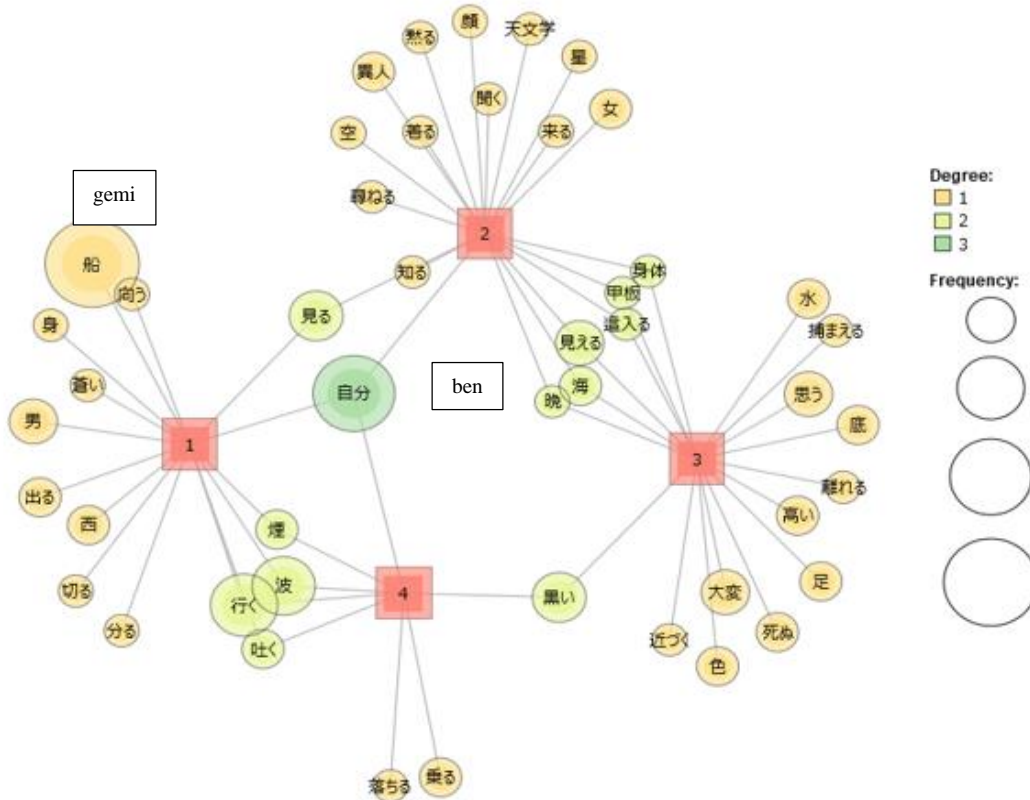
◇何でも大きな 船に乗っている。◇この船が毎日毎夜すこしの絶間なく黒い煙を吐いて浪を
◇何でも大きな船に乗っている。◇この 船が毎日毎夜すこしの絶間なく黒い煙を吐いて浪を切って進んで行く。凄しい音で
な太陽が出る。それが高い帆柱の真上まで来てしばらく掛っているかと思うと、いつの間にか大きな 船を追い越して、先へ行ってしまふ。そうして、しまいには焼火箸のようにじゅっといってまた
底に沈んで行く。そのたんびに着い波が遠くの向うで、蘇枋の色に沸き返る。すると 船は凄しい音を立ててその跡を追かけて行く。けれども決して追つかない。◇
立ててその跡を追かけて行く。けれども決して追つかない。◇ある時自分は、 船の男を捕まえて聞いて見た。◇「この船は西へ行くんですか」◇ 船の
つかない。◇ある時自分は、船の男を捕まえて聞いて見た。◇「この 船は西へ行くんですか」◇ 船の男は怪訝な顔をして、しばらく自分を見
、船の男を捕まえて聞いて見た。◇「この船は西へ行くんですか」◇ 船の男は怪訝な顔をして、しばらく自分を見ていたが、やがて、◇「なぜ」
が、やがて、◇「なぜ」と問い返した。◇「落ちて行く日を追かけるようだから」◇ 船の男はからからと笑った。そして向うの方へ行ってしまった。◇「西へ行く日の
船の動く周囲だけはいつでも真白に泡を吹いていた。自分は大変心細かった。こんな 船にいるよりいっそ身を投げて死んでしまおうかと思った。◇乗合はたくさんい
。たいていは異人のようであった。しかしいろいろな顔をしていた。空が曇って 船が揺れた時、一人の女が欄に寄りかかって、しきりに泣いていた。眼
た。けれども二人は二人以外の事にはまるで頓着していない様子であった。 船に乗っている事をえ忘れているようであった。◇自分はますますつまらなくなった。
いない時分、思い切って海の中へ飛び込んだ。ところが——自分の足が甲板を離れて、 船と縁が切れたその刹那に、急に命が惜しくなった。心の底からよせばよかつ
自分は厭でも応でも海の中へ這入らなければならぬ。ただ大変高くできていた 船と見えて、身体は船を離れたけれども、足は容易に水に着かない。しかし捕まえるもの
海の中へ這入らなければならぬ。ただ大変高くできていた船と見えて、身体は 船を離れたけれども、足は容易に水に着かない。しかし捕まえるものがないから、しだいに
て来る。いくら足を縮めても近づいて来る。水の色は黒かった。◇そのうち 船は例の通り黒い煙を吐いて、通り過ぎてしまった。自分はどこへ行くんだか判ら
例の通り黒い煙を吐いて、通り過ぎてしまった。自分はどこへ行くんだか判らない 船でも、やっぱり乗っている方がよかつたと始めて悟りながら、しかもその悟りを利用する事が

Şekil 5.2. Bağımlı dizin, bağlam kontrolü

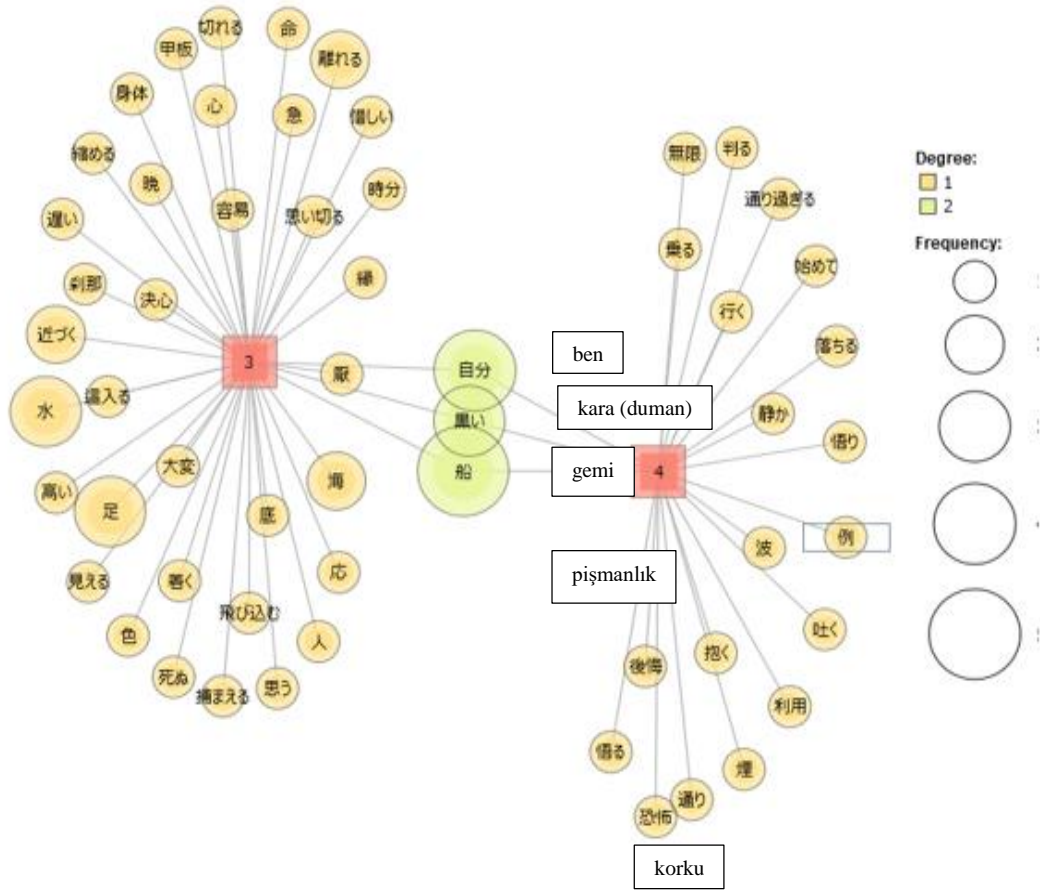
Eşdizimlilik Ağı

Metnin eşdizimlilik ağı çıkarıldığında her ne kadar sıklığı yüksek olsa da *fune* sözcüğünün ve eşdizimli diğer sözcüklerin metnin merkezinde olmadığı, bunun yerine *jibun*'un anlatının merkezinde olduğu gözlenmiştir (bk. Şekil 6). Bu durum ön incelemede Greimas Eyleyenler Modeli'nden ve Anlatı İzlenesinden hareket ederek öne sürdüğümüz fikrin desteklendiğini göstermektedir. Node (düğüm) 1 B'deki eyletim aşamasını, Node 2 d₁₋₂₋₃'ü, diğer bir ifadeyle edinç aşamasını, Node 3 d₄'ü edim aşamasını ve Node 4 de B''yi ifade eder. Node 1'deki *gemi*, *yönelmek*, *batı*, *gitmek*, *dalgalar*, *duman*, *tütmek*, *adam* (tayfalara gönderimde bulunur), *anlamak*, *beden* (kendi vücudu) sözcükleri arasındaki bağıntı anlatının mekanını ve B'yi betimler. Node 1'den Node 2'ye geçişte görmek (見る) fiilinin bağlayıcı kenar (Edge) oluşturduğu görülür. Node 2'nin öne çıkan ve birbirleri ile bağıntılı sözcükleri *yabancı*, *gelmek*, *sormak*, *astronomi*, *susmak*, *söylemek*, *kadın*, *giymek*, *gökyüzü*, *yıldızdır* (bk. Şekil 3: Dönüşümler d₁₋₂₋₃). Node 2'den Node 3'e geçişte oluşan kenar (Edge) sözcükleri *beden* (身体) (kendi vücuduna gönderme yapar), *güverte* (甲板), *içine girmek* (這入る), *görünmek* (見える), *deniz* (海), *akşam* (晩)dir. Bunlar gerekli edincin sağlandığını ve edim aşamasına geçişi ifade eder (bk. Şekil 3: Dönüşümler d₁₋₂₋₃). Node 3 edimin gerçekleştiği kesittir. Eşdizimlilik ağına bakıldığında d₄'ü betimleyen *yüksek*, *renk*, *su*, *ayak*, *ayrılmak*, *yapışmak/tutunmak*, *yaklaşmak*, *yazık*, *düşünmek*, *ölüm* sözcükleri görülmektedir (bk. Şekil 3:

Dönüşümler d4). B' aşamasını gösteren Node 4'te gemide bulunmaya gönderim yapan *binmek* (乗る) ve artık gemide bulunmaya gönderim yapan *düşmek* (落ちる) sözcüklerinin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Makinenin bu sözcükleri seçmesinin nedeni Node 1'den Node 4'e ve Node 3'ten Node 4'e uzanan bağlantı kenarlarında *gitmek* 行く, *dalga* 波, *tüttürmek* 吐く 煙 (Node 1 →Node 4) ve dumana gönderme yapan *kara* 黒い (Node 3 →Node 4) sözcüklerinin gemi ile ilgili olmasıdır. Diğer bir deyişle B'de gemide olan jibun 自分 B'de artık gemide değildir. Bu durum yapay zekânın B ve B' arasındaki ilişkiyi doğru bir şekilde ortaya koyduğunu göstermektedir. Yaptırım aşamasını (Node 4) detaylandırdığımızda ise *kara* (黒い) dumanını tüttürerek giden *geminin* (船) ardından bakan *kahramanın* (自分) *sonsuz* (無限な) *korku* (恐怖) ve *pışmanlık* (後悔)、*aklın başa gelmesi* (悟り) gibi sözcüklerle bağlantı kurduğu görülür. Yapay zekânın eşdizimlilik ağına göre oluşturduğu eyleyenler şeması ve anlatı izlencesi (bk. Şekil 6) ile edim ve yaptırım aşamaları (bk. Şekil 7) aşağıdaki gibidir:

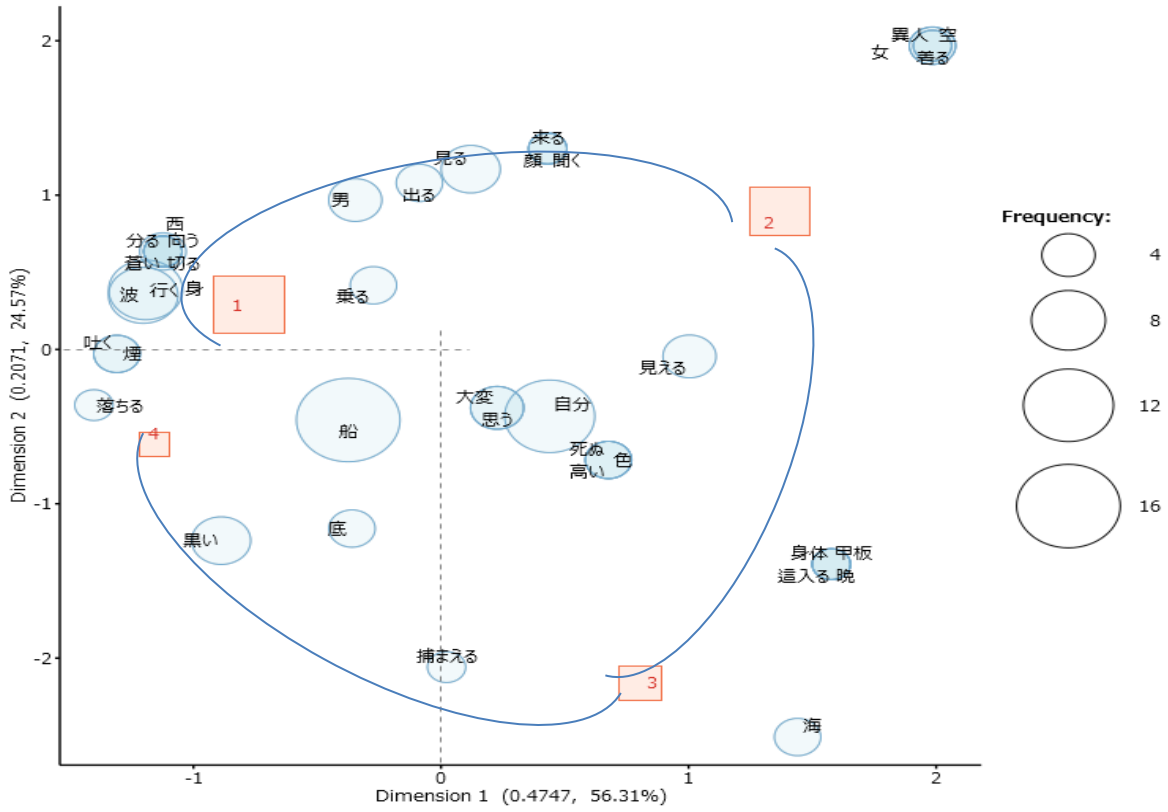
Şekil 6. Eşdizimlilik ağına göre eyleyenler ve anlatı izlencesi

Şekil 7. Edim ve yaptırım aşaması

Uygunluk Analizi (Correspondence Analysis) ve Anlatı Akışı

Uygunluk Analizi, kategorik verilerin yorumlanmasını sağlayan, çapraz tablolarda satır ve sütun değişkenleri arasında benzerlik, farklılık ve ilişkilerin yorumlanmasını kolaylaştıran, birlikte değişimlerini daha az boyutlu bir uzayda grafiksel olarak gösteren bir yöntemdir. Kategorize edilmiş sürekli değişkenlerin kategorileri arasındaki benzerliklerin ya da farklılıkların uzaklıklar cinsinden ifade edilmesini, hangi alt kategorinin diğer kategorilere göre daha çok benzer olduklarını bulmayı sağlayarak, çapraz tablolardaki değişkenlerin alt kategorileri arasındaki benzerlikleri daha az sayıda boyutta grafiksel olarak görüntülemeyi amaçlar.” (Suner ve Çelikoğlu, 2008, s. 10). Yapay zekânın bize sunduğu uygunluk analizi sonuçlarının daha iyi anlaşılabilmesi için kesitler arasındaki yaylar tarafımızca eklenmiştir.

Şekil 8. Kelime bazlı uygunluk analizi sonuçları

Şekil 8’e göre 1. kesit B’yi ifade ederken 4. kesit B’i ifade eder. Uygunluk analizine göre birbirine en çok benzeyen kesitler 1. ve 4. kesitlerdir. B’de geminin 船 içindeyken (乗る binmek) onun yol alışı gözlemleyen jibun 自分, B’’de denize düşerken (落ちる düşmek) aynı şeyi yapmaktadır. Bu da anlatı akışının doğrusal değil başladığı yere geri dönen dairesel bir akışa sahip olduğunu gösterir. B’deki yalnızlık, çaresizlik hissi B’’de korku, pişmanlık, çaresizlik olarak karşımıza çıkar.

Temalar/Kodlar ve Duygu Analizi

Bu işlem sırasında yapay zekâ kendisine önceden tanıtılmış olan sözcüksel kodlarla (temalar) metindeki ilişkili sözcükleri eşleştirerek bir kavram haritası oluşturur. Sözcüksel kodlar oluşturulurken araştırmacının bakış açısı veya ortaya çıkarmak istediği “kod/tema” üzerinden hareket edilir. Bu çalışma, “Yedinci Gece” hakkında “yalnızlık/çaresizlik孤独, korku恐怖 ve pişmanlık後悔” temalarının ön planda olduğunu iddia eden araştırmacıların fikrini test etmek amacı güttüğü için sözcüksel kodlar bu temalar üzerinden girilmiştir. Japonya, modernleşme, Japon toplumu gibi temaların girilmesi için araştırmacının bu kavram alanını oluşturan sözcükleri metin içinde etiketlemesi (kodlaması) gerekir. Metinde yer alan

duyguların kesitlere göre dağılımını (bk. Şekil 9) ve anlatıdaki duygu akışı (Şekil 10) aşağıda verilmiştir:

Coding: Crosstab

Entry

Coding Rule File: kod2.txt Cells: both

Coding Unit: Sentences Crosstab: kesit

Result

	*孤独	*恐怖	*後悔	N of Documents
1	2 (5.71%)	1 (2.86%)	0 (0.00%)	35
2	6 (30.00%)	1 (5.00%)	0 (0.00%)	20
3	0 (0.00%)	0 (0.00%)	1 (9.09%)	11
4	1 (50.00%)	1 (50.00%)	1 (50.00%)	2
Total	9 (13.24%)	3 (4.41%)	2 (2.94%)	68
chi-square	10.651*	10.581*	18.639**	

Şekil 9. Kesitlere göre duygu dağılımı

** : 0,01'lik alfa seviyesi (yani $p < 0.01$) * : 0,05'lik alfa seviyesi

Yalnızlık/Çaresizlik (kodoku 孤独)

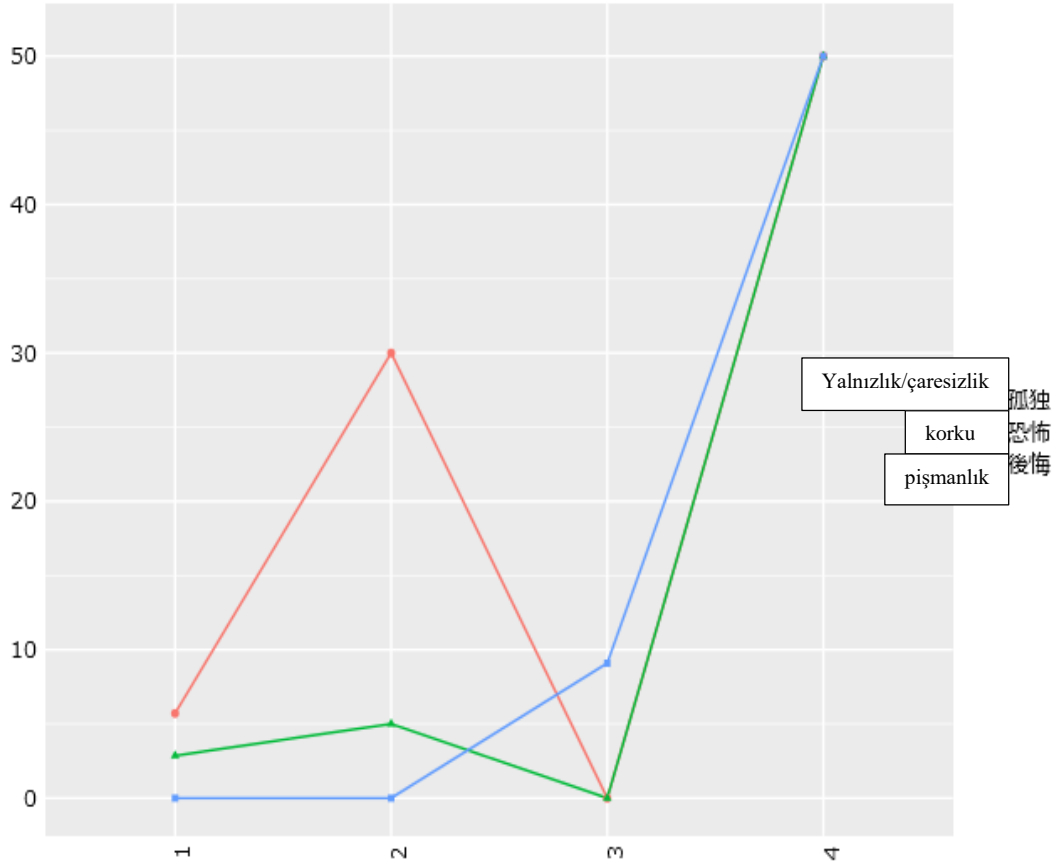
1. kesit → 2 cümle (%5.71), 2. kesit → 6 cümle (%30), 3. kesit → 0, 4. kesit → 1 cümle (%50), toplam → 9 (%13.24), Pearson ki-kare: 10.651*

Korku (kyōfu 恐怖)

1. kesit → 1 cümle (%2.86), 2. kesit → 1 cümle (%5), 3. kesit → 0, 4. kesit → 1 cümle (%50), toplam → 3 (%4.41), Pearson ki-kare: 10.581*

Pişmanlık (kōkai 後悔)

1. kesit → 0, 2. kesit → 0, 3. kesit → 1 cümle (%9.09), 4. kesit → 1 cümle (%50), toplam → 2 (%2.94), Pearson ki-kare: 18.639**

Şekil 10. Kesitlere göre duygu akışı

Yalnızlık/Çaresizlik (kodoku孤独)

1. kesitte diğer temalara göre öne çıkar, 2. kesitte en yüksek noktaya ulaşır, üçüncü kesitten itibaren görülmez.

Korku (kyōfu恐怖)

2. kesitte görülmeye başlar, üçüncü kesitte azalırken, 4. Kesitte tavan yapar.

Pişmanlık (kōkai後悔)

3. kesitten itibaren yükselişe geçer, 4. Kesitte tavan yapar.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada Natsume Sōseki'nin “Yedinci Gece” adlı öyküsü yapay zekâ araçlarıyla incelenmiş, anlatının eyleyenler şeması, izlencesi ve duygu durumu ortaya konmaya çalışılmıştır. KH Coder insan müdahalesine izin verdiği için duygu analizinde elde edilen sonuçlar ön incelemede ortaya konan sonuçlarla uyumlu çıkmıştır. KH Coder verileri “korku” duygusunu anlatının son kesiti olan B’ durumunda ortaya çıktığını göstermiştir. Şekil 9 ve Şekil 10 incelendiğinde anlatıdaki duygu akışının ve duygu durumunun takibi kolaylıkla

yapılabilmektedir. Yapay zekâya bu çıkarımı yaptırmak için yazarın öz yaşamını, yaşanan dönemin tarihi arka planını veri seti halinde ona tanıtmaya gerek kalmamıştır. Sadece metinden hareket eden yapay zekânın duygu analizini insan müdahalesi ile daha başarılı bir şekilde gerçekleştirdiği gözlemlenmiştir. Diğer yandan duygu analizi sonucunda zihnimizde şu soru belirmiştir: “Elimizde Sōseki eserleri incelenerek oluşturulmuş bir veri seti (sözlükçe) olsa ve bu veri seti ön işleme sürecinde yapay zekâya tanıtılsa idi insan müdahalesi olmadan yapay zekâ kod oluşturma, tema belirleme işlemlerini başarılı bir şekilde gerçekleştirebilecek miydi?” Bu sorunun cevabı şüphesiz yazılım, DDİ, bilgisayarlı dilbilim alanında çalışan araştırmacılar tarafından tartışılmış, yeni araçların geliştirilmesine katkı sunacak gelişmeler kaydedilmiştir. Böylece veri yığınları arasında kaybolmuş birçok sosyal bilimci veri madenciliği/metin madenciliği yöntemiyle bir çıkış yolu bulabilmiştir. Ancak edebi eser üzerinde çalışıldığında, araştırmacı metaforlarla da karşı karşıya kalabilmektedir. Bu çalışma bize şimdilik “geminin 船” neyi temsil ettiğini göstermemiştir. Ancak kod/tema oluşturma aşamasında Japonya kodunun altına gemi 船 ve ilgili sözcükler, Japon toplumu kodunun altına jibun 自分 veya tayfalar 船の男、水夫 ve ilgili sözcükler, Batı kodunun altına batı 西, git-行く gibi metnin içindeki sözcükler eklenseydi bunu görmek de mümkün olabilirdi. Tek bir çalışmaya bunca denemeyi sığdırmak mümkün olmadığından bu konu başka bir çalışmada ele alınmak üzere şimdilik burada noktalanmıştır.

İnceleme sırasında gözlemlenen bir diğer önemli konu da eyleyenlerin veya karakterlerin önem sırasının yapay zekâ aracılığıyla belirlenebileceğinin anlaşılmasıdır. İncelenen metin küçük ölçekli olmasına rağmen sözcük sıklığı ve eşdizimlilik analizleri bize sadece sözcük sayımının yeterli olmadığını, bağlam içinde sözcüklerin yerlerinin ve değişen anlamlarının da eyleyen rolünü belirlemede büyük kolaylık sağladığını göstermiştir. Örneğin gemi 船 sözcüğünün kullanım oranı yüksek çiksa da jibun 自分 sözcüğünün bağlam kontrolünde hem sıklık hem de skor açısından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Böylece 自分 sözcüğünün anlatı izlencesinde Ö rolünde olması, istek kiplerine sahip cümlelerin tek komutla tespit edilip N'ye ulaşmamızı kolaylaştırması ve bağıntıları yine tek komutla görselleştirebilmek yapay zekânın yapısal incelemeleri etkili bir şekilde gerçekleştirdiğini göstermiştir. Diğer yandan, bağlam kontrolünün şimdilik insan tarafından yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Çünkü yapay zekânın yüzey yapı bileşenlerine dair tespitleri 船 ve tayfa 船の男 örneklerinde görüldüğü gibi sadece yüzey yapıya odaklanıldığında sözcük sıklığı verileri yanıltıcı olabilmektedir. Bunun dışında derin yapıda gizli metaforları okumakta yetersiz

kalmaktadır ancak KH Coder insan tarafından yapılacak bağlam kontrolünü kolaylaştıran bir araçtır. Bu aracın desteklediği diller arasında Türkçenin (Türkiye Türkçesi) yer almaması şimdilik bir kısıtlılık olarak karşımıza çıkmaktadır. Aracın Türk araştırmacılar tarafından tanınması ve desteklenen dillerde kullanımının yaygınlaşmasıyla bu kısıtlılığın giderilmesi veya benzer yazılımların geliştirilmesi için alan uzmanlarının konuya ilgi göstermeleri en büyük temennimizdir.

Son olarak çalışmanın başlığındaki “Yapay zekâ Sōseki'nin “Yedinci Gece”sini nasıl okur?” sorusuna dönülecek olursa “Yapay zekâ metni yapısalcı yaklaşımla, metindeki hiçbir bileşeni dışarıda bırakmadan ve metnin dışındaki hiçbir unsura başvurmadan objektif bakış açısıyla okumaya çalışır ancak edebi açıdan eksik okur” şeklinde bir cevap yanlış olmayacaktır. Ancak araştırma boyunca test etmeye çalıştığımız, bir yazarın eserini incelemek için, verdiği mesajı duymak için öz yaşamını bilmek gerekir mi noktasında yapay zekâ buna gerek olmadığını söylemektedir.

Kaynakça

- Akatsuka, Y. (2005). 'Yumejūya' ni okeru futatsu no sekai: 'Dai Hachi-ya' o chūshin ni. *Hyōgokyōikudaigaku Kindai Bungakuzasshi*, (16), 19-27.
- Aslan, E. ve Kuşçu, E. (2015). Çeviride yapay zekâ uygulamaları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(31), 63-77.
- Coşkun, O. ve Kuşçu, E. (2021). Artificial intelligence's pupil natural language processing. *Turkophone*, 8(3), 116-129.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji için dilbilim: Konular kavramlar teoriler* (5. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Fukunaga, K. (2012). Natsume Sōseki no 'Pari Rondon' kō - Meiji chishikijin no 'seiyō' to no kaigō to sōkoku - ningen bunka kenkyū. *Kyōtogakuendaigaku Ningen Bunka Gakkai Kiyō*, (29), 1-44.
- Ihalainen, J. (2018). Computer creativity: Artificial intelligence and copyright. *Journal of Intellectual Property Law & Practice*, 13(9), 724-728.
- Ilıcak, N. G. ve Çinko, K. (2021). Yapay zekânın yarattığı masal: Prenses ile Tilki. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(2), 703-719.
- Kaity, M. ve Balakrishnan, V. (2020). Sentiment lexicons and non-English languages: A survey. *Knowledge and Information Systems*, (62), 4445-4480.
- Katō, S. (2012). *Japon edebiyatı tarihi*. (O. Baykara, Çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1979).
- KH Coder 3.Beta.04a, <http://kxcoder.net/en/>, 08.07.2022.
- Komashaku, Y. (1970). *Sōseki sono jiko hon'i to rentai to*. Tōkyō: Yagi Shoten.
- König, W. (1994). Dilbilim ve yapay zekâ. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 5, 219-235.
- Natori, T. (2011). Sōseki "yumejūya" no yume taiken to imēji keiretsu no tokuchō — shujinkō no shisei, tōjō jinbutsu, mochifu no tenkai kara —. *Rinshō shinri gakubu kenkyū hōkoku*, (3), 31-44.
- Natsume, S. (1908). *Yumejūya*. https://www.aozora.gr.jp/cards/000148/files/799_14972.html
- Ochi, E. (2005). "Yumejūya" o yomu — 'dai nana-ya' nishi e mukau fune —. *Okadai kokubun ronkō*, (33), 43-55.
- Qin, Y. (2018). I sekai e tsunagaru sakai: 'Yuki On'na' to 'Yumejūya' ni okeru 'mizu' no imēji ni tsuite. *Kumamoto daigaku shakai bunka kenkyū*, (16), 207-218.

- Salğar, H. (2017). Natsume Soseki’nin eserlerinde modernleşme ve batı ile Japonya’nın mukayesesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 165-178.
- Sarıca, N. (2020). Gerçek ve Hayalin Sınırlarında ki Roman: “ Küçük Prens” ve “ Genç Prens Dönüşü”. *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi*, (10), 66-79.
- Satō, K. (1997). Natsume Sōseki-cho “Yumejūya” ni tsuite no shakai kagakuteki apurochi (1). *Shakai Rōdō Kenkyū*, 43(3· 4), 205-249.
- Sekiya, H. (2018). Natsume Sōseki Yumejūya ron: “hitotsu no monogatari” to shite. *Fujijoshidaigaku kokubungaku zasshi*, (98), 1-24.
- Suner, A. ve Çelikoğlu, C. (2008). Uygunluk analizinin benzer çok değişkenli analiz yöntemleri ile karşılaştırılması. *İstatistikçiler Dergisi:İstatistik ve Aktüerya*, 1(1), 9-15.
- Wakui, T. (2006). Boshi no aru fūkei: Natsume Sōseki no “Kōfu”, “Yumejūya”, “Omoidasu Koto Nado”. *Gengo bunka ronshū*, 27(2), 189-200.
- Yurievna, K. L. (2019). Simvolika tsikla novell “Desyat Nochey Grez” Natsume Soseki. *Vostokovedeniye*, 1(13), 108-119.
- Yücel, T. (2005). *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Sanat Yayınları.

The Grotesque Atrides in Martin McDonagh's *The Beauty Queen of Leenane*

Tatiana GOLBAN¹

Abstract

The first staging of Martin McDonagh's play *The Beauty Queen of Leenane* received extreme praise and box-office success, but this accomplishment was overshadowed by some contradictory comments regarding the playwright's attitude towards Irish identity and culture. This study aims to argue that the Irish-born dramatist engages with the grotesque conventions while depicting the image of native land, culture, and societal norms. In order to achieve this, our study reveals the ways in which McDonagh's play interacts with the myth of Atrides, Wolfgang Kayser's notion of grotesque, Mikhail Bakhtin's concepts of carnivalesque and grotesque, as well as Julia Kristeva's state of abject, which are used by the playwright to expose the societal anxieties related to the issues of identity, motherhood, emigration, and rootedness. Eventually, in the collision between mythical matrix and the grotesque depictions, McDonagh raises the spectators' awareness of the necessity of some individual and societal reforms.

Keywords

Atrides myth
grotesque
carnavalesque
abject
McDonagh

About Article

Recived: 04.07.2022

Accepted: 17.08.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1140454

Martin McDonagh'ın *Leenane'nin Güzellik Kraliçesi* Eserinde Grotesk Atrideler

Öz

Martin McDonagh'ın *Leenane'nin Güzellik Kraliçesi* oyununun ilk sahnelenmesi büyük övgü ve gişe başarısı elde etti, ancak bu başarı, oyun yazarının İrlanda kimliği ve kültürüne yönelik tutumuna ilişkin bazı yorumlarla gölgelendi. Bu çalışma, İrlanda doğumlu oyun yazarının ana vatan, kültür ve toplumsal normların imajını betimlerken grotesk geleneklerle meşgul olduğunu savunmayı amaçlamaktadır. Bunu başarmak için çalışmamız, McDonagh'ın oyununun kimlik, annelik, göç, ait olma ve köklülük meseleleriyle ilgili toplumsal kaygılarını incelemek için Atrides miti, Wolfgang Kayser'in grotesk kavramı, Mikhail Bakhtin'in karnavalesk ve grotesk kavramları ve Julia Kristeva'nın iğrençlik hali ile etkileşim kurma biçimlerini ortaya koymaktadır. Çalışmanın sonucunda, mitsel matris ve grotesk tasvirler incelendiğinde, McDonagh'ın seyircilerde bazı bireysel ve toplumsal reformların gerekliliği konusundaki farkındalığını artırdığı gözlemleniyor.

Anahtar Sözcükler

Atrides miti
grotesk
karnavalesk
iğrenç
McDonagh

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 04.07.2022

Kabul Tarihi: 17.08.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1140454

¹ Prof. Dr., Namik Kemal University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, Tekirdag/Turkey, tgolban@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7860-0992

Introduction

The British Theatre of the 1990s emerged and developed in extreme diversity, challenging the established genres, tropes and modes of the conventional theatre, the audacity of the playwrights of the period being tested and contested due to the excessive display of vulgar language, disconcerting violence and an extremely daring exposition of sex and human body. Viewed as a form of protest against the regulatory governmental practices, the theatre of the playwrights of the decade exhibits various shocking scenic representations which function as a counter discourse that attempts to dethrone the hegemonic theatrical practices. In order to expose the social construction of “normality”, various dramatists of the period, such as Sarah Kane, Tracy Letts, Mark Ravenhill and Martin McDonagh among others, engage in the cultivation of the grotesque, in a manner that would perplex and confuse the spectator who experiences a mixture of disgust and fascination during the performance.

Martin McDonagh's play *The Beauty Queen of Leenane*, which was published in 1996 and is the first work of *The Leenane Trilogy*, abounds in images such as gruesome spaces, macabre Ireland, torture, murder and various ludicrous situations that surprise and confuse the spectators. Though McDonagh's play achieved immediate box-office success and the playwright received three major London Awards, Broadway and off-Broadway awards, among others, the academic scholarship has approached McDonagh's plays with caution, especially due to the confusion created by remarkable but also disturbing images and themes developed by the Irish dramatist who was born and bred in London. Mostly perplexing in McDonagh's theatre is the way he depicts Ireland through a perspective seen by Powell as an “intriguingly hyphenated Irish-Englishness” (Powell, 2011, p. 138), or as by Waters, who views McDonagh to be “like Synge, a creative tourist, a visiting dilettante, an intimate outsider” (Waters, 2001, p. 38). A harsher attitude is exhibited by Mary Luckhurst, who emphasises the mercantile purpose of the playwright who uses his plays as merchandise to “[sell] (-out) to the English” the image of Ireland. As Luckhurst states, “McDonagh is a thoroughly establishment figure who relies on monolithic, prejudicial constructs of rural Ireland to generate himself an income” (Luckhurst, 2004, p. 35).

Despite numerous controversies concerning the nature and worth of McDonagh's theatre, critics have also expressed their approval and praising of the playwright's quality as a writer, mostly appreciated being his display of humour which is “balanced with dark undercurrents and destructive ambivalence” (Wallace, 2005, p. 6). The dramatist's talent to convey black humour blended with brutality made many scholars compare his style of writing

to that of the films of Quentin Tarantino or Martin Scorsese, with their display of suspense, horror, and hilarious violence. Moreover, many critics have noticed the intertextual dialogue that McDonagh establishes with the Irish dramatic heritage of Oscar Wilde, Sean O'Casey, Samuel Beckett, and John Millington Synge, in particular, and with the dramatic genre and tradition, in general, which leads to the idea of the playwright's intention to use, but mostly to interrogate and mock, the legacy left by the theatrical predecessors. All these aspects also confer the impression that McDonagh might have had the intention of exploring the grotesque and the visceral in relation to tragedy, comedy, melodrama and farce in order to bring about suspense and fear, but also the unexpected humour which derives out of this blend. In his interrogation and challenge of the dramatic models and modes, McDonagh playfully subverts the audiences' expectations and, through the engagement with the grotesque, he infuses a fresh life into the outworn theatrical conventions, themes, and motifs.

In his *The Beauty Queen of Leenane*, McDonagh creates a very surprising engagement with the myth of the Atrides dynasty, a mythical cycle which proved extremely productive in many tragedies of Aeschylus, Sophocles and Euripides, and which kept fascinating the imaginative minds of the twentieth-century dramatists. Even though thus far the dramatic tradition has viewed the potential of this myth primarily to generate and sustain only the tragic, McDonagh seems to take a new twist and switches the mode through the cultivation of the grotesque.

Especially recognizable in the play are the mythemes of homecoming, the arrival of a stranger, the violent confrontation between mother and daughter, the struggle of mother for power, the pathetic state of the daughter who is treated as a servant in the parental house, the neglected physical appearance of the daughter who denies herself the right to live and love for the sake of the troubles in the familial hearth, the virginity of the daughter viewed in terms of moral virtue, the excessive desire for revenge, the waiting for a saviour, descent into madness, and especially the matricide, all these strong mythical structural devices indicating the connection to the Atreus myth. Moreover, the fact that the play is a part of a trilogy sustains the link to the only surviving trilogy of antiquity, Aeschylus's *Oresteia*, a work which focuses completely on the myth of Atrides, whereas the title of McDonagh's play, *The Beauty Queen of Leenane*, generates the association to the most beautiful woman in the world, Helen of Troy, who happens to be the sister of Clytemnestra, Agamemnon's wife, a woman famous for her beauty but also for her desire to preserve the throne and the status quo which is implied by it.

It is well known that a myth proves to be a very flexible material which engages with the conflicts experienced in a given community and it is frequently used to confront the challenges, the anxieties or the existential crisis in a community while searching for solutions to them. Relying strongly on the plasticity of myth, our approach to Martin McDonagh's play *The Beauty Queen of Leenane* aims to show the ability of myth to accommodate within its own symbolic matrix some stringent political and social concerns such as emigration, Irish history, Irish identity, hybridity, social and domestic violence, the relationship between parent and child, motherhood, nourishment, and other concerns that are viewed as necessary to strengthen social bonds within a family and in a community. In the postmodern manner of recycling some particular forms and stereotypes, McDonagh's play creates a critical intertextuality which aims to produce an ironic detachment through the display of parody and grotesque, thus hoping to facilitate the subversion of present social hierarchies or the political status quo, but also to destabilize the communal stereotypical social roles and taboos, while always questioning the ethical state of humanity.

The Grotesque and Laughter

Having a long history and a broad connotation, the term "grotesque" is an aesthetic category which particularly displays attributes such as "[p]eculiar, odd, absurd, bizarre, macabre, depraved, degenerate, [and] perverse" (Edwards and Graulund, 2013, p. 1). The etymology of the word "grotesque" goes back to the word "grotto", which refers to the rooms discovered after the excavations beneath the baths of Trajan and of Titus and in other ancient Roman buildings with bizarre wall paintings and incongruous ornaments and decorations in a striking style which came to be known as *la grottesca* (Clark, 1991, p. 18). The bizarre wall paintings which represent the merging of human, animal, vegetable, and mineral properties, had generated a creepy and nightmarish mood which developed into an exotic style cultivated by artists like Brueghels, Bosch, Rafael, Hogarth, Goya, and Dali, among others.

Initially perceived as a decadent trait of Nero's age, the excessive grotesque art which bends the conventional boundaries, has "always wavered in cycle betwixt the classical and the romantic, betwixt the idealized humanistic and the imaginative sub- and suprahuman sublime" (Clark, 1991, p. 18). This incredible art always possessed the unique capacity to infiltrate into the formalized aesthetics, artistic and literary traditions, and to produce a kind of "bestial flourish" (Clark, 1991, p. 19) which, in its deviation from the canon and "normality", proved to be extremely fascinating and popular. In its characteristic violation of harmony,

norm, and proportion, the grotesque became frequently associated with unnatural distortion, hence the generation of a striking mood which is ludicrous but also fearful and nightmarish.

While focusing on some corruptions of the human body or behaviour, the grotesque prompts to an ethical disorder and a discord in the human condition. The ethical and existential predicaments experienced by the human being produced at times an atmosphere which can be easily traced to the one created by an entrapment in a grotto which is “like the labyrinth, or the crypt, a disorienting and threatening place that inflames anxiety and fear. It is also a potential place of special internment that echoes the state of being confined within the physical limits of grotesque bodies” (Edwards & Graulund, 2013, p. 5).

Wolfgang Kayser, in his seminal work *The Grottesque in Art and Literature*, views grotesque primarily in terms of bleakness and terror, a dreary expression of an existential homelessness which is perceived as an alienation of the world. To Kayser, “[the] grotesque world is – and is not – our own world. The ambiguous way in which we are affected by its results from an awareness that the familiar and apparently harmonious world is alienated under the impact of abysmal forces, which break it up and shatter its coherence” (Kayser, 1963, p. 37) Kayser believes that the dislocation of the familiar world which is produced as a result of the grotesque estrangement inspires anxiety and dreadfulness and also a kind of uncertainty which emerges as a result of human inability to rely on this world, a terror which arises from human inability to recognize and adjust to this world (Kayser, 1963, p. 185).

However, in a surprising manner, Kayser evaluates the role of laughter within the grotesque, and even though it might initially seem to be a mere impossibility, its chance appears in the prospect of freedom and gaiety and the “playful frivolity of *capriccio*” (Kayser, 1963, p. 188), which is accompanied by laughter that appears to be a way of dislodging the fear and anxiety created by the absurd situation. Kayser explains:

In spite of all the helplessness and horror inspired by the dark forces which lurk in and behind our world and have power to estrange it, the truly artistic portrayal effects a secret liberation. The darkness has been sighted, the ominous powers discovered, the incomprehensible forces challenged. And thus we arrive at a final interpretation of the grotesque: AN ATTEMPT TO INVOKE AND SUBDUE THE DEMONIC ASPECTS OF THE WORLD (Kayser, 1963, p. 188).

The liberating power of laughter which emerges from the interaction with the grotesque is presented by Mikhail Bakhtin in his influential work *Rabelais and His World*. The scholar evaluates grotesque through the prism of the world of Rabelais's characters

Gargantua and Pantagruel, a world which exceeds the limits of the expected “normal” decency with its excessive display of farts, urine, faeces, gluttony, adultery, sex, cannibalism, and many other crude and uncouth depictions. To Bakhtin, grotesque implies “the lowering of all that is high, spiritual, ideal, abstract” to a physical, and earthly level (Bakhtin, 1984, p. 19). He stresses out that the conventional scholarship has dismissed the “low material” and the “inappropriate” in their pursue of propriety, ignoring altogether the place which they hold in the “grotesque realism.” The material bodily principle, according to Bakhtin, possesses a deeply positive aspect, since it is “presented not in a private, egotistic form, severed from the other spheres of life, but as something universal, representing all the people. As such, it is opposed to severance from the material and bodily roots of the world” (Bakhtin, 1984, p. 19).

The body and the grotesque should be viewed historically, and in this hypostasis they are represented as the grotesque bodies of Gargantua and Pantagruel, who – in their monstrous proportions and exposure of all orifices, delivered through copulation, childbirth, death, urine, and defecation— surprise and bewilder the observers, thus producing laughter. According to Bakhtin:

the grotesque body is not separated from the rest of the world. It is not a closed, completed unit; it is unfinished, outgrows itself, transgresses its own limits. The stress is laid on those parts of the body that are open to the outside world, that is, the parts through which the world enters the body or emerges from it, or through which the body itself goes out to meet the world (Bakhtin, 1984, p. 26).

The complete openness of the grotesque body leads to the idea of a cultural or historical organism which is always unfinished, is in a continuous growth, and, through the emission of the bodily fluids that flow into or out of bodies and laughter, by symbolic associations, generates the transformations of cultural values which remain connected to the physiological identity. In the act of perpetual becoming, the grotesque body represents the world itself, which, with its fertile depths and procreative ability, “is never clearly differentiated from the world but is transferred, merged, and fused with it” (Bakhtin, 1984, p. 339). The universe acquires a physiological identity, whereas the body attains a cosmic significance.

In the display of the incongruities of the body, the laughter emerges and, as a product of the body, laughter possesses the “power to liberate from dogmatism, completeness, and limitation” (Bakhtin, 1984, p. 44). The regenerative impact of laughter is viewed in terms of the liberation from the oppressive governmental practices, and by stimulation of change in the

cultural values, it becomes capable of subverting the social taboos, hierarchies or even the political status quo.

The anarchic laughter, which inspires change and freedom, is also central to Bakhtin's concept of the "carnavalesque", a cultural practice that suspends temporarily all social hierarchies, all the conventions of low and high culture, vulgarity and decency and "perceive[s] the world in its laughing aspect" (Bakhtin, 1984, p. 13). Producing a space where all the hierarchies and conventions are overturned, the carnivalesque bends the boundaries between the actor and the spectator, and, by the temporary annihilation of the distinction between the laughing body and the comic performance, it generates an ambivalent experience in which the spurt of laughter reaches the brink of abjection.

Bakhtin's representation of the eruption of laughter reminds of Julia Kristeva's concept of abjection, which in *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, is explained as a "vortex of summons and repulsions" (Kristeva, 1982, p. 1), which prompts the infant's separation from the mother and provides its entrance into the stage of language. A necessary stage in the infant's development of the boundaries between the Self and the Other, abjection infuses an ambivalent and traumatic experience of expulsion and rejection. As Kristeva explains, "[the] abject has only one quality of the object – that of being opposed to I" (Kristeva, 1982, p. 1). The state of abjection is frequently represented in terms of grotesque imagery and language. Depicted in relation to deformed bodies or bodily fluids which are emitted through various bodily orifices, such as vomit, body waste, blood, phlegm, sperm, and others, the abjection annihilates the inside-outside boundaries and, in its perpetual state of flux, concomitantly terrifies and makes one feel accomplished. Kristeva states that

[W]hat goes out of the body, out of its pores and openings, points to the infinitude of the body proper and gives rise to abjection. Faecal matter signifies [...] what never ceases to separate from a body in a state of permanent loss in order to become *autonomous*, *distinct* from the mixtures, alterations, and decay that run through it (Kristeva, 1982, p. 108).

The ability of becoming "autonomous" and "distinct" from any possible associations, mixtures and decay may seem to be the first accomplishment of the self, but regardless of its fascinating appeal, through the abject experience, this act becomes terrifying due to the exposure to the other side, which is not dreadful and disgusting due to the "lack of cleanness or health" but primarily due to anything that "disturbs identity, system, order" (Kristeva, 1982, p. 4).

Since there is a need to repress whatever is perceived as abject, the very same abject motivates the establishment of taboos in the communal symbolic order. According to Kristeva, a vast majority of taboos are related to a woman's body, as it is viewed through the male gaze and whatever disturbs the patriarchal perception of a "perfect" woman's body, starting with size and shape to any bodily functions as ingestions, secretions, excretions, aging, sickness, etc., is considered as deviant and threatening. Grotesque body, however, gains the unique ability of resisting its assimilation into the objectifying gaze which aims to control and subdue it. Edwards and Graulund claim that

Horror, pathos and laughter all come together in Kristeva's theory of the 'monstrous-feminine'. This notion is related to the female grotesque, for within her account the maternal body is a corporeal manifestation of horror, a feeling emanating from the fear of reincorporation into the mother, as well as in the fear of the mother's generative power. (Edwards & Graulund, 2013, p. 33).

According to Kristeva, the female body becomes the locus for "abject". Calling upon the fact that "abjection is above all ambiguity" (Kristeva, 1982, p. 9), Kristeva sets out to delineate the "monstrous-feminine" in terms of abjection which annihilates the binary opposition between subject and object, and in this manner the scholar interrogates the widespread construction of virgin/whore dichotomy which countervails the conventional "pure" woman or immaculate body to that of slut or the grotesque female body. In the state of ambiguity generated by abjection and fascination, the grotesque female body produces a "horrified laughter" or an "apocalyptic laughter" (Kristeva, 1982, p. 204), which is neither jolly nor ingenious, nor sublime. Instead, this type of laughter shatters the ego in the paradoxical attempt to strengthen itself, being "bare, anguished, and as fascinated as it is frightened" (Kristeva, 1982, p. 206).

The concept of grotesque delivers a unique opportunity of interrogating the ability of an abject body to become a possible locus of transgression or the capacity of monstrous-feminine body to develop into a powerful force which subverts and resists any governmental or societal policies of normalization. A grotesque figure interrupts the ordinary circuit of communal existence and expectations in order to recognize and possibly admit wider varieties of beings and conducts as dignified and esteemed. Consequently, the encounter with the grotesque allows the opportunity to criticise some well-established ethical norms or taboos, and to expose the truth of the relativity of any perception of "normality", as well as the lack of any ethical obligation to correspond to the known "normal".

The Grotesque Depictions in *The Beauty Queen of Leenane*

Martin McDonagh's *The Beauty Queen of Leenane* is a play in which the grotesque becomes discernible especially in its interaction with the grandeur of the Atreus dynasty myth. The sacredness of Iphigenia's sacrifice prior to Agamemnon's departure to the Trojan War, as well as the aftermath of this deed resulting in Agamemnon's murder by his wife Clytemnestra upon his homecoming ten years later, which is followed by the sacred duty of the siblings Electra and Orestes to commit the act of matricide in order to attain the universal harmony, are easily recognizable in the play. The mythical scenario of the Trojan War and its aftermath in Argos provides a symbolic matrix which becomes juxtaposed to the political conflict between the British and Northern Ireland's governments since the late 1960s which was still ongoing in 1996 when McDonagh's play was first staged. Through the symbolic grotesque the playwright creates a convenient space to express the background for a long history of violence and its repercussions experienced by the people of Northern Ireland, a nation which is set on the Irish island but is a part of the United Kingdom. The political conflict is solved only in 1998 by the symbolical signing of the Good Friday Agreement, but when the play was first staged in 1996, the long history of discrimination, debasement, and violence against Irish people was still a very stringent problem in Ireland, so that the apparent deprecatory portrayal of Ireland in McDonagh's play was an extremely sensitive matter.

At first glance the depiction of Ireland in *The Beauty Queen of Leenane* may seem ugly and disgusting, as McDonagh's rustic Ireland is a far cry from the conventional idyllic countryside representations in the Irish literary tradition. The radical shift from the bucolic image of Ireland to that of a "rocky" and "muddy" space, a "steep", which can be reached only by "wading through all that skitter" (McDonagh, 2009, p. 13) does not convey a flattering tone. Of course, Martin McDonagh is not the first writer to depict certain negative aspects of Ireland, but his stance is mostly stinging, as the references to commonness of murder, robbery, and chaos attain a quality of vehement criticism of his native land.

However, one may also pay attention to the stark discrepancy between the real place of Leenane and the chaotic hellhole that McDonagh depicts in his play. Lonergan Patrick, in *The Theatre and Films of Martin McDonagh*, points out that the village of Leenane is one of Ireland's most beautiful places, and the Connemara Mountains confer a stunning landscape to the place which is usually accompanied by calm and tranquil atmosphere. While considering the harsh accusations brought to the young playwright about the misrepresented Ireland and the twisted image of the Irish, Lonergan claims that "*of course* McDonagh's Leenane is not

like the real place; *of course* his characters are not like the real people who live here. McDonagh's Leenane – *of course!* – is an imagined location, bearing little resemblance to the real Galway village” (Loneragan, 2012, pp. 3-4).

The purpose of misrepresenting the Leenane setting, through the dialogue with the mythical space of Troy and Argos, is to create a kind of estranged world of mystery which Kayser calls “‘fantastic’ grotesque with its oneiric worlds”, and concomitantly, “a radically “satiric” grotesque with its play of masks” (Kayser, 1963, p. 186). Pondering on the two types of grotesque evoked by Kayser in relation to McDonagh's Leenane, Michael Lachman clarifies that

the “satiric grotesque” refers precisely to a caricatural deformation of life, assuming much more familiar shapes of things and objects instead of oneiric distortion. No matter how distorted and alienated from common experience, the two forms of grotesque remain fundamentally distressing in one particular respect – they instil “the fear of life rather than of death”, by viewing the worldly horrors as much more frightening than their eternal counterparts (Lachman, 2004, p. 67).

The caricatural deformation of life emerges from the first depiction of the setting in the play. The set of a “living room/kitchen of a rural cottage in the west of Ireland” (McDonagh, 2009, p. 5) conveys an image of two merged spaces which may refer to the two fused worlds of high and low, of esteemed and deprecated, of England and Ireland, of sophisticated and *kitch*. The grotesque arises especially while merging some forms that result into some hybrid categories which disrupt the established borders. In the play, the disharmony is produced by the amalgamation of some Irish rural identity markers and some universally used objects, such as “a crucifix and a framed picture of John and Robert Kennedy”, “a black poker beside the range”, “a touristy-looking embroidered tea towel”, an oven, a “small TV”, an electric kettle, and “a radio on one of the kitchen cupboards” (McDonagh, 2009, p. 5). All the iconic symbols of Irishness become distorted by the caricatural depictions and instead of providing a site of Irish mythical community, they convey an exaggerated dissymmetry of the national identity. The grotesque arises with the awareness that some symbolic features of a specific culture are fused to the degree of their unrecognizability. The playwright juxtaposes the serious political conflict of a cultural annihilation with the triviality of its touristy display, which results in an image of a world that is both dreadful and ludicrous. The macabre and ludic atmosphere is sustained by the presence of a black poker, which is used in a domestic environment and is apparently inoffensively mentioned several times, but which becomes the

offensive murder weapon at the end of the play. Moreover, the image of the fields, which could be seen only from a window, and a framed picture of Kennedys who emigrated from Ireland to become an accomplished American dream, where both are symbols of freedom and achievement, as a result of their merger in this grotesque living room/kitchen, create a state of dread, fear and limitation, because the playwright raises the awareness that the Irish fields can be viewed only through a politicised window, whereas the Kennedys, only through a familiar frame of political and social triumph which ended up in their murder. Such situation acquires a ridiculous aspect, but Kayser asks whether ridiculous can be a part of grotesque or not:

The possibility of such a view is most easily grasped in connection with the grotesque that emerges from a satiric world view. Laughter originates on the comic and caricatural fringe of the grotesque. Filled with bitterness, it takes on characteristics of the mocking, cynical, and ultimately satanic laughter while turning into grotesque (Kayser, 1963, pp. 186-7).

Indeed, the satire on Ireland and the way Irish are viewed through certain limited frames is obvious, and a kind of satanic laughter emerges especially after reading the incongruous inscription on the touristy tea towel, which says “May you be half an hour in Heaven afore the Devil knows you’re dead” (McDonagh, 2009, p. 5). The humorous formulaic welcoming to Ireland’s heavenly space is sprinkled with an element of terror produced by this hellhole and it attains a quality of the carnivalesque, which, instead of celebrating, generates a liminal space where familiar law is overturned and irony and satire reign.

A volatile mixture of humour and terror emerges when the mythologised images of bucolic Ireland and the traditional figure of a peasant unharmed by advancement of modernity and unscathed by the Englishness are mocked in the play. McDonagh purposefully picks up one of the most beautiful locations of the rustic Ireland and its inhabitants in order to interrogate the existent version of authentic Irish identity. The mythical Ireland, which is the home to people who are completely dedicated to spiritual matters in their countryside cosy houses, totally lacking the ambition for material wealth is brusquely curbed in McDonagh’s play. In the ancestral place, like the mythical space of Argos, the absence of a father figure is stringent, and instead of a patriarch who would guide and take care of the children and the welfare of the community, the only paternal figure mentioned is the Father Walsh–Walsh, a caricatural figure who loses any pretence of sacredness through his depravity and inefficiency. A powerful intertextual allusion to Agamemnon’s sacrifice of his daughter Iphigenia for the sake of his community, which is then followed by a decade of his absence from Argos for the

Trojan War, is created through the link with the Father Walsh–Walsh, whose inefficiency is obvious from the community's uncertainty concerning his name and his significance. Moreover, his memorability is built around his assault against children, who though “punched Martin Hanlon in the head once, and for no reason”, he “seldom uses violence, same as most young priests” (McDonagh, 2009, p. 14). A complete fiasco of the Irish spiritual tradition is conveyed by the satirical depiction of the moral corruption and the degeneracy of the clergy of the community, since as Ray says, “[it'd] be hard to find a priest who hasn't had a babby with a Yank” (McDonagh, 2009, p. 14).

Through a ludic excess, the emblematic markers of Irish culture become interrogated, delivering the troubles of an unsettled nation which welcomes everyone to its paradisiacal landscapes but is incapable of holding its youth in the heavenly garden which loses its appeal due to the multiple deformations. In this respect, Ray, the youngest character in the play, expresses his feelings towards his native land in a similarly deformed and limited perspective: “All you have to do is look out your window to see Ireland. And it's soon bored you'd be. ‘There goes a calf.’ (*Pause*) I be bored anyway. I be continually bored” (McDonagh, 2009, p. 59). This moment invokes the “satiric grotesque” precisely due to the caricatural depiction of the Irish life, in which the familiar shapes of fields or peasants assume the deformed aspect of dirt, detritus or calf, such distortion of view of the Irish countryside being attained especially by the politicised colonial media channels which have infiltrated and corrupted the Irish culture. As Kayser explains that the “satiric laughter” instils “the fear of life rather than of death” (Kayser, 2004, p. 67), and it becomes clear why in this place, which is presented as a bizarre, macabre, and degenerate Ireland, nobody wants to stay.

In this world of poverty, violence and lack of any transcendental values, the young people seem to get through life only by prioritising personal victory or survival and any sentimental attachment is replaced by the desire to achieve financial security, which can be provided by the emigration to England or The United States. But the painful and deep theme of emigration, which is central to many Irish literary texts, gains, in McDonagh's play, a quality of burlesque through its reduction to a small talk between Maureen and Ray. When Ray expresses his willingness to emigrate “[to] work (...) One of these days. Or else Manchester. They have a lot more drugs in Manchester” (McDonagh, 2009, p. 59), Maureen warns him of the impending danger of drugs, Ray's response acquires an element of dark comedy as he says “[maybe] they are, maybe they are. But there are plenty of other things just as dangerous, would kill you just as easy. Maybe even easier. (...) [like] this bastarding town

for one” (McDonagh, 2009, p. 59). The grotesque humour emerges as a result of the juxtaposition of painful truth of the danger in the outside world and the macabre comedy which arises from the knowledge of the lack of safety in the maternal house, since Maureen just killed her mother in her home. The grotesque humour also arises from the parody of American Dream, a dream of emigration and fulfilment which is presented through the satirical reference to drugs that allures one into some deceptive temporary happiness.

Pato and Maureen, both aged about forty, chose emigration in their youth as a kind of escape, a mirage which Alfano explains as “a deceptive image that contains also a reflection of the self” (Alfano, 2013, p. 3). The projection of the personal desires of success into a mirage, a dream, or a hyperreality, is doomed to failure, because, as Baudrillard claims, it estranges people and places from the common, ordinary world, so that “the real” becomes meaningless and non-existent (Baudrillard, 1999, p. 17). Referring to the American Dream, Baudrillard stresses out precisely the desire to break free from any constraints and limitations, but it leads only to a simulation of the freedom. McDonagh delivers this truth playfully, but seasons it with a bit of macabre elements, like the framed picture of the Kennedys present in the house of Mag and Maureen, two Irishmen who accomplished their dream only to be murdered after their success.

Martin McDonagh reveals the postmodern tendency of the ironic detachment through the parody of a returned migrant stereotype by establishing a dialogical relation to the mythical scenario of Agamemnon’s homecoming after a ten-year war. Pato Dooley’s homecoming after years spent in England creates an ironic connection through the intertextual relation to Agamemnon’s murder by his wife Clytemnestra upon his return home as a vindictive outburst for the made sacrifice. The mythical scenario creates the dreadful awareness of the menace of the outside world, but it also encapsulates the threat in the space of “home”, which, through the dialogical relation, acquires an element of “grotto”, a dreadful crypt or labyrinth which provokes anxiety and fear due to the possibility of death. Pato leaves his homeland and abandons his “beauty queen of Leenane” in a desperate attempt to find felicity and fulfilment, but a genuine pain of this character is intensely conveyed through his awareness of displacement and existential homelessness:

I do ask myself, if there was good work in Leenane, would I stay in Leenane? I mean, there never will be good work, but hypothetically, I’m saying. Or even bad work. Any work. And when I’m over there in London and working in rain and it’s more or less cattle I am, and the young fellas cursing over cards and drunk and sick, and the oul digs over there, all pee-stained

mattresses and nothing to do but watch the clock ... when it's there I am, it's here I wish I was, of course. Who wouldn't? But when it's here I am ... it isn't *there* I want to be either (McDonagh, 2009, p. 26).

In a grotesque manner, Pato feels his entrapment within the limits of his own physicality. Lonergan, while referring to Pato's language from the above fragment as a kind of "strange eloquence", considers that the "simple repetition of the word 'and' brilliantly emphasises the monotony of Pato's life" (Lonergan, 2012, p. 11). However, in Pato's self-referential "more or less cattle I am" or in his specific dissatisfaction of being neither in Leenane nor in London, he acquires a quality of a rebellious and inadequate body that, through the multiple use of "and", delivers an image of a grotesque excessive appetite which can never be satisfied, never finds enough or can never settle. In a surprising manner, McDonagh seems to parody the concept of "hybridity", the state of in-between, a Homi Bhabha's term which is defined as "the temporal movement and passage that it allows, prevents identities at either end of it from settling into primordial polarities" (Bhabha, 1994, p. 4). Pato's dwelling between neither—nor conveys a state of suspense due to his symbolic imprisonment and torture into a liminal space of interaction of an identity between various polarities, a state which is delivered with an unexpected comic twist. Ironically, Pato, who emigrates in order to explore his freedom and accomplish himself, becomes the embodiment of the abnormal grotesque which is expressed through his own sense of inadequacy in his own body or land; he is also subjected by socio-political attempts to regulate and control whatever defies the known "normal".

In *The Beauty Queen of Leenane*, McDonagh merges the motif of arrival of a stranger/estranged who comes home looking for a possibility of healing by finding love and spiritual fulfilment with the dreadful mythical possibility of being murdered in the ancestral home. The playwright depicts the image of home by relying on various modes of exaggeration and excess which occupy a central place in grotesque representations. The epitome of home is delivered through the image of a rural cottage in the West of Ireland, which is inhabited by Mag Folan, aged seventy, and her "plain" and "slim" daughter, Maureen Folan, aged forty. The playwright juxtaposes the myth of home as a place of healing and nurturing with the mythical home in Argos, ruled in the absence of Agamemnon by the Queen Clytemnestra, who is perpetually engaged in plights for the power of the throne and fight for authority with her daughter Electra.

The juxtaposition between the mythical Clytemnestra and Electra with Mag and Maureen Folan is conveyed powerfully in the play by Mag's constant viciousness and hostility towards her daughter Maureen, a virgin at the age of forty, who is treated as a servant in her parental house, with a neglected physical appearance due to her constant humiliations and excessive suffering, and who seeks revenge by wishing to commit matricide. But in McDonagh's play the formidable and fascinating Clytemnestra becomes "a stoutish woman in her early seventies with short, tightly permed grey hair and a mouth that gapes slightly, is sitting in the rocking chair, staring off into space. Her left hand is somewhat more shrivelled and red than her right" (McDonagh, 2009, p. 5).

McDonagh depicts a grotesque Clytemnestra, confined and disempowered by her corporeal, physical body, which is aging and breaking down and is left vulnerable to any possible deformations, like the gaping mouth or a shrivelled and red hand. It seems that the playwright attempts to convey an example of a monstrous metamorphosis from Clytemnestra, who is the extremely beautiful but obsessed with the power of the throne, to an incapacitated Mag, who is unwilling to walk, drink or feed herself and spends her time always in a rocking chair. Mag's self-inflicted dependency renders her as a grotesque body which is always incomplete and perpetually lacking. In an extremely hilarious manner, McDonagh represents Mag's lacking and incompleteness by her dependence on Maureen, when daughter tries to force her mother to admit her ability to feed herself, Mag says: "I can. (*Pause.*) Although lumpy it was, Maureen. (...) You do make me Complan nice and smooth. (*Pause.*) Not a lump at all, nor the comrade of a lump" (McDonagh, 2009, p. 5). At first glance this mundane conversation between mother and daughter seems to express the vulnerability of the mother who expects care and affection from her daughter, but this impression shifts radically after the display of the mother's cruelty, who asserts her power by creating constant psychological pressure upon her daughter and literally watching her collapse. Suddenly, the inoffensive and fragile mother assumes Clytemnestra's monstrous *femme fatale* qualities, a queen who sits in her rocking chair as a throne and sadistically manoeuvres her daughter into an emotional breakdown. The hostility of the selfish mother is shocking in Mag's desire to destroy the very fragile incipient relationship between Maureen and Pato by her willingness to expose Maureen's emotional breakdown which she experiences while being away in England. The ludicrous situation of Mag's desire to "prove" Maureen's insanity loses any comic appeal when Maureen, after Pato's leaving, is broken, shattered, crouching on the floor and is holding tightly her new dress thrown away by her mother.

Marion Castleberry, while referring to Maureen's collapse, points out that "we are left with an image of heart-rendering despair. Comedy seems impossible at this moment" (Castleberry, 2007, p. 48). But the playwright proves resourceful enough to create a moment of cruel comedy when Mag, totally indifferent to her daughter's suffering, while holding up the incriminating papers "*rather dumbly (...) scratches herself, notices the uneaten porridge and sticks a finger in it*". (McDonagh, 2009, p. 39). Her *coup de grace* is delivered by her cruel demand from her daughter: "Me porridge is gone cold now. (*Loudly.*) Me porridge is gone cold now!" (McDonagh, 2009, p. 39).

In his work *On Ugliness*, Umberto Eco claims that "modern caricature came into being as a polemical device against a real person or a recognizable social category, and it exaggerates an aspect of the body (usually the face) to deride or denounce a moral blemish through a physical one" (Eco, 2011, p. 152). The caricatural depiction of Mag in McDonagh's play is intensified through the deformations of her body which attempt to deliver the corruptions of moral order and the chaos of some social expectations. The gapping mouth which always wants to be nourished reminds of Bakhtin's association between the grotesque body and the world, the open mouth indicating the continuous decay of a world with its constant demands, norms, and taboos which are extremely damaging. Since for Bakhtin the grotesque body is never distinct from the world, but is "transferred, merged and fused with it" (Bakhtin, 1984, p. 339), the association between mother Mag and Mother Ireland or governmental institutions emerges easily and results in a cultural critique of some social norms. Like Mag, who continuously devours her daughter by subduing her to some existential taboos and social expectations and never nurtures back, the government is callous and vindictive with its children, as it no longer nourishes but only abuses its youth.

The most vivid example of this is conveyed through the hypocrisy of Mag, who pretends to care about her daughter after the mental breakdown that Maureen has got through as a result of her displacement. Rather than caring for her daughter's wellbeing after the mental house experience, Mag uses her newly gained power in order to abuse and humiliate her even more. Willing to expose Maureen's vulnerabilities and inadequacies in front of Pato, Mag exclaims: "D'you want to know what Difford Hall is, fella? (...) It's a nut-house! An owl nut-house in England I did have to sign her out of and promise to keep her in me care. Would you want to be seeing the paper now?" (McDonagh, 2009, p. 35). In this monstrous caricatural manner McDonagh creates a moment of carnivalesque laughter which exposes the hypocrisy and the gluttony of the eternally desirable appetites of governmental systems of

care and also of motherly myth that indulges into the bleeding and suffering of youth. Relying on Foucault's concept of power, Edwards and Graulund explain that

Power is (...) governed by a logic that is not only wielded by the executive, judiciary or legislative powers. Power is fluid. As such, it is itself a sort of *monster*, an organism that can exceed the control of individuals or groups of individuals. Power is a force that eludes boundaries and controls as regularly as the deviants it is meant to regulate. In this, power is often grotesque. Its grotesquerie operates through the faceless mechanics of the state, in the anonymous bureaucracies of asylums, hospitals and prisons, and in a more personalized image: the power of the 'strong man', the dictator (Edwards & Graulund, 2013, p. 27).

Mag's regulation and dictatorship over her daughter, the control over her body, over her quality or quantity of life reminds of Foucault's notion of "biopower" by which the scholar explains the governmental practice of control over the knowledge, the body, and, ultimately, over the freedom of individuals (Foucault, 2008). It is hardly surprising that in her youth, Maureen chooses emigration as an attempt to break free from any form of parental or governmental control, but instead of a euphoric fulfilment upon her first time out of Connemara, she experiences humiliations and embarrassment due to her nationality. She remembers the way English treat her due to her inability to understand English language: "get back to that backward fucking pigsty of yours or whatever hole it was you drug yourself out of" (McDonagh, 2009, p. 36). In her attempt to achieve a personal accomplishment, to make herself a name and an identity, she is confined by her own limitations which entrap her in the same hypostasis that she held prior to her departure from home. In her desire to escape from the position of a servant in her mother's house, she ends up getting "to this place, cleaning shit" of strangers (McDonagh, 2009, p. 36). In the foreign land, Maureen becomes a hybrid monster, a deviant, or even an "abject" body which "disturbs identity, system, order" (Kristeva, 1982, p. 4); therefore, she is pushed to the margins by a system's force, which devours her initially by abusing her and then expunges her, as a waste, into a mental house.

Feeling like a freak and a misfit in the foreign land, Maureen is longing for stability, security, and rootedness, which can be experienced only in relation to home, native land and culture. Upon her return home, Maureen expresses a more loyal attitude to the Irish culture and also resentment toward the governmental policies that forced the break of youth from home: "If it wasn't for the English stealing our language, and our land, and our God-knows-what, wouldn't it be we wouldn't need to go over their begging for jobs and for handouts?" (McDonagh, 2009, p. 9). Maureen's challenge to the social and political system in Ireland

would make a good patriotic stand, but, ironically, in her use of English for conversational purpose, she divulges her hypocrisy and her freakish nature again. This inadequate and grotesque nature emerges out of Maureen's inability to adjust to the norms of her homeland either. And this is not surprising, considering that instead of welcoming and familial hearth, McDonagh presents another freakish and grotesque environment. Castleberry explains that this home of Mag and Maureen, which is, by extension, their environment, is "no haven of nurture and nourishment. The kitchen of Mag and Maureen is a place of unwholesomeness and disease, used for storing poteen and Complan, pouring urine, burning letters, scalding hands, and torturing mothers" (Castleberry, 2007, p. 47).

The house is reeking due to Mag's constant pouring of urine into the sink and it reminds of Kristeva's state of "abject" which captures one in the "vortex of summons and repulsions" (Kristeva, 1982, p. 1); also, in a grotesque manner, this house attracts and repulses whoever enters it. It seems that McDonagh creates a playful dialogue with the abject as the first "autonomous" achievement of the self, which regardless of the characters' fascination with home, motherly and sense of rootedness, as a result of their exposure to the other side, it becomes dreadful and disgusting due to "lack of cleanness or health", but mostly due to anything that "disturbs identity, system, order" (Kristeva, 1982, p. 4). The juxtaposition between libation bearing women in the family of Atrides, who pour libations as a part of a sacred ritual for the dead, and Mag, the unholy matron of the house who pours urine into the sink, is conveyed by McDonagh through a farcical situation which generates genuine carnival laughter when Maureen invites Pato to have a cup of tea, but in this welcoming gesture she insists he should smell the sink. Complaining about her mother's habit, Maureen tells Pato: "Doesn't she pour a potty of wee away down there every morning, though I tell hell seven hundred times the lavvy to use, but oh no. (...) And doesn't even rinse it either. Now is that hygienic? And she does have a urine infection too (...) Here is your tea now, Pato" (McDonagh, 2009, p. 34).

This skilful moment of carnivalesque generates laughter that liberates from the expressed tensions in the community. But this moment of grotesque and carnivalesque raises the awareness about the gendered social norms and expectations of motherly attitude, nursing and nurturing, and the "monstrous feminine", in case the woman does not fit into the perception of the "perfect", normative feminine. In the play, Pato's disgust from the stink of urine functions as a comic repellent in the manner of the patriarchal gaze of horror on whatever does not correspond to the "archaic mother" image.

In a similar note, McDonagh seems to blur the boundaries of the dichotomy virgin versus whore construction when he presents Maureen in terms of abjection, since, at the age of forty, she is still a virgin, a plain and slim woman who has not gone over kissing two men in her whole life, but who transforms to become an unruly woman enjoying lengthy kisses with Pato, his fondling of her breasts and who releases her “monstrous feminine” qualities by sitting across his lap and demanding: “Go lower... Lower...” (McDonagh, 2009, p. 29). Even though, in a ludicrous manner, the sex is never consumed, Maureen is transformed into an unruly woman who seems to have developed a predilection for sex, as she says: “You’ll have to be putting that thing of yours in me again before too long is passed, Pato. I do have a taste for it now, I do” (McDonagh, 2009, p. 32). This moment acquires a ludic quality when Pato declares his need to depart, embarrassingly stating: “I’ll have to be off now in a minute anyways. I do have packing to do I do” (McDonagh, 2009, p. 33).

Becoming a laughing body and a comic spectacle in one, Maureen, as Electra, produces an ambivalent experience which places her at the threshold of abject with her final decision to commit matricide. In the myth of Atrides, the matricide is wrapped in sacrality, whereas in McDonagh’s play, the matricide gains a quality of revolt and release from the constitutive violence and also from the repressive customs and taboos of society. If grotesque presents the degraded body as a locus of carnival’s mirth blended with social politics, Maureen’s murder of her mother Mag acquires carnivalesque qualities. The bodily excess is manifested in Maureen’s pouring of boiled oil on Mag’s shrivelled hand, splashing of some of it into Mag’s midriff and some into her face, followed by smashing her head open with a poker as “she finally topples over and falls heavily to the floor, dead. A red chunk of skull from a sting of skin at the side of her head” (McDonagh, 2009, p. 56). This excess creates a symbolic grotesque which can be used as a cultural critique since, through the distortion of proportions, it problematizes vision, seeking a manner of liberation through the freedom of imagination. Through this symbolic grotesque, McDonagh renders a specific culture, norms and its taboos, such as mixing blood and milk, or the destructive drive towards death, and, through their symbolic nature, the playwright tries to make the audience see the things which cannot be easily grasped, concomitantly pointing to some “truths” that are set beyond the limits of confining and normative human thought. Maureen’s final “thoughtful contemplation” (McDonagh, 2009, p. 56) becomes liberating and scandalous, because, by her act, the spectators gain the awareness that our perceptions of monstrosity, body and laughter

change over time and now she loudly takes her farewell: "The beauty queen of Leenane says *goodbye*" (McDonagh, 2009, p. 65).

The emerging laughter is unavoidable, for after a long history of repeated disempowerment and victimisation, Maureen beats Mag to death with a fireplace poker, ironically being the object which keeps warmth, safety and familial unity by the hearth. The spectator witnesses the transformation from a *femme fatale* to a "*moralised bestiar[y]*, in which every creature mentioned (...) [is] associated with a moral teaching" (Eco, 2011, p. 117) and this begetting triggers a need for change. The audience also experiences laughter while watching the mutilated corpse, because it confers a state of superiority while standing above the cadaver, which is the embodiment of all archaic norms and taboo; and while distancing from it, the spectators gain a state of supremacy from the newly gained knowledge of the need for reform. This bodily abhorrence, conveyed in such a macabre but also comic manner, produces the imperative for social change and renewal.

Conclusion

Martin McDonagh's play *The Beauty Queen of Leenane* oscillates between biting satire and eviscerating caricature while also navigating amid the impasses confronted in contemporary community, such as emigration, dislocation of the self, the abject female body, and the social norms and taboos.

The play reveals the disintegration of communal values and the dysfunctional and destructive familial and societal norms by implementing some mythical units and grotesque conventions, which destabilise through horror and comedy and lead to the eruption of the abject. In this collision between humour and abjection, McDonagh's spectators experience both fascination and dread, and, through liberating carnival laughter, they attain a fertile terrain to confront and change the contradictory norms and taboos in a community.

Particularly, the confrontation with a laughing and laughable body generates a comic spectacle which triggers the ambivalent experience of abject, whereas the awareness of sacrality versus profanity in this very moment of confrontation may prompt a possible revolt and release from the constitutive violence and from the repressive communal customs and taboos. In the growing awareness that the grotesque delivers the degraded body as a space of negotiation of carnival mirth with social politics, bodily excess gains new connotations, as the distortion of proportions always problematizes vision, and it indicates the necessity of liberation through the freedom of imagination.

Moreover, through the development of the symbolic grotesque, McDonagh's spectators gain the awareness of the pressure created by a specific culture with its norms and taboos, such as female's place in community, the mixing of blood and milk, or the destructive drive towards death, and reconsider their perception of monstrosity, body and laughter, and, even though at first glance the rendered situations may seem scandalous, they have the power of liberation and healing which is necessary for the communal change.

References

- Alfano, B. (2013). *The mirage of America in contemporary Italian literature and film*. Toronto: University of Toronto Press.
- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and his world*. (H. Iswolsky, Trans.). Bloomington: Indiana University Press. (Original work published 1965).
- Baudrillard, J. (1999). *America*. (C. Turner, Trans.). London: Verso. (Original work published 1986).
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. London and New York: Routledge.
- Castleberry, M. (2007). Comedy and violence in *The Beauty Queen of Leenane*. In R. R. Russel (Ed.), *Martin McDonagh: A casebook* (pp. 41-59). London: Routledge.
- Clark, J. R. (1991). *The modern satiric grotesque and its traditions*. Kentucky: University Press of Kentucky.
- Eco, U. (2011). *On ugliness*. (A. McEwen, Trans.). London: MacLehose Press. (Original work published 2007).
- Edwards, J. D. & Graulund, R. (2013). *Grotesque*. London: Routledge.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège du France 1978-1979*. (G. Burchell, Trans.). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Kayser W. (1963). *The grotesque in art and literature*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kristeva, J. (1982). *Powers of horror: An essay on abjection*. New York: Columbia University Press.
- Lachman, M. (2004). From both sides of the Irish Sea: The grotesque, parody and satire in Martin McDonagh's *The Leenane Trilogy*. *Hungarian Journal of English and American Studies*, 10(1/2), 61-73.
- Lonergan, P. (2012). *The theatre and films of Martin McDonagh*. New York: Bloomsbury.
- Luckhurst, M. (2001). Martin McDonagh's lieutenant of Inishmore: Selling (-out) to the English. *Contemporary Theatre Review*, 14(4), 34-41.
- McDonagh, M. (2009). *The beauty queen of Leenane*. New York: Bloomsbury Methuen Drama.
- Powell, K. T. (2011). "Life just is like that": Martin McDonagh's Estonian enigma. *New Hibernia Review*, 15, 138-150.

Golban, T. (2022). The grotesque Atrides in Martin McDonagh's *The Beauty Queen of Leenane*. *Humanitas*, 10(20), 183-205.

Wallace, C. (2005). "Pastiche soup", bad taste, biting irony and Martin McDonagh. *Litteraria Pragensia*, 15(29), 3-38.

Waters, J. (2001). "The Irish mummy": the plays and purpose of Martin McDonagh. In D. Bolger (Ed.), *Druids, dudes and Beauty Queens: The changing face of Irish theatre* (pp. 30-54). Dublin: New Island.

Migration and Obstacles to Social Cohesion: The Perception of Young People in Turkey¹

Hakan GÜLERCE², Hatice ŞAHİN³, Abdul HADI⁴

Abstract

This study aims to determine the obstacles in the social cohesion process and analyze them sociologically, thereby suggesting social and political solutions to the problems through the perspectives of young people living in the city of Şanlıurfa. The present study was carried out with young people born in Turkey and Syria, who came together at the workshops conducted within the scope of a European Union funded Erasmus+ project in 2021. It used in-depth and semi-structured interviews to collect the data from young participants aged between 18 and 30 to understand the actions and narratives of participants and the intersection of their actions and narratives. The present study identified four fundamental obstacles to social cohesion: legal, economic, socio-cultural, and the public sphere. According to the study's findings, the abovementioned obstacles seriously hamper social cohesion between migrants and host communities.

Keywords

social cohesion
migration
youth
Şanlıurfa

About Article

Received: 15.01.2022

Accepted: 23.05.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1058133

Türkiye’de Gençlerin Göç Algısı ve Toplumsal Uyumun Önündeki Engeller

Öz

Bu çalışma, Şanlıurfa ilinde yaşayan gençlerin bakış açısıyla toplumsal uyum sürecindeki engellerin ortaya çıkarılarak sosyolojik olarak analiz edilmesini ve böylelikle sorunlara toplumsal ve politik açıdan çözüm önerileri oluşturmayı hedeflemektedir. Nitel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışma, 2021 yılında Avrupa Birliği destekli Erasmus+ projesi kapsamında gerçekleştirilen çalıştaylarda bir araya gelen Türkiye ve Suriye doğumlu gençlerle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularla yaş aralığı 18-30 olan genç katılımcıların gündelik hayat pratiklerini ve anlatılarını ve bu pratiklerin ve anlatılarının kesişimini anlamaya yönelik analizler yapılmıştır. Çalışmada yasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve kamusal alan engelleri olarak adlandırılan sosyal uyumun önündeki dört temel engel değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, yukarıda belirtilen engellerin göçmenler ve ev sahibi topluluklar arasındaki sosyal uyumu ciddi şekilde engellediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Sözcükler

sosyal uyum
göç
gençlik
Şanlıurfa

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 15.01.2022

Kabul Tarihi: 23.05.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1058133

¹ Ethics Committee Approval has been taken from Harran University Social and Human Sciences Ethical Committee dated 20 May 2021.

² Asst. Prof. Dr., Harran University, Faculty of Art and Sciences, Department of Sociology, Şanlıurfa/Türkiye, hakangulerce@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3601-5725

³ Asst. Prof. Dr., Harran University, Faculty of Art and Sciences, Department of Sociology, Şanlıurfa/Türkiye, haticesahin@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7123-6411

⁴ Asst. Prof. Dr., Harran University, Faculty of Art and Sciences, Department of Sociology, Şanlıurfa/Türkiye, ahadi@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7206-364X

Introduction

Turkey has faced an extraordinary wave of mass migration, especially since 2011. Due to the internal turmoil and violence in Syria, millions of people sought refuge in various countries, especially neighboring countries. Turkey, the neighboring country of Syria, is hosting the highest number (3,723,674) of Syrian migrants under temporary protection status (Presidency of Migration Management, 2021). This situation has influenced Turkey's social and political life led many scholars and political circles to conduct studies to help both communities live together in peace and harmony.

Migration is a phenomenon that affects both migrants and host communities. It affects all social, cultural, political, and economic dimensions of the society (Sezgin and Yolcu, 2016, p. 420). The positive aspect of migration is that it provides an opportunity for local people to get benefits from the skills and expertise of migrants (Yıldırım, 2004, p. 31). It also enriches culture (Dumont and Liebig, 2014), where social cohesion is achieved. Migration may also cause negative impacts, especially at its early stage and in areas lacking social cohesion. In this respect, social cohesion is an essential element for developing the society that hosts millions of migrants.

With the mass forced migration of Syrian migrants to Turkey, the status of Syrians who are hosted under temporary protection in Turkey became the subject of constant debate. In the current scenario, the return of Syrian migrants to their country seems impossible; therefore, the important issue is how to develop social cohesion between migrants and host communities.

Social cohesion is described as the outcome of a combination of harmonious interactive activities amongst a group of people living in close proximity, purposely advancing the interest of all those involved (Bourne and Solomos, 2007, p. 28). It is a two-way process whose achievement depends upon the conduct of both migrants and host communities. It entails various responsibilities on the shoulders of both communities that must be fulfilled for developing cohesion. Turkey is a country that has a history of hosting migrants with welcoming hands. Of late, an unprecedented level of mass migration from Syria has caused members of the host community to react differently, which sometimes leads to negative and hostile events. Gülerce and Çorlu (2021) revealed that Syrian students have a high willingness to social cohesion, but they continued to experience problems such as marginalization, exclusion, and stigmatization by host communities in different ways. However, the government has taken important measures to facilitate social cohesion, which reflects in the perception of young migrants who consider Turkey as their own country and

regard themselves as a part of the country (Ok & Gülerce, 2020, p. 32). Likewise, young locals starting to accept the migrants as new friendships between the young generation of both communities are on the rise, but some important policies and actions are still needed in this regard.

For the understanding of social issues of a society, it is indispensable to determine the thoughts and approaches of young people. The views of young people about social cohesion and their thoughts about the establishment of solidarity between migrants and host communities will contribute to transforming the existing negative perception of both communities about each other and bring out the expectation of both communities from each other. The present study aimed to examine the attitudes of young migrants and young locals about social cohesion between migrants and host communities. More specifically, it sought to determine the problems that create impediments in social cohesion and analyze them sociologically, thereby suggesting social and political solutions to the problems.

Method

The study was carried out with young people born in Turkey and Syria, who came together at the workshops conducted within the scope of a European Union funded Erasmus+ project called “Codes of Harmony and Solidarity in the Eyes of Youth,” held in Sanliurfa. This Project, numbered 2020-3-TR01-KA347-097413, is carried out by Migration Policy Application and Research Centre at Harran University and supported by European Union Education and Youth Programs Centre (Turkish National Agency) within the framework of Erasmus+ KA347 Support for Policy Reform. The project aims an active participation of young people into policy reforms. The present study used in-depth and semi-structured interviews to collect the data from young participants aged between 18 and 30 to understand the actions and narratives of participants and the intersection of their actions and narratives. The study conducted interviews with 14 local young people (both male and female) and 7 migrant young people (both male and female) to have an equal number of participants in the sample groups since 28 young locals and 14 young migrants participated in the workshops. To allow for a conversational style of interviewing, permission was also sought to audiotape the interviews. Each interview lasted 40 to 60 minutes and was audio-recorded and later transcribed verbatim and then translated into English. Following each interview, detailed notes were taken to record significant features of each interview such as the non-verbal behavior of the participants. These notes were also used in the data analysis. Transcripts were analyzed through the MAXQDA program, which allows working with multiple codes (Ergan & Ergan, 2021, p. 82). During the analysis, a total of 154 codes were obtained by coding

sometimes words and sometimes expressions. Then, 7 categories were reached by paying attention to the compatibility and integrity of these codes in terms of similarities and differences. In the study, in which open coding reflecting the exploratory aspect of the qualitative research was used, the findings were evaluated under the themes of “approach to migrants and social cohesion” and “obstacles to social cohesion”. Confidentiality and anonymity of the participants were maintained by using codes such as letters L for (Local) participants and M for (Migrant) participants were used. In addition, the age and gender of the participants (female: F, male: M) are also shown in parentheses. All the participants are coded from P1 to P21. When defining the participants, firstly the participant code, secondly the expression of being an immigrant or a native, thirdly age and finally the gender are shown. Ethical approval for the study was obtained from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Harran University.

Findings and Discussion

Migration is a phenomenon that creates physical changes in space and significant changes in social structures (Adıgüzel, 2017, p. 3). Individuals and communities that experience migration often consider it in a negative sense. In the present study, when participants were asked who migrant was, they answered it by using phrases such as “the person away from the land where he was born, grew up, and accustomed,” “helpless person,” and “a person who is forced to leave his/her country and lives in another place.” A 26-year-old male migrant participant stated: “Those who voluntarily leave their homelands have hopes, but those who have no hopes are called migrants. For me, the word migrant has a negative connotation. That is why, when someone calls me migrant, this breaks my heart” (P16, M, 26, M).

Local young people also considered migration as a negative phenomenon and used phrases such as “being out of place,” “being homeless,” and “not belonging anywhere.” For instance, a 23-year-old female local participant defined the migrant as “someone who feels that he/she belongs nowhere.”

The approach of local participants to migration develops through an empathy built upon fear. The difficult living conditions, language barrier, and exclusion from society led local young people to develop an empathetic approach towards migrants. For example, a local 22-year-old female participant said that

We can be in their place; we might turn into migrants one day. Right now, none of us has a guaranteed place. A war may break out in our country right now. We may have to leave our

homeland and migrate to England, Greece, or another country. This is life; after all, it is unclear how we will be or what will happen to us.

However, some participants of the study criticized migrants by saying that while Turkish soldiers fight to ensure border security in Syria, some of the Syrian migrants live comfortable lives in Turkey. As a 21-year-old male local participant said,

The people of Turkey are really hospitable towards migrants, but the perception that ‘Syrians are sitting idly here while our soldiers are fighting there’ prevails in society. Indeed, we cannot observe the post-war psychology of some migrants. Okay, I am not saying that they should cry all the time; however, their sitting idly in parks, smoking hookah all day, singing and dancing irritates me (P12, L, 21, M).

Moreover, some local young participants expressed their anger on migrants for migrating out of their country without putting resistance, as one participant stated, “if I were in their place, I would have fought.” Nonetheless, one should not forget that majority of the migrants were comprised of children at the time of migration who have now turned into a young population of the society and have no knowledge of and commitment to their own country. In the study of Kaya and Şahin (2021, pp. 86-87), it was stated that young people do not know their country because they left Syria at an early age. This reflects in the statement of a 21-year-old female migrant who spent a significant part of her life in Turkey and considered herself as a part of Turkey. Even though her family is seeking ways to go to Europe, she wants to stay in Turkey. She expressed, “When I left Syria, I was very small and did not know anything about it. I did not even have a friend there. I got used to living here, I learned Turkish, I got citizenship, and I feel like Turkey is my homeland now” (P21, M, 21, F).

The most important achievement of the state is to create a secure society (Geçit, 2020, p. 113). Citizenship is the basic indicator of subjection to the state. Citizenship is the spiritual bond between people who make up a nation (Güveyi, 2019, p. 153). In a study it revealed that obtaining Turkish citizenship of Syrian-origin university students makes the social cohesion process easier (Gülerce, 2021). The issue of obtaining citizenship is always discussed when it comes to migration. When the participants were asked for their opinions on granting citizenship to migrants, 12 participants approved granting citizenship to migrants. These participants believed that those who wanted to be Turk citizens should be given citizenship, as it would bring benefits to both the state and migrants. Out of the 7 participants who gave negative opinions on granting citizenship, 5 participants (including two migrants) thought that citizenship should be given only to people who could contribute to the country, while 2 of them argued that no migrants should be given citizenship.

One of the important things that shape the approach towards migrants is about their future plans, including returning home. When asked about their plans, two of the migrants expressed their intention to go to Europe because of various problems they encountered in Turkey; whereas, five migrant participants stated that they were pleased to live in Turkey and intended to live here if they get suitable living conditions. For example, a 21-year-old male migrant participant said that “I was a kid when I came here. I have spent most of my life here. I am studying here, and I want to work here. My life is here. Sometimes, I think that if I go to Syria, I will be a migrant there” (P18, M, 21, M).

Although local people have great expectations that migrants eventually return to their own country, local participants believed that migrants would not return to their country. They even considered that this situation could have positive impacts on society. Most of the participants emphasized that migration began a new process of cultural formation that brought richness to the society and earned popularity as well. Another dominant view was that migration brought economic wealth as it added a new labor force and created employment opportunities. One of the reasons behind this positive approach is workshops and events attended by participants within the scope of the project (Codes of Harmony and Solidarity in the Eyes of Youth) that have nurtured their empathetic approach. Other studies found similar results (Gülerce & Ökten, 2021, pp. 19-20; Ok & Gülerce, 2021, p. 32). Based on these findings, it is safe to say that the social distance between migrants and local youth has been reduced by knowing each other by virtue of workshops and events where migrants and local youth meet each other establish regular relations and work together.

One of the most important indicators of cohesion is the close relations between two communities. Friendships and neighbor relations bring the two communities closer to each other as participants reported that they had negative opinions about migrants but friendship with migrants altered their opinion and helped them to understand and approve of migrants and their problems. Friendships bring the people of two communities closer and provide opportunities to experience each other’s cultures. Schools, projects of Non-Governmental Organizations (NGOs), and events provide opportunities to meet young people of both communities and befriend each other. These events also provide opportunities to introduce each other’s culture, lifestyle and share food, music, etc. Thus, young people who know each other better, break their prejudices against each other to a certain extent. For example, a 25-year-old female local participant explained,

During a project on leadership training, which I took part in before, I met and befriended many migrants. I had some prejudices about migrants before, but I saw that when we were

together, we had fun, added something to each other, and could get along well even if we did not know each other's languages. After we met on this project three years ago, our friendship never ended, and we still see each other (P11, L, 25, F).

Over the course of time, knowledge about each other's cultures led to significant changes in people of both communities. The participants observed that Turkish women emulate Syrian women's attires, headscarves wearing styles, and make-up while Syrian men emulate Turkish men in terms of attires and hairstyles. As stated by a 21-year-old local male participant enunciated,

Men used to wear white dresses when they first came and overused jelly. As time passed, they began to dress like us and get their hair and beard cut like us. However, there was no change in women. On the contrary, our women wear headscarves like migrant women; they have started to emulate their attires and put on make-up like them (P13, L, 22, M).

A healthy social cohesion is necessary to enable societies from different cultures to live together.

It is of utmost importance to learn about the obstacles, which come in the way of social cohesion. When participants of the study were asked about social cohesion, they defined it as "understanding, mutual respect, respect for differences, tolerance, acceptance, meeting on a common ground, being a member of a single society". Social cohesion process entails legal, economic, socio-cultural dimensions, and public sphere, and these all are interconnected with each other. This study adds another process that may delay social cohesion that is the public sphere.

Legal Obstacles to Social Cohesion

The legal dimension of cohesion includes the right to work, right to own property, right to access educational opportunities, right to get citizenship, and right to get the freedom of movement. Syrian migrants in Turkey receive an identity document, which serves as a residence permit and grants them the right to benefit from all public services, as well. This document has three forms: "International Protection Applicant Identity Document", "International Protection Status Holder Identity Document" and "Temporary Protection Identity Document." With this document, Syrian migrants and other foreigners under subsidiary protection get the right to work freely, obviating the need for a work permit (Regulation on Employment of International Protection Applicants and People with International Protection Status, 2016). However, migrants under temporary protection need to get permission to work. In the present study, both local and migrant participants agreed that the legal status and rights of migrants in Turkey are satisfactory; however, migrants are

mostly unaware of their rights and do not use their rights. These rights, rules and regulations are mentioned under the Regulations for Temporary Protection (Presidency of Migration Management, 2022). A 20-year-old male local participant stated, “A migrant in Turkey can receive free education and benefit from health services. He can travel around the country. In case of an important and urgent situation, they can apply to the lawyers at the Directorate of Migration Management. However, most migrants do not know this” (P3, L, 20, M).

Intercity traveling of foreigners/migrants under International Protection and Temporary Protection in Turkey are subject to a Road Permit, which migrants can obtain by applying via e-state. (On Foreigners to Obtain Road Permit Documents via E-State, 2021). The only issue raised by participants regarding legal rights is that migrants cannot travel without this document. For instance, a 28-year-old female migrant stated that “Everyone is equal before the law in Turkey. Migrants’ legal rights are also sufficient, but there are some minor issues such as travel permits” (P19, M, 28, F).

One of the most important issues regarding migrants’ access to legal rights is the misconduct of some individuals who hold offices, banks, etc., who abuse their authority and show exclusionary attitudes. For example, a 26-year-old male migrant participant said,

Legal rights for migrants are satisfactory, but there are some problems in exercising these rights in real life. All foreigners have the right to open a bank account in Turkey. If he/she does not have a property or a regular income, he/she should not take a loan, but they do not even allow him/her to open an account in the bank. I was granted a stipend by an institution, and I was asked for a bank account number. Therefore, I went to the bank to open an account. The bank employee did not want to open an account for me. I said it was my right, and I showed my resistance by not leaving the counter and blocking the path of other customers, thereby forcing an employee to open an account. The employee opened an account for me because he had to. I knew Turkish, and I knew that I had the right to open a bank account. However, many migrants do not know their rights and cannot have their transactions done because they cannot speak Turkish (P16, M, 26, M).

Migrants’ children can receive education from kindergarten, primary, secondary, and high school institutions with the same rights as Turkish children have. It is a prerequisite for foreigners to pass Foreign Student Exam (YÖS) to enter a university in Turkey. This exam which started to be carried out by the Centre for Assessment, Selection, and Placement (ÖSYM) for the first time in 1981, has been conducted by universities since 2010 (Demirhan, 2017, p. 550). However, a lack of knowledge about this exam lead many local people to

believe that Syrian migrants enter universities without any examination. For instance, a 22-year-old male local participant explained,

University exams are very difficult in Turkey. I studied for this exam for two years; I spent a lot of money. I was very uncomfortable because I thought that Syrians entered the university without an exam. When I interacted with them, I learned that they also have to pass exams. I even noticed that some Syrians were more knowledgeable than me in our department (P7, L, 22, M).

Soon after the mass migration of Syrian refugees to Turkey, a decision was taken that exempted Syrian students from university fees like local students; however, the new decision taken in 2021 reversed this exemption; now Syrian students are required to pay tuition fees, like other foreign students (President Decision, 2021). This decision will result in a massive decline in enrolment of Syrian students in universities as young Syrian migrants who already face financial constraints.

Economic Obstacles to Social Cohesion

The second dimension of social cohesion is the economic process. Creating one's own economic resources, becoming self-sufficient, and abandoning the dependence on the state or any other institution are among the indicators of the economic cohesion of migrants (Crisp, 2004, p. 1). This study considers that economic problems as one of obstacles to social cohesion.

The economy is the foremost topic of the discussions related to migrants and migration. More specifically, taking away jobs from locals, increasing competition, and declining wages are the focus of constant discussions (Friedberg & Hunt, 1995, p. 23). The migrants are generally accepted as unskilled labor in host countries because of the language barrier or the non-recognition of their educational qualifications. In Turkey, most migrants work as unskilled labor in construction, agriculture, manufacturing industry sectors, and home services (Ciğerci Ulukan, 2017, p. 17; Çınar, 2018, p. 122; Ministry of Development, 2014, p. 17). Migrants work on low wages, for long hours, often in bad conditions to meet their family needs (Bilek, Sandal, & Yıldız, 2019). A study conducted on Turkish workers (Çınar, 2018, p. 128), found that people held Syrian construction workers accountable for a reduction in wages. The present study found that local participants frequently voiced economic concerns such as taking away jobs from locals, increasing competition, and declining wages and viewed these factors as impediments to social cohesion. However, the young migrant participants explained:

The locals say, ‘Syrians came and took our jobs. However, from the point of view of migrants, when people are stuck with money, they can work in any job, even if the salary is low. Because there is no other choice (P17, M, 21, M).

Unemployment is a big problem for local young people also. Especially, during the Covid-19 period, the employment opportunities declined significantly; The employers prefer migrant workers as migrants work on fewer wages and without insurance. This is not the fault of migrants but local employers (P20, M, 29, M).

The migrants with temporary protection identity documents, provided by the Republic of Turkey, still work informally since they are either oblivious of their employment rights or cannot find better jobs (Şahin, 2022, p. 400). On one hand, migrants’ approval to work on low wages causes them to suffer exclusion as they are held accountable for lowering the wages and reducing employment opportunities for local people. On the other hand, the feeling of being more exploited by local employers relative to the local worker in the same work hinders their cohesion and integration into the society (Vesek, 2020, p. 1). Local people are well-informed about this pay discrimination against migrants. For example, a 20-year-old male local participant explained, “I worked for a couple of months. My wage was 2000 Turkish liras, but a Syrian girl received just 1300” (P3, L, 20, M).

In Turkey, various non-governmental organizations (NGOs) run support programs for migrants. Some of them provide financial support to migrants that create misunderstanding among natives who believe that this financial aid comes from the Turkish government. More specifically, financial aid provided by KizilayKart, a debit card formed by the Turkish Red Crescent organization, funded by Emergency Social Safety Net Programme (ESSN), gives them a reason to believe in this way. However, this is not about the Turkish government since KizilayKart is funded by European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations (ECHO). This program (ECHO) aims to help the refugees meet their basic needs such as food, housing, and clothing. Moreover, 155 Turkish liras for each family member are transferred to the debit card every month (KIZILAYKART-SUY, 2021). However, all migrants are not eligible to obtain the cards; it is only given to those migrants who meet the criteria such as lonely women, individuals over the age of 60 who have no one, single parents with at least one child below the age of 18, families with a disabled member who has above %40 disabilities, the families with four or more than four children, and families with a large number of dependent family members (KIZILAYKART-SUY, 2021). The small number of the participants in the present study believed that the Turkish government provides financial support to migrants; migrants do not want to work as it may cause a loss of government support, especially financial aid.

Socio-Cultural Obstacles to Social Cohesion

The third dimension of social cohesion is a socio-cultural process in which migrants become a part of the new society without losing their own identity. Social cohesion never refers to the situation in which the values of the host community are acquired and assimilated by the migrant community; it expresses the state of being a part of the society with its differences. However, this is a challenging task for both societies. This study observed that barriers to cohesion in the social process are maintained by the two communities.

At the early stage of mass migration of Syrian refugees to Turkey, Turkish people associated this migration with Hijrah (migration of Muslims from Mecca to Medinah in times of Prophet Muhammad) (Önkal, 2020, p. 462), and tried to develop brotherhood with Syrian migrants repeating the history of Ansar-Muhajir relation in which Ansar embraced Muhajirs who migrated from Mecca to Medina. However, over the course of time, positive perceptions and relations weakened, thereby increasing social distance between migrants and local people (Erdoğan, 2019). Although the social distance between the two sides has increased, local people still have a feeling of pity towards the migrants in general. A 24-years-old local female participant (P1, L, 24, F) believed that as long as the feeling of pity and understanding of hospitality is intact, it is not possible to talk about full harmony with migrants as these feelings keep alive beliefs that migrants will return to their country.

It is a matter of the fact that the hard living conditions of migrants develop compassion among local people who regard migrants as guests and show hospitality. However, prejudice may replace the atmosphere of compassion and hospitality if the issue is not seen and accepted in line with a broader perspective of human rights. Prejudice is making inferences about a person or group without knowing them well (Investigation on Prejudice towards Immigrants, 2017). Prejudice goes hand in hand with standardization (Akrami, 2005, p. 8). The behavior of one or more members of the group becomes generalized and perceived as general features of the whole group. Standardization has a specific relation with stigmatization (Goffman, 2014, p. 30). A negative practice or behavior of a member is generalized for all others and accepted as a group characteristic. Lack of information about people or groups leads to fostering prejudice, which in turn creates hindrances in the development of closer relations. A 28-year-female migrant stated, “They do not know us, and they do not want to meet us. Some Turkish people think we all are very uneducated” (P19, M, 28, F).

A 26-year-old male migrant participant stated that his 60-year-old mother was exposed to racism in a bus (making her leave the seat to him) by an old Turkish person. What is more,

he emphasized that this is not just about Turkish people, but many more racist acts from migrants to locals take place in daily life. Overall, the general opinion of the participants viewed that these acts such as racism, exclusion, or discrimination are the byproduct of prejudice which refers to negative judgements, beliefs, and feelings about people because of their social group membership (Akrami, 2005, p. 8). This study found that the term racism was emphasized ten times during interviews which indicates the importance of the issue. Moreover, the term “exclusion” and marginalized were used 28 and 6 times, respectively in the present study.

One of the significant obstacles to social cohesion is that both communities have quite different and disconnected lives which block their socialization and integration. This situation, known as ghettoization, is more felt by low-income migrants. A 22-year-old male local participant specified that “if you go to Hayati Harrani Neighborhood in Şanlıurfa, Syrian migrants live in almost all houses.” The reason for disconnected lives and lack of interaction are some prevailing apprehension between communities. For instance, local people have apprehension that the migrants are likely to change local cultural values over the course of time. As Bauman (2015) stated that newcomers always pose a threat to the self-confident lifestyle of locals. Hence, the locals perceive migrants as a threat to their cultural values, and to protect these values, they employ some strategies ranging from ignoring to staying away from migrants. Migrants avoid intermixing with locals fearing assimilation and being harmed. The apprehension between communities is boosted by mass media and social media; acts such as racism, stigmatization, discrimination, or exclusion, mostly result from prejudicial contents of these media towards migrants. A Twitter review found that migrants in America are marginalized as “uneducated, deprived of moral values and should be deprived of even basic human rights such as the right to health and the right to sue” (Kalav & Firat, 2017, p. 2220). As participants of the study explained,

I read an opinion column today. It describes "migrant children as potential criminals in the future because they do not receive education". So these kids are already directly stigmatized (P10, L, 23, F).

Some people constantly follow social media, do not go out and learn about life. Local people do not want to harm Syrians. They aim to ensure social cohesion as soon as possible. But when they read things on social media, they shut themselves up at home, fearing that the Turks will harm them (P17, M, 21, M).

There was a fight in the neighborhood of Hayati Harrani. A local media channel from Şanlıurfa reported the news. In the news, Syrians were brought to the fore, blamed for the

fight; then this turned into hatred. After this incident, I experienced serious hopelessness. I said they would never accept us. Since I came here, I have done my part, learned the language, stopped wearing Fistan (a traditional Arabic dress). OK, now you have the ball. If you don't want to play, keep the ball. I did what I could (P16, M, 26, M).

Exclusionary language of mass and social media provokes fear among both communities and develops prejudicial attitudes towards each other. As a result, locals avoid interacting with migrants and the migrants feel a great fear towards the local community and do not leave their ghetto-like neighborhood which in turn preclude them from learning the local language and knowing the local culture.

The language barrier is another key issue. The language problem is seen as the most important reason that prevents migrants from mixing into the local society. A 21-year old male participant (P15, M, 21, M) who has been living in a neighborhood where Turks are concentrated stated that this situation made it easier for him to learn Turkish. He further said that they had an easy acceptance process as there were families who could speak Arabic. The presence of people who understand and respect each other facilitates social cohesion. However, those migrants who continue to live in their own community or neighborhood preclude them from learning the local language and this may create misunderstandings between people of both communities. As participants explained, for instance a 26-year-old male migrant participant stated:

There are four shops in our neighborhood. Three of them belong to Turks and just one is Syrian. All Syrians prefer a Syrian shop as they cannot speak Turkish, and this may create some misunderstanding. Turks may start to hate us, thinking that we shop there because these shops belong to Syrians. However, if we knew the language, we could also do shopping from Turkish shops and this will facilitate the cohesion process between the two communities (P16, M, 26, M).

A 21-year-old male migrant participant (P17, M, 21, M) said that migrant community misunderstands most situations and feels excluded because they do not know the local language and culture. This misunderstanding causes them to stay away from the local people.

It is clearly observed that the migrants who spend time along with their own people and have no contact with locals have hopes of returning to their country. It is unclear when their return will be possible, but their current living style of isolation from local people impedes the process of social cohesion. A 21-year-old female migrant participant said, "When we came here first, we thought we would stay here for a year at most. It has been years and

we are still here. The hope of returning back to our homeland prevented us from settling in here” (P21, M, 29, M).

However, migrants who spent their childhood and early youth in Turkey have started to see Turkey as their own country and feel uncomfortable being seen as guests. As a 26-year-old male migrant participant stated:

When we first arrived in Turkey, local people showed great hospitality towards us. However, when our stay is prolonged, they are waiting for us to leave. However, I made a life here and when I return to Syria, I will start from scratch and become a migrant there. Who can do this to himself (P16, M, 26, M)?

In the cultural dimension of cohesion, there are problems experienced by both communities in the process of understanding and accepting the values of each other. Local people fear that their culture will be ruined by migrants while the migrants are afraid of relentless assimilation. Thus, both parties keep away from each other. Social cohesion can never be realized by saving the purity of one’s own culture. For healthy cohesion, both communities have to simultaneously sacrifice some of their values and soften some cultural practices to come closer to each other. In fact, it is a new culture creation process that enables the coexistence of two different communities and the creation of a single community via uniting them.

The Obstacles to Social Cohesion in the Public Sphere

Syrian migrants were first accommodated in the temporary camps in the Turkish cities near the Syrian border (Akkoyunlu, Ertan and Ertan, 2017, p. 10). Over the course of time, due to their long-lasting stay migrants abandoned the camps and began to live in cities. More specifically migrants from Rakka, Deir Ez-Zor, Al-Hasakah, Aleppo, and Qamishli cities of Syria began to live in Turkish border cities such as Hatay, Kilis, Gaziantep, Sanliurfa, and Mardin due to historical kinship ties with local people (Kaya & Şahin, 2021, p. 28).

When Syrians first came, they were placed in the camps in border cities thinking that they would return to their homeland very soon. This brought about a sharp rise in population there. (P1, L, 24, F).

At the early stage of migration, this kind of cultural affinity provided various opportunities for cultural solidarity; however, the longer stay of migrants accompanied by increasing population rates in the Southeastern Anatolia Region [Turkish Statistical Institute (TUIK), 2020], which is the poorest region of Turkey, increased unemployment and poverty. More specifically, the sudden increase in population reduced the efficiency of health care

services and caused various problems related to nutrition, hygiene, drinking water, and waste disposal (Aydoğan & Metintaş, 2017, p. 39-40).

Housing is another problem caused by the sudden increase in population. According to a study conducted with the students of Harran University, Sanliurfa, 93.3% of Syrian students live in rented houses (Kaya & Şahin, 2021, p. 30). Another study in Mersin, a coastal city of Turkey, presented almost similar results and found that in some instances more than one family shares the same house due to the exorbitant prices of rented houses. The same study also revealed that due to the increasing need for housing and exorbitant house-rents, migrants had to take shelter in desolate places, empty abandoned places, parking lots, etc. (Mersin University Regional Monitoring Application Research Center, 2014, p. 62-63). According to a study conducted by Karasu, (2018) 45.7% of participants emphasized that rent and housing prices increased drastically in Sanliurfa due to a growing number of migrants. Besides that, local people do not prefer renting their houses to migrants with the justification that migrants misuse houses and do not pay rent. A 21 year-old male local participant said,

The problem is that they do not rent their houses to Syrians; they think that all Syrians are bad. When you want to rent a house, they usually show the places that are too bad to live in (P15, M, 21, M).

While searching for a house to rent, we sometimes have to talk with dozens of people. Most of them reject us telling that they do not rent out houses to foreigners. Okey, I accept that some migrants may have damaged the houses, not paid the dues or rent, but how many people could they be? One, two, three maybe a hundred people. But what is the fault of other millions? Aren't there people who do the same thing among Turks (P20, M, 29, M)?

Çebi emphasized that NGOs have a considerable role in meeting the needs of migrants and supporting social cohesion (2017, p. 138). However, the participants of this study criticized NGOs by stating that NGOs in Şanlıurfa have communication problems among themselves. Consequently, the aid usually did not achieve the desired goals. The efforts to achieve social cohesion are less effective because NGOs mostly focus on just financial aids and have communication problems among themselves.

There are quite large organizations with the massive budget here, and they provide financial aids to migrants. However, their actions on social cohesion are insufficient. social cohesion is as important as financial aids. Without achieving social cohesion, no matter how much help you give, the migrants will remain in the same situation, and work done in this regard will be useless (P15, M, 21, M).

Conclusion

A wave of mass migration from Syria to Turkey has influenced the social and political life of Turkey. This situation has led many scholars and political circles to conduct studies to help both communities to live together in peace and harmony. This study aimed to get the views of young participants regarding migration related issue and their solution as they are the key stakeholders of the society. The present study identified four basic obstacles to social cohesion which are termed as legal, economic, socio-cultural, and public sphere obstacles. According to the findings of the study, the abovementioned obstacles seriously hamper social cohesion between migrants and natives.

Most participants have the opinion that legal status, and rights of migrants are satisfactory in Turkey. However, some of their rights are restricted such as freedom of mobility as Syrian migrants must have travel permit for intercity travelling. Moreover, government authorities have reversed the decision that exempted Syrian students from university fees; now Syrian students are required to pay tuition fees, like other foreign students. This decision will result in a massive decline in enrolment of Syrian students in universities as young Syrian migrants who already face financial constraints.

With respect to economic obstacles to social cohesion, local people find it hard to get by with the decreasing wages due to a large number of uninsured and low-cost laborer. It is a fact that most migrants work as unskilled labor on low wages, for long hours, often in bad conditions to meet their family needs in Turkey. These circumstance had led locals to misperceive migrants as responsible for declining wages. Besides that, bank card (KizilayKart) given to the migrants who meet the criteria cause misunderstanding, thereby hampering the social cohesion. To live together in peace and harmony, cultural amalgamation is an essential factor. However, due to prejudices, the members of both communities fear losing own cultural values and facing mistreatment by the other side. This situation leads to both communities to avoid interacting with each other. Even if there are sometimes specific individual intimacy, ghettoization-like settlements substantially hinder mutual relationships for both communities.

Another point is that improper placement policies for migrants bring about problems with infrastructure, housing, and employment. In addition, the exclusionary tone of mass media and politicians instil fears among the people of both communities, thereby causing them to stay away from each other. It is a matter of fact that the migration has profound social, cultural and economic benefits. The skills, potentials, and cultural heritage of migrants can be used for the enrichment of Turkey. Therefore, both the migrants and host natives need

to take steps that include mutual respect, tolerance, and acceptance in order to eliminate negative aspects of migration and achieve mutual gains.

Recommendations

The participants' suggested solutions to ensure social cohesion and harmony can be listed as below:

The migrants must be well-informed about their legal rights, and the practices that restrict their freedom of travel, and educational rights must be stopped immediately. Overcoming economical problems will also solve other related issues for both local people and migrants. Illegalemployment of migrants must be banned. They must be employed in the same legal conditions as local workers. The discriminatory attitudes towards immigrants, especially in terms of housing, should be prevented.

Immediate actions must be taken by NGOs and local administrations to overcome the language barrier.

To provide a cultural affinity, the number of activities that bring both communities together must be increased.

Mass media must immediately reform the content of their news, programs, etc., which promote prejudicial attitudes, and racism against migrants. Instead, it must work as a contributor to social cohesion.

Hate crimes must be punished.

Politicians must avoid using hate speeches; they must make more lenient policies towards migrants.

Migrants must be entitled to represent themselves in policy-making process.

References

- Adıgüzel, Y. (2017). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Akkoyunlu Ertan, K. & Ertan, B. (2017). Türkiye'nin göç politikası. *Contemporary Research in Economics and Social Sciences*, 1(2), 7-39.
- Akrami, N. (2005). *Prejudice: The interplay of personality, cognition, and social psychology*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Aydoğan, S. & Metintaş, S. (2017). Türkiye'ye gelen dış göç ve sağlığa etkileri. *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Halk Sağlığı Dergisi*, 2(2), 37-45.
- Bauman, Z. (2015). *Sosyolojik düşünmek* (A. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Original work published 1999).
- Bourne, H. & Solomos, J. (2007). Immigration, social cohesion and social capital: A critical review. *Critical Social Policy*, 27(1), 24-49.
- Bilek, Ö., Sandal, A. & Yıldız, A. N. (2019). *Göçmenlerin iş sağlığı ve güvenliği konusu*. Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu. <http://www.turkis.org.tr/dosya/50mTRT1Kh6C6.pdf>
- Ciğerci Ulukan, N. (2017). Tarımda yabancı göçmen emeği üzerine notlar. *Çalışma Ortamı Dergisi*. 153, 11-14.
- Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü (2016). *Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik* (29695). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/04/20160426-1.htm>
- Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü (2021). *Cumhurbaşkanı Kararı* (31528). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210701-5.pdf>
- Çarpar, M. C. (2020). Sosyolojide iki temel niteliksel desen: Fenomenolojik ve etnografik araştırma. *The Journal of Social Science*. 4(8), 689-704.
- Çebi, E. (2017). Suriyelilerin uyum sürecinde Türk STK'larının rolü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, (Özel Sayı-1 Ortadoğu ve Göç), 87-107.
- Çınar, S. (2018). İnşaat işgücü piyasasında yeni aktörler ve yeni çatışmalar: Türkiyeli işçilerin gözünden Suriyeli inşaat işçileri. *Çalışma ve Toplum*, (1), 121-138.
- Demirhan, K. (2017). Ulusal alanyazında uluslararası öğrenciler ve uluslararası öğrencileri siyasal açıdan düşünmek. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13(13),

547-562.

Dumont, J. C. & Liebig, T. (2014). Is migration good for the economy? *International Migration Division, Organisation for Economic Co-operation and Development*, (2), 1-4.

Erdoğan, M. (2019). *Suriyeliler barometresi*. Ankara: Orion Kitabevi.

Ergan, S. N. & Ergan, Ç. (2021). Sosyal medyanın eğitsel kullanımı üzerine bir örnek olay araştırması. *Nitel Sosyal Bilimler*, 3(1), 72-106.

Friedberg, R. M. & Hunt, J. (1995). The impact of immigrants on host country wages, employment and growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 23-44.

Geçit, B. (2020). Thomas Hobbes'da toplum sözleşmesi, egemenlik ve uyrukluuk: Egemenin ve uyrukların hak ve yükümlülükleri nelerdir? *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, (14), 110-124.

Goffman, E. (2014). *Damga & örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Ankara: Heretik.

Gülerce, H. (2021). Türk vatandaşlığı almış Suriyeli üniversite öğrencileri ve sosyal uyum. In S. Karadeniz ve N. Çiçek, (Eds.), *Mültecilik ve vatandaşlık: Göç çağında aidiyet, haklar ve gelecek sorunu* (pp. 187-216). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları.

Gülerce, H. & Çorlu, R. (2021). Yükseköğretimdeki Suriyeli sığınmacı öğrenciler: Uyum ve çatışma alanları. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (12), 71-106.

Gülerce, H. & Ökten, Ş. (2021). Social entrepreneurship: sustainable social development and social inclusion of asylum seekers. In H. Gülerce, E. Girasella & M. Skoufi (Eds.), *Migration, social entrepreneurship and social inclusion* (pp. 9-21). Napoli: Editoriale Scientifica.

Güveyi, Ü. (2019). Ulus devlet ile vatandaşlık ilişkisi paradoksu ve anayasal düzlemdeki negatif etkileri. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 137-168.

Kalav, A. & Firat, A. (2017). Amerikan sosyal medyasında göçmen karşıtlığı ve dijital nefret söylemi: Twitter özelinde bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(Kayfor 15 Özel Sayısı), 2209-2222.

Karaca, S. & Doğan, U. (2014). *Suriyeli göçmenlerin sorunları çalıştay sonuç raporu*. Mersin: Mersin Üniversitesi Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi.

Karasu, M. A. (2018). Türkiye'ye yönelik dış göçler, Suriyeli sığınmacı göçü ve etkileri.

- Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 14(1), 21-41.
- Kaya, M. & Şahin, H. (2021). *Göç, akademik ve sosyal entegrasyon: Harran Üniversitesindeki Suriyeli öğrenciler araştırması*. İstanbul: Hiperyayın.
- Keskinel, B. & Doğan, C. (2020). Göç, çokkültürlülük ve toplumsal uyum. *Balkan and Near Eastern Journal of Social Sciences*, 2(6), 51-58.
- Ok, G. & Gülerce, H. (2021). Türkiye’de göç ve uyum çalışmaları: sosyal girişimcilik yoluyla sosyal dahil etme projesi örneği. In *Göç ve etkileri* (pp. 22-33). Ankara: Pegem Akademi.
- Önkal, A. (2020). Hicret. In *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 17, pp. 458-462). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öztürk, N. (2005). Azınlık gruplarının toplumsal entegrasyon sürecinde azınlık medyasının rolü: Almanya’da yaşayan Türk toplumu ve Türkçe gazeteler. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 253-268.
- Presidency of Migration Management (2021). *Geçici koruma*. <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>
- Presidency of Migration Management (2022). *Geçici koruma yönetmeliği*. <https://www.goc.gov.tr/kurumlar/goc.gov.tr/evraklar/mevzuat/Gecici-Koruma.pdf>
- Sezgin, A. A. & Yolcu, T. (2016). Göç ile gelen uluslararası öğrencilerin sosyal uyum ve toplumsal kabul süreci. *Humanitas*, 4(7), 419-438.
- Şahin, H. (2022). Göçmenlerin sağlık okuryazarlığı düzeyi ve sağlıkları üzerindeki etkileri. In *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar IX* (395-408). Konya: Eğitim Yayınevi.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). Göç özel ihtisas komisyonu raporu (2858). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_Goc-1.pdf
- Türk Kızılay (2021). *Emergency social safety net (ESSN) programme*. <https://kizilaykart.org/suy/EN/index.html>
- Vesek, S. (2020). *Türkiye’de Suriyeliler ve göç: Gitme ve kalma konusunda karar alma süreçlerini etkileyen faktörler* (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Yıldırım, A. (2004). *Kentleşme ve kentleşme sürecinde göçün suç olgusu üzerindeki etkileri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Bir Asilzadenin Çöküşü: İppolit Matveyeviç Vorobyeninov Tuğba GÜNÖR¹

Öz

1928 yılında kaleme alınan *On İki Sandalye* adlı roman, iki önemli karakter üzerine kurgulanmış bir komedi gibi gözükmese de aslında sert eleştiriler barındıran bir hiciv romanıdır. Sovyet Rusya'sının yeni düzeni ve çarlığın silinmeyen izleriyle eserde karşımıza yepyeni bir Rusya çıkar. Bu Rusya ahlaki ve ruhsal açıdan büyük bir çöküş içerisindedir. Eser boyunca neredeyse bir tane olumlu örnek olarak gösterilecek kimse yoktur. Hepsisi zaafının esiri olmuş insanlardır. Ancak bu kokuşmuş düzen içerisinde en büyük çöküşü, romanın başkahramanı İppolit Matveyeviç Vorobyeninov yaşar. Bir asilzade olan Vorobyeninov'un Ekim Devrimi'yle beraber tüm düzeni değiştirir. Kayınvalidesinin sakladığı sırrın ortaya çıkmasına kadar sakince kaderine boyun eğen Vorobyeninov, Soylular Birliği Başkanı olarak başladığı kariyerini hırsız, dilenci ve hatta katil olarak tamamlar. En sonunda elinde kalan tek şeyi olan aklını da yitirir. Temsil ettiği eski düzen gibi yok olup gider.

Anahtar Sözcükler

On İki Sandalye

İlya İlf

Yevgeni Petrov

İppolit Matveyeviç
Vorobyeninov

ahlaki çöküş

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 28.03.2022

Kabul Tarihi: 18.07.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1094060

The Fall of a Nobleman: Ippolit Matveevich Vorobyeninov

Abstract

The novel *Twelve Chairs*, written in 1928, is basically a satirical novel that is harshly criticized. With the new order of Soviet Russia and the indelible traces of Tsarism, a brand new Russia appears in the work. It is noteworthy that the carefully chosen characters and types must have a moral and spiritual collapse during the transfer towards this new Russia. However, the protagonist of the novel Ippolit Matveevich Vorobyeninov experiences the biggest collapse in this rotten order. Vorobyeninov, a nobleman, changed his whole order with the October Revolution. While he seems accustomed to living an ordinary life, his whole world changes when his mother-in-law keeps a secret. He started his career as the President of the Noble League and finished as a thief, beggar and even a murderer. In the end, he loses his mind, which is all he has left.

Keywords

The Twelve Chairs

Ilya Ilf

Yevgeny Petrov

Ippolit Matveevich
Vorobyeninov

moral collapse

About Article

Received: 28.03.2022

Accepted: 18.07.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1094060

¹ Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, Tekirdağ/Türkiye, tkaragozlu@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3259-3141

Giriş

1928 yılında iki farklı yazar tarafından kaleme alınan *On İki Sandalye* (Двенадцать стульев) adlı roman, başta Rusya olmak üzere dünyanın birçok yerinde büyük ses getirmeyi başarmış önemli bir eserdir. *On İki Sandalye* edebiyat dünyasında nadir rastlanan ortak yazarlı bir eser oluşunun yanı sıra hem bu denli uyum içerisinde yazılmış olmasıyla hem de dünya edebiyatlarının önemli örneklerinden biri olmayı başarır. Roman ilk olarak “30 Gün” (30 Дней) adlı resimli dergide ressam M. Çeremni’yin çizimleriyle yayımlanır. Yayımlanır yayımlanmaz ülkede büyük bir yankı uyandırır. Rusya’yı sarsmaya devam ederken de bir yıl geçmeden Fransızcaya çevrilir. Fransa’da da aynı başarıyı kısa sürede yakalar (Aksüt, 2009, s. 20).

Odessalı iki genç yazar tarafından oluşturulan bu başarıya yaratıcıları İlya İlf (İlya Arnoldoviç Fainzilberg, 1897-1937) ve Yevgeni Petrov’dur (Yevgeni Petroviç Katayev, 1902-1942). Bu iki Odessalı gencin yollarını Yevgeni Petrov’un abisi, dönemin önemli edebiyatçılarından aynı zamanda şair, gazeteci ve dergi editörü Valentin Petroviç Katayev (1897- 1986) birleştirir (Aksüt, 2018, s. 68). Katayev bu birleşmenin mimarı olmakla beraber *On İki Sandalye* adlı eserin konusunu da onlara veren kişidir. Bu eserden neredeyse bir asır önce A. S. Puşkin’in (1799-1837) N.V. Gogol (1809-1852)’e konusunu verdiği *Ölü Canlar* (Мёртвые души, 1835) adlı eseriyle üstlendiği misyonu devralmış ve *Ölü Canlar* kadar ses getirecek bir başarıya temelini atmıştır (Aksüt, 2018, s. 68). Valentin Katayev mücevherlerini devrim sonrası devlete kaptırmamak için evinde bulunan sandalyelere saklayan bir asilzade ve bu mücevherlerin peşine düşen damadının hikâyesini iki genç yazara fısıldamasıyla Sovyet Edebiyatı’na damgasını vuracak bambaşka bir birlik kurulmasına vesile olur. *On İki Sandalye* adlı romanı, aynı başarıyla karşılanan *Altın Buzağı* (Золотой теленок, 1931) adlı ikinci hiciv romanı devam ettirecektir.

İki heyecanlı yazar baş başa verip ne yapabileceklerini konuşmaya başlarlar. İlya İlf anılarında ilk sohbetlerini şu şekilde dile getirir;

-Belki birlikte yazabiliriz.

-Nasıl yani?

-Birlikte tek bir roman yazacağız, basit (...)

-Nasıl birlikte? Her birimiz bir bölümünü mü yazacağız yoksa?

-Yok hayır, -dedi İlf, -birlikte yazmayı deneyeceğiz, aynı anda her bir satırı birlikte. Anlıyor musunuz? Birimiz yazacak, diğerimiz onun yanında oturacak. Sonuç olarak birlikte yazacağız. (Aksüt, 2009, s. 18-19).

İki yazar aynı gece büyük bir heyecanla oturur ve Katayev'den dinlediği öykü için bir taslak oluştururlar. Sabahı zor bekleyerek, heyecanla Katayev'e giderler. Yazar, taslağı okuyunca çok beğenir ve onları tebrik eder. Bu durum onları daha da cesaretlendirir (İlf ve Petrov, 1963, s. 17-18). Bu birlik gerçek anlamda böyle kurulmuş olur. İki yazar bir bütün olmayı başarırlar. *On İki Sandalye*'nin asla iki farklı kalemden çıktığına dair bir şüphe oluşmaz. Her bölümü aynı üslupla yazılmış, kırk bölümden oluşan bir başyapıt ortaya çıkmıştır. Bu eseri, birlikte yazdıkları daha birçok eser devam ettirir. Hatta İlya İlf'in erken ölümünden sonra Yevgeni Petrov'un tek başına yazmakta zorluk çektiği bilinmektedir.

On İki Sandalye romanının bu denli ses getirmesinin diğer bir önemli nedeni de yazarların ortaya koyduğu yeni insan tipleridir. Eseri, Rusya'nın geçmişini ve bugünü temsil eden birçok yeni tip ve karakter süsler. Bu kişiler arasında en dikkat çekenleri İppolit Matveyeviç Vorobyandinov ve Ostap Bender'dir. Romanın kurgusu bu iki kişi üzerinden kurulur. Bu iki kahraman, İppolit Matveyeviç'in kayınvalidesinin yemek odasındaki on iki sandalyeden birinin içine sakladığı mücevherlerin peşinde koşarken Rusya'yı karış karış gezerler. Bu geziler sırasında ülkedeki değişim, bu değişimin etkilediği yaşamlar ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serilir. Aslında Sovyet rejimine olumlu bakan iki yazar (Aksüt, 2009, s. 2) bu kişilerin maceraları sırasında aktardıkları olumsuzluklarla içinde buldukları düzeni sert bir şekilde hicvederler. Eserin genelinde hemen hemen tüm tip ve karakterlerde ahlaki ve ruhsal bir çöküş hâkimdir. Trajikomik bir telaşın hâkim olduğu eser, birçok edebiyat eleştirmeni tarafından komedi olarak değerlendirilse de yazarların kendi açıklamasına dayanarak eseri hiciv olarak nitelendirmek yerinde olacaktır.¹ Aslında Sovyet döneminin yeni kurulduğu o yıllarda hiciv yazmak 'anti Sovyet' bir tutum olarak görülürken İlya İlf ve Yevgeni Petrov bu yazgıyı kırmayı başaran nadir isimlerdendir. Haklarında çıkan birçok eleştiriye kulak asmadan "On İki Sandalye"nin devamı olan, Ostap Bender'in Rusya'yı dolaşmaya devam ettiği ikinci hiciv romanları "Altın Buzağı" üzerinde çalışmaya başlarlar (Aksüt, 2009, s. 33).

Romanın Kahramanlarının Yaratılışı

İlya İlf ve Yevgeni Petrov ilk iş olarak eserlerinin başkarakterlerini tasarlarlar. Romanları için mücevherlerin sahibi bir asilzade ve ona yardım edecek zeki bir dolandırıcıya ihtiyaçları vardır. Öncelikle ana karakter üzerinde kafa yorarlar. Romanlarının asilzadesi İppolit Matveyeviç Vorobyandinov, geçmişi temsil eden biri olarak kurgulanır. Yazarların bu karakter üzerinde fazla kafa yormalarına gerek kalmaz. Yevgeni Petrov'un kuzeninin dayısı,

¹ Bk. Büker (2011).

bu iş için tamamen uygundur. Eskiden Odessa İlçe Meclisi başkanı (Zemstvo Başkanı) olan ismi açıklanmayan bu akrabanın hem fiziksel hem de karakteristik olarak Vorobyandinov'un esin kaynağı olduğu bilinmektedir. (İlf ve Petrov, 1963, s. 19).

İkinci planda düşündükleri Ostap Bender karakteri için daha çok kafa yormaları gerekir. Gogol'ün 1835 yılında köy köy dolaşır ölmüş köleleri satın alan ünlü bir düzenbazın hikâyesini anlattığı *Ölü Canlar*'ın başkahramanı Pavel İvanoviç Çiçikov gibi zeki biri olması gerektiğine karar verirler. Hayal güçlerini sonuna kadar zorlar ve geçmişte tanıdıkları kişileri yeniden gözden geçirerek, ikisini harmanlarlar. Her ne kadar bazı edebiyat eleştirmenleri Ostap Bender karakterinin gerçekte var olan bir kişiden esinlenilmediğini söylese de yazarların bu karakter için etrafındaki birçok kişiden ve eser karakterinden etkilendikleri düşüncesi daha mantıklı gelmektedir. Ostap Bender karakterinin çıkış noktası olarak en bilinen tahmin İlya İlf ve Petrov'un çağdaşları İsaak Babel (1884-1940) ve İlya Erenburg'un (1891- 1967) yarattığı iki karakterin karışımı olarak Ostap Bender'i tasarladıklarıdır. Bu kahramanlardan ilki; İlya Erenburg'un 1922 yılında kaleme aldığı hiciv eseri *Julio Jurenito ve Öğrencilerinin Stradışı Macerası*'nın (Необычайные похождения Хулио Хуренито и его учеников) Meksika asıllı baş döndüren provokatör karakteri olan Julio Jurenito² ve diğeri ise İsaak Babel'in Rus edebiyatına ilk defa bir gangster tiplemesi olarak soktuğu acımasız haydut Benya (Benstion) Krik³ olduğu öne sürülür (Kuzmin, 1981, s. 286). Biri haydut biri öğretmen olan bu iki karaktere bakıldığında aslında net bir benzerlik görülmez. Aslında neşeli ve pratik zekâlı oluşları dikkat çeken bir özellikken, Julio Jurenito'nun eğitimli oluşu ve siyasi konulara eğilimi, Benya Krik'in ise kendi adaletini kendi sağladığı ve kanunlara asla dikkat etmediği göz önünde bulundurulursa bariz bir benzerlik gözlenemez. Ostap ne kadar üç kâğıtçı olursa olsun kanunlara her zaman saygılıdır. Yazarlar, kahramanının ağzından kanunlara saygı duyulması gerektiğini sık sık dile getirerek, Sovyet Hükümeti'ne duydukları saygıyı gözler önüne sererler.

Atakça dalacaksın üzerine işin! Mıymıntı mıymıntı alttan almak yok! Pişkin davranacaksın her zaman. İnsanlar yüzsüzlükten hoşlanır her zaman... Bir de kesinlikle suç sayılacak yollara sapmayacaksın! Biz yasalara saygılı kişileriz. (Büker, 2011, s. 139).

Bu varsayımlar arasında en dikkat çeken, Ostap Bender karakterinin asıl çıkış noktasının İlya İlf'in gençliğinde Odessa'dan tanıdığı, tanınmış şair Anatoliy Fioletov'un (1897-1918) erkek kardeşi Osip Benyaminoviç Şor (1899- 1978) olduğu varsayımdır. Yahudi

² Bk. Yanıkören (2019).

³ Bk. Karagözlü (2009).

asıllı olan (Benya Krik de Yahudi asıllıdır) Osip Şor'un hayalperest yaşamı, düzenbazlık ustası olarak adlandırılması, esprili ve yakışıklı oluşu göz önünde tutularak Ostap'ın onun prototipi olduğu fikri ağır basmaktadır (Antsışkin, 2019, s. 148).

Ostap Bender fiziksel ve karakteristik olarak her kime benzerse benzesin üzerindeki Çiçikov'un devamcısı benzetmesini asla kaldıramayacaktır. Bunun nedenlerinden biri eserler arasındaki inkâr edilemeyecek benzerliklerdir. Pavel İvanoviç Çiçikov ve Ostap Bender başkalarının hayatlarına dokunmuş, başarının kıyısından dönmüş ve kötü bir sona ulaşmış kişilerdir (Kuzmin, 1981, s. 286). Bu iki karakteri birbirinden ayıran en önemli noktalar Ostap'ın yakışıklı, esprili ve çekici olmasıdır (İlf ve Petrov, 1963, s. 125). Eserler arasında yapı olarak benzerlik olması da dikkate değer bir konudur. İlya İlf'in talebi üzerine *On İki Sandalyeski* usul klasik tarzda kaleme alınır. Her ikisinde de olaylar isimleri verilmeyen kasabalarda başlar. *On İki Sandalye* "N" Kasabası'nda, *Ölü Canlar* ise "NN" Kasabası'nda geçmektedir (Anisimova, 2013, s. 77).

Ostap Bender karakterinde yazarların Odessa izlenimleri de açık bir şekilde görülmektedir. Yazarlar eser boyunca bunu hissettirmekten çekinmezler. Daha eserin başında Ostap'ın kendisinden para isteyen çocuğa söylediği: "Paraların olduğu evin anahtarını da vereyim mi?" (Ключ от квартиры, где деньги лежат) (İlf ve Petrov, 2008, s. 56) sözü Odessa'da yaygın kullanılan bir sözdür. İlya İlf anılarında bilardo oyuncusu olan yakın bir arkadaşından sık sık duyduğu bu sözden bahseder (İlf ve Petrov, 1963, s. 21).

Ostap Bender'in dikkat çeken başka bir özelliği de romanda sık sık baba tarafından Türk asıllı olduğunu söylemesidir. Yazarların gözünde bu denli üçkâğıda kafası çalışan birinin Türk olmaktan başka bir ihtimali yoktur. Aslına bakılırsa İlya İlf ve Yevgeni Petrov'un Türklere sempati duyduğu anıları incelendiğinde açıkça gözükmektedir⁴.

Bu iki kahraman dışında eserde kurgunun ana hatlarından birini oluşturan bir kişi daha mevcuttur. Bu kişi "N" Kasabası'nın Flora ve Lavra Kilisesi'nin Papazı Fyodor Vostrikov'dur. Papaz Fyodor Vostrikov eserde devrimle yok olmaya yüz tutan dini sembolize eder. Devrim öncesi kutsal olarak değerlendirilen Hristiyanlık ve onun temsilcilerinin, yeni düzende yeri yoktur. Daha önceki eserlerin hemen hemen hepsinde el üzerinde tutulan, özenle tasvir edilen din adamları bu eserde çok sert bir şekilde eleştirilir. Papaz Fyodor'un papaz olmayı seçmesi onun kişiliği ve ait olduğu kuruma karşı takındığı saygısızlık sık sık dile getirilir. Fyodor aslında isteyerek papaz olmamıştır. Seferberlik olacağı endişesiyle askere gitmemek için ayrıldığı ruhbanlık kariyerine yeniden dönmeye karar vermiştir. Papazlıkla

⁴ Bk. Aksüt (2015).

beraber ticareti de bir arada yürütmeye çalışmış ancak hep başarısız olmuştur. Anlatıcı, romanda Papaz Fyodor Vostrikov'u şu şekilde tanıtır.

Papaz Fyodor'un aceleci ruhu huzur nedir bilmezdi. Ne ruhban okulunda öğrenci Fyodey'ken ne de bıyıklı bir seminer öğrencisi Fyodor İvanıç'ken, hiçbir zaman huzuru bilemedi. Üniversitede seminerlere gidip, hukuk fakültesinde üç yıl okudu. 1915 yılında seferberlik olmasından korkarak yeniden ruhban okuluna döndü. İlk olarak papaz yardımcısı oldu, daha sonra papaz olarak "N" Kasabası'na gönderildi. Papaz Fyodor, ruhani ve sivil kariyeri sırasında hep açgözlü oldu (İlf ve Petrov, 2008, s. 43).

Papaz Fyodor askerden kaçmak için papaz olmuş, son nefesinde kendisine günah çıkartan bir Hristiyan'ı ölüm döşeğinde yalnız bırakıp, sadece Tanrı, kul ve kendi arasında ölene kadar saklı kalması gereken bir sırrın peşine düşecek kadar kötü bir din adamıdır. Yazarlar onu tasvir ederken acımasız bir tavır takınır. İlk adı geçtiği yerden son adının geçtiği yere kadar hep kötü tasvir edilir. Şeytan'ın en sevdiği bütün özellikleri; hırs, yalancılık, dolandırıcılık vb. her şeye sahiptir. Eserin sonunda dilencilik ve hırsızlık yapan bir sokak serserisine dönüşecek hatta Tanrı'ya bile yalan söyleyecek kadar düşecektir. Sandalyeleri bulabilmek için evinde son kalan eşyaya kadar karısına sattıracak, kadını aç ve çaresiz tek başına bırakacak, parası bitince dilencilik yapacak, yolda tesadüfen Ostap Bender ve İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'la karşılaşınca da onların elindeki son yiyecekleri olan sucuğu çalacaktır. Bir din adamının bu şekilde aktarılması çağın için bir devrim niteliğindedir. Papaz Fyodor Vostrikov'un sonu da çok kötü kurgulanmıştır. Ostap Bender ve İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'den kaçmak için bir daha tek başına inemeyeceği bir dağın zirvesine kadar çıkar. Tepesinde dolaşan bir kartal vardır. O da gelir ve elindeki çaldığı sucuğu kapar. Aç ve susuz sığın altında on gün kalır. Bu süreçte de sürekli melekler ve Tanrı'yla konuşur. Başına gelenleri hep karısının arzuları nedeniyle olduğunu söyler durur. İtfaiyeciler onu kurtarmaya geldiğinde artık akli da onu terk etmiştir. Tamamen dibe vurur ve akıl hastanesine kaldırılır.

İlya İlf ve Yevgeni Petrov, kahramanları yaratma süreçlerinden de anlaşılacağı gibi romanlarına başlarken İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'u ön plana çıkartmak ve Ostap'ı ve Papaz Fyodor Vostrikov'u yan karakterler olarak birkaç yerde kullanmak isterken aslında eserlerin temel taşı olarak Ostap Bender'i görmeye başlamışlardır. İppolit Matveyeviç Vorobyandinov ve özellikle Papaz Fyodor Vostrikov üzerinde bu denli az düşünme gereği duyarken, Ostap için ayrı bir çaba harcamışlardır. Hatta romanın sonunda onu yeniden diriltmek için bile ayrı bir özen gösterirler. İlk başta İppolit Matveyeviç'e, Ostap

Bender'in kafasını iki parçaya böldürmeyi tasarımlarına rağmen vazgeçip boğazını kesmesine razı olmuşlardır (İlf ve Petrov, 1963, s. 21). Diğer iki karakteri de akıl hastanesine göndererek edebiyat sahnesinden sonsuza kadar çıkartmışlardır.

Çöküş'ün İlk Belirtileri

İlya İlf ve Yevgeni Petrov'un Sovyet Edebiyatı'na kazandırdığı bu üç önemli karakterle yeni kurulan düzen ve bu düzen içerisinde uyum sağlamaya çalışan insanların geniş bir panoraması verilmiş olur. On iki tane sandalyenin peşine düşen bu üç gözü aç karakter, her sandalyeyi elde ettiğinde ahlaki açıdan bir şeyler yitirmeye başlarlar. Özellikle mücevherden elde edecekleri paranın hayalini kurdukça gözleri hiçbir şey görmez bir hal alacaktır. Eserin temelinde hicvedilen en önemli nokta da bu ahlaki çöküştür. Romanda neredeyse söz edilen her tip ve karakterin bir zaafı ve bu zaaf nedeniyle ahlaki sarsılışı açıkça gösterilir. Bir iki örnek vermek gerekirse; yaşlılar bakım evi müdürü Aleksandr Yakovleviç ve emekli evrak kayıt memuru Viktor Mihayloviç Poselov, bu savımızı desteklemeye yetecektir. Her ikisi de vazifelerini kötüye kullanmaktadır. Her ikisi de Sovyet hükümetine ait belge ve malları kendi çıkarları için satmaktadır. Onları takip eden bir diğer önemli sembol ise yukarıda söz ettiğimiz "N" Kasabası'nın Flora ve Lavra Kilisesinin papazı Fyodor Vostrikov'dur. O da vazifesini kötüye kullanmıştır. Tanrı ve kulları arasında bir köprü vazifesi gören papaz, kulun üzerinde servete ulaşmak için Tanrı'yı bir köprü yapacak kadar kötüdür. Karısını ortada bırakarak, kayınının kıyafetleriyle ortadan kaybolur. Ancak bir sandalyeye bile ulaşamaz. En sonunda elinde tek kalan ve en çok güvendiği aklını da yitirir. Rus edebiyatında Papaz Fyodor Vostrikov gibi kötü tasvir edilen bir din adamı bulmak zor olacaktır. Bu nedenle önemli bir semboldür.

Romanda karakterleri ve tiplerinin hemen hemen hepsi ahlaki açıdan kötü resmedilir. Sokakta oynayan çocuklar, esnaf, ev sahipleri, kadınlar hemen hepsi çıkarlarının peşinde olan almadan asla bir şey vermeyen, hırsızlığa yatkın kişiler olarak karşımıza çıkartılır. Anlatıcı o dönem Rusya'sını şu şekilde özetler; "Sovyet Rusya'sında kim tehlikede değil ki..." (İlf ve Petrov, 2008, s. 120).

Ostap Bender bu kişilere göre okurun gözünde bir sıfır önde başlar. Nereden geldiği, ne iş yaptığı, ailesi belli olmayan Ostap'ın adı bile, onun belirsiz yaşamının sembolüdür. Ostap, Süleyman, Berta, Mariya, Bender Bey olarak kendini tanıtan, sık sık Türk olduğuyla övünen bu genç adam, zekâsı, pratikliği ve çevikliğiyle okuru büyülemeyi başarır. Romanın başında nasıl bir tavır sergiliyorsa sonunda da aynı çizgidedir. Okur, ondan erdemli bir

davranış beklemez. Tüm beceriksizliklerine rağmen İppolit Matveyeviç'i yalnız bırakmamasından etkilenerik, onun kabalıklarına ve yalanlarına sempatiyle yaklaşır.

İppolit Matveyeviç Vorobyandinov ise ortağı kadar şanslı değildir. Okurda büyük bir saygı uyandırarak yola çıkar. Okur, eğitilmiş ve eski bir soylunun davranışlarında ister istemeden erdem aramaktadır. Ancak ne yazık ki İppolit Matveyeviç yavaş yavaş dibe çökecek, bir canıye dönüşecek, soğukkanlı bir şekilde ortağının boğazını kesecektir. Sovyet rejimi Çarlık Rusya'sına ve insanlarına nasıl acımasız davrandıysa, yazarlar da eski Rusya'yı temsil eden İppolit Matveyeviç'e hiç acımamışlardır.

Kırk bölüm olarak tasarlanan romana yayımlandıktan sonra bir bölüm daha eklenir. Bu kısım birçok baskıda eklenmeden yayımlanır. *İlave: Nüfus ve Kayıt Memurunun Geçmiş* (Приложение: Прошлое регистратора загса) adlı bu bölümde İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'un kısaca yaşam hikâyesi anlatılır. Çarlık Rusya'sında soyluların eğlendiği bir ortamın tasviriyle başlayan bölüm, ilerleyen satırlarda İppolit Matveyeviç'in çocukluk ve gençlik yıllarıyla devam eder. Eğlenceyi, Stargorod şehrinin Soylular Birliği Başkanı olarak İppolit Matveyeviç düzenlemektedir. Soylular Birliği Başkanı 1875 yılında Stargorod'ta doğar. Babası Matvey Aleksandroviç Vorobyandinov'dur. Babasının en büyük tutkusu güvercinlerdir. O yıllarda Stargorod şehrinde iki tane okul bulunmaktadır. Biri asilzadelerin çocukları için diğeri ise sıradan halkın çocukları için eğitim vermektedir. Tabii ki bu okullarda eğitim de verildiği sınıfa göre değişiklik göstermektedir. İppolit Matveyeviç hastalıklı bir çocukluk geçirir. Dokuz yaşına gelince asilzadeler için olan okulda eğitime başlar. Matematik derslerinde kötüdür. Özel olarak mantık, Hristiyanlık ve hafif zührevi hastalıklar alanında dersler alır. İlk sigarasını altıncı sınıfta içer. Üniversite okumaz, devlet vazifesinde de yer almaz. Babasını küçük yaşta kaybedince evin yönetimi ona kalır. Çapkın biridir. Paris'te bir yıla yakın yaşar. Stargorod'ta kaldığı zamanlar günleri balolar, tiyatro ve operalarda geçer. Her gece zevki sefa içerisinde etrafında kadınlarla çevrili eğlencelerdedir. Sık sık Moskova ve Peterburg arasında lise arkadaşlarını ziyaret için gidiş gelişler düzenler. İppolit Matveyeviç'in fiziksel olarak dikkat çeken özellikleri; 185 cm boyunda, zayıf, bıyık ve sakalı olması ve sapsız gözlük takmasıdır. 1911 yılında gönlünü komşusunun kızı Mariya Petuhova'ya kaptırır ve hemen evlenirler. İppolit Matveyeviç Vorobyandinov rüya gibi bir yaşam sürerken bir anda işler sarp sarmaya başlar. İlk önce 1914 yılının Mayıs ayında eşi vefat eder. Aynı yıl Temmuz ayında ise Birinci Dünya Savaşı başlar. Sonra 1917 yılının Ekim ayına kadar ülkede düzen iyice bozulur. Çar'ın tahttan indirilmesiyle de artık Rusya'da aristokrasi son darbeyi almış olacaktır (İlf ve Petrov, 2008, s. 484-506).

İppolit Matveyeviç'in soylu yaşamının kendisine verdiği olumlu her şey bir anda yok olmasına rağmen birçok soyluya göre çok şanslıdır. Elinden unvanı, mal varlığı alınmış olsa da ülkede kalmasına ve bir işte çalışmasına imkân tanınmıştır. Artık Sovyet hükümeti için çalışan sıradan bir memurdur. Kaderini çok hızlı bir şekilde kabullenmiş, sessizce yaşamaya devam etmektedir. Romanın başında hasta kayınvalidesine bakan, maddi sıkıntı çeken, asosyal bir insan olarak tanıtılır. Zorunlu göç ettiği “N” Kasabası'nda soylu günlerinin tek hatırası olan pantolonunun eskimesi ve kayınvalidesinin ölmesi üzerine karşılaşması gereken cenaze masrafları dışında hiçbir sorunu yoktur.

Eski günlerinden ona yadigâr kalan soylu edası ise tavırlarından belli olmaktadır. Sapsız gözlükleri ve güzel konuşması kaybettikleri değerler arasında değildir. İppolit Matveyeviç sabahları eski asilzade zamanlarında uyandığı şekilde tasvir edilir. Elli iki yaşındaki adam eğer uykusunu almış ve neşeli uyanmışsa Fransızca “Günaydın” (Bon jour), eğer bir yerleri ağrıyorsa Almanca “Günaydın” (Gut Morgen) diyerek güne başlamaktadır. (İlf ve Petrov, 2008, s. 18). Bu alışkanlığının eski günlerinden kaldığı, romana sonradan eklenen “İlave: Nüfus ve Kayıt Memurunun Geçmişi” kısmında da belirtilmiştir (İlf ve Petrov, 2008, s. 500).

Doğduğu günden “N” Kasabası'na zorunlu göç etmeye mecbur kalana kadar belki de on ailenin rahatlıkla yaşayabileceği bir malikâne çocukluk ve gençliğini geçiren bir adamın, yaşlılığında küçücük ve konforsuz bir daireye mahkûm kalmasıyla Sovyet sisteminde soylu kesimin devrimle beraber değişen yaşamı çok güzel bir şekilde resmedilir. Buraya kadar her şey yolunda gitmektedir. İppolit Matveyeviç, kayınvalidesi Klavdiya İvanovna Petuhova'nın son nefesinde itiraf ettiği gerçekle çizgisini bozmaya başlayacaktır. Refah içerisinde yaşamının ne demek olduğunu çok iyi bilen, o yaşamın her türlü imkânını tecrübe etmiş bir adam olarak İppolit Matveyeviç, bu uğurda sahip olduğu olumlu birçok özellikten gönüllü olarak vazgeçecektir. Ortağı Ostap Bender ile aralarındaki fark da buradan gelmektedir. Ostap Bender, İppolit Matveyeviç kadar para sevdasına kapılıp sarsılmayacak, kişiliğinden ödün vermeyecektir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri de belki de Ostap Bender'in İppolit Matveyeviç kadar lüksün tadını bilmemesinden kaynaklanmaktadır.

Mücevherlerin haberini aldığı andan itibaren İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'un aklında eski anılarından tadı damağında kalan Paris'te, refah içerisinde yaşama arzusu belirir. Bu arzu her sandalyede daha da artacak, artıkça onu daha çok dibe çekecektir. Asilzadelere özgü nezaket eğitimi almış İppolit Matveyeviç, ilk sarsıntısını Stargorod'a gelir gelmez yaşayacaktır. Eskiden büyük bir edayla dolaştığı sokaklarda, tanınma korkusuyla sessizce,

kaçamak kaçamak yürürken, Tanrı'nın bir lütfu olarak ilk sandalyenin kendisine geldiğini görür. İnsanların arasında yavaş yavaş sıyrılarak ilerleyen Gombolt ustanın el yapımı şaheserlerinden ilkinin görünce bir anda aklını yitirmiş gibi sandalyeye saldırır. Karşısındakinin kim olduğunun bile farkına varmadan sandalyeyi çekiştirmeye başlarlar. Sokak ortasında kedi köpek gibi didişen iki adam en sonunda birbirlerini fark eder. İppolit Matveyeviç'in karşısındaki "N" Kasabası Flora ve Lavra Kilisesi papazı Fyodor Vostrikov'dur. Papaz, Klavdiya İvanovna Petuhova'nın günahını duyar duymaz, kutsal vazifesini bir kenara bırakıp, sakallarını keserek Stargorod'a koşmuştur. Eski bir asilzade ile bir papaz şehrin sokaklarında hiç de saygın olmayan bir şekilde birbirlerine hakaretler, tekme ve tükürükler savurarak kavga ederler. Her iki sınıfın da düştüğü durum budur.

Sandalyeyi bacaklarından tuttu ikisi de... Rakipler durdular. Tekme yememek için bir yandan bir yana sıçrarken, kediler veya boksörler gibi birbirlerine keskin bir bakış fırlatıp bakışlarının gücünü ölçmeye çalıştılar. (...) İppolit Matveyeviç tutunamadı, 'Belki mi!' diyerek papazın yüzüne tükürdü. Papaz da hemen İppolit Matveyeviç'in yüzüne tükürdü. Ve o da düştü. (İlf ve Petrov, 2008, s. 102- 103)

"Soylular Birliği Başkanı" artık sokaklarda serseriler gibi davranmaya başlar. Bu ilk kıvılcımdan sonrası çorap söküğü gibi gelecektir. Tavrındaki bu değişim dış görünüşüne de yansır. Stargorod'da dönmesi yasak olan İppolit Matveyeviç tanınmamak için, ortağının da telkinleriyle saçını, sakalını ve bıyığını boyamaya kalkar. Ancak siyah renkte aldığı boya yıkanınca pembe ve yeşil renk alınca saçını, sakalını ve bıyığını kazımak zorunda kalır. Artık tam bir kürek mahkûmuna benzemektedir. Ne fiziken ne de ruhen eskisi gibi değildir.

Katil Olma Yolunda Adım Adım

İppolit Matveyeviç ilk sandalyeyi görür görmez nezaketinden taviz vermeye başlar. On ikinci sandalyeye geldiğinde verdiği tavizler onu katil olmaya itecek kadar dibe çekecektir. Aslında bu ruhani çöküşün özünde paraya ve konfora olan zaafı yatıyor olsa da en büyük sebep ustası Ostap Bender'in onu ilmek ilmek işlemesidir. Aldığı soylu eğitiminin yaşamında hiçbir faydasını görmeyen, pratik düşünce gücü gelişmemiş, yaşlı, el becerileri hiç olmayan biri olarak mücevher maceraları sırasında İppolit Matveyeviç büyük oranda işlevsiz kalır. Hem zihinsel hem de fiziksel bütün yük Ostap Bender'in omuzlarındadır. Ostap çocukluğundan beri kendi ayakları üzerinde durmayı başarmış, kendi parasını farklı şekillerde kendisi kazanmış, tek başına hareket eden biriyken şimdi çıktığı macerada hiç işine yaramayan birini sırtında taşımaya devam eder. İppolit Matveyeviç'i yalnız bırakmaz ancak onu sürekli aşağılaya aşağılaya dibe özenle çeker.

İppolit Matveyeviç'in eski malikânesinin kapıcı dairesinde bu ortaklık kurulurken Ostap Bender sıkı bir pazarlıkla mücevherlerden %20 hak almasına karar verilmişken, İppolit Matveyeviç'in beceriksizlikleriyle bu oran %97'ye çıkacaktır. Bu durumun en önemli nedeni sandalye avı sırasında İppolit Matveyeviç'in kendisine verilen hiçbir işi başaramamasından kaynaklanmaktadır.

Ostap Bender, İppolit Matveyeviç'ten sadece mücevherlerdeki payını değil aynı zamanda ismini de alır. Rus geleneklerinde isim, saygınlığın en önemli belirtisidir. Bir kişinin baba adıyla veya soyadıyla anılması onun toplum içerisindeki yerini gösterir. İlya İlf ve Yevgeni Petrov da romanlarının başından sonuna kadar bu geleneği devam ettirir. Eski "Soylular Birliği Başkanı"na tam ismiyle hitap eder ve İppolit Matveyeviç Vorobyeninov diye seslenilirken, Ostap Bender'e neredeyse eser boyu sadece ismiyle hitap edilir. Ancak Ostap, İppolit Matveyeviç'in elinden bu ayrıcalığı alır. Ona, çocukluğunda ailesinin seslendiği gibi "Kisa" diye seslenmeye başlar.

Kisa ve Ostap maceraları boyunca Sovyet Rusya'nın birçok şehrini dolaşır. Bu seyahatleri gerçekleştirmek ve karınlarını doyurabilmek için gittikleri yerlerde farklı şekillerde para kazanırlar. En çok parayı Stargorod'da kurdukları "Kılıç ve Sapan" (Союз меча и орала) kimsesiz çocuklar yararına toplarlar. Buradan elde ettikleri beş yüz elli ruble açık arttırmada satılacak diğer sandalyelerin hepsini almak için yeterlidir. Birbirine güvenmeyen iki ortak parayı yarıya böler ve herkes kendi payını kendisi saklar. İki yüz yirmi beş ruble İppolit Matveyeviç'in cebine girer girmez, onun içindeki şeytanı uyandıracaktır. Amacının dışına ve bir felakete sürükleyecektir.

Ostap ve İppolit Matveyeviç Moskova'ya geldiklerinde Ostap'ın öğrenci yurdunda kalan arkadaşının yanına sığınır. Orada İppolit, genç ve güzel bir kadınla tanışır. Liza'yı erkek arkadaşıyla maddi imkânsızlıkları nedeniyle et yiyemedikleri gerekçesiyle tartışırken bulan İppolit Matveyeviç cebindeki paraya güvenerek genç kadını yemeğe davet eder. Amacı onun başını lüks ve yemeklerle döndürüp, geceyi beraber geçirmektir. Ancak eski "Soylular Birliği Başkanı" toplum içerisinde nasıl davranılması gerektiğini içeren kurallar silsilesini tamamen unutmuştur. Liza'ya çok kaba bir şekilde davranır. Kendisini eski günlerindeki gibi zengin ve zevki sefa eder gibi hisseder, yer içer, alkolü fazla kaçıtır ve genç kadın tavırlarından rahatsız olur. Liza'yı geceyi beraber geçirmek için çok zorlayan İppolit Matveyeviç, o denli sarhoştur ki yüzünün orta yerine yediği yumruk bile onu ayıltamaz. Sokaklarda serseri gibi bir oraya bir buraya düşen kalkan kaldıkları yere döner. Paranın gücü bu şekilde içindeki çapkın adamı uyandırmıştır. Liza'yı zayıf noktasından vurmak isterken

kendisi çok kötü şekilde küçük düşmüş, aslında kendi zaafına yenilmiştir. Sandalyeler için lazım olan paralar bu nedenle uçup gider. Artık Ostap tamamen ipleri eline alacak, İppolit Matveyeviç'i uşağı gibi dolaştıracak, onu her fırsatta tersleyip, küçük düşürme hakkını kazanacaktır.

Tüm bu macera boyunca İppolit Matveyeviç'in başarabildiği tek vazife dilencilik yapmaktır. Ostap Bender ona dilencilik yapıp para kazanmasını söylediğinde ilk defa tepki verip, bunu asla yapamayacağını söylese de eli mahkûmdur.

Ay, ay ay... Hiç de çekinmeden hayır diyor. Bakar mısın sanki insan değil bir bahadır kendisi, dedi büyük organizatör,

Hiçbir zaman İppolit Matveyeviç başkalarına el açmadı..., dedi dudaklarını bile oynatmadan İppolit Matveyeviç.

Ayaklarını aç o zaman yaşlı aptal! El açmadınız öyle mi?, diye bağırды Ostap.

Açmadım.

Siz bu flörtleşmemizi, nasıl beğendiniz mi? Üç aydır benim üzerimden geçiniyorsunuz. Üç aydır doyuruyorum, içiriyorum ve eğitiyorum... Tamam yoldaş! İki seçeneğin var; ya şimdi "Tsivetnik"e gider ve akşama on ruble kazanıp gelirsin, ya da seni ortaklıktan çıkarırım. Beşe kadar sayıyorum. Evet mi, hayır mı? Bir...

Evet, diye sessizce cevap verdi girişimci. (İlf ve Petrov, 2008, s. 428-429).

İppolit Matveyeviç, aylar sonra ilk parasını dilencilikten kazanır. Utana sıkıla başladığı dilencilikten kazandığı parayı gururla verir ortağına. Dilencilik yaptığı sırada eski bir ahbabı da ona para verir. Ancak bu kişinin eski dostu olduğunun asla farkında bile değildir. İppolit her anlamda değişmiştir. Eski bir soylu Sovyet Rusya'da dilenmektedir. İlginç olan nokta da şudur ki bu işi çok güzel başarmaktadır.

Ostap Bender ortağını ilmek ilmek dokuyarak kendi sonunu özenle hazırlamıştır. On bir sandalye boş çıkar. Geriye kalan tek sandalyenin de yerini belirlemişlerdir. Gece yarısı gidip onu alacak, zengin olup bu macerayı tamamlayacaklardır. O gece iki ortağın arası çok gergindir. Sona gelmelerine rağmen mutlu değillerdir ve büyük ortaklığın son diyalogu da böylelikle yaşanır: "“Haydi Kisa? %3'e razı olmaz mısınız? Tanrı aşkına kabul ediniz! Başkası olsa kabul etmişti. Oda kiralamanıza gerek yok. İvanopulo bir yıl kadar Tver'e gitti. İşte her şey hazır. Benim uşağım olmaz mısınız... Sıcak bir yuva” dedi Ostap” (İlf ve Petrov, 2008, s. 476).

Orijinal metinde Ostap, İppolit Matveyeviç'e bu teklifte bulunurken, 'Kamerdiner' (камердинер) kelimesini kullanır. Bu kelimenin anlamı Çarlık Rusya'sında asilzadelerin özel

işleriyle ilgilenen, onları giydiren, bavullarını hazırlayıp, taşıyan oda hizmetçisidir. Rusça ‘hizmetçi’ (слуга), ‘карісі’ (дворник) anlamına gelen kelimelerden daha farklı bir anlam taşır. Devrim sonrası oda hizmetçileri ortadan kalkmıştır. Ostap, bu teklifiyle aslında “Soylular Derneği Başkanı”na yapabileceği en büyük hakareti etmiş olur. Ancak bu cümleler Ostap Bender için çok ağır bir sonun sebebi olacaktır. İppolit Matveyeviç, ailesine ait olan mücevherleri genç adama kaptırmak istemez. Artık başka çaresi yoktur. Dilencilikte gösterdiği hüneri katillikte de çok başarılı bir şekilde gözler önüne sermeyi başarır. Soğuk kanlılıkla, eline aldığı bıçakla tatlı bir rüyanın ortasında olan Ostap’ın boğazını keser ve arkasına bile bakmadan, son sandalyeye kavuşmaya gider. Giderken yerde biriken kan gölünün üzerinde atlar, atlarken de “Bu gölet de ne? Evet, evet, kan... Yoldaş Bender öldü” (İlf ve Petrov, 2008, s. 478) diyerek “Demiryolu İşletmeleri”ne doğru heyecanla ilerler. Arkasında bıraktığı genç adam umurunda bile değildir. Kayınvalidesinin mücevherleri sakladığı sandalye buradadır. Onu da parçalar ve boş olduğunu görür. Çılgına dönmüştür. İşletmede çalışan bekçi İppolit’e sandalyenin hikâyesini anlatır. Bir yıl önce soğuk bir kış gecesi sandalyeyi yakmak isteyen bekçi, içerisindeki mücevherleri görüp ve onları devletin yararına demir yolları işletme binasının yapımı ve onarımı için kullanmıştır. İppolit Matveyeviç kayınvalidesinin mücevherlerinin bir binaya dönüştüğünü duyunca, sahip olduğu son şeyi olan aklını da mücevherlerin uğruna feda eder. Binanın duvarlarına dokunduğunda mücevherleri hisseder gibi olur, bağırmasına başlaması üzerine beyaz deli gömleği giydirilerek uzaklaştırılır.

Sonuç

Yeni kurulan Sovyet rejiminin ilk yıllarında kaleme alınan bu roman, dönemin en farklı eserlerinden biridir. Çarlık rejimini sonlandırarak, çarı tahttan indirip tamamen farklı bir yönetim sistemi kuran Sovyet Hükümeti, vatandaşlarına karşı katı bir politika izleyerek, çarlığın uyguladığı sansürü farklı bir boyutta uygulamaya devam eder. Bu nedenle hiciv tarzı eserler yazmak o dönemler “anti Sovyet” anlamına gelmektedir. İlya İlf ve Yevgeni Petrov 1928 yılında bu kalıbı yıkmış, komik bir deri altına sert bir hicivden iskelet yerleştirmeyi başarmıştır. Romanın temeli, çökmüş ahlaki bir düzen üzerine kurgulanmıştır. Romanın başından sonuna kadar yalancılar, dolandırıcılar, devlet vazifesini kötüye kullananlar vs. birçok kişiyle karşılaşılır.

Sovyet sistemine sıcak bakan, düzenin getirdiklerini yerinde bulan İlya İlf ve Yevgeni Petrov’un bu tarz bir eser yazması çok ses getirmiştir. Eserde Sovyet düzenine saygı bariz bir şekilde görülür. Kahramanlar arasındaki diyaloglar ve Ostap Bender gibi büyük bir

dolandırıcının bile kurallara uyma çabası devletin otoritesini açık bir şekilde ortaya koyar. Ayrıca devletten saklanan mücevherlerin en sonunda yeniden devlet malı halini alması da önemli bir noktadır. Onları bulan kapıcının tok gönüllüğü, bir Sovyet vatandaşının yapması gerektiği gibi yeniden onları devlete kazandırması da çok dikkat çeken bir sondur.

Yukarıda da vurguladığımız gibi romanda ahlaki açıdan çöküşe uğramış birçok insan olsa da en büyük kaybı İppolit Matveyeviç Vorobyandinov yaşamıştır. İlk olarak Ekim Devrimi'yle sarsılan, elinden tüm imtiyazları alınan bu adam, devrim sonrası çok aciz bir duruma düşer. Eski "Soylular Birliği Başkanı", yeni nüfus ve nikâh kayıt memuru, ne kadar zor bir yaşam sürerse sürsün halinden şikâyetçi değildir. Kendi kaderini kabullenip yaşayıp giderken bir anda mücevherlerin varlığıyla hayatı alt üst olur. Mücevherlere ulaşmak için tüm değer yargılarından vazgeçer. En büyük kaybı ise insanlığı olur. Bir kadını taciz edebilecek, dilencilik yapacak, hatta soğukkanlılıkla adam öldürecek duruma gelir.

Yazarlar acımadan İppolit Matveyeviç'i dibe çekerler. Aslında onun insanî zaaflarının dışında soylu sınıfın acımasızlığı gözler önüne serilmiş olur. Devrim öncesi, kölelik sisteminin var olduğu yıllarda kölelerine eziyet eden sahiplerin birçok hikâyesi Rus edebiyatını süslemiştir. Ancak ne olursa olsun bu eserlerde aristokrat sınıfın onuru hiç bu kadar düşürülmemiştir. Varlık içerisinde hüküm süren bir beyefendinin, yoklukla bir canavara dönüşebilmesi aslında açık bir mesaj niteliği taşır. İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'un aldığı eski düzen terbiyesinin aslında sadece refah içerisinde insanî iken özünde yabani ve vahşi bir sistem olduğunu yansıtmaktadır. O nedenle İppolit Matveyeviç ne aile terbiyesi ne de eğitim almayan Ostap Bender'in karşısında küçüldükçe küçülür. Bunun en büyük nedeni özünde Sovyet sisteminin çıkış noktasına dayanmaktadır. Haklarını savunduğu alt sınıf mensuplarının, beyler elinde ezilmesinden onları kurtarma amacına bağlı olarak belki de Ostap Bender bu denli sempatik tasvir edilmiştir.

İppolit Matveyeviç'in aklını yitirmesi de önemli bir semboldür. Romanda iki kişi akıl sağlığını yitirir. Biri Papaz Fyodor Vostrikov diğeri ise eski aristokrat İppolit Matveyeviç Vorobyandinov'dur. İkisi de özünde Sovyet Rejiminin onaylamadığı geçmişlere sahiptir. Her ikisi de mücevherleri ararken birçok değer yargılarını ayaklar altına almıştır. Biri temsil ettiği çarlıktan miras kalan dinin diğeri ise aristokrat sınıfının en kötü örneklerini oluşturarak Sovyet edebiyat eleştirisinde yerlerini başarıyla alırlar.

Kaynakça

- Aksüt, L. (2009). *İlya İlf ve Yevgeni Petrov'un edebi kişilikleri ve Altın Buzağı romanı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Aksüt, L. (2015, Sentyabre). *Stambul v zapisnih knijkah İlfa i Petrova*. Russkiy yazık i literatura v prostranstve mirovoy kulturu: Materialı 13. Kongrecca Mapryal, Granada.
- Aksüt, L. (2018). Sovyet Edebiyatı'nın milyoneri ve organizatörü: Ostap Bender. *Roman Kahramanları Dergisi*, 35, 68-73.
- Anisimova, Ye.Ye. (2013). Kogda luna podnyalas i yeyo myatniy svet ozaril miniatyurniy byustik Jukovskogo: Jukovski kod v romane İ. İlfa i Ye. Petrova Dvenadtsat Stulyev. *vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta Filologiya*. 1(21), 68-79.
- Antşışkin, İ. (2019). *Yevrei na Nikopolşine*. https://www.nibu.kyiv.ua/media/uploads/2019/03/14/evrey_nykolpcschyny.pdf
- Büker, Y. (2011). *İlya İlf ve Yevgeni Petrov'un "On İki Sandalye" adlı romanındaki hiciv sanatı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- İlf, İ. ve Petrov, Y. (2008). *Podarak ot Ostapa Bendera: Dvenadtsat Stulyev*. Tom I. (Zolotaya kolleksiya). Moskva: Ripol Klasik.
- Karagözlü, T. (2009). *İsaak Babel'in öykü sanatı* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Kuzmin, A.İ. (1981). Gogolyeskiye traditsii v romanah İ. İlfa i ye. Petrova Dvenadtsat Stulyev i Zolotoy Telenok. Lihaçov, D.S.; Hırapçenko, M. B. (Ed.), *Klassicheskoe nasledie i sovremennost* içinde (s. 285-293). Leningrad: Nauka.
- Ostrogorskaya, V. D. (Ed.). (1963). *Sbornik vospominaniy ob İlye İlfe i Yevgenii Petrove*. Moskva: İzdatelsvo Sovetskiy pisatel.
- Yanıkören, F. (2019). *İlya Grigoryeviç Eerenburg'un Fırtına ve Buzlar Çözülürken romanlarında Rus toplumu* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Retorik, Politik Ethos ve Metis

Yurdagül KILINÇ¹

Öz

Olgular kadar idealler de siyaset felsefesinin kapsamındadır. Reelpolitik teoriler, siyasi gerçekliği empirik değerlendirmeyele anlaşılır kılmaya çalışırken idealist teoriler, normatif değerlendirmeyi kullanır. Yaygın tutum, bu iki tavırdan birini diğerine dışlayıcı biçimde tercih etmektir. Başka bir deyimle, reelpolitik teoriler normatif değerlendirmeden, idealist teoriler ise empirik bakış açısının pozitivist sonuçlarından uzak kalmayı tercih eder. Teorilerdeki dışlayıcılığa alternatif olması bakımından bu iki kutbun arasında gidip gelebilecek, siyaset alanının akışkanlığı ve değişkenliğini göz önünde bulundurmakla birlikte bireyin karakterini ve eğilimini entelektüel erdemlerle destekleyecek bir “politik *ethos*” tartışmasını yürütmek makul bir arayıştır. Bu arayışın bir ürünü olan bu çalışma, iki sonucu hedeflemektedir. İlki, *metis*, epistemik erdemler ve epistemik kusurları retorikle ilişkilendirmenin politik epistemolojiye katkısını göstermek. İkincisi politik *ethosun*, değişen yönüyle siyaseti ve değişmeyen yönüyle bireysel karakter ve alışkanlıkları bir araya getirebildiğini göstermek. Böylece bu çalışma, retorikğin çağdaş siyaset felsefesi, müzakere ve argümantasyona dair olası katkısını tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Sözcükler

retorik
metis
politik *ethos*
politik epistemoloji
epistemik kusurlar

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 05.07.2022

Kabul Tarihi: 10.10.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1141091

Rhetoric, Political Ethos and Metis

Abstract

Ideas as well as facts are covered in political philosophy. While real-politics make political reality intelligible with empirical evaluation, idealist theories use normative one. The common approach is preferring one of these attitudes to the other exclusively. That is, while real-politics prefer to stay away from normativity, idealist theories avoid from positivistic results. As an alternative, it is a reasonable approach to make a political *ethos* discussion that goes back and forth between these two poles, considering the fluidity and volatility of the political field, and support the individual's character and inclination with intellectual virtues. This study reaches two conclusions. First, associating *metis*, epistemic virtues and epistemic vices with rhetoric will contribute to political epistemology. Second, political ethos covers both politics with its changing aspect and individual character with its unchanging aspect and habits. Thus, this study reconsiders the possible contribution of rhetoric to contemporary political philosophy, deliberation and argumentation.

Keywords

rhetoric
metis
political *ethos*
political epistemology
epistemic vices

About Article

Received: 05.07.2022

Accepted: 10.10.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1141091

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Konya/Türkiye. yurdagulkilinc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1597-062X

Giriş

Reelpolitik teorilerin siyaset alanına yansımalarından biri devlet, sivil toplum ve birey arasındaki mesafenin artmasıdır. Özel hayatın kamusal hayattan daha değerli olduğu, apolitik olmanın çağdaş bir tutum olarak kabul edildiği ve bu şekilde yurttaşlık bilincinin ve gelişiminin sürece ve zamana bırakıldığı bir anlayış tarafından yönetiliyoruz (Arndt, 2019, s. 10). Birey ve topluluklar, kimlik ve kültür olarak homojenleşiyor ve beklentiler birbirine benzer hale geliyor. Süreç devam ederken siyasi aktörler zaman ilerledikçe daha pasifize oluyor. Böyle bir siyasi yaşamdan yerleşik algıları bozan bir eylem, kitleleri harekete geçiren bir kararlılık ve fırsatlar sunan bir oluşum biçiminin tezahür etmesini beklemek gerçekçi olabilir mi?

Hannah Arendt totaliter rejimleri “insanı gereksiz kıldıkları” için eleştirmişti (Arendt, 2014, s. 44). Siyasette bireyleri pasifize eden, susturan ve apolitik olmaya teşvik eden homojenleştirici anlayışlara da benzer bir eleştiri getirilebilir. Zira kendi özel alanına ve zaruri ihtiyaçlarına odaklanarak Michael Sandel’in deyimiyle “yükümsüz ben” haline gelenler, tarihsel ve sosyal bağlarından koparılmış bir şekilde gelip geçiciliğinin hükmü altındadır (Sandel, 2014, s. 120). Siyasi hayat tecrübesine yönelik duyarsızlık arttıkça yaşanmışlığın izleri, tarih ve ortaklıklar daha bulanık hale gelir. Böylece Zygmunt Bauman’ın dile getirdiği gibi politik hayat, hakkında konuşulmayan, tartışılmayan ve üstü kapalı bir şekilde kabul edilmiş varsayımlar üzerine inşa edilmek zorunda kalır (Bauman, 2000, s. 14). Ne aktörlerin ahlaki ve entelektüel nitelikleri ne de karar süreçlerinin unsurları, derinlemesine düşünülür ve müzakere edilir. Şimdilerde adalet, özgürlük ve yaşam standartları gibi konularda uzlaşmanın sağlanamaması böyle bir ilgisizliğin sonucudur.

Öte yandan idealist teorilerin de siyasete yansımalarını görmek zor değildir. Siyasetin bir iktidar mücadelesi oyunu olduğu gerekçesiyle ahlaki olanın dışında değerlendirilmesi, siyasete karşı yaygın bir kuşkuculuğun nedenidir. Bu kuşkuculuk, çoğu zaman sosyal medyadan ve güncel politik tartışmalardan örneklerle desteklenir (Arndt, 2019, s. 10). Hâlbuki çağdaş temsil ve müzakere kalıpları söz konusu olduğunda demokrasi, aktörler ve iletişim üzerine düşünmenin kaçınılmazlığı ortadadır. Söz gelimi bir ortamda birbirimizi yanlış anlayıp anlamadığımız veya hiçbir şekilde anlayamadığımız bir sorun olarak görülmeli midir? Yanıt evetse o halde aktörlerden başlayarak yanlış anlamaya neden olan konuşmanın biçimi, içeriği ve aktörlerin ahlaki ve epistemik nitelikleri gibi değişkenleri görebilmek gerekir. Bu bize iletişim ve müzakere ortamlarındaki dışlayıcı eğilimleri gidermek için bir alternatif sunabilir. Aslında bunun için felsefenin elinde klasik bir yöntem olan retorik sanatı

bulunmaktadır. Retoriğin çağdaş siyaset felsefesi tartışmaları perspektifinden yeniden gözden geçirilerek müzakere süreçlerine dâhil edilmesinin siyasal iletişim yollarına dair katkı sunup sunamayacağı ise tartışmaya değerdir. Eğer çağdaş retorik tartışmalarının böyle bir katkısından söz edilecekse siyasi problemleri daha girift hale getiren politik söylem, manipülasyon ve ahlaki olmayan tutumların kaynağında yer alan epistemik nedenleri de bize gösterebilmelidir. Böyle bir araştırmanın, *ethosun* epistemik erdemler ve epistemik kusurlar ile irtibatını takip ederek siyaset felsefesinde yeni bir alan olan politik epistemolojiye katkı sunabileceği kanaatindeyim. Bu noktada “politik *ethos*” kavramının iki açıdan işlevsel olabileceğini iddia edeceğim. Politik *ethos*, hatibin dile tam hâkimiyetini, etkileyici söz söyleme kabiliyetini, yaşam tecrübesi ve ahlaki karakterini sahip olmasını gerektirir. Ayrıca politik *ethos*, iknayı konuşmacıdan dinleyiciye yönelen tek taraflı bir aktarım süreci olarak görmez. İknanın gerçekleşebilmesi için dinleyicinin de belli karakter özelliklerine, epistemik seviyeye ve *ethosa* sahip olması gerekir. Böyle bir politik *ethos* tanımı, bireylerin gönüllü olarak toplumsal kural ve ilkelere göre davranmalarının sadece politik değil ahlaki ve epistemik yönünü de öne çıkaracaktır. Bu da bize kuralların bireyler tarafından kuşatıcı bir tutum, eğilim veya kabullenme duygusuyla sahiplenilmesinin gerekçelerini verecektir. Bu çalışmada ilk olarak politik *ethos*, retoriğin bir unsuru olan *ethos* ile ilişkilendirilecek, daha sonra politik *ethosun* çağdaş siyaset felsefesine katkısı tartışmaya açılacaktır. Politik *ethos*, politik aktörlerin sadece karakter ve ahlaki özelliklerini değil aynı zamanda epistemik erdem ve kusurlarını da dikkate aldığından son bölümde bir epistemik nitelik olarak *metis*in *ethosu* şekillendirmedeki rolüne değinilecektir.

Politik *Ethos*

Retorik literatüründe *ethosun* iki farklı tanımı öne çıkar. İkna yöntemlerinden biri olarak ele alınan *ethos*, kişinin geliştirdiği ve sergilediği karakter, ahlak, genel duruş veya tutumu olarak anlaşılır. Bu tanım, söylemin etkisini ve inandırıcılığını artırması bakımından sözü söyleyen tekil konuşmacının kendine has yönlerini öne çıkarır (Wrobel, 2015, s. 409). Konuşmacı karakter, ahlak, zekâ ve iyi niyet bakımından dinleyici tarafından olumlu karşılandığında inandırıcılığı da artar (Baba, 2018a, s. 101). Bir başka *ethos* tanımı ise konuşmacı yerine dinleyici grubunun varlığını ve bu dinleyicilerin karakterini merkeze alır. Böyle bir tanım dinleyicilerin, bilgiye yaklaşım tarzını ve alışkanlıklarını doğrudan ilgilendirir. Çünkü bir topluluk, ulus veya grubun ortak özellikleri, inanç ve geleneklerine referansta bulunur. Çağdaş dönem retorik tartışmalarında *ethosun* öznel arası bu ikinci tanımının ilkinde göre daha yaygın olduğu görülür (Nelson, 1990, s. 258). Ancak bu iki

tanımın da *ethos* kavramını tam olarak karşılamadığı iddia edilebilir ve bu itiraz bir yere kadar haklıdır. Çünkü *ethos* tanımları, bazen birbirinden farklılaşır ve bazen de birbirine karşıt görünür. Örneğin bir sofistin tanımladığı *ethos* kavramı ile bir rasyonalistin tanımladığı *ethos* birbirinden farklıdır. İnsanın doğuştan doğruyu ve yanlış kavrama yeteneğine sahip olduğunu kabul eden bir hatip ile insanın doğuştan getirdiği bir bilginin olmadığını düşünen hatibin, dinleyici ile olan ilişkisi ve epistemik açıdan dinleyiciye yaklaşımı farklı biçimde yapılandırılır. Konuşmacı sofist ise mesajını, kanıtlarını ve kendini duruma göre her seferinde yeniden uyarlamada bir sakınca görmeyecektir. Öte yandan hatip, doğuştan bilginin varlığına inanıyorsa o durumda uyarlama ve değişikliklerde daha sınırlı davranacaktır. Bağlama ve duruma göre söylemin metot ve mahiyetini değiştiren sofistin tavrı, durum ahlakı (*situation ethics*) ile karşılanabilir. Çünkü bu ahlak anlayışı, önceden belirlenmiş karar ve kuralları reddeder. Ahlaki ilkelerin mutlak kurallardan ziyade esnek yönergeleri izlemesi gerektiğini ve vaka bazında alınması gerektiğini savunur (Kamtekar, 2004, s. 458).

Durum ahlakı ile ilişkilendirilebilir bir retorik anlayış, Platon'un neden retoriğe mesafeli olduğunun da gerekçesini vermektedir. Bilindiği gibi Platon, dinleyiciyi yanıltmaya yönelik sofistik retoriğe karşıdır (Platon, 2016, s. 63-66). Hem konuşmacı hem de dinleyicilerin "iyi" hakkında bilgisiz oldukları sofistik tartışmada Platon, insanların kolayca görünüşlerin aldatıcılığına kandıklarını söyler (Bal, 2010, s. 184; Norris, 2017, s. 625). Platon'a göre hakikatin bilgisine uzak olan sofistler, bilgisiz kalabalığı kolayca yanlış inandırabilme kapasitesine sahiptir. İşte bu yüzden zanna dayanan sofistik retorik, Platon açısından bakıldığında rasyonel olmayan bir umutsuzluk politikasından başka bir şey değildir. *Gorgias*'da, Sokrates'in, retoriğin gerçek bir sanat (ya da *techne*) olmadığını, daha çok pratik yoluyla edinilen ve hakikatten çok "dalkavukluğu" hedefleyen bir hüner olduğunu savunması, Platon'un retoriğe karşı olduğu argümanını destekler (Schiappa, 2017, s. 39). Platon retorik karşıtlığını, bilgi ve hakikati korumak adına yapar (Bal, 2010, s. 184). Yine de Platon'da bu karşı duruşun biraz bulanık olduğunu kabul etmek gerekir. Zira Platon retoriği, sahte sanat (Platon, 2016, s. 68-69) olarak nitelendirirse de *Gorgias*'tan sonra kaleme aldığı *Phaedrus* diyalogunda diyalektik ile yakından alakalı, hakikatin bilgisine dayanan ve dinleyicinin ruh halini dikkate alan, felsefi olarak nitelendirebileceğimiz bir retorik anlayışın imkânından da bahsetmiştir (Platon, 2002, s. 75). "Monolojik retorik" olarak adlandırılan bu durumda konuşmacı gerçek iç görü ve gerçek bilgiye sahip olmalıdır. Nitekim filozof, şeyler hakkında gerçek bir iç görüye ve hakikatin bilgisine sahip olma ayrıcalığına sahiptir. İç görü ise felsefi tartışma, diyalog veya diyalektik içinde ve bunlar yoluyla kazanılabilir. Böyle bir diyalektik,

tek gerçek retoriktir (Ijsseling, 1976, s. 9). Bu tespit, bir yandan diyalektik dışındaki ikna yöntemlerine kapıyı kapatırken öte yandan *-Pheadrus*'taki tartışmada takip ettiğimiz üzere diyalektik yanında retorik'in kaçınılmaz ve gerekli olduğu kabulüne götürür (Ramsey, 1999, s. 248). *Pheadrus* diyalogu "ak retorik" fikrini, retorik'in kullanılma amacını dikkate alarak onaylar ya da reddeder. Nitekim bir tartışmanın amacı, sadece kazanan taraf olmak değil, hakikatin soruşturulması olmalıdır (Altınörs, 2011, s. 87). Bu yüzden iyi bir amaç için kullanıldığı sürece Platon retorik'i tümüyle dışlamaz.

Platon ile karşılaştırıldığında Aristoteles'in retorik'e yaklaşımı, daha soğukkanlı ve sistemattir. Aristoteles, Platon'a benzer şekilde sofistiktir retorik'e eleştirel yaklaşmış ancak retorikten faydalanmanın da yollarını aramıştır (Coşkun, 2014, s. 36). Bu sanatın diyalektik'in "eşdeşi" (*antistrophos*) veya "ikisinin aynı düzlemde" olduğunu, onu baltalamaktan ziyade tamamladığını savunmuştur (Altınörs, 2011, s. 89; Aristoteles, 1995, s. 19). Platon, kabul edilebilir retorik'i, ebedi ve değişmeyen gerçeğin hizmetçisi olacak şekilde yükseltmeye çalışırken Aristoteles onu değişen insani ve toplumsal meseleler alanındaki argümanların keşfine hizmet etmek üzere gündelik hayatta yeniden düzenlemiştir. Aristoteles'in özellikle siyaset gibi karmaşa, belirsizlik ve zorluk koşullarında iyi ve açık bir şekilde ifade edilmiş sağlam argümanların iş göreceğini fark etmesi, retorik'i felsefeye dâhil etmesinin asıl gerekçesidir (Finlayson, 2013, s. 246). Zira retorik, "mantık bilimi ile politikanın etik dalının bir bileşimidir ve kısmen diyalektik'e, kısmen de sofistiktir usavurmaya benzer" (Aristoteles, 1995, s. 46). Bu yönüyle bir bilim dalı olan politikadan uzak olsa da retorik, dinleyiciyi iknaya yönelik bir yeti olması nedeniyle felsefi olarak üzerine düşünmeye ve tartışmaya değerdir (Aristoteles, 1995, s. 39; Bal, 2010, s. 185).

Aristotelesçi bağlamda retorik'i "meşru" bir kıyas sanatı hale getiren, siyasi söylemin kesinlik bildirmemesidir. Bu yüzden retorik, analitik bilgi ya da mantıktaki kesin çıkarımlar yerine entimem (örtük tasım) ve örneklem (paradeigma) yoluyla ilerler. Aristoteles'in verdiği örnek, entimemin mesajı dinleyiciye daha ekonomik yoldan aktarmayı kolaylaştırdığını gösterir:

Örtük tasım [entimem], az sayıda, çoğunlukla da normal tasımı meydana getirenlerden daha az sayıda önermeden oluşmalıdır. Çünkü eğer bu önermelerden herhangi biri bilinen bir olguysa, adını anmaya bile gerek yoktur; işiten bunu kendisi ekleyebilir. Örneğin, ödülün bir taç olduğu bir yarışmada Dorieus'un galip olduğunu göstermek için, herkesin bildiği bir gerçek olan 'Olimpiyat oyunlarında ödülün bir taç olduğu' eklenmeksizin, 'Çünkü o olimpiyat oyunlarını kazandı' demek yeter (Aristoteles, 1995, s. 40).

Entimemin söylemi güçlendirmesi yönünden işlevi oldukça özgündür. Örneğin siyasi konuşmalarda öncülün birinin eksik söylenmesi konuşmayı daha etkili kılar. Dinleyici, boşlukları zihninde doldurduğu için konuşmacının argümanını kendisininmiş gibi daha fazla sahiplenir. İfadedeki eksik kısmı, dinleyici kendi istediği şekilde anlayabilir ve konuşma kesin, net ve sınırlı anlamından kurtulmuş olur (Durhan, 2018, s. 758). Konuşmacı açısından ise entimem hem sözü gerekenden fazla uzatmaktan korur hem de söylemdeki mesajın muhataba daha kolay ulaştırılmasını sağlar. Entimemin bu fonksiyonelliğini de kullanarak Aristoteles, daha önce siyasi platformlarda, mahkemelerde ya da törenlerde insanları yanıltmak, yanlış kararlar almalarına sevk etmek ve hakikati çarpıtmak maksadıyla kullanılan retorik bir kıyas sanatına dönüştürür (Baba, 2018b, s. 204). Böylece retorik, tasımlar yoluyla inandırıcılığı sağlayan bir akıl yürütme ve konuşma sanatı haline gelir (Durhan, 2018, s. 754). İbn Rüşd ise *Retorik* üzerine yazdığı şerhte, insanın iknaya olan yatkınlığını da ifade ederek entimemi şöyle tanımlar:

Herkese ya da çoğunluğun yerleşik ilk görüşüne (bâdi'u'r ra'yi's-sâbık) göre sonuç veren bir kıyastır. Yerleşik ilk görüş, karşılaşır karşılaşmaz insanda kendisiyle ilgili baskın bir zannın olduğu ve derinlemesine bir araştırma yapmadan (yata'akkubu) dahi insanın nefis sükûnu bulduğu görüş (İbn Rüşd, 2015, s. 180).

Bir şeyin amacı, o şeyi aynı zamanda diğerlerinden ayıran bir özellik olduğundan retorik amacını belirlemek onu diğer alanlardan ayırmaya yardımcı olur. Retorikte amaç bilgiye ulaşmak değil, var olan bilgi ile dinleyiciyi ikna etmektir (Coşkun, 2014, s. 42). O yüzden entimem, form itibarıyla mantıksal iken, içerik itibarıyla ahlaki ve politiktir. Böyle bir yetinin siyaset alanında karşılığının olduğu açıktır. Bu yaklaşım, akıl yürütmenin ve ikna etme sanatının kamusal alanda nasıl çalıştığını analiz etmemize yardım eder. Görüldüğü üzere Platoncu düşünceye alternatif olması bakımından Aristoteles, bir “retorik sosyolojisinin” ana hatlarını vermektedir (Baumlin, 2007, s. 280). Nitekim Aristotelesçi anlamda insanın gelişimi (human flourishing), rasyonel argümanlar yoluyla başkalarını ikna etme ve ikna olma kapasitesini gerektirir (Aune, 2008, s. 410). Retorik sadece söz ve ikna değildir. Konuşmacı olarak hatip, dinleyici olarak muhatap ve içerik olarak mevzu, retorik unsurlarıdır (Baba, 2018a, s. 63-69). Retorik bir aktörü olan hatip kadar muhatap da, konuşmanın içeriği kadar dinleyicinin anladığı da ikna sürecini belirler. Bu bağlamda Aristoteles, üç ayrı inandırma ve ikna biçimi (*pisteis*) olan *ethos*, *logos* ve *pathos* ile ikna sanatının *techne* yönüne işaret eder (Duman, 2019, s. 20). Bu üçlü ayrıma uygun olarak üç konuşma biçimi vardır: politik (müzakereci), adli (forensic) ve törensel (epideiktik) (Aristoteles, 1995, s. 44-45). Siyasi

hatibin amacı, bir eylemin ya da kararın uygunluğuna dinleyicileri ikna etmek; mahkeme salonundaki hatibin amacı, bir eylemin adaletli olup olmadığını ortaya çıkarmak ve bir törendeki hatibin amacı, bir kimseyi övmek ya da tam tersi yermektir. Amaçlardaki bu farklılık, retoriği değersizleştirmez aksine siyaset gibi geleceğe yönelik, tikel ve müzakere gerektiren konuşmaları, içeriği açısından sağlam ve tutarlı, dinleyici açısından ise ikna edici kılar. Michael Leff, Aristotelesçi bu üçlü sınıflandırmanın sadece empirik olmadığını, aynı zamanda “farklı bağlamlardaki izleyiciler için mantıksal olarak uygun işlevleri oluşturduğunu ve retoriğin kendi etkinliğiyle bağlantılı normatif yükümlülük standartlarını ima ettiğini” ifade eder (Leff, 2002, s. 55). Leff’in bu tespiti, İbn Rüşd’ün bir sanat olarak retoriği tanımladığı şu cümlesiyle de uyumludur: “insanın tikel şeylerin her biri hakkında sanata göre bu şeylerde mümkün olan en tam şekilde ikna oluşturmasını sağlayan yol” (İbn Rüşd, 2015, s. 193).

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere bu çalışmada bizi asıl ilgilendiren *ethos* ve daha özelde “politik ethos”tur. Retoriğin üç ikna yönteminden biri olan *ethos*, değişkenliğe ve bağlama değil karakterdeki tutarlılığa ve sürekliliğe göndermede bulunur. Retorun ahlaki bakımdan erdemi ve güvenilirliği, onun ikna kabiliyetini artırır (Baba, 2018, s. 207). Böyle bir tanımlı yapar yapmaz şu soruyu sormak gayet makul olacaktır: Siyaset alanının geçiciliği ve değişkenliği ile bireyin karakterindeki tutarlılık ve süreklilik, *ethos* bağlamında nasıl ilişkilendirilebilir?

Politik *ethos* kavramının işte bu noktada iki açıdan işlevsel olabileceği kanaatindeyim. Politik *ethos*, ilk olarak, hatibin dile tam hâkimiyetini, etkileyici söz söyleme kabiliyetini ve bunlara ek olarak hatibin mantıksal zorunluluğun ve bilimsel kanıtların ötesine geçen bir yaşam tecrübesi ve ahlaki karaktere sahip olmasını gerektirir. İkinci olarak politik *ethos*, iknayı konuşmacıdan dinleyiciye yönelen tek taraflı bir aktarım süreci olarak görmez. İknanın gerçekleşebilmesi için dinleyicinin de belli karakter özelliklerine, epistemik seviyeye ve *ethosa* sahip olması gerekir. Çünkü zannın dışlanamadığı siyasi söylemde eğer konuşmacı-dinleyici tüm tarafların *ethosu* ve ihtiyatlı bir akıl yürütme sanatı, bu söylemi desteklerse başarılı bir ikna süreci gerçekleşebilir.

Politik ethosun bir başka görünümü, bireylerin gönüllü olarak toplumsal kural ve ilkelere göre davranmalarında ve demokratik düzenin devamına destek olmalarında ortaya çıkar. Bilindiği üzere normlardan beklenen sonuçlar, bireyler tarafından bu normlar gerçekten benimsenmedikçe elde edilemez. Devletin meşruiyetine yönelik tartışmalara rağmen hala bu kurumların devam etmesini sağlayan esas unsur, sadece liderlerin yurttaşları ikna etmeleri değil bireylerin politik *ethosu* tarafından bu kurumların sahiplenilmesidir. Çünkü demokratik

bir toplum düzeni için normatif ilkeler gerekli olsa da bir sistem sadece ilkeler kümesine indirgenemez. Bu ilkelerin kuşatıcı bir tutum, eğilim veya kabullenme duygusuyla sahiplenilmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, demokrasi normların baskın olduğu bir düzen olmasından dolayı değil bu normların bir politik *ethos* tarafından benimsenmesi nedeniyle ayakta kalabilmektedir.

Politik *ethos*, demokrasi deneyimini bizim için erişilebilir kılar; çünkü demokrasi, hükümetlerin seçilmesi ve devletlerin idaresi için basit bir kurallar dizisi olmaktan çok, karmaşık ve zengin bir yaşam tecrübesi ve deneyimidir. Kurumlar, kurallar ve prosedürler demokrasinin gövdesini oluşturur. Politik *ethos* ise bu gövdenin hareketini sağlayan dinamiktir. Bunu dil, karakter ve hakikat arasındaki uyumu kurarak gerçekleştirir. Böylece konuşmacı ile dinleyici arasında dil, argüman ve söz ağı yoluyla siyaset felsefesini ilgilendiren bir alan kurulur. Bu alan üç unsurdan oluşmaktadır: Dünya ve sözün muhteviyatı (mantıksal yön), konuşmacının politik *ethosu* (ahlaki ve epistemik yön) ve dinleyicinin politik *ethosu* (ahlaki, epistemik ve duygusal yön). Görüldüğü gibi politik *ethos*, ikna sürecinde sadece söz ve konuşmacıyı değil dinleyiciyi de asıl bir aktör olarak değerlendirir.

Dünya ve sözün muhteviyatı, konuşmanın mahiyetine ve logos yönünden mantıksal yapısına işaret eder. Konunun kompozisyonu, ifade ediliş şekli ve doğru bilgi içeriğine sahip olması ikna gücünü artırır. Konuşmacının doğru düşünmeye dayalı, tekil durum ve ihtiyaçların farkında olan erdemli karakteri, dinleyiciyi de doğru düşünmeye ve erdemli olmaya teşvik eden bir örnektir. Çünkü retorik bağlamında “keşfetmek ve doğrulamak karşılıklı (*reciprocal*) süreçlerdir” (Scott, 1976, s. 260). Konuşmacının politik *ethosu*, olumlu bir benlik imajı yansıttığı ölçüde dinleyicinin politik *ethosunu* şekillendirme gücüne sahip olacaktır. Konuşmacı ne kadar dinleyiciye gereksinim duyuyorsa aynı şekilde dinleyici de konuşmacıya gereksinim duyar. Nitekim Aristoteles de bu karşılıklı etkileşimi şöyle vurgular:

Özellikle politik söylevcilikte, ama aynı zamanda davalarda da, kendi karakterinin doğru olarak görünmesi ve dinleyicilerine karşı dürüst duygular taşıdığı düşünülmesi, bir hatibin yapacağı etkiye çok şey katar; bir de dinleyicilerinin kendilerinin de doğru bir düşünce tarzı içinde olması gerekir. Politik konuşmalarda hatibin karakterinin doğru olarak görünmesi, davalarda dinleyicilerin doğru bir düşünce tarzı içinde olması özellikle önemlidir (Aristoteles, 1995, s. 98).

Görüldüğü gibi Aristoteles, kamusal yaşam ve siyasetten kopuk bir *ethos* anlayışını değil konuşmacı ve dinleyici için karşılıklı bir süreç olarak tanımlanan geniş ve zengin politik bir *ethos* anlayışı sunar. Ancak Aristoteles, dinleyicinin doğru düşünmesinin önemini

özellikle yasal süreçler için vurgulamış görünüyor. Oysa politik konuşma dinleyicilerinin de söyleneni yorumlamak, hataların ve haksız yönlendirmelerin farkına varabilmek ve gerektiğinde konuşmacının kendini gözden geçirmesini sağlamak için doğru düşünme yeteneğine ve entelektüel erdemlere sahip olması beklenir. Politik *ethos*, konuşmacı ve dinleyicinin karşılıklı ve birlikte siyasi söylemi keşfetmesi, doğru olanı tasdiklemesi ve yanlış olanı terk etmesidir. Böylece yazılı yasaların ötesine geçen politik *ethos*, Aristoteles'in aşağıda tanımladığı haliyle hakkaniyeti de kapsar:

Hakkaniyet, insan doğasının zayıflığına karşı merhametli olmamızı; yasalardan çok onu yapmış olan insanları, o insanın ne söylediğinden çok neyi kastettiğini düşünmeyi; ve sanığın eylemleri üzerinde niyetleri kadar fazla durmamayı; ya da şu veya bu ayrıntı üzerinde olayın hikayesi kadar durmamayı; bir adamın şu anda ne olduğunu değil, her zaman ya da genellikle ne olduğunu sormayı emreder. Zararlardan çok yararları, verilen yararlardan çok elde edilen yararları anımsamayı; bize karşı kötü davranıldığı anda sabırlı olmayı; bir anlaşmazlığı güç yoluyla değil karşılıklı konuşmayı çözmeyi; dava açma yerine hakeme başvurmayı yeğlemeyi emreder –çünkü hakem bir davada hakkaniyetle hareket eder, yargıçsa, kesin yasayla; hakemlik, hakkaniyet için bütün gücü kullanma gibi açık bir amaçla icat edilmiştir (Aristoteles, 1995, s. 85).

Hakkaniyetle bütünlünen politik *ethos*, yerleşik kurumlar aracılığıyla üretilen kurallar, değerler ve kodlar dizisinin ötesinde siyasi ilkelerin oluşturulmasına ve takibine eşlik eden duyarlılıklar ve eğilimlerdir. Hatırlanacağı gibi *ethosa* verilen anlamlardan biri “alışılmış bir toplanma yeri” idi (Halloran, 1982, s. 60). Halka açık yerde bir araya gelen, konuşmacı ve dinleyici rollerine göre deneyimlerini ve fikirlerini paylaşan insanlar, karakter olarak adalet, cesaret, ölçülülük, ihtişam, cömertlik, yumuşaklık, sağduyu ve bilgelik gibi erdemlere sahip olmalıdır. Her ne kadar burada vurgu, bireye yönelik olsa da *ethosu* sadece kişiye özel bir nitelik olarak tanımlamak eksik olacaktır. Bunun yerine *ethosu* “bir toplanma yerinde” bulunan insanların etkileşimi, diyalogları ve etkileşimi olarak tanımlamak ve bunun politik, toplumsal ve kurumsal karşılığını görmek gerekir. Bu yönüyle *ethos*, hedefler, değerler, idealler gibi kolektif motivasyonlardan ve belirli sonuçları elde etmeyi sağlayan sistem ve süreçleri kapsar. Bir toplumun veya kurumun iyi bir politik *ethosa* sahip olduğunun göstergesi, hesap verebilirlik, temsiliyet, epistemik erdemlere uygunluk ve zorunlu faaliyetler konusundaki hassasiyetidir (Kidd, 2021, s. 351). Böylece *ethos*, hem içinde bulunduğu politik ve sosyal bağlamları yansıtır hem değerleri ve epistemik bağlamları değerlendirme fırsatı sunar (Butigan, 1998, s. 33). Anderson'un aşağıdaki sözleri de *ethosun* ne sadece normatif olana ne de sadece ampirik olana indirgenebilir olmadığını tasdikler:

Ethos tam olarak bir kuralın veya kodun açıklığına indirgenemeyeceği için kaygan kullanıma açıktır ve özellikle normların ve ilkelerin doğrudan kabulünden kaçınmaya çalışan ancak yine de pratik etiğe ve siyasete bağlılıklarını onaylamak isteyen teorisyenler için yararlı görünmektedir (Anderson, 2006, s. 137).

Bu haliyle politik *ethos*, klasik retorik normatif özlemleri ile modern liberal demokrasilerdeki kamusal yaşamın ampirik özellikleri arasındaki uçuruma ilişkin tutarlı bir açıklama sunabilir. Kabul etmek gerekir ki bireysel ve kurumsal politik *ethos*, zamanla değişebilir. Ara sıra anormallikler olabilir, bazen biriken bu anormallikler *ethos*u sistematik şekilde bozar (Kidd, 2021, s. 352). Politik *ethos*ta epistemik bozulma, bireylerin ve kurumların motivasyon, amaç ve değerlerini de yozlaştırır. Wolterstorff tarafından “düzenleyici epistemoloji” olarak adlandırılan yöntem, bu tür yozlaşmanın epistemik nedenlerine dikkat çekmektedir (Roberts ve Wood 2007, s. 20; Wolterstorff, 1996, s. xvi). Analitik epistemolojiden farklı olarak düzenleyici epistemoloji, inançlarımızın oluşma şekilleri, ikna olmamızın nedenleri ve bilgi edinmede eğilimlerimize odaklanır. Epistemik perspektif, bireyleri ve kurumları değerlendirirken epistemik erdemlerin yanı sıra epistemik kusurların da farkındalığını sağlar. Aslında epistemik erdem ve kusurların dâhil edildiği bir politik *ethos* araştırması, klasik *ethos* anlayışıyla çağdaş siyaset felsefesinin teorileri arasında bir köprü kurma kapasitesine sahiptir. Bunu yapabilmenin bir yolu, politik *ethos*u politik epistemoloji bağlamında tartışmaya açmaktır. Bu şekilde politik *ethos* ile epistemik olanı bir arada değerlendirmek ve ortaya çıkan politik çatışmalar ve anlaşmazlıkları ahlakın yanı sıra epistemik bir perspektiften değerlendirmek mümkün hale gelir. Ancak retorik ve retoriğe ilişkin unsurların, çağdaş dönemde de tümüyle sahiplenilmiş ve felsefi tartışmaya konu edilmiş olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunun en iyi örneğini çağdaş müzakereci demokrasinin (*deliberative democracy*) bazı temsilcileri verir (Garsten, 2011, s.174). Antik dönemden çağdaş döneme kurmayı arzu ettiğimiz köprü için öncelikle çağdaş siyaset düşüncesinin ve müzakereci demokrasi teorisinin retoriğe dair bu bakış açısından kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Retorik ve Müzakereci Demokrasi

Müzakereci demokrasi teorisinin çağdaş siyaset felsefesine katkısı, yurttaşların siyasi karar alma süreçlerine doğrudan iştirakinin ortak iyiyi (*common good*) artırıp artırmayacağını tartışmaya açmasıdır. Bireyci çağdaş yönetimlerin özgürlük, adalet ve yaşam standartları konusunda karşı karşıya kaldıkları sorunların katlanması ve bunların zamanla başka problemlerin kaynağına dönüşmesi, müzakereci demokrasiye yönelik ilgiyi artırmaktadır.

Ancak müzakere süreçlerinin nasıl yürütüleceği, hangi kuralların etkin olacağı ve ulaşılan sonuçların yeterliliği üzerinde tam bir uzlaşının olduğu söylenemez (Dryzek, 2010, s. 320). Bir kısım teorisyen Habermasçı rasyonel müzakereyi kapsamına alan bir yöntemi tercih ederken bir kısım da retorik ve iletişimsel müzakere yönteminden yanadır. Habermasçı müzakere süreci, belli mantıksal kurallar, argümanlar, bu argümanların gerekçelerini sunmak ve mantıksal ilişkilerini ortaya koymak şeklinde ilerler. Çünkü iletişimsel akıl, gerekçelendirmeye dayalı bir fikir birliği arayışıyla yönlendirilir (Habermas, 1988, s. 384). Açıktır ki kural ve ilkeler çerçevesinde ilerleyen böyle bir müzakere süreci, konuşmacının nitelikleri ve karakteri gibi değişken unsurları tarafsızlık gerekçesiyle göz ardı eder. Retorik ve *ethos*, eğer rasyonalite ile uyumlu ise müzakere sürecine dâhil edilir.

Müzakereci demokraside bu problemi gören ve alternatif olarak “iletişimsel demokrasi” den yana tavır alan Iris M. Young, retorik müzakere süreçlerine dâhil edilmesini ilk defa gündeme getirenlerden biridir (Young, 2000, s. 53). Young retorik politik iddiaların ve argümanların ifade edilme biçimleri olarak tanımlar. Bu yönüyle retorik, “konuşmacıları ve dinleyicileri birbirine göre konumlandırmak ve ilgili noktalara dikkat çekmek dâhil olmak üzere kapsayıcı ve ikna edici politik iletişime katkıda bulunan çeşitli işlevlere sahiptir” (Young, 2000, s. 53). Ona göre retorik, selamlaşma ve öyküleme gibi unsurları içermeyen müzakereci demokrasi teorileri, taraflara uzlaşma imkânı sunamaz. Hatta böyle bir müzakereye dâhil olan gruplar, uzlaşmada yaşanan başarısızlık sonrası beklenenin tam aksine müzakereden birbirinden uzaklaşmış ve daha da marjinalleşmiş şekilde ayrılırlar.

Habermas’ın kamusal alana ilişkin tarafsızlık idealini, aşırı rasyonalist ve homojenleştirmeye yönelik bulanlar arasında Young yalnız değildir (Cohen, 1999, s. 272). Benzer şekilde Dryzek, müzakereci demokraside Habermas ve Rawls’ın Kant sistemine dayanan tarafsızlık teorilerinin bu haliyle başarıya ulaşamayacaklarına inanır (Dryzek, 2010, s. 327). Retorik Dryzek’e göre farklı konumlarda bulunan aktörler, tartışma ortamları ve kurumlar arasında iletişim ve bağlantı kurmada anahtar rolü olabilir. Seyla Benhabib ise bu tartışmada Habermas’a yakın görünür ve retorik keyfiliğe götürebileceği endişesini dile getirir. Ona göre retorik insanları etkilemesi veya duygulandırması pozitif bir yönüdür. Ancak bunun bir de negatif tarafı vardır; çünkü retorik, eylemlerin gerekçelerini açıklamadığı için keyfiliğe yol açabilir. Bu yüzden Benhabib’e göre normatif bir ahlaki tarafsızlık ilkesi olmaksızın ortak iyiye ulaştıracak bir müzakere süreci yürütebilmek mümkün değildir (Benhabib, 1999, s. 125). Benhabib’in retorik ve keyfilik ilişkisine benzer bir yorum Noam

Chomsky'nin dil ve politika üzerine verdiği bir röportajında da görülür. Chomsky aşağıdaki ifadelerinde retorik yoluyla kurulacak yeni iktidar ve otoritelere karşı uyarıda bulunur:

Herhangi bir retorik teorim yok, ama aklımın bir köşesinde biri [bir başkasını] ikna etmeye çalışmamalı; bunun yerine, alanı elinizden geldiğince düzenlemeye çalışmalısınız, böylece diğer insanlar kendi entelektüel güçlerini kendileri için doğru ya da yanlış olduğunu düşündüklerini bulmak için kullanabilirler. [...] Kendi retorik faaliyetlerimi gözlemleyebildiğim ölçüde ki bu muhtemelen çok fazla değil, insanları kendi sonuçlarıma ulaştırma çabasından kaçınmaya çalışıyorum. [...] Uzak durulması gereken otoriter bir uygulama. Aynı şey öğretim için de geçerlidir. Bana öyle geliyor ki en iyi öğretmen, siz alanı hazırlarken öğrencilerin karmaşık materyaller arasında yollarını bulmalarına izin veren öğretmen olacaktır. [...] Bunun bir çeşit klasik versiyonu var - öğretmek bir kaba su dökmek değil, bir çiçeğin kendi yolunda büyümesine yardımcı olmaktır ve bence bu doğru. Bana öyle geliyor ki, mümkün olan en iyi şekilde yaklaşmamız gereken model bu. Bu yüzden en iyi retorüğün en az retorik olduğunu düşünüyorum (Chomsky, Olson ve Faigley, 1991, s. 5).

Çağdaş filozofların retorüğe karşı mesafeli duruşuna rağmen Herbert W. Simons, 1990 yılında yayınladığı “retorik dönüş”ün imkânını savunan *The Rhetorical Turn* kitabının editörlüğünü üstlenmiştir. Kitabın ilk sayfalarında Simons, Aydınlanma ve pozitivist bilimsel bilginin, kanı (doxa) üzerindeki zaferini ilan etmesinin günümüz bakış açısından değerlendirildiğinde vaktinden önce olduğunu iddia eder (Simons, 1990, s. 2). Simons'ın bilimlerin epistemolojik temelleri hakkındaki sorgulaması retorüğe yeniden kapı aralamaktadır: “Bilimin katı gerçeklerden ve soğuk mantıktan çok daha fazlasını içerdiği ve dahası, gerçek veya mantık olarak adlandırılan şeyin sembolik olarak (yani sosyal olarak) inşa edilmese de sembolik olarak dolayımlandığı şimdi her zamankinden daha açıktır” (Simons, 1990, s. 2).

Retorik üzerine bu tartışmalardan anlaşıldığı kadarıyla özellikle çağdaş temsil ve müzakere kalıpları söz konusu olduğunda demokrasi, aktörler ve iletişim üzerine düşünmek, retorüğün gerekliliğini ve hatta kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır. Söz gelimi bir konuşma ortamında birbirimizi yanlış anlayıp anlamadığımız veya hiçbir şekilde anlayamadığımız bir sorun olarak görülüyorsa o halde formel kuralların ötesine geçerek aktörlerden kaynaklı diğer değişkenleri de görmek gerekir. İletişimi donuk ve canlı özelliklerinden soyutlayan formel mantıkçı anlayışın, müzakere sürecinin içeriğine yönelik sınırlamalarını da fark etmek elzemdir (Van Eemeren, 2017, s. 664). Böylece müzakere süreçlerindeki dışlayıcı eğilimleri gidermek için bir alternatif bulunabilir. Aynı zamanda iletişimsel olarak demokratik süreçlerin

saygı ve güven üretebileceği, yapısal ve kültürel farklılıklar arasında bir uzlaşımın mümkün olabileceği belli yollar da gösterilebilir (Young, 2000, s. 57).

Bununla birlikte retoriğe ilişkin kaygılar da görmezden gelinemez. Gerçekten de siyaset alanında retorik, özellikle liderlerin toplumları yönlendirmesi ya da manipülasyonu perspektifinden değerlendirildiğinde doğruluğun erişimine ilişkin endişeleri haklı olarak artırmaktadır. Böyle bir algıda retorik sadece konuşmanın ya da mesajın ikna etmek amacıyla kullanılan sözcükler, metaforlar veya paragrafların düzeni gibi konulara indirgenmesinin etkisi vardır (Pogoloff, 1992, s. 11). Hâlbuki klasik anlamında retorik, *ethos* ile ilişkisinde değerlendirildiğinde siyasi konuşmacının ahlaki açıdan tutarlı olmasını ve dinleyiciye güven verebilecek erdemlere sahip olmasını gerektirir. Mevcut indirgmeden uzaklaşabilmenin bir yolu, *ethos*, epistemik erdemler ve epistemik kusurlar arasındaki ilişkiyi yeniden analiz etmek ve değerlendirmek gibi görünmektedir. Bunun için devam eden bölümde epistemik kusurlar ve *metis* perspektifinden politik *ethos* yeniden ele alınacaktır.

Metis ve Epistemik Kusurlar

Şayet *ethosun* temel amacı, konuşmacının söylediğinin doğruluğuna dinleyiciyi inandırmaksa bu durumda *ethosun* tanımı sadece ahlaki karakter ve alışkanlıkları içermez. Bunun yanı sıra *ethosun* entelektüel niteliklerle bağlantısını da görebilmek gerekir. Peki, bu tam olarak ne anlama geliyor? Hangi epistemik nitelikler, iknanın gücünü artırır ya da bazıları tarafından insanları kandırmanın bir yolu olduğu suçlamasına engel olur? Muhatabı yanıltma ve kandırmanın neden olduğu epistemik kusura dair kavramsal bir araştırmaya başladığımızda karşımıza çıkan kavramlardan ilki *metistir*. İkna yöntemlerine dair çalışmalarda *metis* kavramı ile sıkça karşılaştığımız söylenemez. Benzer şekilde *metis*in yer aldığı az sayıdaki çalışma da doğrudan ikna yöntemleri ile ilgili değildir. *Metisin* detaylı olarak ele alındığı tek kitap Marcel Detienne ve Jean Pierre Vernant'a aittir. *Cunning Intelligence in Greek Culture and Society* başlıklı eserin yazarları, *metis*in Yunan edebiyat ve mitolojisindeki izlerini takip ederek kavramsal ve “arkeolojik” araştırmasını yapar. Kitabın ilk sayfalarında verdikleri aşağıdaki tanım, konu ile ilgili çalışmaların çoğunda referans olarak kullanılmaktadır:

Mētis'in bir tür zekâ ve düşünce, bir bilme yolu olduğuna şüphe yoktur; yetenek, bilgelik, öngörü, ince zihin, aldatma, beceriklilik, uyanıklık, fırsatçılık, çeşitli beceriler ve yıllar boyunca edinilen deneyimi birleştiren karmaşık ama çok tutarlı bir zihinsel tutum ve entelektüel davranış bütünüdür imâ eder. Geçici, değişken, rahatsız edici ve belirsiz durumlara, kesin ölçüme, kesin hesaplamaya veya katı mantığa uygun olmayan durumlara uygulanır (Detienne ve Vernant, 1978, s. 3-4).

Detienne ve Vernant'ın entellektüel nitelikleri içeren geniş kapsamlı yukarıdaki tanımına rağmen metinlerde genelde *metis* “kurnazlık” (cunning) olarak çevrilmiştir. *Metise* bu tanımsal karşılığı vermenin iki mitolojik bağlamı vardır. İlk olarak, Hesiod'un *Theogony* eserinde *metis* kelimesiyle karşılaşıyoruz (Hesiod, 2016, s. 886). Hesiod, *metis*i Zeus'un eşinin ismi olarak zikreder. Adının geçtiği pasajda *Metis*, kurnazlığı ve bilgeliği sayesinde Titanlara karşı verilen güç bir savaşın kazanılmasında etkili bir rol üstlenir. Zeus, eşinin bu özelliğinin farkına vardığında ona hem saygı duyar hem de onu tehdit olarak görmeye başlar (Dolmage, 2009, s. 9). Savaşı *Metis* sayesinde kazansa da kendisine yönelik tehdidi ortadan kaldırmak isteyen Zeus, hamile *Metis*'i yutar (Hesiod, 2016, s. 886–91). Böylece *Metis*'de bedenleşmiş olan kıvrak zekâ, Zeus'a geçer (Hawhee, 2005, s. 46). Anlatının bu yönü, *metis*i retorik ile bir araya getiren az sayıdaki feminist makaleye de ilham kaynağı olmuştur. Jay Dolmage'ın (2009) yazarı olduğu “*Metis, Mêtis, Mestiza, Medusa: Rhetorical Bodies across Rhetorical Traditions*” başlıklı makale, retorik tarihinin “bedenleri” sessizleştirdiğini iddia eder ve bu iddiayı Zeus'un *Metis*'i yutarak ortadan kaldırma hareketiyle destekler. Dolmage'ın feminist okuması, *metis*i, beden ve retorikle ilişkilendirirken Hawhee'nin şu tanımından ilham almaktadır: “düşünce sadece bedenin içinde değil, beden olarak gerçekleşir” (Hawhee, 2005, s. 58). Dolmage'ın ana hedefi, antik dönemin bedeni arka plana atan epistemoloji görüşüne karşı çıkmak ve bedensel hareket ve değerler temelinde yeni bir retorik modele ulaşmaktır (Dolmage, 2009, s. 8). Bunun için Platon başta olmak üzere bedeni, zihne göre aşağı kabul eden ve epistemolojiden uzak tutan antik dönem felsefesi ile hesaplaşır. Devamında retorik ile beden arasında mitoloji üzerinden kurulan ilişkileri hatırlatarak “retoriğin bedeni geri alabileceğini” iddia eder (Dolmage, 2009, s. 4).

Metis'in ikinci mitolojik bağlamı, Odesa destanında Homerik kahraman Odysseus'un kendisini tanımladığı dokuzuncu kitapta yer alır (Homer, 1919, s. 303). Bu bölümde Odysseus kendisini pratik akıl yürütmeyi ustalıklı kullanan “*metis*” (μητις) ve “hiç kimse” (Οὐτις) olarak şu şekilde tanıtır:

Cyclops, bana ünlü adımı soruyorsun.

O zaman söylerim

Ama söz verdiğin gibi bana bir misafir hediyesi vermelisin.

Hiç Kimse benim adım.

Annem ve babam, diğer arkadaşlarımdan yaptığı gibi

Bana Hiç Kimse der (Dougherty, 2015, s. 121; Homer, 1919, s. 329).

Hatırlanacağı gibi Odysseus, zekâsını kullanarak gemisini tehlikelerden korumuş ve yolculuğu tamamlamayı başarmıştı. Bu serüvende Odysseus'un sadece kurnazlığını değil yeni durum ve değişimlere uyum sağlama, sonraki adımları tahmin etme ve kendi lehine çevirme yeteneğini de görürüz. Ancak pasaj bize Yunanca *metis* kelimesi hakkında yeni bir anlamı daha kazandırır. İki sözcüğün, “me” ve “tis”, birleşmesinden oluşan *metis*; hiç kimse, kimliği anlaşılması güç, öngörülemeyen ama becerikli ve zeki bir kişi anlamına gelir. Böylece Odysseus'un şahsında *metis*, klasik durağan ve değişmeyen kimlik anlayışından uzaklaşır. Çünkü Odysseus, kendisini sadece bir bedene ve kimliğe hapsolmuş olarak görmez (Hawhee, 2005, s. 46). Hiç kimse olmak ona farklı, değişken kimlikler kazandırır ve böylece muhataplarını kandırması kolaylaşır. Değişken veya belirsiz durumları, kendini göstermek için uygun bir zemin olarak kullanır. Öngörülebilir ve rutin değil karmaşık ve değişken ortamlar *metis* için en ideal olandır. Bu yönüyle *metis*, “hiçbir formülün uygulanamayacağı dehanın alanı ile alışkanlıkla öğrenilebilecek kodlanmış bilginin alanı arasındaki büyük boşlukta yer alır” (Scott, 1998, s. 474). Böyle bir tanım *metis*i, mantığa karşı konumlandırır. Bunun nedeni, *metis*in tikelliği ve yerelliğinden kaynaklanmaktadır (Scott, 1998, s. 476). Mantık evrensellik amacı taşıırken *metis* yerel ve tikele dair pratik bir zekâyâ işaret eder. Belki de mantık ile olan bu ayrışma, *metis*in hile ve kurnazlık gibi negatif anlamlar yüklenmesine ve filozofların bu kavrama karşı ilgisizliğine neden olmuş olabilir. Aslında hem Odysseus hem de Zeus'un eşi ile ilgili pasajlar, *metis*in pratik zekâ ve yeni koşullara adaptasyonundaki ustalık anlamını fazlaca vurgular. Buna rağmen neden *metis*in, hile ve kurnazlık anlamının ön plana çıkarıldığı sorusu haklı bir sorudur. Çağdaş feminist okuma bu soruya Zeus'un eşinin kadın olması şeklinde cevap verir. Buna göre önce kurnazlık ve aldatma niteliği, bir kadın olarak *Metis* ile eşleştirilmiş ve daha sonra erkek figür tarafından bedeni ortadan kaldırılmıştır (Dolmage, 2009, s. 5). Böylece pratik zekânın cisimleşmiş hali olan *Metis*, beden olarak olumsuzlaşmıştır. Feminist okumanın dışında yukarıdaki soruya verilebilecek diğer bir cevap ise entelektüel erdemler olan *phronesis* ve *techne* ile *metis* arasındaki bağlantıyı soruşturmadır. Aşağıda bu yolu takip edecek ve epistemik ayrımlardan hareketle *metis*in anlamını ve siyasette kullanım alanını araştırmaya devam edeceğiz.

Phronesis; pratik bilgelik, akli başındalık, yargı ve sağduyu anlamına gelir ve ahlakın pratik yönüne vurgu yapar. *Phronesis*e sahip bir kimsenin özellikleri Aristoteles'in dilinden şöyle anlatılır:

Kimlere akli başında [*phronimos*- φρόνιμος] dediğimize bakarak akli başındalık konusunu ele alabiliriz. Öyle geliyor ki akli başında kişinin işi, sağlıkla, güçle olanlar gibi ayrıntılarda değil,

bütünüyle iyi yaşama ile ilgili olarak nelerin kendisi için iyi ve yararlı olduğu konusunda yerinde düşünebilmektir. [...] Dolayısıyla genel anlamıyla kim iyi düşünürse o akli başında olsa gerek (Aristoteles, 1997, s. 117).

Aristoteles'in vurgusundan anlaşıldığı kadarıyla akli başındalık niteliğine sahip bir *phronimos*, entelektüel erdemler sayesinde sağduyu ve pratik bilgelikle hareket edebilen kişidir. Böyle kimselerin erdemleri farklı durum ve bağlamlara uyarlayabilme yetenekleri vardır. Erdem taşıyıcısı bu kişiler, erdemini pratiğe nasıl aktarıldığını gösterir ve böylece diğerlerinin erdemi pratikte gözleyebilmelerini sağlar. Yargıları bir alışkanlık, devamlılık veya sürekliliğe sahiptir. Bu tespit, *phronimos* olmanın tesadüfle ilgisizliğini ifade eder. Çünkü,

Bir *phronimos* (*phronesis* sahibi olan kişi), pratik sorunlarla ilgili en iyi yargıları oluşturan; hakkında kolayca hüküm verilemeyen ve mevcut ahlaki kurallar altına kolayca yerleştirilemeyen tikel-pratik görüngüleri, etik bir hakikate bağlamaya çalışan erdem sahibi kişidir. Bu bakımdan *phronesis* olumsal olan insani işler alanında hem dogmatizme batmadan hem de görecelik ve nihilizme sürüklenmeden, düşünme ve yargılama yeterliliğine sahip olmak demektir (Çörekçiöğlü, 2015, s. 4).

Aristoteles sadece *Nikomakhos'a Etik*'te değil *Retorik*'te de *phronesis* yer verir ve *Retorik*'te *phronesis* ile *ethos* bağlantısını daha belirgin hale getirir (Aristoteles, 1995, s. 97-98). *Phronesis*, *ethos*a sahip konuşmacının özelliklerinden biridir. Muhataplarına kendisini *phronesis*e, erdeme ve iyi niyete sahip biri olarak sunabilen bir konuşmacının ikna gücü çok daha yüksektir. *Phronesis*in pratik ve tikelleri gözeten yönü sayesinde yargı, eyleme dönüşmüş olur (Çörekçiöğlü, 2015, s. 8). Ancak *phronesis*i sadece konuşmacı değil dinleyicinin de bir özelliği olarak almak daha yerinde olacaktır. Dinleyicinin yargılama, karar verme ve dinlediklerini eyleme dönüştürmesinde *phronimos* olup olmadığı belirleyicidir (Beiner, 1983). Dinleyici ve konuşmacı her iki tarafın *phronimos* olması, siyasi karar alma süreçlerinde aktarımın ve diyalogun olumlu seyretmesini sağlar. Çünkü taraflar hem entelektüel olarak hem de ahlaki olarak olması gereken niteliklere sahiptir. Flyvbjerg (2001) *phronesis*i "etik açıdan pratik bir anlayış" ve "değerlerin analizi" olarak tanımladığında benzer bir kavrayışı ifade eder. Bu tanım *phronesis*i, iyi yaşama ulaşılmasında ve değerlerin eyleme yansımalarının takip edilmesinde etkili kılar (Gunder, 2011, s. 209).

*Phronesis*e verilen anlam ve pratik bilgeliliğe yapılan vurgu, ilk bakışta *metis* ile bazı ortaklıklara işaret etmektedir. Keskinlik, zekâ ve insanların yeni durumlara verdiği tepki bakımından *metis*, *phronesis*e benzer. Sağduyulu davranmak ile zekâ ve kurnazlık birbirinden uzak değildir. Zekâmızı kullandığımızda sağduyulu kararlar veririz ve buna uygun hareket

ederiz. Scott, *metis* tanımlarken dilin kullanımı ile bir analogi kurmaktadır. *Metisi* gramer kurallarını takip etmekten ziyade konuşmaya benzetir. Ona göre “Konuşma ne kadar gramerden türemişse *metis* de o kadar genel kurallardan türemiştir. Konuşma beşikten itibaren taklit, kullanım, deneme ve hatayla gelişir” (Scott, 1998, s. 478). Tıpkı dil gibi *metis* de pratik ile ilerler. Ancak Scott’un anladığı şekilde “hatalar yaparak gelişme” *metis*in kapsamındadır ve bu özelliği nedeniyle *metis*, *phronesis*ten ayırmak gerekir.

Oluş ve değişim alanını ilgilendiren *metis*, Platon’un bilgelik görüşüne ve hakikat alanına da yabancıdır (Detienne ve Vernant, 1991, s. 311). Bilindiği üzere Platon *Sofist* diyalogunda idealar âlemine yönelmiş filozofun bilgeliğinin karşısına sofistin bilgiye araçsal yaklaşımını konumlandırmıştı. Platon bu diyalogta sofistliği avcılık ve balıkçılığa benzeterek iddiasını güçlendirmişti: “Sofistlik mal kazanma sanatında, avda, canlı kara hayvanı, evcil hayvan, insan, tek insan avında, eğitim görünümü altında parayla yapılan takastan oluşan çıkarıcılık ve zengin ve asil çocuklarının peşinden koşmaktır” (Platon, 2015, s. 45). Sofistlik avcılık ise sofist de bu durumda bir avcıdır (Platon, 2015, s. 44) ve aynı zamanda sıkıştığında kaçmanın yollarını bilen bir kurnazdır (Platon, 2015, s. 75). Sofistin çıkarıcılığının, kurnazlığının ve avcılığının Platon’un hakikat dünyasında yeri yoktur. Bu yüzden kurnazlık, pratik ve kıvrak bir zekâ, el becerisi ve amaçlara ulaşmada başarı anlamına gelmesine rağmen muhtemelen *metis*, Platoncu sistemde uzak durulması gereken entelektüel bir kusur haline dönüşmüştür.

Metis ile ima edilen zekâ türünün entelektüel erdemlerin dışında bırakılması, ilk olarak retorikte yansımaları bulur. *Theogony*’de yer alan anlatının devamında Zeus’un *Metis*’i yuttuktan sonra onun kurnazlığından ve danışmanlığından zihninde bir ses olarak faydalanmaya devam ettiğine yer verilir. *Metis*, bedensel olarak ortadan kalksa da konuşmacı, dinleyici ilişkisini ve ikna eylemini devam ettirir. Çünkü Zeus’un zihnindedir ve onu yönlendirmeye devam eder. Bu yönlendirmenin antik dönem filozoflarını rahatsız eden bir yönü olsa gerek. Ancak doğrudan *metis*in entelektüel bir erdem olup olmadığına dair bir tartışma yürütmedikleri için bunu tam olarak tespit edebilmemiz mümkün görünmüyor (Detienne ve Vernant, 1991, s. 5). Sadece *metis* ile ilişkilendirilebilecek diğer entelektüel nitelikler hakkında söyledikleri üzerinden bir çıkarımda bulunabiliyoruz.

Her ne kadar ilk bakışta yakın anlamlar içerse de *phronesis metisten* çok epistemeye yakın görünür. Episteme ve *phronesis*in amacı, hakikate ulaşmaktır. *Phronesis*’in bu yönü onu *metisten* farklı kılar. Çünkü *metis*, amaçlardan diğer ikisine göre daha uzaktır ve bu yüzden seçim ve eylemlerde ahlakilik, zorunlu olarak öncelik değildir. Aristoteles’in

yukarıdaki tanımından hatırlanacağı üzere *phronimos*, herkes için ortak iyiyi arayan kişidir. Oysa *metis* sahibi kişi, eylemin gerektirdiği olaya ve ana odaklanır. Dolayısıyla tikele yönelir. Bir an önce eyleme geçerek problemi çözmeye çalışır. Bu durumda *metis*in ortak iyiyi öncelediğini söylemek mümkün olmayacaktır. *Phronesis* ile karşılaştırıldığında *metis*, yalnızca belirsizliğin değil, aynı zamanda adaletsizliğin, haksız güdülerin ve duyguların alanında işler. Bu tür durumlarda iki seçenekle karşı karşıya kalınır: ya akıllıca tepkiler vermek ya da ahlaki seçimlerde bulunmak (Kumar, 2021, s. 778).

Techne ise teknik beceriler anlamına gelir ve apaçık ilkeler ve mantıksal çıkarımlara dayanır. Kesin ve kapsamlı bir şekilde kurallar, ilkeler ve önermeler şeklinde ifade edilebilir. Düzenin bilgisini temsil eden *techne* evrenseldir. Bu yüzden bazen “uygulamalı episteme” kavramı ile karşılanır (Flyvbjerg, 2001, s. 111). *Techne*, tümdengelimden türer ve evrensel ilkeleri amaçlar. *Metis* yine evrensellik bakımından *techneden* ayrılır. *Metis* ne kadar bağlamsal ve özel ise *techne* o kadar evrenseldir. *Technenin* evrenselliği, analitik olarak küçük, açık, mantıksal adımlar halinde organize edilmesinden, hem ayrıştırılabilir hem de doğrulanabilir olmasından kaynaklanır. Bu evrensellik, *techne* biçimindeki bilginin bir disiplin olarak öğretilebileceği anlamına gelir. *Techne* kuralları, pratik uygulamaları ve teorik bilgileri sağlar. Kişisel olmayan, genellikle nicel kesinlik, açıklama ve doğrulama ile ilgilidir. Hedefler ve hedeflere ulaşma sürecinde *techne* standart, değişmez ve ölçülebilir niteliktedir. Tam aksine *metis*, kişisel beceri ve pratik sonuçlarla ilgilidir (Scott, 1998, s. 320). *Metis* dinamik olduğu için sürekli değişen, doğal ve insani çevreye karşılık birçok maske ve metafora bürünür. Değişkenliği yüzünden *metis*in genel bir formülü yoktur ve her duruma farklı şekilde uygulanabilir. Özgünlüğü ve karmaşıklığı, *metis*in genel ve soyut bir formülasyonunu bulmayı engeller (de Certeau ve Rendall, 1988, s. 82). Bu yüzden rasyonel karar verme ilkelerini her zaman takip etmez. Öte yandan, *techne* yerleşik ve istikrarlı bilgidir. Parçalanabilen ve doğrulanabilen “küçük, açık, mantıklı adımlardır” (Scott, 1998, s. 320).

Görüldüğü gibi *metis* ve *techne* iki farklı bilgi biçimidir. Buna rağmen, birbirlerinden tamamen kopuk değildirler. Tironi, teknik olan ile politik olanın, episteme ile *metis*in, bilimsel olanla deneyimsel olanın çoğu zaman karmaşık bir bilgi dolaşımını ağı oluşturduğunu ifade eder (Tironi, 2015, s. 71). Örneğin politikacılar ve uzmanlar, vatandaşları ikna etmelerine yardımcı olan yerel bilgiye ve kurnazlığa sahiptirler. Çok daha iddialı bir düzlem olan savaş diplomasisi ve müzakereler, *metis* yüklü becerilerdir. Her iki örnekte de kişiler rakiplerinin davranışlarını kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmeye çalışır (Scott, 1998,

s. 472). *Metisin* deneyselliği, politika gibi sürekli değişen beşeri ortamda geniş pratik yetenekleri ve kazanılan kavrayışı temsil eder. Yine de *metisin phronesis* belli açılardan uzak olduğu, kurnaz zekânın ancak daha sistematik ve epistemik hale getirilmesi halinde politik *ethos* ile ilişkilendirilebilir olduğu not edilmelidir.

Retoriğin dinleyici yönünden bilgi ile ilişkisini, bireylerin duyduklarını test etme eğiliminden kurabiliriz. Bir fikir, kapsamlı bir şekilde test edildikten sonra bilinen olarak kabul edilen şeyin bir parçası haline gelir. Elbette bu kabul, geçicidir ve değişime açıktır. Retorik etkileşimler arttıkça şu anda genel kabul gören düşünceler sorgulanabilir. Tıpkı *metisin* sürekli revize edilmeye açık olması gibi problemler değiştikçe çözümler de değişir (Li, 2005, s. 389). Ancak *metisi*, siyasi ve epistemik yozlaşmadan korumanın bir yolu olmalı. Siyasi ve epistemik yozlaşma, bir failin veya kurumun karakteri veya ahlakı, epistemik kusurların gelişimini ve uygulanmasını kolaylaştırma eğiliminde olan koşullar, olaylar veya süreçlerden zarar gördüğünde ortaya çıkar (Kidd, 2021, s. 352). Böyle bir durumda *metisin* de olumlu yönleri, bozulma veya yıkıma uğrar. Buradan hareketle *metisi* entelektüel bir kusur olarak sınıflamak isteyenler de olacaktır. Şu halde *metisi*, politik *ethos* ile ilişkilendirebilmek için entelektüel bir kusur sayılıp sayılmayacağını değerlendirmek gerekir.

Entelektüel kusur, son yıllarda bu konuda özgün çalışmalar yapan Quassim Cassam tarafından “sistematik olarak zararlı düşünme biçimleri, tutumlar veya karakter özellikleri” olarak tanımlanır (Cassam, 2019, s. viii). Cassam entelektüel kusurlar ile karakteri çoğu kez birbiriyle doğrudan ilgili şekilde ele alır. Ona göre bu kusurlar doğru bilginin elde edilmesini engeller ve sonuç itibarıyla politik alanda felaketlere yol açar (Cassam, 2019, s. viii). Erdem epistemolojisi teorisyenlerinden Linda Zagzebski entelektüel kusurları kibir, ihmal, tembellik, korkaklık, dikkatsizlik, katılık, önyargı, hüsnükuruntu, dar görüşlülük ve ayrıntılara karşı duyarsızlıkla örneklendirir (Zagzebski, 1996, s. 152). Bu kusurları burada detaylı olarak tanımlamamız mümkün olmasa da genel bir bakışla tüm bu kusurların ortak özelliğinin bilginin edinilmesini engelleyen zihinsel kısıtlıklar olduğunu görebiliriz. Oysa *metis*, bilginin edimini engelleyen zihinsel bir kısıtlamadan ziyade bilginin beceri ve pratikliğe dönüştürülmesini kolaylaştıran dinamik bir süreçtir. Böyle bir becerinin temelinde tikelin ve yerelin bilgisine sahip olan kişinin özgüveni ve kıvrak zekâsı vardır. *Metis*, somuttur ve bir bedende temsil olunur (Dolmage, 2009, s. 7). Benzer şekilde politik *ethos* da bir şahısta sergilenir. Entelektüel bir kabiliyet olarak *metisin* politik *ethos* ile birlikte düşünülmesi için bir engel var gibi görünmemektedir. *Phronesis* ve *techne* den ayrı bir özellik olarak *metis*, konuşmacının ikna kabiliyetini artıran entelektüel bir katkıdır. Politik *ethos*, *metisin* hile,

kandırma, aldatma gibi ahlaki olmayana doğru yönelimini engellerken *metis* de politik alanın değişen, tikel ve pratik yapısına daha kolay uyum sağlayan bir “retorik eyleme” dönüşecektir.

Retorik eylem, siyasette argüman oluşturmayı, devletin yönetimine aktif katılımı, gerektiğinde protesto etmeyi, kavramlar üzerinde tartışma ve uzlaşmayı içerir. Politik *ethos* ortak bir bilinç, epistemik ve ahlaki erdemler sahip olma şeklinde tanımlandığımızda *metis* ve onun retorik eyleme dönüşmesiyle doğrudan alakalı hale gelir. Retorik eylem ve politik *ethos*, bir topluluktaki bireylerin paylaşımları, ortaklıkları, idealleri ve eylemleri hakkında bir anlayıştır. Böyle bir anlayış, siyasal hayatta insanların yapıp etmelerini anlamada rehberlik edebilir (Arndt, 2019, s. 32). Bu da retorik etkileşimin yolunu açar ve birbirimizi atomik bireyler gibi susturmak ya da yok saymak yerine konuşmaya ve aktif dinlemeye daha yatkın hale geliriz.

Sonuç

Çağdaş siyasetin pek çok problemi, ahlaki olduğu kadar epistemik karaktere de sahiptir. Müzakereci demokrasi gibi güncel teorilerin bazı savunucuları, retoriğe yer açmak istese de rasyonel akıl yürütmeden taviz vermemek adına *ethos* ve epistemik bağlantıları güçlü bir biçimde kuramadılar. Klasik teoriler ise siyaset alanının akışkanlığı ve değişkenliğini göz önünde bulunduracak; bireyin karakterini, farkındalık ve eğilimini entelektüel erdemlerle destekleyecek bir politik *ethos* tartışmasını yürütme konusunda yeterince istekli olmadılar. Bu açıdan çağdaş siyaset felsefesi perspektifinden retorik ve *ethos* yeniden ele almanın haklı gerekçeleri vardır. Bu çalışma bu haklı gerekçeleri ve sonuçlarını göstermeyi hedeflemiştir.

İlk olarak klasik *ethos* kavramı yerine yine bu kavramla ilişkisini vurgulayarak “politik *ethos*” kavramı tanımlanmaya çalıştık. Çünkü politik *ethos* dil, ahlaki karakter ve hakikat arasındaki uyumu kurarken epistemik yönü de ihmal etmez. Böylece konuşmacı ile dinleyici arasında dil, argüman ve söz ağı yoluyla siyaset felsefesini ilgilendiren bir alan açılma imkanı doğar. Bu alanın üç unsuru olan dünya ve sözün muhteviyatı, konuşmacının politik *ethos* ve dinleyicinin politik *ethos*, ikna sürecinde sadece söz ve konuşmacıyı değil dinleyiciyi de asıl bir aktör olarak kabul eder. Politik *ethos*, hakkaniyetle de bütünleşir ve yerleşik kurumlar aracılığıyla üretilen kurallar, değerler ve kodlar dizisinin ötesinde siyasi ilkelerin oluşturulmasına ve takibine eşlik eden duyarlılıklar ve eğilimleri besler. Bu özellikleri politik *ethos*un, klasik retoriğin normatif özlemleri ile modern liberal demokrasilerdeki kamusal yaşamın ampirik özellikleri arasındaki uçurumu kapatmaya yönelik içeriğini gösterir.

İkincisi, politik aktörlerin ve kurumların karar alma süreçlerindeki bozulmalarının temelinde epistemik nedenlerin de olabileceğini ve bu bağlamda *ethos* ile epistemik erdemler ve kusurların daha yakından incelenmesi gerektiğini ifade ettik. Böyle bir inceleme için *metis* tercih ettik. Çünkü *metis*, pratik zekâ ve şartlara uyum sağlama özelliği olarak tanımlandığında politik *ethos* ile uyumlu hale getirilebilir. Bu şekilde *metis*, entelektüel bir kusur olmak yerine tikel olay ve ana odaklanarak pratik çözümler üreten bir nitelik vasfıyla politik *ethosun* epistemik yönünü destekleyebilir. Bu durumda *metis*in ortak iyiyi öncelediğini söylemek mümkün olmasa da politika gibi belirsizliğin, adaletsizliğin, haksız güdü ve duyguların alanında faaliyet göstererek politik *ethosu* destekleyeceğini bekleyebiliriz.

Kaynakça

- Altınörs, A. (2011). Platon ile Aristoteles'in retorik anlayışlarının karşılaştırılması. *Ekev Akademi Dergisi*, 15(49), 81-92.
- Anderson, A. (2006). *The way we argue now: A study in the cultures of theory*. New Jersey: Princeton University Press.
- Arendt, H. (2014). *Totalitarizmin kaynakları 3: Totalitarizm*. (İ. Serin, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orjinal çalışma basım tarihi 1948).
- Aristoteles. (1995). *Retorik*. (M.H. Doğan, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1997). *Nikomakhos'a etik*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Ayraç Yayınları.
- Arndt, D. (2019). *Arendt on the political*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ataç, C. A. (2019). Truth, truth-telling and gender in politics: The "Hillary" experience. *European Journal of American Studies*, 14(2), 1-23.
- Aune, J. A. (2008). Modernity as a rhetorical problem: Phronēsis, forms, and forums in norms of rhetorical culture. *Philosophy & Rhetoric*, 41(4), 402-420.
- Baba, C. (2018a). *Retoriğin ikna gücü*. Çizgi Kitabevi.
- Baba, C. (2018b). *Retorikte ethosun yeri*. *Felsefe Dünyası*, 67, 203-219.
- Bal, M. (2010). Aristoteles'e göre retorik. *Özne Kitap*, 11-12, 183-193.
- Bauman, Z. (2000). *Siyaset arayışı*. (T. Brikan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orjinal çalışma basım tarihi 1999).
- Baumlin, J. S. (2006). *Ēthos*. *Encyclopedia of rhetoric (e-reference edition)* içinde. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195125955.001.0001/acref-9780195125955>
- Beiner, R. (1983). *Political judgment*. New York: Routledge.
- Beiner, R. ve Nedelsky, J. (2001). Introduction. R. Beiner ve J. Nedelsky (Ed.) *Judgement, imagination and politics: Themes from Kant and Arendt* içinde (s. vii-xxvi). Oxford: Rawman & Littlefield.
- Benhabib, S. (1999). Müzakereci bir demokratik meşruiyet modeline doğru. *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması* içinde (s. 101-139). (Z. Gürata ve C. Gürsel, Çev.). İstanbul: Dünya Kitaplığı. (Orjinal çalışma basım tarihi 1996).
- Butigan, V. (1998). The political *ethos* of the civil society. *Political Philosophy*, 41, 32-36.

- Cassam, Q. (2019). *Vices of the mind from the intellectual to the political*. Oxford: Oxford University Press.
- Chomsky, N., Olson, G. A. ve Faigley, L. (1991). Language, politics, and composition: A conversation with Noam Chomsky. *Journal of Advanced Composition*, 11(1), 1-35.
- Cohen, J. L. (1999). Eşitlik, farklılık ve kamusal temsil. *Demokrasi ve farklılık siyasal düzenin sınırlarının tartışmaya açılması içinde*. (s. 268-309), (Z. Gürata ve C. Gürsel, Çev.). İstanbul: Dünya Kitaplığı. (Orjinal çalışma basım tarihi 1996).
- Coşkun, A. (2014). *İbn Sina felsefesinde retorik*. İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Çörekçioğlu, H. (2015). *Phronesis* ve düşünümsel yargı üzerine bir karşılaştırma. *FLSF*, 20, 1-16.
- de Certeau, M. ve Rendall, S. (1988). *The practice of everyday life*. Los Angeles: University of California Press.
- Detienne, M. ve Vernant, J. P. (1991). *Cunning intelligence in Greek culture and society*. (J. Lloyd, Çev.). Chicago: University of Chicago Press. (Orjinal çalışma basım tarihi 1996).
- Dolmage, J. (2009). *Metis, mêtis, mestiza, medusa: Rhetorical bodies across rhetorical traditions*. *Rhetoric Review*, 28(1), 1-28.
- Dougherty, C. (2015). Nobody's home: *Metis*, improvisation and the instability of return in Homer's *Odyssey*. *Ramus*, 44(1-2), 115-140.
- Dryzek, J.S. (2010). Rhetoric in democracy: a systemic appreciation. *Political Theory*, 38(3), 319- 339.
- Duman, M. A. (2019). *Retorikten belâgate mecâzdan metafora*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Durhan, G. (2018). Aristoteles retoriğinde kullanılan kanıtlamaların bilgi değeri. *Beytulhikme An International Journal of Philosophy*, 8(2), 751-769.
- Finlayson, A. (2013). Ideology and political rhetoric. M. Freeden, L. T. Sargent ve M. Stears (Ed.), *The Oxford handbook of political ideologies* içinde (s.242-260). Oxford: Oxford University Press.
- Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter: Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Garsten, B. (2011). The rhetoric revival in political theory. *Annual Review of Political Science*, 14, 159-180.
- Habermas, J. (1988). On the distinction between poetic and communicative uses of language. M. Cook (Ed.), *On the pragmatics of communication* içinde (s. 384-398). Cambridge: MIT Press.
- Halloran, S. M. (1982). Aristotle's concept of *ethos*, or if not his somebody else's. *Rhetoric Review*, 1(1), 58-63.
- Hawhee, D. (2005). *Bodily arts*. Austin: University of Texas Press.
- Hesiod. (2006). *Theogony, works and days, testimonia*. (G. W. Most, Çev.). Cambridge: Harvard University Press.
- Homer. (1919). *The Odyssey*. (A. T. Murray, Çev.). Cambridge: Harvard University Press.
- Ijsseling, S. (1976). *Rhetoric and philosophy in conflict: A historical survey*. Netherlands: Martinus Nijhoff.
- İbn Rüşd (2015). Retorik üzerine küçük şerh. (A. Tekin, Çev.). *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2),179-193.
- Kamtekar, R. (2004). Situationism and virtue ethics on the content of our character. *Ethics*, 114(3), 458–491.
- Kidd, I. J. (2021). Epistemic corruption and political institutions. M. Hannon ve J. Ridder (Eds.), *Routledge handbook political epistemology* içinde (s. 301-311). London: Routledge.
- Kumar, A. (2021). Between *metis* and *techne*: Politics, possibilities, and limits of improvisation. *Social & Cultural Geography*, 22(6), 783-806.
- Leff, M. (2002). The relation between dialectic and rhetoric in a classical and a modern perspective. F. H. van Eemeren ve P. Houtlosser (Eds.), *Dialectic and rhetoric: the warp and woof of argumentation analysis* içinde (s. 53-64). Dordrecht: Kluwer.
- Li, T. M. (2005). Beyond “the State” and failed schemes. *American Anthropologist*, 107(3), 383-394.
- Nelson, J. S. (1990). Political foundations for the rhetoric of inquiry. H. W. Simons (Ed.), *The rhetorical turn: Invention and persuasion in the conduct of inquiry*. Chicago: University of Chicago Press.

- Norris, A. (2017). Rhetoric and political theory. M. J. Macdonald (Ed.), *The Oxford handbook of rhetorical studies* içinde (s. 625-636). Oxford: Oxford University Press.
- Platon. (2002). *Phaedrus*. (R. Waterfield, Çev.). Oxford: Oxford University Press.
- Platon. (2015). *Sofist*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2016). *Gorgias*. (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Pogoloff, S. M. (1992). *Logos and sophia: The rhetorical situation of 1 Corinthians*. Atlanta: Scholars Press.
- Ramsey, E. (1999). A hybrid *techne* of the soul?: Thoughts on the relation between philosophy and rhetoric in Gorgias and Phaedrus. *Rhetoric Review*, 17, 247-63.
- Robert, C. R. ve Wood, W. J. (2007). *Intellectual virtues: An essay in regulative epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Sandel, M. (2014). *Liberalizm ve adaletin sınırları*. (A. E. Zeybekoğlu, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. (Orjinal çalışma basım tarihi 1982).
- Schiappa, E. (2017). The development of Greek rhetoric. M. J. Macdonald (Ed.), *The Oxford handbook of rhetorical studies* içinde (s. 33-42). Oxford: Oxford University Press.
- Schmitt, C. (1986). *Political romanticism*. (G. Oakes, Çev.). New York: Routledge. (Orjinal çalışma basım tarihi 1986).
- Schopenhauer, A. (2012). *Eristik diyalektik: haklı çıkma sanatı*. (Ü. Hınçal, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık. (Orjinal çalışma basım tarihi 1831).
- Scott, J. C. (2008). *Devlet gibi görmek: İnsanlık durumunu geliştirmeye yönelik projeler nasıl başarısız oldu?* (N. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Versus Kitap. (Orjinal çalışma basım tarihi 1998).
- Scott, R. L. (1967). On viewing rhetoric as epistemic. *Central States Speech Journal*, 18(1), 9-17.
- Scott, R. L. (1976). On viewing rhetoric as epistemic: Ten years later. *Central States Speech Journal*, 27(4), 258-266.
- Simons, H. W. (Ed.). (1990). *The rhetorical turn: Invention and persuasion in the conduct of inquiry*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tironi, M. (2015). Modes of technification: Expertise, urban controversies and the radicalness of radical planning. *Planning Theory*, 14(1), 70-89.

Van Eemeren, F. H. (2017). Rhetoric and argumentation. M. J. Macdonald (Ed.) *The Oxford handbook of rhetorical studies* içinde (s. 661- 671). Oxford: Oxford University Press.

Wolterstorff, N. (1996). *John Locke and the ethics of belief*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wróbel, S. (2015). Logos, *ethos*, pathos: classical rhetoric revisited. *Polish Sociological Review*, 191, 401- 421.

Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. New York: Oxford University Press.

Doğum Karşıtı Düşünce Akımlarının Sosyal Medyadaki Yansımaları: Reddit Örneği

Pelin ÖNDER EROL¹, Alperen ZOR²

Öz

Doğurganlığın küresel çapta düşmekte olduğu günümüz demografik yapılarında, makro yapısal süreçlerdeki değişimlerin neden olduğu etkenlerin yanı sıra düşünsel değişimler de düşen doğurganlığı açıklamaktadır. Bu düşünsel değişimler; antinatalizm ve çocuksuzluk akımlarının popüleritesinin artmasında da kendini göstermektedir. İki akımın ortak noktası olan çocuk istememe fikri, makro ölçekte doğurganlık hızının nüfusun yenilenme seviyesinin altına düşmesine neden olabilmektedir. Bu düşünce akımlarının ifadesini bulduğu mekânlar arasında sosyal medya platformları yer almaktadır. Çalışmada, sosyal medya platformlarından Reddit'te 2020-2021 yıllarında kendine yer bulan 217 adet "antinatalizm" ve 817 adet "çocuksuz" etiketli paylaşım, kategori ve ilişki analizine tabi tutulmuştur. Bu yolla akımların içinde üretilen temaları ve kategorileri saptamak, akımların birbirleriyle bağlantılı ilişkilerini ortaya koymak ve bunların doğurganlık üzerindeki etkilerini tartışmak amaçlanmıştır. Araştırma sonuçları; antinatalizm etiketli paylaşımlarda üreme, katastrofi, tahammülsüzlük, düşünce/politika, rıza, kapitalizm ve bireyselleşme kategorilerine işaret etmiştir. Ayrıca antinatalizm ve çocuksuzluk akımlarının doğurganlık üzerinde benzer etkiye sahip oldukları; yine de bireylerce farklı düşünsel süreçlerin sonucunda ortaya çıktığı bulgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler

antinatalizm
çocuksuzluk
doğurganlık
sosyal medya
Reddit

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 07.04.2022

Kabul Tarihi: 20.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1099921

Reflections of Antinatalist Currents of Thought on Social Media: The Case of Reddit

Abstract

In recent demographic structure where fertility is decreasing, ideational in addition to structural changes account for fertility decline. These ideational changes reflect upon rise of popularity of antinatalism and childfree currents of thoughts. The idea of rejecting procreation, which is the common point of both currents, may cause fertility rate decrease. It is also social media platforms where these ideational currents are embodied. In this study, categorical and relational analyses are conducted upon 217 "antinatalism" hashtags and 817 "childfree" hashtags in 2020-2021 in Reddit. This study aimed at determining themes and categories, which are produced within the currents, revealing the relations between currents and discussing effects of all these on fertility. Findings show that posts with hashtag of antinatalism have the categories of reproduction, catastrophe, intolerance, idea/politics, compliance, capitalism and individualization. Both antinatalism and childfree currents have similar effects on fertility, yet they are products of different ideational processes.

Keywords

antinatalism
childfree
fertility
social media
Reddit

About Article

Received: 07.04.2022

Accepted: 20.09.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1099921

¹ Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, İzmir/Türkiye, pelin.onder.erol@ege.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3660-4618

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji ABD, İzmir/Türkiye, alperenzor@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8863-4267

Giriş

Doğurganlık tüm dünyada azalma eğilimi göstermektedir. Azalan doğurganlık, nüfusların kendilerini yenileyememe noktasına ulaştığında ise konu, demografik bir mesele haline almaktadır. Düşük doğurganlığın altında yatan çok çeşitli sebepler varken, son yıllarda giderek yükselen doğum karşıtı düşünce akımlarının bu düşüşte etkili olabileceği düşüncesi konuyu güncel ve önemli kılmaktadır. Düşük doğurganlık ve doğum karşıtlığı ilişkisi aynı zamanda akademik dünyanın da ilgisini giderek çekmektedir. Yine de Türkiye’de bu konu üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Türkiye’de sosyoloji alanında doğrudan antinatalizm ve/veya doğum karşıtlığı konusunda herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Gönüllü çocuksuzluk konusundaki çalışmalar ise sayıca sınırlıdır. Bunlar arasından Eke (2020), nitel yönteme dayalı yaptığı doktora araştırması sonucunda çocuksuzluk tercihin söylemsel olarak inşa edildiğine işaret etmektedir. Yine nitel yönteme dayanan bir yüksek lisans araştırmasının bulgularına göre Türkiye’de gönüllü çocuksuzluğu tercih eden kadınlara yönelik negatif bir algı oluşmakta, hatta bunun bir tercih değil fizyolojik ya da psikolojik bir eksiklikten kaynaklandığı düşünülmektedir (Dalay Tez, 2016). Salman-Yıkılmış (2018) ise pronatalist bir kültüre sahip olduğunu iddia ettiği Türkiye’de kadınlar açısından gönüllü çocuksuzluğun norm dışılığına vurgu yapmaktadır. İradî bir biçimde ürememe fikrinin düşünsel alt yapısı basitçe çocuksuzluk tercihi olabileceği gibi antinatalist bir tutumun da yansıması olabilmektedir. Bu bakımdan çalışmada bir tercih olarak “çocuksuzluk” ve felsefi temelleri olan bir yaklaşım olarak “antinatalizm” ayrı olarak ele alınmıştır.

Bu çalışmada çocuksuzluk, infertilite nedeniyle irade dışı çocuksuzluk dışında gönüllü olarak çocuk sahibi olmamaya; bir başka deyişle gönüllü çocuksuzluğa işaret etmektedir. Antinatalizm ise doğuma ilişkin bir yaklaşımdır ve kökenlerinin antikitede bulunabileceği felsefi unsurlar içermektedir. Antinatalizm kavramının kökü olan “natal” sözcüğü, Latince “nātālis” sözcüğünden türemiştir ve *Online Latin Dictionary*’ye göre ilk anlamı, doğum veya doğum ile ilişkili olana karşılık gelmektedir (Natalis, t.b.). Antinatalizm ise, yine Latince karşıtlık anlamı barındıran “anti” ön ekini içermesi nedeniyle doğuma karşı anlamını taşımaktadır. Antinatalizmin şu anki anlamıyla kullanımına ilk kez 2006’da biri David Benatar diğeri ise Théophile de Giraud tarafından yayınlanan iki kitapta rastlanmaktadır. Bununla birlikte antinatalistik düşüncelerin çeşitli tiplerinin izlerine, Antik Yunan, Antik Hindistan ve modern Avrupa’da rastlanabilmektedir (Morioka, 2021, s. 2). Kavramın bugün kullanıldığı hâlindeki anlamı, en genel ifadesiyle “doğum karşıtlığı” şeklinde ifade edilse de üzerine tartışılan görüşlere bakıldığında aslında antinatalizm için evrensel bir tanım

geliştirilmenin oldukça güç olduğu anlaşılmaktadır. Morioka (2021) antinatalizmi, “insan varlığının ya da tüm duygu sahibi varlıkların doğmamış olması gerektiğine dair düşünce” olarak tanımlamaktadır. Zandbergen (2020) kavramı “insan varoluşunun, doğası gereğince hiç var olmamış olmaktan daha değerli olamayacağı inancıdır” biçimiyle ifade etmektedir. Öte yandan kavramı derinlemesine ele alan bir başka düşünür olan Coates (2014); antinatalizmin özünde, var olmanın reddine yönelik felsefi bir tutum yer aldığını belirtmektedir. Ona göre bu felsefi tutumun üç temel gerekçesi vardır: dünyadaki kontrol edilemeyen acı, üreme haricindeki anlamsız monoton yaşam pratikleri ve bireyin dünyaya gelişindeki rızanın yoksunluğu. Ayrıca Coates (2014) *childfree* (çocuksuzluk) hareketini, antinatalizmin felsefi temeli dışındaki bireysel bir yaşam tarzı tercihi olarak değerlendirmektedir.

Antinatalizmin savunusu ilk olarak Antik Yunan’da ortaya çıkmış, Sophocles ve Theognis gibi düşünürler tarafından tartışılmıştır. Daha sonraları Schopenhauer ve Cioran da doğum karşıtlığı üzerinde fikirler geliştirmişlerdir (Morioka, 2021, s. 2). Burada doğumun tüm alanlarına karşıt olmanın temelindeki fikirler, dünyanın ve insanlığın kaotik hâline gönderme yapmaktadır. İlk baskısı 1798 yılında yayınlanan *An Essay on the Principle of Population* başlıklı çalışması ile T. R. Malthus (1998), gıda arzı ve talebi arasındaki dengesizliğe vurgu yaparak, apokaliptik bir nüfus teorisi ortaya koymuştur. Geometrik artan mevcut nüfus artış hızı ile devam edildiği takdirde aritmetik artan gıda arzının kitleleri beslemek için yetersiz kalacağı ve bunun da uzun vadede kıtlık ve açlığa yol açacağını savunmuştur. Ancak kitlesel gıda arzını mümkün kılan teknolojinin gelişmesi ve nüfus artışının da Malthus’un iddia ettiği hızda artmaması, Malthus’un bu iddialarının karamsar bir teori olarak literatürde yerini almasına neden olmuştur. Yine de hızlı nüfus artışını küresel bir tehdit olarak gören bu yaklaşım, başka güncel yaklaşımlara da esin kaynağı olmuştur. Günümüzde bu teoriyi savunanlar yeni Malthusçular olarak anılmaktadır.

Yeni Malthusçu perspektif, doğum kontrolü yoluyla nüfusun sınırlandırılması gerektiğini iddia etmekte, bunu da özellikle ekonomik gelişmenin altın anahtarı olarak görmektedir. Yanı sıra son on yıllarda çevre üzerinde artan baskı, salgın hastalıklar, ekolojik krizler, doğal kaynakların giderek daha büyük bir nüfus tarafından paylaşılmak zorunda kalınması, bu perspektifin ortaya attığı görüşleri haklı kılmış gibi göstermektedir. Bu durum 20. yüzyılda yalnız yeni Malthusçu yazarlar tarafından akademik düzeyde değil toplumsal düzeyde de üremeye itidalli yaklaşıma ya da üremeyi tamamen reddetme boyutunda tutumlara yol açmaktadır (bk. Şekil 1). Yine de yüksek nüfus artışını, dünya nüfusunun refahı önünde engel olarak gören Malthusçu ve yeni Malthusçu fikirler, toplum içinde farklı sosyoekonomik

statüdeki kesimlerin aile planlaması konusundaki farklı tutum ve davranış örüntülerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Rao, 1994).

Şekil 1. Morioka'nın antinatalistik düşünce modellemesi (Morioka, 2021, s. 4).

Şekil 1'de ilk katmanda yer alan doğum karşıtı antinatalizmin savunulması Antik Yunan'da ortaya çıkmış ve Sophocles ve Theognis gibi düşünürler tarafından tartışılmış olan ilk fikirlerdir (Morioka, 2021). Burada doğumun tüm alanlarına karşıt olmanın temelindeki fikirler, dünyanın ve insanlığın kaotik hâline gönderme yapmaktadır. Yine Şekil 1'in ilk katmanında yer alan diğer antinatalizm yaklaşımı olan reenkarnasyon karşıtlığı Antik Hindistan'da ortaya çıkan ve ölüm sonrası yeniden doğum inancını reddeden bir görüştür. Bu görüşe sahip kişiler, tüm doğmuş olanların acının içinde doğduğunu, acının bitimi için de Nirvana'ya ulaşılması gerektiğini belirtirler. Öyle ki soylu bir yaşam geçirenin dünyada gerçekleştireceği başka bir görevi kalmamıştır. Bir noktada Nirvana'yı amaçlayan yanları barındırması dolayısıyla reenkarnasyona karşı duruş fikrinin dünyaya gelişi tamamen kötü bulmadığı söylenebilir. Ek olarak bu görüşün veganlığın oluşumuna katkı sağladığı düşünülmektedir, zira yaklaşımın özüne göre tüm duygu sahibi ruhlar birbirine bağlıdır ve onları yiyerek yaşama zarar vermemek insanın vazifesidir (Morioka, 2021, s. 8).

İkinci katmanda görülen ve 20. yüzyılda ortaya çıkan üreme karşıtı düşünce ise bu çalışmaya da kaynaklık edecek olan güncel antinatalizm yaklaşımına işaret etmektedir. Bu bağlamda Morioka'nın düşüncesini üzerine kurduğu üç temel kategori şöyledir:

- Doğmuş olmak da doğurmak da kötüdür.
- Doğmak kötüdür ancak üreme kesin iyi ya da kötü olarak görülemez.
- Var olmak her zaman kötü olmasa da üremek her zaman kötüdür.

Brown ve Keefer (2020)'e göre; toplumdaki üst sınıf tabakası, kadınlar, büyük acılar yaşamış insanlar ve diğer insanlara güvenemeyen pesimist insanlar antinatalizm düşüncesine

diğer bireylere nazaran daha yatkındır. Üst sınıf tabakası, çocuk sahibi olmayı öteleme ve kaynak yeterliğini sağlama yönünde yaklaşım sergilerken; alt sınıftakiler stresli gençlik yıllarında çok daha aktif cinsel yaşama sahip olmaları dolayısıyla daha fazla çocuk yapma eğilimi göstermektedirler. İroniktir ki toplumda sosyoekonomik olarak daha avantajlı kesimler, gelecek nesillere dair daha fazla endişe duymaktadır. Cinsiyetler arasındaki üreme motivasyonunun düzeyindeki fark ise ebeveyn yatırımlarının aynı ölçüde olmayışından kaynaklanmaktadır. Erkekler daha kısa süreli ilişkiler yürütme eğilimindeyken; kadınlar uzun süreli ilişkileri hedeflemeleri dolayısıyla üst sınıf tabakasındakilere benzer şekilde maddi ve manevi kaynakların yeterli olduğu durumlarda çocuk yapmayı tercih etmektedirler.

Toplumda mevcut olan tabakalaşmalar ve farklılaşmalar doğrudan veya dolaylı olarak kişilerin, dünyaya ve hâliyle de doğuma bakış açılarında kimi değişikliklere sebep olabilmektedir. Bununla beraber bireylerin sahip oldukları ideolojiler diğer düşünsel alanları etkilemesi bakımından antinatalizm görüşlerinde de ayrışmalara yol açmaktadır. Örneğin güncel tartışmalar içerisinde yer alan ekoloji sorunları ve bu sorunlara karşı duruş sergileyen aktivistler, her yeni doğacak çocuğun sınırlı miktardaki yenilenemez enerji kaynaklarını tüketecek olması ve dolayısıyla ekolojide zarar verecek olması iddiasıyla şekillenen bir antinatalizm görüşü benimsemektedir (Özmen, 2018, s. 5). Öte yandan feminist aktivistler ise antinatalizmi, kadın bedeninin doğum kaynaklı sömürsünün önüne geçilmesi bağlamında değerlendirmektedir (De Giraud, 2006, s. 119).

Antinatalizm kavramının güncel anlamına kavuşmasında önemli rolü olan David Benatar (2019) ise, genel itibarıyla pragmatik bir yaklaşımdan yola çıkarak doğmuş olmanın, haz ve acı asimetrisi yönünden sakıncalı olduğunu belirtmektedir. Ona göre bütün hayatlar kötü tecrübe içermektedir ve böyle bir hayata sahip olacak kişinin dünyaya gelmesi her zaman zararlıdır. Dolayısıyla da hazzın yoksunluğu, var olmayan için kötü olmayacaktır ancak acının yokluğu, o iyi olma hâli kimse tarafından tecrübe edilmese daha iyi olacaktır. Mevcut asimetrinin temellerinin dünyada var olan kaosa ve acıya dayandırıldığı burada açıkça görülebilmektedir. Ne var ki Benatar'ın görüşleri yalnızca bu asimetri üzerinden şekillenip devam etmemektedir. Doğum yanlılarının ısrarla vurguladığı rasyonel ve çağdaş olma çağrısının aslında onların içine düştüğü bir bataklık olduğunu düşünmektedir. Bu doğrultuda ebeveynlerin yeterliliği, devlet politikaları, rıza ve kişisel fayda eksenindeki açıklamalarıyla bunu kanıtlama çabası içerisindedir. Örneğin; Benatar'ın “çocuk yetiştirmeye hazır olmadan çocuk yapan oldukça fazla sayıda çocuk (ergen) var” yönündeki ifadesi çoğu ebeveynin hem maddi hem de manevi açıdan çocuk bakımında yeterli olmadığını ima etmekte ve rasyonel

olarak doğuma mesafeli davranmanın geçerli bir yaklaşım olacağına gönderme yapmaktadır. Onun “insanlar, üremekten varoluşun getireceği zararları önlemek amacıyla feragat ediyorsa bu gerekçeler bencil değil özgecildir” yorumu da antinatalist düşünceye getirilen rasyonaliteden uzaklık ve bencillik suçlamalarına cevap niteliği taşımaktadır. Onun doğum ve bencillik ilişkisine dair görüşleri bununla da sınırlı kalmamaktadır. Objektif olarak bakıldığında bireylerin, kendi saf hazları doğrultusunda ya da psikolojik sıkıntılarını gidermek adına dünyanın kaosunu ve çocuğun geleceğini umursamadan ürediklerini belirtmektedir. Bu nedenle kişilerin, her ne kadar çocuk sahibi olma motivasyonlarını çeşitli masum içsel süreçlere dayandırıyor olsalar da bir noktada farkında olmadan dahi bencilce davranabileceği anlaşılabilmektedir. Bunlara ilaveten dünyaya getirilecek bireyin rızasının alınamaması da Benatar’a göre var olmanın mantıksızlığına dair bir diğer kanıttır. Rossolotos (2018) ise Benatar’ın antinatalizme dair temellendirmelerini nihai bir çerçeveye oturtmaktadır.

- Doğmuş olmamak her zaman daha iyidir.
- Yaşam kalitesi

Yaşam Kalitesi (Genel): En iyi yaşamlar bile hem insanların düşündüğünden daha fazla hem de gerçekçi olarak oldukça kötüdür.

Yaşam Kalitesi (Hedonistik Bakış): Bir hayatın iyiye ya da kötüye gidişi; haz ve acı doğrultusunda değerlendirilir.

Yaşam Kalitesi (Arzu Tatmini Bakışı): Arzuların tatminini sağlayabilmek ve zihinsel durumu olumlu tutmak arasında fark vardır.

Yaşam Kalitesi (Objektif Bakış): Yaşamın kalitesi, belirli nesnel iyiler ve kötüler tarafından ne ölçüde karakterize edildiğiyle belirlenir.

- Acı çekme üremenin bedellerinden biridir.
- Engelli doğmaktansa hiç doğmamak tercih edilecek bir durumdur.
- Doğmak her zaman zararlı olduğundan, fetüsleri henüz erken aşamalardaiken aldırma daha iyidir.

- İnsan nüfusu sıfırlanmalıdır.
- İnsanlığın yok oluşu hiçbir zaman pişmanlığa neden olmayacaktır.

Çağdaş dünyada antinatalizmin en hararetli savunucusu olarak kabul edilen Benatar’ın bu iddiaları oldukça nihilistiktir. Dolayısıyla her tipten antinatalizm ve çocuksuzluk tercihini kapsayan bir yaklaşım olamayacağı açıktır. Bu nedenle giderek yükselen antinatalist ve çocuksuzluk akımlarını çözümlenmede yapısal farklılaşma ve düşünsel değişimi temel alan

açıklamalara gereksinim vardır. Bu bağlamda bu çalışmaya Demografik Geçiş Kuramı'na referansla ortaya atılmış olan İkinci Demografik Geçiş Kuramı kuramsal temel teşkil etmiştir.

Nüfusların yüksek doğurganlık ve ölümlülük döneminden düşük doğurganlık ve ölümlülük düzeylerine geçişini gösteren Demografik Geçiş Kuramı'nın açıklamakta yetersiz kaldığı çok düşük doğurganlık düzeylerini düşünsel değişim üzerinden çözümleyen İkinci Demografik Geçiş Kuramı, yukarıda da belirtildiği üzere bu araştırmanın kuramsal altyapısını oluşturmaktadır. Kuram, gelişmiş ülkelerde hâkim olan bireyselleşmenin ve post-materyalizmin, doğurganlık hızında düşüş ve aile yapısında değişime neden olduğunu, bireysel tutum ve davranışların bu yapısal değişim üzerinde etkili olduğunu iddia etmektedir (Lesthaeghe, 1983; Lesthaeghe, 2010; Van de Kaa, 1987). Özellikle 1980'lerden sonra gelişmiş dünyadaki nüfusun yenilenme seviyesi altındaki toplam doğurganlık hızlarını açıklamada referans alınan kuram, bu araştırmanın konu edindiği antinatalizm ve çocuksuzluk düşünce akımlarının ortaya çıkış koşullarına odaklanmaktadır. Toplam doğurganlık hızı, bir nüfusta kadınların doğurganlık çağı boyunca (15-49 yaş) doğuracakları ortalama çocuk sayısıdır; toplam doğurganlık hızının 2,1 olduğu durumda nüfus, yenilenme seviyesindedir. Nitekim günümüzde küresel düzeyde giderek azalan doğum oranları dikkate alındığında, nüfusların kendilerini artık yenileyemeyecekleri, bir başka deyişle Türkiye'nin de aralarında olduğu bu toplumlarda doğal nüfus artışının negatif yönde hareket edeceği açıkça görülmektedir (bk. TÜİK, 2020, Doğum İstatistikleri). Türkiye'deki toplam doğurganlık hızının 2021 yılında 1,70 olduğu dikkate alındığında, azalan doğurganlık eğilimin yanı sıra nüfusun kendini yenileyemeyeceği bir seviyede doğurganlık hızına sahip olduğu da görülmektedir (TÜİK, 2021). Gelişmiş ülkelerdeki doğurganlık düşüşü bireylerin kendi kararları ile şekillenen davranışlarının istatistiki toplamının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Önder Erol, 2019, s. 24). Bu bakımdan düşük doğurganlık, tetikte olunması gereken önemli sosyal konular arasında değerlendirilmektedir.

Demografik geçişini tamamlamış toplumlarda çocuk yönelimli tutum ve davranışlar, yerini birey yönelimli tutum ve davranışlara bırakmakta (Lesthaeghe, 1983), çocuğun kral olduğu (king-child) bir düşünsel sistemden ebeveynin kral olduğu (king-pair) bir düşünsel sisteme geçilmektedir (Van de Kaa, 1987, s. 11). Buradaki temel motivasyon ise özgecilikten bireyselleşme bağlamında bencilliğe geçiş olarak görülmektedir. Bir başka bakış açısına göre ise antinatalizm üremenin toplumun ortak iyisi için sınırlandırılması fikrine dayanmaktadır. Antinatalist tutumun altında yatanın bencillik olduğuna dair iddialar dikkate alındığında, İkinci Demografik Geçiş Kuramının antinatalizmi çözümlenmekte yetersiz kalacağı ama

çocuksuzluk tercihini açıklayabileceği düşünülmektedir. Yine de antinatalizmin doğasının özgeci mi yoksa bencil mi olduğu üzerinde bir mutabakat mevcut değildir. Zira antinatalizm, çok çeşitli nedenlerden dolayı bir dünya görüşü olarak benimsenebilmektedir.

Geleneksel tarım toplumları çocuğun ekonomik olarak değerli görüldüğü ve çok sayıda çocuğun ailenin prestiji kabul edildiği toplumlardır. Çocuk, iki nedenden dolayı ekonomik olarak değerlidir. Bunlardan biri çocuğun ücretsiz aile işçisi olması, diğeri ise çocuğun ebeveynlerince yaşlılık sigortası olarak kabul edilmesidir (Kağıtçıbaşı, 1982). Buradaki net varlık akışının yönü çocuktan aileye doğrudur, oysa sanayileşmiş toplumlarda çocuk, ekonomik bir fayda sağlamazken aksine ekonomik bir külfet olarak görülür ve bu da net varlık akışının yönünü aileden çocuğa döndürür (Caldwell, 1978, s. 553). Kısacası üremenin ve çoğalmanın değerli görüldüğü sanayi öncesi toplumlardan sanayi toplumlarına geçişle birlikte daha az sayıda çocuk arzu edilmeye başlanmıştır. Bu değişimin altında yatan neden ekonomi gibi makro yapısal süreçlerle ilişkilidir. Ancak sanayi sonrası toplumlarda artık bu değişimin nedeni makro yapısal süreçler ile açıklanamamaktadır; zira değişim daha ziyade düşünsel düzeyde gerçekleşen farklılaşmaya bağlıdır (Önder Erol, 2018, s. 875). Bireylerin kendini gerçekleştirme motivasyonlarının ön plana çıktığı bu post-materyalist dönemde çocuksuzluk, bir alternatif olarak yükselmeye başlamıştır.

Sosyoekonomik yapının bir felsefe olarak doğum karşıtlığı ve bir davranış örüntüsü olarak çocuksuzluğu mümkün kılmasının yanı sıra antinatalizm ve çocuksuzluk fikirlerinin tartışılmasının sosyal olarak kabul gördüğü bir bağlam içinde bu iki düşünce akımının bir sosyal medya platformu üzerinden nasıl tezahür ettiğini ortaya çıkarmak bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma evrenini “Reddit” sosyal platformunda, antinatalizm ve çocuksuzluk akımlarına ilişkin 2020-2021 yıllarındaki r/antinatalism ve r/childfree topluluğunda paylaşılan tüm içerikler oluşturmaktadır. Araştırma evreni olarak bu platformun seçilme nedeni genel itibarıyla düşüncelerin yazılı ve görsel olarak rahatlıkla paylaşılmasına imkân tanınmasıdır. Reddit platformu 2005 yılında diğer bilindik sosyal medya mecralarıyla aynı dönemde kurulmuştur ve tıpkı diğerleri gibi büyümeyi sürdürmüştür. Platform, 2021’in ilk çeyreğinde elde edilen verilere göre 50 milyondan fazla günlük aktif kullanıcı ve toplam 100 binden fazla aktif topluluk barındırmaktadır (www.redditinc.com).

Reddit işleyiş bakımından “r/” ile başlayıp bunun altında oluşturulan *subreddit* isimli alt gruplar, forumlar üzerinden etkileşim kurmaya dayanmaktadır. Kullanıcılar bu forumlar içerisinde belirlenen paylaşım kuralları doğrultusunda özgürce görsel ya da metinsel içerikler üretebilmektedirler. Öte yandan paylaşım yapmayan kullanıcılar ise kendi sahip oldukları görüşlerini, hoşnutluklarını ya da hoşnutsuzluklarını platformun sunduğu beğeni puanlaması üzerinden gerçekleştirmektedirler. Yüksek puan alan paylaşımlar site içerisinde daha fazla görünürlük kazanmaktadır. Kullanıcılar beğeni puanının yanı sıra doğrudan yorum yazabilme imkânına da sahiptir. Bu çalışma özelinde ise Reddit.com içerisinde yer alan r/antinatalism topluluğu 2010’da açılmış ve böylece çevrim içi ortamdaki antinatalistler deneyimlerini, şakalarını ve felsefi alıntılarını güvenle paylaşabilecekleri korunaklı bir uzam yaratmışlardır (Morioka, 2021, s. 11).

2020-2021 yıllarındaki paylaşımların belirlenme gerekçesi, insanlığın bu dönemde Covid-19 pandemisini tecrübe etmiş olmasıdır. Yaşama duyulan güvenin sarsılarak riskin en üst düzeyde hissedildiği pandemi sürecinde, yaşamaya ilişkin olarak hemen herkesin karamsarlaştığı ve ayrıca hâlihazırda kaotik düşünceleri olan kimi grupların daha da karamsar oldukları düşünülmektedir. Bu temelde araştırma, yaşama ilişkin bir karşı duruş olarak da görülebilecek doğum karşıtlığının sosyal medyada iki temel anahtar kelime üzerinden analizinin yapılmasını içermektedir. Hem pandeminin hem de doğum karşıtı yükselen akımların küresel niteliği, çalışmada bu anahtar kelimelerin İngilizce olarak belirlenmesine neden olmuştur. Buna göre etiket olarak *antinatalism* (antinatalizm/doğum karşıtlığı) ve *childfree* (çocuksuz) anahtar kelimelerini içeren paylaşımlar arasından yüksek beğeni puanına sahip olanlar araştırma verisine dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra pandemi döneminde tüm dünyada sosyal medya kullanımının hızla artması da bu çalışmanın zamansal olarak sınırlandırmasında bir diğer önemli etkidir.

Daha spesifik olarak araştırmanın örnekleme, Reddit’te 2020-2021 yıllarındaki r/antinatalism ve r/childfree topluluğunda paylaşılan tüm içerikler arasından Reddit platformu için kod veri doygunluğunu sağlayan ve popüler denebilecek r/antinatalism ve r/childree etiketli paylaşımları kapsamaktadır. Bu seçimdeki temel ölçüt, verilerin alındığı 10.12.2021 tarihinde en az 2000 beğeni puanına sahip olunmasıdır. Buna göre örneklem, 217’si r/antinatalism ve 817’si ise r/childfree verisi olan toplamda 1034 paylaşımdan oluşmuştur.

Araştırmanın verileri, Reddit sosyal medya platformunda doğum karşıtlığı ile ilgili paylaşılan içeriklerin manuel taramasının yapılması yoluyla toplanmıştır. Verilerin analiz

kısımında ise içerik analizi teknikleri arasında yer alan ilişki analizi ve kategori analizi tekniklerine başvurulmuştur.

İlişki analizinde, bir kavramın diğeriyle birlikte kaç kez görüldüğü, “çeşitli mesaj ögelerinin hangi ilişki yapısı içinde bulunduğu” saptanmaya çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, aynı mesaj içinde iki veya daha fazla sayıda ögenin birlikte görülme olasılığı hesaplanmaktadır (Bilgin, 2014, s. 22-24).

Kategori analizi ise “genel olarak belirli bir mesajın önce birimlere bölünmesini ve ardından bu birimlerin, belirli kriterlere göre kategoriler hâlinde gruplandırılmasını ifade eder” (Bilgin, 2014, s. 19). Kategori analizinde de kategorilerin frekansı saptanabilmektedir (Bilgin, 2014, s. 20). Toplanan verilerin kodlanması sürecinde kullanılan Kodlar Tablosu (bk. Tablo 1), hem çalışma öncesinde yapılan literatür taraması hem de verilerin toplanması aşamasında elde edilen yeni kodlar vasıtasıyla oluşturulmuştur. Strauss ve Corbin (1990)’in, üç kodlama tipinden ikisine başvurulmuş, buna göre *daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama* ve *verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama* esas alınmıştır (akt. Yıldırım ve Şimşek, 2000, s. 165, 168). Nitekim Punch (2005), bu konuda araştırmacının esnek olduğunun altını çizerek, kodlama faaliyetinin veri analizini başlattığını ve aynı zamanda analiz boyunca devam ettiğini belirtmektedir. Hatta ona göre, “Başlangıç kodlaması betimleyici ve çok sınırlı çıkarım gerektirirken, sonraki kodlama, daha üst düzey kavramlar kullanarak verileri bütünleştirecektir” (Punch, 2005, s. 195).

Veri toplama ve analizi sürecinde izlenen aşamalarda; öncelikle Reddit platformunun arama filtreleme ve sıralama ayarları kullanılarak “r/antinatalism” başlığı altında, araştırmanın kapsamındaki tarihler arasındaki 2000 beğeni puanı üzerindeki paylaşımlar sıralanmıştır ve başlıkların en çok hangi ana temaları içerdiği kategorize edilmiştir. Sonraki adımda ise yeniden Reddit platformunun arama filtreleme ve sıralama ayarları kullanılarak “r/childfree” başlığı altında, araştırmanın kapsamındaki tarihler arasındaki yine 2000 beğeni puanı üzerindeki paylaşımlar sıralanmıştır ve daha sonrasında bunlar arasından antinatalizm ile ilişkili olanların sayısı araştırmacı tarafından dikkatli okuma yoluyla manuel olarak belirlenmiştir.

Elde edilen bu veriler arasında; antinatalizm etiketi taşıyan 217 paylaşım, kategori analizine tabi tutulmuş ve frekans ve yüzde gibi betimsel analizleri yapılmıştır. Çocuksuz etiketi taşıyan 817 paylaşımın ise antinatalizm etiketi taşıyanlarla herhangi bir ilişkisi olup olmadığı ilişki analizi yoluyla çözümlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular

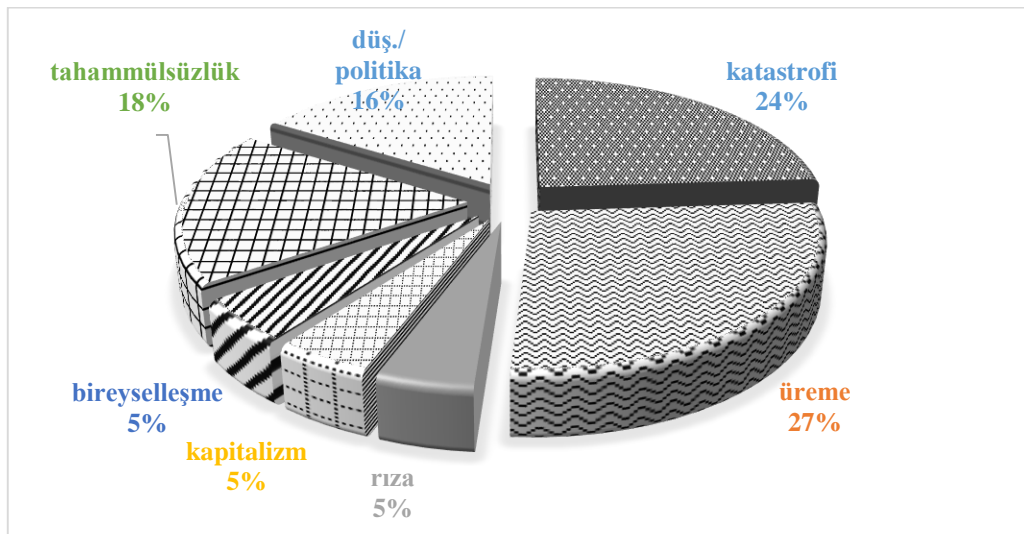
Araştırma yoluyla elde edilen veriler, doğum karşıtı düşünce akımlarının sosyal medyadaki yansımalarını oluşturulan temalar ve kategoriler aracılığıyla açıklanmıştır. Bu doğrultuda oluşturulan Kodlar Tablosu (bk. Tablo 1) ve ona dair tanımlamalara aşağıda yer verilmiştir. Antinatalist ve çocuksuzluk düşünce akımlarının birbiri ile olan bağlantılarına dair genel bulgulara ise bu tartışmanın hemen ardından yer verilmiştir.

Tablo 1

Kodlar Tablosu

Tema	Kategori
Katastrofi	Acı Çekme
	Daha İyi Bir Geleceğin İmkânsızlığı
Üreme	Üremenin Yersizliği
	Evlat Edinme
	Kürtaj Hakkının Gerekliliği
	Bencillik
Rıza	Rıza Dışı Var Olmak
Kapitalizm	Sömürü
Bireyselleşme	Kişisel Hedefler/Amaçlar
	Çocuksuz Aile
Tahammülsüzlük	Doğmuş Olmaya/Doğuma İsyân
	Çocukları Sevmeme
Düşünce/Politika	Bireyin Eğitiminin Yetersizliği
	Pronatalist Politika Karşıtlığı

Bütün temalar arasında sırasıyla üreme, katastrofi, tahammülsüzlük ve düşünce/politika temalarının; antinatalizm ve çocuksuzluk özelinde oldukça yoğun karşılaşılan alanlar olduğu görülebilmektedir. Öte yandan bireyselleşme, kapitalizm ve rıza temaları ise görece daha az öneme sahiptir (bk. Şekil 2).

Şekil 2. Temalara ait dağılım grafiği

Üreme

Tüm temalar içerisinde üreme teması, %27 ile en yüksek orana sahip temadır (bk. Şekil 2). Üremenin doğrudan “antinatalizm” ve “çocuksuz” anahtar kelimeleri ile ilgili olması nedeniyle bu, beklenen bir bulgudur. Üreme teması altında yer alan kategoriler arasında, üremenin yersizliği, evlat edinme, kürtaj hakkının gerekliliği ve bencillik yer almaktadır. Bakıma yetkin olmayan ebeveynler, psikolojik sıkıntı nedeni ile üreme, çevre baskısı ile üreme, gen/soy aktarımının anlamsızlığı ve ekolojik zarar konularına gönderme yapanları kapsayan bu kategoriler arasında en fazla ön plana çıkanlar; üremenin yersiz (%34) ve bencillik (%34) üzerine kurulmuş olduğuyula ilişkilendirilenlerdir.

Katastrofi

Şekil 2’ye göre en yüksek ikinci orana (%24) sahip tema olan katastrofi temasıyla ilişkili paylaşımlarda; dünyanın birçok olumsuzluğu barındırdığına ve bu durumun gelecek nesillerle düzeltilemeyeceğine dair genel bir algının hâkim olduğu gözlenmiştir. Bir başka deyişle, bu tema altında hayatın mevcut durumu ile zaten bir acı çekme yeri olduğunu belirtenler ve bununla birlikte daha iyi bir geleceğin imkânsız olduğunu düşünenler yer almaktadır. Katastrofi teması içinde toplamda acı çekme kategorisine gönderme yapanlar (%89), daha iyi bir geleceğin imkânsızlığındakilere (%11) göre çok daha yüksek bir oranı temsil etmektedir.

Dünyadaki problemlerin spesifik olarak belirtildiği durumlarda ise sakatlıklar ve genetik bozukluklar, çevre sorunları, gezegenin yetersiz kaynakları, dünyanın güvensiz bir yer oluşu, psikolojik sorunlar ve salgın hastalıklar göze çarpmaktadır. Bu paylaşımlara dair bulgularda dikkat edilmesi gereken ortak nokta, bunların herhangi bir isyan içermeksizin yalnızca dünyanın acı yüklü ve distopik yapısından bahsedilmesidir.

Tahammülsüzlük

Toplamda %18’lik temsil oranı ile (bk. Şekil 2) tahammülsüzlük teması genel itibarıyla doğmuş olmaya ya da doğum olgusuna karşı net bir isyanı dile getiren sınırlı sayıda paylaşım ile ilişkilendirilmiş ve bu paylaşımlar tahammülsüzlük temasının çok büyük oranını (%95) oluşturmuştur. İsyân, genellikle yaşamın anlamsızlığıyla ve monotonluğuyla birlikte anılmakta ve boyutları ölme hakkının tartışılmasına ve hatta ölme isteğine kadar varabilmektedir. Tahammülsüzlük teması çok az oranla (%5) kendini çocukları sevmeme biçiminde de göstermektedir. Ancak antinatalist düşünceye sahip bireylerin genelinde bunun

aksine filantropik bir tutumla çocukları ve insanları sevme ve onları dünyaya gelmeden kurtarabilme motivasyonu ağır basmaktadır.

Düşünce/Politika

Antinatalizm-pronatalizm çatışmasının en sıklıkla görülebileceği bu tema, içeriğinde hiçbir gerekçelendirme ve açıklama yapmaksızın ya da oldukça sınırlı yorumlar yaparak üremenin devam etmesine yönelik karşı duruş sergileyen kişilerin paylaşımlarını kapsamaktadır. Bu karşı çıkış, bazı bireyler açısından insan türünün tamamen yok olması gerektiğine dair daha radikal bir anlayışa da evrilebilmektedir.

Kendine %16'lık temsil oranı (bk. Şekil 2) bulmuş olan düşünce/politika temasının kategorileri arasında pronatalist politika karşıtlığı, temsil ettiği yüzdeye (%94) bakıldığında çok daha önemli bir yer işgal etmektedir. Bununla birlikte sınırlı oranda ifadede, toplum içerisinde yeterli düzeyde bilinçli birey olmadığı ve üremeyle ilgili politikaların yürütülmesi gerektiğine dair gereklilik dile getirilmektedir.

Rıza

Bireyin dünyaya gelmesinde rızasının alınamamasının, literatürde de tartışıldığı üzere bu araştırma çerçevesinde de bazı kişiler tarafından başlı başına ahlaki yönden sakıncalı bir durum olarak tasvir edildiği görülmüştür. Dolayısıyla paylaşımlar içerisinde bu soruna değinenler, rıza teması altında değerlendirilmiş, bu paylaşımlar ise toplam paylaşımların %5 gibi küçük bir kısmını oluşturmuştur (bk. Şekil 2). Doğumda rızanın yokluğu aynı zamanda ebeveyni de birçok yönden sorumluluk altına sokmakta ve dünyaya getireceği çocuklara borçlu kılmaktadır.

Kapitalizm

Doğurganlık ve nüfusun bir iktidar konusu olması ve kapitalist sistemin sömürü yoluyla bu durumun tezahüründe önemli rol oynadığına dair literatürdeki tartışma ile tutarlı bir biçimde; paylaşımlardaki ifadelerde de nüfus, toplumun devamlılığını sağlamak üzere gerekli işçi veya asker sayısı olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte kadınların kapitalist sistemin sürdürülebilirliği için üreme fonksiyonu açısından bedensel sömürüye maruz kaldığını iddia eden ifadeler de saptanmıştır. Yine de kapitalizm temasının genel itibarıyla düşük oranda (%5) temsil edilmesi nedeniyle sınırlı bir öneme sahip olduğu söylenebilir (bk. Şekil 2).

Bireyselleşme

Post-materyalist toplumun bir yansıması olarak karşımıza çıkan bireyselleşme; antinatalizm içerisinde de kendine belirli bir yer bulabilmektedir. Bireyler, geleneksel toplumdaki standart biyografilere alternatif olacak biçimlerde hiç çocuk yapmamayı tercih edebilmektedirler. Nihayetinde toplum içinde gönüllü çocuksuz aileler gibi yeni aile tipleri giderek normalleşmekte ve bazı kesimler için benimsenebilmektedir. Bireyselleşme temasının altında kişisel hedefler/amaçlar ve çocuksuz aile temaları kendine yer bulmuştur.

Ne var ki bu tema diğerleriyle kıyaslandığında antinatalizm ve çocuksuzluk ile en az bağdaştırılan olgulardan biri olarak (%5) göze çarpmaktadır (bk. Şekil 2). Görüşü benimseyenler tarafından içselleştirilmediği düşünülen bu olgu, nitekim Coates ve Morioka'da da antinatalizm sınıflandırmasının dışında tutulmuştur. Yine de bu araştırmada, bireyselleşme, antinatalizmi ve çocuksuzluğu mümkün kılan bir temelden ziyade, sadece bu akımların gönderimde bulunduğu temalardan biri olarak yansımasını bulmuştur.

217 adet antinatalizm etiketi taşıyan paylaşımın konu olduğu kategori analizi yoluyla elde edilen bütün bu bulgulara ek olarak; araştırma kapsamında gerçekleştirilen diğer çözümleme tekniği ilişki analizi olmuştur.

817 adet çocuksuz etiketi taşıyan paylaşımın tabii tutulduğu ilişki analizinin sonucunda ise; çocuksuzluk akımına ait paylaşımların antinatalizm kavramıyla doğrudan birlikte kullanıldığına dair herhangi bir bulguya ulaşılamamıştır. Bununla birlikte antinatalizme ait verilerde de ayırışmaya yönelik benzer bulgular elde edilmiştir.

Yine birbiri ile bağlantılı olduğu düşünülen antinatalizm ve çocuksuzluk akımlarının doğurganlık üzerinde benzer etkiye sahip olmalarına karşın; bireyler tarafından benzer düşünsel süreçlerin sonucunda ortaya çıkmadığı görülmüştür. Antinatalizm, hayat planlarını doğrudan etkileyen felsefi bir tavır olmakla birlikte savunucuları tarafından farklı motivasyonlar dolayısıyla destek görmektedir. Yine çalışmada, çocuksuzluk akımının genel itibarıyla antinatalist düşüncelerden kaynaklı gelişmeyebildiği, bir davranış biçimi olarak ortaya çıkabildiği görülmektedir. Çocuksuzluk akımı genellikle bireyselleşmiş yaşam dinamikleri sebebiyle ortaya çıkmakta ve çoğunlukla felsefi temele dayanmamaktadır. Bunların yanı sıra antinatalizmin, yalnızca çocuk yapmamanın seçildiği bir yaşam biçiminden ibaret olmadığı göz önüne alınmalıdır. Çok daha geniş erimli bir dünya görüşünü içerisinde barındırmaktadır. Bazı noktalarda çocuksuzluk akımının düşünsel dayanakları antinatalizm ile

ilişkilendirilen kategorilere işaret etse dahi hem veri yoğunluğu hem de doğrudan ilgililik açısından çocuksuzluk akımı antinatalizmden ayrılmaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Küresel dünyada gerçekleşen çok sayıdaki değişim ve gelişim, doğurganlık eğilimleri üzerinde etkili olabilmektedir. Makro düzeyde ve yapısal farklılaşma sürecinde gerçekleşen doğurganlık düşüşünün ardından düşünsel düzeydeki değişimler de bireylerin doğurganlık davranışlarını değiştirmektedir. Düşünsel değişimin düşen doğurganlık hızlarını açıklamadaki rolüne değinen İkinci Demografik Geçiş Kuramı'na göre doğurganlık düzeyleri özellikle sanayi sonrası toplumlarda nüfusun yenilenme seviyesi altında kalan doğurganlık hızlarına yol açmaktadır. Bu bağlamda antinatalizm ve çocuksuzluk gibi özellikle son zamanlarda revaçta olmaya başlayan kimi düşünce akımları, bu düşünsel değişim ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla doğurganlık düşüşünün ciddi boyutlara ulaştığı ve evrensel bir nitelik kazandığı düşünülmürse, buna yol açma potansiyeli taşıyan düşünsel akımlara da mercek tutulması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular, antinatalist düşünce akımının kendi içerisinde 7 ayrı temadan beslendiğini göstermektedir. Bunlar, üreme, katastrofi, tahammülsüzlük, düşünce/politika, rıza, kapitalizm ve bireyselleşmedir. Araştırmanın diğer odak noktası olan çocuksuzluk akımına ilişkin bulgularda ise bu çalışmada ele alınan iki düşünce akımının, var olan tutumsal benzerliklerine rağmen benimsenme nedenleri bakımından ayrışmaların olduğu görülmüştür.

Üreme temasında, üremenin yersiz ve bencilce bir davranış olduğu düşünceleri hâkim konumdadır. Buradaki ifadeler de göz önüne alındığında, temanın ahlaki bir sorundan ziyade gerçekçi olarak üremenin olumsuz etkilerine odaklandığı görülmektedir. Aynı zamanda üreme motivasyonunun bencilce bir davranış olarak değerlendirilmesi de aile kurumunun ve onun geleneksel olarak gerektirdiği çocuk sahibi olma davranışının yersiz olduğunu desteklemektedir. Bu noktada aile kurumuna ve yapısına ilişkin toplumsal kabulün değişime uğradığı düşünülebilir, nitekim bu tespit aile kurma davranışının dönüşümüne işaret eden İkinci Demografik Geçiş Kuramı'nın temel iddialarıyla örtüşmektedir.

Katastrofi temasını ele aldığımızda dünyadaki problemlere göndermeler yapan ifadeler karşımıza çıkmaktadır. Temada en yüksek orana sahip olan acı çekme kategorisi ise bu gerçekliğin nihai sonucunun bireyde ve toplumda olumsuz duygular yarattığını belirtmektedir.

Tahammülsüzlük teması ve onun en belirgin kategorisi olan doğmuş olmaya isyan, yaşama dair bireylerde oluşan bıkkınlığı ortaya koymaktadır. Bu durumun nedeni genellikle hayatın monotonluğu ve amaçsızlığı olarak görülmekteyken varılan en radikal nokta ise ölme hakkı ve ölme isteğidir. Daha fazla karamsarlığa işaret eden ilk üç kategorinin toplam paylaşımların tüm paylaşımların büyük çoğunluğunu temsil etmesinin, araştırmanın ölümlülük hızlarının yüksek olduğu pandemi döneminde yürütülmesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı iddia edilebilir.

Düşünce/politika teması içerisinde yer alan pronatalist politika karşıtlığı, belirli bir görüşe dair net bir karşı duruş ve protesto içeren paylaşımları barındırması sebebiyle sosyal medyada görülen yeni aktivist sosyal hareketlere örnek gösterilebilir. Çocuk sahibi olmaya dair teşviklere yönelik sosyal medyada gösterilen tutumlar, hem antinatalizm akımının gerçekten de sosyal mecralarda belirli bir etkiye sahip olduğunu hem de bu mecraların pronatalizm-antinatalizm çatışmasına ilişkin var olan tutumların yeniden üretiminde rol oynadığını göstermektedir. Sosyal medyada görülen yeni sosyal hareketlere örnek gösterilebilecek paylaşımlar içermesi nedeniyle akımın sosyal platform üzerindeki net yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir.

Rıza temasının antinatalist görüş içerisindeki ahlaki yöne gönderme yapıyor olmasına karşın oldukça az değinilen temalar arasında olması şaşırtıcıdır. Buradan çıkabilecek sonuç ise düşünce akımının esas motivasyonunun dünyanın gerçekçi sorunları olduğudur.

Kapitalizm teması gerçekçi küresel problemlere işaret etmesine karşın rağmen diğer temalara nazaran daha düşük bir temsil oranına sahiptir. Bu durum kapitalizmin doğurduğu problemlerin, antinatalist görüş içerisinde diğer temalarda ortaya konulan gerekçelerle ilişkilendirilmeksizin ele alındığını ve dolayısıyla bireylerin antinatalist düşünce sistemlerinin şekillenmesinde görece daha az öneme sahip bir tema olduğunu göstermektedir. antinatalist görüş içerisinde beklendiğinden fazla duruma özgü bir sorun olarak görüldüğü şeklinde değerlendirilebilir.

Son olarak bireyselleşme teması, antinatalizmin ortaya koyduğu ahlaki ve dünyevi problemlerden bağımsız olarak bireyin kendi hayatını kurma biçimi ya da kişisel tatmini ile ilişkili olması nedeniyle antinatalizm içinde düşük bir temsil bulmakta ve daha ziyade çocuksuzluk akımının bir ögesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira günümüzde bir yaşam biçimi olarak çocuksuzluğu mümkün kılan; giderek toplulukçu kültürden uzaklaşıp bireyci bir kültüre doğru evrilme ve doğurganlık örüntülerinin de buna paralel olarak değişim geçirmesidir (Önder Erol, 2018). İkinci Demografik Geçiş Kuramı da benzer biçimde

özgeciliten ayrılarak giderek bireyselleşmeyi esas alan yeni bir düşünsel bağlama işaret etmektedir, bu bakımdan bireyselleşme teması kuramın temel varsayımları ile örtüşmektedir.

Antinatalizm ve çocuksuzluk akımlarının ayrıştığına dair ortaya konulan bulgular, literatürde bu akımlara ilişkin yapılan sınıflandırmaların kimini yeniden şekillendirmektedir. Örneğin, Ciaccio (2006, akt. Agrillo ve Nelini, 2008, s. 352)'ya göre çocuksuzluk tercihinin motivasyonları: 'ebeveyn olma arzusu eksikliği', 'kişisel gelişim ve ilerleme isteği', 'fiziksel ve tıbbi endişeler' ve 'dünyaya daha fazla insan getirmemenin cömert bir davranış olduğuna dair inanç' şeklinde ele alınmaktadır. Ne var ki bu araştırmanın bulgularından yola çıkarak bunlardan yalnızca ilk üçünün çocuksuzluk akımıyla ilişkili olabileceği, sonuncusunun ise daha ziyade antinatalizm akımının itici faktörleriyle açıklanabileceği ifade edilebilir.

Antinatalist ve çocuksuzluk düşünce akımlarının sosyal medyadaki yansımalarını Reddit platformu üzerinden inceleyen bu araştırmanın sonuçlarından hareketle, antinatalist düşünce akımının toplumdaki etkisinin yalnızca doğum karşıtlığı değil aynı zamanda ölme hakkı ve isteği bağlamında intihar ve psikolojik sorunlar açısından da araştırılması gerektiği görülmüştür. Öte yanda yer alan çocuksuzluk akımı ise toplumsal değişimin tercihleri etkileyen bir ürünü olması nedeniyle yalnızca bu değişimin tersi yöne evrilmesiyle doğurganlık üzerindeki etkilerinden arınabilir. Ayrıca çocuksuzluk akımının kendi sistemini norm hâline getirme gibi bir motivasyonunun olmayışı ve birey tercihlerine odaklanması, bu akımın toplumsal düzen açısından daha az tehditkâr görülmesine yol açmaktadır. Ne var ki akım, pragmatik olarak toplam doğurganlık hızını nüfusun yenilenme seviyesinin altına düşüren faktörlerden biri olması sebebiyle üzerinde durulmaya değerdir. Bu doğrultuda hem antinatalizmin hem de çocuksuzluk akımlarının sosyal temellerinin araştırıldığı çalışmalara duyulan gereksinim giderek artacaktır.

Kaynakça

- Agrillo, C. ve Nelini, C. (2008). Childfree by choice: A review. *Journal of Cultural Geography*, 25(3), 347-363.
- Benatar, D. (2019). *Keşke hiç olmasaydık: Var olmanın kötülüğü* (2. Baskı). (C. Ö. Özmen, Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2006).
- Bilgin, N. (2014). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar* (3. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Brown, F. L. ve Keefer L. A. (2020). Anti-natalism from an evolutionary psychological perspective. *Evolutionary Psychological Science*, 6(3), 283–291.
- Caldwell, J. C. (1978). A theory of fertility: From high plateau to destabilization. *Population and Development Review*, 4(4), 553-577.
- Coates, K. (2014). *Anti-natalism: Rejectionist philosophy from Buddhism to Benatar*. [https://archive.org/details/antinatalismrejectionistphilosophyfrombuddhismtobenatar/antinatalismrejectionistphilosophyfrombuddhismtobenatar/page/n505/mode/2up](https://archive.org/details/antinatalismrejectionistphilosophyfrombuddhismtobenatar/antinatalismrejectionistphilosophyfrombuddhismtobenatar/antinatalismrejectionistphilosophyfrombuddhismtobenatar/antinatalismrejectionistphilosophyfrombuddhismtobenatar/page/n505/mode/2up)
- Dalay Tez, Z. Ç. (2016). *Ataerkil toplumda gönüllü çocuksuzluk: Türkiye’de ‘gönüllü çocuksuzluk’u seçen kadınlara dair algı ve yaklaşımlar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- De Giraud, T. (2006). *The art of guillotining procreators: An anti-natalist manifesto*. <https://theophiledegiraud.e-monsite.com/medias/files/antinatalist-manifesto-raw-translation-by-google-1.pdf>
- Eke, N. P. (2020). *Çocuksuzluk tercihinin söylemsel inşası* (Yayınlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1982). *The changing value of children in Turkey*. Honolulu: East West Center.
- Lesthaeghe, R. (1983). A century of demographic and cultural change in Western Europe: An exploration of underlying dimensions. *Population and Development Review*, 9(3), 411-435.
- Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the second demographic transition. *Population and Development Review*, 36(2), 211-251.
- Malthus, T. R. (1998). *An essay on the principle of population*. <http://www.esp.org/books/malthus/population/malthus.pdf>

- Morioka, M. (2021). What is antinatalism?: Definition, history and categories. *The Review of Life Studies*, 12, 1-39.
- Natalis. (t.b.). *Online Latin Dictionary* içinde. <https://www.online-latin-dictionary.com/>
- Önder Erol, P. (2018). Toplumsal değerler sistemleri olarak ailecilik ve bireyciliğin doğurganlık üzerine yansımaları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(35), 871-893.
- Önder Erol, P. (2019). Population policy as a means for bio-politics: The cases of Romania and China. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 22(1), 21-37.
- Özmen, C. Ö. (2018). Global disasters and personal responses in Ian McEwan's *Solar*. *Humanitas*, 6(12), 1-9.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal araştırmalara giriş: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. (D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z. Akyüz, Çev.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1998).
- Rao, M. (1994). An imagined reality: Malthusianism, Neo-Malthusianism and population myth. *Economic and Political Weekly*, 29(5), 40-52.
- Reddit (2021). www.redditinc.com
- Rossolatos, G. (2018). Consuming antinatalism in social media: A discourse historical approach, interdiscursive readings in cultural consumer research. *Interdiscursive readings in cultural consumer research* içinde (s. 179-212). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Salman Yıkılmış, M. (2018). Pronatalist kültürde anne olmamak. *Fe Dergi*, 10(2), 85-97.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2020). *Doğum istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dogum-Istatistikleri-2020-37229>
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2021). *Doğum istatistikleri*. Temel doğurganlık göstergeleri, 2001-2021. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Birth-Statistics-2021-45547#:~:text=Toplam%20do%20C4%9Furganl%20h%20C4%B1z%20C4%B1%20C%202001%20y%20C4%B1%20C4%B1nda,10'un%20alt%20C4%B1nda%20kald%20C4%B1%20C4%9F%20C4%B1n%20g%20C3%B6sterdi>
- Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42(1), 3-57.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin

Önder Erol, P. ve Zor, A. (2022). Doğum karşıtı düşünce akımlarının sosyal medyadaki yansımaları: Reddit örneği. *Humanitas*, 10(20), 267-286.

Yayımları.

Zandbergen, J. R. (2020). Between iron skies and copper earth: Antinatalism and the death of god. *Zygon*, 56(2), 374-394.

Müze Sergilemelerinde Propaganda: Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi) Örneği¹

Seher Selin ÖZMEN², Süleyman ÖZMEN³

Öz

Müze, tarihsel önemi olan tüm bilimsel, kültürel, sanatsal, insan yapımı veya insan dışı nesnelere toplayan, muhafaza eden ve koruyan yapılandırılmış bir kurumdur. Genel olarak yerelden evrensele ulaşma, geniş kitlelere kültürel ve tarihsel mesaj verme vb. gibi benzeri amaçları taşır. Müzeler bu amaçlarına ulaşmak için envanterlerinde bulunan eserleri en etkili şekilde sunmaya çalışırlar. Müzeler ikna edici bir sonuç yaratmak için küratörlük tekniklerini etkin bir şekilde kullanarak ve sergiledikleri eserleri manipülatif olarak kontrol ederek kitleler üzerinde propaganda etkisi yaratabilirler. Bu teknik ve niyetle ziyaretçilerin siyasi fikirler hakkındaki bilgileri ve duyguları yönetilebilir. Bu kapsamda müze sergilemelerinde propaganda konusunda objektif bir bakış açısına ulaşmak amacıyla yapmış olduğumuz çalışmada; 1683 tarihli *2nci Viyana Kuşatmasının* Avrupa halkları için önem ve etkisine de değinerek *Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)* örneği üzerinde analitik bir çalışma gerçekleştirdik. Çalışma sonucunda müzelerin gerektiğinde propaganda maksatlı olarak da kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler

müze
propaganda
II. Viyana Kuşatması
manipülasyon
ulus devlet
ecdat fenomeni

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 21.07.2022
Kabul Tarihi: 17.08.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1146861

Propaganda in Museum Exhibitions: The Example of The Vienna Arsenal Military History Museum (Heeresgeschichtliches Museum)

Abstract

A museum is a structured institution that collects, preserves and protects all scientific, cultural, artistic, man-made, or non-human objects of historical significance. Museums try to present the works in their inventories in the most effective way to achieve goals. Museums can create a propaganda effect on the masses by effectively using curatorial techniques and manipulating the works they exhibit to create a persuasive result. With this technique and intent, visitors' knowledge, emotions about political ideas can be managed. In this context, in our study we have conducted to reach an objective point of view on propaganda in museum exhibitions, we have carried out an analytical study on the example of the Heeresgeschichtliches Museum by also mentioning the importance and impact of the Second Siege of Vienna on the European peoples. As a result of the study, it was concluded that museums can also be used for propaganda purposes when necessary.

Keywords

museum
propaganda
the Second Siege of Vienna
manipulation
nation state
ancestor phenomenon

About Article

Received: 21.07.2022
Accepted: 17.08.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1146861

¹ Bu makale, 15-17 Temmuz 2022 tarihlerinde Gaziantep/Türkiye’de düzenlenen 8. Uluslararası Zeugma Bilimsel Araştırmalar Kongresi’nde sunulan “*Propaganda in Museum Exhibitions: The Example of The Vienna Arsenal Military History Museum*” başlıklı bildirinin geliştirilmiş ve revize edilmiş halidir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, sozmen@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3847-4466

³ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Rumeli Üniversitesi, Küresel Politikalar Araştırma ve Uygulama Merkezi (RUPAM), İstanbul/Türkiye, suleyman.ozmen@rumeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4102-5733

Giriş

Müze kelimesi Yunancada ilham perilerinin tapınağı olan mouseion kelimesinden gelmektedir (Barker, 2006, s. 116). Karşılık gelen terimler; *musée* Fransızca, *museo* İspanyolca ve İtalyanca, *museum* Almanca ve Portekizce’de *museu*dur (ICOM, 2010, s. 56). Günümüzde müze terimi; soyut ve somut insan mirasını ve çevresini eğitim amaçlı olarak edinen, koruyan, araştıran, ileten ve sergileyen, topluma ve gelişimine hizmet eden, kalıcı, kâr amacı gütmeyen bir kurum olarak tanımlanmaktadır. N. Akyürek Vardar ise müzeleri, içerdiği ve barındırdığı varlıkları, ders vermek, bilgi ve farkındalık kazandırmak, eğitmek, duyarlılık ve coşku aşılacak, içeriklerini gelecek nesillere sergileyerek aktaran ve tanıtan ve hiçbir kar veya kazanç beklemeyen, tarihi zenginliklere ilham veren bilim ve kültür kurumları olarak ifade etmektedir (Vardar, 1996, s. 19).

Antik devirlerden bu yana müzeciliğin temelini oluşturan koleksiyonculuk, Rönesans’ın özel müzeleri sayılan nadire kabinelerinde; hazinelerin, egzotik nesnelerin, hayvanların, dini eserlerin, klasiklerin, bilim ve sanat eserlerinin toplanması biçiminde yapılmıştır. Soylular, krallar ve imparatorların güç ve prestij göstergesi olan koleksiyonlarının yanı sıra bilim insanlarının, şairlerin ve sanatçıların oluşturdukları koleksiyonlar da vardır. Kamuya açık olmamakla birlikte nadire kabineleri, 18. ve 19. yüzyıllarda kurulan modern müzelerin birikimini sağlamış oldukları için Avrupa müzecilik tarihinin başlangıcı olarak görülmektedirler (Artun, 2017, s. 15-16).

Tarih boyunca müzeler bu ilişkilendirmeleri Avrupa merkezli ideallere ve algılara dayandırmışlardır. Bu durum Avrupa halkları için ilerlemek ve Batılı olmayan milletlerden daha üstün oldukları algısını yerleştirmek anlamına geliyordu. Avrupa uluslarını Batılı olmayanlara göre güç ve üstünlük konumlarına yerleştiren bu algı ve anlatılar, müzelerin Avrupa’da başladığını savunuyordu (Kreps, 2003, s. 91).

Ayrıca Batılı olmayan kültürleri yanlış temsil eden veya temsil etmekte başarısız olan müze koleksiyonlarının, emperyalist kültürlerin sömürgeleştirilmiş bir ulusun siyasetine, toplumsal ve kültürel yönlerine hükmetmeye çalıştığı zaman, emperyalist bir hegemonyanın simgesi olduğu gerçeği de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Endonezya’daki müzeler, Hollanda sömürge döneminden miras kalan Batılı müze tarzları nedeniyle bugün hala Endonezyalı yerel ziyaretçilerle bağlantı kuramamaktadır. (Kreps, 2003, 97).

Görüldüğü üzere tarihin belirli bir döneminde emperyalist hegemonyayı pekiştirmek ve tarihin hikâye anlatımını yönetmek için müzeler eğitim propagandası argümanı olarak kullanılmıştır. Müteakiben, sömürsüzleştirmenin, sergilere, programlamaya ve koleksiyon

yönetimine farklı seslerin dâhil edilmesinin ve Avrupa merkezli uygulamaların ve eğitim propagandasının kaldırılmasının birçok müze için güncel bir öncelik olduğu dönem karşımıza çıkmaktadır (Ames, 1992, s. 23).

Bu dönemde müzelerdeki Avrupa merkeziliğin, koleksiyon uygulamalarını da etkilediğini ve bunun Batılı olmayan kültürlerin kültürel miraslarının *temellük* (*appropriation* kelimesinin Türkçeye çevirisi alma, çalma, maletme) olarak adlandırılan şeye yol açtığı görülmektedir (Dianina, 2010, s. 17). Takip eden süreçte bazı müzelerin birazda metazori olarak çalınan veya yağmalanan eserlerin gerçek sahiplerine veya ülkelerine iade edilmesine odaklandığı dönem başlamıştır. Geri dönüş olarak nitelenen bu dönem, Batılı müzeler ve Batılı olmayan ülkelerin kültürel miraslarını araştırma ekipleri arasındaki ilişkileri geliştirme umuduyla son yıllarda daha büyük bir hareket haline gelmiştir (Cameron, 2012, s. 91).

Müze kültürü esasen ortak medeniyet tarihinin bir temsil biçimidir. Bu temsil biçiminin ortaya çıkışı, çağdaş müze olgusunun amaç ve kapsamı ile hak ettiği zengin yöntemlerin, tarih boyunca birikmiş bilgi ve tecrübeyi yansıtan bir çalışmanın sonucu olmuştur. Bu nedenle, bu tanımların temel mesajını okurken ve yorumlarken, müze kavramına ilişkin algıların değiştiğini ve bu tanımın ortaya çıktığını ve farklı bir anlam kazandığını bilmek önemlidir (Greenberg, 2005, s. 227).

Müzeler koleksiyonlarını muayyen bir müddet sergileyebildikleri şekilde kalıcı olarak da ziyarete açık tutabilirler. Müzeler; sanat, tabiat tarihi, bilim, savaş, şehir ve çocuk müzeleri şeklinde birçok değişik türde sınıflandırılmıştır. Genel olarak yerelden evrensele ulaşma, geniş kitlelere kültürel ve tarihsel mesajları aktarmak gibi amaçları taşır. Kültürel tarihi zenginlikleri ve insanlık değerlerini yaşatmak ve bunları gelecek nesillere en verimli şekilde aktarmak için stratejiler belirlemeye çalışırlar (Kreps, 2003, s. 47).

20. ve 21. yüzyıllar boyunca birçok müze, odak noktalarını nesnelere toplanması ve korunmasından ziyade ziyaretçilerine en iyi şekilde sahip olduklarını aktarmaya adanmıştır (Anderson, 2019, s. 23). Bu bağlamda başta 1946 yılında kurulan Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM/The International Council of Museums) ve 1962 yılında kurulan Amerikan Müzeler Birliği (AAM/ American Association of Museums) ve benzeri kurumlar, müzelerin bir eğitim kurumu olarak benimsenmesini ve bu yıllardan itibaren yeni müzecilik anlayışı üzerine devrim niteliğinde fikirler ortaya atılmasını sağlamışlardır (Kreps, 2003, s. 49).

Çağdaş müze anlayışı ve tasarımına yönelik ilkelerin kavranabilmesi ise; enternasyonal ölçekte açığa çıkan kavramların farkına varılarak, bütünleşik olarak değerlendirilmelerini gerekli kılmaktadır. Bu süreç başta Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM) ve Müzeoloji'ye Yönelik Uluslararası Komite (ICOFOM/International Committee

for Museology)’nin yapmış olduğu çalışmaların ve ortaya koydukları beyanların irdelenmesini gerektirmektedir (Edson ve Dean, 1994, s. 17).

Benzer şekilde müzelerin bu misyona bağlı kalabilmeleri için anlamlı, etkili ve farklı bir izleyici kitlesine saygın deneyimler yaratma yeteneğine sahip olmaları gerekmektedir. Keza müzelerin kozmopolitlik ya da farklı bakış açıları ve fikirlerle meşgul olma merakı ve cesareti için çalışmaları ve yeni çağdaş inovatif vizyonlara sahip olmaları gerekmektedir. Ziyaretçilerinin hayatında fark yaratan müzeler, halkın müzelere olan güvenini etkilemekte ve toplumda ayrı bir önem kazanmaktadır (Levitt, 2015, s. 112).

Bu durumda özellikle tarihi savaş envanterlerini barındıran müzeler, bir yandan buldukları coğrafyada yer alan kendi lokal unsurlarına ait milletlere farklı bir mesaj iletirken olaya dönemsel olarak dahil olan diğer coğrafyalara ait olan diğer milletlere ise daha farklı bir mesaj iletmektedirler (Lehmbruck, 2001, s. 63). Bu tür müzeler, geçmişte olduğu şekliyle birer kültürel prototip deposu ve bu şekilde belirli bir kavramın ima etmiş olduğu tarihsel otorite ve normlaştırıcı güç olarak hareket etmek yerine ziyaretçileriyle evrensel ve tarafsız olarak diyalog kurmaları gerektiği ilkesi başlı başına bir paradoks yaratmaktadır. Kendilerine has kimlikleri dışında kalan diğer tanımlayıcı unsurlara kimi zaman objektif olmayan biçim ve gayeler yüklerler. Böyle taraflı bir anlatı içeren müzeler ise genel olarak dışladıkları unsurlara karşı rahatsız edici bir anlatımı görünür kılmaktan çekinmezler (Staal, 2018, s. 49).

Evrenselleştirilmiş düşünme mantığına aykırı bu durum ziyaretçilerin müzenin yaratmak istediği fikir ve düşünce kalıbına hapsolüp kalmasına yol açar. Böylece ziyaretçiler kendilerine sunulan dar çerçevede sıkışıp kalırlar. Burada müzenin toplumdaki evrensel rolü ve teşhir stratejilerinin siyasi idealleri desteklemesine olan katkısı bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda müzeler hedef kitleleri üzerine ikna edici bir sonuç yaratmak için küratörlük tekniklerini etkin bir şekilde kullanarak sergiledikleri envanterleri manipülatif olarak kontrol ederek propaganda etkisi yaratabilirler (Staal, 2018, s. 53). Bu teknik ve niyetle ziyaretçilerin siyasi fikirleri ve duyguları yönetilebilir.

Propagandanın Tarihsel Döngüsü ve Müzelerde Propagandanın Kullanımı

Propaganda, çok sayıda insanın düşünce ve eylemlerini etkilemek için tasarlanmış kasıtlı bir bilgi bütünüdür. Propaganda temelde tarafsız bilgi vermekle değil, hedef kitlesini etkileyecek bilgiler vermekle ilgilidir (Staal, 2018, s. 54).

Bu bağlamda her zaman ve dünyanın her yerinde devlet adamları, seçkinler, diktatörler, politikacılar misyonerler aracılığıyla siyasi bir sistem dayatma, yönetime ve düzene bağlılığı sürdürme ve yönetim biçimini değiştirme düşüncesine sahip olmuşlardır. Bu

fikirleri hayata geçirmeye yönelik tüm çabalar, doğrudan propaganda kavramıyla ilgilidir. Propaganda, amacı ve doğası gereği önemli bir toplumsal denetim aracıdır. Başka bir deyişle, kitle psikolojisi çağrularına hitap eden ve kitleleri istenilen istikamette yönlendiren bir araçtır. Propaganda, orijinal olarak *yeni bitkiler üretmek için taze bir bitkinin sürgünlerini toprağa ekmek* anlamına gelen *propagare* kelimesinden türetilen Latin kökenli bir terimdir (Geçikli, 1999, s. 266).

Tanımlanmış bir uygulama olarak propaganda, 17. Yüzyılda misyonerlik çalışmaları ve benzer uygulamalar yoluyla Hıristiyan inançlarını yaymak için propagandayı etkin olarak kullanan bir Vatikan örgütü olan “*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*”ye kadar uzanır (Jowett ve O’Donnell, 2019, s. 23). Jowett ve O’Donnell’e göre, Roma Katolik Kilisesi’nin İngiltere’daki Protestan dinine karşı çıkmak ve nüfuzunu genişletmek için “*Propaganda Fide*”yi kullanması, propaganda kelimesini aldatma, çarpıtma ve manipülasyonla ilişkilendirmiştir. Araştırmacılar, propaganda mesajlarının etkisinin psikolojik bir analizini yapmaktan ziyade, propagandacıyı toplumda bir aktör olarak ele almaktadırlar (Ellul, 1965, s. 33). Esasında daha önce adı koyulmamış olsa bile propaganda bir iletişim ve ikna yöntemi olarak tarih öncesi çağlardan beri var olmuştur (Taylor, 2003, s. 41).

Tarih boyunca birçok eski uygarlık propaganda mimarisini kullanmıştır. Krallıklar gücünü ve zenginliğini göstermek için bugün günümüze kadar gelen Mısır piramitleri ve Yunan tapınakları gibi ölümsüz eserler yapmışlardır (Tal ve Gordon, 2016, s. 72) Babil’de ve Asurda hatipler ve ozanlar, savaş zaferleri hikâyelerini veya bir kralın büyüklüğünü kahramanlık şiirleri ve ilahiler aracılığıyla aktardılar. İmparatorluklar ve iktidarlarını elinde tutmak için mücadele eden liderler, sosyal düzeni korumak için propagandayı etkin olarak kullandılar (Taylor, 2003, s. 42-43).

2’nci Viyana Kuşatmasının Avrupa Halkları İçin Önem ve Etkisi

1683 yılı Türk tarihinde çok önemli bir yıldır. Çünkü Türkler bu yıl içinde Kutsal Roma İmparatorluğu’nun başkenti olan Viyana’yı ele geçirme planını detaylı olarak tasarlamışlardır. 1683 Viyana kuşatmasının başarısızlığa uğraması, Osmanlı İmparatorluğu’nun geri çekilmeye başladığı tarih olarak gösterilmektedir. Osman Turan’ın “*Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*” kitabında ifade ettiği gibi; “Osmanlı İmparatorluğu’nun Kızılelma seddini (Viyana) aşamamış olması gerilemeye başlamasının bir işareti olmuştur” (Turan, 2004, s. 542).

Kanuni Sultan Süleyman 1529 senesinde sefere ordunun başında katılmasına rağmen, Sultan IV. Mehmed 1683 senesinde düzenlenen ikinci sefer askerlerinin başında katılmamış bu iş için Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’yı görevlendirmişti. Kara Mustafa

Paşa'nın parlak bir geçmişi vardı. 1672'de Dinyester Nehri kıyısında Pole Jan Sobieski'yi yenmiş ve Kamenet Podolski kalesini ele geçirmiş ve iki yıl sonra da Human (Uman)'ı ele geçirmişti (Palmer, 1993, s. 13). Osmanlı ordusunda; Kırım sultanı Murad Giray Han, Orta Macaristan Kralı Tökeli İmre, Eflak ve Boğdan voyvodaları, Şehzade Erdel Apaki, Diyarbekir Valisi Kara Mehmed Paşa, Bosna Valisi Hızır Paşa, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri, Halep Valisi Ebu Bekir Paşa ve sefere tahsis edilen diğer kuvvetlerle yaklaşık 100.000-120.000 kişilik bir ordu bulunmaktaydı (Danişmend, 1950, s. 453).

28 Haziran'da Osmanlı ordusu İstoni-Belgrad'dan hareket ederek on dokuz yıl önce Fazıl Ahmed Paşa'nın su taşkınları sebebiyle geçemediği Rap deresini kolaylıkla geçmiş önce Yanık Kalesi'ni (Raab) almış ve ardından 14 Temmuz tarihinde Viyana'yı kuşatmıştır. Viyana kuşatması iki ay sürmüştü ve Türk ordusu şiddetli bir savunmayla karşı karşıya kalmıştır (Turan, 2004, s. 543).

Viyana kuşatması sırasında Papa XI. Innocent (Innocentius), Hristiyan hükümdarlara gönderdiği mektuplarda Türklere karşı bir tavır alınmasını sağlamış ve bunda da muvaffak olmuştur. Papa Innocent'in tüm Avrupa'ya ve Hristiyan dünyasına göndermiş olduğu propaganda mektubunda özet olarak şu ifadeler yer almaktaydı:

Din düşmanı kâfir Türkler, kana susamış askerleriyle Viyana'yı kuşatıp yağmaladılar, çevresini yakıp yıktılar ve birçok insanı katletmeye başladılar. Masum kadın ve bebeklerin canını alıp, genç kadınları, kızları, erkek çocukları yakalayarak ırzlarına kastettiler. Viyana Kalesi'ni ve tutsakları kurtarmak, bu barbar dinsiz vahşileri durdurmak ve bu yangını söndürmek bütün Hristiyanların kutsal görevidir. Bunu akılda tutarak tüm Hristiyanların bu kutsal amaç için canlarını, mallarını ve gerekli tüm desteği vermeleri gerekir. Bu barbar millet durdurulamazsa Viyana'daki bu yangın herkesi yakar. Bu belayı defedene kadar herkesin yemek içmekten vazgeçmesi, kadınların eşlerine yaklaşmaması, gerekirse kadınların çocuklarını emzirmemesi, koyunları kuzularından, sığırları buzağularından ayırmaları ve gece gündüz ağlayarak her gece Türk belasından kurtulmak için dua etmeniz gerekir. Ancak o zaman Tanrı, Hristiyan askerlere güç, kuvvet verebilir, yardım edebilir ve kâfir Türk belasını bu kullarından uzaklaştırabilir (Göker, 2017, s. 1407).

Papa Innocent'in bu mektubu tüm Hristiyan dünyasında etkili olmuştur. Bütün kiliselerde bu metin defalarca din adamları tarafından okunmuş ve halka ne kadar ölümcül bir tehlikeyle karşı karşıya olunduğu aktarılmıştır. Papa'ya göre Türkler, Allah'ın gazabıyla şekillenmiş bir kavimdi ve kalplerinde merhamet ve iyilik yoktu. Gelenekleri, geldikleri toprakları yakarak, insanları acımasızca katletmek ve kiliseleri yıkmaktı. Ateş gibi yanan, sel gibi dökülen bu kan içiciler, çocukları anne babalarından ayıran kalpsiz insanlardı. Türklerin geçtikleri yerde ateş asla yanmaz, tütün tütmez, ot yeşermez, horoz ötmezdi. Şimdi kim bu

barbar Türklere karşı birlik olma konusunda yardımcı olur ve İsa ve Meryem'in dinine destek verirse, o öldüğünde doğruca cennete gideceğine Papa XI. Innocent kefil olacağına söz verdi (Çolak, 2001, s. 270).

Yine Kilise yetkililerin emriyle eski çanlar tamir edilerek faal hale getirilmiş ve bu çanlar "*Türk çanları/Turkenglocken*" olarak adlandırılmıştır. Her sabah, özellikle Viyana'da, ülkenin dört bir yanında çanlar çalınır ve Türklerden kurtulmak için insanlar sürekli olarak duaya çağrılıyordu (Stoye, 1984, s. 125).

Tüm bu çabalar Hristiyan dünyasının Osmanlı ordusu karşısında birleşmesine yol açmıştır. Kuşatma devam ederken, Kırım hanı Murad Giray Han, Polonya kralı Sobieski'nin 120.000 kişilik Hristiyan birleşik ordu kuvvetini (Haçlı Ordusu) durdurmadığı için kuşatması başarısız olmuştur. Haçlı ordusunun 12 Eylül 1683 tarihinde Alamandağı (Kahlenberg) bölgesine ulaşmasıyla devam eden savaşta Türk ordusu yenilerek geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kahlenberg tepesinde Osmanlı ordugâhında ordu ağırlıkları düşmanın eline geçmiştir. Birlik sancakları, çadırlar, silahlar, giysiler, toplar, mühimmat, bir miktar hazine Sobieski'nin birlikleri tarafından yağmalanmıştır. Devam eden süreç Osmanlı için çöküşün başlangıcını gösterir (Üstün, 1941, s. 89). Bu savaş sonucunda Osmanlı'nın gerileme devrine girdiği kabul edilmektedir. Böylece Türklerin Sakarya Muharebesi'ne kadar sürecek bir geri çekilme süreci başlamış oldu.

Habsburg hükümeti Papa'nın da yardımlarıyla gerekli maddi ve manevi desteği alabilmek için yurtiçinde ve yurtdışında önemli propaganda girişimlerinde bulunmuştur. Bu propaganda çalışmasının ana konusu, Viyana'nın ve dolayısıyla Hristiyanlığın Türklerden korunması temel düşüncesine dayanmaktaydı. II. Viyana Kuşatması, Hristiyan milletleri için halk mücadelesi diyebileceğimiz bir kitle seferberliği başlatmıştır. Bu nedenle Türkleri kötülemekle ilgili söylenen çoğu söylenti, dini duyguları harekete geçiren bir kimlikte dolaşarak Hristiyan dünyasının Osmanlı devletine karşı birleşmesine yardım etmiştir (Üstün, 1941, s. 93).

Tüm bunları neticesinde 1683'ten 1699'a kadar süren on altı yıllık savaşlarda Osmanlı İmparatorluğu önemli topraklar kaybetmiştir. Bu gerçeklerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti, Viyana yenilgisinden sonra Haçlı ordusunun beklenmedik saldırıları karşısında ciddi bir tereddüt dönemi yaşamıştır. İkinci Viyana kuşatmasının başarısız olması ve ardından gelen savaş, Haçlı müttefiklerinin saldırılarını cesaretlendirmiş, Türklerin de yenilebileceğini Hristiyan dünyasına göstermiş ve Türkleri 26 Ocak 1699 tarihinde ağır kayıplara neden olan Karlofça Antlaşması'nı imzalamaya zorlamıştır (Parmaksızoğlu, 1993, s. 349).

12 Eylül 1683 tarihinde Kahlenberg tepesi muharebesinde elde edilen bu ganimet ve harp silah araçları bugün “*Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)*”nde sergilenmektedir.

Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)

Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (*Heeresgeschichtliches Museum/Militärhistorisches Institut/Arsenal, Objekt 1, Ghegastrasse, Vienna*), Avusturya Viyana Landstrasse’de 1850-1856 yıllarında Danimarkalı mimar Theophil von Hansen tarafından planlanıp hayata geçirilmiş ve savaş tarihine ışık tutan önemli bir müzedir (<https://www.hgm.at/en>). Yapı Avusturya’daki müzeler içinde yapılış tarihi olarak en eski müze olma özelliğini taşır (Fichtner, 2009, s. 17). *Neo-Bizans, Neo-gotik, Barok ve Rokoko* stilde yapılmış olan müzede, 16. ve 20. yüzyıllara ait harp silah araç ve gereçleri sergilenmektedir. Müzenin bir diğer önemli özelliği de Avrupa’daki en büyük Osmanlı harp silah araç ve gereçleri koleksiyonuna sahip olmasıdır. Müze ziyaretçilere 1869 yılında açılmıştır. Bu tarihten sonra 1891’de Avusturya-Macaristan İmparatoru I. Franz Joseph tarafından Avusturya’da açılan ikinci müze *Viyana Sanat Tarihi Müzesi / Kunsthistorisches Museum* olmuştur (Scott, 2015, s. 33).

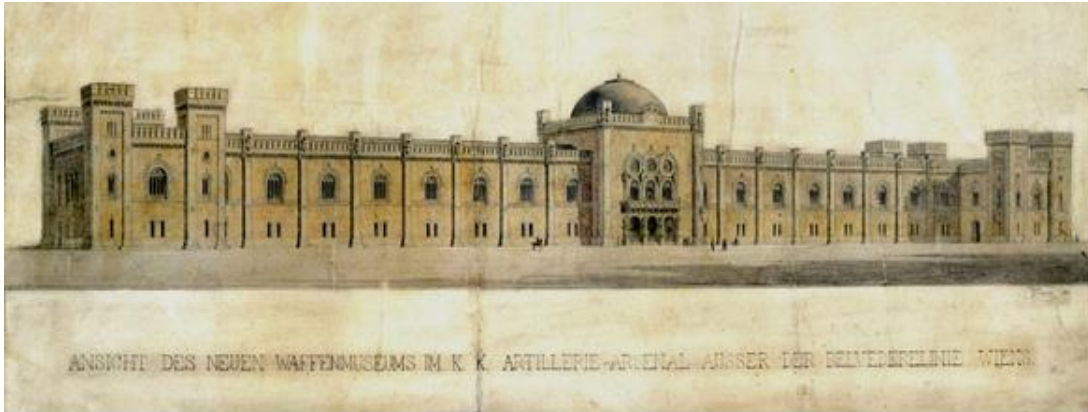
Arsenal’ın müze olması yanında başka bir değişik özelliği de bazı bloklarının günümüzde ailelerin iskân ettiği dairelerden oluşmasıdır. Müze binasının yapıldığı bölüm, 1789 Fransız Devriminden etkilenerek başlayan *1848-49 Avusturya Halk Baharı Devrimi* esnasında Viyana Cephaneliği olarak kullanılmıştı. Bu yüzden günümüzde *Viyana Arsenal (Cephanelik) Askeri Tarih Müzesi* olarak anılmaktadır. Bu bölge daha önce inşa edilen toplam 72 binadan oluşan devasa bir askeri kompleks üzerinde yer almaktadır. “*Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi*” projesi, Avusturya-Macaristan’ın en uzun hüküm süren imparatoru Kaiser Franz Joseph’in saltanatının ilk yıllarında konumunu sağlamlaştırmaya yardım etmiştir. Ayrıca o dönemde Fransız devriminden etkilenen Avusturya ve Macaristan halklarına imparatorluğun ve imparatorluk ordusunun görkemini göstermek, vatan sevgisini arttırmak ve ulus bilincinin yaygınlaştırılması amacıyla yapılmış en büyük inşaat projesi olarak da tarihe geçmiştir. 15 Nisan 1850 tarihinde yapımına başlanan Müze, inşaatın başlamasından sadece altı yıl sonra 8 Mayıs 1856’da tamamlanmış ve bu şekilde Avusturya’daki en eski müze binası haline gelmiştir (Scott, 2015, s. 17).

Resim 1. 72 binadan oluşan Viyana Arsenal Askeri Kompleksi, 1840, Avusturya

Hansen'ın planı, öncelikle çıkıntılı 235 metre uzunluğunda temel bir bina sonra enine kesitler ve köşe kuleleri ve kule benzeri bir orta segment ve kare şekliyle taçlandırılmış toplam yüksekliği 43 metre olan kubbeden oluşmaktaydı. Mimar Theophil von Hansen bu binayı 1104 senesinde inşa edilmiş olan Venedik Cephaneliği'nden ilham alarak yaptığını ifade etmiştir (Scott, 2015, s. 22).

Bizans tarzı unsurlar Gotik süreçteki öğeler eklenerek karakteristik dönemsel bir yapı ortaya çıkmıştır. İki renkli tuğladan oluşan cephe, pişmiş toprak ve ferforje süslemeler, cephenin doğal taştan yapılmış segmentasyonu ve medyan Risalit (cepheleri gizleme aracı olarak, Barok ve Rönesans mimarisinin tipik mimari bir özelliği) yan kanatların önündeki üç yuvarlak pencere gibi dekoratif öğeler açısından zengindir. Yine zengin bir şekilde dekore edilmiş çatı katı bölümü, Floransalı Palazzi'yi anımsatan muhteşem bir lombard grubu tarafından taşınır. Kırılmaçkuyruğu mazgalları, yan kanatların eksenlerinde ve binanın orta kısmının köşelerinde bulunan taretlerle kesintiye uğrar ve girintilerine yerleştirilmiş pişmiş toprak kupa heykelleri bulunur. Askeri erdemlerin alegorik temsilleri kumtaşı cephenin üzerinde ve önünde yer alır (Fichtner, 2009, s. 21).

Resim 2. Ansicht Des Neuen Waffenmuseum, Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi, 1856, Avusturya

Zamanının en etkili heykeltıraşlarından biri olan Hans Gasser tarafından yapılan ve binanın ön cephesinde bulunan yuvarlak pencerelerin hemen altındaki kadın figürleri (soldan sağa); gücü, uyanıklığı, dindarlığı ve bilgeliği temsil eder. Lobiye açılan üç açıklığın yanında, cesaret, bayrağa bağlılık, fedakârlık ve askeri istihbaratı temsil eden dört erkek figürü bulunmaktadır (Fichtner, 2009, s. 22).

İmparator Franz Joseph, binanın göz kamaştırıcı ve muhteşem bir yapı olmasını istiyordu. Bu yüzden sık sık inşaat bölgesine gelip binanın yapılışını kontrol etmiştir. Zira bina İmparatorluk Ordusunun silah koleksiyonlarını barındıracak ve savaşlardan elde edilen ganimetleri sergileyecekti. 28 Şubat 1863 tarihinde İmparatorluk Ordusunun tarihi içinde yer alan en ünlü ve ebedi ulusal övünmeye layık 56 komutanının onur listesinin ve tam figürlü heykellerinin binanın giriş salonundaki sütunlara yerleştirilmesi İmparatorluk kararıyla kabul edilmiştir. Tasvir edilenlerin isimleri ve biyografik verileri, her bir heykelin üzerinde bulunan plakalarda ve her bir heykelin tabanında onları yaratan sanatçının (32 adet heykeltıraş bu projede görev almıştır) adıyla, yapıldığı tarihle birlikte yer almaktadır (Strobl, 1961, s. 72).

Heykeller yapılırken İtalya'daki mermer ocaklarından çıkarılan "*Bianco Carrara*" mermerinin kullanılması tercih edilmiştir. Bu mermere Romalılar "*Luna*" (ay) mermeri derlerdi. Bu mermer heykel yapımında ve saray dekorlarında kullanım için tercih edilen beyaz veya mavi-gri bir mermer türüdür. Maliyetlerin yarısı İmparator Franz Joseph tarafından karşılanmış ve geri kalanda genellikle heykeli yapılan komutanlarının aileleri ve özel sponsorlar tarafından finanse edilmiştir. Bu heykellerin kapsadığı kronolojik dönem, 976-994 yılları arasında hüküm sürmüş olan Avusturya Uçbeyi I. Leopold ile 1847 senesine kadar hüküm sürmüş olan Habsburg Hanedanı Karl Ludwig Johann Josef Lorenz'in hüküm sürdüğü 871 yıllık bir periyodu kapsar (Strobl, 1961, s. 73).

Generaller salonunun bitiminde yer alan merdiven de cömertçe dekore edilmiştir. Asma katta dört ünlü komutanın daha heykeli bulunmaktadır. Feldherrenhalle'deki 56 generalin aksine bunlar duvar nişlerinde ve oldukça yüksek konumda yer almaktadır. Bunlar, 1848-1849 devrimi (Halk Baharı) esnasında Habsburg Hanedanı adına İmparatorluğun her yerindeki devrimci ayaklanmaları zaman zaman çok kanlı bir şekilde bastıran dönemin en etkin askeri liderleridir. Böylece toplamda 60 generalin heykeli Feldherrenhalle ve asma katlı büyük merdivene yerleştirilmiştir (Strobl, 1961, s. 77).

Büyük merdivenin üstünde yer alan altın süslemeli tavanın merkezinde güç ve birlik, sağında şöhret ve şeref ve solunda zekâ ve cesaretin alegorik tasvirleri olan freskler yer almaktadır. Ayrıca merdivenin üstündeki asma kat, Avusturyalı heykeltıraş Johannes Benk

tarafından yapılan bir heykel grubuyla taçlandırılmıştır. Tüm müzenin tartışmasız en temsili bölümü, birinci katta bulunan Ruhmeshalle'dir. Dört büyük kubbenin altında bulunan bu salonda Babenberg hanedanı döneminden beri Avusturya tarihindeki en önemli askeri olaylar (zaferleri) tasvir edildiği freskler yer almaktadır. Ayrıca bu salonda 30 Yıl Savaşlarının başlangıcı olan 1618 senesinden I. Dünya Savaşının sonu olan 1918 senesine kadar olan 300 sene içinde imparatorluk ordusu için hayatını kaybetmiş olan tüm subayların isimleri, ölüm yerleri ve yıllarının yazılı olduğu mermer bir levha bulunmaktadır (Strobl, 1961, s. 81).

Müze binasının 1856 senesinde tamamlanmış olmasına rağmen iç mekândaki çalışmalar 1872'ye kadar sürmüştür. Koleksiyon, İmparatorluk cephaneliğinden ve eski saray silah koleksiyonundan parçalarla tamamlanmıştır. Başlangıçta sınırlı objelerden oluşan zayıf bir envantere sahip olan müze sistematik olarak zenginleştirilmiştir. Müze olarak ilk defa 1869 tarihinde "*Hofwaffenmuseum*" ismiyle ziyaretçilere açılmış ve büyük bir ilgi görmüştür (Christoph, 1981, s. 12).

1885 senesine kadar konumunu koruyan müze bu tarihten sonra Veliht Prens Rudolf'un başkanlığında yeni bir isme ve kimliğe kavuşmuştur. İlk olarak müzenin yeni vizyonu ve misyonu kararlaştırılmış, buna uygun hizmet edebilecek elit bir komite kadrosu tesis edilmiştir. 22 Şubat 1885 tarihinde yapılan ilk komite toplantısında Veliht Prens Rudolf müzenin temel amacının; imparatorluğun ve imparatorluk ordusunun gücünü gösteren ve onurunu yücelten, imparatorluğun emperyal pozisyonunu her zaman yüksek saygınlıkta tutan ve bu nedenle tüm insanların imparatora bağlılığının sembolünü oluşturan ve imparatorluk ruhunu en büyük ihtişamla yaşatması gereken bir mekân olduğunu vurgulamıştır (Christoph, 1981, s. 13). Kısacası "*1848-49 Avusturya Halk Baharı Devrimi*" esnasında tehlikeye giren imparatorluk bekâsının bir daha benzer bir tehlike altına girmemesi adına özellikle ve öncelikle Avusturya-Macaristan halklarına İmparatorluğunun ne kadar güçlü ve ne kadar gerekli olduğunu göstermesi gereken bir propaganda mekânı olduğunu vurgulamak istemiştir. Böylece ulusal uyumun simgesi olması, imparatorluk geleneğinin ruhunun yaşatılması ve Krallığın çıkarlarını sürekli olarak desteklemesi istenen müzenin adı bu tarihten sonra *Heeresgeschichtliches Museum* olarak değiştirilmiştir.

Komitenin etkin ve istekli çalışmaları sonucunda İmparatorluk Savaş Bakanlığı, İmparator ve ailesinin, soyluların, burjuvazinin ve hatta halkın cömert desteğinin bir sonucu olarak müze için çok sayıda önemli ve değerli malzeme toplandı. İmparatorluk ve Kraliyet Ordusunun geçmişinin tüm faktörleriyle doğru bir şekilde sergilenmesi için yalnızca tarihsel olarak ilginç Avusturya kökenli nesnelere öncelikle kabul edildi. Yalnızca orijinalerin

sergilenmesine izin verildi ve bunun dışında kalan projeler ve modeller sadece özel durumlarda kabul edildi (Rauchensteiner, 2000, s. 12).

Sonunda İmparator Franz Joseph tarafından 25 Mayıs 1891 tarihinde Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Museum / Militärhistorisches Institut), amacına uygun olarak geniş katılımlı büyük bir tören ve ihtişamla açıldı. I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde, müze ziyaretçiler için derhal kapatıldı ve müze envanterleri koruma altına alındı. 1918'de savaşın sona ermesi, Habsburg Hanedanının tahttan çekilmesiyle Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması ve 12 Kasım 1918'de Viyana'da teşkil edilen "Geçici Ulusal Meclis" in Avusturya'da cumhuriyet ilan etmesiyle müze önemini kaybetmiş gibi görünüyordu. Hatta yeni kurulan cumhuriyet başlangıçta ülkenin bozuk ekonomik durumuna katkı sağlaması için müzenin değerli koleksiyonlarını satmayı bile planlamıştır. Bu durum radikal Avusturyalı elitler tarafından son anda önlenmiştir.

Müze, çeşitli güçlüklerden sonra elindeki mevcut envanterleri muhafaza ederek I. Dünya Savaşı'na ait en son askeri olayları belgelemeye odaklanarak Eylül 1921 senesinde "Österreichisches Heeresmuseum" (Avusturya Askeri Müzesi) olarak 7 senenin sonunda yeniden açılmıştır. Artık müzede sadece imparatorların, generallerin değil cephedeki askerlerin de günlük yaşamlarına ait harp silah araçları sergilenecek ve bu askerlerin cephe yaşamları tasvir edilecekti. Yani böylece müzede adeta bir halk devrimi gerçekleşmiş oldu. Bu dönemde müzede sergilenen en popüler nesne, 28 Haziran 1914'te Saraybosna'yı ziyaret eden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ı ve eşi Sophie'nin öldürüldüğü makam arabası olmuştur (Clegg, 2014, s. 594).

Osmanlılara Karşı Savaş Salonu

Müzenin ikinci katında bulunan ve kalıcı sergiler arasında yer alan *Osmanlılara Karşı Savaş* ismi verilen salon yer almakta ve bu salonda Osmanlı İmparatorluğu'na ait Avrupa'daki en büyük harp silah araç ve gereçleri koleksiyonu bulunmaktadır. Bu salonda bulunan eserlerin büyük bir çoğunluğu, 12 Eylül 1683 tarihinde Kahlenberg (Alaman) tepesi muharebesinde elde edilen ganimet ve harp silah araçlarından oluşmaktadır.

İlk defa 1856 senesinde o dönemde Fransız devriminden etkilenen diğer Avrupa halkları gibi Avusturya - Macaristan halklarına imparatorluğun ve imparatorluk ordusunun görkemini göstermek ve imparatorun gücünü, konumunu artırmak amacıyla askeri müze olarak yapılan Viyana Arsenal Askeri Müzesi'nin daha başlangıçta propaganda maksatlı inşa edildiği anlaşılmaktadır. Devamında 22 Şubat 1885 tarihinde Veliht Prens Rudolf başkanlığında müzenin temel misyonunun belirlenmesi amacıyla düzenlenen ilk komite toplantısında müzenin temel vazifesinin imparatorluk ruhunu en büyük ihtişamla

yaşatılmasına katkı sağlamak ana ilke olarak belirlenmişti. Görüldüğü üzere binanın yapıma gayesinde imparatora bağlı olan halklara imparatorun ve ona bağlı olan ordusunun ne kadar güçlü ve gerektiğinde ne kadar acımasız olabileceğinin vurgusu bulunmaktadır.

Bu bağlamda bir propaganda mekânı olarak inşa edilmiş olan bu müzede yer alan “*Osmanlılara Karşı Savaş*” isimli salonda da amacına uygun olarak Avusturya - Macaristan İmparatorluğu’nun Osmanlı İmparatorluğu’na karşı nasıl kahramanca zaferler kazanmış olduğunun kanıtını sunacak tarzda eserlerin sergilenmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Resim 3. “*Osmanlılara Karşı Savaş*” salonu

Bu salonda ayrıca 1618 ile 1648 yılları arasında Orta Avrupa’da gerçekleşen ve savaşın bitiminde Krasner’in ifadesiyle Avrupa’daki dini ve siyasi yapının değişmesine yol açan ve bugünkü Avrupa’nın oluşmasına en büyük katkıyı sağlayan “*Westphalia Antlaşması*”nın gerçekleşmesini sağlayan Avrupa tarihinin en uzun ve yıkıcı savaşlarından birisi olan “*30 Yıl Savaşları*”na ait çeşitli eserler bulunmaktadır (Krasner, 1993, s. 47). Yine 11 Eylül 1697 tarihinde yapılan Zenta Muharebesi’nde Osmanlıları barış istemeye zorlayan büyük bir yenilgiye uğratan Molnor’un ifadesiyle Karlofça Antlaşması’nın mimarı Habsburglu Avusturya Arşidüklüğü’nün en ünlü generali Savoy-Carignan Prensi Şövalye François-Eugène ait eserler ziyaretçilere sunulmuştur (Molnor, 1999, s. 473).

Resim 4. “*Osmanlılara Karşı Savaş*” salonu

Resim 5. 12 Eylül 1683 tarihli muharebeyi resmeden panoramik tablo

Resim 6. Panoramik tabloda yer alan detaylar, Türklerin irrealist resmedilmesi

Resim 7. Panoramik tabloda yer alan detaylar, Türklerin gerçek dışı resmedilmesi

Resim 8. Panoramik tabloda yer alan detaylar, yere düşmüş Türk Sancağı

12 Eylül 1683 tarihli muharebeyi resmeden panoramik tablo Resim 5 ve devamında aynı tablo üzerine yer alan detay resimleri olan Resim 6, 7 ve 8’de görüldüğü üzere canlandırılan Türk imajı adeta Papa XI. Innocent’in II. Viyana Kuşatması esnasında Türklere karşıt bir tavır alınmasını sağlayan sert propaganda içerikli yazılarında anlatılan Türk imajıyla da örtüşmektedir. Burada resmedilen Türkler görüldüğü üzere çirkin, patlak gözlü, korkunç ve Avrupa halklarından tamamen farklı bir görüntüde dehşet verici yaratıklardır. Bu ve benzeri türde yapılan objektif olmayan panoramik savaş tabloları ve sergilenen eserler, maalesef özellikle gençler, çocuklar ve geleneksel bir yapıya sahip olan lokal ziyaretçiler üzerinde kalıcı bir etki yapmakta ve “*ecdat fenomeninin*” sürekli canlı kalmasını sağlamaktadır.

Resim 9. Anaokulu ziyareti öncesi çocukların ilgisini çekmek için hazırlanmış bir müze içi afişi, 17 Temmuz 2019

Afişte;

Von den Osmanen zu Maria Theresia, In europe herrschte vor über 400 jahren sehr selten freden. Die menshen kampfien gegeneiander, weil sie an unterschiedliche Dinge glaubten oder weil sie ihre Lander wergrobern wolten. Osterrich war in viele Kriege verstricht. Was an diese Kamfe erinnert, zeigt euch der erste Teil unserer Arstellung. / Osmanlıdan Maria Theresia’ya, 400 yıldan fazla bir süre önce, Avrupa’da çok az barış vardı. İnsanlar farklı şeylere inandıkları veya başka toprakları fethetmek istedikleri için birbirleriyle savaştılar. Avusturya’da birçok savaşa girmişti. Sunumumuzun ilk bölümünde size bu savaşları hatırlatan nesnelere göstereceğiz.

Yazının altında karikatürize edilmiş ok atan Prens François-Eugène, çocuklara hitaben konuşma balonu içinde “Entdcke mit mir die Heeresgeschichte /Ordunun tarihini benimle keşfedin” demektedir. Afişin en altında ise büyük harflerle “*Eugens Kinderclub/Eugen’in Çocuk Kulübü*” ifadesi yer almaktadır.

Prens Şövalye François-Eugène'in Habsburglu Avusturya Arşidüklüğü'nün en ünlü generali olduğunu daha önce ifade etmiştik. Şimdi neden bu kadar önemli olduğuna kısaca bakalım. Prens Eugène, Savoy Hanedanından olan Piyemonte kralı Carlo Emanuele'in torunudur. II. Viyana Kuşatması sırasında Viyana'nın savunmasında görev almıştır. 12 Eylül 1683-26 Ocak 1699 tarihleri arasında cereyan eden Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nda göstermiş olduğu başarılarından dolayı ün kazanmıştır. Bu döneme Osmanlı tarihinde “*Küçük Kıyamet*” denirken Avrupa tarihinde ise “*Büyük Türk Savaşı*” denmektedir (Afyoncu, 2004, s. 37).

Budin'in Osmanlıların elinden alınmasında önemli rol oynayan ve bu başarısından dolayı 1697 yılında Macaristan'daki Avusturya ordusunun başına geçen Prens Eugène, 11 Eylül 1697 günü yapılan Zenta Muharebesi'nde Osmanlı ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmıştır. Bu savaşta Sadrazam Elmas Mehmed Paşa ve yaklaşık 30.000 Osmanlı askeri hayatını kaybetmiştir. Osmanlı-Kutsal İttifak Savaşları'nın son önemli çarpışması olan Zenta Muharebesi sonunda ele geçen bütün değerli Osmanlı ganimetleri Prens Eugène tarafından Avusturya İmparatoru'na hediye edilmiştir (Sakaoğlu, 1999, s. 73). Bu değerli ganimetlerin bir kısmı “*Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)*”nde sergilenmektedir.

Resim 10. Sadrazam Elmas Mehmed Paşa'nın yanında taşıdığı “Mehmet Han'nın oğlu Mustafa, her daim galip” yazılı II. Mustafa'ya ait sedaret (sadrazam) mührü, Heeresgeschichtliches Müzesi

Bu savaşın ardından 1699 yılında Osmanlılarla Kutsal İttifak ülkeleri arasında *Karlofça Antlaşması* imzalandı. Prens Eugène Osmanlı İmparatorluğu ile olan savaşların bitmesinden sonra İspanya Veraset Savaşları'na katılmıştır. 1715-1718 Osmanlı-Avusturya-Venedik Savaşı'nda tekrar Avusturya ordularına komutanlık yapmış ve Petrovaradin Muharebesi'nde kaybettiği toprakları almak isteyen Osmanlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Bu muharebede Osmanlı ordusuna komuta eden Sadrazam Damat Silahtar Ali

Paşa öldürülmüş ve Prens Eugène komutasındaki Avusturya ordusu tarafından, Tarihçi Jeremy Black'e göre yaklaşık 30.000 Osmanlı askeri imha edilmiştir. Bu savaşta elde edilen ganimetler yine Prens tarafından İmparatora armağan edilmiştir. Bu savaşlardan elde ettiği ganimetler Prens'i tüm Orta Avrupa'nın en zengin prensi haline getirmiştir. Kendisine Viyana'da görkemli günümüzde bir bölümü müze olan "*Belvedere Sarayı*"nı yaptırmıştır. Prens Eugène, 22 Ağustos 1717'da Belgrad'ı Osmanlılardan almış ve Osmanlıyı çok ağır bedelleri olan Pasarofça Antlaşması'nı imzalamak zorunda bırakmıştır (Black, 1998, s. 93).

Sonuç ve Yansımaları

Müzeler genel hatlarıyla sahip oldukları envanterleriyle kültürel tarihi zenginlikleri ve evrensel mirasları ziyaretçilerine en etkin şekilde aktarmaya çalışırlar. Bunu yaparken müzenin medeniyet tarihindeki etik ilkelere bağlı olması gereken evrensel rolü ile teşhir stratejilerinin siyasi emellere katkısı bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır. Müzeler etki etmek istedikleri kitleler üzerinde arzu ettikleri doğrultuda ikna edici bir sonuç yaratmak için manipülatif olarak eserlerini sergileyebilirler. Bunun için propaganda tekniklerini kullanarak ziyaretçilerin duygularını istedikleri şekilde yönlendirebilir, siyasi fikirlerini ve hayata bakışlarını etkileyebilirler. Bunun birçok örneğini dünyanın popüler müzelerinde de görmekteyiz. Konuyu daraltmak açısından ele aldığımız "*Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)*"nde de propaganda örneklerine rastlanmaktadır.

Avrupa'daki en büyük Osmanlı eserlerine sahip olan bu müzenin sergilemelerini propaganda perspektifinden ele aldığımızda özellikle Prens Eugène kimliğinin öne çıktığını görmekteyiz. Avusturya tarihinde önemli bir bayrak karakter olan Prens Eugène, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan savaşlarda öne çıkan bir isim olmuştur. Dolayısıyla müzenin "Osmanlılara Karşı Savaş" salonunda yer alması müzenin propaganda maksatlı sergi konseptiyle de uyum sağlamaktadır. Bu salonda anlamsal olarak Avrupa halkları için modern çağın başlangıcı olarak kabul edilen "*Westphalia Antlaşması*"nın gerçekleşmesini sağlayan "*30 Yıl Savaşları*"na ait eserlerin olması da manidardır. Şöyle ki salonda genel olarak; Avrupa'nın uzun süre geri kalmasına yol açan "*30 Yıl Savaşları*"nın sona ermesiyle "*Westphalia*"yla gelen barışın Kutsal İttifakın kurulmasına katkı sağladığı, bu katkının Prens Eugène gibi bir komutanı ortaya çıkardığı ve bu komutanın da Doğu ve Orta Avrupa için büyük bir tehdit olan Osmanlı tehlikesini bertaraf ettiği vurgulanmaktadır.

Yine benzer şekilde müzelerde ziyaretçilere sunulan örnek modellerin, odak noktamızı oluşturan "*Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)*"nde sergilenen Prens Eugène örneğinde olduğu gibi, Resim 20'de ele aldığımız anaokulu çocukları üzerinde oluşabilecek pedagojik etkileri önemsenmeden çocuk ziyaretçilere hatta

“Eugen’in Çocuk Kulübü” adı altında sunularak bu çocuklara daha küçük yaşlarda belirli bir savaşçı figürle kendilerini özdeşleştirmeleri hedeflenmiştir.

Keza 1700-1789 arası döneme ait tarihsel doküman, resim ve belgelerin sergilendiği “Osmanlılara Karşı Savaş” salonunun hemen yanında bulunan “Maria Theresia Salonu”nun konumu da kronojik konumlamanın dışında bakılacak olursa sebepsiz olmadığı anlaşılmaktadır. 20 Ekim 1740 ile 29 Kasım 1780 yılları arasında Avusturya Arşidüşesi, Macaristan ve Hırvatistan Kraliçesi ve Kutsal Roma İmparatoriçesi olarak anılan Habsburg hanedanlığını tek başına 40 yıl boyunca yöneten Maria Theresia, Avusturya tarihinde yine Prens Eugène gibi sembol karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda Resim 20’de bahsettiğimiz çocuk ziyaretçilerin ilgisini çekmek amacıyla hazırlanan “Osmanlıdan Maria Theresia’ya” başlıklı müze afişini hatırlayacak olursak konuyu daha iyi analiz edebiliriz. Bu iki salonda özetle; Osmanlı dönemindeki Avrupa’nın karanlık ve acı çeken tarihi, 1683 tarihli II. Viyana Kuşatması’yla birlikte Avrupa halklarının bir araya gelerek kurmuş oldukları kutsal haçlı ittifakıyla Orta ve Doğu Avrupa’daki Osmanlı tehdidine son vermesi ve Osmanlı’ya karşı yapılan savaşlarda Prens Eugène’nin ve askerlerinin kahramanlıkları, ziyaretçilere verilmek istenen şovenist duygularla birlikte aktarılmaktadır. Maria Theresia salonunda da Osmanlı Balkanları’nın bölünmesi projelerinin ilk defa hayata geçirildiği dönemi aktaran doküman, belge ve resimler bulunmaktadır (Bronzo, 2009).

“Viyana Arsenal Askeri Tarih Müzesi (Heeresgeschichtliches Müzesi)”ne ait özellikle iki adet sergi salonunda ele aldığımız bu örneklerden yola çıkacak olursak müzelerin propaganda konusunda hiç de çekingen davranmadıkları gerçeğini kabul etmiş oluruz. Bu bağlamda müzelerde sergilenen özellikle toplumsal ve siyasal çözümlere, dalgalanmalara neden olan tarihsel vakalara ait eserlerin, ait oldukları dönemin ruhunu ve duygularını yüzyıllar sonrasına sıcak bir şekilde yansıttığını söyleyebiliriz. Çalışmamızın sonucunda evrensel ve hümanist barışçıl amaçlara hizmet etmesi gereken müzelerin, gerektiğinde hedef kitlelerine şovenist bir vatanseverlik ve ulusal üstünlük inancını aşılacak adına propaganda maksatlı olarak da kullanılabilmesi sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Afyoncu, E. (2004). *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu, C IV*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ames, M. M. (1992). *Cannibal tours and glass boxes: the anthropology of museums*. Toronto: UBC Press.
- Anderson, G. (2019). *Mission matters: Relevance and museums in the 21st century*. New York: AAM Press.
- Alan, P. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu, son üç yüz yıl, bir çöküşün tarihi*. (B. Ç. Dişbudak, Çev.). İstanbul: Turkuaz Kitap.
- Artun, A. (2021). *Müze ve modernlik /sanat müzeleri 1*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Barker, E. (2006). Postmodern çağda müze: Orsay Müzesi. *Müze ve eleştirel düşünce, tarih sahneleri-sanat müzeleri* (2. baskı) içinde (C II, s. 115-147). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Black, J. (1998). *Ottoman War and warfare 1453-1812, war in the early modern world*. London: Routledge.
- Bronzo, B. (2009, Nisan). *The Habsburg Monarchy and the projects for division of the Ottoman Balkans, 1771-1788*. Balkan Symposium, Sarajevo.
- Cameron, D. (2012). *Museum collections, documentation, and shifting knowledge paradigms in anderson, reinventing the museum*. Lanham: Alta Mira Press.
- Christoph, J. (1981). *Das Heeresgeschichtliche museum Wien, das museum und seine repräsentationsräume*. Vienna: Salzburg Publish.
- Clegg, E. (2014). Austria-Hungary's War: the 1914-18 centenary in Vienna. *Burlington Journal*, 37(2), 570-595.
- Çolak, M. (2001, Haziran). *XVI. ve XVII. yüzyıllarda Orta Avrupa'da Türk imajı ve II. Viyana kuşatması ile kazandığı boyut*. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu, Ankara.
- Danişmend, İ. R. (1950). *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi, C. III*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınevi.
- Dianina, K. (2010). The return of history: Museum, heritage, and national identity in Imperial Russia. *Journal of Eurasian Studies*, 72(3), 111-118.
- Edson, G. ve Dean, D. (1994). *The handbook for museum*. London: Routledge.
- Ellul, J. (1965). *Propaganda: The formation of men's attitudes*. London: Vintage Books.

- Fichtner, P. S. (2009). *Historical dictionary of Austria*. Lanham: Scarecrow Press.
- Geçikli, F. (1999). Geçmişten günümüze propaganda kavramı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 91(2), 265-276.
- Greenberg, S. (2005). Reshaping museum space, architecture, design, exhibitions. S. Macleod (Ed.), *The vital museum* (2. baskı) içinde (s. 33-49). London: Routledge.
- Desvallées, A. ve Mairesse, F. (Ed.). (2010). *Key concepts of museology. International Council of Museums (ICOM)*, Paris: Armand Colin.
- Jowett, G. S. ve O'Donnell, V. (2019). *Propaganda and persuasion*. New York: SAGE.
- Krasner, S. D. (1993). Westphalia and all that. J. Goldstein ve R. O. Keohane (Ed.), *Ideas and foreign policy beliefs institutions and political change* (2. baskı) içinde (s. 72-96). New York: Cornell University Press.
- Kreps, C. (2003). *Liberating culture: Cross-cultural perspectives on museums, curation, and heritage preservation*. London: Routledge.
- Lehmbruck, M. (2001). Museum, psychology and architecture. *Museum International, UNESCO Press*, 53(4), 60-64.
- Levitt, P. (2015). *Artifacts and allegiances: How museums put the nation and the world on display*. California: University of California Press.
- Parmaksızoğlu, İ. (1993). Karlofça maddesi. *İslam Ansiklopedisi*, C VI. (4. baskı) içinde (s. 73-75). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Rauchensteiner, M. (2000). *Manfred litscher: das Heeresgeschichtliche Museum in Vienna*. Vienna: Wien Publish.
- Sakaoğlu, N. (1999). *Bu mülkün sultanları*. İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Scott, H. (2015). *The Oxford handbook of early modern European history, 1350-1750, Volume I*. Oxford: Oxford University Press.
- Staal, J. H. (2012). *Propaganda of art from the 20th to the 21st century*. Zuid-Holland: Leiden University Press.
- Strobl, A. (1961). *Waffenmuseum im Arsenal, der bau und seine kunstlerische ausschmückung, schriften des Heeresgeschichtlichen museums in Wien*. Graz: Graz/Köln Publish.
- Stoye, J. (1984). *İkinci Viyana kuşatması*. (S. Atalay, Çev.). İzmir: Dilek Matbaası. (Orijinal çalışma basım tarihi 1967).

Tal, D. ve Gordon, A. (2016). 55 years of propaganda study, *Journal of Society*, 53(2), 182-187.

Taylor, P. M. (1995). *Munitions of the mind: A history of propaganda from the ancient world to the present day*. Manchester: Manchester University Press.

Turan, O. (2004). *Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi tarihi, C I-II* (2. baskı), İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Üstün, C. (1941). *1683 Viyana seferi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Vardar, N. A. (1996). Müze ve müzecilik kültürü. *Kuruluşunun 150. yılında Türk müzeciliği sempozyumu tam metin bildiriler kitabı* (2. baskı) içinde (s. 16-21). Ankara: Genelkurmay Basım Evi.

Genç Yoksulluğu Üzerine Yazılmış Makalelerin Tematik Analizi¹

Sedat POLAT²

Öz

Toplumsal yapının yasalarını anlamaya ve açıklamaya çalışan sosyolojinin araştırma konularından birisi de yoksulluk olgusudur. Bu çalışma, genç yoksulluğunun hangi temalar üzerinden araştırıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda “genç yoksulluğuna” ilişkin yerli ve yabancı literatürde yer alan makaleler tema analizine tabi tutulmuştur. Ulakbim/Google Akademi veri tabanında 50, Science Direct veri tabanında ise 349 makale incelenmiştir. Elde edilen verilere göre genç yoksulluğu, aile, geliştirme/güçlendirme/teşvik, dezavantajlılık, eğitim, ekonomi, gençlik, insan hakları, sağlık, şiddet/suç ve yoksulluk kategorileri ve bu kategorilerin alt temaları şeklinde ele alındığı görülmektedir. Yabancı literatürde sağlık, insan hakları, geliştirme-güçlendirme-teşvik gibi konularda yoğunlaşmanın olduğu, yerli literatürde ise ekonomi, eğitim ve aile gibi konularda daha çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

yoksulluk
genç yoksulluğu
toplumsal yapı

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 11.04.2022

Kabul Tarihi: 06.07.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1101830

Thematic Analysis of Articles on Youth Poverty

Abstract

One of the research topics of sociology, which tries to understand and explain the laws of social structure, is the phenomenon of poverty. This study aims to reveal the themes through which youth poverty is investigated. For this purpose, articles in the domestic and foreign literature on “youth poverty” were subjected to theme analysis. 50 articles in the Ulakbim/Google Academy database and 349 articles in the Science Direct database were reviewed. According to the data obtained, it is seen that youth poverty is handled in the form of family, development/empowerment/incentive, disadvantage, education, economy, youth, human rights, health, violence/crime and poverty categories and sub-themes of these categories. In the foreign literature, it is seen that there is a concentration on issues such as health, human rights, development-strengthening-incentive, while in the domestic literature, more studies are carried out on subjects such as economy, education and family.

Keywords

poverty
youth poverty
social structure

About Article

Received: 11.04.2022

Accepted: 06.07.2022

Doi:
10.20304/humanitas.1101830

¹ Bu çalışma, 2021 yılında düzenlenen Ulusal Toplum ve Değişme Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

² YÖK 100/2000 Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum/Türkiye, sedatpolat1984@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6071-7252

Giriş

Yoksullukla mücadele uluslararası bir problem olarak kabul edilmektedir. Devletler ve uluslararası kuruluşlar bu konuda birlikte adım atmakta ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri içerisinde yoksullukla mücadeleye yer vermektedirler. Uluslararası kuruluşların yoksullukla mücadele programlarında yoksul bölgelerde ekonomik büyümeyi sağlama, finansal kriz ile başa çıkma, borç yükü altında ezilen ülkelere yardım etme, yoksullara sağlık, özgürlük, saygınlık sağlama, istihdam yaratma gibi politikaları uygulamaya çalışmaktadırlar. Hükümetler ise kendi iç dinamikleri ile yoksullukla mücadele ederek halkın refah seviyesini yükseltmeye çalışmaktadırlar (Türk ve Ünlü, 2016, s. 98). Hükümetlerin ve uluslararası kuruluşların temel hedefi mutlak yoksulluğu ortadan kaldırmaktır. Nitekim Türkiye’de yürütülen politikalar sonucunda mutlak yoksulluk ortadan kaldırılmış, göreceli yoksullukta gerileme kaydedilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, m.149). Bu durumda yoksullukla mücadelenin devletin görevi olarak kabul edildiği ve başarı sağlandığı görülmektedir. Genç yoksulluğu kapsamına kimlerin dâhil edileceğinin henüz kesin olarak belirlenememiş olması ve Türkiye’de gençlerin durumlarını tespit etmeye yönelik verilerin kısıtlı olması yoksulluk sorununun çözümünü zorlaştırmaktadır (Erikli, 2016, s. 285). Günümüzde gençlerin yaşadığı problemler oldukça geniş bir yelpazede değerlendirilmektedir. Özellikle yoksulluğun neden olduğu gençlik problemleri son zamanlarda artış göstermiş ve disiplinler arası çalışmalara konu olmuştur. Yapılan çalışmalarda genç yoksulluğunun hangi temalarla ele alındığını analiz etmek bu çalışmanın sorunsalını oluşturmaktadır. Genç yoksulluğu olgusunun yerli ve yabancı literatürde hangi yönlerden ele alındığını ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi olan içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, metin içinde tanımlanan belirli karakterlerden, belli kurallara dayalı kodlamalarla, sistematik ve tarafsız sonuçlar çıkarmak için kullanılan bir araştırma tekniğidir (Büyüköztürk ve ark., 2012, s. 240; Stone ve ark. 1966, s. 213). İçerik analizi, amaçları belirleme, kavramları tanımlama, analiz birimlerini belirleme, konu ile ilgili verilerin yerini belirleme, mantıksal bir yapı geliştirme, kodlama kategorilerini belirleme, sayma, yorumlama ve sonuçları yazma aşamalarından oluşmaktadır (Büyüköztürk ve ark. 2012, s. 241-244). Araştırmanın yönteminde sırasıyla bu aşamalar anlatılacaktır.

Elde edilen bulgulara göre genç yoksulluğu farklı kavramlarla birlikte ele alındığı tespit edilmiştir. Ancak yerli ve yabancı literatürde farklı kavram ve temaların öne çıktığı görülmektedir. Buna göre yabancı literatürde genç yoksulluğunun sağlık kategorisinde daha

yüksek frekansa sahip olduğu, yerli literatürde ise ekonomi kategorisinin frekans değerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Yoksulluk

Yoksulluk bu çalışmanın ana kavramlarından birisidir. Yoksulluk, insanların yaşamlarını sürdürebilmek için ihtiyaç duyduğu yiyecek, içecek, giyecek, barınma, sağlık hizmeti alma ve temel güvenlik durumundan yoksun olmak olarak tanımlanabilir. Bunlarla birlikte sosyal, siyasal ve psikolojik olarak yetkinsizlik hali de yoksulluğa işaret etmektedir (Oktik, 2008, s. 25). Yoksulluk, sektörel ve ulusal düzeyde makro anlamda incelenebileceği gibi hane halkı ve toplumsal cinsiyet gibi mikro düzeylerde de incelenmektedir. Yoksulluk konusuna ilgi ise 17. yüzyılın başlarına kadar uzanmaktadır (Şenses, 2006, s. 31-32). Toplumdaki değişmelerin nedenini anlamaya çalışan sosyolojinin araştırma konusu olan yoksulluk olgusu oldukça eskiye dayansa da mikro yoksullukların tarihi çok daha yenidir. Mikro yoksulluk dezavantajlı grupların yoksulluğudur. Mikro yoksulluk içerisinde yer alan gençler ise ülkemizde çoğunlukla işsizlikle paralel bir şekilde çalışmalara konu olmaktadır (Ağpak ve Özçiçek, 2018; Arpat, 2018; Eren, 2020; Es ve Güven, 2018). Bir taraftan “taş saksıya suyunu çıkarır” dediğimiz gençlerin diğer taraftan işgücünde atıl durumda kalmaları yapısal bir problemdir. “Yoksul genç işsiz gençtir” mantığının günümüz piyasa koşullarına uymadığı, bireylerin bir işi olsa da yoksul durumda olabileceği görülmektedir (Erikli, 2016; Kapar, 2010; Ofluoğlu ve Balcı, 2016). İş olduğu halde harcanabilir net geliri ulusal medyanın % 60'ının altında bir gelire sahip olanlar, yoksulluk riskiyle karşı karşıya oldukları için çalışan yoksul olarak tanımlanır. Çalışan yoksul kavramı iki analiz düzeyinin birleştirilmesi nedeniyle betimlenmesi zor bir kavramdır. Bireylerin emek süreci içerisinde olmalarıyla alakalı bireysel düzey ve bireylerin yaşadıkları hanelerin yoksulluk eşliğinin altında olmalarını anlatan kolektif düzey (European Foundation for the Improvement of Living and Working, 2013) bu iki düzeyi betimlemektedir.

Gençlik

Gençlik ise bu çalışmanın diğer ana kavramıdır. Yaşam çevriminde “gençlik” çocukluk ile yetişkinlik arasındaki döneme denk düşerken “gençler” ise bu dönemdeki geçişi gerçekleştiren bireyler olarak tanımlanır (Rowlingstone, 2011, s. 502). Çocukluk ile yetişkinlik dönemleri arasındaki dönemi kapsayan gençlik döneminde gençler, hızlı fiziksel ve sosyal değişiklikler yaşar. Duygusal ve psikolojik değişimin eşlik ettiği bu süreçte, genç üretkenlik kazanarak bağımsızlığını elde eder (Özbay ve Öztürk, 1995, s. 12). Gençlere yönelik geliştirilen sosyal politikaların kapsamının belirlenmesi için uluslararası kuruluşlar

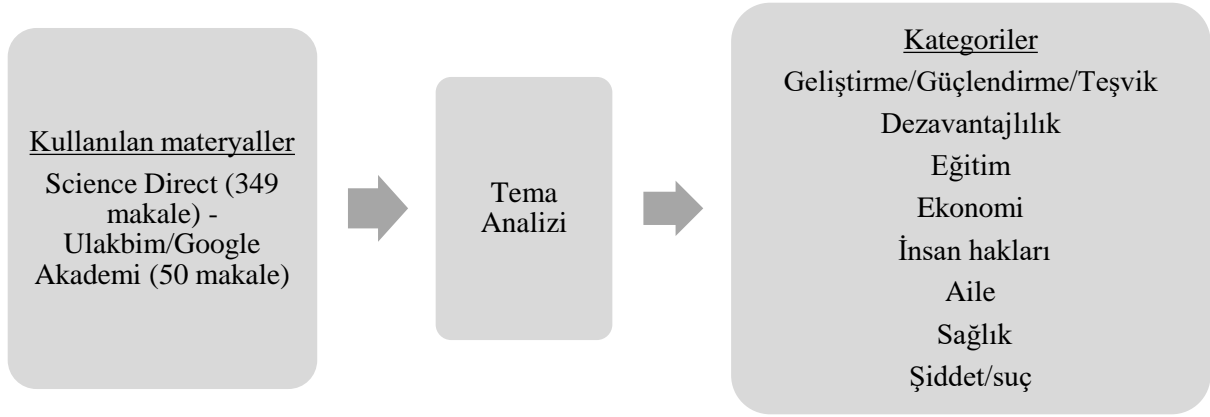
gençlik döneminin başlangıç ve bitiş dönemini 15-24 yaş aralığı olarak belirlemişler (Birleşmiş Milletler, 2004; Dünya Bankası, 2022; International Labour Organization, 2010). Ancak, yapılan bu tanımlara rağmen gençliğin başlangıç ve bitişi hakkında herkesin üzerinde uzlaştığı kesin bir tanım bulunmamaktadır. Lüküslü (2014)'ye göre tüm toplumları, kültürleri, mekânları ve zamanları kapsayan evrensel bir gençlik tanımı yapmak mümkün değildir. Bu nedenle hangi yaş aralığının genç kabul edileceği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Tespit edebildiğimiz en geniş yaş aralığı 15-29'dur (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2021).

Bu çalışmanın da veri kısmında sunulacağı gibi gençlik, kırsal/kentsel gençlik, koruma altındaki gençler, ergenler, göçmen, engelli gibi alt temalar halinde akademik çalışmalara konu olmakta ve oldukça homojen olmayan bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Diğer taraftan, çocukluk ile yetişkinlik arasında bir evre olan gençlik bazı sorumluluklarını da beraberinde getirmektedir. Gençlerden okulu bitirmek, düzgün bir iş sahibi olmak, finansal özgürlüğü elde etmek, anne-babadan bağımsız bir evde yaşamak, aile kurmak gibi sorumluluklar beklenmektedir. Kadınlar için evlilik, erkekler içinse askerden sonra iş bulma ve evlilik durumu gerçekleşene kadar gençler ailelerin biricik evlatları ve büyüyemeyen çocukları olarak kalmaktadır. Bu durumda çoğunlukla ailesi yoksul olan gençler yoksul sayılmakta, eğitim için verilen destek aile üzerinden yapılmakta ve genç yoksulluğu aile eksenli olarak açıklanmaktadır. Dolayısıyla, ailenin sorunları gençlerin sorunları olarak görülmekte, genç yoksulluğu aile ile birlikte ele alınmaktadır. Türkiye'deki akademik çalışmaların da bu minvalde ilerlediği görülmektedir (Alptekin, 2011; Meraki ve Çalık Var, 2018; Özcan, Balyer ve Yıldız, 2018; Şenol, 2014).

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Çalışma genç yoksulluğu ile ilgili literatürde yer alan çalışmaların tematik bir çerçevede sunulmasını amaçlamaktadır. Böylelikle, genç yoksulluğu ile ilgili betimleyici bir bilgi sağlanmış olacaktır.

Şekil 1. Çalışmanın deseni

Şekil 1’de çalışmanın deseni yer almaktadır. Çalışmada hangi materyallerin kullanıldığı, kullanılan bu materyallerin nasıl analiz edildiği ve ortaya çıkan kategoriler Şekil 1’de gösterilmektedir.

Analiz birimlerini belirleme.

İçerik analizinde yapılan işlemlerden biri analiz birimlerini belirlemektir. Bu doğrultuda her makalenin başlık, özet ve anahtar kelimeleri değerlendirilmiş ve genç yoksulluğu ile ilgili yapılan bu çalışmaların hangi temaları kullandığı tespit edilmiştir.

Konu ile ilgili verilerin yerini belirleme ve mantıksal bir yapı geliştirme.

İçerik analizinde yapılan işlemlerden bir diğeri de konu ile ilgili verilerin yerlerini belirlemektir. Bu bağlamda, yerli literatür için Ulakbim/Google Akademi veri tabanının arama motoruna “genç yoksulluğu” yazılarak tarama yapılmıştır. Yabancı literatür için Science Direct veri tabanının arama motoruna “youth poverty” yazılarak tarama yapılmıştır. Tarama yapılırken bu kavramların makalelerin başlığında, özetinde veya anahtar kelimelerde yer alması şeklinde sınırlama yapılmıştır. Ülkemizde yapılan çalışmalara başlık, özet ve anahtar kelimeler girilerek tek bir arama motoru üzerinden makalelere ulaşmak yeterli değildir. Yerli literatürdeki makalelere ulaşmak için arama motoruna “genç yoksulluğu” başlığının girilmesi ile elde edilen makalelerden amaçlı örnekleme yapılmıştır.

Kodlama kategorilerini belirleme ve sayma.

Yerli literatürde yer alan makaleler m1, m2, m3... olarak kodlanmış, yabancı literatürden elde edilen makalelerin İngilizce karşılığı olan “article” kelimesinin baş harfi olan “a” ile a1, a2, a3.... şeklinde kodlamaya gidilmiştir. Sistemden çekilen makalelerin başlık, özet ve anahtar kelimelerinin yer aldığı 239 sayfalık bir metin elde edilmiştir. Yabancı

literatürde 349 makale, yerli literatürde ise 50 makaleye ulaşılmıştır. Elde edilen veriler aile, geliştirme/güçlendirme/teşvik, dezavantajlılık, eğitim, ekonomi, insan hakları, sağlık, şiddet/suç, gençlik ve yoksulluk kategorilerine ardından alt temalarına ayrılarak tema analizine tabi tutulmuştur.

Geçerlilik ve güvenilirlik.

İçerik analizine ilişkin birbirinden farklı tanımlar yapılsa da, hepsinin vurguladığı iki önemli konu, yöntemin “sistematik” ve “tarafsız” olması gerektiğidir (Büyüköztürk ve ark., 2012, s. 245; Koçak ve Arun, 2006, s. 22). Geçerlilik, araştırma sonuçlarının doğruluğunu konu edinmektedir. Bu çalışmada İngilizce makalelerin geçerliliğini sağlamak Türkçe makalelere göre daha kolay ve daha mümkündür. Science Direct veri tabanından çekilen makalelere link aracılığı ile ulaşmak mümkündür. Türkçe makalelere erişim ise tek bir kanalla ulaşmak mümkün değildir. Çünkü genç yoksulluğu Türkiye’de yeni çalışılmaya başlanan bir konudur. Dolayısıyla tek bir arama motoru ile başlık, özet ve anahtar kelimeler aracılığı ile kısıtlama yaparak alan yazına ulaşmak mümkün değildir. Bundan dolayı bu çalışma yerli literatürdeki genç yoksulluğu ile ilgili makalelere ulaşabilmek için arama motoruna genç yoksulluğu başlığının girilmesi ile elde edilen makalelerden amaçlı örnekleme yapılmıştır. Bu şekilde genç yoksulluğunu ele alan makalelere ulaşılmıştır. Bir makalenin birkaç tema içermesi ve birkaç kategoriye dâhil olması mümkündür. Temaların gözden kaçmaması için metin defalarca okunmak zorundadır. Güvenilirlik, araştırma sonuçlarının tekrar edilebilirliği ile ilgilidir. Verilerin güvenilirliğini sağlamak için tutarlılık incelemesi yapılmıştır. Tutarlılık incelemesi araştırmaya dışarıdan bir gözle bakılması ve araştırmacının baştan sona gerçekleştirdiği araştırma etkinliklerinde tutarlı davranıp davranmadığı ortaya koymaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2005, s. 272).

Bulgular

Temaların Kullanım Sıklığı

Tablo 1

Genç Yoksulluğunun Aile Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Aile	Sorumlu, bilinçli, sıcak aile	a24, a71, a84, a250,	4	m31	1

Genç, çocuk refahı	a39, a80, a81, a105, a111, a115, a124, a138, a139, a141, a147, a154, a158, a161, a162, a176, a177, a178, a190, a208, a228, a229, a232, a243, a248, a258, a261, a271, a312, a330, a335, a338, a342, a343, a344, a348, a20, a125, a129	39	m7	1
Sorumsuz bilinçsiz aile, dağılan aile, bozulan ebeveyn ilişkileri, şiddet, olumsuz çocukluk geçmişi	a6, a101, a117, a125, a131, a159, a42, a69, a168, a86, a170, a210, a217, a220, a223, a232, a235, a240, a275, a282, a286, a333, a347, a348, a177, a290, a104, a169, a186, a193, a249, a263, a308, a201, a236, a293	36	m3, m13, m26, m34, m45, m49	6
Arkadaşlık ilişkileri, sosyal ağlar, sosyal katılım	a15, a18, a75, a222, a224, a340	6	m31, m33, m49	3
Dışsallaştırma- ve içselleştirme davranışları	a16, a70, a75, a184, a334, a349	6	m26, m31, m6, m48	4
Toplam		91		15

Tablo 1’de genç yoksulluğu konusu ile aile kategorisinin birlikte ele alındığına ilişkin temalar gösterilmektedir. Aile kategorisinde yer alan bazı temalar şöyledir: Genç/çocuk refahı (f39-f1), sorumsuz/ bilinçsiz aile, dağılan aile, bozulan ebeveyn ilişkileri, şiddet, olumsuz çocukluk geçmişi (f36-f6), arkadaşlık ilişkileri, sosyal ağlar, sosyal katılım (f6-f3), dışsallaştırma ve içselleştirme davranışlarının (f6- f4) aile kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 2

Genç Yoksulluğunun Geliştirme/Güçlendirme/Teşvik Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Geliştirme/ Güçlendirme/ Teşvik	Bölgesel kalkınma	a1, a247, a340	3		0
	Kırsal kalkınma, kırsal üretimin modernizasyonu	a34, a145, a285, a327	4		0
	Kentsel iyileştirme, kentte güvenli alanlar	a35, a53, a57, a224, a231, a334	6		0
	Gençliğin güçlendirilmesi (nakdi yardım, ...)	a2, a13, a87, a140, a141, a155, a200, a212, a213, a224, a264, a272, a304, a327, a333, a35, a47, a51, a55, a56, a66, a119, a230, a293, a308	48	m2, m40, m46	7

Dezavantajlı gençler için toplum hizmetleri/ ekolojik çevrenin çözümündeki rolü	a5, a68, a105, a206, a214, a256, a272, a304, a310, a330, a349, a23, a194, a212	14	m31	1
Varlık oluşturma	a12, a18, a172, a200, a312, a314	6		0
Konut yardımı/yetersizliği/ barınma problemi	a109, a136, a137, a148, a158, a159, a166, a187, a195, a196, a208, a210, a221, a261, a265, a283, a290, a303, a309, a29, a92, a139	22	m34, m12, m23, m25, m34	5
Toplam		103		13

Tablo 2’de genç yoksulluğu konusu ile geliştirme/güçlendirme/teşvik kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temalar gösterilmektedir. Buna göre, bölgesel kalkınma (f3-f0), kırsal kalkınma, kırsal üretimin modernizasyonu (f4-f0), kentsel iyileştirme, kentte güvenli alanlar (f6-f0), gençliğin güçlendirilmesi (f48-f7), dezavantajlı gençler için toplum hizmetleri/ ekolojik çevrenin problem çözümündeki rolü (f14-f1), varlık oluşturma (f6-f0) ve konut yardımı/yetersizliği/ barınma probleminin (f22-f5) geliştirme/güçlendirme/teşvik kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 3

Genç Yoksulluğunun Dezavantajlılık Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Dezavantajlılık	Engellilik	a24, a43, a68, a85, a174	5		0
	Yoksunluk	a20, a89, a310, a107, a159, a107, a210, a284, a334	9	m13, m30, m2	3
	Yoksul çevre/yaşanılan yer	a73, a75, a77, a78, a91, a97, a98, a104, a109, a116, a121, a127, a132, a133, a134, a139, a140, a152, a166, a167, a184, a193, a194, a197, a218, a225, a233, a236, a241, a242, a247, a251, a256, a260, a261, a262, a263, a265, a280, a294, a298, a311, a338, a347	44	m10, m13, m24, m24	4
	Toplam		58		7

Tablo 3’te genç yoksulluğu konusu ile dezavantajlılık kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temalar gösterilmektedir. Buna göre, engellilik (f5-f0), yoksunluk (f9-f3), yoksul çevre/yaşanılan yer (f44-f4) dezavantajlılık kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 4

Genç Yoksulluğunun Eğitim Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Eğitim	Okula devam etme, eğitimde süreklilik	a19, a123, a126, a138, a139, a165, a201, a210, a231, a234, a238, a242, a288, a294, a295	15	m13, m37, m49, m13	4
	Teknik mesleki eğitim öğretim	a21, a36, a95, a151, a182, a199, a247	7	m1, m18, m25, m26, m27, m38, m46	7
	Eğitim desteği	a63, a95, a111, a143, a190, a240, a276, a293, a318, a326, a328, a336	12	m4, m6	2
	Yetersiz eğitim, fırsat eşitsizliği	a73, a212, a217, a227, a235, a252, a279, a332, a85, a185, a254, a266, a330	13	m1, m3, m12, m13, m22, m23, m24, m25, m28, m29, m32, m49	12
	Toplam		47		25

Tablo 4, genç yoksulluğu konusu ile eğitim kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temaları göstermektedir. Buna göre, okula devam etme/eğitimde süreklilik (f15-f4), teknik mesleki eğitim öğretim (f7-f7), eğitim desteği (f12-f2), yetersiz eğitim ve fırsat eşitsizliğinin (f13-f12) eğitim kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 5

Genç Yoksulluğunun Ekonomi Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Ekonomi	Refah	a63, a77, a160, a231, a247, a276, a338, a15, a90	9		0
	Çalışma durumu (işsizlik-istihdam)	a3, a37, a59, a72, a82, a92, a116, a120, a132, a146, a151, a174, a181, a186, a192, a218, a219, a276, a326, a328, a36, a58, a68, a130, a196, a234, a312, a321, a94	29	m1, m4, m5, m6, m7, m8, m11, m12, m14, m15, m16, m17, m18, m19, m20, m21, m22, m23, m24, m27, m29, m32, m33, m34, m36, m37, m38, m39, m40, m41, m42, m43, m44, m46	34
	Gelir	a61, a78, a132, a174, a176, a226, a229, a229, a238, a243, a247, a255, a268, a271, a283, a285, a289, a296, a299, a301, a302, a36	22	m12, m25, m32, m45, m48	5
	Çocuk işçi/Yarım kürek	a94, a292	2	m28, m32, m34, m45, m49, m7, m6	7
	Sosyoekonomik eşitsizlik	a191, a116, a124, a141, a142, a153, a154, a203, a215, a238, a239, a294, a301, a309, a315, a331, a345	17	m32	1
	Toplam		79		47

Tablo 5'te genç yoksulluğu konusu ile ekonomi kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temalar gösterilmektedir. Buna göre, refah (f9-f0), çalışma durumu (işsizlik-istihdam) (f29-

f34), gelir (f22-f5), çocuk işçi/yarım kürek (f2-f7) ve sosyoekonomik eşitsizliğin (f17-f1) ekonomi kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 6

Genç Yoksulluğunun Gençlik Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Gençlik	Kırsal gençlik	a1, a3, a6, a18, a106, a145, a146, a153, a186, a191, a192, a199, a214, a225	14	m13	1
	Foster gençliği-çocukluğu	a8, a12, a105, a111, a125, a195, a200, a244	8		0
	Kentsel gençlik	a11, a52, a138, a146, a153, a219, a224, a225, a227, a232, a241, a254, a294, a302, a347	15	m24, m25, m48	3
	Ergen gençler	a11, a19, a38, a39, a61, a62, a77, a80, a88, a89, a111, a114, a117, a122, a124, a127, a128, a131, a133, a136, a150, a157, a166, a176, a184, a194, a201, a203, a207, a215, a221, a239, a240, a249, a250, a255, a259, a263, a266, a267, a269, a270, a271, a278, a279, a293, a319, a333, a337, a338	50	m48	1
	Göçmen	a48, a145, a169, a96, a156, a179, a198, a203, a313, a102, a189, a266	12	m6, m20, m30, m34, m42, m13	6
	Toplam		99		11

Tablo 6'da genç yoksulluğu konusu ile gençlik kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temalar gösterilmektedir. Buna göre, kırsal gençlik (f14-f1), foster gençliği (koruma altındaki gençlik) (f8-f0), kent gençliği (f15-f3), ergen gençler (f50-f1) ve göçmen gençlerin (f12-f6) gençlik kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 7

Genç Yoksulluğunun İnsan Hakları Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
İnsan hakları	Etnisite çalışmaları, (Afro- Amerikalı, Latin Amerika, Roman)	a32, a60, a65, a92, a93, a114, a115, a120, a121, a42, a107, a126, a128, a138, a149, a150, a5, a6, a153, a163, a164, a173, a180, a185, a197, a211, a215, a219, a226, a228, a232, a236, a239, a241, a243, a248, a250, a251, a253, a257, a262, a265, a268, a279, a280, a283, a294, a295, a298, a299, a300, a309, a331, a332, a333	55		0
	Yeterli sağlık hizmeti alamama	a64, a89, a91, a93, a252, a278, a287, a33, a305, a342	10		0
	Adalet	a76, a82, 107, a115, a162, a288	6		0
	Sosyal dışlanma, ayrımcılık	a7, a106, a156, a180, a229, a253, a283	7	m10, m24, m13, m24	4
	Eşitsizlik	a146, a175, a185, a192, a193, a248, a299, a302	8		0
	Toplumsal cinsiyet	a54, a108, a149, a150, a184, a205, a221, a225, a228, a230, a231, a236, a255, a256, a257, a261, a270, a279, a292, a294, a307, a316, a41, a72, a126, a163, a249, a36, a190, a276	30	m5, m36	2

Toplam	116	6
--------	-----	---

Tablo 7, genç yoksulluğu konusu ile insan hakları kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temaları göstermektedir. Buna göre, etnisite çalışmaları, (Afro- Amerikalı, Latin Amerika, Roman) (f55- f0), yeterli sağlık hizmeti alamama (f10-f0), adalet (f6-f0), sosyal dışlanma, ayrımcılık (f7-f4), eşitsizlik (f8-f0) ve toplumsal cinsiyetin (f30-f2) insan hakları kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 8

Genç Yoksulluğunun Sağlık Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Sağlık	Beden sağlığı	a18, a42, a60, a64, a67, a69, a73, a81, a92, a109, a122, a124, a128, a43, a133, a138, a144, a147, a149, a153, a157, a163, a167, a170, a175, a188, a194, a207, a212, a215, a216, a222, a223, a233, a234, a236, a239, a245, a246, a251, a253, a255, a256, a258, a259, a260, a262, a267, a268, a277, a279, a284, a296, a301, a302, a317, a318, a319, a324, a325, a331	61	m7, m35	2
	Psikolojik sağlık	a8, a10, a11, a16, a8, a18, a30, a37, a38, a39, a42, a44, a56, a62, a63, a66, a71, a88, a93, a96, a100, a101, a102, a110, a115, a121, a128, a135, a139, a143, a149, a154, a156, a158, a161, a164, a166, a174, a177, a184, a189, a197, a198, a208, a223, a230, a235, a237, a240, a242, a246, a251, a252, a264, a267, a284, a288, a291, a297, a302, a303, a322, a335	63	m6, m7, m26, m28, m48, m25	6
	Madde- alkol bağımlılığı	a7, a26, a50, a70, a104, a133, a134, a137, a138, a152, a164, a181, a188, a198, a202, 203, a206, a220, a250, a287, a341, a345, a347, a59, a217, a270, a315	27		0
	Beslenme kalitesi	a4, a14, a40, a41, a45, a60, a61, a97, a98, a103, a112, a118, a122, a131, a137, a165, a171, a243, a245, a246, a257, a262, a268, a281, a284, a296, a299, a319, a320, a321, a325, a329	32	m12, m2	2
	Çocuk sağlığı, bebek ölümleri	a17, a46, a167, a343	4		0
	HIV	a11, a56, a83, a88, a110, a169, a183, a186, a214, a233, a249, a278, a306, a307, a323, a337	16		0
	Yaşam kalitesi	a27, a29, a226, a288, a320	5	m6, m7, m26, m28, m35	5
	Erken gebelik	a113, a138, a207, a210, a218, a232, a244, a258, a266, a293, a308, a333, a346	13		0
	Toplam		221		15

Tablo 8, genç yoksulluğu konusu ile sağlık kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temaları göstermektedir. Buna göre, beden sağlığı (f61-f2), psikolojik sağlık/ruh sağlığı (f63-f6), madde- alkol bağımlılığı (f27-f0), beslenme kalitesi (f32-f2), çocuk sağlığı, bebek ölümleri (f4-f0), HIV (f16-f0), yaşam kalitesi (f5-f5) ve erken gebeliğin (f13-f0) sağlık kategorisi ile birlikte ele alınan temalar olduğu görülmektedir.

Tablo 9

Genç Yoksulluğunun Şiddet/Suç Kategorisinde Sunumu

Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Şiddet/Suç	Şiddeti anlamak, önlemek ve kontrol etmek	a3, a5, a22, a23, a52, a84, a114, a172, a209, a252, a273, a286, a300, a302, a206, a336	16		0
	Şiddete maruz kalmak-kötü muamele-savaş	a6, a52,a54, a55, a79, a99, a108,a111, a113, a117, a121, a123, a126, a129, a133, a134, a205, a209, a210, a242, a244, a256, a261, a266, a269, a273, a274, a292, a302, a348	30	m26	1
	Saldırganlık	a2, a117, a148, a217, a219, a220	6		0
	Radikalleşme, aşırılık, marjinalleşmenin üstesinden gelme	a28, a36, a120, a265, a94, a25, a182	7		0
	Gençlik şiddeti, çete üyeliği	a35, a65, a70, a99, a107, a114, a115, a117, a136, a142, a146, a148, a152, a173, a184, a205, a209, a216, a225, a234, a282, a291, a308, a339, a27, a139, a242, a261	28	m9, m20	2
Toplam			87		3

Tablo 9, genç yoksulluğu konusu ile şiddet/suç kategorisinin birlikte ele alınmasına ilişkin temaları göstermektedir. Buna göre, şiddeti anlamak, önlemek ve kontrol etmek (f16-f0), şiddete maruz kalmak- kötü muamele-savaş (f30-f1), gençlik şiddeti, çete üyeliği (f28-f2) öne çıkan temalar olmuştur. Yerli literatürde genç yoksulluğu ile birlikte oldukça az ele alınan şiddet/suç teması yabancı literatürde oldukça farklı temalar altında işlendiği görülmektedir.

Tablo 10

Genç Yoksulluğunun Yoksulluk Kategorisinde Sunumu

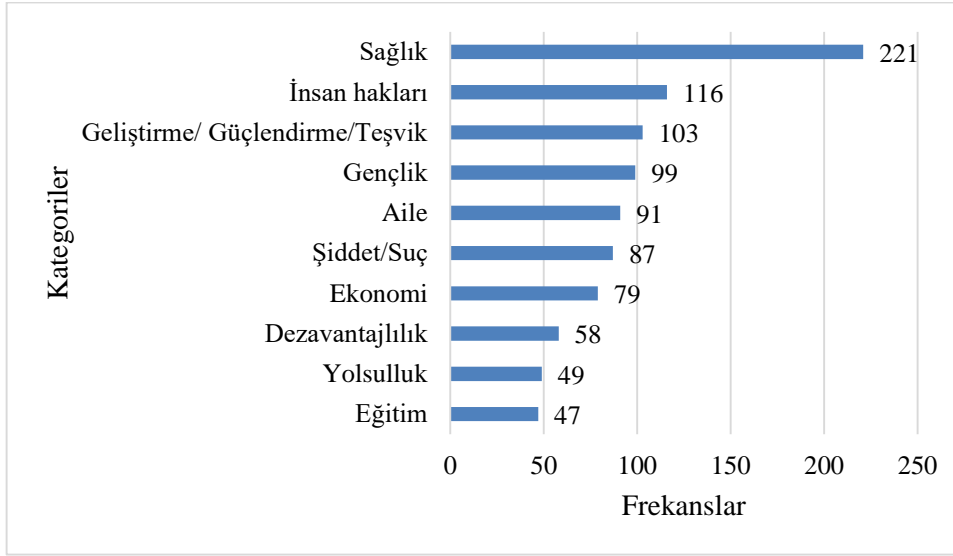
Kategoriler	Temalar	Science Direct	(f)	Ulakbim/Google Akademi	(f)
Yoksulluk	Kalıcı yoksulluk	a9, a50, a116, a133, a169, a176, a211, a254, a256, a257, a259, a260, a271, a274, a275, a279, a282, a298, a300, a74	20	m22, m24, m25, m34, m45, m50, m13	7
	Derin yoksulluk, aşırı yoksulluk	a18, a79, a120, a128, a148, a151, a164, a232, a253, a266, a284, a296, a297	13		0
	Uzun süreli (Kronik) yoksulluk	a14, a58, a67, a95, a190, a290	6		0
	Öznel yoksulluk	a20, a229, a15, a13	4		0
	Enerji yoksulluğu	a1, a29, a81, a144, a204, a212	6		0
Toplam			49		7

Tablo 10'da genç yoksulluğu konusunun yoksulluk kategorisinde nasıl değerlendirildiği görülmektedir. Science Direct'te yer alan makalelerde yoksulluğun, kalıcı yoksulluk (f20- f7), derin yoksulluk (f13- f0), uzun süreli yoksulluk (f6-f0), öznel yoksulluk (f4-f0), enerji yoksulluğu (f6-f0) şeklinde ele alınmaktadır. Ulakbim/Google Akademi'deki ulusal

makalelerde ise genç yoksulluğu sadece kalıcı yoksulluk (f7) olarak ele alındığı görülmektedir.

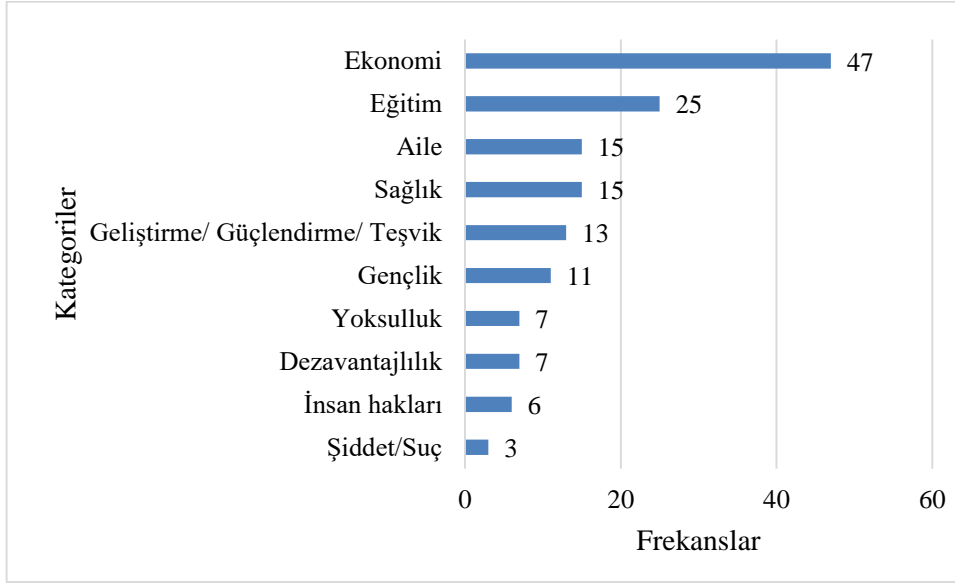
Kategorilerin Frekans Değerleri

Science Direct ve Ulakbim/Google Akademi veri tabanında genç yoksulluğunu konu edinen makalelerin kavram haritasına bakıldığında on kategorinin ortaya çıktığı görülmektedir. Şekil 2 ve Şekil 3'te elde edilen bu kategorilerin frekans değerlerine yer verilmiştir. İncelenen makalelerin aynı zamanda birden çok kategoriye dâhil olduğu görülmüştür.

Şekil 2. Science direct veri tabanında yayınlanan makalelerin kategorilere göre ayrımı.

Şekil 2'ye bakıldığında öncelikle sağlık kavramının en yüksek frekansa sahip olduğu görülmektedir. Sağlık konusundan sonra en çok frekansa sırasıyla insan hakları, geliştirme/güçlendirme/teşvik, gençlik, aile gibi kategoriler sahiptir. Dezavantajlılık ve eğitim başlıkları Şekil 2'de yer almasına rağmen beklentilerimizin aksine daha az makaleye konu olmuşlardır.

Şekil 3. Ulakbim/Google akademi veri tabanında yayınlanan makalelerin kategorilere göre ayrımı.

Şekil 3'te ise öncelikle ekonomi kavramının yoğun bir şekilde kullanılmış olması, genç yoksulluğu konusundaki ulusal tartışmaların ekonomi ekseninde gerçekleştiğini göstermektedir. Eğitim genç yoksulluğu ile birlikte çalışılan bir diğer yüksek frekanslı kategoridir. Aile, sağlık, geliştirme/güçlendirme/teşvik orta düzey olarak şekilde yer almaktadır. Dezavantajlılık, insan hakları ve şiddet/suç gibi kategorilerin genç yoksulluğunu ele alma konusunda oldukça ihmal edildiği görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Tabloların Değerlendirilmesi

Bu çalışmanın amacı literatürde yer alan çalışmalarda genç yoksulluğu konusunun hangi kategori ve temalarla birlikte kullanıldığını keşfetmektir. Tablo 1'den Tablo 10'a kadar bu birlikteliklerin nasıl olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Elde edilen verilere göre, genç yoksulluğu konusu aile, geliştirme/güçlendirme/teşvik, dezavantajlılık, eğitim, ekonomi, gençlik, insan hakları, sağlık, şiddet/suç ve yoksulluk kategorilerine ayrılmıştır.

Aile kategorisi içerisinde yerli ve yabancı literatürün sorumsuz/ bilinçsiz aile, dağılan aile, bozulan ebeveyn ilişkileri, aile içi şiddet, olumsuz çocukluk geçmişi gibi temalara odaklandığı görülmektedir. Buna ek olarak uluslararası makaleler genç/çocuk refahını, yerli makaleler ise dışsallaştırma ve içselleştirme davranışlarını konu edinmişlerdir. *Geliştirme/güçlendirme/teşvik kategorisinin* oldukça fazla temayı içerdiği görülmektedir. Tema çeşitliliği konunun kapsamlı bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Fakat yerli literatürde bu temanın fazla çalışılmadığı, çalışılan temanın ise sosyal hizmet sunumu, sosyal

yardım, yatılı bakım, nakdi yardıma odaklandığı görülmektedir. *Dezavantajlılık kategorisinin* her iki literatürde de ihmal edildiği söylenebilir. Dezavantajlılık hem tematik olarak güçlenmediği gibi hem de çalışmaların sadece yoksul çevre/yaşanılan yere odaklandığı söylenebilir. *Eğitim kategorisi* ise düşük frekanslara sahip olduğu ve yerli literatürün eğitim kategorisini, okula devam/eğitimde süreklilik, teknik eğitim, fırsat eşitsizliği ve yetersiz eğitim teması olarak ele aldığı görülmektedir. *Ekonomi kategorisinde* yapılan çalışmaların her iki literatürde de, çalışma durumu (işsizlik-istihdam), gelir, çocuk işçi/yarım kürek temaları etrafında kümелendiği görülmektedir. Genç yoksulluğu, *gençlik kategorisinde* oldukça çeşitli temalara sahiptir. Bununla beraber her iki literatürde de göçmen yoksul gençliğin frekansının görece olarak fazla olması göç konusuna son yıllarda ilginin artması ve göçün direk yoksullukla ilişkilendirilmesinde bir faktör olduğu düşünülebilir. Genç yoksulluğu üzerine yapılan çalışmaların, *insan hakları kategorisinde* değerlendirildiğinde Türkiye’de genç yoksulluğu ve insan hakları konusunun birlikte işlendiği çalışmalara çok az rastlanmıştır. Hak temelli bir yaklaşımın olmaması, yasanın koruyuculuğundan mahrum olmak anlamına gelmektedir. Hak temelli bir yaklaşımın olmadığı yerde konu hizmet ya da hayırseverlik yaklaşımıyla ele alındığı düşünülebilir. Nitekim geliştirme/güçlendirme/teşvik kategorisinde de ele alındığı üzere genç yoksulluğu daha çok sosyal hizmet sunumu, sosyal yardım, yatılı bakım, nakdi yardım olarak ele alınmaktadır. Yabancı literatür ise insan hakları kategorisinde oldukça fazla temaya sahiptir. Etnisite çalışmaları, (Afro-Amerikalı, Latin Amerika, Roman vd.) toplumsal cinsiyet en fazla frekansa sahip temalardır. Yabancı literatürde *sağlık kategorisi* genç yoksulluğu ile birlikte ele alınan en önemli kategori olarak tespit edilmiştir. Gençlerin beden sağlığı, psikolojik sağlığı, madde kullanımı, beslenme kalitesi hakkında oldukça fazla çalışma yapıldığı görülmektedir. Yerli literatürde ise psikolojik sağlık ve yaşam kalitesi temaları ön plana çıkmaktadır. *Şiddet/suç kategorisinde* yapılan çalışmalarda yabancı literatürde şiddet kontrolü, kötü muamele, radikalleşme, çete üyeliği gibi oldukça çeşitlenen temaların, Türkiye’de ihmal edildiği görülmektedir. Genel olarak *yoksulluk kategorisinde* ise her iki literatürde kalıcı yoksulluk teması ön plana çıkmaktadır.

Şekillerin Değerlendirilmesi

Yabancı literatürde genç yoksulluğu konusundaki çalışmaların sağlık, insan hakları, geliştirme-güçlendirme-teşvik gibi konularda yoğunlaştığı görülmektedir. Sağlık kavramının yoğun bir şekilde kullanılıyor olması, genç yoksulluğu konusundaki uluslararası tartışmaların sağlık ekseninde gerçekleştiğini göstermektedir. Özellikle ergenlik döneminde meydana gelen psikolojik değişiklikler sonucu mental çalışmaların sayısı yükselmiştir. Genç yoksulluğu

konusunun insan hakları bağlamında frekansının yüksek olması konuya hak temelli yaklaşıldığını göstermektedir. Bu tür bir yaklaşımın hukuksal bir teminatı da beraberinde getirmesi beklenir. Nitekim geliştirme, güçlendirme ve teşvik kategorisinin ön plana çıkması da bunun göstergesi olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, bütün toplumlar için önemli olan aile kurumu bu çalışmalarda da çokça çalışılan konular arasındadır. Şiddet/suç ile ekonomi kategorileri gençliğin başat sorunları arasında yer almakla birlikte yabancı literatürde bu konuların orta düzeyde çalışıldığı görülmüştür. Yerli literatürde ise ekonomi, eğitim ve aile gibi konular daha çok çalışılmıştır. Şiddet-suç, insan hakları ve dezavantajlılık daha az çalışılan konular olarak dikkat çekmektedir. Ekonomi kavramının yoğun bir şekilde kullanılıyor olması, genç yoksulluğu konusundaki ulusal çalışmaların ekonomi ekseninde gerçekleştiğini göstermektedir. Bu durum, yerli literatürün genç yoksulluğu ile ilgili sosyoekonomik politikalar konusunda ekonomik sorunları öne çıkardığı ve sosyal konuları ihmal ettiği olarak yorumlanabilir.

Toplumların gelişmişlik düzeyi ve özgün koşulları yoksulluk olgusunun farklı yoğunluk ve şiddette yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, yoksulluk toplumdan topluma hatta farklı coğrafyalarda bile farklı boyutlarda yaşanmaktadır. Yoksulluk çalışmalarının alanı da bu farklılıklar doğrultusunda şekillenmektedir. Günümüzde geniş bir yoksulluk literatürü bulunmakta ve bu külliyat yapılan çalışmalarla sürekli gelişmektedir. Yoksulluğa maruz kalan farklı nüfus kategorileri yoksulluğu farklı biçimlerde deneyimlemektedirler. Kadınlar, çocuklar, yaşlılar gibi yoksulluğa maruz kalan dezavantajlı gruplar yoksulluk çalışmalarının merkezi konularını oluşturmaktadır. Ancak 1980'lerde dönüşen piyasa koşulları ve neoliberal politikalar sayesinde düşük ücretli, güvencesiz, parçalı, sürekliliği olmayan istihdam koşulları özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genç işgücünü derinden etkilemiş, bu kitleyi yoksulluğun kucağına itmiştir. Ayrıca 1960 ve 1970'lerde Batı'da başlayan gençlik hareketleri sayesinde gençler toplumsal aktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda gençlerin başlı başına bir olgusal varlık teşkil ettiğini bildirmiş ve gençlik çalışmaları bu dönemde hem nicelik hem de nitelik olarak daha da artmıştır. Genç yoksulluğu çalışmalarının miladı da bu döneme denk gelmektedir. Genç yoksulluğu çalışmalarının yoğunlaştığı merkezi konular ve kategoriler ile çalışılan ve/veya eksik bırakılan temaların neler olduğu bu çalışmanın sonuçları arasındadır. Çalışma konusu yoksulluk olan bakanlıklar, kurum ve kuruluşlar, sivil toplum ve sektör temsilcileri ve alanında uzman kişilere eksik bırakılan veya ihmal edilen konular hakkında bilgi vermektedir. Bu konuların göz önüne alınarak çalışmaların yapılması, ana akım plan ve politikalara

Yansıtılması genç yoksulluğunun kalıcı bir yoksulluğa dönüşmesini engellemede önem arz etmektedir. Ayrıca, ülkemizde genç yoksul oranı normal yoksulluk oranının yaklaşık iki katına tekabül etmektedir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2022). Bu durum karşısında bilimsel-akademik çalışmaların sayısının çok az olması bu çalışmada ortaya konulan bir başka sonuçtur.

Kaynakça

- Ağpak, F. ve Özçiçek, Ö. (2018). Bir istihdam politikası aracı olarak yenilenebilir enerji. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 112-128.
- Alptekin, K. (2011). Sokakta çalışan çocuklar ve aileleri: Düzce örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(1), 25-48.
- Arpat, B. (2018). Türkiye’de genç işsizlikle mücadelede meslek yüksekokullarında uygulanan işbaşı eğitimlerinin rolü ve önemi: Honaz Meslek Yüksekokulu örneği. *Çalışma ve Toplum*, 4(59), 2193 - 2228.
- Birleşmiş Milletler (2004). *World youth report 2003: The global situation of young people*. <http://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/worldyouthreport.pdf>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dünya Bankası. (2022). *Gender data portal: Youth*. <https://genderdata.worldbank.org/topics/youth-15-24/>
- Eren, M. V. (2020). Cinsiyet eşit(siz)liğinde genç kadın işsizliği ile kalkınma arasındaki ilişki: Avrupa Birliği ülkeleri üzerine ekonometrik bir analiz. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(59), 598-614.
- Erikli, S. (2016). Genç yoksulluğunun temel belirleyicileri: Eğitim ve düzgün iş. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 283-302.
- Es, M. ve Güven, G. (2018). 2015 Yılı ulusal istihdam strateji bağlamında genç işsizliğini azaltmaya yönelik politikaların değerlendirilmesi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(18), 215-247.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working. (2013). *Wages: A working conditions and industrial relations perspective*. Ireland: Eurofound.
- International Labour Organization (2010). *Global employment trends for youth: special issue on the impact of the global economic crisis on youth*. Geneva: ILO Pub.
- Kapar, R. (2010). Uygun iş bağlamında çalışan yoksullar. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(48), 185-204.
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2016). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim*, 4(3), 21-28.

- Lüküslü, D. (2014). *Türkiye’de gençlik miti: 1980 sonrası Türkiye gençliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meraki, S. ve Çalık Var, E. (2019). Alt-sosyo ekonomik düzeye sahip ailelerin çocuk istismarı ve ihmali konusunda farkındalık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-12.
- Ofluoğlu, G. ve Balcı, A. İ. (2016). Küreselleşme, bilgi toplumu ve çalışan yoksullar. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(11), 56-75.
- Oktik, N. (2008). Yoksulluk olgusuna kavramsal ve kuramsal yaklaşımlar. N. Oktik (Ed.), *Türkiye’de yoksulluk çalışmaları içinde* (s. 21-56). İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2021). Youth not in employment, education or training (NEET). <https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm>
- Özbay, H. ve Öztürk, E. (1995). *Gençlik, cep üniversitesi, yeni yüzyıl kitaplığı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özcan, K., Balyer, A. ve Yıldız, A. (2018). Ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerde görev yapan ortaokul müdürlerinin liderlik davranışları. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 532-547.
- Rowlingstone, K. (Haz.) (2011). *Sosyal politika: kuramlar ve uygulamalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- ScienceDirect (n.d). *Science, health and medical journals, full text articles and books*. <https://www.sciencedirect.com/search?tak=youth%20poverty&show=100&articleTypes=REV%2CFLA&offset=0>
- Stone, P. J., Dunphy, D. C. ve Smith, M. S. (1966). *The general inquirer: A computer approach to content analysis*. Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Şenol, D. ve Mazman, İ. (2014). Yoksulluğun getirdiği çocuk ve genç işgücü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(3), 243-259.
- Şenses, F. (2006). *Küreselleşmenin öteki yüzü yoksulluk* (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On birinci kalkınma planı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2022). *İşgücü istatistikleri*.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-IV.-Ceyrek:-Ekim---Aralik,-2021-45643>

Türk, T. ve Ünlü, H. (2016). Yoksullukla mücadele politikaları: 2000 sonrası Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 7(14), 92-104

Yıldırım, A. ve şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ergodik Edebiyat: Yeni Bir Okuma Yöntemi mi? Hâlihazırdaki Yöntemlerin Yeni Adı mı?

Hayrunisa TOPÇU¹

Öz

20. ve 21. yüzyıllarda yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler yaşamın her alanını etkilemiş ve “dijital çağ” adıyla nitelendirilen yeni bir dönemi başlatmıştır. Dijitalleşmenin etkisiyle değişime uğrayan alanlardan biri de edebiyattır. Bu süreç elektronik edebiyat olarak anılan yeni bir alanın doğmasına yol açar. Elektronik edebiyat eserlerinin yaygınlaşması, yeni okuma yöntemlerine ihtiyaç duyulmasına neden olur. Bu yazının konusu olan ergodik edebiyat, elektronik metinlerin artmasıyla teori hâline getirilen bir okuma yöntemidir. Kavramın çerçevesi Espen J. Aarseth’in *Cybertext Perspectives on Ergodic Literature* adlı çalışmasından yola çıkılarak oluşturulacak, hipermetin ve sibermetnin tanımları yapılacak, bunların ergodik edebiyat ile ilişkisi tartışılacaktır. Çalışmanın temel amacı, ergodik edebiyat kavramının teorik düzeyde Türkçe literatüre kazandırılmasıdır.

Anahtar Sözcükler

elektronik edebiyat
ergodik edebiyat
hipermetin
sibermetin

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 10.07.2022

Kabul Tarihi: 23.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1143011

Ergodic Literature: A New Reading Method? A New Name for Existing Methods?

Abstract

In 20th and 21st centuries, scientific and technological developments that have affected all areas of life have started a new era called “digital age”. One of the fields that have changed with the effect of digitalization is literature. This process leads to the birth of a new field called electronic literature. The spread of electronic literary works causes the need for new reading methods. Ergodic literature, which is the subject of this article, is a reading method that has been theorized with the increase of electronic texts. The framework of the concept will be formed based on Espen J. Aarseth’s *Cybertext Perspectives on Ergodic Literature*, definitions of hypertext and cybertext will be made, and their relationship with ergodic literature will be discussed. The main purpose of the study is to introduce the concept of ergodic literature to Turkish literature at the theoretical level.

Keywords

electronic literature
ergodic literature
hypertext
cybertext

About Article

Received: 10.07.2022

Accepted: 23.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1143011

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye, nisa@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2624-5148

Giriş

20. ve 21. yüzyıllarda yaşanan teknolojik ve bilimsel gelişmeler, dünyayı ve yaşamlarımızı yeniden tasarlamıştır. Bilgisayarın icadı, sözü edilen teknolojik ve bilimsel gelişmelerden yalnızca biridir. 1642 yılında yılında Blaise Pascalline tarafından icat edilen *Pascalline*, 1694 yılında Gottfreid Wilhelm Leibniz tarafından icat edilen *Leinbiz Çarkı* adlı hesap makinelerini 1830 yılında Charles Babbage'ın geliştirdiği *Fark Makinesi* adlı cihaz izler (Madran, t.b.). II. Dünya Savaşı, bilgisayar konusundaki gelişmeleri hızlandırır. Alan Turing isimli İngiliz matematikçi bu 1930'ların sonunda, daktiloyu temel alarak kavramsal bir makine hayal eder. Bu makine aynı zamanda modern bilgisayarın temellerini atar. 1940'larda ENIAC ve EDVAC isimli bilgisayarlar üretilir (Gere, 2018, s. 51-52). 1970'lerde üretilen Apple isimli bilgisayar, 1980'lerde IBM firması tarafından üretilen ilk kişisel bilgisayar ile süreç devam eder (Madran, t.b.). Bu tarihten itibaren sadece bilgisayarın kendisi değil bilgisayar niteliğindeki birçok aygıt (akıllı telefon-saat, tablet vb.) sosyal yaşamdan eğitime, savunma sanayiden sağlık sistemine dünyayı yeniden şekillendirir. Böylelikle yenedünya düzeni artık “dijital çağ” adıyla literatüre girer.

Dijitalin kelime anlamı sayısaldır. *Sayısallaştırma ya da Dijitalleştirme Nedir?* isimli yazıda, kavramın gelişimi 1 ve 0 rakamlarından yola çıkarak özetlenir. Bilgisayar ekranında görülen her tür veri (metin, resim, grafik, müzik dosyaları vb.) aslında 1 ve 0 rakamlarından oluşmaktadır. Rakamların dizilimi, bilgisayarlar aracılığı ile –sayısallaştırılarak– anlamlı ve algılanabilir verilere dönüştürülür. (Dijitalles, t.b.) Elbette dijitalin etkileri bilgisayarların gelişimi ile sınırlı kalmaz.

‘Dijital’ demek, artık teknolojinin oluşmasını veya gelişmesini sağladığı her şeyi (sanal gerçeklik, dijital özel efektler, dijital film ve televizyon, elektronik müzik, bilgisayar oyunları, multimedya, internet ve Kablosuz Uygulama Protokolü yani WAP’ı ve dijital teknolojinin aynı anda her yerde bulunması üzerine doğan kültürel ve artistik ürünleri yani Siberpunk romanları, filmleri, tekno ve post-pop müzikleri, net.art’ı vs.) zikretmektedir (Gere, 2018, s. 17).

Dijitalin, neredeyse günlük yaşamdaki her durum için bir zorunluluk hâline gelmesi ve yaşamın bu kavram etrafında şekillenmeye başlaması, onu insanların hayatlarını kolaylaştıran gereçler yığını olmaktan çıkarır ve kendisine ait bir kültürün ortaya çıkmasına yol açar. Kültürün aletlere, tüketim ürünlerine, anayasa ve belgelerine, insana özgü düşünce ve becerilere, inanç ve törelere, yani insana ait olan bütünsel toplama (Malinowski, 1990, s. 39) işaret eden kapsamlı tanımı hatırlanınca dijital kavramının da bu tanıma dâhil edilebileceği görülür. Edebiyat da binlerce yıldır kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürür.

Gelenekselden dijitale geçiş sürecinde edebiyat da bazı değişim ve dönüşümler yaşar. Okurun metinle kurduğu ilişki biçiminden, metinlerin yaratım süreci, biçimleri, içerikleri, yayımlandıkları düzleme dek edebiyata dair pek çok unsur dijitale uyarlanır. Bu da beraberinde yeni bir alanı getirir: Dijital veya diğer adıyla elektronik edebiyat.

Elektronik edebiyatın tanımları verilirken birbirine yakın iki kavramın -dijital ve elektronik- işaret ettikleri bağlam arasındaki farklar göze çarpar. *Elektronik Edebiyat Nedir?* isimli makalede, elektronik edebiyatın dijital hâle getirilmiş basılı metinleri dışlamadığı fakat elektronik edebiyatın yalnızca bilgisayarda yaratılan ve “dijital doğan” olarak nitelendirilebilecek metinleri kapsadığı algısından bahsedilir. Oysa modern çağda hem basılı hem de elektronik metinler kodlarla iç içe geçmiştir. Dolayısıyla basılı metinler de dijital teknolojiler aracılığı ile elektronik metinlerin belirli çıktı formlarına dönüştürülmüştür (Hayles, 2014, s. 326-327). Hayles’in bu tanımından yola çıkarak dijitalin bilgisayarlardaki ikili kod kullanımına yönelik teknik bir ayırım, yani sayısallaştırma anlamına geldiği; elektronik kavramının ise bu yöntem aracılığı ile metinlere dönüştürülmüş verinin genel adı olduğu sonucuna varılabilir. Tabii elektronik sözcüğünün, elektrik ile çalışan aygıtları ve bu aygıtlar aracılığı ile okunabilen metinleri kapsadığı da dikkate alınmalıdır. Elektroniğin daha genel bir kavram olduğu, sadece metinlerin okunduğu cihazların niteliğini değil aynı zamanda bu metinlerin üretim ve dönüşüm biçimlerine de işaret ettiği çıkarımlarından hareket etmek, alana yönelik terminolojinin çoğunlukla neden “elektronik edebiyat” kavramı etrafında şekillendiğini açıklar. Katherine Hayles aynı çalışmasında elektronik edebiyatı yalnızca basılı edebiyatın merceğinden tanımlamanın bütünü görmeye engel olduğunu söyler. Bununla birlikte okurlar, basılı metinlerin beklentileri ve edebiyat yöntemleri eşliğinde dijital dünyayla tanışmışlardır. Dolayısıyla elektronik edebiyat, geleneği değiştirip dönüştürse bile sözü edilen beklentilerin üzerine inşa edilmelidir. İlk dönem çalışmalarında grafik, animasyon, renk ve ses içeren metin dosyaları yer alırken internetin kullanılmaya başlamasından sonra etkileşimli kurgular ve hiper metin örnekleri de bu kapsama dâhil edilir. (Hayles, 2014, s. 327-330). Bu örneklere edebiyat blogları ve forumları, edebiyat içerikli Youtube kanalları da eklenebilir. Ayrıca yeni yazarların çeşitli türdeki eserlerini yayımladıkları ve bunların takip edilebileceği Wattpad ve kitapların sesli biçimde dinlenebileceği Storytel gibi uygulamalar da elektronik edebiyat kapsamındadır (Genç, 2018). Edebiyatın kapsamının, üretim biçiminin, yayın mecralarının, okurla kurduğu ilişkinin, metnin yapısının radikal değişimlere uğradığı bu süreçte ortaya çıkan malzemenin yorumlanabilmesi için yeni okuma biçimlerine ve bakış açlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Türk edebiyatı ekseninde elektronik edebiyat konulu birçok çalışma yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir. *Hece* dergisinin 2004 yılındaki *İnternet Ortamında Edebiyat* isimli dosyasında edebiyatın teknoloji ve internet karşısındaki dönüşümü masaya yatırılır. Dosya, Rasim Özdenören'in sanal ortamda edebiyatı konu ettiği yazısıyla başlar (Özdenören, 2004, s. 44-45). Yine aynı derginin 2016 yılındaki *Dijital Sayısal Kültür* isimli özel sayısı yayımlanır. Sayının giriş yazısını Hayriye Ünal kaleme alır (Ünal, 2016, s. 9-17). *Doğu Batı* dergisinin 2018 yılındaki *Dijital Çağ* isimli sayısı, içinde bulunduğumuz dönemi bütüncül bir bakış açısıyla ele alır. Özgür Tanburoğlu sunuş yazısında bu çağın özünü tartışır (Tanburoğlu, 2018, s. 7-12). Ayrıca *Kitap-lık* dergisi tarafından 2013 yılında hazırlanan *Blog: Yeni Bir Yazın Türü mü?* isimli dosyada bloglar tür olarak tanımlanmaya çalışılır. Şenay Çınar, dosyanın ilk yazısında sadece edebiyat bloglarını değil farklı blogların tür özelliklerini de sorgular (Çınar, 2013, s. 4-16). Gonca Telli Yamamoto ve Özgür Karamanlı Şekeroğlu tarafından kaleme alınan *Sosyal Medya ve Blog* isimli çalışma da tür olarak bloga odaklanır. Fakat çalışmanın kuramsal alt yapısını elektronik edebiyat oluşturur (Telli Yamamoto ve Karamanlı Şekeroğlu, 2014). Bunlar dışında iki tane lisansüstü çalışma tespit edilmiştir. İlki Selin Siral tarafından yazılan “Dijital Yeniden Yaratım Çağında Çevirinin İşleyişi: Elektronik Edebiyat Metinleri Bağlamında Çeviri” isimli yüksek lisans tezidir (Siral, 2009). İkinci olarak ise Sevcan Yılmaz tarafından hazırlanan “Çeviribilimde Metinlerarasılıktan Metinlerötesiliğe: Yapısalcılık Sonrası ve Elektronik Edebiyatla Yenilenen Metin Kavramını Çeviri Kuramları Üzerinden Okumak” isimli doktora tezidir (Yılmaz, 2011). Elektronik edebiyat ile ilgili gelişmekte olan literatürün aksine ergodik edebiyatla ilgili akademik Türkçe literatür neredeyse yoktur. Anlatı kavramı ve bilgisayar oyunları arasındaki ilişkinin irdelendiği sınırlı sayıdaki çalışmada, bu kavrama sadece değinilir. Bu yazıda ise ergodik edebiyatın tanımı, gelişimi, kapsamı, örnekleri gibi ayrıntılara yer verilmesi planlanmakta dolayısıyla terimin Türkçe literatüre kazandırılması umulmaktadır. Ergodik edebiyat kapsamında değerlendirilebilecek Türkçe metinler ve bilgisayar oyunlarından örnekler verilecek fakat ayrı bir çalışmanın konusu olduğu düşünüldüğünden bunların çözümlemesi yapılmayacaktır.

Ergodik, aslında edebiyata ait bir terim değildir. “Ergodik teori, deterministik dinamik sistemlerin istatistiksel özelliklerini inceleyen bir matematik dalıdır; ergodiklik çalışmasıdır” (Stringfixer, t.b.). Sözcüğün bir edebiyat terimi haline dönüşmesi, Norveçli araştırmacı Espen J. Aarseth'in 1997 yılında yayımlanan *Cybertext Perspectives on Ergodic Literature* isimli kitabıyla olmuştur. Bu yazıda da ergodik edebiyat kavramı Aarseth'in görüşleri temel alınarak tartışılacaktır. Yazar, Yunanca “iş” anlamına gelen *ergon* sözcüğü ile “yol” anlamına

gelen *hodos* sözcüklerinin birleşiminden oluşan ergodik kavramının, okurun metni geçebilmesi için basit olmayan çaba gereksinimine işaret ettiğini söyler (Aarseth, 1997, s. 1). Bu kavram, kitabın adından da anlaşılacağı üzere sibermetin terimini literatüre sokar. Yazar, sibermetin kavramının, ortamın inceliklerinin edebî alışverişin ayrılmaz bir parçası olduğunu öne sürerek metnin organizasyonuna odaklandığını söyler. Ayrıca kavram, metnin tüketicisine veya kullanıcıya da odaklanır (Aarseth, 1997, s. 1). Görüldüğü gibi ergodik süreç, edebiyat teorisinin iki temel kavramının -okur ve metin- yeni bakış açıları eşliğinde değerlendirilmeleriyle inşa edilir.

Bir Tanım Denemesi: Hipermetinlerden Sibermetinlere Ergodik Edebiyat

Metin, edebiyat teorisinin temel kavramlarından biridir. Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren önce yapısalcılar, ardından postyapısalcılar çalışmalarlarıyla birlikte ciddi dönüşümlere uğrar. Kubilay Aktulum metnin geçirdiği bu süreci aşağıdaki cümlelerle özetler.

Yapısalcılığı benimseyenler uzunca bir süre Saussure'cü; bir başka anlatımla, dili kendi içinde kapalı bir dizge olarak betimleme anlayışını sürdürmüşlerdir. Buna karşın, zaman içerisinde metin konusunda kalıplaşmış yapısalcı tanımlamalar geliştirilmiş, yaklaşımın eksiklikleri eleştirilip giderilmiş, böylelikle gitgide postmodern ve/ya postyapısalcı olarak adlandırılmaya başlanan, daha çok Jacques Derrida'nın "yapısöküm" başlığı altındaki kuramsal tanımlarına koşut olarak, bir "açık metin" (U. Eco 'açık yapıt'tan söz eder) anlayışı kendini duyurmaya başlamıştır (Aktulum, 2018, s. 236).

Günümüzde ise metin kavramına yönelik geliştirilen yaklaşımlarda bilgisayarın varlığını dikkate almamak kavramın eksik tanımlanmasına neden olacaktır. Bu nedenle Aarseth dijital kültür ışığında metni yorumlar ve geleneksel metinlerle karşılaştırır. Ona göre metnin birincil işlevi, sözlü bilgiyi iletme. Bu tanımı iki gözlem izler: 1. Bir metin herhangi bir maddi ortamdan bağımsız çalışmaz ve bu, onun davranışını etkiler. 2. Metin ilettiği bilgiye eşit değildir. "Bilgi belirli bir gözlemci için anlam ifade edebilen (ancak zorunlu olmayan) işaretler dizisi olarak anlaşılır. Bunlar her zaman aynı olmayabileceğinden okura görünme biçimleriyle metinde var olan şekillerini ayırt etmek gereklidir" (Aarseth, 1997, s. 62). Aarseth'in bu tanımında iki kavram öne çıkar: Ortam ve okur. Ortam kavramı özellikle elektronik aygıtlarda varlık gösteren metinleri işaret eder. Çünkü aygıtın kendisi, ekranın görüntüsü, okurun işlevi, metnin yayın süreci gibi etkenlerin hepsi ortama dâhildir. Aarseth basılı metinler ile bilgisayar metinleri arasında net bir farkın bulunmadığını, nitekim kendisinin de iki tür metin arasında temel bir farklılık olmadığı varsayımından yola çıktığını söyler. O yapısal bir fark aramak yerine işlevsel farkın tanımlanması gerektiği

düşüncesindedir (Aarseth, 1997, s. 17). Aslında metnin bulunduğu ortamının onun davranışını şekillendirdiğinden bahsedilmişti. Fakat burada yazarın üzerinde durduğu nokta, ortamın maddi nitelikleri değil metnin işleyişine olan etkisidir.

Hipermetnin bir diğer adı üst metindir. Cem Akaş (2003), *Gutenberg Galaksisi – Digital McLuhan* isimli yazısında hipermetni, “Durağan ya da sabit olmayan, etkileşimci (interaktif), esnek bir metindir. (...) Hipermetin kavramı yerine, *hypertext fiction* (hiperkurmaca), *interactive fiction* (interaktif kurmaca), *digit-lit* (diji-edebiyat) gibi terimler de kullanılabilir.” (akt. Yılmaz, 2011, s. 91) sözleriyle tanımlar. Edebiyat tarihinde hipermetnin basılı örneklerini de görmek mümkündür. Nick Montfrot, bu bağlamda James Joyce’ın *Ulysses*’ini, Cortazar’ın *Seksek*’ini, Raymond Queneau’nun *İstedğin Gibi Bir Hikâye* isimli kitaplarını örnek verir (Montfront, 2020). Ergodik edebiyat kapsamında söz konusu edilen birçok kavram gibi hipermetin kavramının ortaya çıkışı da bilgisayarın icadına indirgenemez. Yazarın okura metin içinde çeşitli seçenekler sunması, böylelikle metnin etkileşimli hâle gelmesi bilgisayarlardan önce de vardı. Fakat ergodik edebiyat kapsamındaki hipermetin kavramı elektronik edebiyatın oluşum aşamalarından birini temsil etmektedir. Metnin etkileşimli hâle gelmesi, yazarın hünerini gösterdiği veya okurun merakını artıracak bir anlatı tekniği olmaktan çıkıp parçalanmış ve günümüzde dijital aygıtlarla bir araya getirilen yeni metin algısının kavramsal bir yönü hâline gelir.

Espen Aarseth hipermetni anlatırken doğrusal olmayan (*nonlinear*) kavramından sıkça bahseder. Bunun nedeni, kavramın hem hipermetnin hem de sibermetnin ortaya çıkmasında etkili olmasıdır. Yazar doğrusal olmayan metnin özellikleri olarak beş ölçüt belirler: Çatallanma, bağlantı/atlama, permütasyon (dizilim), hesaplama ve poligenesis (çok kökenlilik). Çatallanma sayfadaki sözcük ve cümlelerin birçok yöne yayılmasıdır. Bağlantı/atlama ise hipermetnin temel özelliğidir. Diğerleri ise çeşitli sibermetin biçimleridir (Aarseth, 1997, s. 90-91). Yazar, metnin bağlantılar ve atlamalar aracılığıyla çatallanmasını yani farklı yollar aracılığı ile okunabilmesini hipermetnin ana unsurları olarak görür. Bu unsurlar aynı zamanda metni doğrusal olarak adlandırmamızın da nedenleridir. Bu tanımlarda hipermetni açıklayan “doğrusal olmayan” kavramıdır. Böylelikle anlatının içerisindeki farklı yollar anlatıcı veya yazar tarafından belirlenir ve sınırlandırılır.

Yazar hipermetni tanımlarken kavramı tarihsel bir perspektif etrafında ele alır ve farklı araştırmacıların görüşleri ışığında yorumlar. Örneğin Roland Barthes’ın *tnesis* kavramını açıklayan “Yazı aslında, yüzeyin üzerindeki çatlaktan başka bir şey değildir.” (Barthes, 2006, s. 54) tanıma gönderme yapar. Bu tanımın, sanılan aksine basılı eserlerdeki doğrusallığın

değil doğrusal olmamanın göstergesi olduğunu ve kodeksin yapısının doğrusallığa mükemmel şekilde uygun olsa da kodeks teknolojisinin doğrusal olmamanın yolunu kolaylaştırdığını söyler (Aarseth, 1997, s. 47). Dolayısıyla okur doğrusal bir metni okurken metnin tabiatından ileri gelen çatlaklar arasında dilediği gibi gezinebilir. Yani Aarseth'in deyişiyle "Okuyucu kendisi tarafından belirlenen pasajları atlamakta özgürdür" (Aarseth, 1997, s. 78). Metinde yazar veya anlatıcı tarafından belirlendiği varsayılan mutlak anlamların parçalanmasını başlatan postyapısalcılık da hipermetinle ilişkilendirilir. J. David Bolter (1992), *Literacy Online: The Promise (and Peril) of Reading and Writing with Computers* isimli çalışmasında okurun rolünü tartışır. Aarseth de bu çalışmadan yola çıkarak Stanley Fish'in ve Wolfgang Iser'in okurun, okuma eylemi esnasında metni oluşturduğunu iddia ettiklerini ve hipermetni tanımladıklarını söyler. Yapısökümcüler metnin sınırsız olduğunu, kendi yorumlarıyla genişlediğini vurguladıklarında yeni bağlantıların ve unsurların eklenmesiyle büyüyen bir hipermetin tanımı yaparlar. Ayrıca Bolter, hipermetnin postmodern teoriyi de kanıtladığını ve postmodern teorisyenlerin bunu bilmeden hipermetni betimlediklerini iddia eder (akt. Aarseth, 1997, s. 82-83). Yazar hipermetnin yapısökümcülükle aynı kökene dayandırılmasına itiraz eder. Araştırmacıya göre yapısökümcülükle hipermetin arasındaki yakınlık, diğer metinlere atıfta bulunma, onları tekrarlama ve temsil etme ihtiyacıdır. (Aarseth, 1997, s. 84). Aarseth bu sözleriyle her iki kavram arasındaki teknik benzerliği kabul etse de bu benzerliğin metinlerin var oluş süreci kadar eski olduğunu fakat teorik anlamda bir şey ifade etmediğini ima ederek hipermetni yapısökümcülükten ayırır.

Ergodik edebiyatın bu aşamasında kavramın daha net anlaşılması adına şu soru sorulabilir: Metnin yorumlanmasında ve yeniden inşa edilmesinde ergodik edebiyatın okura biçtiği rol dikkate alınırsa kavramın alımlama kuramlarından farkı nedir? Bu soruya, okurun görme biçimlerinin ne denli kapsamlı olabileceğinden yola çıkarak yanıt vermek yerinde olur. Peter Mendelsund *Okurken Ne Görürüz?* adlı çalışmasında kelimelerden, onların bağlamlarından ve anlamlarından, yazım biçimlerinden hareketle okurların zihinlerindeki imgeleri ve şekilleri çizimlere döker. Bu çizimler ve metin içindeki ilerleme biçimlerimiz gösterir ki her okurun okuma deneyimi kendine özgüdür (Mendelsund, 2015). Yani, okurun biricik olma hâli aslında hiçbir teorinin tekelinde değildir fakat edebiyat kuramları, eserleri çeşitli kavramsal yaklaşımlar ışığında derinlikli analizlere tabi tuttuklarında farklı terimler ve tartışmalar ortaya çıkar. İlk olarak yazarın varsaydığı okur anlamına gelen ve 1961'de Wayne C. Booth tarafından geliştirilen "ima edilen okur" kavramından bahsedilebilir (Booth, 2012, s. 148). Bunu, Umberto Eco tarafından 1994'te yayımlanan *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti* isimli çalışmasında ortaya atılan, yazarın yaratmaya çalıştığı bir okur tipi olan "örnek okur"

kavramı izler (Eco, 1996, s. 15-16). Bu iki kavramın ortak noktası, yazarın beklentilerinin ve varsayımlarının okuru şekillendirmesidir. Fakat dolaylı olarak bir kabulü de gösterirler: Eserden, gerçek okurların farklı görüşleri doğrultusunda çeşitli anlamlar çıkarılması mümkündür. Fakat yazar varsaydığı okuru yaratarak bunu kontrol altında tutmaya çalışır. Roland Barthes'ın 1967'de yayımlanan *Yazarın Ölümü* isimli makalesiyle yazarın metin üzerindeki hâkimiyeti sorgulanmaya başlar (Barthes, 2020). Michel Foucault ise 1969'da yayımladığı *Yazar Nedir?* isimli yazısında, metinlerin yazarlarını aştığını söyler (Foucault, 2006, s. 240). Bu iki çalışmanın bu süreçteki temel işlevi, metnin yazarın beklentileri ve müdahalesi ötesinde inşa edilebileceğidir. Yine 20. yüzyılın önemli kuramcılarında Ivor Armstrong Richards'ın ortaya attığı duygusal etki kuramı, 1960'lardan itibaren Wolfgang Iser'in görüşleri etrafında şekillenen alımlama estetiği, Stanley Fish'in anlamı, metnin okurla kurduğu ilişkide arayan görüşleri okur merkezli kuramların etkisini artırır (Moran, 2002, s. 235-248). Yaklaşık olarak 1950'lerden günümüze uzanan kuram silsilesi şunu göstermektedir: Ancak yazarın onay verdiği anlam veya anlamların metne atfedilebileceği görüşü tarihe karışmıştır. Gerek dilin çok anlamlılığı besleyen yapısı gerek okurun özgünlüğü metnin tekrar tekrar üretilmesine ve anlamlandırılmasına zemin hazırlar. İşte bu kuram silsilesinin günümüzdeki aşamalarından biri ergodik edebiyattır. Okur, adları anılan alımlama kuramlarında olduğu gibi ergodik edebiyatın da merkezinde yer alır, kavramın farklılığı ise eserlerin üretildiği ortamın, metin analizinin bir parçası hâline getirilmesinde yatar. Çalışmanın giriş kısmında vurgulanan “ne okunduğuna değil nereden okunduğuna” dikkat kesilen anlayış, ergodik edebiyatın diğer alımlama kuramlarından ayrılan tarafını temsil eder. Metnin bilgisayar, tablet, e-kitap okuyucu gibi elektronik bir ortam aracılığıyla sunulması veya gazete, kitap gibi geleneksel usulle yayımlanması okurun yetki alanında farklılıklara neden olur. Bu tespit bizi çalışmanın da başlığı olan “Ergodik Edebiyat: Yeni Bir Okuma Yöntemi mi Hâlihazırdaki Yöntemlerin Yeni Adı mı?” sorusuna götürür. Ergodik edebiyatın 90'lardan sonra kullanılmaya başlanan yeni bir terim olduğu muhakkaktır. Fakat terimin yeniliği okur kavramına dikkat kesilmesinden değil dijital ortam içinde okurun artan rolünü yeniden tanımlama çabasından gelmektedir. Elektronik metinlerle karşı karşıya kalan okur için metin içinde farklı yollar keşfetmek, seçimler yaparak ilerlemek bir tercih değil zorunluluktur. Çünkü çeşitli görsel ve işitsel unsurlarla donatılan, farklı bağlantılarla zenginleştirilen metinlerin mutlak yol/yollar aracılığıyla okunması mümkün değildir. Metinlerin ergodik olma hâlini her ne kadar yüzlerce yıl öncesine götürmek mümkün olsa da kavramın felsefi ve kültürel temellerinin son elli yılda atıldığı, etkisinin de yine aynı dönemde hissedildiği varsayımından yola çıkılarak şu iddiada bulunulabilir: Okur merkezli kuramlar

anlatının belli bir unsurunu –okuru– merkeze koyarak metinleri değerlendirirler. Ergodik edebiyat ise kavram olarak varlığını okura borçludur. Dolayısıyla ergodik edebiyat hâlihazırdaki okuma yöntemlerinin günümüzün gereklerine ve metin algısına uyarlanmış biçimdir. Okur kavramına olan bağlılığı itibarıyla tanıdık, bu kavramı yorumlama biçimiyle yenidir.

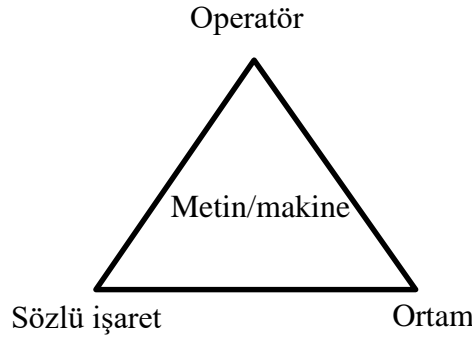
Sibermetin, hipermetinden mutlak bir kopuş olmaktan çok onun bilgisayar teknolojisi aracılığıyla farklı özellikler kazanmış halidir. Aarseth, kavramı anlatmak için labirent metaforundan faydalanır. Onun şimdiki labirent düşüncesi Borges'in “yolların çatallanan” yapısı ile birçok yöne giden ancak istenilen hiçbir hedefe ulaşmayan pasajların şaşırtıcı kaosudur (Aarseth, 1997, s. 5). Eco (1984), *Semiotics and Philosophy* adlı çalışmasında doğrusal (*linear*), çoklu rotaya sahip (*maze*) ve ağ veya köksap/rizom (*rhizome*) olmak üzere üç tür labirent olduğunu söyler. Üçüncü labirent çeşidi ilk ikisinden belirgin farklarla ayrılır. Ağ çeşidindeki labirentin her noktası her noktaya bağlanabilmektedir (akt. Aarseth, 1997, s. 6). Aarseth'in sibermetni tanımlamadan önce labirent kavramını farklı yönlerden ele almasının temel nedeni labirentten çıkmak veya yapının merkezine ulaşmak için kullanılan farklı yol/yollardır. Yazar çalışmasının ilerleyen bölümlerinde bu yollar ile metin içerisinde, okurun hareketi esnasında kullanacağı yollar arasında paralellik kurar. Kavramın ortaya konmasındaki tek ölçüt, bu yolların sayısı değil, oluşturulma biçimleri, okura göre farklılık arz edip etmedikleri, önceden belirlenmiş mutlak anlamlara ulaşma gibi kesin amaçlarının olup olmadığıdır.

Siber (*cyber*) kelimesi “Bilgisayar ve bilgisayar ağları ile ilgili” (Cyber, t.b.) anlamına gelmektedir. Aarseth aynı kökenden gelen siborg (*cyborg*) kelimesinin ise uzay tıbbı alanında Avustralyalı nörolog Manfred Clynes tarafından icat edildiğini söyler. Kelime, teknoloji ve insan arasındaki ortaklıktan kaynaklanan yeni simbiyotik varlığı tanımlamak için kullanılmıştır. Sonraları bilim kurgu tarafından da sahiplenilen kavram, insanlık sonrası geleceğin kültürel simgesi olarak kabul görmüştür (Aarseth, 1997, s. 53). Siber ve siborg kelimeleri arasındaki ortaklık, insan ile makine -biraz daha özelleştirecek olursak bilgisayarın- arasındaki ilişkiye işaret eder. Nitekim sibermetin kavramında da bilgisayarın imkânları aracılığıyla metnin sınırlarının genişlemesi söz konusudur. Aarseth sibermetni şöyle tanımlar:

Sibermetin, o halde, metnin, yalnızca dijital bilgisayarın icadıyla yetenekleri mümkün kılınan “yeni”, “devrimci” bir formu değildir. Öyle görünmesi kolay olmasına rağmen ne de eski moda metinsellikten radikal bir kopuştur. Sibermetin, metinselliğin tüm biçimlerine bir bakış açısidir, edebiyat çalışmalarının kapsamını genişletmek, bugün edebiyat alanı dışında

algılanan veya marjinalleştirilen fenomeni dâhil etmek için bir yol ya da bunun bile zıttı olan (daha sonra açıklayacağım gibi) tamamen ikincil nedenlerdir (Aarseth, 1997, s. 18).

Aarseth, çalışması boyunca koruduğu ve vurguladığı kavramlar arasında keskin ayrımlar yapmama tavrını burada da sürdürür. Hipermetinler ve sibermetinler, radikal değişimler ve gelenekten kopuşlar sonucu ortaya çıkan yeni türler değil ağırlıklı olarak metinlerin dijital ortama taşınmasıyla geliştirilmiş bakış açılarıdır. Bu bakış açıları basılı biçimde üretilmiş metinleri de kapsar. Dijital ve basılı olan metinlerin sınırları arasındaki bu geçişkenlik ve teknolojinin getirdiği bazı imkânlar, sibermetnin özelliklerinin belirlenmesinde etkili olur. Metin ile makine arasında kurulan ilişki buna örnek verilebilir. Yazar, metni dilbilimciler ve göstergebilimcilerin yaptığı gibi gösterenler zinciri olarak tanımlamak yerine kelimeyi kısa şiirlerden karmaşık bilgisayar programlarına ve veritabanlarına kadar bir dizi fenomen için kullandığını söyler. Siber ön ekinin gösterdiği gibi metin bir makine olarak görülür, bu mecazi bir tanımlama değildir. Metin, sözlü işaretlerin üretimini ve tüketimini yapan mekanik bir aygıttır (Aarseth, 1997, s. 21.) Aarseth, bu yorumunu aşağıdaki şekilde şemalandırır.

Şekil 1. Sibermetin şeması

Yazar bu şemayı yorumlarken ortamı film projektörüne ve perdesine benzetir. Bununla birlikte bir koleksiyona, yani sözlü işaretler olarak nitelendirilebilecek kelimelere ihtiyaç vardır. Operatör, diğer adıyla insan olmadan metin tamamlanamaz. Bu üç unsur arasındaki sınırlar net değil akışkandır. Ayrıca her unsurun işlevsel olanakları çok sayıda güncel metin türü üretmek için diğer ikisinininkiyle birleşir (Aarseth, 1997, s. 21). Aarseth'in bu tanımlamasında ön plana çıkan özellik, gösteren, okur, yazar gibi kavramlar arasındaki sınırların kaldırılması ve her unsurun birbiriyle bağlantılı biçimde çalışarak metin denilen oluşumu yaratmalarıdır. Operatörün hem yazar hem de okur olduğu düşünülebilir. Nitekim metin (makine) onun yönlendirmeleriyle şekillenecek ve onun hamleleriyle diğer metinler arasında ilerleyebilecektir. Görüldüğü gibi Aarseth, metinleri ortamlarına göre basılı veya dijital diyerek ayırmaz fakat “onlar ne okunduğuna odaklanırken ben nereden okuduklarına

odaklanırım.” (Aarseth, 1997, s. 3) sözleriyle metnin ne anlattığından ziyade nerede anlattığına bakarak onu analiz eder.

O hâlde hipernetinler ve sibermetinlerle ilgili buraya kadar yapılan tespitlerin ergodik edebiyat ile ilişkisi nedir? Aarseth metinleri ergodik ve doğrusal olmak üzere iki ana gruba ayırır. Ergodik metinler dinamik ve statik olabilirken doğrusal metinler statiktir. Bununla birlikte dinamik metinleri hipermetinler ve sibermetinler oluştururken, statik metinleri hipermetinler ve standart metinler oluşturur. Bu sınıflandırmaya kullanıcıların işlevleri de eşlik eder. Söz konusu işlevler metinsel, yapılandırmaya, keşfe ve yoruma dayalı olarak sınıflandırılabilir. Kullanıcının hangi yolu seçeceğine karar vermesi keşif, senaryoları kısmen seçmesi veya yaratması yapılandırma, metne kalıcı olarak yeni metinler veya anlatıda ilerleme hareketini eklemesi metinsellik işlevini oluşturur. Metin hakkında okurun verdiği tüm kararlar metnin anlamı hakkındaysa bu, yorumlama işlevine karşılık gelir. Standart metinlerde kullanıcının işlevi yoruma dayalı iken, hipermetinlerde keşfe dayalıdır. Sibermetinlerde ise metinsel veya yapılandırmaya dayalı işlevler görülür. Hiper ve sibermetinlerde kullanıcının hamleleri metinleri şekillendirir fakat standart metinlerde kullanıcı metindeki işaretlerden yola çıkarak yorumlama işlevini yerine getirir (Aarseth, 1997, s. 64). Aarseth’in bu ayrımını yorumlamaya metinler arasındaki sınırların geçişkenliğini hatırlayarak başlamak gerekir. Bununla birlikte hipermetinlerde yazar veya anlatıcı tarafından tarafından belirlenen belli sayıda metin içi yol vardır, oysa sibermetinlerde bu yolların sayısı ve niteliği tamamen kullanıcıya bağlıdır, metin içerisinde ne şekilde ilerleyeceğine kendisi karar verir. Bu nedenle de hipermetinler ve standart metinler statik yani sabit iken sibermetinler dinamiktir. Benzer şekilde hipermetinler ve standart metinler doğrusal olarak gruplandırılmıştır. Çünkü her iki metin türünde de olay örgüsünü ilerleten yollar bellidir, sibermetinde olduğu gibi yazarın öngörmediği, tamamen okur tarafından oluşturulan yollar aracılığıyla metin şekillendirilmez. Okurun, diğer deyişle kullanıcının işlevleri de aynı bakış açısı doğrultusunda ortaya çıkar. Bu noktada Aarseth’in neden okur yerine kullanıcı ifadesini kullandığına değinmek yerinde olacaktır. Aarseth, çalışmanın sonraki bölümlerinde görüleceği üzere bilgisayar oyunları da dâhil olmak üzere pek çok dijital ürünü metin kapsamında değerlendirir. Bunları alımlayan hatta tasarlayan kişinin ağ sayfalarındaki rolü okur olmaktan çok kullanıcıdır. Kullanıcı standart metin ile etkileşime geçtiğinde yorumlayıcı bir işlev kazanır. Çünkü amaç metni aydınlatmak dolayısıyla sabit olduğu kabul edilen anlamı yakalamaktır. Hipermetinlerde ise olay örgüsünün çatallanan noktalarını keşfedip doğru yollarda yürüyebilmesi için kâşif olması gerekir. Kullanıcı sibermetinlerin karşısında ise metne ve onun yapılandırmasına dayalı

işlevler üstlenir. Yani olay örgüsünü kendine özgü biçimde yeniden oluşturması, metne yeni bölümler eklemesi onun hareket alanını genişletir.

Espen J. Aarseth'in kesin sınırlarla çevrelenmiş nihai bir tanım yapma amacı olmadığından -aslında bu pek de mümkün görünmediğinden- ergodik kavramının mutlak ifadelerle tanımlanması mümkün değildir. Fakat buraya kadar söylenenlerden yola çıkarak belli başlı özelliklerini tespit edebilmek mümkündür: 1. Bir anlatının ergodik olup olmama hâli tartışılacaksa metin kavramının sınırlarının genişlediğinin kabulüyle harekete geçmek yerinde olacaktır. Sözü edilen sınırları, basılı olan ve yazıya dayalı metinlerden elektronik aygıtların tümü (bilgisayar, tablet, akıllı telefon vb.) aracılığıyla görüntülenen sayfalara dek genişletmek gerekir. Özellikle internet ortamındaki içeriğin çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda bu tartışmanın pek çok ağ sayfası veya uygulama için yapılması mümkündür. Fakat çalışmanın adından da anlaşılacağı üzere bu yazı ergodik olma halini kurguya dayalı metinler ve edebiyat eserleri üzerinden tartışır. 2. Kavramın şekillenmesini sağlayan temel unsur okur ya da Aarseth'in deyişiyle kullanıcıdır. Nitekim ergodik teriminin “yol” ve “iş” anlamına gelen sözcüklerin birleşimi olduğu hatırlanırsa buradaki işin okurun çabasına karşılık geldiği düşünülmelidir. Okur, ergodik eserin karşısında aktiftir, yani eserle etkileşim halindedir. Bu etkileşim, eğer bir hipermetin söz konusu ise okurun, yazarın işaret ettiği yollardan yürümesiyle sağlanır. Etkileşim, sibermetin doğrultusunda değerlendirilecekse okurun, metin içerisinde dolaşırken kendine özgü bir rota oluşturmasıyla ortaya çıkar. 3. Ayrıca bu çaba ve metnin değişkenliği metne dinamiklik (bu sadece sibermetinler için geçerlidir) ve doğrusal olmama niteliklerini kazandırır.

Aarseth'in çalışması ergodik kavramının gündeme getirilmesi ve bu kavramın farklı alanlarda uygulanabilmesi konusunda kuramsal bir dönüm noktasıdır. Başlangıç kabul edildiği için de bu çalışmada ergodik edebiyat kavramı onun görüşleri üzerinden değerlendirilmiştir. Fakat Aarseth'in görüşleri açıklanmaya, tartışılmaya ve geliştirilmeye devam etmektedir. Bunlara dair kısaca örnek vermek gerekirse ilk olarak Markku Eskelinen tarafından kaleme alınan *Cybertext Poetics The Critical Landscape of New Media* isimli çalışmadan bahsedilebilir. Çalışmada Espen Aarseth'in görüşlerinin sinema, oyun, edebiyat gibi birçok farklı alana uygulanabildiği, bu nedenle de özellikle edebiyat çalışmalarında hegamonik yaklaşımların etkisini sarstığı vurgulanır. Ayrıca yazarın basılı dijital gibi katı ayrımlardan kaçınmasının, ergodik kavramının disiplinlerarası niteliğini desteklediği ve uygulanabilirliğini artırdığı belirtilir (Eskelinen, 2012, s. 1-6). *Onomatology and Content Analysis of Ergodic Literature* adlı makalede Aarseth'in görüşlerinin uygulaması çocuk kitapları üzerinden yapılır (Kontopoulou, Predari ve Gallapoulos, 2013, s. 1). *New*

Possibilities in Audiovisual Ergodic Narratives yazısında Aarseth'in görüşlerine yer verilmekle birlikte yeni ergodik anlatılar bağlamında akıllı telefonların, konum bilgisinin, TV servislerinin kavramla nasıl ilişkilendirilebileceği anlatılır (Gálves ve Carreño, 2019, s. 131-132). Bu çalışmalara bakıldığında özellikle dijital anlatıların çözümlenmesinde Aarseth'in görüşlerinin esas alındığı, 2000'den sonraki metinler için de geliştirilerek uygulanmaya devam ettiği görülür.

Ergodik Edebiyatın Metinler Üzerinden Örneklendirilmesi

Gerek Espen J. Aarseth'in *Cybertext* isimli çalışmasında gerekse elektronik edebiyatın ve bilgisayar oyunlarının konu edildiği çalışmalarda sibermetin veya hipermetinle ilişkilendirilen bazı anlatılardan bahsedilmiştir. Aarseth, Antik Çin'den internet ortamında üretilmiş birçok metne varıncaya dek birçok materyali analiz ettiğini söyler. Bunlardan ilki Çin'e ait bir metin olan *I Ching*'tir (M.Ö. 1000). Guillaume Apollinaire'nin 1916 yılında yayımlanan *Kaligram*, Raymond Queneau'nun 1961 yılında yayımlanan *Cent mille milliards de poèmes* isimli şiir kitapları, Rober Waterfield ve Wilfred Davies'in 1988 yılında yayımlanan *Money Spider* ve Mark Smith ve Jamie Thomson'un 1986 yılında yayımlanan *Falcon 5: The Dying Sun* isimli oyun kitapları, Vladimir Nabakov'un 1962 yılında kaleme alınan *Solgun Ateş* ve Julio Cortazar'ın 1966 yılında yayımlanan *Seksek* isimli romanları, Marc Saporta'nın 1962'de yayımlanan *Composition No. 1*, Randi Strand'ın 1992'de yayımlanan *Norisbo* isimli çalışmaları basılı eserler çerçevesinde ergodik edebiyat ürünlerine örnek gösterilirler. Apollinaire'nin şiirleri sayfada çatallanırlar, Rober Waterfield ve Wilfred Davies'in, Raymond Queneau'nun eserlerinde okurun birçok metin parçası arasından doğru yolu bulması gerekir. Mark Smith ve Jamie Thomson'un oyun kitabında ise oyuncunun yollar arasında karar verebilmesi için zar atması gerekir. *Solgun Ateş*, okurun, ana olay örgüsünün yer aldığı, uzun şiiri ve onun açıklamalarını geçmesini sağlar. *Composition No. 1* isimli roman, okuyucunun rastgele karıştırdığı ve okuduğu intizamsız sayfalardan oluşur. *Seksek* bölümler arasındaki alternatif yollarla okunabilir. Randi Strand tarafından yazılan *Norisbo* ise dört taraftan katlanır, böylece her okur bir önceki okur tarafından katlanan benzersiz sırayı takip ederek okur ve ardından sonraki okuyucu için benzersiz bir kombinasyon bırakmak için sayfaları katlar. Bu metinlerin tümü bilgisayara dayalı metinler olmaktan ziyade basılı metinlerdir. Fakat birçok araştırmacının elektronik olarak belirlediği biçimde hareket ederler (Aarseth, 1997, s. 65-66).

Aarseth'in ergodik edebiyat eserlerini örneklendirdiği tarihsel değerlendirmesi basılı metinlerle sınırlı kalmaz. Bilgisayarda kurgulanmış ve bilgisayar aracılığı ile erişim sağlanan

metinleri de kapsar. Bunların büyük bir kısmını da oyunlar oluşturur. Johan Huizinga *Home Ludens* adlı çalışmasında oyun oynamanın insanın temel eğilimlerinden olduğunu söyler. Bu bakış açısıyla yaklaşıldığında ibadetlerin, spor müsabakalarının, müziğin, tiyatronun ve tabii edebiyatın oyuna dair birçok özellik barındırdığını iddia etmek mümkündür. Çünkü oyun, belirli mekân, zaman ve irade sınırları çerçevesinde kişinin kendi isteğiyle kabul ettiği kurallar dâhilinde gerçekleşen bir faaliyettir (Huizinga, 2018, s. 181). Tıpkı okurun rolü tartışmalarında olduğu gibi Huizinga'nın oyuna dair yorumu felsefeden, sosyolojiden, antropolojiden ve sanat tarihinden beslendiği için bütüncüdür. Kuramlar ise genel yaklaşımları indirgeyerek söz konusu edilen kavrama belirli bir bakış açısı ışığında yaklaşırlar. Ergodik edebiyatın oyun kavramını 90'lardan sonra yeniden yorumlaması da aynı yaklaşımın ürünüdür. Yapısalcılığın çözülmeye başlamasıyla ortaya atılan ve yeni anlatıbilim yaklaşımlarının devreye girdiği bu süreçte anlatı kavramı çok yönlü ve disiplinlerarası bir anlam kazanır. Onega ve Landa, anlatının zamansal ve nedensel olarak anlamlı bir dizi olayın temsili olduğunu belirtirler. Dolayısıyla filmler, sahne oyunları, resimli öyküler, tarih kayıtları anlatı olarak değerlendirilebilir. Anlatılar yazılı ya da sözlü dil, görsel imgeler, el kol hareketleri veya bunların bileşimlerinden oluşabilir. Ayrıca her tür göstergesel kurgu metin olarak kabul edilebilir. Bu nedenle pek çok türde dilsel, tiyatroya özgü, sinemasal anlatı metni vardır (Onega ve Landa, 2002, s. 12). Anlatı ve metin kavramının sınırlarının genişlemesi, disiplinlerarası bir boyut kazanması ve oyunların dijital ortama taşınması ergodik edebiyatın bu kavrama yaklaşımı için belirleyici olmuştur. Oyunlar dijital metinler olarak kabul edilmiş ve okurun bu metinlerle ilişkisi ergodiklik kavramı çerçevesinde sorgulanmıştır.

Espen Aarseth'in çalışmasında ergodiklik kavramını örneklemek adına değerlendirdiği oyunlardan bazıları şöyle sıralanabilir. William Crowther ve Don Woods tarafından 1976 yılında hazırlanan orijinal *Macera Oyunu*, Michael Joyce tarafından 1990 yılında yazılan *Afternoon* isimli roman, Statuart Moulthrop'un 1991 yılında yayımlanan *Victory Garden* isimli romanı, Richard Bartle ve Roy Trubshaw tarafından 1984'te programlanan, ağ tabanlı, çok kullanıcı macera oyunu *MUDI*, James Aspens tarafından 1989'da tasarlanan ve kullanıcılar tarafından programlanabilen *TinyMUD* isimli oyun vardır. (Aarseth, 1997, s. 66-67). Ergodik edebiyat kapsamında isimleri anılan bu metinlerin temel ortak özellikleri okurun katkısıyla genişlemeleridir. Bu durum aynı zamanda onların -özellikle sibermetinlerin- özgün ve biricik olmasını sağlar. Çünkü okurlar ve kullanıcıların metne yaklaşımları kendilerine özgüdür. Eğer oyun veya basılı metin her okur/kullanıcı tarafından farklı biçimde

tasarlanmaya imkân verecek şekilde oluşturulmuşsa zaten bitmiş ve sınırları belirlenmiş bir eser değildir. Bu durum da ergodik olma halinin ortaya çıkmasını sağlar.

Aarseth'in çalışmasında ısrarla üzerinde durduğu eserlerden biri Michael Joyce tarafından kaleme alınan *Afternoon* isimli metindir. Bu metnin üzerinde durulmasının nedeni hem elektronik edebiyatın kült eserlerinden biri olarak kabul edilmesi hem de buraya kadar ortaya konulan kuramsal iddiaların birçoğunu barındırmasıdır. *Afternoon* üzerine yapılan bir doktora çalışmasında, metnin Michael Joyce tarafından 1987 yılında Storyspace isimli hipermetin yazma sisteminde oluşturulduğu belirtilir. 1990 yılında ise diskette yayımlanarak Eastgate Systeme tarafından dağıtılmıştır. Başkahraman Peter bir sabah araba kazasına tanık olur. Peter, öğlen işvereni Wert ile yemek yerken eski karısı Lisa ve Andy'nin sabah gördüğü kazaya karışmış olabileceklerini düşünür. Roman Peter'in oğlunun ölmüş olabileceği ihtimali nedeniyle duyduğu suçluluk, pişmanlık ve vicdan azabı duyguları etrafında gelişir. Anlatıyı, araba kazasının odak noktası olduğu düzensiz ve parçalı öyküler oluşturur (Idowu-Faith, 2012, s. 86-89). Bu romanı hipermetinsel kılan metnin okuyucunun seçimlerine göre farklı senaryolar eşliğinde okunabilmesidir. Walker, bu senaryolardan birinin varsayılan yol olduğunu ve kronolojik olarak ilerlediğini söyler. Bu okumada anlatıcı isimsizdir ancak sonraki okumalarda okurun adını alır. Okur farklı düğümler üzerinden ilerlemek istediğine “evet” ve “hayır” tuşlarını tıklayarak karar verir (Walker, 1999). Yani okur *Afternoon*'u okurken kendi rotasını çizer, anlatıdaki belli düğüm noktaları onun seçimleri doğrultusunda farklı yollar oluşturur. Bu yollar belirli düğümler ve bağlantılar üzerinden ilerlediğinden eser hipermetin kabul edilir. Okurun çabasına ihtiyaç duyan bir metin olması, anlatıcı, yazar, muhatap, okur gibi temel unsurların parçalanmasını da kolaylaştırır. Aarseth bu parçalanmadan bahsederken *Afternoon*'da adeta sürekli olarak anlatıyı rayından çıkaran ve dikkat dağıtan “öteki” bir anlatıcı olduğunu söyler. Sözü edilen öteki anlatıcı, yazar ve gerçek anlatıcıdan daha güçlüdür (Aarseth, 1997, s. 93). Dolayısıyla da anlatıcının varsayımsal olarak kurguladığı muhatap ile okur arasında bir çatlak oluşur. Çünkü okurun bazı unsurlar aracılığıyla -örneğin olay örgüsüne ait düğümler- anlatı içerisinde kaybolması olasıdır. Okurun bu zorlukları bertaraf edebilmesi bazı nitelikleri taşıması gerekir ki bu da ergodik edebiyatın tanımını oluşturur: “Ergodik sanat eseri, maddi anlamda kendi kullanım kurallarını içeren, başarılı ve başarısız kullanıcılar arasında otomatik olarak ayırım yapan, belirli gereksinimleri olan bir eserdir” (Aarseth, 1997, s. 179). Metnin, kendi içerisinde ilerlenebilmesi için okurun hamlelerine ihtiyaç duyması onu ergodik yapar. Ergodiklik, beraberinde interaktiflik diye bilinen, “etkileşimli” sözcüğüyle Türkçeleştirilen kavramı da

barındırır. Aarseth'e göre kavramın ideolojik iması yeterince açıktır: Makinenin insan girdisini kabul etme ve bunlara yanıt verme yeteneği, insanlar ve makinelerin iletişimin eşit ortakları olmasına neden olmuştur (Aarseth, 1997, s. 48). Etkileşimli kurgular makine ile insan ortaklığının ürünleridir.

MUD (*Multi User Dungeon*) olarak bilinen çok kullanıcıli zindan oyunları Aarseth'in ergodik edebiyat özelliklerini örneklendirmek için üzerinde durduğu metinlerden bir diğeridir. Yazar, ilk MUD'un 1979 yılında geliştirildiğini söyler. Oyunun macera oyununa benzemekle birlikte onlardan ayrılan en büyük farkı birkaç oyuncunun aynı entrika içinde birlikte olabilmesidir. Bir MUD'da oyuncular oyuna genellikle kendi karakterleri aracılığıyla bağlanırlar ve yine kendilerine yakın buldukları karakterlerle sohbet edip oyunu sürdürürler. Aynı odada bulunan karakterlerin metin ve komutlar aracılığıyla oynadıkları bir oyundur. Örneğin elinize bir lamba aldığınızda "Lambayı çaldınız. Maalesef, bu işe yaramaz bir hurda/Alındı" yazısını görürsünüz. Aynı odadaki diğer oyuncular ise "Godot lambayı alıyor ama bunun çok az işe yaradığını anlıyor" yazan bir yazı görebilir. Yani MUD'lar belirli bir simülasyona dayanmadan sonsuz bir dizi sözde eyleme izin verir. Bu nedenle MUD oyuncuları edebi siborglardır; uzun vadeli tasarımların metinlerini, okuyucunun, yazarın tercihlerine ve deneyimlerine bağlı olarak doğaçlama ve geçici yazılarla birleştirirler (Aarseth, 1997, s. 149-160). MUD'ları edebiyat çerçevesinde yorumlamak gerekirse bahsedilmesi gereken ilk husus, bu oyunların metin aracılığı ile oynanmalarıdır. Karakterlerinin davranışlarının anlatıma, yani mimetik ifadelerle dökülmesi metnin oyundaki rolünün göstergesidir. Sonraki aşamalarda ise yazar, anlatıcı, bakış açısı, karakter gibi anlatıya özgü unsurların parçalandığı ve iç içe geçtiği görülür. Örneğin Aarseth'in yukarıda verdiği lamba örneğinde gören kimdir? Bakış açısı hangi karaktere geçmiştir? Odadaki herkes bu davranışı farklı bakış açılarından görür. Metinde karakter anlatıcı mı vardır yoksa anlatıcı olayların dışında mıdır? Oyuncular metinde seçimleri doğrultusunda ilerlediklerine göre ayırt edilebilen ve güç sahibi bir yazardan söz etmek mümkün müdür? Bu soruların hiçbirinin yanıtları net değildir. Bu da geleneksel metin algısının klasik edebiyat metodolojisi içerisinde kalmaya başladığını ve dijital ortamda var olan bu anlatıların yorumlanabilmesi için bu metodoloji içerisinde yer alan kavramlara temkinli yaklaşılmasının faydalı olabileceğini gösterir. Yine aynı gerekçelerle metin ergodiktir. Çünkü metin, okurun hamleleriyle şekillenir ve ilerler. Sonsuz kombinasyonlar eşliğinde çeşitlenerek bitmeyen bir metne dönüşür. Ayrıca kendi kullanım kuralları ve gereksinimleri vardır.

Dijital oyun dünyası dünyada olduğu gibi Türkiye’de de her geçen gün büyümeye devam etmektedir. Buna paralel olarak farklı yaş gruplarından ve sosyo-ekonomik düzeylerden oluşan oyuncu kitlesi de giderek genişlemektedir. Kavramın edebiyatla ilişkisini anlatı unsurlarının (anlatıcı, karakter, okur vb.) başkalaşması ve bu unsurların yeni bir kuramsal zeminden beslenmesi oluşturur. Bu nedenle MUD’lar ergodik edebiyatın yalnızca dünyada değil Türkiye’de de tipik metinleri olarak kabul edilebilirler. Işık Barış Fidaner’in *Sözcüklerden Yapılmış Dünyalar: MUD’lar* isimli yazısında MUD’ların Türkiye’deki tarihinden bahsedilir. MUD’ların geçmişi 1994 yılına ODTÜ’de okuyan birkaç öğrencinin geliştirdiği oyuna dayanır. 2000 yılında ise *Kayıp Efsaneler* isimli ilk Türkçe MUD ortaya çıkar. Türkçe karakterlerin kullanılması konusunda sorunlu olan oyundaki bu sıkıntı *Uzak Diyarlar* isimli MUD’da giderilir. *Uzak Diyarların* kapanmasından sonra (2003-2004) onun yerini *Cabülka-Cabülca* isimli MUD alır. Sözü edilen oyunlar, periler, sıra dışı yaratıklar gibi doğaüstü unsurlarla insanların bir arada bulunduğu bir dünya yaratır. Bu dünya, aynı zamanda kapitalizm ve tüketimin hüküm sürdüğü günümüz dünyasının alternatifidir (Fidaner, 2020). MUD’lar burada sayılan çok yönlü etkilerinden dolayı iletişim bilimleri ve sosyoloji gibi birçok farklı disiplin tarafından çalışılmaktadır. Fakat oyunlardaki dil malzemesi çoğunlukla ihmal edilmiştir. *Uzak Diyarlar* oyunundaki “Duvarlar ince işçiliğin örneklerini barındırıyor. Bir merdiven dönerek yukarı çıkıyor. Etraf gürültülü. İçki kokan kahkahalar ve bağırışlar meşalelerin aydınlattığı sokakları dolduruyor. Bir kadın hiç çekinmeden vücudunu pazarlıyor...” (Fidaner, 2020) betimlemesi bu malzemenin zenginliğine örnektir. Metne dayanan oyunlar olan MUD’ların çok oyunculu olmaları nedeniyle özellikle karakter, anlatıcı, bakış açısı kavramları açısından değerlendirilebilir. Bu kavramların sibermetinlerin oluşturulmasına ve edebiyatın ergodik hâle getirilmesine olan katkıları, yeni araştırma alanlarıdır. Yine benzer şekilde “MUD’larda ‘söyle’ ve ‘duygu’ toplumsal komutlar olarak adlandırılır. Bir karakter bunları kullanarak bulunduğu mekândakilerin duyabileceği bir şeyler söyleyebilir ya da mimik, jest ve hareketlerini ifade edebilir” (Fidaner, 2020). Bu bakış açısı oyunlardaki metinlerin çözümlenmesinde kullanılabilir. Metinler Genette’in olay anlatıları ve sözcük anlatıları (Genette, 2007, s. 174) ayrımı ışığında çözümlenebilir.

MUD’lar dışında ergodik edebiyat kapsamında değerlendirilebilecek bireysel denemeler ve ilk örnekler de vardır. Doğanhan Murat Yücel’in yazdığı *Hayatın Ölüm Tarafı* isimli, etkileşimli kurgu örneği olarak tanıtılan metin internet tarayıcılarında çalışır ve olay örgüsü okurun yanıtları eşliğinde oluşturulur (Yücel, t.b.). Edebiyat ile oyunun iç içe geçtiği başka bir tür görsel romanlardır (*visual novel*). Bu türle ilgili genel değerlendirmede, görsel

romanların macera oyunlarının bir alt kolu olarak kabul edildiğinden, oyundan çok romanı anımsattığından, bazılarının tek bir hikâyeyi anlatırken bazılarının okurun seçimleri doğrultusunda dallanıp budaklanabileceğinden bahsedilir (Kibar, 2020). Romandan pasajlarla görsellerin aynı ekranda sunulması, türün MUD'lardan farklı yönüdür, görüntüyle yazının birlikteliğine işaret eder. Bu eserlerin, bir anlamda çizgi romanların okuyucuya seçenekler sunarak oyun biçimine sokulmuş hâlleri olduğu söylenebilir. Görsel romanlardan iki tanesi bu türün Türk yapımı ilk örneklerinden kabul edilirler. 2017'de piyasaya sürülen *İblis: Ölüm Okyanusu* (BlommChan, 2017) ve 2019'da meraklılarına sunulan *Misadventures of Laura Silver* (Aktaş, 2019) ergodik edebiyat bağlamında anılabilir. Sosyal medyanın da metinlerin etkileşimli hâle gelmesindeki rolü büyüktür. Hasan Boynukara'nın okurun yorumları ve denetimleri eşliğinde Facebook'ta yazdığı *Hibrit Hikâyeler*, 2018 yılında kitap olarak yayımlanmıştır (Seyhan, 2019).

Gerek dünyadaki gerekse Türkiye'deki ergodik metinlerin gelişmelerini, hem türler arası ilişkinin sonuçları hem de edebiyatın dijital dünyaya uyarlanması çerçevesinde yorumlayabiliriz. Görsel roman grafiğin ve resmin yazıyla birleşmesinin bir ürünüdür. Yine bu türde görülen animasyonlar ise dijital kültürle hayatımıza girmiş bir kavramdır. MUD'lar yazının sınırlarını genişletir. Bir odaya toplanıp kitap okuyan ve yorumlayan bir grup insanın hem mekân hem de metin açısından tabi olduğu sınırları kaldırır. Onları, internet aracılığıyla dünyanın her yerinden bağlanabilecekleri sanal bir odaya ve diledikleri gibi şekillendirebilecekleri bir metne kavuşturur. Dolayısıyla basılı eserlerde de var olabilen metin seçenekleri bilgisayarla birlikte sınırsız hâle gelir, bu çeşitlilik okura biçilen rollerin de değişmesine neden olur.

Sonuç

Bilgisayarın, akıllı telefonların, internetin ve türlü teknolojik gelişmelerin yaşamlarımızı sil baştan şekillendirdiği günümüzde, sanatın hiçbir alanının bu kuvvetli etkinin uzağında kalması beklenemezdi. Uzağında kalmamaktan öte sanat dalları bu etkinin sonucunda ortaya çıkan dijital kültür eşliğinde dönüşmeye başladılar. İşte bu çalışma da dijital kültür çatısı altında değişip dönüşen edebiyat eserlerine yönelik yeni bir okuma yönteminin tanıtılmasını ve bu yöntemin uygulanabilmesi için bazı kuramsal yaklaşımların ortaya konulmasını hedeflemiştir.

Ergodik edebiyat olarak anılan bu yeni yaklaşım, çağımızın bakış açısına uygun biçimde elektronik – basılı, modern – geleneksel gibi kavramların yarattığı ikiliklerle ilgilenmez. Onun ilgilendiği, otorite konumundaki yazar veya anlatıcının parmağının işaret

ettiği hedefe varmaya çalışan okurun eylemidir. Bu eylem, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren anlatılarda başlayan çözümlenmeyle kuramsal bir zemine otursa da eylemin herhangi bir okur veya metin kuramıyla ilişkilendirilmeden yüzyıllar öncesine götürülmesi mümkündür. Ne var ki yapısalcılık sonrası metni kendi beklentileri, tercihleri ve algısı doğrultusunda şekillendiren okur, bu uğraşını 80'lerden itibaren bilgisayar ve internetle buluşturmuş aynı zamanda oyuna dönüştürmüştür. Dolayısıyla ergodik edebiyat eserlerindeki okur çabasını Antik Çin metinlerine kadar götürmek mümkün olsa da bu çabanın terminolojik düzlemde adlandırılması elektronik edebiyatın doğuşuyla olmuştur. Çünkü bilgisayarın icadı, anlatı ve metin kavramlarının sınırlarını genişletmiş, türler arası etkileşimi hızlandırmıştır. Bu sürecin sonunda, bilgisayar oyunu olarak anılan ama edebiyatın imkânlarından beslenen, roman olarak hazırlanıp yazılım alt yapısı gerektiren yeni metinler ortaya çıkmıştır. Böylelikle hem teknolojinin imkânları değerlendirilmiş hem edebiyatın sürükleyici, gizemli ve düğümler eşliğinde ilerleyen anlatı mekanizmasından yararlanılmış hem de modern dünyada yalnızlaşan ve kabuğuna çekilen insanın kaçışı için yeni dünyalar yaratılmıştır.

Metin algısının değişmesi ergodik edebiyatı oluşturan temel ölçüttür. Hiper ve sibermetin kavramlarının kuramsal anlamda görünürlük kazanmaları bu algı değişikliğinin sonucudur. Okurun, olay örgüsündeki seçimleri metni şekillendirir, metin bağlantılar ve atlamalar eşliğinde ilerleyen, doğrusal olmayan bir yapıya dönüşür. Bu yapı ergodik edebiyatın ikinci ana ölçütünü ortaya çıkarır: Okur. Okurun tercihleri metnin sürekli olarak yeniden yazılmasını getirir ve okur ile yazar bir anlamda eşitlenir. Okurun çabası, metnin bu çabanın ortaya çıkacak gereksinimlere sahip olması -bu hipermetinler için atlanarak okunacak sayfalar, sibermetinler için ise bilgisayar oyunu hâline getirilmiş anlatı olabilir- ergodik olma hâlini doğurur. Çalışmaya adını veren ergodik edebiyatın yeni bir okuma yöntemi mi yoksa hâlihazırdaki yöntemlerin yeni adı mı olduğu sorusu hatırlanacak olursa buradaki yeni ifadesinin var olmayan kavramların keşfi anlamına gelmediği fark edilecektir. Okur, metin, anlatı, oyun kavramları şüphesiz yeni değildir, onlarca yıldır farklı yaklaşımlar eşliğinde tartışılmaktadırlar. Fakat içinde bulunduğumuz dijital çağ yenidir ve adı anılan kavramların daha kapsamlı bir yaklaşımla değerlendirilmesini gerektirir. Ergodik edebiyatın yeniliği de buradadır. Disiplinlerarası, yapısalcı yöntemlerin mekanikliğinden ve kuramların mutlak ölçütlerinden uzak biçimde, okur ve metin kavramlarını dijital olanakları da hesaba katarak yeniden yorumlar.

Kaynakça

- Aarseth, E. J. (1997). *Cybertext perspectives on ergodic literature*. London: John Hopkins University Press.
- Aktaş, F. E. (2019). Misadventures of Laura Silver: Nezaket beraberinde masumiyeti getirmez. *Kayıp Rıhtım*. <https://kayiprihtim.com/inceleme/misadventures-of-laura-silver-oyun-inceleme/> Erişim tarihi: 06.07.2022
- Aktulum, K. (2018). Metinlerarasılık görüngüsünde gerçeklik ya da metnin göndergeselliği. *Bilig*, 85, 233-256.
- Barthes, R. (2006). *Yazı üzerine çeşitlemeler / metnin hazzı*. (Ş. Demirkol, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1973).
- Barthes, R. (2020). Yazarın ölümü. (O. Tecimen, Çev.). *Oggito*, <https://oggito.com/icerikler/yazarin-olumu/8913> Erişim tarihi: 31.08.2022
- Booth, W. C. (2012). *Kurmacanın retorikliği*. (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1972).
- BloomChan. (2017). İblis: Ölüm okyanusu oyun incelemesi. *BloomChan.blogspot*. <http://bloom-chan.blogspot.com/2017/08/ilbis-olum-okyanusu-oyun-incelemesi.html> Erişim tarihi: 06.07.2022
- Cyber. (t.b.). *Tureng İngilizce-Türkçe sözlük içinde* <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/cyber>
- Çınar, E. (2013). *Kitaplık dosya: Blog:Yeni bir yazın türü mü?*, 168, 4-16.
- Eco, U. (1996). *Anlatı ormanlarında altı gezinti*. (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).
- Ergodik teori. (t.b.). *Stringfixer*. https://stringfixer.com/tr/Ergodic_theory
- Eskelinen, M. (2012). *Cybertext poetics the critical landscape of new media*. New York: Continuum Books.
- Gálves, R. C. ve Carreño, M. V. (2019). New possibilities in audiovisual ergodic narratives. *International Journal of Transmedia Literacy*, 5, 123-134.
- Genç, H. (2018, 22 Temmuz). *Kitap okuma alışkanlığınızı değiştirecek uygulamalar*. <https://www.hasangenc.com/kitap-okuma-aliskanliginizi-degistirecek-uygulamalar/> Erişim tarihi: 31.08.2022

- Genette, G. (2017). *Anlatının söylemi*. (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 1972).
- Gere, C. (2018). *Dijital kültür*. (A. Akın, Çev.). İstanbul: Salon Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2008).
- Foucault, M. (2006). Yazar nedir? *Sonsuza giden dil seçme yazılar 6*, (I. Ergüden, Çev.). (1. baskı) içinde (s. 224-259). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1994).
- Hayles, N. K. (2014). Elektronik edebiyat nedir? (G. Kayol Günher ve S. Ercan, Çev.). *Yeni medyaya eleştirel yaklaşımlar* (1. baskı) içinde (s. 323-367). İstanbul: Doğu Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2007).
- Huizinga, J. (2018). *Homo ludens*. (M. A. Kılıçbay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1955).
- Idowu-Faith, B. O. (2012). *Hyperfictional language in Michael Joyce's Afternoon, a story and Megan Heyward's of day, of night* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ibadan Üniversitesi, Nijerya.
- Kibar, M. (2020). Görsel roman nedir? Visual novel hakkında her şey. *Kayıp Rıhtım*. <https://kayiprihtim.com/dosya/gorsel-roman-nedir-visual-novel/> Erişim tarihi: 08.07.2022
- Kontopoulou, E. U., Predari, M. ve Gallopoulos. (2013). Onomatology and content analysis of ergodic literature. *NHT*. 1-5.
- Madran, R. O. (t.b.). Bilgisayarın tarihçesi. İçinde *Bilgisayar teknolojilerine giriş* (Ders notu). https://madran.net/wp-content/uploads/2013/09/btu100_1_ek_bilgisayarın_tarihcesi.pdf Erişim tarihi: 04.07.2022
- Malinowski, B. (1990). *İnsan ve kültür bir bilimsel kültür kuramı ve öbür denemeler*. (M. F. Gümüş, Çev.). Ankara: Verso Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1944).
- Mendelsund, P. (2015). *Okurken ne görürüz?* (Ö. D. Gürkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2014).
- Montfront, N. (2020, 30 Aralık). Cybertext killed the hypertext star. *Electronic book review*. <https://electronicbookreview.com/essay/cybertext-killed-the-hypertext-star/> Erişim tarihi: 06.07.2022
- Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Onega S. ve Landa J. A. G. (2002). *Anlatıbilime giriş*. (Y. Salman ve D. Hakyemez, Çev.). İstanbul: Adam Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1996).
- Özdenören, R. (2004). Sanal ortamda edebiyat. *Hece Dosya: İnternet Ortamında Edebiyat*, 8(96), 44-45.
- Sayısallaştırma ya da dijitalleştirme nedir? (t.b.). *Dijitalles*.
<https://www.dijitalles.com/blog/dijitallesme/sayisallastirma-ya-da-dijitallestirme/>
- Seyhan, R. (2019). İnteraktif edebiyat (ya da öykü yeni bir döneme mi giriyor?). *Fikir coğrafyası*. <https://www.fikircografyasi.com/makale/interaktif-edebiyat-ya-da-oyku-yeni-bir-doneme-mi-giriyor>
- Siral, S. (2009). *Dijital yeniden yaratım çağında çevirinin işleyişi: Elektronik edebiyat metinleri bağlamında çeviri* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.
- Tanburoğlu, Ö. (2018). Dijital çağın özü dijital değildir. *Doğu Batı Dijital Çağ Özel Sayısı*, 21(86), 7-12.
- Telli Yamamoto, G. ve Karamanlı Şekeroğlu, Ö. (2014). *Sosyal medya ve blog*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Ünal, H. (2016). Üç yeni mesajınız var. *Hece Dijital Sayısal Kültür Özel Sayısı*, 20(234-235-236), 9-17.
- Walker, J. (2012). *Piecing together and tearing apart: Finding the story in Afternoon*.
<https://jilltxt.net/txt/afternoon.html>
- Yılmaz, S. (2011). *Çeviribilimde metinlerarasılıktan metinlerötesiliğe: Yapısalcılık sonrası ve elektronik edebiyatla yenilenen metin kavramını çeviri kuramları üzerinden okumak* (Yayınlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Yücel, D. M. (t.b.). *Hayatın ölüm tarafı etkileşimli kurgu örneği*.
<https://www.dmy.info/hayatın-olum-tarafi/>

Mesleki Tükenmişliğin Sağlık Çalışanlarının Yaşam Doymu Üzerindeki Etkisinde Psikolojik Sağlamlığın ve Umudun Aracı Rolünün İncelenmesi

Kıvanç UZUN¹, Muhammet TORTUMLU²

Öz

Bu araştırmanın amacı, mesleki tükenmişliğin sağlık çalışanlarının yaşam doymu üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun aracı rolünün incelenmesidir. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi için ilişkisel araştırma modeli kullanılmıştır. Pandemi koşullarından dolayı araştırma grubu, uygun örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Araştırmacılar tarafından hazırlanan online form, çeşitli sosyal medya platformlarında paylaşılarak, Türkiye'deki devlet ve özel hastanelerde görev yapmakta olan 381 sağlık çalışanına ulaşılmıştır. Katılımcıların yaş ortalaması 36.76'dır. Araştırmada veriler, demografik bilgi formu ve kendini değerlendirmeye yönelik dört farklı ölçek kullanılarak elde edilmiştir. Verilerin analizinde, betimsel istatistiklerin yanında değişkenler arasındaki ilişkinin saptanması için Pearson Korelasyon Katsayısı ve Örtük Değişkenli Aracılı Yapısal Model kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre mesleki tükenmişliğin sağlık çalışanlarının yaşam doymu üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun kısmi aracılık rolünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

sağlık çalışanları
yaşam doymu
mesleki tükenmişlik
psikolojik sağlamlık
umut

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 29.03.2022
Kabul Tarihi: 22.06.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1095389

Investigation of the Mediator Role of Hope and Resilience in the Effect of Occupational Burnout on Healthcare Workers' Life Satisfaction

Abstract

The aim of this study is to examine the mediating role of resilience and hope in the effect of occupational burnout on the life satisfaction of a healthcare workers. To this end, the relational survey model was used. The study group was constructed by means of the convenience sampling method. Within the scope of the research, a total of 381 healthcare workers ($\bar{x}=36.76$) working at various state and private hospitals in Turkey were reached. The data in the study were obtained by using demographic information form and four scales for self-evaluation. In the analysis of the data, Pearson Correlation Coefficient and Mediated Structural Model with Implicit Variables were used to determine the relationship between variables. According to the results of the research, it is seen that the partially mediation role of resilience and hope in the effect of occupational burnout on the life satisfaction of healthcare workers is statistically significant.

Keywords

healthcare workers
life satisfaction
occupational burnout
resilience
hope

About Article

Received: 29.03.2022
Accepted: 22.06.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1095389

¹ Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Kariyer Geliştirme Uygulama ve Araştırma Merkezi, Burdur/Türkiye, kuzun@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6816-1789

² Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Tefenni Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Burdur/Türkiye, mtortumlu@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7245-1017

Giriş

İnsanın en değer verdiği şey canı, yani sağlığıdır. Sağlık sorunu söz konusu olduğunda, birey için en büyük gayret, bu soruna çare bulmasına yöneliktir. Sağlık bilimlerindeki gelişmeler ve modern tıp ile birlikte sağlık sorunlarıyla baş etmede önemli aşamalar kat edilmiştir. Sağlık sorunlarının çözüm süreci ise sağlık çalışanları yardımıyla sürdürülmektedir. Son yıllarda dünyanın karşı karşıya kaldığı COVID-19 pandemisi ile sağlık çalışanlarına verilen önem daha da artmıştır. Bu önem beraberinde sağlık çalışanlarının sorumluluklarını, iş yükünü ve stresini de artırmıştır. Hali hazırda yüksek stresli bir çalışan grubu olarak bilinen sağlık çalışanları (Çamkerten, Tatar ve Saltukoğlu, 2020), pandemi ile birlikte, insanların “kurtarıcı” olarak gördüğü ve yüksek sorumluluklar yüklediği bir meslek grubu olmuştur. Bir diğer açıdan bakıldığında ise sağlık çalışanları, “yayma riski yüksek” algısıyla salgın hastalığı taşıma riski yüksek olan kişiler olarak da tanımlanmışlardır. Sağlık çalışanlarının yaşadıkları sorunlar elbette ki bunlarla sınırlı değildir. Hastalar kadar hasta yakınları da sağlık çalışanlarına kötü davranma ve şiddet uygulama eğilimindedirler (Annagür, 2010). Yakınlarının hastanede hayatını kaybettiğini gören saldırgan, suça meyilli ve davranış problemi olan bireyler, bu kaybın sorumlusu olarak sağlık çalışanlarını görebilmekte ve şiddete başvurabilmektedir. Dolayısıyla sağlık çalışanları, buldukları çalışma ortamını tehlikeli görerek, kendilerini güvende hissedemeyebilirler. Ek olarak, düzensiz çalışma koşulları ve aşırı iş yükü gibi sorunlar, sağlık çalışanlarında yıldırıcı davranışların ve sonuçların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Krug, Mercy, Dahlberg ve Zwi, 2002). Yapılan araştırmalar, diğer sektör çalışanlarına nazaran sağlık çalışanlarının 16 kat daha fazla yıldırıcı davranışlara maruz kaldığını ortaya koymuştur (Kingma, 2001). Bu ve buna benzer algılar, tutumlar, beklenti ve yaklaşımlar sağlık çalışanlarını tükenmişliğe iterek, yaşam kalitelerinin düşmesinde önemli faktörler olarak yorumlanabilir.

1970’li yılların ortalarına doğru özellikle çalışma ortamlarında popüler hale gelen tükenmişliğin (Freudenberger, 1974), birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Maslach ve Jackson’a (1984) göre tükenmişlik, profesyonel bir kişinin, mesleğinin özgün anlamı ve amacından kopması, hizmet verdiği insanlar ile artık gerçekten ilgilenemiyor olması şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımdan hareketle tükenmişliğin, bireyin iş yaşamı ile bağlarını koparan, hedeflerden saptıran, işin anlamını yitirten ve çalışanın işine katkısını düşüren bir faktör olduğu söylenebilir. Bu bağlamda tükenmişlik devamında bireye huzursuzluk vererek, yaşama sevincini azaltabilir. Kahill (1988), iş tükenmişliği yaşayan bireyin, depresyon, agresiflik, çaresizlik, benlik saygısında azalma ve kaygı düzeyinde artış olabileceğini ifade etmiştir. Bu

durumlar, bireylerin fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkileyerek yaşam doyumunu düşürebilmektedir. Nitekim birçok araştırma, tükenmişliğin yaşam doyumunu düşürdüğüne yönelik sonuçlar ortaya koymuştur (Ertekin-Pinar ve ark., 2015; Hayes ve Weathington, 2007; Karaaslan, Uslu ve Esen, 2020; Upadyaya, Vartiainen ve Salmela-Aro, 2016).

Yaşam doyumu, alanyazında mutluluk ile eşdeğer tutulan öznel iyi oluşun üç temel bileşeninden biridir (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985). Sumner (1966)'a göre yaşam doyumu, yaşamın olumlu bir değerlendirmesidir. Özellikle son yıllarda depresyon ve anksiyete gibi duyguların artması, çok sayıda araştırmacının pozitif psikolojinin (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000) konularına odaklanmasına sebep olmuştur. Alanyazında sağlık çalışanlarının tükenmişlikleri ile yaşam doyumları ve iyi oluşları arasındaki ilişkiye yönelik birçok araştırma mevcuttur (Camci ve Kavuran, 2021; Uchmanowicz ve ark., 2019). Ancak tükenmişliğin yaşam doyumu üzerindeki olumsuz etkisini kırabilecek ve bu olumsuz etkiyi tamponlayabilecek olası aracı değişkenlere yönelik yapılan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Sağlık çalışanlarının yaşadıkları mesleki tükenmişlik duygusunu azaltabilecek ve yaşam doyumlarını artıracak faktörlerin tespit edilmesi, alanyazına önemli ve özgün bir katkı sunacaktır. Yapılan alanyazın incelemesi yazarlara, bu faktörlerin psikolojik sağlamlık ve umut olabileceğini düşündürmüştür.

Psikolojik sağlamlık, strese ve zorluklara uyum sağlama yeteneği olarak tanımlanmıştır (Liu, Reed ve Girard, 2017). Psikolojik sağlamlık, bireyleri yaşamlarında karşılaşılabilecekleri zorluklardan koruyarak, psikolojik iyi oluşun temel unsurlarından olumlu ilişkiler kurma, gelişme ve kendi kaderini tayin edebilme becerilerini geliştirebildiklerine inanmalarını sağlamaktadır (Ryff, 2014). Dayanıklı bireyler, zorluklarla karşılaşmalarına rağmen gelişimsel olarak daha iyi sonuçlar almaktadırlar (Rutter, 2006). Bu konuda daha önceden alanyazında yapılmış olan araştırmalar psikolojik sağlamlığın, zorluklarla mücadelede bireyin ruh halini olumlu etkileyerek iyi oluşlarını artırdığını ve bu bağlamda aracı rolünün olduğunu ileri sürmüşlerdir (Karreman ve Vingerhoets, 2012; Shi, Wang, Bian ve Wang, 2015). Örneğin bir çalışmada, bilinçli farkındalığın, öznel iyi oluşa etkisinde psikolojik sağlamlığın aracı rolü olduğu tespit edilmiştir (Bajaj ve Pande, 2016). Bir başka çalışmada ise psikolojik şiddetin, duygusal ve davranışsal sorunlarla ilişkisinde psikolojik sağlamlığın kısmi aracı etkisinin olduğu ileri sürülmüştür (Arslan, 2016). Alanyazındaki araştırmalar, psikolojik sağlamlığın yaşam doyumu ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir (Shi ve ark., 2015; Ülker-Tümlü ve Receptoğlu, 2013). Bu bağlamda mesleki

tükenmişliğin yaşam doyumuna olan etkisinde psikolojik sağlamlığın önemli bir rolü olabileceği düşünülmektedir.

Sağlık çalışanlarının mesleki tükenmişlikleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkiye aracılık edebilecek bir diğer değişkenin umut olabileceği düşünülmektedir. Umut, karşılıklı olarak elde edilen başarılı eylemlilik duygusuna (hedefe yönelik belirleme) ve yollara (hedeflere ulaşmayı planlama) dayanan bilişsel bir küme olarak tanımlanmıştır (Snyder ve ark., 1991). Dolayısıyla umut, [a] bireyin elde etmek veya ulaşmak istediği herhangi bir şeye atıfta bulunan hedefler, [b] farklı veya olası yollar üretmeye ve bu hedeflere ulaşmak için rota planlamaya atıfta bulunan yol düşüncesi ve [c] arzu edilen hedeflere ulaşmak için motivasyonu geliştirme ve sürdürme eğilimini ifade eden üç bileşenden oluşmaktadır (Snyder, 2002). Snyder (2002), umudun daha düşük iyilik haline sahip olan bireyler için önemli bir faktör olduğunu, psikolojik iyi oluş ve fiziksel sağlık ile pozitif yönde ilişkili olduğunu öne sürmüştür. Son zamanlarda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular da umudun yaşam doyumu, olumlu duygulanım, olumsuz duygulanım ve gelişmenin önemli bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur (Demirli, Türkmen ve Arık, 2015). Yüksek umut düzeyine sahip bireyler, stresli durumları tehdit edici olmaktan çok zorlayıcı ve gelişme fırsatı sunan durumlar olarak değerlendirirler (Rubin, 2001). Ayrıca bu bireyler, kendinden emin, enerjik ve daha düşük düzeyde depresyon yaşamaktadırlar (Snyder, LaPointe, Jeffrey-Crowson ve Early, 1998). Diğer yandan alanyazında umut ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde umudun artan benlik saygısı, olumlu düşünceler, iyimserlik, psikolojik iyi oluş, fiziksel sağlık ve dayanıklılık ile pozitif; depresyon ve dışa yönelim davranışları ile negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır (Kararımak, 2007; Snyder, 2002; Snyder ve McCullough, 2000). Meeks ve ark. (2016), umudun yaşam kalitesi, sosyal destek ve kaygı ile ilişkili olduğunu kanıtlamıştır. Valle, Huebner ve Suldo (2006) daha yüksek düzeyde umut ifade eden bireylerin, bir yıl sonra daha yüksek düzeyde yaşam doyumu bildirme olasılıklarının daha çok olduğunu belirtmişlerdir. Satıcı (2016) umudun, psikolojik sağlamlık ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkide tam aracı, psikolojik kırılganlık ile öznel iyi oluş arasındaki ilişkide ise kısmi aracı rolünün olduğunu tespit etmiştir. Alanyazında umut, hem geleceğe hem de şimdiye yönelik yaşam için esnekliği ve olumlu bir iç kaynağı destekleyen önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir (Granek ve ark., 2013). Bu bağlamda alanyazındaki araştırmalar, umudun yaşam doyumu gibi uyum sağlayıcı değişkenler ile psikolojik sıkıntı gibi uyumsuz değişkenler arasında bir aracı olarak hareket edebileceğini göstermiştir (Rustøen, Cooper ve

Miaskowski, 2010; Tortumlu ve Uzun, 2022). Bu nedenle umut, mesleki tükenmişliğin yaşam doyumu üzerindeki etkisinde önemli bir rol oynayabilir.

Bu araştırmanın amacı, yukarıda açıklanan teoriler ve bulgulardan hareketle mesleki tükenmişliğin, sağlık çalışanlarının yaşam doyumları üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun aracı etkisini incelemektir. Bu kapsamda oluşturulan hipotezler ise şöyledir:

H₁: Mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu değişkenleri negatif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

H₂: Mesleki tükenmişlik değişkeni psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleri ile negatif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

H₃: Psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleri ile yaşam doyumu değişkeni pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

H₄: Mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlık ve umut değişkenlerinin aracı rolü bulunmaktadır.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada, sağlık çalışanlarının mesleki tükenmişlik düzeyleri ile yaşam doyumları arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlığın ve umudun aracı etkisinin incelenmesine yönelik olarak ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, nicel araştırma geleneği içerisinde yer alır, iki veya daha fazla değişken arasında birlikte değişimin olup olmadığını ve bu değişimin ne ölçüde olduğunu belirlemeyi hedefleyen bir araştırma modeli türüdür (Karasar, 2012). İlişkisel araştırma modellerinde tüm değişkenler bütüncül bir yaklaşımla analiz edilir. Bu noktadan hareketle, kuramsal temellere dayalı olarak oluşturulmuş olan modelde diğer değişkenlerin herhangi bir değişken üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerini ortaya çıkarmak için, tahmini istatistiksel tekniklerden ve YEM (Yapısal Eşitlik Modeli) temelli yapısal model analizi türlerinden biri olan örtük değişkenli aracılı yapısal model uygulamaları tercih edilmiştir (Gürbüz, 2019).

Araştırma Grubu

Bu çalışmanın araştırma grubunu, Türkiye'deki devlet ve özel hastanelerinde görev yapan 381 sağlık çalışanı oluşturmaktadır. Katılımcıların %61.15'i (n=233) kadın, %38.85'i (n=148) ise erkektir. Araştırma grubuna ait yaş ortalaması 36.76 olarak tespit edilmiştir.

Katılımcıların %28.10'u (n=107) doktor, %40.15'i (n=153) hemşire ve %31.75'i (n=121) ise diğer sağlık personelleridir (paramedik, anestezi ve röntgen teknikeri vb.). Pandemi koşulları nedeniyle araştırma grubunun oluşturulmasında seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden biri olan uygun örnekleme kullanılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi, araştırmacıların en erişilebilir yanıtlayıcılardan başlayarak ihtiyaç duydukları büyüklüğe ulaşana kadar örneklem oluşturmalarıdır (Büyüköztürk, Kılıç-Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2016).

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanması için sağlık çalışanlarına ilişkin kişisel bilgilerin elde edildiği demografik bilgi formu, Yaşam Doyumu Ölçeği, Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Sürekli Umut Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma içerisinde kullanılan tüm veri toplama araçlarının fikri mülkiyet sahiplerinden e-posta aracılığıyla izin alınmıştır.

Demografik bilgi formu.

Araştırma grubunda yer alan sağlık çalışanlarının, kişisel bilgilerini almak amacıyla yazarlar tarafından cinsiyet, yaş ve meslek bilgilerinin sorulduğu bir demografik bilgi formu oluşturulmuştur.

Yaşam doyumu ölçeği (YDÖ).

YDÖ, Diener ve ark. (1985) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk Kültürüne uyarlanması ise Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. Toplamda 5 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipi puanlamalıdır. Ölçekteki maddelerin puanlaması “[1] Hiç katılmıyorum” ile “[5] Tam olarak katılıyorum” aralığındadır. Ölçekten alınabilecek puan, 5 ila 25 arasında değişmektedir. YDÖ’de ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, bireyin sahip olduğu yaşam doyumu düzeyinin de arttığını göstermektedir. Toplam varyansın %68.38’ini açıklayan ölçek tek boyutludur. YDÖ’nün iç tutarlık katsayısı ise .88’dir (Dağlı ve Baysal, 2016).

Mevcut araştırma içerisinde YDÖ’yü kullanabilmek için ilk olarak geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğe ait yapı geçerliğinin incelenmesi için Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) kullanılmış ve YDÖ’nün model-veri uyumunun kabul edilen referans değer aralığında olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2[n=381]=5.645$, $df=5$, $p=.000$, $\chi^2/df=1.129$, $RMSEA=.034$, $SRMR=.021$, $CFI=.962$). Ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi adına ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı analizi yapılmıştır. Ölçeğe ait iç tutarlık katsayısının .89 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen geçerlik ve güvenilirlik değerleri incelendiğinde YDÖ’nün alanyazında

belirtilen referans değerlerine uygun olduğu ve bu araştırma kapsamında kullanılabilir seviyede geçerliğe (Kline, 2015) ve güvenilirliğe (Büyüköztürk, 2014) sahip olduğu ifade edilebilir.

Tükenmişlik ölçeği-kısa formu (TÖ-KF).

Malach-Pines ve Aronson (1988) tarafından geliştirilmiş olan ve 21 maddeden oluşan Tükenmişlik Ölçeği, kullanımı daha kolay olması amacıyla Malach-Pines (2005) tarafından 10 maddelik kısa form haline getirilmiştir. TÖ-KF'nin Türk Kültürüne uyarlama çalışmaları ise Çapri (2013) tarafından çeşitli meslek grupları üzerinde yapılmıştır. Toplamda 10 maddeden oluşan ölçek, 7'li Likert tipi puanlamalıdır. Ölçekte yer alan maddelerin puanlaması “[1] Hiçbir zaman” ile “[7] Her zaman” arasında değişmektedir. Ölçekten alınabilecek puan, 7 ila 70 aralığındadır. TÖ-KF'de ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Katılımcılardan iş ortamlarında ve meslekleriyle ilgili konularda kendilerine sunulan durumları ne sıklıkla yaşadıklarını puanlamaları istenmiştir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, bireyin sahip olduğu mesleki tükenmişlik düzeyinin arttığını göstermektedir. Toplam varyansın %55.17'sini açıklayan ölçek tek boyutludur. TÖ-KF'nin iç tutarlık katsayısı ise .91'dir (Çapri, 2013).

Mevcut araştırma içerisinde TÖ-KF'yi kullanabilmek için ilk olarak geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğe ait yapı geçerliğinin incelenmesi için DFA kullanılmış ve TÖ-KF'nin model-veri uyumunun kabul edilen referans değer aralığında olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2[n=381]=161.940$, $df=35$, $p=.000$, $\chi^2/df=4.780$, $RMSEA=.078$, $SRMR=.069$, $CFI=.895$). Ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi adına ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı analizi yapılmıştır. Ölçeğe ait genel iç tutarlık katsayısının .93 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen geçerlik ve güvenilirlik değerleri incelendiğinde TÖ-KF'nin alanyazında belirtilen referans değerlerine uygun olduğu ve bu araştırma kapsamında kullanılabilir seviyede geçerliğe (Kline, 2015) ve güvenilirliğe (Büyüköztürk, 2014) sahip olduğu ifade edilebilir.

Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği (KPSÖ).

KPSÖ, Smith ve ark. (2008) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk Kültürüne uyarlama çalışmaları ise Doğan (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplamda 6 maddeden oluşan ölçek, 5'li Likert tipi puanlamalıdır. Ölçekte yer alan maddelerin puanlaması “[1] Hiç uygun değil” ile “[5] Tamamen uygun” arasında değişmektedir. KPSÖ'nün 2., 4. ve 6. maddeleri tersten puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek puan, 6 ila 30 aralığında değişmektedir. Ölçekten alınan puan yükseldikçe bireyin sahip olduğu psikolojik sağlamlık

düzeyinin arttığı kabul edilmektedir. Toplam varyansın %54.66'sını açıklayan ölçek tek boyutludur. KPSÖ'nün iç tutarlık katsayısı ise .83'tür (Doğan, 2015).

Mevcut araştırma içerisinde KPSÖ'yü kullanabilmek için ilk olarak geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğe ait yapı geçerliğinin incelenebilmesi için DFA kullanılmış ve KPSÖ'nün model-veri uyumunun kabul edilen referans değer aralığında olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2[n=381]=36.845$, $df=9$, $p=.000$, $\chi^2/df=4.049$, $RMSEA=.064$, $SRMR=.047$, $CFI=.912$). Ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi adına ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı analizi yapılmıştır. Ölçeğe ait iç tutarlık katsayısının .81 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen geçerlik ve güvenilirlik değerleri incelendiğinde KPSÖ'nün alanyazında belirtilen referans değerlerine uygun olduğu ve bu araştırma kapsamında kullanılabilir seviyede geçerliğe (Kline, 2015) ve güvenilirliğe (Büyüköztürk, 2014) sahip olduğu ifade edilebilir.

Sürekli umut ölçeği (SUÖ).

SUÖ, Snyder ve ark. (1991) tarafından geliştirilmiştir. Ölçeğin Türk Kültürüne uyarlama çalışmaları ise Tarhan ve Bacanlı (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Toplamda 12 maddeden oluşan ölçek, 8'li Likert tipi puanlamalıdır. Ölçekte yer alan maddelerin puanlaması “[1] Kesinlikle yanlış” ile “[8] Kesinlikle doğru” arasında değişmektedir. SUÖ, “Eyleyici Düşünme” (2., 9., 10. ve 12. maddeler) ve “Alternatif Yollar Düşüncesi” (1., 4., 6. ve 8. maddeler) olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. Dolgu maddeler (3., 5., 7. ve 11. maddeler) puanlamaya katılmamaktadır. Ölçeğin alt boyutlarından alınabilecek puanlar 4 ile 32 aralığında değişmekte iken ölçekten alınabilecek toplam puanlar ise 8 ile 64 aralığındadır. Ölçek toplam bir umut puanı da vermektedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, bireyin sahip olduğu umut düzeyinin de arttığını göstermektedir. Toplam varyansın %61.00'ünü açıklayan SUÖ'ye ait iç tutarlık katsayısı ise .84'tür (Tarhan ve Bacanlı, 2015).

Mevcut araştırma içerisinde SUÖ'yü kullanabilmek için ilk olarak geçerliği ve güvenilirliği incelenmiştir. Ölçeğe ait yapı geçerliğinin incelenebilmesi için DFA kullanılmış ve SUÖ'nün model-veri uyumunun kabul edilen referans değer aralığında olduğu anlaşılmıştır ($\chi^2[n=381]=82.627$, $df=20$, $p=.000$, $\chi^2/df=4.131$, $RMSEA=.071$, $SRMR=.056$, $CFI=.890$). Ölçeğin güvenilirliğinin belirlenmesi adına ise Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı analizi yapılmıştır. Ölçeğe ait iç tutarlık katsayısının .83 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen geçerlik ve güvenilirlik değerleri incelendiğinde SUÖ'nün alanyazında belirtilen referans değerlerine uygun olduğu ve bu araştırma kapsamında kullanılabilir seviyede geçerliğe (Kline, 2015) ve güvenilirliğe (Büyüköztürk, 2014) sahip olduğu ifade edilebilir.

Verilerin Toplanması

Demografik bilgi formu ile beraber dört farklı ölçeğin yer aldığı uygulama formu, pandemi koşullarındayken veri toplayabilmek için Google Formlar uygulamasının yardımıyla online forma dönüştürülmüştür. Sonrasında ise oluşturulan bu online form Whatsapp, Instagram, Facebook vb. gibi Türkiye’de sağlık çalışanları tarafından yaygın olarak kullanılan sosyal medya platformlarında paylaşılmıştır. Araştırma içeriği ve ölçeklerle ilgili gerekli açıklamalar online formun giriş kısmında verilmiştir. Bunun üzerine “Açıklamayı okudum. Çalışmanın amacını anladım. Bu çalışmaya katılmayı gönüllü olarak kabul ediyorum.” ifadesini sanal ortamda kabul ettiğini belirten katılımcılar ile araştırma sürecine devam edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmanın amacı doğrultusunda belirlenen ölçme araçları ile elde edilen verilerin çözümlenmesi SPSS 22.0 ve AMOS 21.0 paket programları kullanılarak bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiş ve anlamlılık düzeyi olarak .05 alınmıştır. Toplanan verilerle istatistiki çalışmaların yapılması için ilk olarak veriler SPSS 22.0 programına aktarılmıştır. Veriler online form aracılığıyla toplandığı için tüm değerlerin, beklendiği gibi olası sınırlar (ranj) içinde olduğu ve kayıp verinin bulunmadığı anlaşılmıştır.

Temel analizlere başlamadan önce YEM’in ön şartlarından olan örneklem büyüklüğü, uç değerler incelemesi, çoklu bağlantı problemi ve normallik varsayımlarının sağlanmış olması gerekmektedir (Ullman, 2013). YEM araştırmalarında, gözlem miktarının 250 ile 500 arasında olmasının yeterli olduğu ifade edilmektedir (Schumacker ve Lomax, 2016). Bu bağlamda araştırmacının ilk etapta ulaştığı 394 kişilik araştırma grubu, bu koşulun sağlandığını göstermektedir. Veri setinde bulunan uç değerleri belirlemek için tek değişkenli ve çok değişkenli uç değer analizleri yapılmıştır. İlk olarak, tek değişkenli uç değer analizi için Z testi gerçekleştirilmiştir. Örneklem büyüklüğü 100’ün üzerinde olduğu için Z puanı referans değeri -4.00 ile +4.00 arası olarak kabul edilmiştir (Mertler ve Vannatta, 2016). Belirlenmiş olan Z puanı aralığının dışındaki 8 veri seti araştırmanın dışında bırakılmıştır. İkinci olarak Mahalonobis uzaklık katsayısı testi ile çok değişkenli uç değer incelemesi yapılmış ve uç değer olduğu belirlenen 5 veri seti de yine araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013). Analizlerin devamına, uç değer ifade etmeyen 381 veri seti ile devam edilmiştir.

Veri setindeki çoklu bağlantı problemini kontrol etmek için değişkenler arasındaki basit (ikili) korelasyonlar incelenmiştir. Yapılan Pearson korelasyon katsayısı analizi sonrasında değişkenler arasındaki ikili korelasyon değerlerinin hepsinin referans değer olan .90'dan düşük olduğu anlaşılmıştır (Ullman, 2013). Böylece değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığı söylenebilir. Daha sonra çalışmada, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarının normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığı test edilmiştir. Her bir değişken için basıklık ve çarpıklık katsayılarının referans değer aralığı olan -1.00 ile +1.00 aralığında (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014) olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda veri setinin normallik varsayımını sağladığı söylenebilir.

Bu çalışmanın veri setinin, parametrik olan istatistiki yöntemlere uygun olup olmadığına yönelik yapılan analizlerin sonucunda; veri setinin, YEM temelli yapısal model analizi türlerinden olan örtük değişkenli aracılı yapısal model uygulamalarına uygun olduğu ve ilgili analizlerin yapılabileceği anlaşılmıştır. Bu çalışmada YEM analizi, Kline'ın (2015) önerdiği şekilde ölçüm modeli ve yapısal model olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Aracılı yapısal model analizine başlanmadan önce ilk olarak kullanılan ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi uygulanmış ve ölçüm modelinin doğrulanıp doğrulanmadığı test edilmiştir. Kullanılan ölçeklere ait doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, yöntem bölümünde yer alan veri toplama araçları başlığı altında sunulmuştur. Ayrıca bu çalışmada, Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu tek boyutlu olması ve toplamda 10 maddeden oluşmasından dolayı parselleme yöntemi tercih edilmiştir. Parselleme yöntemi ölçümdeki standart hataların azaltılmasını sağlayarak güvenilirliği artırmaktadır (Bandalos, 2002). Madde korelasyon değerleri göz önüne alınarak parselleme yapılmış ve Tükenmişlik Ölçeği-Kısa Formu iki parçaya ayrılmıştır. Bu çalışmada, çok değişkenli normallige sahip modellerin standardizasyonunda sıklıkla kullanılan bir yöntem olan En Çok Olabilirlik (maximum likelihood) yöntemi tercih edilmiştir.

Analiz sonucunda üretilen uyum iyiliği indeks (goodness of fit indices) değerlerine bakılarak, YEM uygulamasında test edilen modelin bir bütün olarak toplanan veriler tarafından desteklenip desteklenmediğine karar verilir (Meydan ve Şeşen, 2015). Bu konuda yapılan Monte-Carlo simülasyon çalışmalarına göre uyum iyiliği değerlerine ilişkin tartışmalar devam etmektedir. Güncel araştırmalar ve Monte-Carlo çalışmalarındaki sonuçlar dikkate alındığında ML (maximum likelihood) ve GLS (generalized least squares) hesaplama yöntemiyle yapılan YEM araştırmalarında geniş örneklem (n>250) kullanıldığında χ^2 ve buna ait p değeri, χ^2/df , RMSEA, SRMR ve CFI uyum iyiliği indekslerinin raporlanması

önerilmektedir (Gürbüz, 2019). Bu araştırmanın YEM analizlerinde kullanılacak olan uyum indeksleri ve bunların kabul edilebilir eşik değerleri Tablo-1’de verilmiştir.

Tablo 1

Yapısal Eşitlik Modelinde Kullanılan Uyum İyiliği İndeksi Değerleri

Uyum İndeksleri	İyi Uyum Değerleri	Kabul Edilebilir Değerler
χ^2 (CMIN)	p>.05 (anlamsız) olmalı	
χ^2/df	< 3	$3 < (\chi^2/df) < 5$
RMSEA	< .05	< .08
SRMR	< .05	< .08
CFI	> .95	> .90

Kaynak: (Gürbüz ve Şahin, 2018; Gürbüz, 2019; Meydan ve Şeşen, 2015).

Etik Kurul Onay Bilgileri

Bu araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu tarafından 15/03/2022 tarihinde yapılan 118 nolu toplantıda 34 nolu karar sayısı ile gerekçesi, amacı, yaklaşımı ve yöntemi açısından incelenmiş, kapsam ve uygulama açısından etik ilkelere ve insan haklarına uygun bulunmuştur.

Bulgular

Araştırmanın örtük değişkenli aracılı yapısal modelinden elde edilen bulgular sunulmadan önce YEM’in ön şartlarının sağlandığını görmek için yapılan ön analizlerde, araştırmanın değişkenlerinin betimsel istatistikleri hesaplanmış ve Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Tablo-2’de araştırmanın değişkenlerine ait betimsel istatistikler sunulmuştur.

Tablo 2

Araştırma Değişkenlerine İlişkin Betimsel İstatistikler

Değişkenler	Ranj	Min.	Max.	\bar{x}	ss	Çarpıklık	Basıklık
Yaşam Doyumu	19.00	5.00	24.00	15.29	3.85	-.30	.25
Mesleki Tükenmişlik	57.00	10.00	67.00	43.25	11.02	-.39	.28
Psikolojik Sağlamlık	23.00	6.00	29.00	21.45	4.03	-.78	.85
Umut	45.00	19.00	64.00	49.04	7.47	-.82	.98

Araştırma verilerinin, normallik varsayımını sağlayıp sağlamadığının anlaşılması için Tablo-2’deki çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları incelendiğinde; her bir değişken için çarpıklık ve basıklık katsayısının, referans değer olan -1.00 ile +1.00 aralığında

(Çokluk ve ark., 2014) yer almakta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın değişkenlerinin normallik sayıltısını karşıladığı söylenebilir. Değişkenlerin birbiriyle olan ilişkisini gösteren korelasyon katsayıları ise Tablo-3'te verilmiştir.

Tablo 3

Araştırmanın Değişkenlerine İlişkin Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi

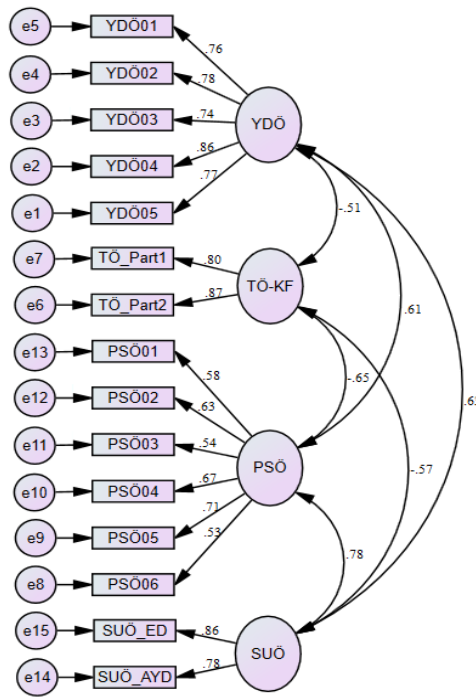
Değişkenler	Yaşam Doyumu	Mesleki Tükenmişlik	Psikolojik Sağlamlık	Umut
Yaşam Doyumu	1.00			
Mesleki Tükenmişlik	-.47**	1.00		
Psikolojik Sağlamlık	.50**	-.55**	1.00	
Umut	.55**	-.48**	.78**	1.00

*p<.05, ** p<.01

Tablo-3'e bakıldığında, araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkilerin .47 ila .78 arasında değiştiği görülmektedir. Çoklu bağlantı sorununun varlığından söz edilebilmesi için ilişkilerin, referans değer olarak kabul edilen .90'dan büyük olması gerekmektedir (Ullman, 2013). Bu bağlamda kurgulanan modelin çoklu bağlantı sorunu oluşturacak düzeyde olmadığı söylenebilir.

Yapısal model analizlerinde, araştırmada yer alan gözlenen değişkenlerin kendi aralarında oluşturdukları ilişkiler oldukça önemlidir. Kurgulanan modelin hesaplanabilmesi ve doğrulanması için gözlenen değişkenlerin kendi aralarında doğrusal ilişkiler olmalıdır (Sayın ve Gelbal, 2016). Bu nedenlerle örtük değişkenli aracılı yapısal model analizine başlanmadan önce analiz sürecinde kullanılacak olan değişkenler yardımıyla ölçüm modelinin incelenmesi gerekmektedir.

Bu araştırmada katılımcıların tutumları dört farklı ölçme aracı ile ölçülmüştür. Bu ölçme araçlarıyla ölçülmüş olan değişkenlerin, birbirleriyle olan ilişkilerini gösteren ölçüm modelinde, gizil ve gözlenen değişkenler arasında bulunan bütün yollar analiz edilmiştir. Bu araştırmanın ölçüm modeline ait yol diyagramı ve standardize edilmiş değerleri Şekil-1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Ölçüm modeli

Araştırmanın hipotezleri ve yapısal modelleri analiz edilmeden önce Şekil-1’de görüldüğü üzere yapısal modelde yer alacak olan tüm değişkenlerin içerisinde bulunduğu ölçüm modelli test edilmiştir. Araştırmanın verileri normal dağılım gösterdiği için Maximum Likelihood hesaplama yöntemi tercih edilerek kovaryans matrisleri oluşturulmuştur (Gürbüz ve Şahin, 2018). Daha sonra yaşam doyumu (YDÖ), mesleki tükenmişlik (TÖ-KF), psikolojik sağlamlık (PSÖ) ve umut (SUÖ) değişkenlerinin oluşturduğu ölçüm modeli test edilmiştir. Analiz neticesinde ulaşılan uyum iyiliği indeks değerleri ($\chi^2[n=381]=288.262$, $df=84$, $p=.000$, $\chi^2/df=3.431$, $RMSEA=.068$, $SRMR=.061$, $CFI=.943$), ölçüm modelinin doğrulandığına işaret etmiştir. Modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli olmasından dolayı herhangi bir modifikasyon işlemi yapılmamıştır.

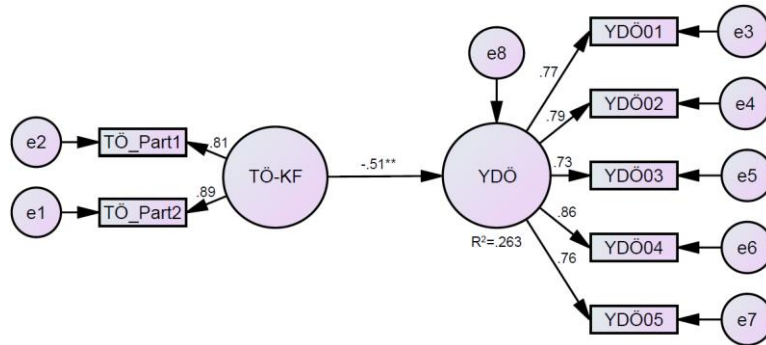
Ölçüm modelinin uyum iyiliği değerlerinin yeterli olmasından sonra yapısal modelin sınanmasında Baron ve Kenny’nin (1986) önerileri dikkate alınarak toplamda dört adımda sonuca gidilmiştir. Bunun için ilk adımda aracı değişkenler modele dahil edilmeden bağımsız değişkenin (mesleki tükenmişlik) bağımlı değişkeni (yaşam doyumu) doğrudan yordayıp yordamadığı incelenmiştir. İkinci adımda ise bağımsız değişken ile aracı değişkenler (psikolojik sağlamlık ve umut) arasındaki ilişki incelenmiştir. Ardından üçüncü adımda, aracı değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Dördüncü ve son adımda ise

aracı değişkenler modele dahil edilmiş, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerindeki etkisi tekrar incelenmiştir.

1. Adım

H₁: Mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu değişkenleri negatif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

H₁ hipotezinin sınanması için mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu gizil değişkenleri arasındaki yol incelenmiş ve sonuçlar Şekil-2’de verilmiştir.

Şekil 2. H₁ hipotezinin sınanması

Şekil-2’de görüldüğü üzere yapısal modelin birinci adımı olarak H₁ (Mesleki Tükenmişlik → Yaşam Doyumu) hipotezini test etmek amacıyla bağımsız değişken olan mesleki tükenmişliğin dışsal, bağımlı değişken olan yaşam doyumunun ise içsel değişken olduğu örtük değişkenli yapısal model test edilmiştir. Yapısal modelin birinci adımına ilişkin yol katsayısının anlamlılık değerleri ile regresyon katsayısı Tablo-4’de verilmiştir.

Tablo 4

Yapısal Modelin Birinci Adımı İçin Yol Katsayısı, t, R² ve Anlamlılık Değerleri

Yordayan	Yordanan	β	t	p	R ²
Mesleki Tükenmişlik	→ Yaşam Doyumu	-.51	-8.12**	.00	.26

**p<.01

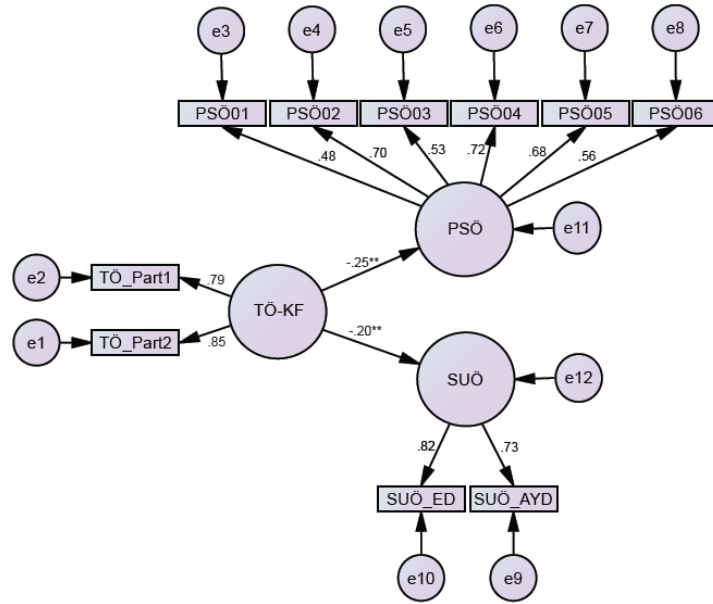
Tablo-4’e göre mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu arasında negatif yönde anlamlı düzeyde ilişki tespit edilmiştir ($\beta=-.513$, $p<.01$). Mesleki tükenmişlik değişkeninin yaşam doyumu değişkenine orta düzeyde ($-.70<\beta<-.30$) doğrudan bir etkisi bulunmaktadır (Büyüköztürk, 2014). Ayrıca Tablo-4 incelendiğinde mesleki tükenmişlik değişkeninin yaşam doyumu değişkenindeki toplam varyansın %26.30’luk kısmını açıkladığı görülmektedir

($R^2=.263$, $p<.01$). Bu bağlamda kurgulanan bu öncü modelde mesleki tükenmişliğin yaşam doyumu üzerinde büyük bir etki değerine ($.26 < R^2$) sahip olduğu söylenebilir (Cohen, 1988). Yapısal modelin birinci adımı için kurulan bu öncü modele ait uyum iyiliği değerlerinin alanyazında kabul edilmiş olan referans değerlerin içerisinde olması ($\chi^2[n=381]=48.162$, $df=13$, $p=.000$, $\chi^2/df=3.704$, $RMSEA=.061$, $SRMR=.046$, $CFI=.932$), modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli olmasından dolayı herhangi bir modifikasyon işlemi yapılmamıştır. Bu durumda H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

2. Adım

H₂: Mesleki tükenmişlik değişkeni psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleri ile negatif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

H₂ hipotezinin sınanması için mesleki tükenmişlik ile psikolojik sağlamlık ve umut gizil değişkenleri arasındaki yol incelenmiş ve sonuçlar Şekil-3'te verilmiştir.

Şekil 3. H₂ hipotezinin sınanması

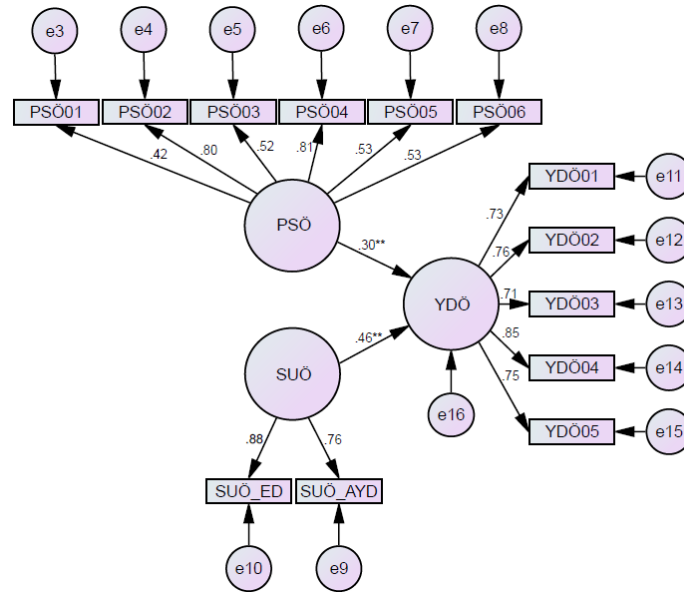
Şekil-3'te görüldüğü üzere yapısal modelin ikinci adımı olarak H₂ (Mesleki Tükenmişlik → Psikolojik Sağlamlık, Mesleki Tükenmişlik → Umud) hipotezini test etmek amacıyla bağımsız değişken olan mesleki tükenmişliğin dışsal, aracı değişkenler olan psikolojik sağlamlık ve umudun ise içsel değişkenler olduğu örtük değişkenli yapısal model test edilmiştir. YEM sonuçlarına göre mesleki tükenmişlik ile psikolojik sağlamlık ($\beta=-.25$, $p<.01$) ve umut ($\beta=-.20$, $p<.01$) arasında negatif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yapısal modelin ikinci adımı için kurulan bu öncü modelin uyum iyiliği değerlerinin

alanyazında kabul edilmiş olan referans değerler içerisinde yer alması ($\chi^2[n=381]=141.420$, $df=34$, $p=.000$, $\chi^2/df=4.159$, $RMSEA=.065$, $SRMR=.059$, $CFI=.912$), modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli olmasından dolayı herhangi bir modifikasyon işlemi yapılmamıştır. Bu durumda H₂ hipotezi kabul edilmiştir.

3. Adım

H₃: Psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleri ile yaşam doyumu değişkeni pozitif yönde anlamlı düzeyde ilişkilidir.

H₃ hipotezinin sınanması için psikolojik sağlamlık ve umut ile yaşam doyumu gizil değişkenleri arasındaki yol incelenmiş ve sonuçlar Şekil-4'te verilmiştir.

Şekil 4. H₃ hipotezinin sınanması

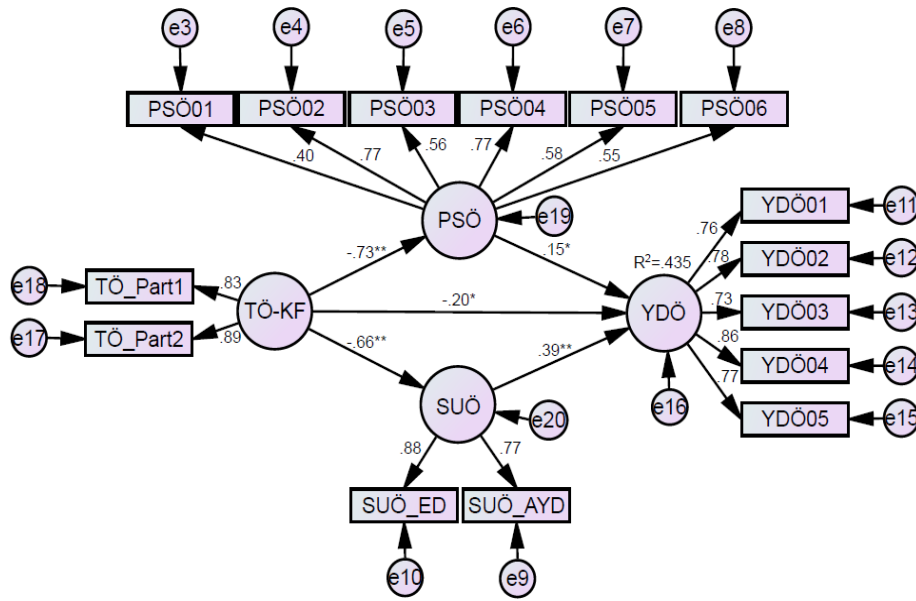
Şekil-4'te görüldüğü üzere yapısal modelin üçüncü adımı olarak H₃ (Psikolojik Sağlamlık → Yaşam Doyumu, Umudun → Yaşam Doyumu) hipotezini test etmek amacıyla aracı değişkenler olan psikolojik sağlamlık ve umudun dışsal, bağımlı değişken olan yaşam doyumunun ise içsel değişkenler olduğu örtük değişkenli yapısal model test edilmiştir. YEM sonuçlarına göre yaşam doyumu ile psikolojik sağlamlık ($\beta=.30$, $p<.01$) ve umut ($\beta=.46$, $p<.01$) değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkilerin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca yapısal modelin üçüncü adımı için kurulan bu öncü modelin uyum iyiliği değerlerinin alanyazında kabul edilmiş olan referans değerler içerisinde yer alması ($\chi^2[n=381]=275.331$, $df=63$, $p=.000$, $\chi^2/df=4.370$, $RMSEA=.071$, $SRMR=.063$, $CFI=.908$), modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli

olmasından dolayı herhangi bir modifikasyon işlemi yapılmamıştır. Bu durumda H₃ hipotezi kabul edilmiştir.

4. Adım

H₄: Mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlık ve umut değişkenlerinin aracı rolü bulunmaktadır.

H₄ hipotezinin sınanması için mesleki tükenmişlik ile yaşam doyumu arasındaki ilişkide psikolojik sağlamlık ve umut gizil değişkenleri arasındaki yol incelenmiş ve sonuçlar Şekil-5'te verilmiştir.

Şekil 5. H₄ hipotezinin sınanması

Şekil-5'te görüldüğü üzere yapısal modelin dördüncü adımı olarak H₄ (Mesleki Tükenmişlik → Psikolojik Sağlamlık ve Umud → Yaşam Doyumu) hipotezini test etmek amacıyla bağımsız değişkenin mesleki tükenmişlik, bağımlı değişkenin yaşam doyumu ve aracı değişkenlerin psikolojik sağlamlık ve umut olduğu örtük değişkenli aracılı yapısal model test edilmiştir. Şekil-5'e göre aracı değişkenlerin modele dahil edilmesiyle mesleki tükenmişlik değişkeninden yaşam doyumu değişkenine giden yol, -0.51'den -0.20'ye düşmüş ve anlamlı kalmaya devam etmiştir ($\beta=-0.20$, $p<0.05$). Aracı değişkenlerin modelin içerisine dahil edilmesinin ardından bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasındaki ilişki azalmasına rağmen anlamlı kalmaya devam ettiği için psikolojik sağlamlık ve umut değişkenlerinin yapısal modelde kısmi aracı rol üstlendikleri söylenebilir (Baron ve Kenny, 1986). Yapısal modelin dördüncü adımına ilişkin yol katsayılarının anlamlılık değerleri ile toplam regresyon katsayısı ise Tablo-5'te verilmiştir.

Tablo 5

Yapısal Modelin Dördüncü Adımı İçin Yol Katsayısı, t, R² ve Anlamlılık Değerleri

Yordayan		Yordanan	β	t	p	R ²
Mesleki Tükenmişlik	→	Yaşam Doyumu	-.20	-2.03*	.04	
Psikolojik Sağlamlık	→	Yaşam Doyumu	.15	1.73*	.04	.44
Umut	→	Yaşam Doyumu	.39	5.25**	.00	

*p<.05, ** p<.01

Tablo-5 incelendiğinde mesleki tükenmişlik, psikolojik sağlamlık ve umut puanlarının hep birlikte yaşam doyumu puanlarındaki toplam varyansın %43.50'lik kısmını açıkladığı görülmektedir ($R^2=.435$, $p<.01$). Bu bağlamda kurgulanan modeldeki tüm değişkenlerin yaşam doyumu üzerinde büyük düzeyde bir etki değerine ($.26<R^2$) sahip olduğu söylenebilir (Cohen, 1988). Yapısal model sonucunda ulaşılan uyum iyiliği değerlerinin alanyazında kabul edilen referans değerleri aralığında yer alması ($\chi^2[n=381]=418.926$, $df=85$, $p=.000$, $\chi^2/df=4.926$, $RMSEA=.079$, $SRMR=.074$, $CFI=.902$), modelin veri ile uyumlu ve kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli olmasından dolayı herhangi bir modifikasyon işlemi yapılmamıştır. Bu durumda H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sağlık hizmetlerinin gerçekleşmesinde kritik bir role sahip olan sağlık çalışanları, zaman zaman büyük fedakârlıklar sergileyerek görevlerini yapmaktadırlar. Sağlık çalışanları, bu kritik görevleri, yüksek iş gücü ve stres altında gerçekleştirirken, olumsuz duygulara ve tutumlara kapılabilmektedirler. Nitekim araştırmacılar da bu şartlarda görev yapan sağlık çalışanları üzerine birçok araştırma yaparak, bu sorunsalı bilimsel düzleme taşımışlardır (Martínez, Fernández-Cano, Feijoo-Cid, Serrano ve Navarro, 2022; Özçelik ve Avcı, 2022). Planlanan bu araştırma ise daha önceki çalışmalardan farklı olarak, sağlık çalışanlarının mesleki tükenmişliklerinin yaşam doyumlarına olan etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun aracılık etkisini ortaya koymuştur.

Araştırmanın birinci bulgusunda, mesleki tükenmişliğin yaşam doyumunu olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Bir diğer deyişle mesleki tükenmişlik yaşayan bireylerin, yaşam doyumlarının buna bağlı olarak zarar gördüğü anlaşılmıştır. Bu bağlamda bireyin mesleki tükenmişlik yaşamasının, yaşam doyumu üzerinde belirleyici bir etken olduğu söylenebilir.

Mesleki tükenmişlik arttıkça yaşam doyumu düşmektedir. Bu sonucu doğuran faktörlerden birinin, sağlık çalışanlarının maruz kaldığı yüksek stres ortamı olduğu düşünülmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar, sağlık çalışanlarının yüksek düzeyde stres yaşadıklarını ortaya koymuştur (Çamkerten ve ark., 2020). Bu sonucun ortaya çıkmasının bir diğer sebebinin de sağlık çalışanları üzerindeki aşırı iş yükü olabileceği düşünülmektedir. Benzer şekilde Maslach (2006), tükenmişliğin temel sebeplerinden birinin aşırı iş yükü olduğunu ifade etmiştir. Sağlık çalışanları üzerine yapılan başka bir araştırmada, aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetini artırdığı ve yaşam doyumunu düşürdüğü tespit edilmiştir (Çalışkan ve Bekmezci, 2019). Bu bağlamda araştırmanın birinci bulgusunun, alanyazındaki diğer çalışmaların sonuçlarıyla büyük ölçüde örtüştüğü söylenebilir (Ertekin-Pınar ve ark., 2015; Hayes ve Weathington, 2007; Karaaslan ve ark., 2020; Upadyaya ve ark., 2016).

Araştırmanın ikinci bulgusu ise sağlık çalışanlarının mesleki tükenmişliğinin, psikolojik sağlamlık ve umut değişkenleriyle negatif yönde anlamlı ilişkiler içinde olduğudur. Zira mesleki tükenmişlik yaşayan bireyler, kendilerini tükenmiş, bitkin ve psikolojik olarak güçsüz hissedebilir, geleceğe umutla bakabilme yetilerini kaybedebilirler. Psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek olan bireyler ise tükenmişlikle mücadele etmede daha başarılı olabilirler. Nitekim öğretmenler üzerinde yapılan bir araştırmada psikolojik sağlamlığın tükenmişliği düşürdüğü tespit edilmiştir (Gönen, 2020). Sağlık çalışanları üzerine yapılan başka bir araştırmada da tükenmişlik ile psikolojik sağlamlık arasında negatif ilişkilerin olduğu ortaya konulmuştur (Rushton, Batcheller, Schroeder ve Donohue, 2015). Bu bağlamda psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek kişilerin, tükenmişlik gibi olumsuz durumlarla mücadele etmede daha başarılı olmaları muhtemeldir. Ayrıca, araştırmanın bulgularına dayanarak umudun da tükenmişliği azalttığı söylenebilir. Umudun, olumlu bir motivasyon kaynağıdır. Yüksek düzeyde umuda sahip bireyler, engeller ve sorunlar karşısında yüksek düzeyde özveri gösterir ve karşılaştıkları olumsuzlukların üstesinden gelebilmek için alternatif stratejiler geliştirebilirler. Aksine düşük düzeyde umuda sahip bireyler ise sorunlar karşısında kendilerini güçsüz hissedebilir ve alternatif yollar arama çabasında zayıf kalabilirler. Alanyazındaki araştırmalar incelendiğinde de tükenmişliğin umut ve çaresizlik gibi duygularla ilişkili olduğu görülmüştür (Kahill, 1988; Malach-Pines, Aronson ve Kafry, 1981). Ayrıca Umudun Teorisi, hedefe ulaşmanın engellendiği durumlarda bireylerin, olumsuz duygusal tepkiler verdiğini ve umutsuzluk duygularına kapılabileceğini ve bunun da devamında tükenmişliğe yol açabileceğini ileri sürmüştür (Rodriguez-Hanley ve Snyder, 2000; Snyder ve ark., 1996). Tükenmişlik ve umut değişkenlerinin birbirini karşılıklı olarak etkilediği

düşünüldüğünde ise tükenmişlik yaşayan bireylerin, devamında umutsuzluğa kapılma eğilimlerinin de güçlü olacağı ifade edilebilir.

Araştırmanın üçüncü bulgusu, psikolojik sağlamlık ve umut değişkenlerinin, sağlık çalışanlarının yaşam doyumunu pozitif yönde etkilediğidir. Bir diğer deyişle psikolojik sağlamlık ve umut düzeyleri arttıkça sağlık çalışanlarının sahip olduğu yaşam doyumu da artmaktadır. Zira muhtemel sorunlar ve aşılması gereken engeller, güç ve çaba gerektirmektedir. Nitekim alanyazındaki birçok çalışmanın sonuçları, araştırmanın üçüncü bulgusunu destekler nitelikte olup; psikolojik sağlamlığın, iyi oluşu ve yaşam doyumunu artırdığını ortaya koymuştur (Fredrickson, Tugade, Waugh ve Larkin, 2003). Diğer yandan bu araştırmada, umut düzeyindeki artışın da bireylerin yaşam doyumlarını artırdığı saptanmıştır. Öyle ki umut, bireyleri yaşamın içinde ve zinde tutarak, hayatın yaşanmaya değer bir yer olduğuna inanmalarını sağlamaktadır. Nitekim Snyder'in Umut Kuramına dayanan birçok araştırma, umudun bireylerin iyi oluşları (Kato ve Snyder, 2005), motivasyon düzeyleri (Snyder ve ark., 1998) ve yaşam doyumları (Bailey ve Snyder, 2007; Cole, 2008; Tortumlu ve Uzun, 2022) ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Sağlık çalışanlarının iş süreçlerinde karşılaştıkları zorluklar, mesleki tükenmişlik duygularını tetiklemektedir. Bu durum, sağlık çalışanlarının yaşam kalitelerinin düşmesine yol açabilir. Mesleki tükenmişliğin ortaya çıkardığı umutsuzluğu ortadan kaldıracak veya en azından azaltmayı başarabilecek olası etkenlerin belirlenmesi bu noktada kritik bir öneme sahiptir. Buradan hareketle bu araştırmanın son bulgusunda, mesleki tükenmişliğin sağlık çalışanlarının yaşam doyumuna etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun aracılık ettiği ortaya konulmuştur. Psikolojik sağlamlık, stres, kaygı ve depresyon gibi olumsuz durumlara karşı önemli bir koruyucu faktördür (Kim, 2016). Dolayısıyla bu koruyucu faktör, tükenmişliğin ortaya çıkarabileceği muhtemel olumsuzluklarla mücadelede etkin bir role sahiptir. Ayrıca bireylerin yaşam mücadelelerinde önemli bir motivasyon kaynağı olan umudun da olumsuzluklarla mücadelede bir diğer etkili kaynak olduğu söylenebilir (Tortumlu ve Uzun, 2022). Bir diğer deyişle tükenmişliğe kapılan bireylerin, umudu arttığında mücadele güçleri de buna bağlı olarak artabilir ve bu da devamında yaşam doyumlarını yükseltebilir. Bu araştırmanın dördüncü bulgusu, alanyazından aldığı destekle birlikte mesleki tükenmişliğin, sağlık çalışanlarının yaşam doyumları üzerindeki olumsuz etkisini kırabilmek için psikolojik sağlamlığın ve umudun desteklenmesi gereken önemli aracı değişkenler olduğunu ortaya koymuştur.

Alanyazında mesleki tükenmişliğin yaşam doyumunu olumsuz yönde etkilediğine ilişkin araştırmalar mevcuttur. Ancak hem yerli hem de yurt dışı alanyazında, bu etkide aracı olması muhtemel değişkenlere yönelik bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Yukarıda detaylı olarak açıklanan sebeplerden dolayı sağlık çalışanlarının yaşamlarının olumsuz yönde etkilenecek, tükenmişliğe sürüklenmelerinin önüne geçmek için psikolojik sağlamlığın ve umudun aracılık edebileceğini ortaya koymak, bu araştırmanın özgün ve önemli bir açığı kapattığını göstermektedir.

Öneriler

Araştırmanın bulgularından yola çıkarak şu öneriler geliştirilebilir;

Bu araştırmada, sağlık çalışanlarının yaşadıkları mesleki tükenmişlik karşısında yaşam doyumlarının zarar gördüğü ve bunu önleyebilmek için psikolojik sağlamlıklarının ve umut düzeylerinin artırılmasından yararlanılabileceği tespit edilmiştir. Buradan hareketle Türkiye'deki devlet ve özel hastanelerde görev yapan sağlık çalışanlarının, hem yaşam doyumlarının artırılması hem de mesleki tükenmişlikleriyle etkili bir şekilde baş edebilmeleri için psikolojik sağlamlıklarının ve umut düzeylerinin desteklenmesi gerektiği söylenebilir. Bu bağlamda psikolojik sağlamlığın ve umudun artırılmasına hizmet edecek ve içeriği bu yönde düzenlenmiş psikoeğitim programları geliştirilebilir. Hastane yönetimlerinin planlamaları doğrultusunda bu programlar, sağlık çalışanlarına 6 ila 8 oturum arasında 12 ila 14 kişilik gruplar halinde uygulanabilir. Büyük gruplara ise psikolojik sağlamlık ve umut ile ilgili seminerler planlanarak, kısa sürede yüzeysel bilgilendirmeler yapıp bu konuda farkındalık oluşturulabilir. Diğer yandan araştırmacılar mesleki tükenmişliğin sağlık çalışanlarının yaşam doyumu üzerindeki yıkıcı etkilerini tamponlayabilecek diğer muhtemel aracı değişkenlerin tespit edilmesiyle ilgili araştırmalar yapmaya devam edebilir. Ayrıca bu araştırmada Türkiye'deki devlet ve özel hastanelerde görev yapan, farklı mesleki unvanlara sahip sağlık çalışanları hep birlikte incelenmiştir; bundan sonra planlanacak olan araştırmalarda aynı değişkenler, devlet ve özel hastanelerde görev yapan sağlık çalışanları üzerinde ayrı ayrı incelenip karşılaştırılabilir. Diğer yandan aynı değişkenler, sağlık çalışanlarının unvanlarına (doktor, hemşire, paramedik vb.) ve görev yerlerine (poliklinik, acil vb.) göre de ayrı ayrı incelenebilir ve karşılaştırmalı sonuçlar elde edilebilir.

Kaynakça

- Annagür, B. (2010). Sağlık çalışanlarına yönelik şiddet: risk faktörleri, etkileri, değerlendirilmesi ve önlenmesi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 2(2), 161-173.
- Arslan, G. (2016). Psychological maltreatment, emotional and behavioral problems in adolescents: the mediating role of resilience and self-esteem. *Child Abuse & Neglect*, 52, 200-209.
- Bandalos, D. L. (2002). The effects of item parceling on goodness-of-fit and parameter estimate bias in structural equation modeling. *Structural Equation Modeling*, 9(1), 78-102.
- Bailey, T. C. ve Snyder, C. R. (2007). Satisfaction with life and hope: a look at age and marital status. *The Psychological Record*, 57(2), 233-240.
- Bajaj, B. ve Pande, N. (2016). Mediating role of resilience in the impact of mindfulness on life satisfaction and affect as indices of subjective well-being. *Personality and Individual Differences*, 93, 63-67.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173-1182.
- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (19. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (21. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Camci, G. ve Kavuran, E. (2021). Hemşirelerin iş stresi ve tükenmişlik düzeyleri ile meslek ve yaşam doyumu düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 24(2), 274-283.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2. baskı). Hillsdale: Erlbaum.
- Cole, B. P. (2008). *Correlations between trait and academic measure of hope and the inventory on learning climate and student well-being* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). University of Kansas, Lawrence.

- Çalışkan, A. ve Bekmezci M. (2019). Aşırı iş yükünün işten ayrılma niyetine etkisinde iş tatmini ve yaşam tatmininin rolü, sağlık kurumu çalışanları örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 381-431.
- Çamkerten, S., Tatar, A. ve Saltukoğlu, G. (2020). Sağlık çalışanlarının stres düzeylerinin incelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(4), 257-265.
- Çapri, B. (2013). Tükenmişlik ölçeği-kısa formu ile eş tükenmişlik ölçeği-kısa formu'nun Türkçe uyarlaması ve psikoanalitik-varoluşçu bakış açısından mesleki ve eş tükenmişlik ilişkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 13(3), 1393-1418.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2014). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (3. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Dağlı, A. ve Baysal, N. (2016). Yaşam doyumu ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), 1250-1262.
- Demirli, A., Türkmen, M. ve Arık, R. S. (2015). Investigation of dispositional and state hope levels' relations with student subjective well-being. *Social Indicators Research*, 120(2), 601-613.
- Diener, E. D., Emmons, R. A., Larsen, R. J. ve Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Ertekin-Pınar, Ş., Bilgiç, D., Demirel, G., Akyüz, M. B., Karatepe, C. ve Sevim, D. (2015). Sağlık alanlarında okuyan üniversite öğrencilerinin tükenmişlik ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 14(4), 284-292.
- Fredrickson, B. L., Tugade, M. M., Waugh, C. E. ve Larkin, G. R. (2003). What good are positive emotions in crises? A prospective study of resilience and emotions following the terrorist attacks on the United States on September 11th, 2001. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(2), 365-376.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Gönen, T. (2020). Psikolojik sağlamlığın tükenmişliğe etkisi: özel okullarda çalışan öğretmenler üzerine bir araştırma. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 46-60.

- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S. (2019). *AMOS ile yapısal eşitlik modellemesi* (1. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Granek, L., Barrera, M., Shaheed, J., Nicholas, D., Beaune, L., D'agostino, N., Bouffet, E. ve Antle, B. (2013). Trajectory of parental hope when a child has difficult-to-treat cancer: a prospective qualitative study. *Psycho-Oncology*, 22(11), 2436-2444.
- Hayes, C. T. ve Weathington, B. L. (2007). Optimism, stress, life satisfaction, and job burnout in restaurant managers. *The Journal of Psychology*, 141(6), 565-579.
- Kahill, S. (1988). Symptoms of professional burnout: a review of the empirical evidence. *Canadian Psychology*, 29(3), 284-297.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi* (24. baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Karaaslan, İ., Uslu, T. ve Esen, S. (2020). Beden eğitimi öğretmenlerinin mesleki tükenmişlik, iş doyumu ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Journal of Health and Sport Sciences*, 3(1), 7-18.
- Kararımak, Ö. (2007). *Investigation of personal qualities contributing to psychological resilience among earthquake survivors: A model testing study* (Yayınlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Karreman, A. ve Vingerhoets, A. J. J. M. (2012). Attachment and well-being: the mediating role of emotion regulation and resilience. *Personality and Individual Differences*, 53(7), 821-826.
- Kato, T. ve Snyder, C. R. (2005). The relationship between hope and subjective well-being: reliability and validity of the dispositional hope scale, Japanese version. *Japanese Journal of Psychology*, 76(3), 227-234.
- Kline, R. B. (2015). *Principles and practice of structural equation modeling* (4. baskı). New York: Guilford Publications.
- Kim, J. A. (2016). The effects of resilience on adjustment to college and career barriers of college students majoring in secretarial studies. *Journal of Secretarial Studies*, 25(1), 161-183.
- Kingma, M. (2001). Workplace violence in the health sector: a problem of epidemic proportion. *International Nursing Review*, 48(3), 129-130.

- Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L. ve Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *The Lancet*, 360(9339), 1083-1088.
- Liu, J. J. W., Reed, M. ve Girard, T. A. (2017). Advancing resilience: an integrative, multi-system model of resilience. *Personality and Individual Differences*, 111, 111-118.
- Malach-Pines, A., Aronson, E. ve Kafry, D. (1981). *Burnout: From tedium to personal growth*. New York: Free Press.
- Malach-Pines, A. ve Aronson, E. (1988). *Career burnout: causes and cures*. New York: Free Press.
- Malach-Pines, A. (2005). The burnout measure, short version. *International Journal of Stress Management*, 12(1), 78-88.
- Martínez, M. M., Fernández-Cano, M. I., Feijoo-Cid, M., Serrano, C. L. ve Navarro, A. (2022). Health outcomes and psychosocial risk exposures among healthcare workers during the first wave of the COVID-19 outbreak. *Safety Science*, 145, 1-9.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E. (1984). Patterns of burnout among a national sample of public contact workers. *Journal of Health & Human Resources Administration*, 7(2), 189-212.
- Maslach, C. (2006). Understanding job burnout. A. M. Rossi, P. L. Perrewe ve S. L. Sauter (Ed.), *Stress and quality of working life* içinde (s. 37-52). Charlotte: Information Age Publishing.
- Meeks, S., Van Haitsma, K., Mast, B. T., Arnold, S., Streim, J. E., Sephton, S., Smith, P. J., Kleban, M. ve Rovine, M. (2016). Psychological and social resources relate to biomarkers of allostasis in newly admitted nursing home residents. *Aging & Mental Health*, 20(1), 88-99.
- Mertler, C. A. ve Vannatta, R. A. (2016). *Advanced and multivariate statistical methods: practical application and interpretation* (6. baskı). Glendale: Pyrczak Publishing.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları* (2. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Özçelik, R. ve Avcı, K. (2022). COVID-19 salgınının sağlık çalışanlarının mental sağlık durumuna etkisi. *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 50-61.

- Rodriguez-Hanley, A. ve Snyder, C. R. (2000). The demise of hope: on losing positive thinking. C. R. Snyder (Ed.), *Handbook of hope: theory, measures, and applications* içinde (s. 39-54). San Diego: Academic Press.
- Rubin, C. T. (2001). L factor: hope and fear in the search for extraterrestrial intelligence. *Proc. SPIE 4273*, 230-239.
- Rushton, C. H., Batcheller, J., Schroeder, K. ve Donohue, P. (2015). Burnout and resilience among nurses practicing in high-intensity settings. *American Journal of Critical Care*, 24(5), 412-420.
- Rustøen, T., Cooper, B. A. ve Miaskowski, C. (2010). The importance of hope as a mediator of psychological distress and life satisfaction in a community sample of cancer patients. *Cancer Nursing*, 33(4), 258-267.
- Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. B. M. Lester, A. Masten ve B. McEwen (Ed.), *Resilience in children* içinde (s. 1-12). New Jersey: Blackwell Publishing.
- Ryff, C. D. (2014). Psychological well-being revisited: Advances in the science and practice of eudaimonia. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 83(1), 10-28.
- Satici, S. A. (2016). Psychological vulnerability, resilience, and subjective well-being: the mediating role of hope. *Personality and Individual Differences*, 102, 68-73.
- Sayın, A. ve Gelbal, S. (2016). Yapısal eşitlik modellemesinde parametrelerin klasik test kuramı ve madde tepki kuramına göre sınırlandırılmasının uyum indekslerine etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2(2), 57-71.
- Seligman, M. E. P. ve Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: an introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14.
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2016). *A beginner's guide to structural equation modeling* (4. baskı). New York: Routledge.
- Shi, M., Wang, X., Bian, Y. ve Wang, L. (2015). The mediating role of resilience in the relationship between stress and life satisfaction among Chinese medical students: a cross-sectional study. *BMC Medical Education*, 15(1), 16.
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. ve Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15(3), 194-200.

- Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M., Sigmon, S. T., Yoshinobu, L., Gibb, J., Langelle, C. ve Harney, P. (1991). The will and the ways: development and validation of an individual-differences measure of hope. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(4), 570-585.
- Snyder, C. R., Sympson, S. C., Ybasco, F. C., Borders, T. F., Babyak, M. A. ve Higgins, R. L. (1996). Development and validation of the state hope scale. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2), 321-335.
- Snyder, C. R., LaPointe, A. B., Jeffrey-Crowson, J. ve Early, S. (1998). Preferences of high- and low-hope people for self-referential input. *Cognition & Emotion*, 12(6), 807-823.
- Snyder, C. R. ve McCullough, M. E. (2000). A positive psychology field of dreams: "if you build it, they will come..." *Journal of Social and Clinical Psychology*, 19(1), 151-160.
- Snyder, C. R. (2002). Hope theory: rainbows in the mind. *Psychological Inquiry*, 13(4), 249-275.
- Sumner, L. W. (1996). *Welfare, happiness, and ethics*. Oxford: Clarendon Press.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Pearson.
- Tarhan, S. ve Bacanlı, H. (2015). Sürekli Umud Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 1-14.
- Tortumlu, M. ve Uzun, K. (2022). İşyeri zorbalığının çalışanların yaşam doyumu üzerindeki etkisinde umut ve problem çözme becerisinin aracı rolünün incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 31(1), 220-241.
- Uchmanowicz, I., Manulik, S., Lomper, K., Rozensztrauch, A., Zborowska, A., Kolasińska, J. ve Rosińczuk, J. (2019). Life satisfaction, job satisfaction, life orientation and occupational burnout among nurses and midwives in medical institutions in Poland: a cross-sectional study. *BMJ Open*, 9(1), 1-9.
- Ullman, J. B. (2013). Structural equation modeling. B. G. Tabachnick ve L. S. Fidell (Ed.), *Using multivariate statistics* içinde (s. 681-785). Boston: Pearson.
- Upadyaya, K., Vartiainen, M. ve Salmela-Aro, K. (2016). From job demands and resources to work engagement, burnout, life satisfaction, depressive symptoms, and occupational health. *Burnout Research*, 3(4), 101-108.

Uzun, K. ve Tortumlu, M. (2022). Mesleki tükenmişliğin sağlık çalışanlarının yaşam doyumu üzerindeki etkisinde psikolojik sağlamlığın ve umudun aracı rolünün incelenmesi. *Humanitas*, 10(20), 350-377.

Ülker-Tümlü, G. ve Receptoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213.

Valle, M. F., Huebner, E. S. ve Suldo, S. M. (2006). An analysis of hope as a psychological strength. *Journal of School Psychology*, 44(5), 393-406.

Kutadgu Bilig'de “Vakt-i Subh”¹

Hülya UZUNTAŞ²

Öz

Kutadgu Bilig Balasagunlu Yusuf tarafından Karahanlı Türkçesiyle 1069-1070 yılları arasında yazılmıştır. *Kutadgu Bilig*'in biri Uygur harfli, ikisi Arap harfli olmak üzere bugün bilinen üç nüshası vardır. Reşid Rahmeti Arat her üç nüshayı karşılaştırarak eserin tenkitli metin neşrini hazırlamıştır. Alegorik bir eser olan *Kutadgu Bilig*'de dört ana karakter üzerinden iki cihanda “mutlu olma bilgisi” verilir. Yusuf bu bilgileri verirken birtakım kavramlar arasında benzerlik ilgisi de kurarak anlatmak istediklerini okurun veya dinleyicinin zihninde canlandırır. Yusuf'un söz ustalığı sabah/gündüz ve akşam/gece tasvirlerinin yapıldığı beyitlerde de açıkça görülür. Çalışmamızda, *Kutadgu Bilig*'de sabah vaktinin tasvir edildiği beyitler, Arat'ın hazırladığı tenkitli metin neşrinden istifade edilerek değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler

Yusuf Has Hacib
Karahanlı Türkçesi
Kutadgu Bilig
vakt-i subh

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 15.08.2022

Kabul Tarihi: 22.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1162611

“Morning” in *Kutadgu Bilig*

Abstract

Kutadgu Bilig was written by Yusuf Balasaguni in Karakhanid Turkish between 1069-1070. There are three copies of *Kutadgu Bilig* known today, one of which is written with Uighur letters, two of them are written with Arabic letters. Reşid Rahmeti Arat prepared the critical text publication of the work by comparing all three copies. In *Kutadgu Bilig*, which is an allegorical work, “knowledge of being happy” in two worlds is given through four main characters. While giving this information, Yusuf visualizes what he wants to tell in the minds of the reader or listener by establishing a similarity relationship between certain concepts. Yusuf's mastery of words is also clearly seen in the couplets where morning/day and evening/night depictions are made. In our study, the couplets in *Kutadgu Bilig* in which morning descriptions are made will be evaluated by making use of the critical text publication of the work prepared by Arat.

Keywords

Yusuf Has Hacib
Karakhanid Turkish
Kutadgu Bilig
morning

About Article

Received: 15.08.2022

Accepted: 22.09.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1162611

¹ Bu makale 07-09 Ekim 2021 tarihleri arasında Karaman'da düzenlenen “Yunus Emre'nin Vefatının 700. Yılı Dönümü Anısına Karaman Uluslararası Yunus Emre ve Türkçe Bilgi Şöleni”nde sözlü olarak sunulmuş bildirinin gözden geçirilerek genişletilmiş şeklidir.

² Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne/Türkiye, hulyauzuntas@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2306-5483

Giriş

Yusuf Has Hacib *Kutadgu Bilig* (= *KB*)’i 1069-1070 yılları arasında yazarak Karahanlı hükümdarı Tavgaç Buğra Han’a sunar. Şairin, Karahanlı Türkçesiyle kaleme aldığı eserini doğduğu yer olan Balasagun’da yazmaya başlayıp Kâşgar’da tamamladığı bilinir (Arat, 2008, s. 27). Mesnevi nazım şeklinde aruzun *feûlün feûlün feûlün feûl* kalıbıyla yazılan eserin biri Uygur harfli, ikisi Arap harfli olmak üzere üç nüshası bilinmektedir.

KB’nin ilk ortaya çıkan nüshası 5971 beyitten müteşekkil Uygur harfli *Herat* (Viyan) nüshasıdır. Ardından Arap harfli 5800 beyitlik *Mısır* (Kahire) nüshası, son olarak da nüshaların en yetkini olan 6095 beyitlik *Fergana* (Nemengan) nüshası bulunarak ilim dünyasının dikkatine sunulmuştur (Dilaçar, 2003, s. 38-39; Sertkaya, 2011, s. 462). Reşid Rahmeti Arat eserin her üç nüshasını karşılaştırarak tenkitli metin neşri hazırlamıştır. Arat metin neşrinin ardından eserin Türkiye Türkçesine aktarımını da yapmış fakat hazırladığı metnin indeks çalışmasını tamamlamak için ömrü vefa etmemiştir. Arat neşrinin indeksi meslektaşları ve öğrencileri Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya ve Nuri Yüce tarafından ikmal edilerek yayımlanır.

Mevcut üç nüshanın beyit sayısı birbirinden farklı olmakla birlikte Arat’ın tenkitli metin neşrinde bu sayı 6645 beyit olarak verilir. Osman F. Sertkaya’ya göre ise Yusuf Has Hacib’in Kur’an’a olan saygısı nedeniyle müellif nüshasındaki beyit sayısı Kur’an’daki ayet sayısı ile aynıdır. Yani müellif nüshası 6666 beyitten müteşekkil olmalıdır (Sertkaya, 2004, s. 58; A. Sertkaya, 2011, s. 462; O. Sertkaya, 2020, s. 1148).

Yusuf Has Hacib eserinde ideal hayat düzeninin gereği olarak gördüğü dört temel unsuru (*köni törü* “doğru kanun”, *kut* “saadet, ikbal, devlet”, *ukuş* “akıl”, *akıbet* “hayatın sonu”) mümessilleri olan dört ana karakter (*Kün Togdı* “Hükümdar”, *Ay Toldı* “Vezir”, *Ögdülmiş* “Vezirin oğlu”, *Odgurmuş* “Zahid”) (Arat, 2008, s. 33) üzerinden anlatır.

KB’nin zengin muhtevasından hareketle Yusuf Has Hacib’in astronomi, siyaset, ordu yönetimi vb. gibi muhtelif sahalarda derin bilgi sahibi olduğu anlaşılır. Yusuf Has Hacib, *KB*’de siyaset, askerlik, adalet, din, ahlak, sosyal hayat, zaman vb. pek çok konuda bilgi vererek ideal hayat düzeni içerisindeki ideal insan tipinin nasıl olması gerektiğini tanımlamıştır.

Kendi çevresinin bilgi seviyesinden çok daha ileri seviyede olan Yusuf Has Hacib “düşünce ve betimlemelerini çevrenin malzemesiyle ifade etmiş ve anlatmak istediklerini de dinleyenlerin anlayabileceği şekil ve usullerle dile getirmiştir” (Arat, 2008, s. 31). Yani anlatım esnasında soyut kavramlar yerine daha ziyade somut kavramları tercih ederek

benzetme ve betimleme yoluyla aktarmak istediği bilginin insan zihninde kalıcılığını sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim eserinde zaman kavramından bahsedilen beyitlerde de bu betimleme ve anlatım tarzındaki yüksek ifade gücünü görürüz.

Yusuf Has Hacib *KB*’de bir günün sonlanıp yeni bir günün başladığını anlatmak için sabah/gündüz ve akşam/gece vakitlerinden sıklıkla bahsetmiş ve bu zaman dilimlerini benzetmelere başvurarak betimlemiştir.

Biz bu çalışmamızda Türk dili tarihinin en önemli ve muhteva bakımından oldukça zengin eserlerinden biri olan *KB*’de geniş yer tutan sabah vaktinin anlatıldığı beyitleri tespit edip hem anlam açısından inceleyecek hem de okunuşu veya anlamları tereddütlü birtakım kelimelerin üzerinde duracağız. İlgili kelimeler için farklı naşirler tarafından yapılan muhtelif okuma veya izahlara da yer vereceğiz. Böylece bir yandan Yusuf Has Hacib’in ifade gücünün zenginliğini ortaya koyarken diğer yandan eserdeki ilgili beyitlerin anlaşılmasına da katkı sağlayacağız.

KB’de sabah vaktinin anlatıldığı beyitleri incelemeye geçmeden evvel, şiiirlerde “sabah” kelimesinin kullanımı ve sabah vaktinin bahsi üzerinde durmak, *KB*’deki ilgili beyitleri daha iyi anlamak açısından faydalı olacaktır. Bu konuda kelimeyi Divân şiiirlerindeki kullanımıyla ele alan İskender Pala’nın verdiği bilgiler *KB*’de sabah vaktinin anlatıldığı beyitler için de aydınlatıcı mahiyettedir:

sabâh صباح a.i. Sabah. Divân şiiirinde sabah hem bir zaman unsuru hem de tabiat hâli olarak ele alınır. Zaman olarak sabah, günün başlangıcıdır. Bu zaman, çok kez “seher” unsuru ile karşımıza çıkar. Subh şekliyle daha çok “subh-ı sâdik” ve “subh-ı kâzib” tamlamalarını kurar. Genel olarak sabah karanlıktan, durgunluktan, dinlenmeden sonra aydınlık, canlılık ve çalışmayı beraberinde getirir. Ancak yine de sabahta bir mahmurluk vardır. Uğurlu bir vakit olarak da Allah tarafından günlük rızıkların dağıtıldığı andır. Seherde edilen duâlar kabûl edilir. Seher ile dinin sıkı bir bağı dile getirilir.

Sabah karanlığın yakasının yırtılmasıdır. Renk ve parlaltı onunla ortaya çıkar. Sabahleyin çiçekler açar, tabiatta yeni bir canlanış başlar.

Subh-ı kâzib (yalancı sabah), tan yeri ağarmadan evvel ufukta görülen geçici aydınlıktır ki, birkaç dakika içinde kaybolur. Subh-ı sâdik (gerçek sabah) ise ufuktaki hakikî şafağın sökmesidir. Buna çin-seher¹ de denilir. ... Sabah üzerine yapılan teşbih ve mecâzlardan birkaçını da şöyle sıralayabiliriz: Güneş denen sultanın ülkesi kızıl sancak, gül bahçesi, sofr

¹ *Subh-ı sâdik (gerçek sabah)*’ın eş anlamlısı olarak verilen kelime grubunun *çin seher* olarak okunuşu için bk. Sertkaya, 2018, s. 33-34; Tanyeri, 2002, s. 203.

vs. Sabah, duhâ* (kuşluk) zamanına kadar sürer. Sabahın zıddı akşam (şâm)dır (Pala, 2007, s. 383b-384a).

Kutadgu Bilig’de “Vakt-i Subh” ile İlgili Beyitler²

3288 *tuma torķu ķalkķan ķōtūrđi uşun / yaruk yüz ķūler teg yarudı ajun* (Arat, 2008, s. 588).

“Yüzünü örten ipek kalkan sıyrıldı; / gülen parlak yüz gibi dünya aydınlandı” (Arat, 2008, s. 589).

Beyitte ipek kalkan olarak zikredilen güneş, bir yandan da insana benzetilmiş ve güneşin yavaş yavaş yükselerek zuhuru, omuz kaldırmak olarak tasavvur edilmiştir. Güneşin doğuşuyla birlikte dünya da gülen parlak yüz gibi aydınlanmıştır.

Semih Tezcan *KB* dizini üzerine yapmış olduğu çalışmasında beytin ilk mısraını *tüme torķu kalkan ķōtūrđi öşün* olarak okuyup “kabararak ipek kalkan (=güneş) omuz kaldırdı, yükseldi” şeklinde anlamının doğru olduğunu belirterek R. R. Arat’ın “yüzünü örten” çevirisinin kabul edilemeyeceğini ifade eder (Tezcan, 1981, s. 64-65, 68). Şahabettin Gedik de *KB*’nin *Mısır (Kahire) nüshasını* incelediği doktora çalışmasında Tezcan’ın *tüm-* “kabarmak, şişmek” (Gedik, 2015, s. 570a), *öşün* “omuz başı” (Gedik, 2015, s. 525a) şeklindeki düzelti ve anlamlandırmalarını yineleyerek mısraı “*Tüme torķa ķalkķan ķōtūrđi öşün*” (Gedik, 2015, s. 356) olarak transkripsiyonlamıştır. *Fergana (Nemengan) nüshasında* تورقو [Üşenmez, 2013, s. 241] “ipek” olarak geçen ikinci kelime Mısır (Kahire) nüshasında تورقًا [Üşenmez ve Uçar, 2014, s. 190] olarak yazıldığı için Gedik çalışmasının dizin kısmında kelimeyi *tor* “ağ, tuzak” (Gedik, 2015, s. 561b) olarak vermiştir.

Güneş ve *ipek* arasındaki ilişki ile ilgili Muhyiddin-i Arabi şu bilgiyi verir: “Güneş kevkibinin burçlarına gelince: -Arslan burcu’dur. Madeni intisabı ise Altun madenidir. Giyeceklerden ise, *sarı ipekli* olanlardır” (Muhyiddin-i Arabi, 1973, s. 14).

3839 *toğardın butıķlandı ot teg yalın / yarudı yaņı yüz açar teg kelin* (Arat, 2008, s. 670).

“Doğudan ateş gibi alev dallandı / ve gelin yüzünü yeni açmış gibi, dünya aydınlandı” (Arat, 2008, s. 671).

² Beyitlerin transkripsiyonunda *font* değişikliği sebebiyle R. R. Arat’ın altı noktalı olarak verdiği bazı harfler altları çizilerek vurgulanmış, “Arap alfabesinde ince sırada ۰ veya ۴ işaretleri” (Arat, 2008, s. 49) için tercih edilen harf ê, üstü noktalı olarak verilen ۰ harfi ise w ile gösterilmiştir.

Sabah vaktinde doğudan yükselen güneşin ışınlarını etrafa yaymasını “butıklandı ot teg yalın” diyerek betimleyen şair, güneş ışınlarıyla birlikte dünyanın aydınlanmasını da bir gelinin yüzünü yeni açmış olmasına benzetmiştir.

3840 *köpa keldi örlep sita kalkanı / ajun menzi boldı örünj erdini* (Arat, 2008, s. 670).

“**Mızrak** ve kalkanı kalkarak yükselmeye başladı; / dünya yüzü beyaz cevher gibi oldu” (Arat, 2008, s. 671).

Güneşin doğma anında dünyayı saran kızılık ve ardından güneşin doğuşuyla dünyanın aydınlanması şair tarafından, mercan kalkanının (tan kızılığının) kalkarak yükselmesinin ardından dünya yüzünün beyaz cevher (gibi) olması şeklinde ifade edilmiştir.

İlk mısradaki R. R. Arat’ın *sita* okuduğu kelime *Fergana (Nemengan) nüshasında* , *Mısır (Kahire) nüshasında* , *Viyana (Herat) nüshasında* olarak geçer. Tezcan kelimenin Clauson 799’da *K sata*, Uyg. *sita* ‘mercan’ ile birleştirilerek anlam gelişmesinin ‘mercan’ > ‘tan kızılığı’ yönünde olduğunu ifade eder (Tezcan, 1981, s. 59). *Mısır (Kahire) nüshasında* açıkça fetha (üstün) işareti ile yazıldığından P. Vursun kelimeyi *Dîvânu Lugâti’t-Türk (= DLT)*’te de geçen (Kâşgarlı Mahmud, 2017, s. 541) *sata* “mercan” (Atalay, 2006 (IV), s. 496) kelimesi ile ilişkilendirerek *sata* olarak okumuş ve Tezcan’ın anlamlandırmasını yinelemiştir (Vursun, 2015, s. 180, 260).

3952 *usı uçtı koptı adağın örü / kara tün kötürmiş etekin örü* (Arat, 2008, s. 688).

“Uykusu kaçtı, ayağa kalktı; / karanlık gece eteğini yukarı kaldırdı” (Arat, 2008, s. 689).

Beytin ikinci mısraında sabah vakti güneşin doğuşu ile gece karanlığının sona ermesi ve etrafın aydınlanması, etek giymiş bir kadın gibi düşünülen karanlık gecenin, eteğini yukarı kaldırması şeklinde ifade edilmiştir.

3953 *yaşık koptı yirdin kötürdi başın / yaruğ yüz küler teg yirişti tişin* (Arat, 2008, s. 688).

“Güneş yerden kalktı, başını kaldırdı; / sevgili yüzün tebessümü gibi parlak dişleri gözüktü” (Arat, 2008, s. 689).

Güneşin doğuşunun anlatıldığı bu beyitte, ufuktan yavaş yavaş yükselerek görünmeye başlayan güneşin yeryüzünü aydınlatması, başını kaldırıp parlak dişlerini göstermişçesine gülümsemesi şeklinde sanatkârane bir üslupla dile getirilmiştir.

İkinci mısradaki R. R. Arat’ın *yiriş-* şeklinde okuduğu ve Clauson 972b’de *yéřiş-* olarak geçen kelimeyi Tezcan Türkmençe *yırşar-* (yırşart-, yırşarıl-) “gülümsemek” ve Türkiye

Türkçesindeki *yılış-* (-l- <-r- ?) fiilleri ile karşılaştırarak *yırış-* şeklinde kalın sıralı okunması gerektiğini ifade eder (Tezcan, 1981, s. 75).

4891 *usuz yattı saķnu bir ança oduğ / kalık kırtışı tuttu kafur boğuğ*³ (Arat, 2008, s. 828).

“Uyumadan bir süre yattı, düşündü; / göğün derisi kâfura boyandı” (Arat, 2008, s. 829).

Beytin ikinci mısraında “gökyüzünün kâfur rengine boyandığı” söylenerek güneşin doğuşuna yakın bir zaman diliminin betimlendiği görülür. Nitekim takip eden beyitte de güneşin doğma anı anlatılmaktadır.

4892 *‘abir bürkirer teg tünerdi kalık / sita*⁴ *koptı yirdin yağıldı butık* (Arat, 2008, s. 828).

“Abîr serpilmiş gibi gök alacalandı; / ufuktan etrafa dallanarak **mızraklar** yükseldi” (Arat, 2008, s. 829).

Beyitte güneşin doğma vaktine yakın gökyüzünde husûle gelen renk değişimi, *abîr* göğe serpilmiş gibi göğün alacalanması ve tan kızılığı ile yüzünü yavaş yavaş gösteren güneşin, ışınlarını etrafa yayması şeklinde betimlenmiştir.

17. yüzyılda hekimbaşı Sakızlı İsa Efendi tarafından yazılan, tıpta kullanılan müfred devaların tanıtıldığı *Nizâmü’l-Edviye* adlı müfredat kitabında (Aydın ve Murad, 2019, s. 15) toplam 4 kez geçen *-Dizin* bölümünde beş kez geçtiği belirtilmişse de *Dizinde* verilen 100a/18’de *‘abîr* kelimesi geçmemektedir [bk. Aydın ve Murad, 2019, s. 252 (100a/18)]- *‘abîr* kelimesi iki farklı madde başı olarak yer alır. Bunlardan biri birtakım unsurların bir araya getirilmesiyle elde edilen toz şeklindeki karışım, bir diğeri de safran anlamındadır: “**‘Abîr**: Türkçe ‘abur derler, hoş kokulu terkîbdür. Gül kurusından benefşe kökünden ve karanfil ve azacık misk katup bir toz terkîb edüp ana ‘abîr derler. ‘Avratlar saçalarına dökerler. **‘Abîr**: Şeyh Dâvud kavli üzere za‘ferândur” (Aydın ve Murad, 2019, s. 595).

Beytin ilk mısraındaki fiil *Fergana (Nemengan)* nüshasında “tünerdi”, *Mısır (Kahire)* nüshasında “tünerdi”, *Herat (Viyana)* nüshasında “yarudi” olarak geçer. Uygur harfli *Herat (Viyana)* nüshasının müstensihini *cahil* ve *taklitçi* olarak niteleyen Dankoff (Dankoff, 2015, s. 271, 277) *KB* nüshalarından “Uygur harfli Herat (Viyana) nüshasının daha iyi şekiller sunduğu, fakat Arat’ın Arap harfli *Fergana (Nemengan)* ve *Mısır*

³ Güneş ışınlarıyla aydınlanan gökyüzünün/dünyanın kâfur rengini alması ile ilgili krş. 5450-5451. beyitler.

⁴ Kelime hakkında bk. 3840. beyit açıklaması.

(Kahire) nüshasını takip ettiği veriler” (Dankoff, 2015, s. 278) arasında bu beyitteki *yarudı/tünerdi* çekimli fiillerini de örnek vererek şöyle der:

A’nın (= Uygur harfli Herat/Viyana nüshasının) örnek metninde, tıpkı modern nâşirin yapacağı gibi, bu durumların hepsinin düzeltildiği söylenebilir. Fakat durum tam olarak böyle değildir. Ortaçağ döneminde bir müstensih bir şeklin yerine başka bir şekli koyarken, orijinal metni düzeltmeye çalışmıyordu. Sadece kendisine daha tatmin edici gelen bir şeyle değiştiriyordu. Yukarıda zikredilen en son örnekteki (4892) bağlam, şafak vaktinin şiirsel bir tasviri hakkındadır: *‘abir bürkirer teg tünerdi kalık* “Gökyüzü karardı, sanki ona parfüm serpilmiş gibi.” Hemen önceki ve sonraki mısralar, açıkça gökyüzünün aydınlanmasından bahseder; bunun için *tünerdi* ‘karardı’ kelimesinin yerine *yarudı* ‘ışıldı’ konulması daha uygun olacaktır; ancak bizim yine de alacakaranlığın ışın demetini hayal etme imkânımız vardır. Modern nâşir ki burada Arat, *tünerdi*’yi yorumlarken, mantıklı bir şekilde “kararmak” yerine “alacakaranlık haline geldi” şeklini tercih etti (tercümesinde ‘alacalandı’) (Dankoff, 2015, s. 278).

Yukarıdaki izahından anlaşılacağı üzere Dankoff anlam yönünden *yarudı*- fiilinin beyte uygun olduğunu söylese de *tünerdi*- fiilinin de zihinlerde *ışık*, *aydınlık* kavramını canlandırabileceğini ileri sürerek Arat’ın fiil tercihi ve anlamlandırmasını destekler.

Malumdur ki lügatlerde *tünerdi*- fiili “kararmak, karanlık basmak”, *yarudı*- fiili “aydınlanmak, ışımak” anlamlarıyla karşılanır. Bir önceki beytin ikinci mısraında gökyüzünün kâfura boyandığını söyleyerek göğün yavaş yavaş aydınlandığından bahseden Yusuf’un müteakip beyitte tekrar etrafın karardığından bahsetmesi, beyitlerin anlam ilgisi bakımından uygun düşmez. Nitekim beyitte geçen *tünerdi*- fiili, Dankoff’un da belirttiği üzere, R. R. Arat tarafından “karar-” olarak değil, hem art arda gelen beyitlerdeki günün ağarmaya başladığının ifade edildiği göz önünde bulundurularak hem de *Herat (Viyana) nüshasındaki yarudı*- fiiline de uygun olarak “alacalan-” şeklinde anlamlandırılmıştır. Buna karşın eserin dizin bölümünde *tünerdi*- fiiline, lügatlerdeki “karar-, karanlık bas-” anlamlarına uygun olarak, yalnız “karar-” (Eraslan, Sertkaya ve Yüce, 1979, s. 479) anlamının verildiği görülür. Kâfura boyanmış gökyüzünün bir de *abir* serpilmiş olarak tasavvur edildiği düşünülürse anlam bütünlüğü açısından beytin ilk mısraındaki fiilin *Herat (Viyana) nüshasındaki yarudı*- “aydınlanmak, ışımak” olduğu anlaşılır.

Eserde 21 kez geçen *kalık* kelimesinin birlikte kullanıldığı fiillere bakıldığında da Yusuf’un karanlıktan bahsettiğinde birtakım benzetmelerle birlikte *karar-*, *tünerdi*-; aydınlıktan bahsettiğinde *yarudı*- fiillerini kullandığı görülür: *kalık yek yüzi teg karardı ongup* (5029. beyit), *kalık tügdi kaşın tünerdi yüzün* (5670. beyit); *bular togdı erse yarudı kalık* (141. beyit).

4893 yaşık örledi yirde koptı toğı / yağa keldi aşnu tokuz al tuğı (Arat, 2008, s. 828).

“Güneş yükseldi, yerden toz kalktı; / dokuz al tuğu yaklaşmaya başladı” (Arat, 2008, s. 829).

Güneş ufuktan yavaş yavaş yükselirken beliren kızılılıkla dünyanın aydınlanmaya başlaması, yerden toz kalkması ve dokuz al tuğun yaklaşmaya başlaması şeklinde ifade edilmiştir.

Beytin ikinci mısramında geçen *tuğ* kelimesi R. R. Arat tarafından “*tuğ*” olarak tercüme edilmiş (Arat, 2008, s. 829) ve K. Eraslan- O. F. Sertkaya-N. Yüce tarafından hazırlanan *KB* dizininde de Arat’ın çevirisine uygun olarak “tuğ, bayrak, sancak” olarak anlamlandırılmıştır (Eraslan ve ark., 1979, s. 465). *KB*’nin *Mısır (Kahire) nüshası* üzerine doktora çalışması hazırlayan P. Vursun ise çalışmasının dizin bölümünde beyitte geçen *tug* kelimesine “davul” anlamını vermiştir (Vursun, 2015, s. 766a). Vursun kelimeyi anlamlandırırken kelimenin, çalışmasının kaynakça bölümünde de zikrettiği B. Atalay tarafından hazırlanan *DLT* çevirilerindeki –[Atalay, 2006 (III), s. 127] veya [Atalay, 2006 (IV), s. 649]- ilk anlamını kullanmış olmalı. Hâlbuki kelime beyitte “tokuz al tuğ” şeklinde kelime grubu içinde geçiyor. Aynı söz öbeği *DLT*’de خان توقوز توغلغ olarak geçer:

توغ: Sancak. خان توقوز توغلغ tokuz tuğluğ Xan = Dokuz tuğlu Han veya Hakan”. Her ne kadar vilâyeti çok, payesi yüksek olursa olsun tuğ dokuzdan artık olamaz. Çünkü dokuz sayısıyle uğurlanırlar. Bu tuğlar turuncu renkte ipekten veya kumaştan yapılır. Bunu da uğur sayarlar [Atalay, 2006 (III), s. 127].

Ayrıca “744’ün sonunda-745’in başında öldürülen son Köktürk kağanının yerine geçen Uygur Kaganı Kutluk Bilge Köl Kagan’ın da otağının önüne ‘Dokuz Tog’ diktiği bilinmektedir” (Sertkaya, 1995, s. 222). Kelimenin *tug* yerine *tog* okunuşu için bk. Sertkaya, 1995, s. 217-223.

F. S. Barutcu-Özönder, Ö. S. Huncan’ın XI. yüzyıl Türk Hakanlığının kuruluşunun ilk aşaması olan “Yabguluk” devrinin en geç 225/ 839-840 yılında tamamlandığı ve ülkenin Yabguluk’tan “Hakanlık” mevkiine yükselerek *dokuz tuğlu* bir devlet olduğuna dair görüşüne katıldığını belirterek bu görüşü *KB*’deki mezkûr beyitle desteklemiştir [Barutcu-Özönder, 2017, s.36-37 (Dip. 21)]. İbareyi ayrıca krş. Taryat (Terh) yazıtı D 7 ve Şine Usu yazıtı K 8: “üç tuglug türük bodun” (Aydın, 2011, s. 44, 65).

4895 kıza baktı yirdin *sıta*⁵ kalkanı / turup karşıka bardı kirdi köni (Arat, 2008, s. 828).

“Kızarmış **mızraklar ile** kalkan ufuktan gözüdürken, / kalkıp saraya giderek doğruca içeri girdi” (Arat, 2008, s. 829).

Beytin ilk mısraında güneşin doğuşu esnasında ortaya çıkan kızılık tasvir edilerek günün aydınlandığı belirtilmektedir.

4966 kalık yırttı kedmiş kara köñlekin / açıldı yaruk yüz kötürdi egin (Arat, 2008, s. 840).

“Gökyüzü üzerine geçirdiği kara gömleği yırttı; / peçesini kaldırdı ve parlak yüzü açıldı” (Arat, 2008, s. 841).

Teşhis (kişileştirme) sanatının güzel bir örneği olan bu beyitte, akşam vakti güneşin batışı ile havanın kararması, gökyüzünün kara bir gömlek giymesi gibi düşünülmüş ve - güneşin doğuşu ile- gökyüzü bu kara gömleği yırtıp -kara renkli- peçesini de kaldırıncaya aydınlık yüzü yeniden görünmeye başlamıştır. Yani sabah olunca doğan güneşle beraber gökyüzü tekrar aydınlanmıştır.

Beytin ikinci mısraında geçen *egin* kelimesi R. R. Arat tarafından “peçe” olarak tercüme edilmiş (Arat, 2008, s. 840), K. Eraslan- O. F. Sertkaya-N. Yüce tarafından hazırlanan *KB* dizininde ise “sırt” olarak anlamlandırılmıştır (Eraslan ve ark., 1979, s. 143). P. Vursun doktora çalışmasının dizin bölümünde metinde geçen *egin* kelimesini, *egin* “sırt; *egin kötür*- ‘gururlanmak, kibirlenmek’” ve *egin* “örtü, peçe” şeklinde iki farklı madde başı olarak listeleyip kelimeyi sadece bu beyitte -Arat’ın çevirisine de uygun olarak- “örtü, peçe” şeklinde anlamlandırmıştır (Vursun, 2015, s. 597). Nitekim *DLT*’de de *egin* kelimesi iki farklı madde başı olarak geçer: “1. Eğin, sırt” [Atalay, 2006 (IV), s. 171]; “2. Eni bir buçuk karış, uzunluğu dört arşın gelen bir bez” [Atalay, 2006 (IV), s. 171] ve [Atalay, 2006 (I), s. 78]. *Egin kötür*- için ayrıca krş. R. R. Arat neşrindeki 3953. beytin Mısır (Kahire) ve Herat (Viyana) nüshalarındaki imlası.

4967 küle baktı örlep talu kız yüzi / yarudı bu dünyaya iri hem kuzu (Arat, 2008, s. 840).

“Yükselen güzel kız yüzü gülerek baktı; / dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu” (Arat, 2008, s. 841).

⁵ Kelime hakkında bk. 3840. beyit açıklaması.

Eserde zaman zaman *Rûmî kız* olarak da adlandırılan güneş bu beyitte *talû kız* “nadide/güzel kız” olarak karşımıza çıkar. Sabah vakti ufuktan yükselerek dünyanın her yanına ışık saçan güneşin gülümsemesi ile dünyanın aydınlandığı ifade edilmiştir.

4968 *toğa keldi örlep çıkardı yüzün / yaruk kıldı dūnya qolın hem özin*⁶ (Arat, 2008, s. 840).

“Güneş doğdu ve yükselerek yüzünü gösterdi; / dünyanın bütün vadi ve ırmaklarını parlattı” (Arat, 2008, s. 841).

Ufuktan yükselerek doğan güneşin yeryüzünün her bir noktasını aydınlattığı vurgulanmaktadır.

5449 *toğardın yaşık baş kötürdi örü / kuğu kırtışı boldı dūnya tolu* (Arat, 2008, s. 910). “Doğudan güneş başını yukarı kaldırdı; / dünyanın her tarafı kuğu rengine büründü” (Arat, 2008, s. 911).

Sabah olunca doğudan doğan güneşin parlak ışınlarıyla dünyanın renginin, oldukça zarif, narin ve genellikle beyaz renkli bir hayvan olan kuğunun rengine döndüğü ifade edilmiştir.

5450 *yaşık koptı kögsin kötürdi örü / ajun toldı kafur saçar teg tolu* (Arat, 2008, s. 912).

“Güneş çıktı, göğsünü yükseltti; / dünyanın her tarafı saçılan kâfur ile doldu” (Arat, 2008, s. 913).

Güneş artık iyice yükselmiş ve etrafa saçtığı ışıkla dünyayı sanki kâfurla doldurmuştur.

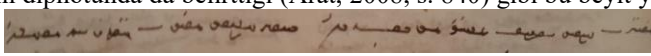
5451 *firiştê yüzi teg yarudı ajun / kalık boldı kafur saçar teg yüzün* (Arat, 2008, s. 912).

“Dünya, melek yüzü gibi parladı; / gökyüzü kâfur saçılmış gibi oldu” (Arat, 2008, s. 913).

Artık yükselen güneşle birlikte dünya tıpkı melek yüzü gibi parlamış, gökyüzü kâfur saçılmış gibi aydınlanmıştır.

5677 *sükiç koptı örlep kalıkka ağıp / ünün sumlıdı suri ‘ibri okıp* (Arat, 2008, s. 944).

“Seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi; / Mezamir okur gibi yabancı bir dilde ötmeye başladı” (Arat, 2008, s. 945).

⁶ R. R. Arat’ın tenkitli metin çalışmasının dipnotunda da belirttiği (Arat, 2008, s. 840) gibi bu beyit yalnız Uygur harfli Herat (Viyana) nüshasında vardır:

Seher kuşu aydınlanmaya başlayan gökyüzüne doğru süzülüp sabah vaktinin - dolayısıyla güneşin doğuşunun- habercisi olarak ötmeye başlamıştır.

5678 *kötürdi yaşık baktı meşrik tapa / körür ağdı yirdin yoķaru ķopa* (Arat, 2008, s. 946).

“Başını kaldırdı ve doğuya doğru baktı, / güneşin yerinden kopup yükselmeye başladığını gördü” (Arat, 2008, s. 947).

Beyitte güneşin doğudan yavaş yavaş yükselmeye başladığı ifade edilmektedir.

5679 *butıķlandı yirde yoķaru sita⁷ / ķalıķ meņzi boldı yalın teg ota* (Arat, 2008, s. 946).

“Yerden yukarıya doğru **mızraklar** budaklandı; / gökyüzü ateş ve alev haline geldi” (Arat, 2008, s. 947).

Güneşin doğuşu esnasında gökyüzü kızarak ateş ve alev rengini almıştır.

5680 *sewüg külçirer teg yarudı ajun / saķınç ķısģa boldı sewinçler uzun* (Arat, 2008, s. 946).

“Dünyanın yüzü, sevgilinin gülümsemesi gibi parladı; / kederler dağıldı ve sevinçler başladı” (Arat, 2008, s. 947).

Akşam/gece karanlığıyla dünyayı saran hüznün ve keder, güneşin doğup ışınlarını yeniden dünyaya yaymasıyla yerini sevince bırakmıştır. Karanlık nedeniyle kısa süreliğine duran hayat, etrafın aydınlanması ile kaldığı yerden devam eder.

5827 *oğundı baķa kördi kötrüp başın / ķalıķ kız küler teg yirişti⁸ tişin* (Arat, 2008, s. 966).

“Uyandı ve başını kaldırarak yukarı baktı, / gökyüzü kızların tebessümü gibi dişlerini gösterdi” (Arat, 2008, s. 967).

Beytin ikinci mısraında, güneş ışınlarıyla aydınlanmaya başlayan gökyüzünün parlak görüntüsü, tıpkı gülümseyen kızlar gibi dişilerini göstermesi şeklinde yorumlanmıştır.

5828 *yaşık baş kötürdi yüz açtı yaņı / ajun bütrü tuttu örüņ ķuş öņi* (Arat, 2008, s. 966).

“Güneş başını kaldırdı, tekrar yüzünü açtı; / dünyanın her tarafı ak-kuş rengine girdi” (Arat, 2008, s. 967).

Güneş yavaş yavaş yükselip parlak yüzünü açınca -yani doğunca- dünya güneş ışınlarıyla aydınlanarak beyaz kuş rengine dönmüştür.

⁷ Kelime hakkında bk. 3840. beyit açıklaması.

⁸ Kelime hakkında bk. 3953. beyit açıklaması.

5971 *yana turdı ança bu oldurdıya / sarıg tañ ata keldi öñdürdi ya* (Arat, 2008, s. 990).

“Tekrar kalkıp bir parça oturdu; / sarı tan atmaya başladı ve **yayını kurdu**” (Arat, 2008, s. 991).

Güneş doğmadan az evvel tan yerinin sararması ile beraber etrafın da sarı renge büründüğü belirtilmiştir.

P. Vursun hazırladığı doktora çalışmasında “Yana turdı ança bu oldurdi a / Sarıg tañ ata keldi oñdurdi a” (Vursun, 2015, s. 465) şeklinde okuduğu beyitte geçen ve R. R. Arat tarafından *öñdürdi* olarak okunup “*kurmak*” olarak anlamlandırılan kelimeyle ilgili daha evvel ileri sürülen görüşlere de yer vererek S. Tezcan’ın okuma ve anlamlandırma teklifine katıldığını belirtmiş ve beyti “Tekrar kalkıp bir parça oturdu, sarı tan atmaya ve her şeyi soldurmaya başladı.” şeklinde çevirmiştir (Vursun, 2015, s. 176). Çalışmasının “metinde geçen kelime ve kelime grupları ile kelimelerin metinde kullanılan anlamlarını ihtiva eden” (Vursun, 2015, s. XIV) Dizin bölümünde ise beyitte geçen bazı kelimelere - *oldur-* ‘otur-’, *o.-dıya* (Vursun, 2015, s. 705b); *tañ* ‘Şaşılacak acayip şey’ (Vursun, 2015, s. 742b); *tur-* ‘6. Uyumamak, uyanık kalmak’ (Vursun, 2015, s. 768a); *ya* ‘(Far.) ‘veya’ anlamına gelen bağlama edatı’ (Vursun, 2015, s. 793b-794a)- yaptığı okuma veya çeviriden farklı imla ya da anlam ile yer vermiştir:

5972 *çiçeklikte sandvaç ünün sumlıdı / üdiklig eşitti köñül yalñudı* (Arat, 2008, s. 990).

“Bahçede bülbül yabancı bir dilde bir şeyler söyledi; / bunu duyan sevdalının gönlü **tutuştı**” (Arat, 2008, s. 991).

Beytin ilk mısraında sabah vaktinin habercisi olan kuşların -burada “seher vaktinde gülü karşısına alarak öten” (Pala, 2007, s. 77b) bülbülün- sesinin, güneşin doğuşu ile tekrar işitmeye başladığı dile getirilmiştir.

R. R. Arat’ın *yalñudı* şeklinde okuyup “*tutuştı*” olarak anlamlandırdığı ikinci mısradaki kelime, S. Tezcan tarafından *yilkit-*, *yilkür-* fiilleri ile de ilişkilendirilerek *yilgüdi* şeklinde okunup “*çırpındı*” olarak anlamlandırılmıştır (Tezcan, 1981, s. 70, 73-74). Kelime ile ilgili daha evvel yapılan görüşleri listeleyen P. Vursun da Tezcan’ın okuma ve anlamlandırmasını yineleyerek beyti “Bahçede bülbül yabancı bir dilde bir şeyler söyledi, bunu duyan sevdalının *yüreği çırpındı.*” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarmıştır (Vursun, 2015, s. 176-177).

6221 *erentir*⁹ *başı indi yirke yağuk / yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk* (Arat, 2008, s. 1026).

“Erentir’in başı yere yakın bir noktaya kadar indi; / güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı” (Arat, 2008, s. 1027).

Erentir (Cevza/İkizler) yıldızı yavaş yavaş aşağı doğru inip kaybolurken, güneş başını kaldırıp parlak yüzünü açarak gökyüzünü aydınlatmaya başlamıştır. Yani güneş doğarken akşamın/gecenin aydınlatıcılarından olan yıldızlar bir sonraki akşama/geceye kadar teker teker gözden kaybolmaktadır.

6223 *ajun kırtışı boldı altun öñi / yalın teg bolup dünya kızdı eñi* (Arat, 2008, s. 1026).

“Dünya altın rengine büründü, / gökyüzü alev gibi kızardı” (Arat, 2008, s. 1027).

Doğan güneşin aydınlattığı dünya altın rengine bürünürken gökyüzü de güneşin doğuşu esnasında zuhur eden kızılılıkla alev rengini almıştır.

Sonuç

Sabah/gündüz ve akşam/gece tasvirleri *Kutadgu Bilig*’de geniş yer bulur. Yusuf Has Hacib “yarım” olduğunu belirtmek için sabah/gündüz ve akşam/gece vakti tasvirleri yapar. Fakat bu tasvirleri basit cümlelerle değil, sıklıkla kullandığı teşbih unsurlarıyla dile getirir.

Eserde toplam 25 beyitte sabah/gündüz vaktinin tasvir edildiği tespit edilmiştir. Bu beyitler şunlardır: 3288, 3839, 3840, 3952, 3953, 4891, 4892, 4893, 4895, 4966, 4967, 4968, 5449, 5450, 5451, 5677, 5678, 5679, 5680, 5827, 5828, 5971, 5972, 6221, 6223.

İlgili beyitlerde sabah/gündüz vaktinin tasvirinde “güneşin doğuşu, güneşin doğuşu ile aydınlanan dünya ve gökyüzü” için şu ifadeler kullanılmıştır:

•“Güneşin doğuşu” için; *tüme torqu kalkan kötürdi öşün, yaşık koptı yirdin kötürdi başın-yaruk yüz küler teg yırıştı tişin, yaşık örledi yirde koptı toğı, küle baktı örlep talu kız yüzi, toga keldi örlep çıkardı yüzün, togardın yaşık baş kötürdi örü, yaşık koptı kögsin kötürdi örü, yaşık baş kötürdi yüz açtı yangı, yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruk* vd.,

•“Güneşin doğuşu ile aydınlanan dünya” için; *yaruk yüz küler teg yarudı ajun, yarudı yangı yüz açar teg kelin, ajun mengzi boldı örüng erdini, yarudı bu dünya iri hem kuzı, yaruk kıldı dünya kolın hem özin, kugu kırtışı boldı dünya tolu, ajun toldı kafur saçar teg tolu, firişte yüzi teg yarudı ajun, sevüg külçirer teg yarudı ajun, ajun bütrü tuttu örüng kuş öngi, ajun kırtışı boldı altun öngi* vd.,

⁹ Erentir’in erentiz/erentüz okunuşu hakkında bk. Tezcan, 1981, s. 39.

•“Güneşin doğuşu ile aydınlanan gökyüzü” için; *kalık kırtışı tuttu kafur bodug, ‘abir bürkirer teg tünardi kalık, kalık yırttı kedmiş kara könglekin-açıldı yaruk yüz kötürdi egin, kalık boldı kafur saçar teg yüzün, kalık mengzi boldı yalın teg ota, kalık kız küler teg yırıştı tişin, yalın teg bolup dünya kızdı engi* vd.

Yusuf Has Hacib’in özellikle sabah vaktinde hâkim olan aydınlığın ifadesi için teşbih unsurlarından yararlandığı görülmektedir: *yaruk yüz küler teg, yangı yüz açar teg kelin, örüng erdini, kugu kırtışı, kafur saçar teg, firişte yüzi teg, sevüg külçirer teg, örüng kuş öngi, altun öngi, kafur bodug, kafur saçar teg, yalın teg, kız küler teg* vb.

Eserde sabah vaktinden bahsedilirken doğrudan *güneş, dünya* ve *gökyüzü* kavramlarının kullanılmadığı teşbih ifadesi de yer alır: *çara tün kötürmiş etekin örü*.

Güneşin batışı ile karanlığa gömülen dünyada yaşamsal faaliyetlerin durması, güneşin tekrar doğuşu ile de dünyanın yeniden hayat bulması *Kutadgu Bilig’de “sağınç kısga boldı sevinçler uzun”* cümlesi ile ifade edilmiştir.

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Yusuf Has Hacib sabah vaktini anlatırken “güneşin doğuşunu, güneşin doğuşuyla dünyanın ve gökyüzünün aydınlanmasını” basit cümlelerle değil, okuyanların veya dinleyenlerin kolaylıkla anlayabileceği muhtelif teşbih unsurlarından istifade ederek anlatmıştır. İncelenen beyitler de gösteriyor ki Yusuf Has Hacib’in ifade gücünün zenginliğini ortaya koyan bu anlatım tarzı, onun şairlikteki muazzam istidadının bir sonucudur.

Sabah vaktinin tasvir edildiği toplam 25 beyitten 11 tanesinde farklı naşirler tarafından muhtelif okuma veya anlamlandırmalar yapılmıştır. Bu beyitler ve farklı okunan veya anlamlandırılan kelimeler şunlardır:

3288 (*tuma* “yüzünü örten” – *tüme* “kabararak”; *kötürdi uşun* “sıyrıldı” – *kötürdi öşün* “omuz kaldırdı”); 3840 (*sita* “mızrak” – *sita/sata* “mercan > tan kızılılığı”); 3953 (*yiriştı* – *yırıştı*); 4892 (*tünardi* – *yarudı*; *sita* “mızrak” – *sita/sata* “mercan > tan kızılılığı”); 4893 (*tuğu* “tuğu” – *tuğı* “davulu”); 4895 (*sita* “mızrak” – *sita/sata* “mercan > tan kızılılığı”); 4966 (*egin* “peçe” – *egin* “sırt”); 5679 (*sita* “mızrak” – *sita/sata* “mercan > tan kızılılığı”); 5827 (*yiriştı* – *yırıştı*); 5971 (*öñdürdi ya* “yayını kurdu” – *oñdurdı a* “(her şeyi) soldurdu”); 5972 (*yalñudı* “tutuştı” – *yilgüdi* “çırpındı”).

Naşirler tarafından ilgili beyitlerdeki bazı kelimelerin farklı okunması ve anlamlandırılmasının temel sebebi ise mevcut *KB* nüshalarının yazıldığı alfabelerin kifayetsizliğidir. Bu çalışmada söz konusu beyitler anlam açısından değerlendirilirken farklı okuma ve anlamlandırmalara dikkat çekilerek Türk dil tarihinin kaynak eserlerinden biri olan *KB*’nin bu beyitlerinin doğru anlaşılmasına da katkıda bulunulmuştur.

Kaynakça

- Arat, R. R. (Haz.) (2008). *Yusuf Has Hacib. Kutadgu Bilig*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Atalay, B. (Haz.) (2006). *Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk (çeviri)-I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (Haz.) (2006). *Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk (çeviri)-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (Haz.) (2006). *Kâşgarlı Mahmud. Divanü Lûgat-it-Türk (dizin)-IV*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aydın, E. (2011). *Uygur kağanlığı yazıtları*. Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, M. B. ve Murad, S. (Haz.) (2019). *Nizâmü'l-Edviye. Sakızlı İsa Efendi*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Barutcu-Özönder, F. S. (2017). Kutadgu Bilig I- Zaman-mekân-konuşur: XI. yüzyılda Balasagun'dan Kâşgar'a, Balasagunlu'dan Kâşgarlı'ya. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 12-63.
- Dankoff, R. (2015). Kutadgu Bilig'in metin sorunları. (E. Uçar, Çev.). *Dil Araştırmaları*, 16(16), 269-286. (Orijinal çalışma basım tarihi 1979).
- Dilaçar, A. (2003). *Kutadgu Bilig incelemesi* (4. baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eraslan, K., Sertkaya, O. F. ve Yüce, N. (Haz.) (1979). *Kutadgu Bilig III indeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Gedik, Ş. (2015). *Çutadgu Bilig'in Kahire nüshası [1b-98a] (inceleme-metin-dizin-tpkibasım)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kâşgarlı Mahmud (2017). *Dîvânu Lugâti't-Türk (inceleme-tpkibasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Muhyiddin-i Arabi (1973). *Saatlerin hazinesi (ilâhi saatlerin verdiği haberler)*. (S. Alpay, Çev.). İstanbul: Sümer Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi t.b.).
- Pala, İ. (2007). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü* (15. baskı). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sertkaya, A. (2011). Kutadgu Bilig'in İngilizce çevirileri. *Doğumunun 990. yılında Yusuf Has Hacib ve eseri Kutadgu Bilig bildirileri 26-27 Ekim 2009* (1. baskı) içinde (s. 461-470). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Sertkaya, O. F. (1995). Eski Türkçe TWQ ~ TWWQ ~ TOG ~ TOOG “tuğ” kelimesi üzerine. *Göktürk tarihinin meseleleri* (1. baskı) içinde (s. 217-223). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2004). Kutadgu Bilig’deki dörtlükler üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 14(14), 57-66.
- Sertkaya, O. F. (2018). ÇİN ‘doğru, gerçek’. *Kelime dağarcığımızdan etimoloji araştırmaları* (1. baskı) içinde (s. 25-34). İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Sertkaya, O. F. (2020). Kutadgu Bilig kaç beyitten oluşmuştur?. İ. I. Altun ve E. Beyaz (Ed.), *Uluslararası Kutadgu Bilig kurultayı 26-28 Eylül 2019 bildiriler* (1. baskı) içinde (s. 1146-1150). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tanyeri, M. A. (2002). ‘Örnekleriyle Türkçe Sözlük’ üstüne. *İlmî Araştırmalar*, 13(13), 201-222.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig dizini üzerine. *TTK Belleten*, XLV/2(178), 23-78.
- Üşenmez, E. (Haz.) (2013). *Yusuf Has Hacib. İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig (Nemengan/ Fergana-Özbekistan nüshası) tıpkıbasım*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Üşenmez, E. (Haz.) (2014). *Yusuf Has Hacib. İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig Herat (Viyana-Avusturya nüshası) tıpkıbasım*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Üşenmez, E. ve Uçar, E. (Haz.) (2014). *Yusuf Has Hacib. İslâmî dönem Türk edebiyatının ilk eseri Kutadgu Bilig Kahire nüshası tıpkıbasım*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vursun, P. (2015). *Kutadgu Bilig’in Kahire nüshası [98b-196b] (inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ötekini Niteleyen Sözcükler Bağlamında Geleneksel Osmanlı Zihniyetinde Avrupalı Algısının Değişimi

Celalettin VATANDAŞ¹, Saniye VATANDAŞ²

Öz

Bu yazıda “geleneksel” olarak nitelenen ve XV-XVI. yüzyılları ifade eden dönem, toplumsal kurumlarının işleyişinin yanı sıra genel zihniyeti ve bu zihniyetten beslenen kolektif kimliği açısından Osmanlı’nın en yetkin dönemini teşkil etmektedir. Söz konusu dönemi takip eden zamanda dahili ve harici birçok faktörün çözücü, dönüştürücü, tahrip edici etkisiyle Osmanlı sistemi ve zihniyeti değişmeye başlar. Gerçekleşen değişim özellikle idari, mali ve askeri yapılarda daha hızlı ve belirgin gerçekleşmesine karşılık, zihniyette gerçekleşen değişimi fark edebilmek için uzun zamana yayılan bir süreci dikkate almak gerekmektedir. Bu araştırma, özellikle XVII. yüzyıl bağlamında olmak üzere geleneksel Osmanlı zihniyetinin değişim sürecini “öteki” anlayışı üzerinden inceleme amacı içerisindedir. Bu maksatla Osmanlı’nın “ötekisini” temsil eden Avrupalıyı tanımlayan veya niteleyen sözcükler üzerinden zihniyet değişiminin seyri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı
zihniyet
öteki
Frenk

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 20.05.2022

Kabul Tarihi: 22.06.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1119266

The Change of the Perception of the European in the Traditional Ottoman Mentality in The Context of Vocabulary that Denotes the “Other”

Abstract

Since the 15th and 16th century, the Ottoman system and mentality has begun to change along with the solvent, transformative and destructive effects of many internal and external factors. Although the change occurred more rapidly and more clearly especially in administrative, financial and military structures, it is necessary to take into account a long-term process in order to realize the change in mentality. This research aims to examine the transformation of the traditional Ottoman mentality, in the context of the 19th century, through the understanding of the “other”. For this purpose, the course of mentality change has been tried to be determined through the words that define or characterize the European, which represents the “other” in the Ottoman Empire.

Keywords

Ottoman
mentality
other
Frankish

About Article

Received: 20.05.2022

Accepted: 22.06.2022

Doi:

10.20304/humanitas.1119266

¹ Prof. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, cvatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1431-3553

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, svatandas@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0000-2364-6933

Giriş

Osmanlı'nın XVII. yüzyılı takiben gittikçe yoğunlaşan bir tarzda fiilen yaşamaya başladığı kapsamlı ve sarsıcı süreç, kültür/medeniyet konusuyla doğrudan ilişkilidir. Burada *kültür ve medeniyet* bağlamında yer alan ve büyük oranda klasikleşen sosyolojik tartışmaların detaylarına girmek niyetinde değiliz. Ancak, batılılaşma sürecinin nasıl işlediğinin anlaşılması açısından 'İki farklı toplumun/kültürün karşılaşması durumunda neler gerçekleşir?' sorunun cevabı olabilecek bazı durumları hatırlamayı da yararlı buluyoruz. Şu açık ve kesimdir ki, iki ayrı kültürden/medeniyetten bahsediyorsak, iki ayrı zihniyetten, iki ayrı hayat tarzından, eğitim sisteminden, yasal yapıdan, siyasetten, ekonomiden, felsefeden, sanattan, kültürden... bahsediyoruz demektir. Bu, *ayrı/farklı* olmanın getirdiği zorunlu bir durumdur. Yoksa iki *ayrı* kültür veya medeniyetten değil, *tek* kültür veya medeniyetten bahsetmek gerekecektir. Burada konumuzu açmaya yardımcı olacak temel soru ise şudur: *İki farklı kültür veya medeniyet birbiriyle karşılaşursa ne olur?* Esasında bu soruya verilebilecek cevap, herkesin tahmin edebileceği kadar oldukça kolay ve basittir: *Farklı unsurlar arasında çatışma açığa çıkar.* Bu çatışmaların seyri ise genellikle şöyle şekillenir: Çatışma, savaş alanlarından tartışma meclislerine, orduların savaşından fikirlerin çatışmasına kadar oldukça farklı alanlarda ve biçimlerde oluşup, geliş(ebil)ir. Belirli bir aşamadan sonra iki farklı unsur arasındaki çatışmalardan fiziksel alanda yaşananlar durur. Bu durmanın sebebi, bir tarafın diğer tarafı tamamıyla kontrolüne/tahakkümüne alması olabileceği gibi, iki tarafın fiziksel güç olarak eşit konuma gelmelerinin caydırıcılığı da olabilir. Fakat bu arada en kısa ifadesiyle, kültürel alanda, zihniyette, hayat tarzında, anlayışta, tutum ve inançlarda, dilde, değerlerde... çatışmalar bitmiş değildir. Kültürel çatışmalar her durumda devam eder. Kültürel çatışmanın bitmesi, ancak bir tarafın diğer tarafın *üstünlüğünü* kabul etmesiyle mümkün olacaktır. Bu gerçekleşince de yaşanmakta olan çatışma *taklide* dönüşür. Gelinen aşamayla birlikte taraflardan birisi *alıcı* diğeri ise *verici* vasfını kazanır. Böylelikle kendisini *küçük, aşağı, düşük, değersiz, zayıf, basit* gören taraf, gerek toplumsal ve gerekse kültürel bakımdan hayran olduğu (*üstün, güçlü, büyük, iyi, değerli...*) tarafa benzemeye çalışır; onu model alır, onu taklit eder...

Kültürler Karşılılaşması

İki farklı kültürün karşılaşmasında ve bu karşılaşma sonrasında açığa çıkan mücadelede öncelikle gerçekleşen, zihniyet değişimidir. Fakat zihniyet değişiminin oldukça karmaşık bir yapısı vardır. Zihniyette çözülme bir kez başladı mı, değişimin nesnesi olan taraf için ciddi ve tedavisi en zor problem oluştu demektir. Bunun başlıca sebebi, geçmişin

tecrübelerini geleceğe naklederek bireye ve topluma *iyi ve kolay* yaşama şartları sunmak gibi bir fonksiyonu yerine getiren kültürün, bu işlevini yerine getiremeyip sadece şekli unsurlara dönüşmesidir. Bir diğer söyleyişle hayattan kopmasıdır. Antropolog Bronisław Malinowski (1884-1942) *Bilimsel Bir Kültür Teorisi* isimli çalışmasında kültürün bu özelliğine dikkat çekerek, toplumda var olan her bir şeyin bir ihtiyacı karşıladığını, faydasız olan ve ihtiyacı karşılamayan unsurun yaşama süresinin bittiğini belirtmiştir. Sosyolog William Graham Sumner (1840-1910)'ın, ilk kez 1927 yılında yayımlanan *The Science of Society* (https://archive.org/details/scienceofsociety0000sumn_l8f0) isimli çalışmasındaki açıklamaları da aynı merkezdedir. Ona göre kültürel unsurların oluşmasını sağlayan esas faktör ihtiyaçlardır. İhtiyaçları temin yönünde yapılan çalışma, araştırma ve gayretlerin sonuca ulaşmasıyla ulaşılan en uygun *çözüm tarzı*, o ihtiyaca bağlı olarak kültürel bir unsur haline gelir. Kültürel unsurlar çok farklı sebeplerden dolayı işlevlerini kaybedip şekli unsurlara dönüşünce, genel zihniyet yapısı mevcut olanı değersiz bulmaya başlar; değerli bulunanlar artık başkalarıdır.

Zihniyeti değişen ve kültürel özgüvenini kaybeden toplum, kendisini 'öteki' kültür karşısında değersiz ve aşağı hissetmeye başlar. Bir toplum/kültür kendisini öteki toplumdan *aşağı* olduğunu kabullenmeye başlayınca da kültürel alış-veriş başlıyor demektir. Sosyologların ve antropologların bu safhayla ilgili olarak, *Önce hangi unsurlar alınır?* sorusuna cevap bulmaya çalıştıklarını görüyoruz. Genel kabul gördüğü üzere, maddî unsurlar maddî olmayan unsurlara oranla daha kolay alınır ve kabul edilirler. Bu itibarla, Batı teknolojinin, Batı dışı toplumlar tarafından kolaylıkla kabullenilmiş olması tesadüf değildir. Ancak, bunun kesin bir kural olmadığı da bilinmelidir. Zira bir toplumun, kendisini eksik/güçsüz/aşağı gördüğü özelliklerine/alanlarına hitap edecek şeylere yönelmesi daha kolaydır. Bu itibarla, Osmanlı devlet adamlarının Avrupa'ya yönelerek askerî alanlardaki başarısızlıkları başarıya dönüştürecek askerî araç-gereçleri ve eğitim tekniklerini almak istemeleri bir rastlantı değildir. Bu, bireysel alanda da böyledir. Kişi öncelikle motive olduğu şeyi algılar. Konunun toplumsal tarafına gelince, çok kesin bir kural olmamakla birlikte, bir kültür, başka kültürden bir şeyler alırken bunları otomatik bir sıraya bağlı olarak değil, seçerek alır. Antropolog Ralph Linton (1893-1953)'un açıklamaları bu tespiti temellendirir niteliktedir. Linton'un dikkat çektiği üzere, kültürel unsurlar hiyerarşik bir sıralamaya sahiptirler. Bu sıralamanın en yukarisinde kültürün evrensel unsurları yer alır. *İnanç* ve *dil* ise kültürün evrensel ölçülerinden sadece ikisidir. En aşağıda ise gözle görülebilen davranış normları yer alır. Normal şartlarda değişim aşağıdan başlar. Üstten başlatılan bir değişim veya

unsurlar arasındaki denge ve ahengi bozacak müdahaleler kültürü felç eder. Kültürel unsurların hiyerarşik sıralaması, zihni yapının bir parçası ve gereğidir. Çünkü her şey zihni yapı içerisinde sistemli bir sıralamaya sahiptir. Sıralamanın en üstünde temel unsurlar yer alır. Örneğin bir Müslüman için *Allah, Din, Peygamber, Namus, Şeref...* zihnî sıralamanın en üst unsurlarından bazılarıdır. Bir Hıristiyan için *Baba-Oğul-Ruhul Kûds*, Marksist için *Proletarya, Emek, Sermaye*, Faşist için *Devlet, Şef* zihni sıralamanın üst unsurlarını teşkil eder. Alt unsurları ise değişimi kolay ve değeri az olanlar oluşturur. Bunlar, daha çok ve hatta tamamıyla kişisel tercihlerdir.

Türkiye'nin özellikle de Osmanlı dönemindeki batılılaşma sürecini doğru değerlendirmeye imkân sağlayacak böylesi özellikli bir konuyu biraz daha farklı -fakat sistematik- tarzda ifade etmesi açısından tarih felsefecisi Arnold J. Toynbee (1889-1975)'nin tespitlerini hatırlamakta yarar var. *A Study of History* isimli kült çalışmasında detaylı olarak ortaya koyduğu üzere, bir kültürün ortaya çıkışı ve gelişimi iki unsurun varlığına bağlıdır. Bunlardan birincisi *meydan okuma* (challenge), ikincisi ise *cevap verme*'dir (response). Bir kültür, çevresindeki fizikî olumsuz şartlara karşı direnir. Bu direnme olumsuz şartları yok etmek ve yaşadığı ortama/çevreye egemen olmak biçiminde sonuçlanırsa kültürün önü açılır ve böylelikle gelişme yolunda önemli bir adım atılmış olur. Daha sonra diğer kültürlerle karşılaşılır. Bu sefer *meydan okuma*, yabancı/rakip kültürlerle yönelir. Fakat *meydan okuma*'yı toplumun tamamı gerçekleştirmez. Bu görevi üstlenenler, toplumdaki *yaratıcı* küçük bir azınlıktır (seçkin/elit). Toplum, bu azınlığı taklit ederek izler. Eğer bir kültür dışarıdan gelen *meydan okuma*'lara karşı koyamazsa, yok olma sürecine girer. Varlığının devamı, *karşı koyma* gücü ve süreciyle bağlantılıdır. Bir kültürün yok oluşu ise üç aşamada gerçekleşir; birinci aşamada *yaratıcı azınlık*, *yaratıcılık* vasfını yitirir. İkinci aşamada, toplumu oluşturan çoğunluğun, azınlığı taklit ve takibi değişikliğe uğrar. Artık *yaratıcı azınlık* çoğunluk tarafından taklit ve takip edilmemeye başlar. Üçüncü aşamada ise, kültürel çözülme had safhaya varır; toplum birlik ve beraberliğini kaybeder. Sonuç ise yok oluştur. Fakat belirtmekte fayda var, Toynbee'nin bu teorisinin yaygın şekilde kabul gören yanları olduğu gibi, eleştiriye uğrayan yanları da vardır. Esasında, eleştiri tamamen başkalarından değil, bizzat Toynbee'nin kendisinden de gelmiş ve özellikle bazı *büyük* kültür ve dinlerin, her şart altında varlığını devam ettirebilmesi sebebiyle tezine bazı eklemelerde bulunup, istisnalar getirmiştir. Ancak buraya aktardığımız görüşler, Osmanlı'nın Avrupa'ya yönelmesinin; batılılaşmanın başlayıp gelişmesinin mantığını izahta başarılı olması sebebiyle teorinin detayına ve gerçekleşen değişikliklere girme ihtiyacı hissedilmemiştir.

Toynbee, bir kültürün oluşum, gelişim ve yok oluş aşamalarıyla ilgili olarak ileri sürdüğü görüş ve tespitlerinde yalnız değil. Aynı konuyla ilgilenenlerden bir diğeri de Don Albert Martindale (1915-1985)'dir. O, konu üzerinde daha detaylı bir şekilde durmuş ve daha başka tespitlerde bulunmuştur (Martindale, 1951; 1967). Martindale'nin tespitlerine göre, bir toplumun, varlığının devamını temin için öncelikle karşı karşıya geldiği şu üç problemi çözmesi zorunludur:

1. *Fiziki çevrenin kontrolünü sağlamak,*
2. *Sosyalizasyon:* Sosyalleşme öncesi materyalin sosyal şekle dönüştürülmesi,
3. *Toplumsal denetim:* İnsan topluluğunu birbirine bağlayacak ve yönetecek kararların uygulanması için gerekli disiplinin devamını temin.

Martindale'e göre, bir toplum bu üç önemli problemi çöze bile, varlığının devamı ve gelişmesi açısından bütün şartlara sahip ol(a)maz. Bunlar, sadece devamlılığın altyapısını teşkil eden şartlardır. Toplum bu altyapıyı gerçekleştirdikten sonra yeni bir sürece girer ve çözmesi gereken yeni problemlerle karşılaşır. Bunlar ise:

1. *Kararlılık kazanma (istikrarlanma):* Toplumsal hayatın çeşitli alanlarındaki ortak problemlere bulunan çözüm yollarının belirlenmesi; bulunan çözümlerin toplumsal hayatın temel özelliği haline getirilmesi.

2. *Tutarlılık:* Grupların ve kurumların, toplumsal hayatın öteki alanlarındaki davranış ve etkinliklerle çatışmalarını için, esas etkinlik gösterdikleri alanlarda yeniden düzenlenmeleri süreci. Bu, esasında son derece tehlikeli bir süreçtir. Çünkü başka alanlardaki çatışmaları önlemek için başvurulmuş yeniden düzenleme, bu kurumların esas etkinlik alanlarındaki verimliliklerini bozabilir.

3. *Kapanma:* Topluluk içindeki kurumlar devresinin tamamlanmasıdır. Bu, bütün kurumları toplum içerisinde işler bir hale getiren bir devreyi kapsayan süreçtir. Bu süreç genellikle topluluğun ahlâk kuralları, gelenekleri, görenekleri şeklinde ortaya çıkar.

Bir kültürün/toplumun oluşum ve gelişim aşamalarıyla ilgili olarak Toynbee ve Martindale'e ait bu iki farklı teorinin, sistemdeki problemleri çözmek gayesiyle Avrupa'ya yönelen ve Avrupalı gibi olma sürecine giren Osmanlı'daki oluşum ve değişimleri anlamaya katkı açısından önemli ipuçları sunduğunda kuşku yoktur. Osmanlı devlet adamları XVII. yüzyıldan itibaren fark ederler ki, yakın zamanlara kadar Osmanlı için *aşağı, değersiz, güçsüz* olan Avrupa ülkelerinden bazıları, olumsuz özelliklerinin büyük çoğunluğunu oldukça olumlu bir konuma dönüştürmüş bulunuyorlar. Bu durum, askeri alandaki problemlerini bir türlü

çözemeyen Osmanlı devlet adamlarının Avrupa'ya yönelik ilgiye ve zamanla da hayranlığa sahip hale gelmelerine yol açar. Bir süre sonra da Avrupalı bu bazı düşmanlarını *model* olarak problemlerini çözmeyi düşünürler. Problemlerinin çözümünü kendi dinamiklerine dayanarak üretmek yerine, hazır çözüm arayışlarına girerler. Ve hiç kuşkusuz bu, Osmanlı zihniyeti için oldukça radikal bir değişimdir. Hatta yüzyıl öncesine göre düşünülemez oranda köklü ve büyük bir değişimdir. Çünkü Osmanlı ilk defa bazı konularda kendisinin Avrupalıdan *geri, zayıf, aşağı* olduğunu kabul etmeye başlamıştır. Hâlbuki Osmanlı devlet adamları, dünyanın *en büyük, ihtişamlı, kudretli, şanlı* devletinin varisleri sıfatıyla o güne kadar *acziyet, yanlışlık, gerilik, düşüklük* gibi sözcüklere -kendilerine yönelik olacak şekilde- dillerinde yer vermemişlerdi. Bu ise gittikçe kötüleşen şartların sebeplerini görmelerini iyiden iyiye imkânsız kılar. İfade yerinde olursa, yüzyıllarca sahip oldukları *başarılı, galip, üstün* konumlarının etkisiyle *nergis hastalığı*'na tutulmuş gibidirler. Fakat XVIII. yüzyılla birlikte, askerî alandaki problemleri aşmanın yegâne yöntemi olarak, o döneme kadar neredeyse sadece savaş alanlarında karşılaşmış olan Avrupa'ya yönelmeleri her şeyi değiştirir. Artık *ıslahat* demek, Avrupalı gibi olmaya çalışmak demektir. Her ıslahat fikri, Avrupalıya benzemenin bir ön hazırlığı; her ıslahat uygulaması, Avrupalı gibi olmaya atılan bir adım niteliği kazanır. Esasında Avrupa ülkeleri de bu sıralarda böylesi bir değişimin taraftarı ve teşvikçisidirler. Zira o dönemin Avrupa'sı, ekonomik gelişmesi icabı dışa açılma ve yeni hammadde kaynakları, yeni pazarlar bulma ihtiyacı hissetmektedir. Osmanlı ülkesi ise büyük bir kaynak ve pazar görünümü sergilemektedir. Bu kaynak ve pazarı elde etmenin gereği olarak, Osmanlıyla iyi ilişkiler kurma sürecine girme arzusundadırlar. Osmanlı dönemi batılılaşmasının ilk ve önemli bir safhası olan 'Lâle Devri (1718-1730)' bu şartlar içerisinde doğmuştur.

Geleneksel Osmanlı Zihniyeti

Her kimlik veya kimliği ifade eden her sözcük bir tanımlamadır. 'Kimlik'in inşasında ve sürekliliğinde ise 'öteki' tasavvuru kilit sayılabilecek bir role sahiptir. 'Öteki' tasavvuru birçok ve birbirinden farklı sözcüklerde kendini açığa vurur. Böylelikle 'öteki'ni ifade eden, resmeden ve hatta inşa eden birçok sözcük doğar. Söz konusu sözcükler hemen her zaman olumsuz anlamdadır; zira 'öteki' tüm olumsuzların ve olumsuzlukların nesnesidir. Özne konumundaki 'Ben' nesne konumundaki 'Öteki'ni *olumsuz, çirkin, kötü, korkak, niteliksiz, başarısız, kaba, zalim, beceriksiz...* olarak niteler. Neredeyse tüm olumsuzlukları 'Öteki'ne ait kılar; daha doğrusu 'Öteki'ni niteleyen tüm sözcükler hemen her zaman olumsuz anlamdadır. Bu sözcükler bir yandan 'Öteki'ni inşa ederken, öte yandan da karşıtlık ilişkisi ile

‘Ben’i inşa ederler. Yani ‘Öteki’ *korkak, cahil, kötü...* olduğuna göre ‘Ben’ *cesur, bilgili ve iyi...*dir. İnşa süreci hiçbir zaman tek yönlü değildir. ‘Ben’ ile ‘Öteki’ arasında diyalektik bir ilişki vardır; ‘Ben’ ‘Öteki’ni, ‘Öteki’ tasavvuru ise ‘Ben’i inşa eder. Bir başka söyleyişle özne nesneyi inşa ederken, aynı zamanda nesne de özneyi şekillendirir. Bunun açılımı şöyledir: Olumsuz özellik ve sıfatlar ‘Öteki’ne atfedilirken, dolaylı olarak bu özellik ve sıfatların karşıtı olanlar ise ‘Ben’i işaretler. Olumlu özellik ve sıfatlar ‘Ben’e dahil edilirken, dolaylı olarak bu özellik ve sıfatların karşıtlarını teşkil eden olumsuz özellik ve sıfatlar ise ‘Öteki’ne ait kılınır. Dolayısıyla ‘Öteki’nden ‘Ben’, ‘Ben’den ‘Öteki’ne ulaşmak ve anlamak kolaydır.

İster ‘Ben’ veya isterse ‘Öteki’ tanımlanıyor olsun, bu tanımlamada kullanılan sözcükler ‘Ben’in zihin haritasını ortaya koyarlar. Zira sözcükler ve onların anlamlandırılmış halini ifade eden kavramlar, o sözcüğü veya kavramı kullanan birey veya toplumun zihin dünyasını resmederler ve hatta inşa ederler. Bu açıdan özellikle bir toplumu tanıma ve anlamada ‘öteki’ne ve kendisine (Ben/Biz) ilişkin tanımlama/niteleme yapan sözcükleri dikkate almak gerekmektedir. Daha doğrusu bir toplumun zihin dünyası doğru bilinmek isteniyorsa, yapılması gereken, sözcük ve kavram arkeolojisini yöntem olarak benimsemekten geçmektedir.

Bu açıdan Osmanlı’nın ‘öteki’si olarak Avrupalı tasavvuru önemlidir. Çünkü bu tasavvur esasen sadece ‘Öteki’ olarak Avrupalıyı değil, aynı zamanda ‘Ben’ olarak Osmanlıyı tanımlamaktadır. Osmanlıdaki Avrupalı tasavvuru, Avrupalının kendisi olmaktan çok, Osmanlı’nın dünya algısını işaret etmektedir. Bu açıdan da Osmanlı’nın Avrupalıyı tanımlayan, niteleyen, işaret eden sözcükleri oldukça önemlidir. Bu sözcüklerinden birisi hem en çok hem de en uzun süre kullanılanı ‘Frenk’tir. Osmanlı için Avrupa ‘Frenkistan’, Avrupalı ise ‘Frenk’tir. Bu ‘Klasik Dönem’ Osmanlısı için istisnasız hep böyledir. Daha da önemlisi bir yandan batılılaşmanın yürürlüğe girdiği dönemde; hatta 19. yüzyıla kadar ki Osmanlı yönetici ve münevverlerinin ekseriyeti açısından Osmanlı’nın ‘öteki’sini temsil eden Avrupalı ‘Frenk’ olmaya devam edecektir. Halk ise çok daha uzun bir süre, hatta 20. yüzyılın son çeyreğine kadar, özellikle de kırsal kesimde Avrupalıyı ‘Frenk’ olarak nitelemeye devam edecektir.

‘Frenk’ sözcüğünde hem coğrafi ve hem de dini bir anlam vardır. Osmanlı zihin dünyasında bir yandan Müslüman-Müslüman olmayan ayrımı üzerinden başta Hristiyanlar olmak üzere Gayrimüslimleri işaretlerken, öte yandan da Balkanların batısını; Orta ve Batı Avrupa’yı işaretlemiştir. Bu açıdan Avrupalı Osmanlı için Frenkistan/Frenk hem din hem de coğrafyayı içeren Darü’l-İslam-Darü’l-harb farklılaşmasındaki Darü’l-harb’in karşılığıdır.

Böyle olunca ‘Frenk’ olan; ‘Müslüman olmayan’ yani ‘kafir’, ‘gâvur’, ‘dinsiz/imansız’ olandır. Tüm bu sözcükler ise tahkir içermektedir; yani aşağılamakta ve küçümsemektedir.

Osmanlı’nın Avrupalı ‘öteki’sini niteleyen ‘Frenk’ sözcüğünün doğrudan dini bir içeriğe atıfta bulunması önemlidir. Çünkü geleneksel Osmanlı zihniyetinin en önemli, en güçlü referansı İslam’dı. Bu özellikle de Müslüman olmayan toplumlarla ve bireylerle, özellikle de Avrupalılarla ilişkilerinde kesinlikle böyleydi. Osmanlı, ‘Ben’i (kendisini) ve ‘O’nu (ötekini) konumlandırırken ve değerlendirirken İslam’ı referans alıyordu. Buradaki İslam anlayış ve inancının ne oranda kitabi/kurumsal İslam olduğu ayrı bir konudur; ancak önemli olan, Osmanlı’nın Avrupalı olan ‘ötekisini’ İslam inanç ve tasavvurunu referans alarak tanımlamış olmasıdır. ‘Frenk’ ise bunun somut karşılığıdır. Şimdi bu nitelemenin/tasavvurun somut örneklerine, gündelik dildeki açılımına bir bakalım: Osmanlı ülkesine domatesin ismi (Anadolu’nun birçok yerinde hala öyledir) ‘fre(n)k’tir. Bu onun Avrupa’dan geldiğinin ifadesidir, fakat ‘öteki’ne ait olmasına rağmen bu isimlendirme olumlu veya olumsuz anlam çağrıştırmayan bir isimlendirmedir. Benzer durum ‘frenk üzümü’, ‘frenk inciri’, ‘frenk yemişi’, ‘frenk arpası’ gibi kullanımlar için de geçerlidir. Fakat bu durum asıl ismi *sifilis* olan, *treponema pallidum* adlı bakteri tarafından oluşturulan cinsel yolla bulaşan hastalık için geçerli değildir. Söz konusu hastalık (gayri meşru) cinsel ilişki ile irtibatlı olması sebebiyle Osmanlı zihin dünyasında olumsuz bir yere sahip olmuş ve ‘frenki’ olarak nitelenmiştir. Bu onun Avrupa’dan geldiğinin, Avrupalıya ait olduğunun ifadesidir. Başta meyveler olmak üzere ‘Avrupa’dan gelen’ anlamında kullanılan ve yansız bir anlama sahip olan ‘frenk’ ile sifilis hastalığı için kullanılan ve yine ‘Avrupa’dan gelen’ demekle birlikte ahlaki/dini açıdan tamamıyla olumsuz bir anlama sahip olan ‘frenk’ sözcüklerinin arasında yer alan ve kullanıma göre olumlu veya olumsuz anlam kazanan ‘frenk gömleği’, ‘frenk şapkası’ sözcükleri de konunun diğer bazı örnekleridir.

‘Frenk’in açılımında yer alan ve tamamıyla Osmanlı zihin dünyasının ürünü olan ‘gâvur’a gelince, ‘gâvur’ olan, en genel anlamıyla, ‘Müslüman olmayan’dır, bir diğer ifadeyle ‘kâfir’ olandır. Ancak Osmanlı bunu kendi tebaası olan Gayrimüslimleri nitelemek için değil, daru’l harpteki Müslüman olmayanları ve elbette ki Avrupalıları nitelemek için kullanmıştır. ‘Gâvur’un Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler için kullanımı zaman itibarıyla çok sonralara, gayrimüslim tebaanın ayrılıkçı ve düşmanca girişimlerini yoğunlaştığı döneme denk gelir. Osmanlı zihin dünyasında Avrupalının ismi/niteliği olan ‘gâvur’un açılımı, Avrupalı ile ilgili

Osmanlı tasavvurunun önemli ipuçlarını vermektedir: ‘gâvur inadı’, ‘gâvur eziyeti’, ‘gâvur icadı’, ‘gâvur dölü’, ‘gâvur tohumu’...¹

Geleneksel Osmanlı zihniyetinin en güçlü ve önemli referansı İslam idi. Kendisini de ‘öteki’ni de İslam’ı referans alarak tanımlıyordu. Sahip olduğu, yaşadığı memnuniyet verici durumları İslam’a mensup olmanın gereği olarak değerlendirirken; karşılaştığı, yaşadığı olumsuz durumların sebebini de İslam’a mensubiyette ve/veya gereklerini yerine getirmede yetersiz kalışıyla açıklıyordu. Bu durumun, ‘öteki’ ile olan ilişkisinde açığa çıkan önemli ilk örneklerinden birisi Fatih Sultan Mehmed dönemi tarihçilerinden ve geleneksel Osmanlı zihniyetinin önemli temsilcilerinden Âşıkpaşazâde’nin (1393?-1484?) *Tevârih-i Âl-i Osman* isimli eseridir. Âşıkpaşazâde, İslami bir bakış açısıyla insanları ‘iman edenler’ ve ‘iman etmeyenler’ olarak ikiye ayırmış ve iman edenlere dâhil ettiği Osmanlı sultanlarını ‘kâfir kıran’ olarak nitelemiştir. Buna göre Osmanlı devleti ve pek tabii olarak Osmanlı sultanlarının, küfrün/şirkin kökünü kazımak ve İslam’ı egemen kılmak gibi bir görevleri bulunmaktadır. Eğer bunun gereğine uygun olurlarsa zaferle taçlanırlar. Ancak görevlerini unuttur veya gereklerini yerine getirmekte ihmalkâr davranırlarsa, bu sefer de mağlubiyetle karşılaşırırlar. Müslüman olmanın sorumluluğu ise oldukça kapsamlıdır; düşmana karşı savaş hazırlığı yapmak bunun gereklerinden birisi olmakla birlikte, bu durum zafere erişmek için yeterli değildir. Detay gibi görünen konularda da Müslümanca davranmak ve hatta Müslüman görünümünü korumak önemlidir. Âşıkpaşazâde bu aşamada somut bir örnek de vermiştir. Ona göre Osmanlı ordularının mağlubiyetlerinin sebebi, Müslümanca davranma konusundaki ihmal ve yanlışlardır. Âşıkpaşazâde bu aşamada bir ‘frenk âdeti’nden bahsetmiştir. Eskiden kötü olarak görülen fakat sonrada mubah görülen bir ‘frenk âdeti’ne dikkat çekmiştir. ‘Eskiden hürmetli sakalların olduğunu, padişah kızdığı adamın önce sakalını kesip eşeğe bindirdiğini, şimdiki zamanlarda ise insanların eşeğe binmeyi beğenir olduklarını, üstelik sakallarını kendi elleyişle kestiklerini’ ifade etmiştir. O, ‘bu sakal kırmak’ âdetinin Frenklerden kendilerine geçtiğini ifade ettikten sonra ‘Avratlar saçın, erler sakalın kesti’ diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir².

¹ ‘Gâvur’ sözcüğünü içeren ve hâlâ Anadolu’da kullanılan bazı deyimler şöyledir: ‘Acemi nalbant gâvur eşeğinde dener kendini’, ‘Gâvur gibi yanmak’, ‘Gâvur etmek’, ‘Gâvur olmak’, ‘Gâvur eziyeti’, ‘Gâvur gâvurluğunu yapar’, ‘Gâvur icadı’, ‘Gâvur inadı’, ‘Gâvur orucu gibi uzamak’, ‘Gâvur ölüsü’, ‘Gâvur tohumu’, ‘Gâvur dölü’, ‘Gâvur tüfeği gibi yatmak’, ‘Gâvurun ekmeğini yiyen, gâvurun kılıcını çalar (kuşanır)’

² ‘Âl-i Osman’ın garaipleri çoktur. Ben kısalttım. O zamanda ona uyarlardı. Bu zamanın âdeti böyledir. Eski zamanda üstâdâne taraklar ve hürmetli sakallar olurdu. Padişah hışmettiğinin sakalını kesip eşeğe bindirirdi. Şimdiki zamanda kendilerinin âdeti eşek oldu. Binip yürürler. Sakallarını da kendi elleriyle keserler. Bu sakal

Osmanlı'daki Avrupalı ile ilgili zihniyet değişiminin ilk işaretleri kalemiye sınıfına mensup bazı şahsiyetlerin eserlerinde açığa çıkmaktadır. XVII. yüzyılı takiben ülema ve yeniçeriler değişime karşıt bir tutum içerisinde geleneği sürdürme eğilimi taşırlarken, kalemiye değişimi önceleyen bir tutum sergilemeye başlar. Bazılarında ilk işaretleri gözlenen değişimin niteliği, kapsamı ve hızı önemli bir konu olarak gündeme gelir. Bu noktada Kâtip Çelebi dikkate alınacak olunursa; İslam'ı ve İslami geleneği önemseydiği görülür. Ancak mevcut taklitçi zihniyetin İslam'ı ve İslami geleneği anlamaya müsait olmadığını dile getirir. Ona göre hayatı kapsayan ve yöneten İslam, taklitçi bağnazlığa kurban gitmektedir. Bunun değişmesi gerekmektedir. Ayrıca, Kâtip Çelebi ilimden bilime geçiş yapar ve fen bilimlerinin önemine dikkat çeker. Fen bilimlerinden habersizliğin ve uzaklığın din ilimlerinde yol açabileceği yanlışlıkları örnekleriyle açıklar. Bu kapsamda olmak üzere matematik, astronomi, coğrafya Kâtip Çelebi'nin önemini ifade ettiği ve haklarında kitaplar yazdığı bilim alanlarıdır. Onun bilime ilgisi, Avrupa'da yazılmış kitaplara ve dolayısıyla Avrupa'ya yönelik bir ilgiye sahip olmasını sağlamış ve bu ilgi sebebiyle Latinceyi öğrenmiştir. Bir önemli konu da Kâtip Çelebi'nin bazı Avrupalıların 'gücünü' ilk fark edenlerden birisi olmasıdır. Bu açıdan *İrşadü'l-Hayara Fi't-Tarihi'l-Yunan ve'r-Rum ve'n-Nasara* isimli eseri önemlidir. O, bu eserinde Müslümanları 'uyandırma' çabası içerisinde Avrupa'da gerçekleşmeye başlayan bazı yeni durumlara dikkat çekmiştir. Avrupalının nüfusundaki artışa, başta gemicilik olmak üzere teknikte ilerlemelerine ve yeryüzüne egemen olma çabalarına dikkat çekmiştir. Buna karşılık Müslümanların tüm bu gelişmelerden habersiz olduklarını ve bu gaflet uykusundan uyanmanın zorunlu olduğunu dile getirmiştir.

'Erken dönem' açısından konu itibarıyla tek örnek Kâtip Çelebi değildir. Ondan önce de Avrupa'ya ilgi duyanlar olmuştur. Hatta bu ilgi bazı kişilerde bilime ve bilim üzerinden Avrupa'ya ilgiden ziyade doğrudan Avrupa'ya ilgi şeklinde gelişmiştir. Bunun en önemli örneklerinden birisi, Reisülküttap Feridun Ahmed'in Avrupalıyı tanıma isteğinin ürünü olarak 1572 yılında *Tarih-i Firengi* isimle tercüme ettirdiği Fransa tarihi ile ilgili kitaptır. Bilindiği kadarıyla bu kitap Avrupa dillerinden Türkçeye yapılan ilk çeviridir.

Feridun Ahmed veya Kâtip Çelebi'de karşımıza çıkan Avrupa'ya yönelik doğrudan veya dolaylı ilginin bir diğer önemli örneği ise XVII. yüzyılın önemli tarihçisi Peçevî'dir. Peçevî, tarihini yazarken Avrupa dillerinden yazılmış bazı kaynaklardan yararlanmış. Hüseyin Hazerfan ve Münecimbaşı ise Avrupa'ya ve Avrupalıya ilgili diğer iki önemli

kırmak âdeti eskiden Frenklerden kalmıştır. Frenklerden de cünüp Işıklar [Sünni olmayan dervişler] almıştı. Şimdiki zamanda mübah oldu. Kadınlar saçını keser, erkekler sakalını (Aşıkpaşaoğlu, 1985, s. 49, 50)

Osmanlı münevveridir. Ancak tüm bunların yanı sıra konu kapsamında isminden ve konu ile ilgili düşüncelerinden muhakkak bahsedilmesi gereken kişi İbrahim Müteferrika'dır. O da aynen Kâtip Çelebi'nin gündeme getirdiği gibi, Avrupalıların artık sadece bir toplum olmadıklarını, her geçen gün daha da geliştirdiklerinden, bilim ve teknikleriyle yeryüzünde egemenlik yarışa girdiklerinden bahsetmiştir. İbrahim Müteferrika, Avrupalıların geliştirdikleri bilim ve tekniğin yanı sıra devlet sistemlerindeki yeniliklerin, askeri eğitim sistemlerinin ve askeri sisteme ilişkin yöntem ve düzenlemelerinin ve ayrıca kanunlarının çok önemli olduğunu, Avrupalıların elde ettiklerin dinamizm ve güç ile Amerika'yı keşfettiklerini ve daha da güçlendiklerini, Avrupalıların gözlerinin her zaman olduğu gibi şimdi de İslam ülkeleri üzerinde olduğunu ve ancak bu sefer geçmişe oranla daha güçlü olduklarını ifade etmiş, tüm bunlar kapsamında olmak üzere Müslümanları uyarmak amacıyla *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* isimli kitabını yazdığını belirtmiştir. İbrahim Müteferrika, mevcut şartlarda en problemlili alan olan askeri sistemdeki problemlerin çözümü için Avrupa ordularında uygulanmakta olan askeri eğitim yöntemlerine ve savaş tekniklerine bilhassa dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Rusya'ya, Büyük (Deli) Petro'nun reformlarına da dikkat çekmiş ve bu reformlar sayesinde Rusya'nın önemli bir güce eriştiğini ifade etmiştir.

Konu açısından İbrahim Müteferrika'yı özel ve önemli yapan husus, ilk defa 'nizam-ı cedid'den bahsetmiş olmasıdır. Bu Osmanlı zihniyet değişiminde son derece önemli bir aşamadır. Böylelikle ilk defa *kadîm* olandan *cedid* olana yönelik başlamış; kadim geleneğe ve bu geleneğin en güçlü dönemlerini modelleştiren anlayış ve görüşlerden *yeniden yapılanma* anlayışına geçilmiştir. Söz konusu yeniden yapılanmanın modeli ise Avrupa'dır. Bu Türkiye'nin batılılaşma süreci açısından önemli bir aşamadır. Öyle olduğu için de Edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar, İbrahim Müteferrika'yı Osmanlıdaki Avrupalılaşma hareketinin ilk beyannameini kaleme almış kişi olarak anmıştır. Söz konusu beyanname ise *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* isimli kitaptır. Fakat bu aşamada şu da önemlidir; söz konusu 'yeniden yapılanma' İbrahim Müteferrika örneğinde hemen hemen tamamen askeri eğitim sistemi, savaş teknikleri ve biraz da bilim ile sınırlıdır. Yoksa inanç ve hayat tarzında Osmanlı'nın üstünlüğü konusunda herhangi bir kuşkusuz söz konusu değildir. Bunu ise *Risale-i İslâmiye* isimli eserinde detaylı bir şekilde açıklama çabası içerisine girmiştir. Öte yandan Osmanlıya/Müslümanlara Avrupa'yı ve Avrupalıyı tanıtmaya çabasını kesintisiz sürdürmüş ve her ne kadar yazarı konusunda bazı tartışmalar varsa da kuvvetle muhtemel İbrahim Müteferrika'ya ait olan *İcmal-i Avrupa* (Risale-i Avrupa) isimli eserde Avrupalının

inançlarından, Kilise teşkilatının özelliklerinden, idari sisteminden bahsetmiştir. *İcmail-i Sefain* isimli eserinde ise Avrupa'yı tanıtmıştır.

Osmanlı'da Avrupalıya İlişkin Zihniyet Değişiminin İlk Belirtileri

XVIII. yüzyıl, sadece Osmanlı devlet ve toplumundaki çözülmenin değil aynı zamanda Osmanlı'nın Avrupa ve Avrupalı algısındaki değişimin önemli bir aşamasını temsil etmektedir. Bu itibarla XVIII. yüzyıl yeni bir başlangıç devresidir. Osmanlı açısından bu yüzyılın öncesi ve sonrasındaki Avrupa ve Avrupalı algıları birbirlerinden çok farklıdır. Bunun en açık görüldüğü yerlerden birisi ise elçiler ve elçilik konusudur. Osmanlı, özgüveninin yüksek ve kendine yeter olduğu dönemlerde kendisini merkeze koyan bir dünya algısına sahipti. Kendisi *güçlü, itibarlı, doğru, adil, hak* olanı temsil eden taraftı. Özellikle Avrupalı ise bunun tam karşıtıydı. Bu anlayışla şekillenen devletlerarası ilişkilerde karşı tarafın kırılmış, üzülmüş, aşağılanmış olması Osmanlı'yı etkilemiyordu. Hatta Osmanlı, karşı tarafa kendisinin güçlü, itibarlı, hakkı temsil eden taraf olduğunu, 'ötekini' ise yanlışı, batılı temsil ettiğini göstermek için bizzat bazı olumsuz davranışları devletlerarası ilişkilerin rutin davranışları haline getirmişti. Avrupa devletlerinin elçilerine yaklaşımı ve elçilerle ilgili protokol kuralları bunun önemli örneklerinden birisidir. Örneğin Osmanlı geleneğinde bir elçi hemen huzura alınmazdı. Uzun bir süre bekletilirdi. Huzura alındığı zaman iki yanında birer güçlü-kuvvetli asker olur, adeta sürüklenerek huzura alınır ve ensesinden bastırılarak diz çökmesi ve Sultan'ın kaftanının kolunu öpmesi sağlanırdı. Bir Avrupalı elçinin, Sultan'ın huzuruna çıktığında, daha önce Sadrazam'ın kendisine verdiği talimat ve telkinlerin dışında herhangi bir konuyu veya sözü ifade edebilmesi mümkün değildi. Bunun gereğine uymayanlar ağır hakaretlere uğrarlar ve huzurdan kovulurlardı. Bu 'değişimin' en önemli eşiği olan Karlofça (1699)'ya kadar böyle devam etti. Karlofça'dan sonra Avrupa devletlerinin elçilerinin Sultan'ın huzurunda rahat hareket ettiklerini, düşünce ve tekliflerini çekinmeden dile getirmeye başladıklarını görüyoruz.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'nın devletlerarası ilişkilerde egemen olan tutum ve anlayışının Avrupa'ya bakışını ortaya koyan önemli göstergelerden birisi de 'elçilik' konusudur. Osmanlıda, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar, Avrupa devletlerinde mevcut olana benzer bir diplomasi anlayışı ve teşkilatı yoktu. Osmanlı, bu zamana kadar, tek yanlı diplomasiyi tercih etmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerde benimsediği prensip, siyasî ihtilaf ve savaşlarda kendi gücüne dayanmak ve kendi kendine yeterli olmak şeklindeydi. Bu prensip sebebiyle, Avrupa devletleriyle uzun süre herhangi bir ittifak anlaşması yapmaktan uzak durmayı tercih etmiştir. Osmanlı elçileri, barış antlaşmaları veya

ticari sözleşmeler imzalamak, barış görüşmeleri ya da arabuluculuk yapmak, herhangi bir antlaşmanın maddelerini görüşmek, vergileri almak, Osmanlı Padişahının cülûsunu bildirmek, zafername götürmek, Avrupa krallarının tahta çıkış veya taç giyme törenlerinde hazır bulunmak gibi görevlerle yabancı başkentlere gönderilirler, bu görevleri bitince de yurda dönerlerdi (Günce, 2020, s. 107). Uzun süre tercih edilen tek yanlı diplomasi tarzının tercih edilmesinde Osmanlı zihniyetinin etkisi vardı. Osmanlı, tek yanlı diplomasi uygulamasını, kendisinin üstünlüğünün bir gereği kabul ediyordu. Zira tek yanlı diplomasi ile daha serbest hareket etme imkânı elde ediyordu. Bu sebeple de Avrupalıların siyasi ve diplomatik taahhütlerinin dışında kalmayı bir imkân olarak görüyordu. Fakat Zıtvatoruk Anlaşması (1606) ile bir şeyler değişmeye başladı. Osmanlı, Zıtvatoruk Anlaşması kadar başka devletlerle yaptığı anlaşma şartlarını karşı tarafa kendisi dikte etmişti. Bu durum, ilk defa bu anlaşmayla değişti ve anlaşmanın şartları sınırda müzakere edilerek oluşturuldu. Osmanlı sultanı, Avusturya hükümdarını ‘İmparator’ olarak tanıdı ve onu kendisine eşit tutmayı ve bu şekilde muamele etmeyi kabul etmiş oldu. Bu ilk tavizden sonra 1683’teki Viyana bozgunu artık yeni bir dönemin başladığını haber veriyordu. Karlofça Anlaşması ise (1699) Osmanlı için her şeyiyle bir eşik oldu. Bu anlaşma bir devrin bittiğini ve bir diğerinin başladığının önemli bir göstergesiydi. Değişim oldukça hızlıydı. Pasorofça Anlaşması ile (1718) yitirilen toprakların ardından, Küçük Kaynarca Anlaşması (1774) sonrasında Müslümanların oturduğu bir toprak parçası olan Kırım kaybedildi. Küçük Kaynarca anlaşması Osmanlılar için gerçekten son derece aşağılayıcı, itibar kaybettirici bir anlaşma oldu. Osmanlı zihniyeti ciddi bir sarsıntı geçirdi. Artık o bildik muktedir Devlet-i Alî yoktu. Bu sebeple de Avrupa’yı, karşısında her geçen gün biraz daha itibar kaybına uğradığı Avrupa devlet ve toplumlarını yakından tanımak istedi. Resmi olarak görevlendirilen sefirler bu açıdan önemli bir imkân oldu. Osmanlı’nın Avrupa’yı tanımalarında sefirlerin (elçilerin) ve bunlar tarafından hazırlanan raporların (sefaretname) etkisi büyüktür. Osmanlı, görevlendirdiği elçileri aracılığıyla sadece diplomatik ilişkilerini yürütmedi. Avrupa devletlerinin işleyiş tarzını, askeri sistemini, hayat tarzını, kültürünü, bireysel ve toplumsal ilişkilerinin genel seyrini de bilmek istedi.

Sefirler devletlerarası ilişkileri ilgilendiren bazı konuları devlet sırrı saydıklarından bunları genellikle yazıya dökmez, ya özel ve gizli bir yazıyla ya da sözlü olarak rapor eder, buna karşılık görevi gereği hazırladığı genel raporunda ise gördüklerini, yaşadıklarını detaylı şekilde anlatırdı. Avrupa’yı bu şekilde detaylı tanıma isteğinin arkasında birçok faktörün etkisi vardır. Çoğunlukla savaş meydanlarında karşılaştığı düşmanını yakından bilme isteği

bunların içerisinde özel ve önemli bir konuma sahiptir. Fakat yakından bilme isteğinin sebebi sadece bu değildi. Özellikle XVIII. yüzyılı takiben, bazı alanlarda özellikle de askeri alanlarda Avrupalı devletlerin bilgi ve tecrübelerinden yararlanabileceğini düşünmeye başlaması, Avrupa'yı ve Avrupalıyı tanıma isteğinde belirleyici bir faktör olmuştur. Örneğin Fransa sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in gözlemleri Lale Devri'nde, Ebubekir Ratıb Efendi'nin Viyana Sefaret Takriri ve Layiha'sı Sultan III. Selim zamanındaki Osmanlı devlet ve askeri teşkilatında, Sadık Rifat Paşa'nın Viyana gözlemleri Tanzimat döneminde uygulamaya konan yeniliklerde etkili olmuştur.

Osmanlı Gururunun Temsilcileri Olarak İlk Sefirler ve Avrupa Algıları

Osmanlı'daki Avrupalıya ilişkin zihniyet değişimini takip etmek açısından sefirler ve sefaretnameler önemli bir imkân ve kaynaktır. Değişimin hızını ve yönünü bilmek adına yüzeysel bir inceleme bile çok şeyler kazandırır. Bu bağlamda 1665 yılında Viyana'ya elçi olarak giden ve görevi kapsamında bir rapor hazırlayan Kara Mehmed Paşa'nın anlattıkları ve Viyana'da bulunduğu süre içerisinde Osmanlı'yı temsil bakımından takındığı tutum ve davranışlar önemlidir. Viyana'ya gönderilen Kara Mehmed Paşa'nın mahiyetinde 299 kişilik kalabalık bir grup vardı. Mehter heyeti de buna dâhildi. Elçi, ısrarla Viyana'ya mehter eşliğinde girmek istemiştir. Bu istek kabul edilmemiştir. Ancak Kara Mehmet Paşa, uzun ve yorucu müzakerelerden sonra bu isteğini kabul ettirmiştir. Şehre mehter eşliğinde girmiştir. Bütün şehir, bir saat boyunca mehter dinlemiştir. Elçi, bunu bir gurur kaynağı olarak sefaretnamesinde detaylıca anlatmıştır. Kara Mehmet Paşa'nın mahiyetinde Evliya Çelebi de vardı. O da elçinin sefaretnâmesinde anlattıklarına paralel bilgiler vermektedir. Osmanlı elçisinin mehterde ısrar edişi İmparator I. Leopold'un karşı çıkışını Evliya Çelebi şöyle anlatmıştır:

Mehterhanesin çalmasımlar ve benim mehterhanem paşanın önü sıra çalınıns deyince ol an paşa bir ateş pare olup ider baka kâfirler siz beni bu şehirde bir hafta oturtmanın aslı fer'i ve neticesi bu mu çıktı bu sizin ettiğiniz teklifi malayutaktır, bize tazimen midir yoksa tahkiren midir dedikte kefereler etti haşa, haşa sümme haşa bu cevaplar sultanıma tahkir ola. Ayrıca Kara Mehmet Paşa şunları da söyler: Ben Mekke, Medine ve Kudus-ü Şerif ve Bağdat ve Halep padişahının elçisi olam niçin sancak-ı resulüllahı açmam ve niçin mehterhanemi çalmam. Bu sizin teklifiniz üzre krala varmam ve kanun-u Al-i Osman'ı bozman (Evliya Çelebi, 1928, s. 202).

Hiç kuşkusuz mehter sembolik bir değere sahipti. Mehterin kabulü, Osmanlı'nın üstünlüğünü kabul anlamına geliyordu. Elçinin *mehter savaşı* sonucunda Viyana ve çevresi, dokuz aya yakın bir süre mehter dinlemek zorunda kalmıştır. Bu durum etkisini Mozart ve

Beethoven'in bestelerinde gösterecektir. Mozart mehterden etkilenecek Türk Marşı'nı bestelemiştir. Ayrıca *Saraydan Kız Kaçırma* operası ile *Sarayda Kıskançlık* adlı baleyi ve ayrıca *Türk Konçertosu* adlı bir keman konçertosu da bestelemiştir. Beethoven, 9. Senfonisi mehterin etkisini taşımaktadır. Kara Mehmed Paşa'nın şahsında kendisini açığa vuran Osmanlı gururu, birkaç yıl sonra olanca biçimiyle tekrar kendini açığa vuracaktır.

IV. Mehmed'in elçisi sıfatıyla 1669'da Paris'e giden Müteferrika Süleyman Ağa, Osmanlı özgüveninin ete kemiğe bürünmüş bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa Kralı XIV. Louis'in, dostluk mesajlarını iletmek ve iki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirilmesi ile ilgili görüş ve tekliflerini bildirmek amacıyla İstanbul'a gelen Fransız elçisini takiben Fransa'ya gönderilen Müteferrika Süleyman Ağa, Fransa'ya ulaştığında Osmanlı gurur ve ihtişamının temsilcisi olarak hareket etmiştir. Süleyman Ağa, Marsilya'da kendisini karşılamaya gelen belediye başkanına önem vermeyerek atından bile inmemiştir. Bu tavrını elçiliği süresince devam ettirmiştir. Kendisi ile görüşmek isteyen Fransa Hariciye Nazırını kabul etmemiş ve Kralla görüşme istediğini bildirmiştir. Süleyman Ağa'yı misafir eden Hariciye Nazırı, talebinin kabul edilemez olduğunu izah etmek için çabalamak ve bu arada da Osmanlı'yı her haliyle temsil eden elçinin gönlünü hoş tutmak için adeta çırpınıp durmuştur. Gönlünü hoş tutmak için Osmanlı elçisi Türk usulü ağırlandı. Alaturka hazırlanan bir odada kahve ikramında bulunmuş, Fransızlar dahi Osmanlı usulü giyinerek Süleyman Ağa'ya büyük ilgi göstermişlerdir. Fransız Hariciye Nazırı, Süleyman Ağa'ya kralla değil de kendisi ile görüşmesi gerektiğini, Fransa'da işlerin bu şekilde yürüdüğünü anlatmaya çalışmıştır. Buna karşılık Süleyman Ağa, *ben buraya Fransa'nın nasıl yönetildiğini öğrenmeye gelmedim* (Ahmet Refik, 1331, s. 14) diyerek ısrarla Sultan'ın nâmesini Kral'a bizzat kendisinin vereceğini söylemiştir. Süleyman Ağa'yı isteğinden vazgeçirmek mümkün olmayacaktır. Süleyman Ağa'yı ikna edilemeyeceği anlaşılınca, bu olağanüstü Osmanlı elçini Kral ile görüştürmek zorunda kalınmıştır. Süleyman Ağa elçiliği dâhilinde gördüklerini ve yaşadıklarını sefaretnamesinde detaylı bir şekilde anlatmıştır (Gündüz, 1973, s. 16). Fransa'nın deniz ve kara birliklerinin düzeninden ve talimlerinden bahsetmiştir. Fransa'daki egemen olan asayiş dikkatini çekmiş ve bundan detaylı bir şekilde bahsetmiştir. Yollarda ve şehirlerde haramzade ve şakilerin olmadığını ve Fransızların her yerde evlerinde olduğu gibi güvenlik içerisinde yaşadıklarını anlatmıştır. Osmanlı'nın özellikle Anadolu'da ciddi düzeyde asayişsizlik problemi yaşadığı bir zaman da bu tespitler oldukça önemli ve anlamlıdır. Süleyman Ağa'nın ilgisini kendi ülkesinde olmayan şey çekmiştir. Osmanlı'daki şehzadelik

durumunun işleyişi ile Fransa'dakinin arasındaki fark da Süleyman Ağa'nın dikkatini çeken özellikler arasındadır:

Fransızların âdetlerine bizim âdetimiz benzemez. Onların şehzadeleri bizim şehzadelerimiz gibi sarayın içinde saklanmazlar. Şehzadeler on yaşına gelince onlara ilm-i hendese vesâir umura müteallik olan şeyleri talim ederler ve lalası dahi büyük adamlar ile konuşup görüşmesini talim eder. Françe'de büyük kardeş nail-i taht olur kanunları böyledir ve asla değişmez. Kanunları böyle olmağla Françe diyarında bunun için kavga olmaz (akt. Ahmet Refik, 1331, s. 14).

Harem konusunda da bir karşılaştırma yaparak “Françe'de harem yoktur hatta padişahın sarayında bile yoktur” demiştir. “Françe padişahının bir karıdan ziyade karısı olmaz” (Gündüz, 1973, s. 12) diyen Süleyman Ağa, bunları anlatırken ve bu konularda Fransa ile Osmanlı'nın birbirlerinden çok farklı olduğunu vurgularken, üstü kapalı bir şekilde, Fransa'ya ilişkin anlattıklarını olumlu bulduğunu, Osmanlı'ya ilişkin olanları ise olumsuz bulduğunu hissettirmiştir. Süleyman Ağa, Paris'i çok beğenmiştir. Fakat daha çok Versailles Sarayını beğenmiş ve anlatmıştır. Bu anlatımıyla da Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin öncülüğünü yapmıştır. Süleyman Ağa'nın saraya ilişkin anlattıklarında sarayın büyüklüğüne ve bahçe düzenlemesine vurguları dikkat çekicidir. Osmanlı'nın Topkapı Sarayını son derece mütevazı bulduğu açıktır. Ancak onun özentisi mütevazılığın vesile olduğu sadelik değil, Versailles'ın şatafatıdır. Fakat onun fark etmediği, o zamanlarda Fransızların Osmanlıya özeniyor olmalarıdır. Bu günleri takiben Fransa'da yaygınlık kazanan *Ala Turca* modası, Süleyman Ağa'nın ne kadar ilgi ile karşılandığının önemli bir işaretidir. Kahve bu etkinin somut örneklerinden birisi olacaktır. Fransızlar, Süleyman Ağa sayesinde ilk kez içtikleri kahveyi pek severler ve kahveyi sonraki zamanlarda en çok içtikleri içeceklerden birisi haline getirirler.

Gördüğü ilgi sebebiyle sefaretnameler arasında en önemlisi Çelebi Mehmed Efendi'nin kaleme aldığı sefaretnamedir. Bu sefaretnamede, bir Osmanlı devlet adamının sahip olduğu zihniyeti ve bu zihniyetin gereği olarak Avrupa'nın ve Avrupalının değerlendiriliş tarzını olanca açıklığıyla bulmak mümkündür. Çelebi Mehmed Efendi gittiği ülkeyi *Fransa* veya *Frengistan*, insanları ise *Frenkler* veya *Efrenk taifesi* olarak nitelemiştir. Bu nitelermeler Osmanlı kimliğinin özgüvenini ve itibarını yansıtmaları açısından önemlidir. Bu ifadelerde güçlü bir şekilde ‘ötekileştirici’ anlayışın etkileri hissedilmektedir. Hatta hayran olunan durumlarda bile bu etki kendisini ortaya koymaktadır. Bu açıdan Paris'teki saray ve zengin kesimin malikânelerini çevreleyen bahçeler hakkında değerlendirme yaparken *Dünya müminin zindanı, kafirinse cennetidir* hadisine atıfta bulunmuş olması dikkat çekicidir; bir

hayranlık söz konusudur ancak *kâfir* nitelmesi ile söz konusu hayranlık güçlü şekilde kayıt altına alınmaya çalışıldığı hissedilmektedir.

Çelebi Mehmed Efendi Osmanlı gururunun ve özgüveninin temsilcisi rolünü yerine getirmeye çalışmıştır, fakat şu da var ki gördükleri karşısında hayran kalmaktan kendisini alamamıştır. Edebiyat tarihçisi Ahmet Hamdi Tanpınar (1901-1962), Mehmed Efendi'nin Fransa'ya gönderilişini geçmişle karşılaştırma yaparak yorumlarken, aynı zamanda gerçekleşen zihniyet değişimine de dikkat çekmiştir. Tanpınar'a göre Sultan III. Ahmed'in sefiri Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, 1721 de gittiği Paris'i, Evliya Çelebi'nin Viyana'yı seyrettiği gibi Kanunî asrının şanlı hatıraları arasında ve bir serhat mücahidinin mağrur gözü ile görmemiştir. O, XVIII. yüzyıl Paris'ine Karlofça'nın ve Pasarofça'nın milli şuurda açtığı hazin gediklerden ve devlet işlerinde pişmiş zeki bir memurun tecrübesiyle bakmıştır (Tanpınar, 1976, s. 9, 10). Tanpınar, Mehmed Efendi'nin sefaretnamesini değerlendirirken 'Hiçbir kitap garplılaştırma tarihimizde bu küçük sefaretname kadar mühim bir yer tutmaz. Okuyucu üzerinde 'Binbir Gece'ye iklim ve mahiyet değiştirmiş hissini bırakan bir kitabın hemen her satırında gizli bir mukayese fikrinin beraberce yürüdüğü görülür. Hakikatte bu sefaretnamede bütün bir program gizlidir' (Tanpınar, 1976, s. 44) tespitinde bulunmuştur. Faik Reşit Unat da (1899-1964) benzer tespitinde bulunmuştur. Unat'ın tespiti şöyledir: 'Osmanlı sefaretnameleri arasında en ehemmiyetli bulunanı ve memleket hayatında yaptığı mühim tesirler itibariyle de çok verimli olanı, hiç şüphesiz Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesidir' (Unat, 1987, s. 53, 54).

Çelebi Mehmed Efendi, 1718 tarihli Pasarofça görüşmelerine katılan Osmanlı heyetinde yer almış tecrübeli bir devlet adamıydı. Dolayısıyla elçi olarak gittiği Fransa, devlet mekanizmasının işleyiş tarzı, toplumsal kurumları ve insanlar hakkındaki gözlemleri sıradan bir gözlemcinin tespitleri olarak değerlendirilemez. Bu hem zamanı açısından böyledir ve hem de sonrası açısından. Böyle olduğu içindir ki, onun Paris'e, Versailles sarayına, yaşayış tarzına ilişkin gözlem ve tespitleri zamanın Osmanlı yönetim kadrosunda karşılık bulacak ve Çelebi Efendi'nin anlattıklarından hareketle bir çevre düzenlemesi ve yaşayış tarzı inşa edilmeye çalışılacaktır. Çelebi Efendi, sefaretnamesinde ağırlıklı olarak karşılama törenlerinden bahsetmiş olmakla birlikte, gördüğü ve inceleme fırsatı bulduğu rasathaneler, opera ve tiyatro bina ve ortamları, mimari yapılar, mühendislik eserleri, şeker ve ayna imalathanesi, askerlerin talimleri, askeri hastane, botanik bahçesi dikkatini çeken ve anlatma ihtiyacı duyduğu şeyler arasında yer almaktadır. Anlattıkları arasında kadınlara özel bir yer ayırmıştır. Fransız kadınların tutum ve davranışları fazlasıyla ilgisini çekmiştir. Kadınların

erkeklerden gördükleri ilgi ve alaka, kendilerine yönelik nezaket ve hoşgörüden hareketle *Fransa'nın kadınların cenneti olduğu söylenebilir* tespitini dile getirmekten kendisini alamayacaktır.

Çelebi Efendi, Osmanlıdaki zihniyet değişimi açısından önemli bir örnektir. Çelebi Efendi, büyük oranda dayanaklarını kaybetmiş, yine büyük oranda içi boşalmış bir gururun temsilcisi olarak davranmaya çalışırken esasen alttan alta, aşağıladığı Fransızlara özenmekte, onlara gıpta ile bakmaktadır. Onun bu beğenisinde ve özentisinde Osmanlı-Fransız karşılaştırması vardır ve karşılaştırmada Fransa'ya yönelik açıkça dile getirilmeyen ama satır aralarında varlığını güçlü şekilde hissettiren takdir ve beğenin izleri vardır. Fransa'da gözlemlediği ve katıldığı salon kültürünün etkisinde kalmıştır. Kadınların aşırı bulduğu ilgisinden rahatsız olmuş gibi davranmakla birlikte, zevk aldığı da açıktır.

Binlerce kadının azap verici bakışları arasında güç bela iftar açarak yemeğimizi yedik. Daha sonra teravih namazını kıldık teravih kıldığımızı da ertesi gün duymuşlar yine iftara yarım saat kala iki bine yakın kadın kız konağımızı bastılar. Her birinin ellerinde şekerleme ve çörekler vardı. İftarımızı açıp yemeğimizi yedik. Muhterem misafirlerimiz bir türlü gitmek bilmiyorlar. Gece ta saat üçe kadar yanımızda kalıp bizleri rahatsız ediyorlardı. Meğer teravih namazını kılmamızı bekliyorlarmış. Yapacak başka işimiz ve çaremiz kalmadı, mecburen kalktık abdest alıp teravih namazımızı kıldık (Yirmisekiz Çelebi Mehmed, 1975, s. 78).

Çelebi Efendi Fransa'da görme ve inceleme imkânı bulduğu şeyleri anlatmakla kalmamış, ülkesine dönerken yanında Osmanlı'da da olmasını istediği bazı şeyler getirmiştir. Dönüşü sırasında yanına aldıkları arasında şehir planlarının bulunması önemlidir. Bu planlar İstanbul'daki imar faaliyetleri için bir model görevi görecek ve *Lale Devri* olarak isimlendirilen dönemdeki imar çalışmaları ve yerleşim merkezi düzenlemelerine ilham kaynağı olacaktır. Çelebi Efendi'nin dönüşünde İstanbul'a getirdiği eşyalar arasında bulunan dürbünler, kumaşlar, teleskoplar, gözlük camları, asma saatler önemlidir. Bu ilgi bilim ve teknikteki farklılığın getirdiği bir ilgi ve hissedilen ihtiyacın yansıması olarak değerlendirilebilir. Ancak Çelebi Efendi'nin ülkesine getirdiği hediyeler arasında yer alan bin şişe şarap ise son derece manidardır. Başta Sultan ve Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya takdim ettiği eşyaların büyük kabul gördüğünü ise Damat İbrahim Paşa'nın bir sonraki sene, Avrupa'dan optik aletler, gözlük camları, dürbün, mikroskop, ayna, saat, bin şişe şampanya ve dokuz yüz şişe Bourgogne şarabı sipariş etmesinden anlıyoruz.

Çelebi Efendi'de karşımıza çıkan ve sefaretnamesinin cümlelerinde kendini ortaya koyan gururuna karşılık, ifadelerinin satır aralarına yayılmış üstü örtük 'ötekine' yönelik ilgi ve beğenisinin garip birlikteliği bir yana; Osmanlı'nın köklü geçmişe sahip olan ve geçmiş

dikkate alındığında sahiplerince kolaylıkla haklılaştırılabilir gururu sonraki birçok sefir tarafından olanca biçimiyle temsil edilmeye devam etmiştir. Yoksa Çelebi Efendi ile veya bir başkası ile Avrupa'ya ve Avrupalıya yönelik hayranlık birden başlamış değildir. Osmanlının kendisini merkeze alan, kendisini Avrupalı karşısında itibarlı ve üstün gören anlayışı uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Fakat şu da var ki bir kez alttan alta hayranlık da başlamıştır. Osmanlı gururunu, başlamış olan Avrupa hayranlığına rağmen devam ettiren sefirlerden bir diğeri ise 1730'da Viyana'ya gönderilen Mustafa Efendi'dir. Mustafa Efendi, Avusturya'yı *Nasarâ mûlûkî, mecmû-i Frengistan* veya *Avrupa* olarak isimlendirmiştir. Mustafa Efendi, siyasi ve askerî açıdan Osmanlı ile Avusturya devletlerinin karşılaştırmasını yapmış ve kuşku duymaz bir inançla Osmanlı'nın daha üstün olduğunu dile getirmiştir. Hatta toplumsal yapıyla ilgili önemli bir tespitte bulunmuş ve Osmanlının farklı din ve mezhep mensuplarını bir arada huzur ve güvenlik içerisinde bir arada yaşama imkânı sunduğunu gururlanarak dile getirmiştir. Bu arada, Avusturya'nın birçok idari ve toplumsal problemini çözemediğini, sıkıntılı durumda olduğunu belirtmiştir.

1755 yılında Lehistan'a gönderilen Ali Ağa da 1730'da Viyana'ya gönderilen Mustafa Efendi gibi Osmanlı gururunun önemli temsilcilerinden birisidir. Ali Ağa gittiği ülkeyi *kâfiristan*, insanların ise *kâfirler* olarak nitelemiştir. Lehistan'dan *kâfiristan* olarak bahseden Ali Ağa, Kamanıçe kalesinin *kâfirlerin* eline geçmesinin üzüntüsünü güçlü şekilde açığa vurmuştur. 1748'de Viyana'ya gönderilen Mustafa Hattî Efendi de benzer tutum ve anlayışa sahiptir. Mustafa Hattî Efendi ekibiyle birlikte Belgrat'a ulaşmalarını *dârü'l-cihâd'a varmak* şeklinde ifade ederken, Mohaç'a ulaştığında ise Kanuni dönemine ait bazı olayları ve Kanuni'nin Macar kralını yenilgiye uğratmasını hatırlamıştır. Hatırladıklarıyla Osmanlı gururu kabarmıştır. Ahmed Resmi Efendi de yolculuğu sırasında Kamanıçe kalesine geldiğinde geçmişi hatırlamış ve kalenin *Leh keferesi pençesine* düşüşünden, sonra tekrar alınışından ve Karlofça ile terkedilmek zorunda kalınmasından üzülen bahsetmiştir. Bu arada özellikle de kaledeki iki caminin halinden dolayı kapıldığı üzüntü güçlü şekilde ifadelerinde karşılık bulmuştur. Ahmed Resmi Efendi de *Osmanlı* olmanın gururuna sahiptir ve Macaristan bölgesindeki yerel yöneticilerin Osmanlı idaresi döneminden övgülerle bahsedişlerinden memnun olmuştur. Tüm bunlar ise bireysel tercihin gereği veya tesadüflerin ürünü tutum ve tavırlar değildir. Zira Osmanlı devleti XVIII. yüzyıl Avrupa'sında itibarı oldukça yüksek devletlerden birisiydi. *Bu dönemin Osmanlısı mevcut itibarına katkı sağlayacak yeni bir şeyler yapabiliyor muydu?* sorusu tartışılabilir, ancak geçmişte oluşan itibarı hala kendisine katkı sağlamaya devam ediyordu. Osmanlı, Avrupalının korku, merak

ve hayranlığının öznesi durumundaydı. Bu sebeple kitleler, bazen uzun yolculuklara katlanarak Osmanlı elçisini görmeye geliyor, Osmanlı elçisini görme çabaları izdihamlara yol açabiliyordu. Sefirler ise bu ilgiden memnun olmakla birlikte, sebebi konusunda farklı şeyler düşünüyorlardı. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, gösterilen ilgiyi sefaret heyetlerine duyulan hayranlık ile açıklarken, Saîd Efendi ve Azmi Efendi söz konusu ilgiyi Osmanlı devletinin şan ve şerefine gösterilen bir hürmet olarak görmüştür. Ahmed Resmî Efendi, sefaret heyetinin ihtişamına gösterilen ilgi olarak algılamışken, Vâsıf Efendi, Osmanlı memurlarını görme isteği olarak yorumlamıştır. Râtib Efendi'ye göre ise, bu ilgi özellikle Osmanlı'ya duyulan muhabbet ve rağbetten kaynaklanmaktadır. Tüm bunların ötesinde Avrupalı için Osmanlı, XVIII. yüzyılın sonuna kadar kudretli bir devlet olarak anlam kazanmaya devam etmiştir. Osmanlı'nın gücü ve kudreti konusundaki değişimin ilk güçlü sinyalleri 1768-1784 Rus savaşında hissedilmektedir. Osmanlı ülkesi bu tarihe kadar birçok Avrupalı için takdirlerin konusu ve örneği olarak anlam kazanmaya devam etmiştir. Bunun somut örneklerinden birisi Voltaire'in *Candide*'sidir. *Candide*'nin uzun muhakemelerin sonunda İstanbul'da yaşamayı tercih etmesi, yazarının Osmanlı konusundaki tutum ve anlayışını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Nötr bir durumu ifade eden değişim karmaşık bir süreçtir. Değişim, “çözülme”, “yozlaşma”, “eskime”, “tahrip olma” biçiminde gerçekleşebileceği gibi “mükemmelleşme”, “gelişme”, “sistemleşme” şeklinde de gerçekleşebilir. Her ne şekliyle olursa olsun, değişim bir şeyin iki farklı zaman kesitindeki görünüm, işleyiş veya niteliğinde gerçekleşen farklılaşmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla değişimi inceleyebilmek için karşılaştırma yapmayı sağlayacak iki aynı kesiti dikkate almak gerekmektedir. Bu durumu zihniyet ve söz konusu zihniyetten beslenen kimlik algısı üzerinden açıklamak gerekirse; her zihniyet değişir ve dolayısıyla bu zihniyetten beslenen kolektif kimlikler de değişir. Kolektif kimliğin inşasındaki değişimi takip edebilmek için, kimliğin inşasında başat rol üstlenen “öteki” algısını dikkate almak önemlidir. Bu durumu, bu araştırmanın konusunu teşkil eden geleneksel Osmanlı zihniyeti ve bu zihniyetten beslenerek inşa olunmuş egemen kolektif kimlik açısından ifade etmek gerekirse; Osmanlı zihniyetinin geleneksel niteliğe sahip biçim ve içeriğini temsil eden XV-XVI. yüzyıldaki egemen zihniyet takip eden zamanlardaki değişim sürecinin bağımsız değişkeni durumundadır. XVII. yüzyıl ise değişimin seyrini ve niteliğini tespit çabasında bağımlı değişken olarak dikkate alınabilir. Zira geleneksel Osmanlı zihniyetindeki değişimi takip edebilmek için XV-XVI. yüzyılda egemen öteki algısını XVII.

yüzyıldaki ile karşılaştırmak önemli tespitlere ulaşmaya imkân sağlamaktadır. Karşılaştırmada, ötekini niteleyen sözcükler temel ölçüt araçları niteliğindedir. Zira Osmanlının ötekini teşkil eden Avrupa algısını, Avrupa'yı ve Avrupalıyı niteleyen sözcükler üzerinden takip etmek değişimi tespit etmede önemli imkanlar sunmuştur.

Araştırma yürütülürken Osmanlının ötekisi durumundaki Avrupa ve Avrupalıyı niteleyen ve günlük kullanımıyla dilde yer alan başta “Frenk” olmak üzere bazı sözcükler dikkate alınmıştır. Ayrıca dönemin tarihsel metinlerinde karşılık bulan Avrupa/Avrupalı tanım ve nitelermeleri de dikkate alınana referanslar arasındadır. Bunlara ilaveten konumuz açısından Osmanlı devletinin Avrupa devletleriyle ilişkilerinde anlam ve işlev kazanmış sefaret kurumunun işleyiş tarzı ve Osmanlı sefirlerinin Avrupa/Avrupalı algıları da dikkate alınanlar arasındadır. Tüm bunlar dikkate alındığında Osmanlı zihniyetinde Avrupa ve Avrupalıya ilişkin olumsuzdan olumluya yönelik olmak üzere bir değişim süreci yaşandığı tespit edilmektedir.

Kaynakça

- Ahmet Refik (1331). *Tarihi simalar*. İstanbul: İbrahim Hilmi Matbaası.
- Akıncı, G. (1973). *Türk Fransız kültür ilişkileri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Aşıkpaşaoğlu. (1985). *Aşıkpaşaoğlu tarihi*. (A. N. Atsız, Haz.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Can, M. (2020). Osmanlı Devleti'nde elçi mübadelesi. *History Studies*, 12(1), 87-102.
- Dadan, A. (2006). XVIII. yüzyılda Osmanlı sefirlerinin Avrupa algısı (kâfirlerin cenneti). *Marife*, 6(3), 269-281.
- Evliya Çelebi. (1928). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. C 7. İstanbul: Türk Tarih Encümeni.
- Günce, Ş. (2020). Osmanlı Devleti'nde ilk daimi elçilikler ve diplomasiye olan etkileri. *OSMED*, 6(10), 101-114.
- Linton, A. ve Wagley, C. (1971). *Ralph Linton*. New York: Columbia University Press.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*. (H. Portakal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1944).
- Martindale, D. A. (1951). *Elements of sociology*. New York: Harper Press.
- Martindale, D. A. (1967). *National character in the perspective of the social science*. Philadelphia: American Academy of Political and Social Science.
- Sumner, G. R. (1927). *The Science of society*. New Haven: Yale University Press.
- Şirin, İ. (2004). *Osmanlı seyahatnâmelerinde Avrupa (1839-1876)* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Tanpınar, A. H. (1976). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Toynbee, A. J. (1979). *A Study of history*. Oxford: Oxford University Press.
- Unat, F. R. (1987). *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi. (1975). *Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi sefâretnamesi*, (A. Uçman, Haz.). İstanbul: Tercüman Yayınları.

Japon Kültürü İçeriklerine Erişimde Google Arama Sorgu Becerileri

Buğra ZENGİN¹, Cahit KAHRAMAN²

Öz

Birbiriyle ilintili unsurlar oldukları için bir dili öğrenme ile o dilin kültürünü öğrenme arasında bağlantılar vardır. Öğrenilen dilin kültürünü öğrenme için yardımcı olan kaynaklar açısından çeşitlilik, tercih edilen bir durumdur. Bir yabancı dili öğrenmek isteyenlere olabildiğince çeşitli kaynak sağlanmalı ya da çeşitli kaynaklara erişim yolları gösterilmelidir. Bu araştırma bu kaynak çeşitliliğine erişim açısından ne gibi bir strateji izlenmeli sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmanın alt soruları ise Google arama komutları ile bu strateji doğrultusunda ne tür arama sorguları üretilebileceği ve bir kaç dilde ve farklı ülke adreslerinden elde edilen verilerden ne tür sonuçlar çıkarılabileceğidir. Bu çalışmada sergilenen arama sorgu çeşitliliği, keşfederek öğrenme ve materyal geliştirme açısından bilinç geliştirme ihtiyacına işaret etmektedir.

Anahtar Sözcükler

Japon kültürü
popüler kültür
içerik üretimi
materyal geliştirme
Google arama becerileri

Makale Hakkında

Geliş Tarihi: 17.08.2022
Kabul Tarihi: 10.10.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1163535

Google Search Query Skills in Accessing Japanese Culture Content in Different Languages

Abstract

There are links between learning a language and learning the culture of that language, as they are interrelated elements. Diversity is preferable in terms of resources that help to learn the culture of the learned language. For those who want to learn a foreign language should be provided with as many resources as possible or ways to access various resources should be demonstrated. This research seeks to answer the question of what strategy should be followed in accessing this diversity of resources. The sub-questions of the research are what kind of search queries can be generated in line with this strategy with Google search commands and what kind of results can be drawn from the data obtained in few different languages and from different country addresses. The variety of search queries displayed in this article points to the need for awareness-raising in terms of learning by discovery and material development.

Keywords

Japanese culture
popular culture
content production
materials development
Google search skills

About Article

Received: 17.08.2022
Accepted: 10.10.2022
Doi:
10.20304/humanitas.1163535

¹ Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, bzenigin@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7443-5256

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Tekirdağ/Türkiye, ckahraman@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9270-7967

Giriş

Dil ve kültür için gereken kaynak derleme çalışmalarında kaynak çeşitliliği büyük önem arz eder. Japon kültürüne dair gerekli içeriğe erişimde Japonca öğretmenlerinin hâkim oldukları Japoncanın yanında öğretici ve öğrencilerin ortak olarak bildikleri dillerin hepsinden yararlanmak kaynak çeşitliliği açısından etkili bir stratejidir. Türkiye bağlamı konusunda değerlendirme yaparsak, hem öğreticiler hem de öğrencilerin ana dili Türkçe ve hedef dilin Japonca olması hariç aynı dilin paylaştığı bir diğer olasılık İngilizcedir. Japonya’da bazı kurumlarda, yabancı öğrencilere yönelik verilen Japonca derslerde kullanılan materyalin de İngilizce üzerinden olduğu bir gerçektir. Bunun nedeni, Japonya’ya gelen yabancı öğrencilerin tüm dünya ülkelerinden olmaları ve ortak dilin İngilizce olmasıdır. Ancak bu imkânı maksimize edecek en önemli araç Google operatörleri veya komutlarıdır.

Materyal geliştirme süreçlerinde erişime açık Japon kültürü içeriklerden materyal derlenmesinde özellikle başlangıç seviyesinde Japonca öğrenen ana dili Türkçe olanlar öğrenme süreçlerini kolaylaştırmanın yolu, bu öğrencilere bildikleri dillerdeki kaynakları değerlendirme yollarını göstermektir. Bu kaynaklara erişimin yollarından biri ise çevrimiçi arama komutlarını kullanmaktan geçer ve öğrencilerin ana dili ya da birinci dili olan Türkçeden ve bildikleri diğer yabancı dillerden yararlanmak alternatif bir seçenek olacaktır.

Yabancı dilleri öğrenmede araç olarak bilinen diğer dillerden faydalanma dil politika setine dahil edilebilir. İngilizce bölümlerini kazanan bazı öğrenciler arasında yabancı dil süreçlerinde başlangıçtaki amaçlarının İngilizceden farklı bir dil, örneğin Japonca, olması karşılaşılan bir durumdur. Bu öğrencilerin ana dili / birinci dilleri olan Türkçede üretilmiş kaynak yanında Japonca ve İngilizce kaynaklardan da azami şekilde faydalanma stratejileri geliştirmektedir.

Bu ve benzeri durumların da düşünüldüğü senaryolar için İngilizceyi pragmatik olarak Japon kültürü konulu içeriklere ulaşmak için kullandığımızda kaynak içerikleri açısından önemli düzeyde avantaj elde etmiş olacağız. Google arama motorunun taradığı içerikler açısından karşılaştırma yapıldığında Türkçe kaynaklar İngilizce kaynaklara göre daha az sayıda olduğu durumlar genelde deneyimlenen bir olgudur. Türkçe kaynakları nicel ve nitel olarak artışının sağlanması ihtiyacının yanında pragmatik stratejilerden biri İngilizceyi yabancı dil olarak zaten bilen kişilere diğer dilleri öğrenmelerinde araç olarak kullanma yollarının öğretilmesidir. Diğer bir strateji Japonca ve İngilizce kaynakların Türkçeye çevrilmesinin sağlanmasıdır.

Materyallerin öğretim ve öğrenim üzerindeki kritik etkisi olduğu görüşü konusunda artan bir fikir birliği vardır (Li ve Xu, 2020). Materyallerin öğretimin içeriğini tanımlamadaki asli rolü yazılı kaynaklarla desteklenmiştir (Littlejohn, 2011; Tarone, 2014). Materyallerin kullanılması ve geliştirilmesinin, her biri aynı zamanda bir materyal kullanıcısı olan öğretmenlerin öğretmenliği öğrenme süreçlerine katkısı vardır (Li ve Xu, 2020; Tomlinson, 2018). Li ve Xu (2020)'ya göre küresel çaptaki eğitim ortamlarında insan yapımı olan eserlerin doğru değerlendirilmesine dair koşulların araştırılması, materyal kullanımında tüm dünya öğretmenlerinin karşılaştığı katılık sorunundan kurtulmaları ve materyal kullanım süreçlerinin daha merak uyandıran, zenginleştirici ve insanları güçlü kılan deneyimlere dönüşmesine iç gözü sağlayan fikirler verecektir.

Türk Araştırmacıların Japon Kültürü Konulu Eserlerinden Örnekler

Materyal geliştirmenin önemi yanında bu içeriklerin tanınırlığı da çok önemlidir. Örneğin Türk akademisyenler tarafından Japon kültürü üzerine yazılmış ve yayınlanmış yapıtların tanınırlığının artması ve dünyanın dört bir yanında meslektaşlarının eserlerinde alıntılanması farklı ülkelerdeki materyal geliştirme süreçlerine de olumlu yansıyacaktır. Google arama becerileri eğitimi bu noktada da yararlı olacaktır.

Budizm'in dünya görüşünü kolayca anlaşılır kılmak için yapılan Budist resim ve heykeller, "Budist inanç ve misyonları için yapılmış olsalar da sanatsal değere sahiptir. Bu sebeple her bir dini objeyi birer sanat eseri olarak kabul etmekteyiz." Öğretilerinin unutulmaması amaçlı olarak yapılan Buda tasvirlerindeki Buda figürleri aslının muhteşemliği ve duyulan saygıyı sergilemektedir. Çin'den çokça etkilenmesine rağmen zamanla kendine has gelişim gösteren Japon Budizm'i ve Japon Budist sanatı ve bunun yanında Japonlarca Şinto geleneklerinin de devam ettirilmesi ile yepyeni bir sanat anlayışı geliştirilmiş olundu (Özdemir, 2021, s. 263). Japon toplumunda Budist ve Şinto inancını yansıtan sanatsal yapıtlar da Japon kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır.

Masallar bir milletin düşünce tarzını, dünya görüşünü yansıtmaktadır. Momotaro'nun Japonya'nın en bilinen masallarından olduğunun altını çizen Ege ve Toksöz (2021) Momotaro masalındaki arketipleri inceleyerek Japon kültürü ve mitik yapısını yansıtan milli değerler ve sembollerin masal aracılığıyla çocuklara/yetişkinlere nasıl aktarıldığını açıklamaya çalışmışlardır.

Türkiye'de Momotaro'nun işlendiği makalelere ulaşmak isteyen bir araştırmacı Google operatörlerini kullanma becerilerini edinmişse [intitle:momotaro site:tr filetype:pdf] aramasını girerek bu konuda Türk araştırmacılar tarafından yazılmış bir esere ulaşmış olur.

Kahraman (2016), Japon kültüründe geçiş törenleri Japonların ömürlerinin farklı dönemlerindeki bir statüden başka bir statüye geçiş evrelerini sergiler. Japonya'daki geçiş törenlerinin en yoğun yaşandığı evreler doğum öncesi ve doğumdan hemen sonrasını kapsayan zaman dilimleridir. Bu kutlamalar ve törenler büyüme aşamasındaki çocuklara eğitim, terbiye ve disiplin aşıladığı gibi ataların ruhlarına ve Şinto tanrılarına bağlılığı, aile-içi bağları güçlü kıldığı, bir başka deyişle aile bireylerinin birbirine kenetlenmesi ve yardımlaşma ruhunu beslediği, önemli kültürel olgulardır. [allintext:"geçiş törenleri" japonya filetype:pdf] şeklinde girilen bir arama sorgusu bu eserle aynı temaya sahip eserlere ulaşmamızda kolaylaştırıcı olabilir.

Nesnelerin (oyuncak bebek, iğne, bale ayakkabısı vb.) de onları uzun süre kullanan kişilerin bakış açılarına göre bir ruha sahip olduklarına inanılır. Belli bir amaca yönelik uzun süre kullanılan nesnelere artık bir ruha sahip olduğuna inanıldığından kolayca, gereksiz bir eşya gibi çöpe atılamaz. Bu gibi durumlarda Şinto ya da Budist tapınaklarında bu nesnelere için 'kuyo' denilen anma törenleri ya da ritüelleri uygulanır (Kahraman, 2019). Japon kültürü konulu araştırmalarından birinde Kahraman (2019) bu cansız nesnelere yönelik bu tür dini pratiklerin hangi amaçla yapıldığını açıklamaktadır. Bir başarıya ulaşmak ya da bir amaca yönelik kullanılan bu nesnelere minnettarlıklarını ya da şükranlarını ifade etmek amacıyla 'kuyo' ritüel pratikleri yapılmaktadır. Örneğin iğneyle dikiş öğrenen öğrenciler öğrenme sürecinde kullandıkları iğneler sayesinde gittikçe kendini geliştirirler. Bu süreç içinde kırılan iğneleri atmazlar ve iğneler sayesinde kendi ustalıklarını geliştirdiklerine inandıkları için duydukları şükran duygularını ifade etme amacıyla tapınakta 'kuyo' anma törenlerini düzenlerler. Bu törenlere ilgili dernek ve kuruluşlar temsil heyetlerin katılımlarıyla yapılır. Kahraman (2019)'ın saha araştırmasından aktarılan bu bilgiler günümüz Japon kültüründe hala geçerliliğini korumaktadır.

Kahraman (2017)'in karşılaştırmalı çalışmasında, Japon üniversite öğrencilerine zihinlerindeki Türkiye imajı, Türk öğrencilerine de zihinlerindeki Japonya imajı açık uçlu sorularla soruldu. Kültürle ilgili mutfak, anime, manga, Japon mimarisi, Japon inanışları, geleneksel Japon kıyafetleri gibi boyutlarda algılar ifade edildi. Araştırmanın Türk katılımcılarına göre Japon kültürü geleneklerin tevazu içinde korunmuş olduğu, köklü bir kültür olarak aktarılmıştır. Deniz ürünlerinin tüketilmesi, yeşil çay, çubuklarla yenen yemekler, suşi gibi konular çalışmada Türk insanının Japon mutfağına dair zihninde canlanan, aklına gelen bilgilerdir. Japonlar genelde hem Asya hem Avrupa kıtasında olan, doğu batı kavşağında yer alan gibi ifadelerle ülkenin konumunu ifade etmişler ve Kapadokya, Truva,

Efes, Pamukkale, Nemrut dağı ve Van gölü gibi lokasyonlardan bahsetmişlerdir. Katılımcıların neredeyse üçte biri Türk mutfağından bahsetmiş, Maraş dondurması, kebab, çay, lokum gibi örnekleri ifade etmişlerdir. Çok ilginçtir ki Kahraman'ın 2017 tarihli bu eserinde pek çok kişinin geçmesini bekleyebileceği baklava yer almamıştır. Zira Japonlar şerbetli tatlıları tercih etmemeleri olasıdır. Geleneksel Japon tatlılarının Şinto ve Budist tapınaklarında ikram edilmesi genelde gözlemlenebilecek bir olgudur.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, bir yabancı dil öğrenmek isteyenlere kültürel içeriklerine dair kaynak çeşitliliğine erişim açısından ne gibi bir strateji izlenmeli sorusuna cevap aramaktadır. Araştırmanın alt soruları ise Google arama komutları ile bu strateji doğrultusunda ne tür arama sorguları üretilebileceği ve farklı dillerde ve farklı ülke adreslerinden elde edilen verilerden ne tür sonuçlar çıkarılabileceğidir.

Yöntem

Bu çalışmada Google arama sorguları yaparak verilerin nicel karşılaştırmalı değerlendirmeleri yapılmıştır. Arama sorguları sonuçlarının sayısal verileri kaydedilip farklı arama sorgularının sonuç sayıları karşılaştırılmıştır. Çevrimiçi aramalarda Google arama motoru tercih edildi. Arama sorgusu, arama türü, sözcük, dosya türü, ülke uzantısı türleri göz önünde bulundurularak oluşturuldu. Arama sorgularının hepsi aynı günde girildi (13 Ağustos 2022). Sayısal değerler de doğal olarak farklılıklar görüldü, çünkü Google kapsama kapasitesi açısından ve internete girilen verilerdeki değişimler arama sonuçları statik değildir. Tüm aramalar tek bilgisayarda yapılmıştır. Bu eserdeki Google arama sorgu örnekleri yaparak ve keşfederek öğrenmeyle pratik edilmesi somut örnekler üzerinden öğrenme sürecini kolaylaştırıp hızlandıracaktır. Google arama üzerine yazılmış diğer eserlerde de komutlara dair açıklamaları bulmak mümkündür. Zengin ve Kaçar (2015) ve Zengin (2009) Google arama becerilerinin dil kalıpları açısından kontrol işlevine vurgu yapmıştır. Zengin ve Doğan (2018)'da ise akademisyenlerin dil kullanımını açısından arama becerilerinden azami yarar görmesi amacıyla farkındalık yaratacak bilgiler verilmiştir.

Girilen Arama Sorguları Senaryoları

Girilen aramaların kayda geçilip paylaşılmasının yanında bu aramaların neden ve nasıl yapıldığına dair bağlamsal ek bilgiyle de açıklanabilir. Dahası kurgusal durumlar düşünülüp arama senaryoları biçiminde de aramalarla ilgili aydınlatıcı bilgi kaydedilebilir.

Japonya'yla ilgili en geniş kapsamlı veri alınabilecek aramalardan biri de Girdi 1: ["how to * in japan"] olarak arama girildi. Ve elde edilen arama sonuç sayısı 3,140,000,000

olduğu görüldü. Çeşitlilik açısından ilk sayfada bile verimlilik netti. Örneğin how to travel in Japan, how to behave in Japan, how to move to Japan, how to negotiate in Japan, how to bow in japan, how to study in Japan gibi. Bu paragraf ve aşağıdaki paragraflardaki aramalarda metin içi ve metin başlığı içi gibi bir ayırım yapılmadığından bu terimler aramaya girilmemiştir.

Çeşitlilik elde edilen [“how to * in japan”] aramasında alternatif zenginliği kazanmak için elde edilen bazı arama sonuçlarının çıkarıldığı [“how to * in japan” - “how to live” - “how to watch” - “how to study” - “how to bow” - “how to behave” - “how to travel”] araması girildi. Elde edilen alternatif başlıklar: how to find a job as a foreigner, how to get around in japan, how to save money in japan, how to work in japan without speaking Japanese, how to use buses in japan, gibi örnekler gösterilebilir. Diğer Girdi aramalarda sayısal sonuç verilmemiştir.

Kapsamlı bir yemek araması Girdi 2: olarak [allintext:tempura katsu sashimi sushi udon ramen soba maki] girildi. Karşılaştırmalar için [katsu vs tempura], [“difference between katsu and tempura”], [“difference between tempura and katsu”] aramaları girildi. [“sashimi vs sushi vs nigiri”], [“sashimi vs sushi vs maki”], [“sashimi vs sushi vs roll”] ve [“sashimi vs sushi vs hand roll”] gibi çeşitler de sık arama listesinde belirdi.

Japon popüler kültür eserleriyle ilgili yapılabilecek arama sorgularına örnek olarak Girdi 3: [“types of manga”] diye sorgu girildi ve çıkan sonuçlardan yararlanarak [allintext:shonen shojo seinen josei kodomomuke] girildi, dahası başlıklara yönelik [allintitle:shonen shojo seinen josei kodomomuke] arama da sonuç verdi. Aradaki farklılıklara yönelik örnek olarak [“shoujo vs josei”] araması denendi, çıkan sonuçlardan yararlanarak [shoujo vs josei vs shounen vs seinen”] ayrı aramalar ortaya çıkmıştır.

Japonca ile ilgili çeşitli aramalar önerilebilir. Örneğin Girdi 4: [“japanese language schools”] girildi, sonra eğitim sitelerine özel bu arama dönüştürüldü Girdi 5: [“japanese language” site:ac.jp].

İngilizce olarak Japon kültürü ifadesi İngiltere sitelerinde yaklaşık 290,000 sonuç ile yüksek sayıda sonuç verdi Girdi 6: [“japanese culture” site:uk]. Aynı arama Almanya adresli sitelerle filtrelendiğinde de daha az sayıda ancak yine de çok sayıda sonuç verdi. Arama Girdi 7: [“japanese culture” site:de] girildiğinde sonuç sayısı yaklaşık 158,000 olarak görüldü, hatta sonuç sayısı Kanada ve Avustralya’yı geçti. İngilizce’nin ana dili olarak konuşulduğu Kanada için Girdi 8: [“japanese culture” site:ca] (yaklaşık 158,000) ve Avustralya için Girdi 9:

[“japanese culture” site:au] (yaklaşık 144,000), Yeni Zelanda için Girdi 10: “japanese culture” site:nz (yaklaşık 52,800) ile farklı sonuçlar elde edildi.

Aramamızı “tr” uzantılı “japanese culture” site:tr sonuçları yaklaşık 15,900 olurken, aramayı Türkçe kelimeleri ile Girdi 11: [“japon kültürü” site:tr] girildiğinde yaklaşık 13,200 sonuç elde edildi.

Gündelik hayata yönelik kelimeler de aratılabilir. KONBİNİ Girdi 12: [allintitle:konbini japanese] yaklaşık 1110 sonuç verdi, Girdi 13: [allintitle:konbini japan] yaklaşık 1000 sonuç verdi. N Japonca telaffuzda M’ye dönüştüğü için KOMBİNİ de aratıldı. Girilen Girdi 14: [allintitle:kombini japan] araması yaklaşık 116 sonuç, Girdi 15: [allintitle:”kombini” japanese] araması yaklaşık 99 sonuç verdi. Bu paragrafta tek kelimeler de çift tırnak içinde aranmıştır. Nedeni harf değişimleri olma gibi sorunlar olabilmektedir.

Aynı şekilde shimbun ve shinbun kelimelerrri için de benzer bir durum söz konusu olduğundan tek kelime olmasına rağmen genelde kalıplar ya da kelime dizilerini birebir aramak için kullanılan çift tırnak operatörü burada da kullanılmıştır. Girdi 16: [intitle:shimbun] yaklaşık 122,000, Girdi 17: [intitle:shinbun] yaklaşık 38,900 sonuç verdi. Aslında doğrusu N ile “shinbun” yazılır, fakat M ile yazılan daha çok sonuç vermiştir. M ile telaffuz kolaylığı ve daha yaygın kullanımından kaynaklanması olasıdır. İlginç bir şekilde sonuçlarda aynı gazetenin gazete isminde hem Shimbun hem de Shinbun kelimelerinin kullanıldığı sitelerini hizmete sunduğu görülmektedir.

Japonya’daki yaşam koşullarını Girdi 18: [“living conditions in japan”] aratırken kullandığımız bir ifadeyken bu aramayı girdiğimizde sıklıkla aratılan ifade olarak [“housing in japan”] ifadesi ve sonrasında da [“housing in japan for foreigners”] ifadesi sık yapılan arama listesinde görüldü. Konut dışında başka bir boyut var mı diye aramak için asterisk (boşluğu doldur) operatörü kullanıldı ve [“housing and * in japan”] araması girildi. Bu arama girilirken [“housing and social transition in japan”] aramasının sık aranan listesinde olduğu görüldü. Daha sonra da arama sürecinde ilerlemek için başlangıçta asterisk operatörünü kullanma amacımız Japonya’daki yaşam koşulları başlığı altında alt-başlık çeşitliliğini görmek olduğundan transition terimi sonraki aramada çıkarılmak istendi. [“housing and * in japan” –transition] araması girildi ve ilk arama sayfasında [“housing and saving in Japan”], [“housing and demographics: experiences in Japan”]. [“housing and monetary policy in Japan”], [“housing and living in Japan”] şeklinde veri çeşitliliği görüldü.

Aşağıdaki aramalar farklı ülke adreslerinde Japon kültürüyle ilgili genel ifadelerle girilen aramalar ve arama sonuçların sayıları sıralanmıştır. İlk sırada Japonya adresinden

gelen sonuçlar, sonra da İngilizcenin ana dili olarak konuşulduğu ülkeler İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada (Kanada’da Fransızca da ana dildir) gibi ülkelerdeki verilerin arama sonuçları sıralanmıştır. Sonrasında bir Avrupa ülkesi olarak Almanya adreslerinden arama sonuç sayısı verildi. Japonya’nın yakın komşuları Çin ve Kore’deki verilerin arama sonuç sayıları vardır. Sonrasında da federal düzeyde resmi dilin olmadığı ancak fiilde ana dilin İngilizce olduğu Amerika Birleşik Devletleri’nin durumu çok farklıdır. Ülke adres kodu “us” olduğu web sitelerine çok rastlanmasa da bu listeye dahil etmenin doğru olacağı düşünüldü.

Grup 1: Japon kültürü (Japanese culture).

Aşağıdaki aramalarda intext metin içi aramaları, intitle ise metin başlığında aramaları göstermektedir. Metin başlığı aramaları metin içine göre doğal olarak çok daha azdır. Ancak ideal olan aramayı daraltmak yani belli bir noktaya odaklamak olduğu için başlık içi (intitle) aramalarda aradığımız sonuçlara daha çabuk erişilebilir. Japonya adresli *jp* uzantılı aramalar arasında en yüksek sayıyı Japonca Kanji alfabesiyle girilen aramada görmekteyiz. Sayısal olarak ikinci sırada İngilizce yapılan arama üçüncü sırada Türkçe yapılan aramalar var. Türkiye adresli *tr* uzantılı Türkçe dilinde girilen aramalar Türkiye adresli İngilizce aramalardan daha az sayıda sonuç verdiği gözükmemektedir.

intext:"日本文化" site:jp	7700000
intitle:"日本文化" site:jp	107000
intext:"japanese culture" site:jp	325000
intitle:"japanese culture" site:jp	5500
intext:"japanese culture" site:tr	14900
intitle:"japanese culture" site:tr	233
intext:"japon kültürü" site:jp	781
intitle:"japon kültürü" site:jp	38
intext:"japon kültürü" site:tr	12400
intitle:"japon kültürü" site:tr	980

Aşağıdaki Grup 2’de ise Japonya ve Türkiye dışında belirlediğimiz bazı ülkelerin uzantılarını kullanarak yaptığımız aramalardır. Bu ülkelerin çoğu İngilizcenin ana dili olarak konuşulduğu ülkelerdir. Bu ülkeler tek tek ele alınarak da arama yapılması tercih edilebilir hepsinin beraber değerlendirildiği çalışmalar da yapılabilir. Nicel toplamda 12292 sayısına ulaşılmaktadır. ABD verisi de eklenirse 12452 rakamına ulaşılmaktadır. ABD ülke adresli yani us uzantılı web siteleri az olduğundan ABD verisi düşük çıkmıştır. Çin ve Kore

arasındaki fark da şaşırtıcı düzeyde algılanabilir, bu durum girilen kelimelerin İngilizce kaynaklı olması şeklinde yorumlanabilir.

Grup 2: Japon kültürü (Japanese culture).

intext:"japanese culture" site:uk 296000 (İngiltere)
intitle:"japanese culture" site:uk 5140 (İngiltere)
intext:"japanese culture" site:au 149000 (Avustralya)
intitle:"japanese culture" site:au 2760 (Avustralya)
intext:"japanese culture" site:nz 53500 (Yeni Zelanda)
intitle:"japanese culture" site:nz 772 (Yeni Zelanda)
intext:"japanese culture" site:ca 149000 (Kanada)
intitle:"japanese culture" site:ca 3620 (Kanada)
intext:"japanese culture" site:de 165000 (Almanya)
intitle:"japanese culture" site:de 2040 (Almanya)
intext:"japanese culture" site:cn 8000 (Çin)
intitle:"japanese culture" site:cn 221 (Çin)
intext:"japanese culture" site:kr 66900 (Güney Kore)
intitle:"japanese culture" site:kr 1120 (Güney Kore)
intext:"japanese culture" site:us 12000 (ABD)
intitle:"japanese culture" site:us 160 (ABD)

Grup 3: Japonya'nın kültürü (culture of Japan).

intext:"日本の文化" site:jp 12300000 (Japonya)
intitle:"日本の文化" site:jp 29300 (Japonya)
intext:"culture of japan" site:jp 115000 (Japonya)
intitle:"culture of japan" site:jp 351 (Japonya)
intext:"culture of japan" site:uk 45500
intitle:"culture of japan" site:uk 249
intext:"culture of japan" site:au 23700
intitle:"culture of japan" site:au 220
intext:"culture of japan" site:nz 6550
intitle:"culture of japan" site:nz 34
intext:"culture of japan" site:ca 14300
intitle:"culture of japan" site:ca 139
intext:"culture of japan" site:de 15400

intitle:"culture of japan" site:de 145
intext:"culture of japan" site:cn 7360
intitle:"culture of japan" site:cn 3
intext:"culture of japan" site:kr 9450
intitle:"culture of japan" site:kr 117
intext:"culture of japan" site:us 5790
intitle:"culture of japan" site:us 5
intext:"culture of japan" site:tr 2300
intitle:"culture of japan" site:tr 5
intext:"japonya'nın kültürü" site:tr 119
intitle:"japonya'nın kültürü" site:tr 1

Grup 4: Japonya'nın popüler kültürü (Japan's popular culture).

intext:"日本のポピュラー文化" site:jp 1790
intitle:"日本のポピュラー文化" site:jp 5
intext:"japan's popular culture" site:jp 468
intitle:"japan's popular culture" site:jp
intext:"japan's popular culture" site:uk 487
intitle:"japan's popular culture" site:uk 3
intext:"japan's popular culture" site:au 292
intitle:"japan's popular culture" site:au 3
intext:"japan's popular culture" site:nz 36
intitle:"japan's popular culture" site:nz 0
intext:"japan's popular culture" site:ca 167
intitle:"japan's popular culture" site:ca 2
intext:"japan's popular culture" site:de 215
intitle:"japan's popular culture" site:de 4
intext:"japan's popular culture" site:cn 2
intitle:"japan's popular culture" site:cn 0
intext:"japan's popular culture" site:kr 79
intitle:"japan's popular culture" site:kr 0
intext:"japan's popular culture" site:us 5
intitle:"japan's popular culture" site:us 0
intext:"japan's popular culture" site:tr 6

intitle:"japan's popular culture" site:tr 0

intext:"Japonya'nın popüler kültürü" site:tr 1

intitle:"Japonya'nın popüler kültürü" site:tr 0

Grup 5: Japonya pop kültürü (Japanese pop culture).

intext:"日本ポップ文化" site:jp 275

intitle:"日本ポップ文化" site:jp 6

intext:"japanese pop culture" site:jp 21100

intitle:"japanese pop culture" site:jp 1040

intext:"japanese pop culture" site:uk 11600

intitle:"japanese pop culture" site:uk 569

intext:"japanese pop culture" site:au 12800

intitle:"japanese pop culture" site:au 359

intext:"japanese pop culture" site:nz 1590

intitle:"japanese pop culture" site:nz 99

intext:"japanese pop culture" site:ca 6300

intitle:"japanese pop culture" site:ca 379

intext:"japanese pop culture" site:de 7080

intitle:"japanese pop culture" site:de 782

intext:"japanese pop culture" site:cn 1560

intitle:"japanese pop culture" site:cn 5

intext:"japanese pop culture" site:kr 3620

intitle:"japanese pop culture" site:kr 8

intext:"japanese pop culture" site:us 3090

intitle:"japanese pop culture" site:us 4

intext:"japanese pop culture" site:tr 1200

intitle:"japanese pop culture" site:tr 7

intext:"japonya'nın pop kültürü" site:tr 0

intitle:"japonya'nın pop kültürü" site:tr 0

Japonya'da popüler kültür ifadesindeki popüler kelimesinin kısaltılmışı olan pop kelimesi kullanılır. Ancak arama çeşitliliği açısından veriler pop yanında popüler kelimesi ile de arandı. Aslında pop kelimesi Japoncada popüler kelimesinin kısaltılmış hali olsa da bununla birlikte popüler kelimesi genel toplumun kültürünü ifade eden bir terim pop kültür ise manga, anime, sinema, oyunlar (game) gibi popülerin içinde yer alan daha küçük bir

kümeyle betimlemektedir. Bir başka deyişle her pop popüler ancak her popüler pop değil diye özetleyebiliriz. Romaji (latin alfabesi) alfabesiyle de Japonya'nın popüler kültürü aratıldı ancak başlıkta hiç sonuç alınamadı metin için ise sadece bir sonuç oldu [intext:"nihon no poppu karuchaa" site:jp]

Örnekler:

Grup 6: Japonya'nın pop kültürü (Japan's pop culture).

intext:"日本のポップ文化" site:jp 1070

intitle:"日本のポップ文化" site:jp 6

Grup 7: Japonya'nın yemek kültürü (Japan's food culture).

intext:"日本の食文化" site:jp 577000

intitle:"日本の食文化" site:jp 2680

Grup 8: Japonya'nın festivalleri (Japan's festivals).

intext:"日本の祭り" site:jp 548000

intitle:"日本の祭り" site:jp 21000

(Geniş çaplı arama sorgu çeşitliliği sergileyen örnekler için kaynakçadan sonraya eklenmiş EK'e bakınız.)

Arama Sorguları İçin Öneriler

Aşağıdaki arama sorguları olabildiğince çeşitli içeriğe ulaşma amacıyla bir arama sorgu keşif gezisi sürecinin ürünleridir:

allintitle:"culture of japan" leisure

allintitle:culture japan popular

allintitle:"popular culture" japan

allintitle:"popular culture" japan filetype:pdf

allintitle:"popular culture" japan filetype:pdf site:jp

allintitle:"popular culture" japan filetype:pdf site:fr

allintitle:"popular culture" japan site:kr

allintitle:popular culture japanese cuisine

allintitle:popular culture japanese food

allintitle:popular culture japanese religion

allintitle:popular culture tokyo

allintitle:popular culture Osaka

allintitle:popular culture japan site:de
allintitle:popular culture japanese site:de
allintext:popular culture japan filetype:srt
allintext:popular culture japanese filetype:srt
allintext:popular culture japanese filetype:txt
allintext:popular culture japanese filetype:ppt
allintext:popular culture japanese filetype:pptx
allintitle:popular culture japanese filetype:pptx
allinurl:popular culture japanese
inurl:"japanese popular culture"
allintitle:"japanese popular culture" survey
allintitle:"japanese popular culture" "survey analysis"
"japanese business culture"
intitle:"japanese business culture"
allintitle:"japanese business culture" etiquette
allintitle:japan "business etiquette"
allintitle:japan "business etiquette" site:au
allintitle:japan "business" culture site:au filetype:pdf
"japanese * culture" site:au
"japanese * culture" -food -business -traditional -popular -pop
"japanese tea culture"
"japanese tea culture" site:jp
"japanese tea culture" site:au
"japanese company culture" site:au
"japanese company culture" site:uk
"japanese company culture" site:de
"japanese employment style"
"business japanese"
"essential business japanese"
allintitle:"essential business japanese" situations
allintitle:popular culture japanese kanji
allintext:"japanese and turkish" culture
allintext:"similarities between japanese and turkish" culture
allintext:"similarities between japanese and turkish" culture words

allintext:culture japan site:ac.jp
allintext:"cultural values" japan site:ac.jp
"japan's * culture"
"japan's * culture" -pop -"japan's rich culture"
"subculture in japan"
"japanese subcultures"
allintitle:"street food" japan
intitle:"japanese street food"
allintitle:"japanese street food" turkish
allintitle:"japanese street food" tokyo
allintitle:japan popular culture english
allinurl:japan popular culture english
allintext:japanese democracy debate filetype:srt
"democracy culture * japan"
allintext:"kunrei shiki" hepburn site:jp
allintext:"kunrei shiki" hepburn site:jp filetype:pdf

Sonuç

Google arama komutlarından yararlanma becerilerinin öğretilmesinin, materyal geliştirme olsun, keşfederek öğrenme olsun, eğitimin farklı boyutları açısından etkili olacağını göstermektedir. Aramaya girilen kelimeler farklı dillerden olabileceği için ne kadar farklı dilden kelime bilinirse o kadar zengin içeriğe erişim sağlanır. Japon kültürü içeriklerine erişimde Türkçe ve Japonca aramalara ilaveten İngilizce aramalar da girme avantajını kullanmak, kaynak çeşitliliği açısından pragmatik bir tercih olacaktır. Bu komutlar ile aramayı Türkçe, Japonca ya da İngilizce kelimelerle yapmak, Japonca öğrenme amaçlı, bildiği dilleri araç olarak kullananlara yarar sağlayacaktır. Özellikle içerik üretme süreçlerinde materyal geliştirme için faydalanılabilecek Google arama komutlarının nasıl kullanılabileceğine dair temsili örneklerin sergilendiği çalışmamızda girilen arama sorgularında kullanılan operatörler konusunda aydınlatıcı eğitim faaliyetleri gerçekleştirilirse bu katma değerli bir yatırım olacaktır. Ne yazık ki bu konuda başvurulabilecek kaynaklar eksik, güncel olmayan içerikler barındırmakta. Örneğin geçmişte Google arama operatörlerinden "+" artı (plus) ile farklı anahtar kelimeler aramaya dahil edilebiliyordu ancak şimdi bir işlevi bulunmamakta. Aramalarda detaylara hâkim olmak gerekmekte (örneğin intext yerine İntext olmasında

gördüğümüz küçük harfin büyük harf olması, iki nokta üst üsten hemen öncesi ve sonrasında boşluk olmaması gibi).

Türkiye’de ortaöğretimde öğretilen yabancı dil büyük çoğunlukla İngilizce olsa da, İngilizceye ilaveten başka bir yabancı dili öğrenme talepleri vardır. Bu talep yabancı dillerden biri batı diğeri doğu dili olması yönünde bir tercih olarak tezahür etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de doğu dilleri içerisinde en çok talep edilen Japon dilidir.

İngilizceyi ana dili İngilizce olmayanlara öğretirken dünyadaki farklı kültürleri görmezden gelerek kültürel boyutu sadece İngiliz ya da Amerikan kültüründen ibaret görenler için bu araştırma tavsiye niteliğinde olacaktır. Yelpazedeki bu sınırlılık, İngilizce öğrenimini de kültürel açılardan dolayı da olsa olumsuz etkilemektedir. Zira lingua franca olarak İngilizce konseptiyle çok uzun zamandan beri tanışıklık sağlanmış ve hâkim olarak bu konsept kabullenilmiş olsa da pratikte kültürel farklılıklara saygı açısından yanlış tutumlar görülebilmektedir. Örneğin İngilizceyi konuşan bir Alman, bir Rus veya bir Arap milli özelliklerinden dolayı kültürel iletişim tarzları açısından farklılıklar gösterir ve bu farklılığın tanınması gerekir. Uygulamada İngilizcenin ana dili olarak konuşulduğu bölgelerin kültürlerinin tek kabul gören kültür ölçüsü olduğuna dair bilinç eksikliği sonucu zanlar/ön kabuller yaygınsa veya zihniyet açısından hâkimse, İngilizce öğretimi ve öğreniminde kültürel açıdan sorun olacaktır. Bu anlamda Japon kültürü özelliklerine dair ihmaller yapılırsa da benzer sorunlar oluşur. Japon kültürü içeriklerinden faydalanmak üzerine yaptığımız bu araştırmada vurgulamak istediğimiz, araştırma yaparken Google arama sorgu komutlarıyla ana dilimizdeki ya da diğeri dillerdeki daha fazla kaynağa ve materyale erişim imkanlarını geliştirmektir.

Kaynakça

- Ege, F. ve Toksöz, L. (2021). Momotaro masalı örnekleminde Japon kültüründe kolektif bilinçdışı unsurlar. *Humanitas*, 9(18), 53-73.
- Kahraman, C. (2016). Japon doğum ve çocukluk dönemi geçiş törenlerinde Şinto olgusu. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XI(I), 73-92.
- Kahraman, C. (2017). Asya'nın iki ucundan görüşler: Türkiye-Japonya algısı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 73-86.
- Kahraman, C. (2019). Nihon no Doogu Mono Kuyoo no Atarashii Mikata, F. Shinpei (Ed.), *Gendai Minzokugaku no Fiiirudo* içinde (s. 276-291). Tokyo: Yosh:kawakobunkan.
- Li, Z. ve Xu, Y. (2020). Unpacking the processes of materials use: An interdisciplinary perspective of language teachers' use of materials in China. *SAGE Open*, 10(4), 1-13.
- Littlejohn, A. (2011). The analysis of language teaching materials: Inside the Trojan horse. B. Tomlinson (Ed.), *Material development in language teaching* içinde (s. 179-211). Cambridge: Cambridge University Press.
- Özdemir, S. (2021). Japon Budist resim ve heykelleri ile din ve sanat ilişkisi. A. M. Dündar. (Ed.) *APAM Japonya Çalışmaları* içinde. (s. 257-266). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Tarone, E. (2014). The issue: research on materials and their role in classroom discourse and SLA. *The Modern Language Journal*, 98, 652-653.
- Tomlinson, B. (2018, Haziran). *Teachers developing*. Sözlü sunum, Plenary speech presented at the Materials Development Association 2018 Annual Conference, Shanghai.
- Zengin, B. (2009) Benefit of Google in teaching and learning collocations. *Eurasian Journal of Educational Research*, (34), 151-166.
- Zengin, B. ve Kaçar I. G. (2015). Google search applications in foreign language classes at tertiary level. *Intelligent design of interactive multimedia listening software* içinde, (s. 313-356). Hershey: IGI Global.
- Zengin, B. ve Doğan, D. (2018). Academics' perceptions of Google search skill for the use of English and translation for academic purposes. K. Özdaşlı, M. C. Demir, O. Tire ve İ. S. Arvas (Eds.), *Innovative approaches in social, human and administrative sciences* içinde (s. 395-409). Ankara: Gece Kitaplığı.